DOSTOJEVSKI

BIJELE NOĆI

DJELA F. M. DOSTOJEVSKOGA
Drugi svezak

Urednik
JAKŠA KUŠAN

Naslov izvornika
БЕЛЫЕ НОЧИ / НЕТОЧКА НЕЗВАНОВА / МАЛЕНЬКИЙ
ГЕРОИ / СЕЛО СТЕПАНЧИКОВО И ЕГО ОБИТАТЕЛИ

Prema izdanju
Ф. М. ДОСТОЕВСКИЙ
СОБРАНИЕ СОЧИНЕНИЙ
ГОСУДАРСТВЕННОЕ ИЗДАТЕЛЬСТВО
ХУДОЖЕСТВЕННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ
МОСКВА 1957

F. M. DOSTOJEVSKI
BIJELE NOĆI

ČETVRTO IZDANJE
ZNANJE ZAGREB 1979

Likovno opremio
BORIS DOGAN

SADRŽAJ

BIJELE NOĆI

... Il bješe stvoren radi toga
Da makar časak –proživi
Kraj srca tvoga?...[1]

Iv. Turgenjev.

PRVA NOĆ

Bila je divna noć, onakva noć kakva može jedino onda biti, ljubazni čitatelju, kad smo mladi. Nebo bješe tako zvjezdano, tako svijetlo, te kad ga pogledaš, i nehotice si morao da sebe zapitaš: zar pod takvim nebom, mogu da žive svakakvi srditi i hiroviti ljudi? I to je novo pitanje, ljubazni čitatelju, posve novo pitanje, ali bog ti ga što češće slao na dušu!... Govoreći o hirovitoj i različitoj srditoj gospodi, nisam mogao a da se ne sjetim svoga smjernoga vladanja cijeloga toga dana. Još od jutra me počeo mučiti neki čudni jad. Odjednom mi se učinilo da mene svi ostavljaju sama i da me se svi odriču. Svaki ima, dakako, pravo da upita: a tko su ti svi? Jer, evo, već je osam godina kako živim u Petrogradu i nisam uspio steći gotovo ni jedno poznanstvo. Ali šta će mi poznanstva? I bez toga mi je poznat cijeli Petrograd; zato mi se, eto, i učinilo da me svi ostavljaju kad se digao sav Petrograd i odjednom otputovao na ljetovanje. Strašno mi je bilo ostati sam i tri sam puna dana lutao po gradu u silnu jadu i nikako nisam razumijevao šta se to sa mnom zbiva. Otišao sam na Nevski prospekt, otišao u park, švrljao po obali — nema ni jednoga od onih lica koje sam navikao sretati na tom istom mjestu u neko doba, cijele godine. Oni, dabome, ne znaju mene, ali ja znam njih. Znam ih potanko, gotovo sam proučio njihove fizionomije — i uživam u njima kad su veseli, i obuzima me tuga kad se oni mršte. Skoro sam zapodjeo prijateljstvo s jednim starčićem, koga svaki bogovetni dan srećem u neko doba na Fontanki. Fizionomija mu je tako dostojanstvena i zamišljena; uvijek šapuće pod nos i maše lijevom rukom, a u desnici mu je dug, čvorav ljeskovac sa zlatnom jabukom. I on je primijetio mene te se srdačno zanima za mene. Ako se zbude

da ja u određeno vrijeme nisam na tom mjestu na Fontanki, uvjeren sam da će njega obuzeti tuga. Zato mi ponekad skoro i da se pozdravljamo, osobito kad smo obojica dobre volje. Nedavno, kad se puna dva dana nismo vidjeli te se sastali trećega dana, već se i mašili šešira, ali na svu se sreću snašli za vremena, spustili ruke i pažljivo se mimoišli. Poznate su mi i kuće. Kad idem, svaka kuća kao da istrkuje pred mene na ulicu, gleda iz sviju prozora na mene i tek što mi ne govori: »Zdravo, kako vaše zdravlje? I ja sam, hvala bogu, zdrava, a u mjesecu će svibnju meni dometnuti kat.« Ili: »Kako vaše zdravlje? A mene će sutra da opravljaju.« Ili: »Gotovo sam izgorjela i pri tom sam se uplašila.« I tako dalje. Među kućama imam ljubimica, imam prisnih prijatelja; jedna od njih kani ljetos da se liječi kod graditelja. Namjerno ću se svraćati svaki dan da je ne bi, očuvao je bog, naliječili na mrtvo ime!... Ali nikada neću zaboraviti dogodovštinu s jednom prelijepom, svijetloružičastom kućicom. Bila je to takva umiljata zidana kućica, tako me je prijazno gledala, tako je ponosito gledala svoje nespretne susjede da mi je srce zaigralo od sreće kad sam kraj nje prolazio. Odjednom prošle nedjelje prolazim ulicom, pa kad pogledah prijatelja, začuh žalostivi krik: »A mene bojadišu žutom bojom!« Zlikovci! Barbari! Nisu ništa poštedjeli: ni stupove, ni krovni vijenac, te moj prijatelj požutio kao kanarinac. Radi te mi se zgode gotovo razlila žuč i sve dosad ne mogu da gledam moga unakaženoga jadnika, koga su obojili bojom nebeskoga carstva.[2]

Ti, dakle, razumiješ, čitaoče, na kakav sam način poznat s cijelim Petrogradom.

Rekao sam već da me je cijela tri dana morio nemir, dok mu se nisam dosjetio uzroku. I na ulici mi bješe ružno (ovoga nema, onoga nema, kamo se djeo onaj?) — a i doma se nisam snalazio sam sa sobom. Dvije sam se večeri domišljao: što li meni nedostaje u mojem zakutku? Zašto mi je tako nepriliČno ostajati u njemu? — I u čudu sam razmatrao svoje zelene, zadimljene zidove, strop s kojeg visi paučina, što je Matrjona goji vrlo uspješno, razmatrao sav svoj namještaj, ogledavao svaku stolicu i mislio, nije li ovdje nevolja, (jer ako kod mene makar i jedna stolica ne stoji onako kako je stajala jučer, ja se i sam onda ne snalazim), gledao na prozor, i sve

uzalud... nije mi nimalo odlanulo! Pomislio sam dapače da zovnem Matrjonu i da je odmah očinski ukorim radi paučine i uopće radi neurednosti; ali ona me samo u čudu pogledala i otišla, ni riječi mi nije odgovorila, tako da paučina još i danas sretno visi na svome mjestu. Naposljetku sam se tek jutros dosjetio što je posrijedi. Eh! Ta oni izmiču od mene na ljetovanje! Oprostite mi trivijalnu riječcu, ali meni nije bilo do visokoga stila... jer em sve, štogod je bilo u Petrogradu, ili se preselilo ili se seli na ljetovanje; jer svaki čestiti gospodin ozbiljne vanjštine, koji naima kočijaša, u mojim se očima pretvarao odmah u čestita oca porodice, koji nakon svakidašnjih službenih poslova odlazi bez prtljaga u krilo svoje porodice, na ljetovanje; jer u svakoga je prolaznika bio sada već sasvim drugačiji lik, koji tek što ne govori svakomu sretaocu: »Mi smo, gospodo, ovdje tek tako, usput, a za dva ćemo sata otići u ljetovalište.« Ako se otvori prozor, po kojem najprije zabubnjaju tanani, bijeli kao šećer prstići, te se promoli glavica ljepuškaste djevojčice, koja doziva raznosača lonaca za cvijeće — meni se onda onoga časa činilo da se to cvijeće tek samo onako kupuje, to jest i ne kupuju ga zato da se u zagušljivom gradskom stanu naslađuju proljećem i cvijećem nego će se, evo, vrlo brzo preseliti svi na ljetovanje i cvijeće će ponijeti. Štaviše, tolike sam već uspjehe postigao u svom novom, osobitom načinu otkrivanja da sam mogao već bez zabune, jednim pogledom otkriti u kakvom tko ljetovalištu živi. Žitelji Kamenoga ili Apotekarskoga otoka ili Peterhofske ceste isticali su se proučenom finoćom manira, gizdelinskim ljetnim odijelima i krasnim kočijama, na kojima su doputovali u grad. Žitelji Pargolova i iz daljega na prvi su pogled »imponirali« svojom razboritošću i ozbiljnošću; posjetitelj Krstovskoga otoka odlikovao se nepomutivo veselim likom. Kad bi mi se dogodilo da sretnem dugu povorku vozača, koji s vodicama u rukama lijeno koračaju pokraj kola, natovarenih cijelim brdima svakakva pokućstva, stolova, stolica, divana turskih i neturskih i drugom kućnom starudijom, na kojoj povrh svega toga često sjedi na vrhu kola slabašna kuharica i čuva gospodsko dobro kao zjenicu svoga oka; kad bih gledao čamce, teško natovarene kućnom starudijom, kako plove po Nevi ili Fontanki, do Crne rijeke ili do otoka — kola su se i čamci u mojim očima desetorostručili. stostručili; činilo mi se da se sve diglo i krenulo na put, sve se cijelim karavanama seli

na ljetovanje; činilo se, sav se Petrograd grozi da će se prevratiti u pustinju, tako da sam se naposljetku stidio, vrijeđao i žalostio; nisam baš nikamo i ni za što imao da odlazim na ljetovanje. Pripravan sam bio da odem sa svakim kolima; da otputujem sa svakim gospodinom čestite vanjštine, koji naima kočijaša; ali ni jedan, baš nitko nije mene pozvao; kao da su me zaboravili, kao da sam im i zaista tuđ!

Hodao sam mnogo i dugo, tako da mi je po mojem običaju sasvim pošlo za rukom da zaboravim gdje sam, kadli se odjednom nađoh kod mitnice. Za tren sam se odobrovoljio, koraknuo onkraj brklje, krenuo između zasijavanih njiva i livada, te nisam osjećao umornost, nego sam svim svojim bićem osjećao da mi neko breme spada s duše. Svi me prolaznici gledaju tako prijazno i upravo samo što me ne pozdravljaju; svi mi se tako vesele kako mi se još nikada nije događalo. Kao da sam se odjednom stvorio u Italiji — toliko je priroda iznenadila mene, polubolesnoga građanina, koji se skoro zagušio među gradskim zidinama.

Ima nešto neobjašnjivo dirljivo u našoj petrogradskoj prirodi, kad ona, s dolaskom proljeća, iskazuje odjednom svu svoju moć, sve sile što joj darovaše nebesa, kad prolista, nagizda se i zašareni cvjetovima... Nekako preko volje podsjeća me na istrošenu bolesnu djevojku, koju gledaš ponekad sažalno, ponekad s nekom samilosnom ljubavlju, a ponekad je prosto ne primjećuješ, ali odjednom ona, u jednom trenu, nekako iznenada postaje neobjašnjivo i neodoljivo krasna, a ti preneražen, omamljen preko volje pitaš sebe: kakva je sila primorala te sjetne, zamišljene oči da se blistaju takvim žarom? Što je natjeralo krv u te blijede omršavljele obraze? Šta je te nježne crte na licu prelilo strašću? Zašto se tako nadimlju te grudi? Šta ie tako nenadano pobudilo snagu, život i krasotu u licu bijedne djevojke, primoralo ga, da se zablista takvim osmijehom, da oživi takvim smijehom, što se sija i baca plamsaje? Obazireš se naokolo, tražiš nekoga, domišljaš se... Ali trenutak prolazi i sutra ćeš možda i opet sresti onaj isti zamišljeni, rastreseni pogled, kao i prije, ono isto blijedo lice, onu istu pokornost i bojažljivost u kretnjama, i čak kajanje, čak tragove neke tuge koja ubija i nekoga jada zbog časovita zanosa... I žao ti je što je tako brzo, tako nepovratno uvela trenutačna krasota, što se tako varljivo i

uzaludno zasjala pred tobom — žao ti je zato što nisi dospio niti da je zavoliš...

A ipak je moja noć bila ljepša nego dan! Evo, kako je to bilo:

Vratio sam se u grad vrlo kasno i već je bilo izbilo deset sati kad sam se stao približavati stanu. Put me vodio obalom uz kanal, gdje u to doba nećeš sastati ni žive duše. Istinabog, ja stanujem u najudaljenijem dijelu grada. Idem tako i pjevam, jer kad sam sretan, uvijek brundam štogod sebi, kao i svaki sretni čovjek, koji nema ni prijatelja, ni prisnih znanaca i koji u radosnom času nema ni s kim da podijeli svoju radost. Odjednom mi se dogodi najnenadanija zgoda.

Postrance, naslonjena na ogradu kraj kanala, stoji ženska; nalaktila se na rešetku i kao da pozorno gleda u mutnu vodu, u kanalu. Na njoj je vrlo mio žut šeširić i koketan crni ogrtač. »To je djevojka i, svakako, crnka« — pomislih. Čini se da nije čula moje koračaje, nije se ni ganula kad sam prošao, a zadržao sam dihanje i srce mi je jako zakucalo. »Čudno!« — pomislih — »zacijelo se jako zamislila zbog nečega«, i odjednom zastadoh kao ukopan. Pričulo mi se prigušeno ridanje. Da! Nisam se prevario: djevojka plače, a časak potom sve još jeca te jeca. Bože moj! Srce mi se stislo. I koliko sam god bio bojažljiv prema ženama, ali ovo je takva prilika!... Vratim se, koraknem prema njoj i zacijelo bih izrekao »gospođo« kad ne bih znao da se taj uzvik već tisuću puta izricao u svim ruskim romanima iz velikoga svijeta. To me je jedino zadržalo. Ali dok sam tražio riječ, djevojka se prenula, ogledala, snašla, oborila oči i šmugnula pokraj mene obalom. Krenem odmah za njom, ali ona se dosjetila, ostavila obalu, prešla ulicu i pošla pločnikom. Nisam se usudio da prijeđem ulicu. Srce mi je treptalo, kao ptici kad je uhvatiš. Odjednom mi pritekla u pomoć jedna zgoda.

Na drugoj strani pločnika, nedaleko od moje neznanke, pojavio se iznenada gospodin u fraku, u solidnim godinama, ali ne može se reći i solidna hoda. Hoda teturajući i oprezno se opirući o stijenu. A djevojka leti kao strijela, žustro i bojažljivo, kao što uopće idu sve djevojke koje neće da im se tkogod nametne i noću ih prati kući, a gospodin koji tetura ne bi je dabome nipošto stigao da ga moja sudbina nije navratila da potraži umjetnih sredstava. Odjednom moj gospodin bez riječi skoči i poleti što su ga noge nosile, trči da stigne moju neznanku. Ona juri kao vjetar, ali gospodin ljuljajući se stiže je,

dostigne, djevojka vrisnu — i... ja hvalim sudbini za izvrsnu čvoravu palicu što mi se u taj čas našla u desnici. Za tren sam se stvorio na pločniku s druge strane, za tren razabrao neznani gospodin o čemu se radi, posve se pribrao, ušutio, zaostao i tek kad smo bili već odmakli vrlo daleko, prosvjedovao protiv mene prilično energičnim riječima. Ali do nas su jedva i dolijetale njegove riječi.

— Dajte mi ruku — rekoh mojoj neznanki — i on se neće više usuđivati da vam se približi.

Ona mi šuteći dade ruku, koja joj je još drhtala od uzbuđenosti i prepasti. Oh, neznani gospodine! Kako sam te u taj čas blagosiljao! Pogledam je letimice, bila je milolika i crnka — pogodio sam; na crnim joj se trepavicama blistaju još suzice od malopređašnje prepasti, ili od pređašnjega jada — ne znam. Ali na usnama joj se već sijao smiješak. I pogleda me kradom, malo se zarumenjela i oborila oči.

— Eto vidite, a zašto ste me onda otjerali? Da sam bio ovdje, ne bi se ništa dogodilo...

— Ta nisam vas poznavala; mislila sam da i vi također...

— A zar vi mene sada poznajete?

— Malko. Evo, na primjer, zašto dršćete?

— O, vi ste odmah pogodili! — odgovorim zanesen što je moja djevojka tako mudra: to uz krasotu nikada ne smeta. — Da, vi ste odmah pogodili s kim imate posla. Istina je, ja sam bojažljiv prema ženama, ne poričem, nisam manje uzbuđen nego što ste vi bili čas prije, kad vas je zaplašio onaj gospodin... Nekako sam zbunjen. Kao da je san, a ni u snu nisam slutio da ću ikada govoriti bilo s kakvom ženom.

— Šta? Doista?

— Da, ako mi dršće ruka, dršće zato jer je još nikada nije držala ovako ljepuškasta, maljucna ručica, kao što je vaša. Sasvim sam se odvikao od žena; to jest, nisam se nikad ni bio privikao na njih; ta ja sam samac... Ja i ne znam kako se govori s njima. Evo i sada ne znam — nisam li vam rekao kakvu glupost? Recite mi iskreno; upozoravam vas, ja nisam uvredljiv...

— Ne, nije ništa, nije ništa; naprotiv. A ako baš zahtijevate da budem iskrena, reći ću vam da se ženama mili takva bojažljivost; a

ako želite još više da znate, mili se i meni i neću vas otjerati sve do kuće.

— Natjerat ćete me — započeh, zadišući se od zanosa — pa ću se odmah prestati plašiti i onda — zbogom sva moja sredstva!...

— Sredstva? Kakva sredstva, za što? Ta to već ne valja...

— Oprostite, neću, omaklo mi se s jezika; ali kako biste, htjeli da u ovakvom času ne bude želje...

— Da se svidite, je li?

— Ta da; ali budite, zaboga miloga, budite dobri. Smislite tko sam ja! Ta meni je već dvadeset i šest godina, a nisam nikada nikoga sastajao. Kako bih dakle znao lijepo da govorim, spretno i zgodno? A za vas će biti bolje kad sve bude otvoreno i raskriveno... Ja ne umijem da šutim kad srce u meni govori. Ali svejedno... Hoćete li povjerovati, niti jedne žene, nikada, nikada! Nikakva poznanstva! I samo sanjam svaki dan da ću napokon sresti jednom bilo koga. Ah, da vi znate koliko sam puta bio zaljubljen...

— A kako, u koga?....

— Pa ni u koga, u ideal, u onu koja bi mi se prisnila u snu. Ja stvaram u mašti cijele romane. O, ne znate vi mene! Istina, ne može se bez toga, sastajao sam dvije, tri ženske, ali kakve su te žene? Sve su takve gazdarice da... Ali ja ću vas natjerati na smijeh, pripovjedit ću vam kako sam nekoliko puta zamišljao da naprosto tako zapodjenem na ulici razgovor s kakvom aristokratkinjom, razumije se, kad je sama, dakako bojažljivo, s poštovanjem, strastveno; kako joj kažem da propadam ovako sam, neka me ne tjera, da nemam načina da se upoznam s nekom ženskom; kako je uvjeravam da žena ne smije odbijati bojažljivu molbu ovakva nesretna čovjeka kakav sam ja. I napokon tražim jedino to da mi rekne dvije-tri sestrinske riječi suosjećajne, da me ne tjera, da već prvog časa povjeruje u moju riječ, da sasluša što ću govoriti, da mi se nasmije, ako ju je volja, da mi udahne nade, da mi kaže dvije riječi, samo dvije, a onda makar se i nikada više ne sastao s njom!... Ali vi se smijete.... Uostalom, zato i govorim...

— Ne zamjeravajte; smijem se tomu što ste sami sebi neprijatelj, a da pokušate, pošlo bi vam možda za rukom, sve ako bi i na ulici bilo; što je priprostije, to je bolje... Nijedna se dobra ženska, ako samo nije glupa, ili ako nije tog časa osobito srdita na štogod, neće

odlučiti da vas odbije a da vam ne kaže te dvije, tri riječi, za koje vi tako bojažljivo moljakate... Uostalom, šta govorim! Dakako, smatrala bi ona vas za luđaka. Ta sudila sam po sebi. Znam prilično i sama kako ljudi žive.

— O, hvala vam — zaviknem — i ne znate šta ste sada učinili za mene!

— Dobro, dobro! Ali recite mi, po čemu ste razabrali da sam takva žena s kojom... eto, koju ste smatrali za dostojnu... pažnje i prijateljstva... Jednom riječju, da nisam gazdarica, kako vi to nazivate. Zašto ste se odlučili da pristupite meni?

— Zašto? Zašto? Ta bili ste sami, onaj je gospodin bio presmion, sada je noć: priznajte i sami da mi je to dužnost...

— Nije, nije, još prije ondje, na onoj strani. Ta vi ste htjeli da mi priđete?

— Ondje, na onoj strani? Ali zaista i ne znam kako bih vam odgovorio; bojim se... Znate, danas sam bio sretan; išao sam, pjevao sam; bio sam izvan grada; nisam još nikada proživljavao ovako sretne časove. Vi... meni se možda pričinilo... Ali oprostite mi ako vam napomenem: meni se pričinilo da ste plakali, i ja... ja nisam mogao da to slušam... stislo mi se srce... O, bože moj! Pa zar nisam smio da vas požalim? Zar je to grijeh osjetiti za vas bratsko smilovanje?... Oprostite, rekao sam: smilovanje... Pa da, jednom riječju, zar sam vas mogao uvrijediti time što sam i nehotice odlučio da vam pristupim?

— Okanite se, nemojte, ne govorite... — reče djevojka, a oborila oči i stisla mi ruku. — Sama sam kriva što sam progovorila o tom; ali mi je drago što se nisam prevarila u vama... A evo me već kod kuće; moram ići ovamo u uličicu; imam dva, tri koraka... Zbogom, hvala vam...

— Ta zar se nećemo, zar se nećemo nikada više sastati?... Zar će pri tom da ostane?

— Vidite — reče djevojka smijući se — isprva ste htjeli samo dvije, tri riječi, a sada... A, uostalom, neću vam ništa reći... Možda ćemo se sastati...

— Sutra ću doći ovamo — rekoh. — O, oprostite mi, ja već iziskujem...

— Da, vi ste nestrpljivi... vi gotovo i tražite...

— Poslušajte, poslušajte! — prekinem je — oprostite ako vam opet budem rekao nešto takvo... Evo, dakle; sutra ne mogu doći ovamo. Ja sam sanjar; toliko malo živim zbiljskim životom da su mi ovakvi časovi, kao što je ovaj, kao što je ovaj sada, tako rijetki te ne mogu da ih ne ponavljam u sanjarijama. Prosanjarit ću o vama cijelu noć, cijelu sedmicu, cijelu godinu. Svakako ću doći sutra ovamo, baš ovamo, na to isto mjesto, baš u taj isti sat, i bit ću sretan sjećajući se jučerašnjega. To mi je mjesto već i milo. Imam ja već takva dva, tri mjesta u Petrogradu. Jednom sam dapače zaplakao sjećajući se, kao vi... Otkud bih znao, možda ste prije deset ćasaka i vi plakali sjećajući se... Ali, oprostite mi, opet sam se zanio; vi ste možda nekada bili ovdje osobito sretni...

— Dobro — reče djevojka — možda ću sutra doći ovamo također u deset sati. Vidim da vam više ne mogu zabraniti... Evo što je, ja moram da budem ovdje; nemojte pomisliti da vama uričem sastanak; upozoravam vas, ja moram ovdje da budem radi sebe. Uostalom, reći ću vam otvoreno: svejedno je ako i vi dođete; prvo, može opet da bude neprilika, kao danas, ali okanimo se toga... Jednom riječju, prosto bih željela da vas vidim, da vam kažem dvije, tri riječi. Samo, vidite, nećete li vi sada mene osuditi? Nemojte pomisliti da ja tako lako uričem sastanke... I ne bih uricala da... Ali neka to bude moja tajna! Samo najprije pogodba.

— Pogodba! Govorite, kažite, kažite sve unaprijed; na sve pristajem, na sve sam pripravan — zavikah zanesen — jamčim za sebe, bit ću poslušan, smjeran... vi me poznajete...

— Baš zato jer vas poznajem i pozivljem vas sutra — reče djevojka smijući se. Potpuno vas poznajem. Ali pazite, dođite uz uvjet; prvo (samo budite dobri, izvršite što ću vas zamoliti — vidite, govorim otvoreno), ne zaljubljujte se u mene… To ne smije da bude, uvjeravam vas. Za prijateljstvo sam pripravna, evo vam moja ruka... Ali zaljubiti se ne smijete, molim vas!

— Kunem vam se — zaviknem i uhvatim je za ručicu...

— Nemojte, ne kunite se, ta znam, kadri ste da planete kao puščani prah. Ne osuđujte me što tako govorim. Da vi znate... Ni ja nemam nikoga s kim bih mogla riječ progovoriti, koga bih mogla zapitati za savjet. Ne traži se dabogme na ulici savjet, ali vi ste

izuzetak. Poznajem vas tako kao da smo već dvadeset godina prijatelji... Je li, nećete se iznevjeriti?...

— Vidjet ćete... samo ne znam kako ću preživjeti i jedan dan.

— Spavajte što čvršće; laku noć — i pamtite da sam vam se već povjerila. Ta vi ste tako lijepo kliknuli maloprije, zar nećemo povjeriti jedno drugome svaki osjećaj pa i bratsko suosjećanje! Znate, tako ste lijepo to kazali, te mi je odmah sinula misao da vam povjerim...

— Za boga miloga, ta šta? Sta?

— Sutra. Nekato bude zasad tajna. Tim bolje za vas; barem će izdaleka nalikovati na roman. Možda ću vam već sutra kazati, a možda i neću... Još ću se najprije razgovoriti s vama, upoznat ćemo se bolje...

— Oh, ta odmah ću vam sutra ispripovijedati sve o sebi! Šta je to? Kao da se čudo zbiva sa mnom... Gdje sam, bože moj? Ta, recite, zar ste nezadovoljni time što se niste rasrdili, kao što bi učinila druga, što me niste otjerali odmah iz početka? Dva časa, i vi ste me usrećili zauvijek. Jest, usrećili; tko bi znao, možda ste vi mene izmirili sa samim sobom, raspršili moje sumnje... Možda mene snalaze takvi časovi... Dakle, ispripovijedat ću vam sve, sve ćete doznati, sve...

— Dobro je, primam; vi ćete otpočeti...

— Pristajem.

— Do viđenja!

— Do viđenja!

I mi se rastali. Hodao sam cijelu noć; nisam se mogao odlučiti da se vratim kući. Bio sam tako sretan... sutra!

DRUGA NOĆ

— Eto, dočekali ste! — reče mi smijući se i stiskajući mi obje ruke.

— Ovdje sam već dva sata; vi ne znate šta se sa mnom zbivalo cio dan.

— Znam, znam... Ali na posao. Znate li zašto sam došla? Ta nisam došla da govorimo o tričarijama, kao jučer. Evo, šta je; treba odsad pametnije da postupamo. O svemu tom sam jučer dugo razmišljala.

— A u čem, u čem da budemo pametniji? Šta se mene tiče, ja sam voljan; ali meni se zaista za svega života nije dogodilo ništa pametnije od ovoga sada.

— Zbilja? Prvo, molim vas, ne stiskajte mi toliko ruke; drugo, kažem vam da sam danas dugo razmišljala o vama.

— Tako, a čime je završilo?

— Čime je završilo? Završilo je time da sve treba iznova započeti, jer sam na kraju utvrdila da sam danas, da sam. jučer postupila kao dijete, kao djevojčica, pa je dakako izišlo tako da je svemu krivo moje dobro srce, to jest, ja sam pohvalila sebe, kao što se i svršava svagda kad počnemo da proučavamo sami svoje srce. I zato, da ispravim pogrešku, odlučila sam da se potanko obavijestim o vama. Ali jer nemam kod koga da se obavještavam o vama, morate mi sami pripovjediti sve u tančine. Dakle, kakav ste vi čovjek? Brže — ta započinjite, pripovijedajte svoj životopis.

— Životopis! — uzviknem zaplašeno — životopis! Ta tko vam je kazao da imam svoj životopis? Ja nemam životopisa...

— Kako ste dakle živjeli, ako nemate životopisa? — prekine me ona smijući se.

— Bez ikakva životopisa! Živio sam onako, kako se kod nas veli, sam o sebi, to jest sam samcat — sam, posve sam — razumijete li šta je to: sam samcat?

— Pa kako: sam samcat? Niste se, dakle, nikada ni s kim sastajali?

— O, ne, sastajao se jesam — a ipak sam sam samcat.

— Pa zar vi ne razgovarate ni s kim?

— Ako ćemo pravo — ni s kim.

— Tko ste vi, dakle, kažite! Stanite, domišljam se: zacijelo imate babu, kao i ja. Ona je slijepa i, evo, otkad živim, ne pušta me nikuda, tako da sam se gotovo odučila i od govora. A kad sam se preklanjske godine uzobijestila, razabrala ona da me ne može suzdržati, pa uzela, zovnula me i pribola pibadačom moju haljinu uz svoju — i tako mi odonda sjedimo po cijele dane; ona plete čarapu, iako je slijepa; a ja sjedim do nje, šijem ili joj naglas čitam iz knjige — takav je neobičan običaj da sam eto već dvije godine pribodena...

— Ah, bože moj, takva nesreća! Ta ne, nemam ja takvu baku.

— A ako nemate, kako to možete da sjedite kod kuće.?...

— Poslušajte, hoćete li da znate tko sam ja?

— Pa da, da!

— U pravom smislu riječi?

— U najpravijem smislu riječi!

— Dobro, dakle, ja sam tip.

— Tip, tip! Kakav tip? — uzvikne djevojka i zahohoće tako kao da cijele godine nije imala prilike da se smije. — Ta s vama se čovjek zbilja može odlično zabaviti! Pazite: evo klupe; hajde da sjednemo! Ovuda nitko ne hoda, nitko vas neće čuti, pa — započnite svoj životopis! Jer me ne možete razuvjeriti, vi imate životopis, samo se krijete. Ponajprije, šta je to tip?

— Tip? Tip, to je original, to je smiješan čovjek! — odgovorim te se i sam rashohoćem za njenim djetinjim smijehom. — To je karakter. Slušajte: znate li šta je sanjar?

— Sanjar! Pa molim, vas, kako ne bih znala? I sama sam sanjarka! Ponekad sjedim kraj bake i sve mi se nešto vrti po glavi. Uzmem, dakle, sanjariti i tako se zanesem u mislima — naprosto polazim za kitajskoga princa... A katkad je to i lijepo — sanjariti! Ne, uostalom, bog bi znao! Osobito kad i bez toga imaš o čemu da misliš — dometne djevojka sada prilično ozbiljno.

— Divota! Kad ste se, dakle, već i udavali za kitajskoga bogdihana,[3] onda ćete me posve razumjeti. Eto, slušajte... Ali, molim vas: ta ja još ne znam kako se zovete?

— Napokon! Rano ste se i sjetili!

— Ah, bože moj! Ta nije mi ni na pamet palo, bilo mi je i tako lijepo...

— Zovem se Nastenjka.

— Nastenjka! Samo?

— Samo! A zar vam je premalo, nezasitniče!

— Je li mi malo? Mnogo, mnogo, naprotiv, vrlo mnogo, Nastenjka, dobra ste vi djevojka, kad ste mi od prvoga časa postali Nastenjka.

— I jest! Dakle!

— Dakle, eto Nastenjko, ded slušajte, kakav će to biti smiješan životopis.

Sjeo sam do nje, zauzeo pedantski-ozbiljnu pozu i otpočeo, kao da čitam s napisanoga:

— Ima, Nastenjko, ako to ne znate, ima u Petrogradu prilično neobičnih zakutaka. Na ta mjesta kao da i ne zaviruje ono isto sunce što svijetli svemu petrogradskomu svijetu, nego zaviruje neko drugo, novo sunce, kao navlas naručeno za te zakutke, i svijetli na sve drugačijom, osobitom svjetlošću. U tim zakucima, mila Nastenjko, kao da se živi sasvim drugačijim životom, ni nalik na život što kraj nas bruji, nego onakav kakav može da bude u sedmoj neznanoj carevini, a ne kod nas, u naše ozbiljno preozbiljno vrijeme. Taj je život dakle mješavina nečega posve fantastičnoga, žarko idealnoga i u isti mah (žalibože, Nastenjko!) mutno prozaičnoga i običnoga, da ne kažem: nevjerojatno bljutavoga.

— Pi! Gospode Bože moj! Kakav je to predgovor! Šta li ću ja to čuti?

— Čut ćete, Nastenjko (čini mi se nikada neću sustati da vas zovem Nastenjkom), čut ćete da po tim zakucima žive neobični ljudi — sanjari. Sanjar — ako treba da se točno utvrdi — nije čovjek, nego, znate, nekakvo biće srednjega roda. Nastanjuje se ponajviše gdjegod u nepristupnu zakutku, kao da se krije u njemu čak i od danje svjetlosti, pa kad se zavuče u svoj stan, tako će prirasti uz svoj zakutak, kao puž, ili barem u tom pogledu jako nalikuje na onu zanimljivu životinju koja je u isti mah i životinja i kuća, a zove se kornjača. Šta mislite, zašto on tako voli svoja četiri zida, obojena svakako zelenom bojom, začađena, tmurna i nedopustivo zadimljena? Zašto taj smiješni gospodin, kad dode da ga pohodi tkogod od njegovih malobrojnih znanaca (a on na kraju gubi sve znance), zašto ga taj smiješni gospodin dočekuje tako zbunjen, tako promijenjen u licu i tako smeten kao da je među svoja četiri zida upravo počinio zločinstvo, kao da je pravio lažne novčanice ili kakve pjesmice, da ih pošalje časopisu uz anonimno pismo, u kojem se javlja da je pravi pjesnik već umro te njegov prijatelj smatra za svoju svetu dužnost da objavi te stihove? Zašto, recite mi, Nastenjko, razgovor nikako ne teče toj dvojici koji se razgovaraju? Zašto, niti smijeh niti živa riječca ne polijeću s jezika prijatelju koji je iznenada ušao i smeo se, a inače voli i smijeh i živu riječcu, i razgovore o krasnom spolu, i druge vesele teme? Zašto, napokon, taj prijatelj, po

svoj prilici nedavni znanac, koji prvi put dolazi u posjet — jer drugoga posjeta u takvu slučaju neće više biti, i prijatelj neće po drugi put dolaziti — zašto se i sam prijatelj tako buni, tako koči, unatoč svoj svojoj oštroumnosti (ako je samo ima), gledajući preobraženo lice domaćina koji se već i sam sasvim zbunio i posve smeo nakon silnoga ali uzaludnoga nastojanja da ugladi i iskiti razgovor, da i on pokaže kako poznaje otmjeni ton, da i on zapodjene razgovor o krasnom spolu te se makar takvom pokornošću svidi jadnom čovjeku, koji nije dospio na pravo mjesto, nego zabasao njemu u goste? Zašto se naposljetku gost maši šešira i odlazi naglo, iznenada se sjetivši vrlo potrebna posla, kojega nije nikada ni bilo, pa nekako oslobađa svoju ruku iz vatrenoga stiska domaćinova, koji svakojako nastoji da pokaže svoje kajanje i da popravi što je izgubljeno? Zašto prijatelj koji odlazi hohoće čim iziđe na vrata, odmah se zariče sam sebi da nikada neće dolaziti k tomu čudaku, premda je taj čudak zapravo i divan čovjek, a u isti mah ne može nikako da uskrati svojoj uobrazilji mali hir; da usporedi, makar i izdaleka, fizionomiju svojega malopređašnjega subesjednika, za sve vrijeme sastanka, s likom onoga nesretnoga mačeta koje su djeca vjerolomno zarobila, izgnječila, zaplašila, svakojako mu nažao učinila i sasvim ga zbunila, te se mače naposljetku zavuklo pod stolicu, u mrak i tamo po cio sat dokono mora da se ježi, da frče i obadvjema šapama mije svoju uvrijeđenu njuškicu i dugo još nakon toga da neprijateljski gleda prirodu i život i čak poklon s gospodarova stola, što mu ga je spremila milosrdna ključarica.

— Poslušajte — uteče mi u riječ Nastenjka, koja me je za sve vrijeme slušala u čudu, te razrogačila oči i otvorila ustašca — poslušajte: nikako ne znam zašto se sve to dogodilo i radi čega baš meni postavljate takva smiješna pitanja; ali zacijelo znam to da su se sve te zgode zbile svakako vama, od riječi do riječi.

— Bez sumnje — odgovorim najozbiljnijega lica.

— Dakle, ako je bez sumnje, onda nastavite — odgovori Nastenjka — jer bi neobično voljela znati kako će se to završiti.

— Htjeli biste znati, Nastenjko, šta je u svojem zakutku radio naš junak, ili, da bolje reknem, ja, jer ja sam junak svega, ja glavom, moja skromna osoba; vi biste da znate zašto sam se od nenadanoga prijateljeva posjeta tako zaplašio i zbunio za cio dan? Vi biste da

znate zašto sam se tako usplahirio, tako se zarumenio kad su se otvorila vrata moje sobe, zašto nisam znao da dočekam gosta te sam tako sramotno propao pod teretom svoje gostoljubivosti?

— Ta da, da! — odgovori Nastenjka — tako je. Poslušajte: krasno pripovijedate, ali zar se ne može pripovijedati da ne bude tako krasno? Jer govorite kao da čitate iz knjige.

— Nastenjko! — odgovorim ozbiljnim, strogim glasom, jedva se susprežući od smijeha — mila Nastenjka, znam da krasno pripovijedam, ali oprostite, drugačije ne umijem da pripovijedam. Sada, mila Nastenjka, kad smo se opet sastali nakon tako duga rastanka, jer sam vas, Nastenjko, znao već odavno, jer sam već odavno tražio nekoga, a to je znak da sam tražio baš vas i da nam je bilo suđeno sresti se sada — sada sam našao tisuće odušaka i moram da izlijem rijeku riječi, jer ću se inače zagušiti. Molim vas, dakle, Nastenjko, ne prekidajte me, nego me slušajte pokorno i poslušno; inače ću zašutjeti.

— Nipošto! Nikako! Govorite! Neću sada. reći ni riječi!

— Nastavljam; ima, prijateljice moja Nastenjko, u životu mojem jedno određeno vrijeme, koje izvanredno volim. To je baš vrijeme kad se završavaju gotovo svi poslovi, službe i obaveze, i svi se žure kući da objeduju, da prilegnu i odahnu, pa odmah putem pronalaze i druge zabavne teme, koje se tiču večeri, noći i svega preostaloga slobodnoga vremena. U to vrijeme i naš junak — jer dopustite mi Nastenjko da pripovijedam u trećem licu, zbog toga što se strašno stidim pripovijedati sve to u prvom licu — u to, dakle, vrijeme i naš junak, koji također nije besposlen, korača za drugima. Ali čudno zadovoljstvo titra na njegovu blijedu, kao nešto zbrčkanu licu. Zaneseno gleda večernji suton što se polako gasi na hladnom petrogradskom nebu. Kad velim da gleda, onda lažem: ne gleda, nego promatra nekako nehajno, kao da je umoran ili zabavljen tog istog časa nečim drugim, zanimljivim, tako da tek letimice, gotovo nehotice može da smogne vremena za sve oko sebe. Zadovoljan je jer je do sutra posvršavao poslove koji su mu mrski, te se veseli kao đak koga su pustili iz školske klupe ljubljenim igrama i nestašnostima. Pogledajte ga, Nastenjko, sa strane; odmah ćete vidjeti da je radost već sretno djelovala na njegove slabe živce i bolesno razdraženu fantaziju. Evo, o čemu se zamislio... Vi mislte o

objedu? O današnjoj večeri? Šta gleda tako? Zar onoga gospodina ozbiljne vanjštine, što se veoma slikovito poklonio dami koja se provezla kraj njega u sjajnoj kočiji, na brzonogim konjima? Nije, Nastenjko, šta je njemu sada do svih tih sitnica! Sada je već bogat njegov osobni život; nekako se iznenada obogatio, te nije uzalud tako veselo bljesnula pred njim oproštajna sunčeva zraka što se gasi i u zagrijanom srcu izazvala čitav roj dojmova. Sada jedva i primjećuje put na kojem ga je prije mogla preneraziti i najsitnija sitnica, sada je »božica fantazije« (ako ste, mila Nastenjko, čitali Žukovskoga) satkala već hirovitom rukom zlatnu osnovu i počela odvijati pred njim primjere neviđena, ćudljiva života — i tko bi znao, prenijela ga možda hirovitom rukom u sedmo biljurovo nebo s čvrstoga granitnoga pločnika, po kojem ide kući. Pokušajte da ga zaustavite sada, zapitajte ga iznenada: gdje sada stoji, kojim je ulicama išao? — zacijelo se ne bi ničega sjetio, ni toga, kuda je hodao, ni toga, gdje je sada stajao, te bi se zarumenio od zlovolje i svakako štogod slagao radi pristojnosti. Zato se i trgnuo tako, gotovo i uzviknuo i zaplašen se ogledao unaokolo, kad ga je neka dostojna starica uljudno zaustavila nasred pločnika i počela ga ispitivati o putu s kojega je zalutala. Namršten od zlovolje tumara dalje i ne primjećuje da se počesto koji prolaznik osmjehnuo gledajući i okrenuo se za njim, i da se kakva mala djevojčica bojažljivo sklonila s puta i glasno se nasmijala kad je raskolačenih očiju ugledala njegov široki promatrački osmijeh i kretnje ruku. Ali ta je ista fantazija u svojem nestašnom poletu obuzela i staricu, i radoznale prolaznike, i djevojčicu koja se smije, i seljačiće koji tu baš večeravaju na svojim barkama, koje su zagatile Fontanku (po njoj je, recimo, prolazio u to vrijeme naš junak), satkala obijesno sve i sva u svoje tkivo, kao muhe u paučinu, i s novim dobitkom čudak već ušao u svoj ugodni zakutak, sjeo već za ručak, odavno već poručao i prenuo se tek onda kad je zamišljena i navijek turobna Matrjona, koja ga služi, pospremala sve sa stola i dala mu lulu, prenuo se i u čudu se sjetio da je već poručao, a posve previdio kako je to bilo. U sobi se smračilo; pri duši mu je pusto i tužno; cijelo se carstvo sanjarija srušilo oko njega, srušilo se bez traga, bez buke i treske, prohujilo kao san, a on se sam ne sjeća šta mu se prisnivalo. Ali neki nejasan osjećaj od kojega mu se ponešto stegle i uzbudile grudi, neka nova

želja napasno škaklja i draška njegovu fantaziju i neprimjetljivo saziva cijeli roj novih prikaza. U malucnoj sobi tišina; samoća i lijenost blaže uobrazilju; ona se polako uspaljuje, polako uzavire, kao voda u kavenom sudu stare Matrjone, koja se mirno vrze kraj njega u kuhinji i kuha svoju kuharičku kavu. Već uobrazilja pomalo probija u plamsajima, već i knjiga, uzeta bez svrhe i nasumce, ispada iz ruku mojemu sanjaru, koji nije stigao ni do treće stranice. Uobrazilja mu se ponovno razigrala, uzbudila, i odjednom mu opet sinuo u sjajnoj perspektivi nov svijet, nov čaroban život. Nov san — nova sreća! O, šta je njemu do našega stvarnoga života! Po mišljenju koje ga je zaokupilo ja i vi, Nastenjko, živimo tako lijeno, tromo, mlako; po njegovu smo mišljenju svi mi tako nezadovoljni svojim udesom, tako nas mori naš život! Pa i zaista, pazite, pazite, zbilja, kako je na prvi pogled sve među nama hladno, tmurno, nekako kao srdito... Bijednici! misli moj sanjar. A i nije čudo da tako misli! Pogledajte te čarobne prikaze što se tako zamamno, tako hirovito, tako beskrajno i široko stvaraju pred njim u takvoj čarobnoj, zanosnoj slici, na kojoj je prije svega, kao prvo lice, dakako on sam, naš sanjar, njegova dragocjena osoba. Pogledajte ove različite dogodovštine, kao beskrajni roj zanosnih sanja. Zapitat ćete, možda, o čemu on sanja? Čemu da se to pita? Ta o svemu... o ulozi pjesnika, najprije nepriznatoga, a onda ovjenčanoga; o prijateljstvu s Hoffmannom; Bartolomejska noć, Diana Vernon, herojska uloga kad je car Ivan Vasiljevič zauzeo Kazan, Klara Mowbray, Eufija Dens,[4] prelatska skupština i Hus pred njima, uskrsnuće mrtvaca u Robertu.[5] (Sjećate li se muzike? Naslućuje se groblje!) Mina i Brenda,[6] bitka na Berezini, čitanje poeme kod grofice V. D.,[7] Danton, Kleopatra[8] e i suoi amanti, kućica u Kolomni[9] njegov kutić, a do njega milo stvorenje, koje ga za zimske večeri sluša, rastvorenih ustašca i očiju, kao što vi sada slušate mene, mali moj anđeliću... Ta sta je, šta je, Nastenjka, njemu, požudnom lijencu, do toga života, za kojim ja i vi toliko težimo? On misli da je to bijedan, jadan život, i ne sluteći da će možda i njemu kucnuti jednom tužni čas, kad će za jedan dan toga jadnoga života dati sve svoje fantastične godine, i neće ih dati ni za

radost, ni za sreću, niti će mariti da bira u onom času tuge, kajanja i neodoljiva jada. Ali zasad to još nije nastupilo, to grozno vrijeme — i on ne želi ništa, jer je iznad svih tih želja, jer ima sve, jer je prezasićen, jer je sam umjetnik svoga života i gradi ga sebi svakoga sata po miloj volji. Ta tako se lako, tako prirodno gradi taj bajni, fantastični svijet! Kao da i zaista sve to nije prikaza! Voljan je zbilja ponekad povjerovati da sav taj život nisu uzburkani osjećaji, nije priviđenje, nije obmana uobrazilje, nego je i doista zbiljski, pravi bivstveni! Zašto se, dakle, recite, Nastenjko, zašto se u takvim časovima snebiva duh? Zašto se, od neke čarolije, od neke samovolje, ubrzava bilo, vrcaju sanjaru suze na oči, gore mu blijedi, okvašeni obrazi, i takva neodoljiva dragost ispunjava sav njegov život? Zašto mu cijele besane noći prolaze kao trenutak u neiscrpivu veselju i sreći, a kad zora ružičastom zrakom sine u prozore i svanuće osvijetli tmurnu sobu svojom fantastičnom svjetlošću, kao što je kod nas, u Petrogradu, naš se sanjar, izmoren, izmučen, baca na postelju i zapada u san, zamirući od zanosa svoga bolesno potresenoga duha i sa zamornom slatkom boli u srcu? Jest, Nastenjko, prevarit ćeš se i nehotice ćeš, ne znajući povjerovat ćeš da mu prava, istinska strast uzbuđuje dušu, nehotice ćeš povjerovati da u njegovim netjelesnim sanjarijama ima nešto živo, dohvatljivo! Kolike li zablude — evo, ljubav mu se na primjer uvukla u srce sa svom neiscrpivom radošću, sa svim bolnim mukama... Pogledajte ga samo, pa ćete se uvjeriti! Vjerujete li, gledajući ga, mila Nastenjko, da on zaista nikada nije poznavao onu koju toliko voli u svojoj pomamnoj sanji? Zar ju je vidio jedino u zamamnim prikazama, i samo mu se snila ta strast? Zar nisu oni doista ispod ruke prošli tolike godine svoga života — sami udvoje, odbacivši sav svijet i sjedinivši svatko svoj svijet, svoj život sa prijateljevim životom? Zar nije ona, u kasno doba, kad su se rastajali, ležala na njegovim grudima, ridala i jadikovala, te nije čula oluju što se razbjesnjela pod mračnim nebom, nije čula vjetar što trga i odnosi suze s njenih crnih trepavica? Zar je sve to bila sanjarija, i onaj vrt, nujni, zapušteni i divlji, sa stazicama obraslima mahovinom, samotni, tmurni, gdje su često hodali njih dvoje, nadali se, jadovali, gdje su se ljubili, ljubili se tako dugo, »tako dugo i nježno!« I onaj čudni pradjedovski dom, u kojem je tako dugo živjela samotna i tužna, sa starim mrkim mužem,

uvijek šutljivim i žučljivim, koji ih je strašio, a oni su bili plašljivi kao djeca te su sjetno i bojažljivo tajili jedno od drugoga svoju ljubav? Kako su se mučili, kako su se bojali, kako im je nevina, čista bila ljubav, i kako su (ta razumije se, Nastenjko!) pakosni bili ljudi! I bože moj, zar je nije sreo kasnije, daleko od žala svoje domaje, pod tuđim nebom, južnim, žarkim, u divnom vječnom gradu, u sjaju na plesu, uz bučnu muziku, u palazzu (svakako u palazzu) koji je utonuo u more plamenova, na onom balkonu, opletenom mirtama i ružama, gdje je ona, prepoznavši njega, tako brzo skinula krinku i zašaptala: »Ja sam slobodna,« zadrhtala, poletjela mu u zagrljaj, pa oni ciknuli od zanosa, privinuli se jedno uz drugo te za jedan čas zaboravili i na jad, i na rastanak, i na sve muke, i na tmurni dom, i na starca, i na mračni vrt u dalekoj domaji, i na klupicu na kojoj mu se ona, s posljednjim strasnim poljupcem, istrgla iz zagrljaja, koji je zanijemio cd očajne muke... O, priznajte, Nastenjko, da ćete prhnuti, smesti se i zarumenjeti kao đačić koji je baš turnuo u džep jabuku, ukradenu u susjednu vrtu, kad kakav dugonja, momčina, veseljak i lakrdijaš, vaš nezvani prijatelj, otvori vaša vrata i zavikne, kao da i nije ništa: »A ja, brate, stigoh upravo iz Pavlovska!« Bože moj! Stari je grof umro, nastaje neiskazana sreća — a eto ljudi dolaze iz Pavlovska!...

Patetično zašutim kad sam izgovorio svoje patetične riječi. Sjećam se, neobično sam želio da kakogod na silu zahohoćem, jer sam već osjećao kako je u meni zatreptao neki dušmanski vražić, da mi se već počelo stezati grlo, a podbradak tresti, i da mi se sve jače te jače kvase oči...

Očekivao sam da će Nastenjka, koja me je slušala razrogačenih pametnih očica, prasnuti u otvoreni djetinji, nesuzdrživo veseli smijeh, i već sam se kajao što sam zašao predaleko, što sam ututanj pripovjedio ono što mi je već odavno nabujalo u srcu, o čemu sam mogao govoriti kao da je napisano jer sam već odavno spremio osudu samomu sebi, i sada se nisam suzdržao da je ne pročitam, jer se, dakako, nisam nadao da će me razumjeti; ali na moje čudo, ona pošutjela, za časak mi stisla ruku i upitala me nekako stidljivo suosjećajući sa mnom:

— Zar ste zaista tako proživjeli sav svoj život?

— Sav život, Nastenjko — odgovorim. — Sav život, a čini mi se, tako ću ga završiti.

— Ne, ne smije to biti — reče uznemireno — to neće biti; tako ću valjda i ja proživjeti život kraj bake. Slušajte, znate li da nipošto ne valja ovako živjeti?

— Znam, Nastenjko, znam! — uzviknem, ne suzdržavajući dulje svoj osjećaj. — I sada znam više nego ikada da. sam uludo izbio sve svoje najbolje godine! Sada to znam i bolnije osjećam no što sam svjestan toga, jer. sam vas je Bog poslao meni, mojega dobrog anđela, da mi to kaže i dokaže. Sada, kad sjedim uz vas i govorim s vama, čudno mi je i misliti na budućnost, jer u budućnosti je opet samoća, opet taj zagušljivi, nepotrebni život; a o čemu da i sanjam još kad sam već na javi uz vas bio tako sretan! O, blagosloveni vi, mila djevojko, zato jer me niste odbili od prvoga časa, zato jer sada mogu kazati da sam živio barem dvije večeri u svom životu!

— Oh, ne, ne! — uzvikne Nastenjka i suzice joj se zablistale u očima. — Ne, neće više biti tako; nećemo se mi tako rastati! Šta su dvije večeri!

— Ah, Nastenjko, Nastenjko! Znate li na koliko ste vrijeme izmirili mene sa sobom samim? Znate li da sada neću vise tako loše suditi o sebi kako sam sudio u ponekim časovima? Znate li da se možda neću više jaditi radi toga što sam u svom životu prestupio i griješio, jer takav je život prestupak i grijeh? I nemojte misliti da sam štogod preuveličavao, za boga miloga, nemojte to misliti, Nastenjko, jer mene ponekad obuzimaju časovi takva jada... Jer mi se već počinje činiti u tim časovima da nipošto nisam sposoban da otpočnem živjeti pravim životom, jer mi se već činilo da sam izgubio svaki takt, svaki osjećaj za ono što je pravo, zbiljsko; jer nakon mojih noći fantaziranja snalaze me već časovi otrežnjavanja, koji su užasni! A onamo čuješ kako oko tebe grmi i vitla se u životnom vihoru svjetina, čuješ, vidiš kako žive ljudi, vidiš da njima nije život zabranjen, da se njihov život neće razletjeti kao san, kao prikaza, da se njihov život vječito obnavlja, da je vječito nov, i ni jedan sat u njemu ne nalikuje na drugi — a kako je sjetna i do nesklapnosti jednolična zazorljiva fantazija, robinja sjene, ideje, prvoga oblaka, koji će iznenada da zastre sunce i jadom da stegne pravo petrogradsko srce što toliko dršće za svojim suncem — pa i kakva je fantazija u jadu! Osjećaš da ona napokon sustaje, iscrpljuje se u vječitom naporu ta neiscrpna fantazija, jer postaješ i muževan, ostavljaju te tvoji pređašnji ideali;

rasipaju se u prašinu, u mrvež; ako pak nemaš drugoga života, moraš ga graditi iz toga istoga mrveža. A međutim, duša moli i želi nešto drugo! I uzalud sanjar čeprka, kao po pepelu, po starim svojim sanjama i traži u tom pepelu bilo kakvu iskricu da je raspuše, da obnovljenim ognjem zagrije ohladnjelo srce i u njem uskrisi sve što je nekada bilo tako milo, što je diralo dušu, što je upaljivalo krv, što je otimalo suze iz očiju i tako raskošno zavaravalo! Znate li, Nastenjko, dokle sam dopro? Znate li da već moram slaviti obljetnicu svojih osjećaja, obljetnicu onoga što mi je bilo tako milo, čega u zbilji nikada nije ni bilo — jer ta se obljetnica slavi samim onim glupim, netjelesnim sanjama — i moram to činiti jer ni tih glupih sanja nema više, zato jer nemaš čime da ih obnoviš, ta i sanje se obnavljaju! Znate li da se sada volim sjećati i u određeno vrijeme posjećivati ona mjesta gdje sam nekada bio na svoj način sretan, volim svoju sadašnjost graditi po liku onoga što je već prošlo i što se neće vratiti, te često lutam kao sjena, bez potrebe i bez cilja, nujan i tužan, po petrogradskim zakucima i ulicama. Kakvih sve ima uspomena! Sjećam se, na primjer, da sam ovdje, upravo prije godinu dana, upravo u to isto vrijeme, u taj isti sat, po tom istom pločniku, lutao isto ovako sjetno kao i sada. I sjećam se da su mi i tada sanje bile turobne, pa, premda i prije nije bilo ljepše, ipak nekako osjećaš da je nekud i bolje i mirnije bilo živjeti da nije bilo te mračne misli što me je sada zaokupila, da nije bilo tih grižnja savjesti, mračnih, mrkih grižnja što ti sada ni obdan ni obnoć ne daju mira. I pitaš se: a kako si proveo svoje godine? Kamo si sahranio najbolje svoje doba? Jesi li živio ili nisi? Gledaj, govoriš sebi, gledaj kako zahlađuje na svijetu. Proteći će još godine, i za njima će nastati mrka samoća, nastat će drhtava starost sa štakom, a iza njih jad i tuga. Problijedjet će tvoj fantastični svijet, zamrijet će, povenut će tvoje sanje i osuti se kao žuto lišće s drveća... O Nastenjko! Ta žalosno je ostajati sam, sam samcat, pa nemati pi za čim žaliti — ni za čim, baš ni za čim... jer sve što si izgubio, sve to, sve je bilo ništa, glupa, potpuna ništica, bilo je jedino sanja!

— Ta ne rastužujte me više! — izgovori Nastenjka otirući suzu koja joj je potekla iz oka. — Sada je tomu kraj! Sada ćemo biti dvoje; sada, ma što mi se dogodilo, mi se nikada više nećemo rastajati. Poslušajte. Ja sam priprosta djevojka, malo sam učila, premda mi je

baka i držala učitelja, ali vas zaista razumijem, jer sve što ste mi ispripovijedali sada proživjela sam već i sama kad me je baka pribola uz haljinu. Ne bih dakako, tako lijepo ispripovijedala, kako ste pripovijedali vi, ja nisam učila — stidljivo priklopi ona, jer je sve još osjećala neko poštovanje prema mojem patetskom govoru i mojem visokom stilu — ali mi je vrlo drago što ste mi se otvoreno povjerili. Sada vas znam, potpuno, svega vas znam. I znate li šta? Hoću da vam pripovjedim i svoj život, sav bez zataškavanja, a vi ćete me poslije za to savjetovati. Vi ste jako uman čovjek; obećavate li da ćete me savjetovati?

— Ah, Nastenjko — odgovorim — nisam doduše nikada bio savjetnik, pogotovo uman savjetnik, ali sada vidim, ako uvijek budemo tako živjeli, to će biti nekako vrlo umno, i jedno ćemo drugome davati mnogo umnih savjeta! Dakle, ljepojko moja, Nastenjko, kakav biste savjet? Govorite mi iskreno; sada sam tako veseo, sretan, smion i uman da nisam u neprilici da govorim.

— Ne, ne! — prekine ga Nastenjka i nasmije se. — Nije mi potreban samo pametan savjet, treba mi savjet srdačan, bratski, takav kao da me već čitavog života volite!

— Tako je, Nastenjko, tako! — zaviknem u zanosu. — I da vas volim već dvadeset godina, ipak vas ne bih volio više nego sada!

— Vašu ruku! — reče Nastenjka.

— Evo je! — rekoh, pružajući joj ruku.

— Da otpočnemo, dakle, moj životopis!

NASTENJKIN ŽIVOTOPIS

— Polovicu životopisa već znate, to jest, znate da imam staru baku...

— Ako je druga polovica isto tako kratka kao što ta... — prekinem je nasmijavši se.

— Šutite i slušajte. Ponajprije se pogodimo: da me ne prekidate, jer ću se možda zbuniti. Pa, slušajte dakle mirno.

— Imam staru baku. Dospjela sam k njoj još kao mala djevojčica, jer su mi umrli i mati i otac. Baka je, po svoj prilici, bila nekada bogatija, jer i danas spominje ljepše dane. Ona me naučila francuski i onda mi uzela učitelja. Kad mi je bilo petnaest godina (a sada mi je

sedamnaest), svršili smo učenje. U to sam vrijeme, dakle, počinila neki objěšenjakluk; što sam uradila, neću vam reći; samo velim da je prestupak bio sitan. Ali me baka zovnula jednog jutra i rekla da ne može na me paziti jer je slijepa, uzela pribadaču i pribola moju haljinu uz svoju, pa odmah rekla da ćemo tako sjedjeti cijeli život, ako se ja, razumije se, ne popravim. Jednom riječju, u prvo vrijeme nisam mogla nikada da izmaknem: i radi i čitaj, i uči — sve uz baku. Jednom sam pokušala lukavštinu te nagovorila Fjoklu neka sjedne mjesto mene. Fjokla je naša sluškinja, ona je gluha. Fjokla sjela mjesto mene; baka je u to vrijeme bila zaspala na naslonajaču, a ja otišla u blizinu drugarici. Ali, zlo se svršilo. Dok mene nije bilo, probudila se baka i zapitala nešto, misleći da još sjedim mirno na mjestu. Fjokla vidi da baka nešto pita, a ne čuje šta pita, mislila te mislila šta bi radila pa izvukla pribadaču, i udarila u bijeg...

Tu Nastenjka zastade i poče hohotati. Nasmijem se zajedno s njom. Ali ona odmah prestade.

— Slušajte, ne smijte se baki! Ja se smijem jer je smiješno... Šta ću, kad je baka zaista takva, ali je ipak malo volim. Dakle, onda sam se izvukla: odmah sam posađena opet na mjesto i nisam se smjela ni pomaći.

— Ali, zaboravila sam vam još reći da ima, to jest baka svoju kuću, to jest malu kućicu, svega tri prozora, čitavu od drveta, i isto tako staru kao što je i baka, a gore je mezanin; doselio nam se dakle u mezanin nov stanar...

— Bio je dakle i stari stanar? — napomenem uzgred.

— Bio je, dakako — odgovori Nastenjka — i koji je umio bolje da šuti od vas. Istinabog, jedva je i jezikom micao. Bio je to starčić, suh, nijem, slijep, hrom, tako da najzad nije više mogao da živi, pa je i umro; zato je i ustrebao nov stanar, jer mi bez stanara ne možemo živjeti, to je uz bakinu mirovinu gotovo sav naš prihod. Novi je stanar kao navlaš bio mlad čovjek, nije ovdašnji, došljak Kako se nije cjenjkao, to ga je baka primila, a onda pita: »Slušaj, Nastenjka, je li naš stanar mlad ili nije?« Nisam htjela da slažem: »Tako, velim, bako, nije posve mlad, nego tako, nije starac.« »A, i ugodne vanjštine?« pita baka… »Ja opet neću da lažem. Jest, ugodne vanjštine, bako, velim. A baka veli: Ah! Nevolja, nevolja! Ja to tebi, unuko, govorim zato da se ne bi zagledala u njega. Eto, kakva su

vremena! Gle, takav neznatan stanar, Pa još i ugodne vanjštine: nije tako nekad bilo!«

A baka bi sve u stara vremena! I mlađa je bila u stara vremena, i sunce je u stara vremena bilo toplije, i skorup nije tako brzo kisnuo — sve u stara vremena! Sjedim, dakle, i šutim, a mislim: Šta to baka mene navraća, zapitkuje me je li stanar lijep, mlad? Ali samo sam pomislila tako i odmah počela opet brojati petlje, plesti čarapu, a iza toga sam sasvim na to zaboravila.

Jednom, dakle, izjutra došao stanar i pita za ono, Što mu je bilo obećano, da će mu se soba oblijepiti tapetama. Riječ po riječ, a baka je brbljava, veli: »Otiđi, Nastenjko, u moju spavaću sobu, donesi račune.« Odmah sam skočila, sva se zarumenjela, ne znam zašto, pa i zaboravila da sjedim pribodena; nije da bih polako izvukla pribadaču da stanar ne vidi — nego sam tako trgla da sam potegla i bakin naslonjač. Kad sam vidjela da je stanar sada sve doznao o meni, zarumenjela se, stala kao ukopana i odjednom zaplakala — takav me stid i gorčina snađoše u taj čas da nisam marila nizašta na svijetu! Baka viče: »Šta tu stojiš?« A ja još gore... Kad je stanar vidio da sam se od njega zastidjela, poklonio se i odmah otišao!

Otada sam zamirala čim šta šušne u hodniku. Evo, mislim, ide stanar, pa polako, za svaki slučaj, izvlačim pribadaču. Ali nikad nije bio on, nije dolazio. Prošle dvije sedmice; stanar iporučuje po Fjokli da ima mnogo francuskih knjiga, i sve su same lijepe knjige, mogu se čitati, ne bi li dakle baka da joj ih čitam, da joj ne bude dosadno? Baka zahvalno pristala, samo je svejednako pitala jesu li moralne knjige ili nisu, jer ako su knjige nemoralne, ne smiješ ih, veli, Nastenjko čitati, naučit ćeš se zlu.

— A čemu ću se naučiti, bako? Šta ondje piše?

— Pa, veli, opisuje se u njima kako mladi ljudi zavode valjane djevojke, kako ih. pod izlikom da će ih uzeti, odvode iz roditeljske kuće, kako zatim prepuštaju te djevojke udesu, te one propadaju na najjadniji način. »Ja sam — veli baka — pročitala mnogo takvih knjiga, i sve je, veli, opisano tako krasno da svu noć sjediš i tiho čitaš. Ti dakle — veli — Nastenjko, pazi, ne čitaj ih. Kakvih je on to, veli, poslao knjiga?«

— Pa sve sami romani Waltera Scotta, bako.

— Romani Waltera Scotta! A koješta, nema li tu kakve lupeštine? Ded, pogledaj, nije li metnuo u njih kakvo ljubavno pisamce?

— Nije — velim — bako, nema pisma.

— Ali pogledaj ti pod koricama; turaju oni ponekad u korice, razbojnici!...

— Nema, bako, ni u koricama nema ništa.

— Pa, dobro, dakle!

Otpočeli mi dakle čitati Waltera Scotta i za kakav mjesec dana pročitali skoro polovicu. Iza toga on slao još i još knjiga. Poslao Puškina, tako da napokon i nisam mogla biti bez knjiga te sam prestala da mislim kako bih se udala za kitajskoga princa.

Tako je to bilo, kad li se jednom dogodi te se na stepenicama sretoh s našim stanarom. Baka me bila po nešto poslala. On se zaustavio, ja se zarumenjela, i on se zarumenio; ali ipak se nasmijao, pozdravio se sa mnom, zapitao za bakino zdravlje te veli: — Kako je, jeste li pročitali knjige? — ja odgovorim: — Jesam. — A šta vam se, veli, najviše svidjelo? — To je, eto, bilo sve.

Za jednu sedmicu opet ga sretoh na stepenicama. Sada me nije bila baka poslala, nego sam sama morala ići radi nečega. Bila su tri sata, a stanar se u to doba vraćao kući. — Dobar dan — veli. Ja njemu: Dobar dan.

— A zar vama nije dosadno — veli — cijeli dan sjedjeti s bakom?

Kad me ja zapitao, ja se, i ne znam zašto, zarumenjela, zastidjela i opet mi se dalo nažao, valjda zato što su se već i drugi počeli raspitivati o tom. Pomislila sam već da ne odgovaram i da odem, ali nisam mogla.

— Slušajte — veli — dobra djevojčice! Oprostite što ovako govorim s vama, ali vas uvjeravam da vam želim bolje nego vaša baka. Zar nemate nikakvih drugarica koje biste mogli pohoditi?

Kažem mu da nemam nikakvih drugarica, da sam imala jednu, Mašenjku, ali je i ona otišla u Pskov.

— Slušajte — veli — biste li sa mnom u kazalište?

— U kazalište? A šta će kazati baka?

— Pa idite — veli — kradom od bake...

— Neću — velim — neću da varam baku. Zbogom!

— Pa zbogom — reče, i ništa drugo.

Ali poslije objeda došao on do nas; sjeo, dugo razgovarao s bakom, ispitivao odlazi li kamo, ima li znanaca, a odjednom će: »A ja danas uzeo ložu za operu; daju »Seviljskoga brijaća,« znanci su htjeli da idu, ali onda otkazali, preostala mi karta.«

— »Seviljskoga brijača!« — uzviknula baka — ta to je onaj isti brijač kojeg su davali i u staro vrijeme?

— Jest — veli on — onaj isti brijač — pa pogleda mene. A ja već sve razumjela, zarumenjela se i srce mi zaskakutalo od iščekivanja!

— Pa kako — veli baka — kako ne bih znala! Sama sam u staro vrijeme igrala u domaćem kazalištu Rosinu!— Ne biste li, dakle, pošli danas? — reći će stanar. — Meni i onako propada karta.

— Pa; molim, idemo — veli baka — zašto ne bismo išli? Eto, Nastenjka i nije još nikada bila u kazalištu.

Bože moj, kolika radost! Odmah se mi spremile, uredile i pošle. Baka je doduše slijepa, ali ipak je željela da sluša muziku, a osim toga je dobra starica: najviše je htjela da mene obraduje, jer mi same ne bismo nikada pošle. A kakav mi je. dojam ostao od »Seviljskoga brijača« — neću ni da vam govorim, samo me je cijele te večeri naš stanar tako lijepo gledao, tako je lijepo govorio, te sam odmah razabrala da me je jutros želio ispitati kad mi je ponudio da sama odem s njim. Ah, kolika radost! Legla sam spavati tako ponosita, tako vesela, tako mi je kucalo srce da me je uhvatila mala groznica te sam svu noć tlapila o »Seviljskom brijaču«.

Mislila sam da će nas nakon toga pohađati sve češće i češće — ali je bilo drugačije. Gotovo uopće više nije dolazio. Znao je dolaziti po jedanput u mjesecu, a i samo zato da me pozove u kazalište. Dva puta smo nakon toga još odlazili. Ali sam time bila posve nezadovoljna. Vidjela sam da me je naprosto žalio što sam kod bake pod takvim jarmom, i ništa više. Sve dalje te dalje, a mene obuzelo: niti mogu da sjedim, niti mogu da čitam, niti mogu da radim, sad se smijem i baki štogod pakostim, sad opet plačem. Onda sam izmršavjela i gotovo se razboljela. Prošla operna sezona i stanar nam uopće nije dolazio; a kad se sretnemo — sve na tim istim stepenicama, razumije se — on se tako šuteći pokloni, tako ozbiljno kao da i ne želi govoriti, pa on već i sišao niza stepenice, a ja sve još stojim nasred stepenica, crvena kao trešnja, jer mi je sva krv udarila u glavu kad bih se s njim srela.

Odmah je sada kraj. Upravo prije godinu dana, u mjesecu svibnju, došao stanar do nas te veli baki da je ovdje završio svoj posao i mora opet na godinu dana u Moskvu. Kad sam to čula, problijedjela sam i srušila se na stolicu kao mrtva. Baka nije ništa opazila, a on, pošto je rekao da se seli od nas, poklonio nam se i otišao.

Šta da radim? Mislila sam i mislila, jedila se i jedila, a najzad i stvorila odluku. Sutra on putuje, a ja odlučila da ću sve obaviti naveče, kod baka legne spavati. Tako se i zbilo. Svezala sam u svežanj sve haljine što sam imala, koliko treba rubenine, te sa svežnjem u rukama, ni živa ni mrtva, pošla u mezanin našemu stanaru. Mislim da sam cijeli sat išla uza stepenice. A kad sam otvorila njegova vrata, uzviknu ugledavši me. Mislio je da sam prikaza i poletio da mi dade vode, jer sam jedva stajala na nogama. Srce mi je tako kucalo da me je boljela glava, i pamet mi se smutila. A kad sam se snašla, položila sam svoj svežanj na njegovu postelju, sjela do njega, prekrila lice rukama i zaplakala da suze curkom potekoše. On kao da je za tren sve razumio pa je stajao preda mnom blijed i tako me žalosno gledao da mi je srce pucalo.

— Poslušajte — započe — poslušajte, Nastenjko, ja ne mogu ništa, ja sam siromah; ja zasad nemam ničega, pa ni čestita mjesta; kako bismo, dakle, živjeli sve da vas i uzmem?

Dugo smo govorili, ali sam se najzad uzbješnjela, rekla mu da ne mogu kod bake da živim, pobjeći ću od nje, neću da me pribadačom pribada, i ja ću, ako on hoće, s njim u Moskvu, jer bez njega ne mogu da živim. I stid, i ljubav, i ponos — sve je mahom govorilo u meni, i gotovo u grčevima pala na postelju. Tako sam se bojala da me ne odbije!

On je nekoliko časaka sjedio šuteći, onda ustao, prišao mi i prihvatio mi ruku.

— Poslušajte, moja dobra, moja mila Nastenjko! — otpočeo i on kroz suze — poslušajte. Kunem vam se, ako ikada budem mogao da se ženim, vi ćete svakako biti moja sreća; uvjeravam vas, sada jedino vi možete da budete moja sreća. Slušajte: ja putujem u Moskvu i ondje ću boraviti upravo godinu dana. Nadam se da ću urediti svoje poslove. Kad se vratim i, ako me još volite, kunem vam se, bit ćemo sretni. Ali sada se ništa ne može, ja ne mogu, nemam

prava da vam išta obećavam. Ali, ponavljam, ako to ne bude za godinu dana, svakako će biti kad bilo da bilo; razumije se, ako vam ne bude koji drugi miliji od mene, jer ne mogu i ne smijem da vas vežem ikakvom riječju.

To mi je dakle rekao, a sutra otputovao. Ugovorili smo da o tom ne kažemo baki ni riječi. Tako je on želio. Sada je eto gotovo i dovršen moj životopis. Protekla je upravo godina dana. On je doputovao, ovdje je već puna tri dana i, i..

— I šta je? — uzviknem od nestrpljivosti da čujem svršetak.

— I dosad nije dolazio! — odgovori Nastenjka kao da prikuplja snagu — ni traga ni glasa od njega...

Zastane sada, pošuti malo, spusti glavu, onda odjednom prekrije rukama lice i zarida tako da mi se od toga ridanja uzbudilo srce.

Nisam nipošto očekivao ovakav rasplet.

— Nastenjko! — započnem bojažljivim, laskavim glasom. — Nastenjko! Za boga miloga, ne plačite! Otkud znate? Možda ga još nema...

—Tu je, tu je! — prihvati Nastenjka. — Tu je on, ja to znam. Mi smo sve ugovorili, još onda, one večeri, uoči njegova odlaska: kad smo već bili kazali sve što sam vam ispripovijedala, i dogovorili se, izišli smo ovamo na šetnju, baš na tu obalu. Bilo je deset sati; sjedjeli smo na toj klupi; nisam više plakala, bilo mi je ugodno slušati što on govori... Rekao mi je da će odmah po dolasku doći do nas, te ako ga se ne odreknem, sve ćemo kazati baki. Sada je doputovao, ja to znam, a njega nema, nema!

I ona opet udarila u plač.

— Bože moj! Ta zar nikako nema pomoći tome jadu? — uzviknuo sam i sav očajan skočio s klupe. — Recite, Nastenjko, zar se ne može barem otići do njega?

— Može li se to? — reče dignuvši odjednom glavu.

— Ne može se, dakako da se ne može! — pripomenom pošto sam se snašao. — Nego evo šta: napišite mu list.

— Ne, to se ne može, to se ne smije! — odgovori odlučno, ali već oborila glavu i ne gleda me,.

— Kako se ne smije? Zašto se ne smije? — nastavim ostajući kod svoje ideje. — Ali znate, Nastenjka, kakvo pismo! Razlika je pismu i pismu... Ah, Nastenjko, tako je to! Povjerite se meni,

povjerite! Neću vam dati loš savjet. Sve se to može urediti! Ta vi ste i otpočeli prvi — zašto dakle sada...

— Ne mogu, ne mogu! Onda je kao da se naturam..

— Ah, dobra moja Nastenjko! — prekinem je ne krijući smiješak — ta nije, nije: na kraju krajeva vi imate pravo jer vam je on obećao. A i po svemu vidim da je on otmjen čovjek, da je lijepo postupio — nastavim, sve se više te više oduševljavajući logičnošću svojih dokaza i uvjerenja. — Kako je postupio? Vezao je sebe obećanjem. Rekao je da neće drugu uzeti ako se bude samo ženio; a vama je prepustio potpunu slobodu, pa makar ga se odmah odrekli... U takvim prilikama možete vi učiniti prvi korak; vi imate pravo, vi imate prednost pred njim, makar baš i poželjeli da ga odriješite dane riječi...

— Slušajte, kako biste vi napisali?

— Što?

— Pa to pismo.

— Napisao bih evo ovako:

»Poštovani gospodine...«

— Tako svakako treba — poštovani gospodine.

— Svakako! Uostalom, zašto? Mislim...

— Dakle, dakle! Dalje!

»Poštovani gospodine!

»Oprostite što... — Uostalom, ne, ne treba nikakva ispričavanja! Tu sama činjenica opravdava sve; pišite naprosto:

»Pišem vam. Oprostite mi moju nestrpljivost; ta ja sam cijelu godinu dana nadajući se bila sretna; jesam li ja kriva što sada ne mogu da podnesem ni dan sumnje? Sada, kad ste već došli, možda ste već i promijenili svoje namjere. Onda će vam ovo pismo kazati da se ne tužim i ne krivim vas. Ne krivim vas zato jer nisam vlasnik vašega srca, takva je već moja sudbina!

Vi ste plemenit čovjek. Vi se nećete osmjehnuti i nećete se ozlovoljiti na moje nestrpljive retke. Sjetite se da ih piše bijedna djevojka, da je ona sama, da nema nikoga tko bi je poučio, ni tko bi je savjetovao, i da ona nikada nije znala da vlada svojim srcem. Ali mi oprostite što mi se u dušu i načas prokrala sumnja. Vi niste kadri ni u mislima da uvrijedite onu koja vas je tako voljela i koja vas voli.«

— Da, da! To je baš tako kako sam mislila! — uzvikne Nastenjka i radost joj se zasija u očima. — O, vi ste razbili moje sumnje, vas mi je poslao sam Bog! Hvala vam, hvala!

— Zašto? Zato jer me je poslao Bog? — odgovorim gledajući zanesen njeno radosno lišće.

— Da, makar i zato.

— Nastenjko! Ta nekim smo ljudima zahvalni makar i zato što žive zajedno s nama. Ja sam vam zahvalan zato što sam vas sreo, zato što ću vas se sjećati za svega mojega vijeka!

— Ta okanite se, okanite se! A sada evo Šta, slušajte: ugovorili smo onda da će mi se on, čim doputuje, javiti tako što će mi ostaviti list na jednom mjestu, kod nekih mojih znanaca, dobrih i priprostih ljudi, koji ništa ne znaju o tom; ili ako ne bude mogao napisati list, jer u listu se ne može uvijek sve ispripovijedati, onda će onoga istog dana, čim doputuje, doći ovamo točno u deset sati, gdje smo i utanačili da se sastanemo. Ja već znam da je on došao; ali evo već treći dan nema ni lista ni njega. Izjutra ne mogu od bake nikako otići. Predajte osobno moj list sutra onim dobrim ljudima, o kojima sam vam govorila: oni će mu ga već poslati; a ako bude odgovora, donijet ćete mi ga naveče u deset sati.

— Ali pismo, pismo! Ta najprije treba napisati pismo! Sve to može, dakle, da bude prekosutra.

— Pismo... — odgovori Nastenjka malo zbunjena — pismo... ali...

Ali nije izgovorila. Najprije odvratila od mene lišće, zarumenjeia se kao ruža i odjednom sam osjetio u ruci pismo, očevidno već odavno napisano, potpuno završeno i zapečaćeno. Neka znana, mila, dražesna uspomena munula mojom glavom!

— R, o, Ro, s, i, si, n, a, na — otpočeo ja.

— Rosina!— zapjevali mi oboje, ja sam je gotovo zagrlio od zanosa, a ona se zarumenjela, koliko je god mogla da se zarumeni, i smijala se kroz suze što su joj poput bisera drhtale na crnim trepavicama.

— Ta okanite se, okanite se! Zbogom sada! — reče brzorečicom. — Evo vam pismo, evo vam i adresa kamo ćete ga odnijeti. Zbogom! Do viđenja! Sutra!

Krepko mi stisla obje ruke, kimnula glavom i šmugnula kao strijela u svoju uličicu. Dugo sam stajao na svojem mjestu i pratio je

očima.

»Sutra! Sutra!« — munulo mi glavom kad mi je iščezla iz očiju.

TREĆA NOĆ

Danas je bio tužan, kišan dan, bez tračka svjetlosti, kao što će biti moja starost. Tjeskobne su mi takve neobične misli, takvi mračni osjećaji, po glavi mi vrve takva pitanja, meni još nejasna — a nekako nemam ni snage ni volje da ih riješim. Ne mogu ja riješiti sve to!

Danas se nećemo vidjeti. Jučer, kad smo se rastajali, počelo se naoblačivati nebo i dizala se magla. Rekoh da će sutra biti ružan dan; ona nije odgovarala, nije htjela da govori protiv sebe; njoj je taj dan i svijetao i vedar i ni oblačić neće zastrti njenu sreću.

— Ako uspada kiša, nećemo se sastati! — reče — neću doći.

Mislio sam da nije ni zamijetila današnju kišu, a ipak nije došla.

Jučer je bio naš treći sastanak, treća naša bijela noć..

Al’ kako radost i sreća uljepšavaju čovjeka! Kako srce ključa ljubavlju! Čini ti se, čitavo bi svoje srce izlio u drugo srce, i hoćeš da svi budu veseli, da se svi smiju. I kako je zarazna ta radost! Koliko je nježnosti jučer bilo u njenim riječima, koliko dobrote za me u njenu srcu... Kako me je tetošila, kako mi se umiljavala, kako je hrabrila i mazila moje srce! Oh, kolike li koketnosti od sreće! A ja... Ja sam sve to smatrao za pravu istinu, ja sam mislio da ona...

Ali, bože moj, kako sam i mogao to misliti? Kako sam mogao biti tako slijep kad je sve već oteo drugi, te nije moje: kad najzad i sama ta njena nježnost, njena briga, njena ljubav... da, njena ljubav za mene nije bila ništa drugo nego radost što će se uskoro sastajati sa drugim, želja da i meni nametne svoju sreću?... Kad on nije došao, kad smo uzalud čekali, namrštila se, snebila i zaplašila. Nijedna njena kretnja, nijedna riječ nije bila više onako laka, živa i vesela. I začudo — podvostručila je svoju pažnju prema meni, kao da instinktivno želi prenijeti na me sve što sama sebi želi, za što se uplašila da se neće dogoditi. Tako se snebila, tako se uplašila moja Nastenjka te je, čini mi se, razumjela napokon da je volim, i ražalila se nad mojom bijednom ljubavlju. Ovako mi, kad smo nesretni, jače osjećamo tuđu nesreću; osjećaj se ne razbija, nego usredotočuje...

Došao sam joj puna srca i jedva sam dočekao sastanak. Nisam slutio ono što ću sada osjećati, nisam slutio da će se sve to loše završiti. Ona se sijala od radosti, očekivala odgovor. Odgovor bješe on sam. Trebalo je da dođe, da dohrli na njen poziv. Došla je cijeli sat ranije od mene. Isprva je na sve gronotala, smijala se svakoj mojoj riječi. Bio sam započeo govoriti, ali sam zašutio.

— Znate li zašto se tako radujem? — reći će ona — zašto se tako radujem što vas vidim? Zašto vas tako volim danas?

— Dakle? — zapitam, a srce mi zadrhtalo.

— Zato vas volim jer se niste zaljubili u mene. Ta drugi bi mi na vašem mjestu počeo dodijavati, navaljivati, zakukao bi, razbolio bi se, a vi ste tako dragi!

Stisla mi onda ruku tako da sam gotovo uzviknuo. Ona se nasmijala.

— Bože moj! Kakav ste vi prijatelj! — započela čas kasnije vrlo ozbiljno. — Ta vas je poslao Bog! Šta bi i bilo od mene da niste sada uza me? Kako ste nesebični! Kako su lijepi vaši osjećaji! Kad se udam, jako ćemo se sprijateljiti, jače nego braća. Voljet ću vas gotovo isto onako kao i njega...

Nekako sam se u taj tren neobično rastužio; ali mi ipak u duši zatitralo nešto nalik na smijeh.

— Spopao vas je strah — rekoh — plašite se: mislite da on neće doći.

— Bog s vama! — odgovori ona — da sam manje sretna, valjda bih zaplakala zbog vaše nevjere, zbog vaših prijekora. Uostalom, naveli ste me na razmišljanje i pobudili u meni mnoge misli; ali ću razmisliti kasnije, a sada vam priznajem da istinu govorite. Jest! Nekako nisam posve sabrana; nekako sam sva u očekivanju i sve osjećam nekako prelako. Ali manimo se, okanimo se razgovora o osjećajima...

U to se vrijeme začuli koraci i u mraku se pojavio prolaznik, koji nam je dolazio u susret. Oboje smo zadrhtali, a ona gotovo uzviknula. Ispustio sam joj ruku i učinio pokret kao da kanim otići. Ali smo se prevarili: nije bio on.

— Čega se bojite? Zašto ste mi ispustili ruku? — reče pružajući mi je opet. — Pa šta je? Sastat ćemo ga zajedno. Hoću da on vidi kako se mi volimo.

— Kako se mi volimo! — uzviknem.

»Oh Nastenjko, Nastenjko! — pomislih — koliko si mnogo izrekla tom riječju! Od takve ljubavi, Nastenjko, ponekad hladni srce i pada teret na dušu. Tvoja je ruka hladna, moja vrela kao oganj. Kako si ti, Nastenjko, slijepa!... Oh, kako je sretan čovjek ponekad nesnosan! Ali se ne mogu rasrditi na tebe!...«

Najzad mi se srce prepunilo.

— Poslušajte, Nastenjko! — zaviknem — znate li šta se cijeli dan zbivalo sa mnom!

— Pa šta, šta? Pripovijedajte brže? A šta ste sve dosad šutjeli!

— Prvo, Nastenjko, kad sam izvršio sve vaše naloge, predao pismo, pohodio vaše dobre ljude, onda... onda sam došao kući i legao da spavam.

— Jedino to? — prekine me i nasmije se.

— Da, gotovo jedino to — odgovorim svladavši se, jer su mi na oči već udarale glupe suze. — Probudio sam se jedan sat prije našeg sastanka, ali kao da i nisam spavao. Ne znam što mi je bilo. Išao sam da vam sve to ispripovijedam, kao da je meni zastalo vrijeme, kao da od toga vremena mora zauvijek ostati u meni samo jedan jedini osjećaj, jedno jedino čuvstvo, kao da se jedan čas mora produžiti u cijelu vječnost i baš se sav život za mene zaustavio... Kad sam se probudio, činilo mi se da mi sada pada na pamet neki glazbeni motiv, odavno poznat, negdje nekada slušan, zaboravljen i sladak. Činilo mi se da mi je za svega života težio da probije iz duše, i tek sada...

— Ah, bože moj, bože moj! — prekinula me Nastenjka — šta li je sve to? Ne razumijem ni riječi.

— Ah, Nastenjko! Želio sam da vam kakogod ispričam onaj čudni dojam... — započeo sam žalostivim glasom, u kojem se još krila nada, iako vrlo daleka.

— Manite se, prestanite, manite se! — progovori i za jedan se tren dosjetila, obješenjakinja!

Odjednom je postala nekako neobično govorljiva, vesela, nestašna. Uhvatila me ispod ruke, smijala se, željela da se i ja smijem, i svaka je moja zbunjena riječ odjeknula kod nje jasnim, dugim smijehom... ja se stao srditi, ona odjednom počela koketirati.

— Poslušajte — započela — ta meni je malko krivo što se niste zaljubili u mene. Razumijete, onda nakon toga čovjeka! Pa ipak, nepredobivi gospodine, ne možete a da me ne pohvalite što sam tako iskrena. Neprestano vam govorim, neprestano govorim, ma kakva mi god glupost mune u glavu.

— Slušajte! To je jedanaest sati, čini mi se — rekoh kad je s dalekoga gradskog tornja zabrujao odmjereni zvuk zvona. Ona odjednom stade, prestade se smijati i poče brojati.

— Jest, jedanaest — reče napokon bojažljivim neodlučnim glasom.

Odmah sam se pokajao što sam je zaplašio, što sam je primorao da broji sate, pa prokleo sebe što me je snašla pakost. Požalio sam je i nisam znao kako bih iskupio svoj grijeh.

Počeo je tješiti, tražiti razloge zašto ga nema, iznositi različite povode, dokaze. Nitko se u taj čas nije mogao lakše prevariti nego ona, a i svaki u tom času nekako radosno saslušava kakvu mu drago utjehu i te kako mu je drago ako nađe i malo opravdanja.

— A i smiješno je — započeo sam, sve se više te više raspaljujući i uživajući u neobičnoj jasnoći svojih dokaza — ta i nije on mogao doći; i mene ste zavarali i zamamili, Nastenjko, tako da sam i ja izgubio račun o vremenu... Smislite samo: teško da je već i dobio pismo; možda ne može da dođe, možda će odgovoriti, pismo će vam, dakle, najranije stići sutra. Čim sutra svane, otići ću po pismo i odmah ću vam javiti. Zamislite, napokon, tisuću vjerojatnosti: nije, na primjer, bio kod kuće kad je došlo pismo, pa ga možda sve dosad nije pročitao? Ta sve se može dogoditi.

— Da, da! — odgovori Nastenjka — i nisam pomislila, dakako, sve se može dogoditi — nastavi najpopustljivijirn glasom, u kojem se ipak poput nemile disonancije čula neka druga, daleka misao. — Učinite ovako — nastavi — otiđite sutra, štogod možete ranije, te ako štogod dobijete, odmah mi javite. Ta znate gdje stanujem? — I ona poče ponavljati svoju adresu.

Onda odjednom posta tako nježna, tako stidljiva... Činilo mi se da pozorno sluša šta joj govorim; ali kad sam joj se obratio nekim pitanjem, ušutjela je i odvratila glavicu od mene. Zagledao sam joj u oči — i zaista: plače.

— Ta čemu to, čemu to? Ah, kakvo ste vi dijete! Kakva je to djetinjarija!... Okanite se toga!

Ona pokuša da se nasmije, da se umiri, ali podvoljak joj dršće i grudi joj se neprestano dalje bibaju.

— Mislim na vas — reče nakon časa šutnje — tako ste dobri da bih bila od kamena kad to ne bih osjećala. Znate li šta mi je sada palo na pamet? Uspoređivala sam vas dvojicu. Zašto on nije — vi? Zašto on nije takav kakvi ste vi? On je gori od vas, premda ga volim više nego vas.

Nisam joj ništa odgovorio. Ona je, čini mi se, očekivala da ću joj štogod reći.

— Dabogme, njega možda još ne razumijem sasvim, možda ga ne poznajem dobro. Znate, uvijek sam ga se bojala; uvijek je bio tako ozbiljan, nekako ponosit. Znam, dabogme, da se samo čini takav, da u njegovu srcu ima više nježnosti nego u mojem... Sjećam se kako me je pogledao onda kad sam mu, sjećate se, došla sa zavežljajem; ali ga ipak nekako previse cijenim, a to je kao da i nismo jednaki?

— Nije, Nastenjko, nije — odgovorim — to znači da vi njega voliti više od svega na svijetu i volite ga mnogo više nego sebe samu.

— Da, recimo da je tako — odgovori naivna Nastenjka — ali znate li šta mi je sada palo na um? Ali sada neću govoriti o njemu, nego tako općenito; već mi se odavno sve to motalo po glavi. Slušajte, zašto svi mi nismo takvi, kao braća s braćom? Zašto i najbolji čovjek uvijek kao da nešto taji od drugoga i prešućuje mu? Zašto ne kažeš iskreno, odmah, što ti je na srcu, ako znaš da svoju riječ nećeš izgovoriti u vjetar? A onamo se svatko drži kao da je oporiji nego što zaista jest, kao da se svi boje da ne bi povrijedili svoje osjećaje ako ih vrlo brzo iznesu...

— Ah, Nastenjko! Vi govorite istinu; ta sve se to zbiva radi mnogih razloga — prekinem je, prigušujući u taj čas jače nego ikada svoje osjećaje.

— Nije, nije! — odvrati ona vrlo osjećajno. — Evo, vi, na primjer, niste takvi kakvi su drugi! Ne znam zaista kako bih vam pripovjedila što osjećam; ali mi se čini, vi, evo, na primjer... makar i sada... meni se čini, vi nešto žrtvujete radi mene — nadoveže bojažljivo i letimice me pogleda. — Oprostite mi što vam govorim tako: ta ja sam

priprosta djevojka; ta malo sam još toga vidjela, i zaista ne umijem ponekad da govorim — nadoveže glasom koji je drhtao od nekog pritajenog osjećaja, a ipak pokušavajući da se osmjehne — ali sam vam jedino željela reći da sam vam zahvalna, da i ja osjećam sve to... O, dao vam Bog za to sreće! Eno, ono što ste mi napripovijedali tada o vašem sanjaru, nije nikako istina, to jest, ja bih rekla, nikako se ne tiče vas. Vi ozdravljate, vi ste sasvim drugačiji čovjek nego što ste opisali sami sebe. Ako ikada zavolite koju, Bog vam dao sreće s njom! A njoj ne želim ništa, jer ona će biti s vama sretna. Ja to znam, i žensko sam i sama, i morate vjerovati kad vam kažem tako...

Zašutjela i krepko mi stisla ruku. Ni ja nisam ništa mogao da kažem kako sam bio uzbuđen. Prošlo nekoliko časova.

— Jest, jasno je da neće danas doći! — reče napokon i digne glavu. — Kasno je!....

— Doći će sutra — rekoh najuvjerljivijim i najtvrđim glasom.

— Da — dometne razveselivši se — i sama vidim sada da da će doći tek sutra. Do viđenja, dakle! Sutra! Ako bude padala kiša možda neću doći. Ali prekosutra ću doći, ma šta mi se dogodilo, budite svakako ovdje; hoću da se sastanemo, sve ću vam ispripovijedati.

A onda, kad smo se rastajali, dala mi ruku, vedro me pogledala i rekla mi:

— Ta mi smo sada zauvijek sklopili prijateljstvo, zar ne?

O, Nastcnjko, Nastenjko! da znaš kako sam sada osamljen!

Kad je izbilo devet sati, nisam mogao da izdržim u sobi, te sam se obukao i izišao, unatoč kišovitu vremenu. Bio sam ondje, sjedio na našoj klupici. Bio sam pošao u njihovu uličicu, ali sam se zastidio i vratio se, a nisam ni pogledao u njihove prozore, a mogao sam za nekoliko koračaja doći do njihove kuće. Došao sam kući u toliku jadu u kakvu nisam nikada bio. Vlažna li, ružna vremena! Da je lijepo vrijeme, šetao bih svu noć...

Ali sutra, sutra! Sutra će mi ona sve ispripovijedati.

Ali pisma nije danas bilo. Uostalom, tako je i moralo biti. Sastali su se već...

ČETVRTA NOĆ

Bože, kako se sve to završilo! Čime se sve to završilo!

Došao sam u devet sati. Ona je već bila ondje. Opazio sam je još iz daljine; stajala je, kao i onda, prvi put, nalaktila se na ogradu na obali i nije Čula kako sam joj pristupio.

— Nastenjko! — zovnem je, silom gušeći svoje uzbuđenje.

Ona se brzo okrenula prema meni.

— Dakle — reče — dakle! Brže!

Gledao sam je u nedoumici.

— Ah, a gdje je pismo! Jeste li donijeli pismo? — ponovi ona, a rukom se uhvatila za ogradu.

— Nisam, nemam pisma — rekoh napokon — zar još nije došao?

Ona problijedi strašno i dugo me ukočeno gledala. Razbio sam joj posljednju nadu.

— Pa Bog bio s njim! — izgovori napokon isprekidanim glasom. — Bog s njim, ako me tako ostavlja.

Oborila oči, onda htjela da me pogleda, ali nije mogla. Još nekoliko je časaka svladavala svoju uzbuđenost, i odjednom s.e okrenula, nalaktila se na balustradu na obali i zaplakala.

— Nemojte, nemojte! — izgovorio sam, ali nisam imao snage da nastavim gledajući je, a i šta bih joj rekao?

— Ne tješite me — govorila je plačući — ne govorite o njemu, ne govorite da će doći, da me nije ostavio ovako okrutno, ovako nečovječno, kako je sad uradio. Zašto, zašto? Zar je bilo što u mojem pismu, u tom nesretnom pismu?...

To joj ridanje presjeklo glas; meni se, gledajući je, kidalo sree.

— O, kako je to nečovječno i okrutno! — započela opet.

— I ni retka, ni retka! Da je barem odgovorio da mu nisam potrebna, da me odbacuje; ali ni jednoga retka za puna tri dana! Kako je lako uvrijedio bijednu nezaštićenu djevojku, koja je jedino skrivila što ga voli. Oh, koliko sam pretrpjela za ta tri dana! Bože moj! Bože moj! Kad se sjetim da sam mu došla prvi put sama, da sam se ponizivala pred njim, plakala, molila ga makar za trenutak ljubavi... I nakon toga!... Slušajte — reče obraćajući mi se, a crne joj se očice zablistale — ta nije tako! Ne može biti tako; to nije prirodno! Ili ste se prevarili vi ili ja; možda nije dobio pismo? Možda sve dosad ne zna ništa? Zar se može, rasudite sami, kažite sami, za boga miloga, objasnite mi — ja ne mogu da to razumijem — zar se može tako barbarski prosto postupiti kako je on postupio prema meni! Ni jedne

riječi! I za posljednjega se čovjeka na svijetu ima više milosrđa. Možda je štogod čuo, možda mu je tkogod što rekao o meni? — zaviknula i obratila mi se pitajući. — Šta, šta vi mislite?

— Slušajte, Nastenjko, sutra ću u vaše ime otići do njega.

— Pa!

— Zapitat ću ga za sve, pripovjedit ću mu sve.

— Pa, pa!

— Napišite pismo... Nemojte reći da nećete, Nastenjko, nemojte reći da nećete! Primorat ću ga da štuje vaš postupak, sve će doznati, te ako...

— Ne, prijatelju moj, ne — prekine me ona. — Dosta je! Ni riječi više, ni jedne moje riječi, ni retka, dosta je! Ja ga ne poznajem, ja ga ne volim više, ja ću ga za... bo... raviti...

Nije izgovorila.

— Umirite se, umirite se! Sjednite, Nastenjko, ovamo — rekoh posađujući je na klupicu...

— Ta ja sam mirna. Manite se. To je tako! To su suze, to će se osušiti! Zar mislite da ću sebe upropastiti, da ću se utopiti?...

Srce mi bješe prepuno; htjedoh da progovorim, ali nisam mogao.

— Slušajte! — nastavi ona, a uhvatila me za ruku. — Kažite: zar i vi ne biste postupili tako? Zar i vi ne biste ostavili onu koja bi vam sama došla, zar joj ne biste u oči dobacili bestidnu porugu na račun njena slaba, glupa srca! Biste li je pazili? Biste li pomislili da je bila sama samcata, da nije znala pripaziti na sebe, da se nije znala očuvati ljubavi za vas, da nije kriva, da nije napokon kriva... da nije ništa učinila... O, bože moj, bože moj...

— Nastenjko! — uzviknem najzad jer nisam više mogao da svladam uzbuđenje. — Nastenjko! Vi me mučite! Vi zlijedite moje srce, vi me ubijate, Nastenjko! Ne mogu da šutim! Moram najzad da govorim, da iznesem šta mi se nataložilo ovdje na srcu...

Ovako govoreći, ustadoh s klupe. Nastenjka me uhvatila za ruku te me gleda u čudu.

— Šta vam je? — reče napokon.

— Slušajte! — rekoh odlučno. — Slušajte me, Nastenjko! Ovo što ću sada govoriti sve je besmislica, sve je neostvarivo, sve je glupo! Znam da se to ne može nikada zbiti, ali ne mogu ni da šutim. U ime ovoga što vas sada mori molim vas unaprijed, oprostite mi...

— Dakle, šta je? — rekla te prestala da plače i uporito me gledala, a čudna joj se radoznalost blistala u začuđenim očima. — Šta vam je?

— To je neostvarivo, ali ja vas volim, Nastenjko! Eto što je! Pa, sada je sve rečeno! — rekoh, mahnuvši rukom. — Sada ćete razabrati možete li sa mnom govoriti onako kako ste maloprije govorili, možete li najzad slušati ovo što ću vam govoriti...

— Šta je, dakle, šta je? — prekinula me Nastenjka. — Šta će od toga biti? Pa, odavno sam znala da me volite, samo mi se sve činilo da me tako, obično, nekako volite... Ah, bože moj, bože moj!

— Iz početka je bilo obično, Nastenjka, ali sada, sada!... Meni je isto onako kao što je bilo vama kad ste mu došli onda sa svojim zavežljajem. Gore nego vama, Nastenjko, jer on tada nije nikoga volio, a vi volite.

— Šta vi to meni govorite! Ja vas na kraju krajeva nikako ne razumijem. Ali, slušajte, čemu sve ovo, to jest, ne čemu, nego zašto vi to ovako, i ovako odjednom... Bože! Govorim gluposti! Ali vi...

I Nastenjka se posve zbunila. Obrazi joj planuli; oborila oči.

— A šta bih, Nastenjka, šta bih radio? Ja sam kriv, ja sam se, na nesreću, poslužio... Ali nije, nije, nisam ja kriv, Nastenjko; ja to razabirem, osjećam, jer mi srce govori da sam prav, jer vas ja ne mogu ničim uvrijediti, ništa vam nažao učiniti! Bio sam vaš prijatelj; pa, evo, i sada sam vam orijatelj; ničemu se nisam iznevjerio. Evo mi sada, Nastenjko, teku suze. Neka teku, neka teku — nikome ne smetaju. Presušit će, Nastenjko.

— Ta sjednite, sjednite — reče posađujući me na klupu — oh, bože moj!

— Neću! Neću da sjednem, Nastenjko; ne mogu dulje ostati ovdje. Vi me više ne možete gledati: sve ću vam kazati pa ću otići. Želim samo kazati da nikada ne biste bili saznali da vas volim. Čuvao bih svoju tajnu. Ne bih vas mučio sada, ovoga časa, svojom sebičnošću. Ne bih! Ali sada nisam mogao izdržati, sami ste progovorili o tom, vi ste krivi, vi ste svemu krivi, a ja nisam kriv. Ne možete me otjerati od sebe..

— Ta i neću, neću, ne tjeram vas, ne tjeram! — govori Nastenjka, krijući jadnica svoju zabunu koliko je god mogla.

— Vi me ne tjerate? Ne tjerate? A u prvi čas htjedoh i sam pobjeći od vas. I otići ću, samo ću vam najprije sve kazati, jer kad ste ovdje govorili, nisam mogao izdržati: kad ste ovdje plakali, kad ste se mučili zato, ta zato (okrstit ću to, Nastenjko, pravim imenom), zato jer vas je on odbacio, zato jer je odbio vašu ljubav, osjetio sam, razabrao sam da u mojem srcu ima toliko ljubavi za vas, Nastenjko, toliko ljubavi!... I tako me je ogorčilo što ne mogu tom ljubavlju da vam pomognem... te mi se srce kidalo, i ja, ja — nisam mogao šutjeti, morao sam govoriti, Nastenjko, morao sam govoriti!...

— Da, da! govorite, govorite sa mnom tako! — reče Nastenjka s neobjašnjivom kretnjom. — Možda je vama čudno što s vama razgovaram ovako, ali... govorite! Kazat ću vam kasnije! Sve ću vam pripovjediti!

— Vi me, Nastenjko, žalite; vi me naprosto žalite, prijateljice moja! Ali što je propalo, propalo je! Što je izrečeno, ne može se vratiti! Zar nije istina? Sada, dakle, znate sve. To je, dakle, polazna točka. Dobro dakle. Sada je sve to krasno; samo poslušajte! Dok ste sjedjeli i plakali, mislio sam (oh, dopustite mi da kažem šta sam mislio!), mislio sam da... (ali to, dakako ne može biti, Nastenjko) mislio sam da vi... mislio sam da ga nekako ondje... tako, na nekakav sasvim neobičan način, ne volite više. Onda — to sam, Nastenjko, mislio jučer, i već prekjučer — onda bih učinio tako, svakako bih učinio sve da me zavolite; ta vi ste kazali, ta vi ste i sami govorili, Nastenjko, da ste me već gotovo potpuno zavoljeli. Šta je dakle dalje? Eto, ovo je gotovo sve što sam htio da kažem; preostaje mi jedino da kažem šta bi onda bilo da ste me zavoljeli, jedino to, ništa više! Poslušajte, dakle, prijateljice moja — jer vi ste ipak moja prijateljica — ja sam dakako priprost, bijedan čovjek, tako neznatan, ali ne radi se o tom (nekako ne mogu sve da kažem što treba, to je od zabune, Nastenjko), nego bih vas tako volio, tako volio, te ako biste i dalje voljeli njega i nastavili voljeti onoga kojega ne poznajem ipak ne biste primijetili da vam je moja ljubav kakogod teška. Samo biste razabrali, samo biste osjećali svakoga časa da kraj vas kuca zahvalno, zahvalno srce, toplo srce, koje za vas... Oh, Nastenjko, Nastenjko! Šta ste učinili od mene!...

— Ta ne plačite, neću da plačete — reče Nastenjka naglo ustajući s klupe. — Idemo, ustanite, idite sa mnom, ta ne plačite, ne

plačite — govorila je otirući suze rupcem — ta idemo sada; možda ću vam reći nešto... Ako me je, dakle, ostavio sada, ako me je zaboravio, premda ga još i sad volim (neću da vas varam)... ali, poslušajte, odgovarajte mi. Kad bih, na primjer, zavoljela vas, to jest, kad bih samo... Ah, prijatelju moj, prijatelju moj! Kad pomislim, kad pomislim da sam vas onda uvrijedila, da sam se podsmijevala vašoj ljubavi kad sam vas hvalila za to što se niste zaljubili u mene! O, bože! Ta kako to nisam vidjela unaprijed, kako nisam vidjela unaprijed, kako sam bila tako glupa, ali... Odlučila sam se, dakle, sve ću kazati.

— Poslušajte, Nastenjko, znate li što? Ostavit ću vas, eto to je! Ja vas zapravo samo mučim. Vas evo sada grize savjest zbog toga što ste mi se podsmijevali, a ja neću, da, neću da, osim svojega jada... Ja sam dakako kriv, Nastenjko, ali zbogom!

— Stanite, saslušajte me: možete li počekati?

— Šta da počekam, kako?

— Ja ga volim; ali to će proći, to mora proći, ne može to da ne prođe; prolazi već, osjećam... Tko bi znao, možda će se još danas završiti, jer ga mrzim, jer mi se narugao, a vi ste ovdje plakali sa mnom, jer me ne biste odbacili kao on, jer me volite, a on me nije volio, jer, napokon i sama volim vas... Da, volim! Volim vas, kao što vi volite mene: ta to sam vam još i prije sama rekla, sami ste čuli — volim vas zato jer ste bolji od njega, jer ste plemenitiji od njega, jer, jer on...

Jadnica se toliko uzbudila da nije dovršila već mi glavu položila na rame, onda na prsa i gorko zaplakala. Tješio sam je, mirio, ali nije mogla da prestane, sve mi stiskala ruku i govorila između jecaja: »Počekajte, počekajte; evo ću odmah prestati! Hoću da vam kažem... nemojte misliti da su te suze — samo tako, od slabosti, počekajte dok prođe«... Najzad je prestala plakati, obrisala suze, i mi opet pođosmo. Htjedoh govoriti, ali ona me dugo još svejednako molila da počekam. Zašutjeli smo... Napokon se sabrala i počela govoriti.

— Evo dakle — otpočela slabim, drhtavim glasom, ali u njem zazvučalo odjednom nešto takvo što mi je prodrlo do u samo srce i slatko me u njem zaboljelo — nemojte misliti da sam tako nestalna i vjetrenjasta, nemojte misliti da mogu tako lako i brzo da zaboravim i

iznevjerim... Cijelu sam ga godinu voljela, i kunem se Bogom da mu nikada, nikada ni mišlju nisam bila nevjerna. On je to prezreo; on me je ismijao — Bog bio s njim! Ali me je uvrijedio i ranio mi srce. Ja... ja ga ne volim, jer ja mogu voljeti samo ono što je velikodušno, što me razumije, što je plemenito; jer sam i sama takva i on me nije dostojan — da Bog bio s njim! Bolje je učinio nego da sam se kasnije prevarila u svojim nadama te doznala tko je on... Svršeno je dakle! Ali tko bi znao, dobri moj prijatelju — nastavi ona stišćući mi ruku — tko bi znao, možda je i sva moja ljubav bila varka, plod mašte, možda se započela od nestašnosti, od sitnica, zato jer sam bila pod bakinom paskom? Možda je trebalo da zavolim drugoga, a ne njega, ne takva čovjeka, nego drugoga, koji bi me žalio i... i... Ali okanimo se, okanimo se toga — prekine Nastenjka, a zadihala se od uzbuđenja — htjela sam vam samo kazati... htjela sam vam kazati, ako unatoč tomu što ga volim (nije da sam ga voljela), ako unatoč tomu kažete još... Ako osjećate da je vaša ljubav tako velika te možete napokon istisnuti iz moga srca pređašnju ljubav... Ako me budete požalili, ako me ne budete prepustili samu svojoj sudbini, ako me budete uvijek voljeli kako me sada volite, to vam se kunem da će zahvalnost... da će moja ljubav biti napokon dostojna vaše ljubavi... Hoćete li me sada uzeti?

— Nastenjko! — uzviknem, sav zadihan od ridanja. — Nastenjko! O, Nastenjko!...

— Ali dosta, dosta! Ta sada je sasvim dosta! — ona će jedva se svladavajući. — Sad je sve rečeno, zar ne? Je li? I vi ste dakle sretni, i ja sam sretna; ni riječi više o tom; počekajte; poštedite me... Govorite o čemugod drugom, za boga miloga!...

— Da, Nastenjko, da! Dosta je o tom, sada sam ja sretan, ja... De, Nastenjko, de da govorimo o čemu drugom, da brže zapodjenemo razgovor; da! Ja sam pripravan...

A nismo znali šta bismo govorili, smijali smo se, plakali, govorili o svemu i svačemu bez veze i mislili; čas smo hodali po pločniku, čas se iznenada vraćali i prelazili ulicu; onda se ustavljali i opet prelazili na obalu; vladali smo se kao djeca.

— Sad živim sam, Nastenjko — progovorim — a sutra.... Pa, dakako, ja sam, znate, Nastenjko, siromašan, imam svega tisuću i dvije stotine, ali to je svejedno...

— Razumije se da je svejedno, a baka ima mirovinu; ona nam, dakle, neće biti na teret. Moramo uzeti baku.

— Dakako, moramo uzeti baku... Samo eto Matrjona...

— Ah, a i u nas je Fjokla!

— Matrjona je dobra, samo ima jednu manu: ona nema, Nastenjko, mašte, baš nikakve mašte; ali, to je svejedno...

— Svejedno je; mogu one obje biti zajedno; a vi se sutra selite nama!

— Šta to? Vama? Dobro, pripravan sam...

— Da, najmite stan kod nas. Kod nas je ondje gore mezanin; prazan je; bila je stanarka, starica, plemkinja; ona se odselila, a baka, znam, hoće da iznajmi mladu čovjeku; ja velim: »A zašto mladu čovjeku?« A ona kaže: »Pa tako, već sam stara, a da nisi, Nastenjko, pomislila da te želim udati za njega«. I sama sam se dosjetila da je radi toga...

— Ah, Nastenjko!

I mi se oboje nasmijali.

— Ali, dosta je, dosta. A gdje vi stanujete? I zaboravila sam.

— Ondje kod -skoga mosta, u Baranikovljevoj kući.

— To je velika kuća?

— Jest, velika kuća.

— Ah, znam, lijepa kuća; samo iselite, znate, iz nje, i preselite se što brže k nama...

— Odmah sutra, Nastenjko, odmah sutra; ondje nešto dugujem za stan, ali to je svejedno... Dobit ću naskoro plaću

— A znate, ja ću možda poučavati, izučit ću i poučavat ću...

— Pa, divno dakle... a ja ću naskoro, Nastenjko, dobiti i nagradu...

— Sutra ćete, dakle, biti moj stanar...

— Hoću, i mi ćemo otići na »Seviljskoga brijača,« jer će ga naskoro opet davati.

— Hoćemo, otići ćemo — reče Nastenjka smijući se — ne, bolje je da ne slušamo »Brijača« nego štogod drugo...

— Pa dobro, štogod drugo; dakako, to će biti bolje, na to nisam pomislio...

Ovako smo govorili i hodali kao omamljeni, kao da i sami ne znamo šta se s nama zbiva. Čas smo postajkivali i dugo se

razgovarali na istom mjestu, čas opet hodali i zalazili bogzna kuda, i opet smijeh, opet suze... Sad Nastenjka poželi kući, a ja je ne smijem zadržavati i hoću da je pratim sve do kuće; mi polazimo, a odjednom, nakon četvrt sata, opet se nalazimo na obali, baš kod naše klupe. Sad ona uzdahne i opet joj se suzica pojavi na oku; bojim se, zebem... Ali mi ona odmah stišće ruku i opet me poteže da hodamo, brbljamo, govorimo...

— Vrijeme je sada, vrijeme mi je kući; mislim da je vrlo kasno — reče napokon Nastenjka — dosta smo djetinjarili!

— Jest, Nastenjko, ali sada neću zaspati; neću kući.

— I ja, čini mi se, neću zaspati; ali otpratite me...

— Svakako!

— Ali sada ćemo svakako upravo do stana.

— Svakako, svakako...

— Poštena riječ?... Jer, i treba da se jednom vratim kući!

— Poštena riječ — odgovorim smijući se...

— Idemo dakle!

— Idemo!

— Pogledajte, Nastenjko, na nebo, pogledajte! Sutra će biti divan dan; kako je modro nebo, kakav je mjesec! Pogledajte; eno onaj ga žuti oblak sada zastire, gledajte, gledajte!... Ne, prošao je kraj njega. Ta gledajte, gledajte!...

Ali Nastenjka nije gledala oblak nego stajala šuteći, kao ukopana; za časak se stala nekako bojažljivo privijati posve uza me. Ruka joj zadrhtala u mojoj ruci; pogledah je... Ona se još jace naslonila na mene.

U taj čas prošao kraj nas mlad čovjek. Odjednom zastao, pažljivo nas pogledao i opet otkoračao nekoliko koračaja.

Meni zadrhtalo srce...

— To je on! — odgovori ona šapatom, još se jače, još se drhtavije privijajući uza me... Jedva sam se održao na nogama.

— Nastenjko! Nastenjko! Ti si to! — začuo se za nama glas i u taj čas zakoračio mladić nekoliko koračaja prema nama...

Bože, krika li! Kako je zadrhtala! Kako mi se istrgla iz ruku i prhnula njemu u susret!... Stajao sam i gledao ih kao gromom ošinut. Ali tek što mu je pružila ruke, tek što mu je poletjela u zagrljaj, okrenula se odmah opet meni, stvorila se kraj mene, kao vjetar, kao

munja, i prije no što sam mogao da se snađem, zagrlila me objema rukama i krepko me, žarko poljubila. Onda, ne rekavši mi ni riječi poletjela opet put njega uhvatila ga za ruke i povukla za sobom.

Dugo sam stajao i gledao za njima... Napokon mi oboje nestadoše iz očiju.

JUTRO

Moje se noći završile jutrom. Dan je bio ružan. Padala je kiša i nujno mi lupkala u okna; u sobici je bio mrak, napolju tmurno. Glava me boljela i vrtjelo mi se; groznica mi se šuljala po udovima.

— Pismo za te, gospodine, od gradske pošte, donesao pismonoša — progovorila do mene Matrjona.

— Pismo! Od koga? — uzviknuo sam skočivši sa stolice.

— Pa ne znam, gospodine, pogledaj od koga je, možda je ondje i napisano.

Rastrgoh pečat. Od nje je!

»O, oprostite, oprostite mi! — pisala mi Nastenjka — klečeći vas zaklinjem, oprostite mi! Prevarila sam i vas i sebe. To je bio san, priviđenje... Izginula sam danas poradi vas; oprostite, oprostite mi!...

Ne krivite me, jer se prema vama nisam ništa promijenila: kazala sam da ću vas voljeti pa i sada vas volim, više nego volim. O, bože! Da vas mogu obojicu voljeti! O, da ste vi on!

»O, da je on vi!« — munulo mi glavom. Sjetio sam se tvojih riječi, Nastenjko!

»Bog vidi šta bih sada učinila za vas! Znam da je vama teško i da se žalostite. Uvrijedila sam vas, ali vi znate — kad voliš, zar dugo pamtiš uvredu! A vi me volite!

Hvala vam! Da! Hvala vam za tu ljubav. Jer mi se ona u pamet urezala kao sladak san, kojega se još dugo sjećaš kad se probudiš; jer ću se uvijek sjećati onoga trenutka kad ste mi onako bratski otvorili svoje srce i onako velikodušno primili za dar moje ubijeno srce da ga čuvate, tetošite, izliječite... Čuvat ću tu uspomenu, bit ću joj vjerna, neću joj se iznevjeriti, neću se iznevjeriti svojemu srcu: odviše je postojano. Još jučer se onako brzo vratilo onomu čije će ostati zauvijek.

Sastat ćemo se, vi ćete doći k nama, vi nas nećete ostaviti, vi ćete dovijeka biti prijatelj, brat moj... A kad me sretnete, dat ćete mi ruku... je li? Vi ćete mi je dati, vi ste mi oprostili, zar ne? Vi me volite kao i prije?

O, volite me, ne ostavljajte me, jer vas toliko volim ovog časa, jer sam dostojna vaše ljubavi, jer ću je zavrijediti... prijatelju moj dragi! Iduće se sedmice udajem za nj. Vratio se zaljubljen, nikada me nije zaboravio... Nećete se srditi zato što pišem o njemu. Ali želim da s njim dođem do vas; vi ćete ga zavoljeti, je li?

Oprostite, dakle, sjećajte se i volite vašu
Nastenjku.«

Dugo sam prečitavao taj list; suze mi curkom curile iz očiju. Konačno mi list ispao iz ruku i ja prekrio lice.

— Dragoviču! Ej, dragoviču! — započela Matrjona.

— Šta je, stara?

— Pa svu sam paučinu ščistila sa stropa; sada, ako te volja, ženi se, sazivaj goste, u dobar čas...

Pogledao sam Matrjonu. Bila je to još držeća mlada starica, ali, ne znam zašto, odjednom mi se prikazala ugasla pogleda, s borama na licu, zgrbljena, iznemogla... Ne znam zašto, odjednom mi se učinilo da je moja soba ostarjela isto onako kao i starica. Zidovi i pod olinjali, sve se natmurilo; paučine se stvorilo još više. Ne znam zašto, kad sam pogledao na prozor, učinilo mi se da je i kuća preko puta također prestarjela i stmurila se, da se štukatura na stupovima odlupila i osula, da su karniše pocrnjele i raspucale se, a zidovi, jarke tamnožute boje, ispjegali se...

Ili je sunčana zraka iznenada provirila kroz oblake te se opet sakrila pod kišni oblak i sve mi se opet pred očima stmurilo; ili je možda tako ružno i tužno trenula preda mnom cijela perspektiva moje budućnosti, te sam ugledao sebe ovakva kakav sam danas, upravo nakon petnaest godina, prestario, u toj istoj sobi, isto tako samotan, s tom istom Matrjonom, koja se nikako nije opametila za svih tih godina.

Ali da zlopamtim, Nastenjko, da mračan oblak navedem na tvoju vedru, nepomućenu sreću, da te gorko prekorim i jad usadim u tvoje srce, da ga ranim tajnom grižnjom i primoram ga da sjetno kuca u

času blaženstva, da zgnječim ma i jedan od onih nježnih cvijetaka što si ih uplela u crne kudre, kad si s njim pošla k oltaru... o, nikada, nikada! Neka vedro bude tvoje nebo, neka svijetao i nepomućen bude mili tvoj osmijeh, blagoslovena bila ti za časak blaženstva i sreće što si dala drugomu, samotnomu, zahvalnomu srcu!

Bože moj! Cijeli časak blaženstva! Ta zar je to premalo ma i za sav čovječji život?...

NETOČKA NEZVANOVA

I

Oca se ne sjećam. Umro je kad su mi bile dvije godine. Mati mi se preudala. Ta joj je preudaja donijela mnogo jada, iako je bila od ljubavi. Očuh mi je bio glazbenik. Sudbina mu je vrlo neobična: bio je on najizvanredniji, najčudniji čovjek što sam ga poznavala. Prejako se odrazio u prvim dojmovima mojega djetinjstva, toliko jako da su ti dojmovi imali utjecaja na sav moj život. Da moja pripovijest bude razumljiva, iznijet ću ovdje najprije njegov životopis. Sve ovo što ću sada pripovijedati doznala sam kasnije, od znamenitoga guslača B., koji je za mladosti bio mojemu očuhu drug i najbolji prijatelj.

Očuh mi se po prezimenu zvao Jefimov. Rodio se u selu vrlo bogata vlastelina, od siromašna glazbenika, koji se nakon duga tumaranja naselio na imanju toga vlastelina i najmio se u njegov orkestar. Vlastelin je živio vrlo dobro, a nadasve je strasno volio muziku. Pripovijedali su o njemu da se on, koji nije nikada odlazio ni u Moskvu, odlučio jednom iznenada da otputuje za granicu u neke kupke, i otputovao je samo na nekoliko sedmica, jedino zato da čuje nekoga znamenitoga guslača, koji je kanio, kako su javljale novine, u kupkama prirediti tri koncerta. Imao je dobar glazbeni orkestar, na koji je trošio skoro sav svoj prihod. U taj je orkestar stupio moj očuh kao klarinetist. Bile su mu dvadeset i dvije godine kad se upoznao s nekim čudnim čovjekom. U tom je istom kotaru živio bogat grof, koji se upropastio držeći domaće kazalište. Taj grof otpustio iz službe kapelnika svojega orkestra, rodom Talijana, radi loša vladanja. Kapelnik je zaista bio loš čovjek. Kad je otjeran, spao je na niske grane, počeo obilaziti po seoskim gostionicama, opijao se, prosio ponekad milostinju i nitko mu više u svoj guberniji nije htio da dade mjesta. S tim se čovjekom sprijateljio moj očuh. Ta je veza bila neobjašnjiva i čudnovata, jer nitko nije opažao da bi se on poveo za drugom i imalo promijenio svoje vladanje, pa i sam vlastelin, koji mu je isprva branio da se druži s Talijanom, gledao je kasnije kroz prste njihovo prijateljstvo. Naposljetku Talijan naprasno umro. Našli su ga izjutra seljaci u jarku kraj brane. Odredila se istraga pa se utvrdilo da je umro od kapi. Imetak mu je bio kod očuha, koji je odmah iznio

dokaze kako ima potpuno pravo da baštini taj imetak: pokojnik je svojom rukom napisao list, u kojem je za slučaj svoje smrti imenovao Jefimova baštinikom. Baština se sastojala cd crna fraka, koji je pokojnik brižno čuvao, jer se sve još nadao da če dobiti mjesto, i od gusala, naoko prilično običnih. Nitko mu nije osporavao tu baštinu. Tek nakon nekoga vremena došao vlastelinu prvi guslač grofovskoga orkestra s pismom od grofa. U tom je pismu grof molio, nagovarao Jefimova da mu proda gusle što su mu ostale od Talijana, a grof bi ih vrlo volio kupiti za svoj orkestar. Ponudio tri tisuće rubalja i dometnuo da je već nekoliko puta slao po Jegora Jefimova, da se osobno pogode, ali on to tvrdokorno odbija. Grof završio time da je to prava cijena guslama, da je on ništa ne obara, a u Jefimovljevoj tvrdokornosti vidi sumnju koja ga vrijeđa, kao da se on pri kupnji koristi njegovom priprostotom i neznanjem, pa zato moli neka ga urazume.

Vlastelin poslao odmah po očuha.

— Zašto nećeš da dadeš gusle? — zapitao ga — one ti nisu potrebne. Daju ti tri tisuće rubalja, to je prava cijena, i ludo je ako misliš da će ti dati više. Grof te neće varati.

Jefimov odgovori da grofu sam neće otići, ali ako ga pošalju, to će biti po gospodarevoj volji; gusle on neće prodati grofu, a ako ushtjednu da mu ih silom otmu, to će i opet biti po gospodarevoj volji.

Jasno je da je takvim odgovorom dirnuo najosjetljivije žice vlastelinove naravi. Radi se o tome: vlastelin je uvijek s ponosom govorio da on zna kako treba da postupa sa svojim glazbenicima, jer oni su svi do jednoga istinski umjetnici, to je po njima njegov orkestar ne samo bolji od grofova orkestra nego nije gori ni od prijestolničkoga.

— Dobro! — odgovorio vlastelin — javit ću grofu da nećeš da mu prodaš gusle, jer nećeš, jer imaš potpuno pravo da ih prodaš ili ne prodaš, razumiješ? Ali ja sam pitam tebe: šta će tebi gusle? Tvoj je instrument klarineta, premda si ti i loš klarinetist. Prepusti ih meni. Dat ću ti tri tisuće. (Tko bi i znao da je to takav instrument!)

Jefimov se osmjehnuo.

— Neću, gospodaru, neću vam ih prodati — odgovorio — dakako, vaša volja...

— Ta zar te silim, zar te primoravam! — zaviknuo vlastelin, sav bijesan, pogotovo jer se to zbilo pred grofovim glazbenikom, koji je po tom prizoru mogao vrlo nepovoljno suditi o ponašanju svih glazbenika u vlasteoskom orkestru. — Odlazi, ti nezahvalniče! Da te više nisam vidio! Da nije mene, kamo bi se ti djeo sa svojom klarinetom, na kojoj i ne znaš da sviraš? A kod mene si sit, odjeven, dobivaš plaću; živiš otmjeno, artist si, ali nećeš da to razumiješ i ne osjećaš to. Odlazi i ne razbješnjuj me svojom nazočnošću!

Vlastelin je tjerao od sebe svakoga na koga se rasrdio, jer se bojao za sebe i za svoju žestinu. A ni za što ne bi bio prestrogo postupio s »artistom«, kako je zvao svoje glazbenike.

Do kupnje nije došlo, pa se činilo da se time sve i završilo, kad odjednom, za mjesec dana, grofov guslač smislio strahotu: na svoju odgovornost predao on protiv mojega očuha prijavu, u kojoj dokazuje da je očuh skrivio Talijanovu smrt i da ga je ubio iz sebičnih razloga: da dobije bogatu baštinu. Dokazivao je da je oporuka izmamljena, te obećao da će za svoju objedu dobaviti svjedoke. Ni molbe ni nagovaranje grofovo i vlastelinovo, koji se zauzeše za moga očuha, nije moglo da uskoleba prijavitelja u njegovu naumu. Iznosili mu da je valjano proveden liječnički pregled kapelnikova trupa, da prijavitelj istupa protiv očevidnosti, možda iz osobne zlobe i od ljutosti jer nije uspio da dobije dragocjeni instrumenat, koji su mu kupovali. Glazbenik nije odustajao, zaklinjao se da ima pravo, dokazivao da nije kap udarila onoga od pijanstva, nego od otrova, i zahtijevao istragu po drugi put. Na prvi se pogled dokazi učiniše ozbiljni. Razumije se, stvar potekla. Jefimova uhitili i otpravili u gradske uze. Započela se parnica, koja je zainteresirala svu guberniju. Povela se vrlo brzo i završila se time da je glazbenik optužen za lažno potkazivanje. Osudili ga na pravednu kaznu, ali on sve do kraja nije odustajao, nego tvrdio da ima pravo. Najzad priznao da nema nikakvih dokaza, da je sam izmislio dokaze koje je iznio, ali kad je sve to izmišljao, radio je po domišljaju, po nagađanju, jer sve dosad, kad je već provedena druga istraga, kad je već formalno dokazana jefimovljeva nedužnost, ostaje on svejednako još potpuno uvjeren da je smrt nesretnoga kapelnika skrivio Jefimov, premda ga možda i nije umorio otrovom, nego kakvim drugim načinom. Ali nisu dospjeli da

mu izvrše osudu: naglo dobio upalu rnozga, poludio i umro u uzničkoj bolnici.

Za sve te parnice vlastelin se držao nadasve plemenito. Brinuo se za moga očuha kao da mu je rođeni sin. Nekoliko mu je puta dolazio u zatvor da ga tješi, poklanjao mu novaca, donosio mu najboljih cigara, kad je doznao da Jefimov voli pušiti, a kad se očuh opravdao, priredio svečanost cijelomu orkestru. Vlastelin je Jefimovljev slučaj promatrao kao da se tiče cijeloga orkestra, jer je dobro vladanje svojih glazbenika cijenio, ako ne više, a ono barem isto kao i njihov dar. Protekla cijela godina, kad se odjednom po guberniji raznio glas da je u gubernijski grad doputovao neki čuveni guslač, Francuz, te kani usput prirediti nekoliko koncerata. Vlastelin se odmah počeo starati da ga kakogod primami k sebi u goste. Sve se uredilo: Francuz obećao da će doći. Sve je već bilo pripremljeno da on krene, pozvan je bio skoro sav kotar, ali se iznenada događaji počeli razvijati drugim smjerom.

Jednoga jutra javili da je Jefimov nestao, ne zna se kamo. Započela potraga, ali njemu ni traga ni glasa. Orkestar zapao u nepriliku: nema mu klarinetista, kad odjednom, neka tri dana nakon Jefimovljeva nestanka, dobiva vlastelin od Francuza pismo, u kojem on naduto odbija poziv i domeće, dakako okolišeći, da će odsad izvanredno oprezno općiti s onom gospodom koja drže svoj glazbeni orkestar, da je neestetično gledati istinski talenat pod upravom čovjeka koji mu ne zna cijenu, i da napokon primjer Jefimova, istinskoga umjetnika i najboljega guslača kojega je sreo u Rusiji, služi za dovoljan dokaz kako su njegove rijeci istinite.

Kad je vlastelin pročitao to pismo, silno se presenetio. Ogorčio se do dna duše. Šta? Jefimov, onaj isti Jefimov za kojega se toliko brinuo, kojemu je počinio toliko dobro, taj ga je Jefimov tako bezobzirno, nesavjesno oklevetao pred očima evropskoga umjetnika, takva čovjeka čije on mišljenje visoko cijeni! A najzad, pismo je nejasno i u drugom pogledu: javlja se da je Jefimov umjetnik s istinskim talentom, da je guslač, ali mu nisu znali pogoditi talenat, nego su ga primoravali da se bavi drugim instrumentom. Sve je to tako prenerazilo vlastelina da se odmah spremio na put u grad da se sastane s Francuzom, kad mu iznenada stiže od grofa pismo u kojem ga poziva da odmah dođe k njemu, i javlja mu da zna čitav

slučaj, da je putnik virtouz sada kod njega, zajedno s Jefimovim, da je naložio neka pridrže Jefimova jer ga je presenetila njegova drzovitost i kleveta, i da je napokon nazočnost vlastelinova prijeko potrebna i zato jer se osvada Jefimovljeva tiče čak i samoga grofa; stvar je veoma važna i treba da se razjasni što prije.

Vlastelin se bez okolišanja otputio grofu, upoznao se odmah s Francuzom i razjasnio mu sav život mojega očuha, te dometnuo da u Jefimova nije naslućivao tako golem talenat, da je Jefimov, naprotiv, bio kod njega vrlo loš klarinetist, i da on tek prvi put čuje da je glazbenik, koji ga je ostavio, guslač. Dometnuo još da je Jefimov slobodan čovjek, uživao je potpunu slobodu i mogao bi ga svagda, u svako vrijeme ostaviti, da je zaista bio ugnjetavan. Francuz se začudio. Zovnuli Jefimova i jedva ga prepoznali: vladao se bahato, odgovarao podrugljivo i tvrdio da je istina ono što je nabajao Francuzu. Sve je to silno rasrdilo grofa, te on naprečac reče momu očuhu da je ništarija, klevetnik, i da je zaslužio najsramotniju kaznu.

— Ne vodite brigu, vaša svjetlosti, već sam dovoljno poznat s vama i poznajem vas dobro — odgovorio moj očuh — po vašoj sam milosti jedva izmaknuo kriminalističkoj kazni. Znam tko je navrkao Alekseja Nikiforiča, vašega bivšega glazbenika, da me potkaže.

Grof je sav uskipio kad je čuo takvu užasnu objedu.. Jedva je mogao da se svlada; ali činovnik, koji se bio po poslu svratio grofu i našao se u sobi, izjavio da sve to ne može ostati bez posljedica, da uvredljiva Jefimovljeva prostota sadržava u sebi zlobnu, nepravednu potvoru, klevetu, te najpokornije moli za dopuštenje da ga odmah uhiti, u grofovu domu. Francuz izjavio da se neobično zgraža i rekao da ne razumije takvu crnu nezahvalnost. Onda moj očuh odvratio žestoko da je bolja kazna, sud i makar opet kriminalistička istraga, nego onakvo živovanje kakvo je dosad provodio dok je bio u vlasteoskom orkestru i nije imao sredstava da ga ostavi prije, radi puke svoje sirotinje, i s tim riječima izišao iz sobe zajedno s onima koji su ga uhitili. Zatvorili ga u udaljenu sobu u kući i poprijetili mu da će ga odmah sutra otpraviti u grad.

Oko ponoći se otvorila vrata uznikove sobe. Ušao vlastelin. Bio je u kućnoj halji, u papučama, a u rukama držao upaljen fenjer. Činilo se da nije mogao zaspati, pa ga ljuta briga natjerala da u to vrijeme ostavi postelju. Jefimov nije spavao, te presenećen pogledao toga

koji je ušao. On postavio fenjer i silno uzbuđen sjeo na stolicu sučelice njemu.

— Jegore — reče mu — zašto si mi tako nažao učinio?

Jefimov nije odgovarao. Vlastelin ponovi svoje pitanje, a u riječima mu je zvučao neki duboki osjećaj, neki neobični jad.

— A Bog bi znao, gospodaru, zašto sam vam tako nažao učinio!. — odgovori najzad moj očuh mahnuvši rukom — valjda me nečastivi smeo! I sam ne znam tko mene podbada na sve to! Pa ne mogu da živim kod vas, ne mogu da živim. Sam se đavao prilijepio uz mene!

— Jegore! — započeo iznova vlastelin — vrati se k meni; sve ću zaboraviti, sve ću ti oprostiti. Slušaj: bit ćeš prvi među mojim glazbenicima, dat ću ti plaću kudikamo veću nego drugima...

— Neću, gospodaru, neću, i nemojte trošiti riječi: ne mogu kod vas da živim! Velim vam, đavo se prilijepio uz mene. Ako ostanem, zapalit ću vam kuću; snalazi me ponekad takva čama te bi mi bolje bilo da se nisam ni rodio! Sada ne mogu ni za sebe da odgovaram: ta ostavite me, gospodaru. Sve je to odonda otkad se onaj đavao pobratio sa mnom...

— Tko? — zapita vlastelin.

— Pa onaj koji je skapao kao pas, od kojega se svijet odvratio, Talijan.

— On je to tebe, Jegoruška, naučio svirati?

— Jest! Mnogo je on mene naučio, na moju propast. Bolje da ga nisam nikad vidio.

— Zar je i on, Jegoruška, bio majstor na guslama?

— Nije, malo je sam znao, ali je poučavao dobro. Ja sam naučio sam, on mi je samo pokazivao — i lakše bi meni usahnula ruka nego ta nauka. Sada i sam ne znam šta bih. Evo zapitajte, gospodaru: »Jegorka! Šta bi ti? Sve ti mogu dati« — a ja vam, gospodaru, neću ni riječi odgovoriti jer i sam ne znam šta bih. Ta bolje da me ostavite, gospodaru, velim vam po drugi put. Učinit ću još sebi štogod takvo da će me otpraviti.kudagod podalje, pa je svemu kraj!

— Jegore! — reče vlastelin, pošto je časak pošutio — neću te ostaviti tako. Ako nećeš da služiš kod mene, idi; ti si slobodan čovjek, ne mogu te držati; ali sada neću da ovako odem od tebe. Odguslaj mi, Jegore, štogod na tvojim guslama, odguslaj! Tako ti boga, odguslaj! Ja ti ne nalažem, razumij mene, ja te ne silim; u

suzama te molim: odguslaj mi, Jegoruška, za boga miloga, ono što si guslao Francuzu! Razdragaj mi dušu! Ti si tvrdoglav, i ja sam tvrdoglav; vidiš, Jegoruška, i ja imam svoju ćud! Uživio sam se u tvoje osjećaje, osjećaj i ti kao ja. Nema mi života dok ti meni od svoje mile volje ne odguslaš ono što si guslao Francuzu.

— Pa neka bude! — reče Jefimov. — Zarekao sam se, gospodaru, da neću nikad guslati pred vama, baš pred vama, a sada mi se razgalilo srce. Odguslat ću vam, ali prvi i posljednji put, i nikad više, gospodaru, i nigdje nećete čuti mene, sve da mi ponudite tri stotine rubalja.

Uzeo gusle i stao guslati svoje varijacije ruskih pjesama. B. je kazivao da su te varijacije prvi i najbolji njegov komad na guslama i da nikad nije ništa guslao tako dobro i s takvim nadahnućem. Vlastelin, koji ni inače nije mogao da ravnodušno sluša muziku, plakao je i ridao. Kad se guslanje završilo, izvadio tri stotine rubalja, dao ih mojemu očuhu i rekao:

— Sada idi, Jegore. Pustit ću te odavde i sam ću sve urediti s grofom; ali slušaj: nemoj se više pojavljivati preda mnom. Pred tobom je širok put, a ako se na njemu sukobimo, bit će nažao i meni i tebi. Zbogom, dakle!... Počekaj! Još jedan moj savjet tebi na put, samo jedan: ne pij i uči, neprestano uči; nemoj se uznositi! Govorim ti kako bi ti govorio rođeni otac. Pazi, dakle, ponavljam ti još jednom: uči i ne mari za čašicu, jer čim srkneš od jada (a jada će biti mnogo!) — osuđen si na propast, sve će otići do bijesa, i ti ćeš možda, kao i tvoj Talijan, skapati gdjegod u jarku. Ali, sada zbogom!... Stani, poljubi me!

Poljubili se i odmah iza toga izišao moj očuh na slobodu.

Tek što se našao na slobodi, odmah je u najbližem kotarskom gradu propio svojih trista rubalja, pobratio se u isti. mah s najgadnijom, najprljavijom družbom nekakvih lupača, i završio tako da je ostao sam samcat u sirotinji i bez ikakve pomoći, te morao stupiti u nekakvi jadni orkestar skitničkoga provincijalnoga kazališta, kao prvi i, možda, jedini guslač. Sve se to nije sasvim slagalo s njegovim prvim nakanama, koje su se sastojale u tom da što prije ode u Petrograd, pa da uči, da stekne dobro mjesto i da postane pravi umjetnik. Ali se s malim orkestrom nije saživio. Očuh se nabrzo posvadio s ravnateljem putujućega kazališta i ostavio ga. Onda

sasvim klonuo duhom i nakanio se dapače na očajan postupak, koji je duboko ranio njegov ponos. Napisao pismo vlastelinu, kojega znamo, prikazao mu svoje stanje i zamolio novaca. Pismo je bilo napisano prilično samosvjesno, ali odgovora nije bilo. Onda on napisao drugo pismo, pa riječima, koje nadasve ponizuju, nazivao vlastelina svojim dobrotvorom, nazvao ga pravim cjeniteljem umjetnosti i opet ga molio za pomoć. Napokon stigao odgovor. Vlastelin mu poslao stotinu rubalja i nekoliko redaka, napisanih sobarovom rukom, kojima mu javlja neka ga se odsad okani bilo kakvim molbama. Kad je očuh dobio te novce htjede da se odmah uputi u Petrograd, ali kad je poisplaćivao dugove, preostalo mu tako malo novaca da nije mogao ni misliti na putovanje. Ostao opet u provinciji, opet stupio u neki provincijalni orkestar, i opet se nije prilagodio životu u njemu pa tako prelazio iz jednoga mjesta u drugo, vječno se nadajući da će naskoro dospjeti kakogod u Petrograd, i proboravio u provinciji punih šest godina. Najzad ga obuzela neka strava. U očaju opazio koliko mu je štetovao talenat, neprestano prignjetavan neurednim, prosjačkim životom, te jednoga dana ostavio svoga ravnatelja, uzeo svoje gusle i došao u Petrograd, gotovo moleći milostinju. Nastanio se negdje na tavanu i tu se prvi put sastao s B., koji je upravo bio doputovao iz Njemačke te i on smišljao da stvori sebi karijeru. Brzo se oni sprijateljili, pa se B. vrlo ganutljivo sjeća toga poznanstva još i sada. Obojica su bili mladi, obojica jednakih nada, i obojica istog životnog cilja. Ali B. je još bio u prvoj mladosti; pretrpio je još malo siromaštine i jada; povrh toga, bio je nadasve Nijemac i težio za svojim ciljem uporito, sistematski, potpuno svjestan svojih moći, te je skoro sračunao unaprijed šta će od njega biti — a drugu je njegovu bilo već trideset godina, bio je već sustao, umorio se, izgubio svaku strpljivost, istrošio svoju prvu, zdravu snagu, jer je punih sedam godina radi zalogaja kruha morao da tumara po provincijskim kazalištima i po vlasteoskim orkestrima. Podržavala ga je jedino vječna, nepokolebiva ideja da će se napokon iskopati iz jadnih prilika, skupiti novaca i dospjeti u Petrograd. Ali ta je ideja bila tamna, nejasna; bio je to neki neodoljivi nutarnji zov, koji je s godinama izgubio najzad svoju prvu jasnoću i u očima samoga Jefimova, pa kad je došao u Petrograd, radio je skoro već nesvjesno, po nekoj vječnoj, staroj navadi vječnoga željkovanja i

premišljanja o tom putu, te skoro već i sam nije znao šta će morati da radi u prijestolnici. Zanos mu je bio nekako grčevit, žučljiv, silovit, kao da je sam sebe htio da prevari tim zanosom i da se po njemu uvjeri kako mu još nije presahnula prva snaga, prvi žar, prvo nadahnuće. Taj je neprekidni zanos prenerazio hladnoga, metodičnoga B., zaslijepio ga te on pozdravljao moga očuha kao budućega velikoga glazbenoga genija. Drugačije nije znao ni da zamisli buduću sudbinu svoga druga. Ali nabrzo B. progledao i sasvim ga dokučio. Razabrao jasno da sva ta silovitost, vrućica i nestrpljivost, nije ništa drugo nego nesvjesni očaj s uspomenom na propali talenat, da mu, napokon, i sam talenat u samom početku nije možda nipošto bio tako velik, da je bio veoma zaslijepljen, isprazno samouvjeren, bio je prvobitno zadovoljan sa samim sobom i neprestano fantazirao, maštao o svojoj genijalnosti. »Ta morao sam da se divim čudnoj prirodi mojega druga — pripovijedao je B. — Preda mnom se otvoreno vodila očajna, grozničava borba grčevito napregnute volje i nutarnje nemoći. Nesretnik se punih sedam godina zadovoljavao samim sanjarijama o budućoj svojoj slavi, tako da nije ni opazio kako je izgubio ono što je osnovno u našoj umjetnosti, kako je izgubio i sam osnovni mehanizam toga posla. A međutim su se u njegovoj nesređenoj uobrazilji svakoga časa stvarali najkolosalniji planovi za budućnost. I nije samo htio da bude genij prvoga reda, jedan od prvih guslača na svijetu; nije samo smatrao sebe već za takva genija — mislio je da povrh toga postane još i kompozitor, premda nije ništa znao o kontrapunktu. Ali najviše me presenećivalo — nadovezivao je B. — što je u tog čovjeka, uz potpunu nemoć, uz najništavije znanje o tehnici umjetnosti, bilo takvo duboko, takvo jasno i, može se reći, instinktivno razumijevanje umjetnosti. Toliko je snažno osjećao umjetnost i razumijevao da nije čudo što je izgubio nadzor nad samim sobom i mjesto da sebe smatra za dubokog, instinktivnog kritičara umjetnosti, smatrao sebe za svećenika same umjetnosti, genija. Ponekad mu je polazilo za rukom da mi svojim surovim, prostim jezikom, koji nije znao ni za kakvu nauku, kazuje takve duboke istine da sam se zapanjivao i nisam mogao da razumijem kako je pogodio sve to kad nije nikad ništa čitao, nikad ništa učio, i ja mnogo dugujem njemu — nadovezivao je B. — njemu i njegovim savjetima za moje

usavršavanje. Što se pak tiče mene — nastavljao je B. — bio sam bez brige za sebe. I ja sam strasno ljubio svoju umjetnost, premda sam na samom početku svojega puta znao da meni ne treba ničega većega, da ću biti, u pravom smislu, nadničar u umjetnosti; ali zato se ponosim time što nisam poput lijenoga roba zakopao što mi je dala priroda, nego sam, naprotiv, uzgojio stostruk plod, pa ako hvale moju jasnoću u sviranju, dive se izgrađenom mehanizmu; sve ja to dugujem neprekidnom neumornom radu, jasnoj svijesti o svojim snagama, dragovoljnom samouništenju i vječitoj odbojnosti prema uznošljivosti, prvotnom zadovoljstvu sa samim sobom i lijenosti kao prirodnoj posljedici toga zadovoljstva sa samim sobom.«

B. je zauzvrat pokušao da i on savjetuje svoga druga, kojemu se iz početka tako pokoravao, ali ga je time samo uzalud srdio. Među njima ohladnjelo prijateljstvo. Naskoro opazio B. da mu druga sve češće i češće obuzima apatija, čama i dosada, da porivi njegova zanosa bivaju rjeđi i rjeđi, i da se iza svega toga rađa neka mračna, neobična sumornost. Napokon počeo Jefimov ostavljati svoje gusle i nije ih se ponekad sedmice i sedmice ni dotakao. Prijetila mu je skora propast i naskoro zapao nesretnik u sve opačine. Zbilo se ono na što ga je opominjao vlastelin: odao se neumjerenu pijanstvu. B. ga je gledao s užasom; njegovi savjeti nisu djelovali, a osim toga se i bojao da ga opomene. Malo-pomalo dotjerao Jefimov do krajnjega cinizma; nije se nikako žacao da živi na račun B. i čak je postupao tako kao da ima potpuno pravo na to. Međutim su nestajala sredstva za život; B. se kojekako probijao instrukcijama ili se naimao da svira na večernjim zabavama kod trgovaca, Nijemaca, siromašnih činovnika, koji plaćaju doduše malo, ali ipak nešto. Jefimov kao da nije htio ni da zamjećuje oskudicu svoga druga: vladao se prema njemu surovo i po cijele ga sedmice nije udostojavao ni jednom riječju. Jednom mu B. ukratko napomenuo da ne bi loše bilo kad ne bi sasvim zanemario svoje gusle, da ne odući instrumenat sasvim od sebe; onda se Jefimov strašno rasrdio i izjavio da namjerno neće nikad više darnuti gusle, kao da se nadao da će ga tko na koljenima moliti za to. Drugi put B-u ustrebao drug da svira na nekoj večernjoj zabavi, i on pozvao Jefimova. Taj je poziv razjario Jefimova. Izjavio žestoko da nije ulični guslač, te neće da bude takav podlac kao B. pa da ponizuje plemenitu umjetnost svirajući pred podlim zanatnicima,

koji ništa ne razumiju o njegovoj svirci i talentu. B. nije na to odgovorio ni riječi, ali za izbivanja druga, koji je otišao da svira, razmislio Jefimov o tom pozivu, te smislio da je sve to bila samo aluzija kako on živi na račun B-a, koji ga je time upozorio neka i on uznastoji zarađivati novac. Kad se B. vratio, Jefimov ga odjednom počeo prekoravati za podlost njegova postupka i izjavio da ni časak više neće ostati s njim. I zaista je nestao nekamo na dva dana, ali trećega dana došao opet, kao da nije ništa ni bilo, i opet nastavio dotadašnji život.

Jedino dotadašnja navada i prijateljstvo, i još smilovanje, koje je B. osjećao za propaloga čovjeka, suzdržavali su ga od nakane da završi takav besmisleni život i da se zauvijek raziđe s drugom. Napokon se razidoše. B-u se osmjehnula sreća: stekao nečije snažno zakrilje, te mu pošlo za rukom da priredi sjajan koncert. U to je vrijeme bio već izvrstan umjetnik i naskoro mu njegov glas, koji je naglo rastao, pribavio mjesto u orkestru opernoga kazališta, gdje je stvorio sebi potpuno zaslužen uspjeh. Kad su se rastajali, dao je Jefimovu novaca i u suzama ga zaklinjao neka se vrati na pravi put. — B. ga se i danas sjeća s osobitom naklonošću. Poznanstvo s Jefimovim bijaše mu jedan od najdubljih dojmova njegove mladosti. Zajedno su se uputili u život i tako se vatreno združili da su i sama čudnovatost, i surove, oštre Jefimovljeve mane vezivale B-a još jače uz njega. — B. ga je razumijevao; potpuno ga je prozreo i unaprijed razabrao čime će se sve to završiti. Kad su se rastajali, zagrlili se i obojica zapiakali. Onda Jefimov kroz suze i ridanje rekao da je propalica, najnesretniji čovjek, da je to odavno znao, ali sada je istom jasno razabrao opasnost koja mu prijeti.

— Ja nemam talenta! — završio, a problijedio kao mrtvac.

B. se neobično ganuo.

— Poslušaj, Jegore Petroviču — govorio mu — šta ti to radiš od sebe? Ta samo upropašćuješ svojim očajem sebe; nemaš ni strpljivosti ni hrabrosti. Sada u nastupu čame govoriš da u tebe nema talenta. Nije istina! Ti imaš talenta, ja te uvjeravam. Imaš ga. Vidim to već po tom kako ti osjećaš i razumijevaš umjetnost. To ću ti dokazati i čitavim tvojim životom. Ali ti si meni pripovijedao o svom pređašnjem životu. I onda te je nesvjesno snašao isti očaj. Onda je tvoj drski učitelj, taj čudnovati čovjek, o kojem si mi tako mnogo

pripovijedao, prvi put probudio u tebi ljubav za umjetnost i pogodio tvoj talenat. Ti si to isto tako snažno i teško osjetio onda, kako osjećaš i sada. Ali i sam nisi znao šta se s tobom zbilo. Nisi mogao da živiš u vlastelinovu domu, a i sam nisi znao šta si želio. Učitelj ti je prerano umro. Ostavio te jedino sa samim nejasnim težnjama, a što je glavno, nije tebi razjasnio tebe samoga. Osjećao si da je tebi određen drugi put, širi, da su tebi dosuđeni drugi ciljevi, ali nisi razumijevao kako ćeš ih doseći, i u jadu si svojem zamrzio na sve što te je tada okruživalo. Tvojih šest godina bijede i siromaštine ne propadoše ti uludo; učio si, mislio si, stjecao svijest o sebi i o svojim snagama, sada ti razumiješ umjetnost i svoje određenje. Prijatelju moj, treba strpljivosti i hrabrosti. Dosuđena ti je sudbina kojoj će više zaviđati nego mojoj: ti si sto puta veći umjetnik od mene; ali dao ti Bog barem desetinu moje strpljivosti! Uči i ne pij, kako ti je govorio tvoj dobri vlastelin, a glavno, otpočinji iznova, od abecede. Šta tebe muči? Bijeda, siromaština? Ta bijeda i siromaština stvaraju umjetnika. One su usko povezane s početkom. Ti još nikomu sada nisi potreban, nitko neće za tebe ni da zna, tako teče život. Počekaj, bit će još svašta, dok doznadu da je u tebe talenat. Zavist, sićušna podlost, a najviše glupost svalit će se na tebe jače od siromaštine. Talentu treba saučešća, njemu treba razumijevanja; a ti ćeš vidjeti kakva će te lica okružiti kad makar donekle postigneš cilj. Nipošto oni neće cijeniti i s prezirom će promatrati ono što si postigao teškim radom, oskudicom, gladom, besanim noćima. Neće te oni ohrabriti, neće te utješiti, tvoji budući drugovi; neće te oni upozoriti na ono što je u tebi dobro i istinito, nego će zlobnom radošću isticati svaku tvoju grešku, pokazivat će ti baš ono što je u tebe ružno, ono u čemu griješiš, te će hladnokrvno i prezirno likovati nad svakom tvojom greškom. (Kao da je itko bez grešaka!) A ti si uznošljiv, često si u nevrijeme ponosit i znaš da uvrijediš samoljubivu ništavost, i onda zlo i naopako — ti ćeš biti sam, a njih je mnogo; oni će tebe izmoriti bockanjem. Čak i ja započinjem da to osjećam. Ohrabri se, dakle, sada! Nisi ti još nipošto takav siromah, ti možeš živjeti, ne preziri nadničarski rad, pili drva, kako sam ih ja pilio na večernjim zabavama kod siromašnih zanatnika. Ali si ti nestrpljiv, ti boluješ od nestrpljivosti, u tebe je premalo priprostote, odviše lukavštine, premnogo ti misliš, mnogo zadaješ posla svojoj glavi; drzovit si na

riječima, a plahiriš se kad treba da prihvatiš gudalo. Samoljubiv si i u tebe je malo smionosti. Razjunači se, počekaj, pouči se, a ako se ne uzdaš u svoje snage, idi na sreću: u tebe ima žara, ima osjećaja. Možda ćeš stići na cilj, a ako i ne stigneš, ipak idi na sreću: nećeš izgubiti ni u kojem slučaju, jer, dobitak je prevelik. Velika je, brate, ona naša: na sreću!

Jefimov je vrlo pažljivo slušao svoga bivšega druga. Ali štogod je dalje govorio, sve mu je više nestajalo bljedoće s obraza; obrazi mu oživjeli rumenilom; oči mu se zablistale neobičnim žarom smionosti i nade. Nabrzo mu ta plemenita smionost prešla u samopouzdanje, onda u običnu drzovitost, a na kraju, kad je B. svršavao svoje opomene, Jefimov ga je već slušao rastresen i nestrpljiv. Ali ipak mu je vatreno stisnuo ruku, zahvalio mu, pa kako je brz bio u svojim prelazima od dubokoga samoprijegora i čame do krajnje nadutosti i drzovitosti, rekao, pun uzdanja u sebe, neka se prijatelj ne brine za njegovu sudbinu, jer on zna kako će urediti svoju sudbinu, pa se nada da će naskoro steći zaštitnika, prirediti koncert i onda će jednim potezom osvojiti i slavu i novac. — B. slegnuo ramenima, ali nije protuslovio bivšemu drugu, i oni se rastali, ali, dakako, nisu na dugo vrijeme. Jefimov spiskao odmah novce što ih je dobio, pa došao po novce i drugi put, onda četvrti, onda deseti put. Najzad nestalo B-u strpljivosti te krio da je kod kuće. Otad ga je sasvim izgubio iz očiju.

Prošlo nekoliko godina. Jednoga se dana B. vraćao s probe kući i u jednoj uličici, na ulazu u prljavu gostionicu, naišao na loše odjevena, pijana čovjeka, koji ga je zovnuo imenom. Bio je Jefimov. Strašno se promijenio, požutio, nabuhao u licu; vidjelo se da je razuzdan život udario na njega neizbrisiv žig. — B. se izvanredno obradovao, ali nije dospio da progovori s njim ni dvije-tri riječi, nego pošao za njim u gostionicu, kamo ga je on povukao. Tamo je, u udaljenoj, malenoj, zadimljenoj sobi, razgledao pobliže svoga druga. Sav je skoro u dronjcima, u lošim cipelama; poderani mu je prsluk sav poliven vinom. Kosa mu na glavi stala sijedjeti i ispadati.

— Sta je s tobom? Gdje si sada? — pitao ga B.

Jefimov se zbunio, čak se u prvi čas i usplahirio, odgovarao bez veze i otržito, te B. pomislio da pred sobom gleda šenuta čovjeka. Napokon priznao Jefimov da ne može ništa govoriti ako mu se ne da votke da se napije, a u gostionici mu već odavno ne vjeruju. Dok je

to govorio, crvenio se, premda je pokušavao da se ohrabri nekom živom gestom; ali izišlo nešto bezobrazno, namješteno, nasrtljivo, tako da je sve bilo vrlo jadno te pobudilo smilovanje u dobrog B., koji je vidio da se zbilo sve ono čega se bojao. Ali ipak on naručio votke. Jefimov se od zahvalnosti promijenio u licu i toliko se zbunio da je sa suzama u očima voljan bio ljubiti dobrotvoru ruke. Za objedom doznao B. na najveće svoje čudo da je nesretnik oženjen. Ali još jače se presenetio kad je odmah doznao i to da mu je žena skrivila svu nesreću i jad, i da mu je ženidba ubila talenat.

— Kako to? — zapitao B.

— Brate, već dvije godine ne uzimam gusle u ruke — odgovorio Jefimov. — Žena je kuharica, neobrazovana, prosta ženska. Da je!... Samo se tučemo, ništa drugo ne radimo.

— A zašto si se ženio kad je tako?

— Nisam imao da jedem. Upoznao sam se s njom; imala je po prilici tisuću rubalja, pa sam se oženio nepromišljeno. A ona se zaljubila u mene. Sama mi se objesila o vrat. Tko ju je tjerao! Novci su spiskani, propiti, braco, pa kakav je tu talenat! Sve je propalo!

B. je vidio kako se Jefimov kao nekako žuri da se za nešto opravda pred njim.

— Sve sam ostavio, sve sam ostavio — nadovezao. Rekao mu sada da je u posljednje vrijeme postigao skoro savršenstvo na guslama, pa ako B. i jest jedan od prvih gusiača u gradu, ipak njemu neće biti možda ni do koljena, ako on bude htio.

— Do čega dakle stoji? — rekao B. u čudu. — Zašto ne tražiš mjesto?

— Ne vrijedi! — odvratio Jefimov i mahnuo rukom. — Koji od vas tamo razumije išta! Šta znate vi? Šipak, ništa, eto šta vi znate! Kakav ples odgudjeti u kakvom baletiću — to je vaš posao. Dobrih gusiača niste vi ni vidjeli ni slušali. Šta bih vas dirao: ostanite kako vas volja!

Jefimov opet mahnuo rukom i uzljuljao se na stolici, jer se čestito bio napio. Onda stao B-a zvati k sebi; ali B. mu odbio, uzeo njegovu adresu i obećao da će mu se sutra svratiti. Jefimov, koji je sada već bio sit, podrugljivo je zirkao na bivšega druga i svakojako nastojao da ga bilo čime bocne.

Kad su odlazili, zgrabio bogatu bundu B-ovu i pridržao mu je kao niži višemu. Prolazeći kraj prve sobe stao i predstavio B-a

gostioničkim ljudima i općinstvu kao prvoga i jedinoga guslača u svoj prijestolnici. Jednom riječju, bio je u taj čas izvanredno prljav.

B. ga ipak pohodio sutradan na tavanu, gdje smo tada svi mi živjeli u krajnjoj bijedi, u jednoj sobi. Bile su mi onda četiri godine, a već prije dvije se godine majka moja bila udala za Jefimova. To je bila nesretna žena. Bila je nekad guvernanta, vrlo obrazovana, lijepa, a od siromaštva se udala za starca činovnika, moga oca. Živjela je s njim samo godinu dana. A kad je moj otac naglo umro i oskudna mu se baština razdijelila baštinicima, ostala majka sama sa mnom, s neznatnom svotom novaca što je dopala kao njen dio. Da opet ode u guvernante, s malim djetetom na rukama, bilo je teško. U to se vrijeme nekako slučajno sastala s Jefimovim i zaista se zaljubila u njega. Bila je entuzijastkinja, sanjalo, u Jefimovu je gledala nekakva genija, povjerovala njegovim oholim riječima o sjajnoj budućnosti; uobrazilji je njenoj laskao slavni udes da ona bude potporanj, vodič genijalnomu čovjeku, i ona se udala za njega. Već prvoga mjeseca nestalo joj sviju sanja i nada, a pred njom ostala jadna zbilja. Jefimov, koji se zaista oženio možda zato jer je majka imala kakvu tisuću rubalja, čim su se ti novci potrošili, skrstio ruke, te kao da se raduje izlici, izjavio svima i svakomu da mu je ženidba upropastila talenat, da ne može raditi u zagušljivoj sobi, okom u oko s gladnom porodicom, da tu ne padaju na pamet pjesme i muzika, i da se, najposlije, vidi da je njemu kod rođenja dosuđena takva nesreća. Čini se da je kasnije i sam uvjerio sebe da su mu te tužaljke istinite, i kao da se poradovao novoj izlici. Činilo se da taj nesretni, propali talenat i sam ište vanjsku priliku na koju bi mogao svaliti sve nedaće, sve nevolje. Ali da je on već odavno i zauvijek propao za umjetnost, o toj se užasnoj misli nije mogao uvjeriti. S tim se užasnim uvjerenjem grčevito borio kao s bolesničkom morom, a na kraju, kad ga je zbilja svladala, kad su mu se na trenutke otvarale oči, osjećao je kako ga od užasa hvata ludilo. Nije se tako lako mogao razuvjeriti o onom što mu je toliko dugo sačinjavalo sav život, te je do posljednjega svoga časa mislio da mu još nije minulo doba. U časovima sumnje odavao se pijanstvu, koje mu je svojom nesklapnom zamaglicom rastjeravalo jad. Napokon, možda i sam nije znao kako mu je u to vrijeme bila potrebna žena. To mu bješe živa izlika, i očuh mi se zaista skoro i zaludio tom idejom da će sve

poteći u najboljem redu kad sahrani ženu koja ga je upropastila. Jadna ga majka nije razumijevala. Kao prava sanjarka spotakla se već na prvom koraku u neprijateljskoj zbilji: postala lakosrda, žučijiva, svadljiva, svaki se čas kavžila s mužem, koji je uživao u tome da je muči, i neprestano ga tjerala na posao. Ali zaslijepljenost, fiksna ideja moga očuha, njegova mahnitost učiniše ga skoro nečovječnim i bezosjećajnim. Samo se smijao, zakleo se da sve do ženine smrti neće gusle uzimati u ruke, i rekao joj to okrutnom iskrenošću. Majka, koja ga je sve do svoje smrti strastveno ljubila, unatoč svemu, nije mogla izdržati takav život. Vječno je bolovala, vječno se mučila, živjela u neprestanim trzavicama, a povrh svega toga jada, na nju jedinu pala sva briga za prehranu obitelji. Počela kuhati te u prvo vrijeme davala jelo gostima. Ali muž joj je tajom krao sve novce, pa je često morala mjesto objeda slati prazno suđe onima za koje radi. Kad nas je B. pohodio, bavila se pranjem rubenine i bojenjem stare odjeće. Tako smo se svi nekako prometali na našem tavanu.

Siromaština naše porodice prenerazila je B-a.

— Slušaj — reče on očuhu — ti svejednako govoriš besmislice — gdje je tu ubijen talenat? Ta ona hrani tebe, a šta radiš ti?

— Pa ništa! — odgovori očuh.

Ali B. nije još znao za sve majčine nevolje. Muž je često dovodio kući cijelu rulju svakakvih obješenjaka i razbijača, i šta se onda sve događalo!

B. je dugo svjetovao svoga nekadašnjega druga; napokon mu izjavio da mu ni u čemu neće pomoći ako se ne bude popravio; rekao mu bez okolišanja da mu novaca neće dati, jer će ih propiti, i zamolio ga, najzad, neka mu štogod odgudi na guslama da vidi šta se za njega može učiniti. A kad je očuh otišao po gusle, B. uzeo kradom davati majci novaca, ali majka nije primila. Prvi joj se put dogodilo da prima milostinju! Onda B. dao novce meni, i jadnica počela plakati. Očuh donio gusle, ali najprije zaiskao votke, jer bez nje, veli, ne može da gudi. Poslali po votku. Ispio i zavezao se.

— Odgudjet ću ti štogod moga iz prijateljstva — rekao B-u i izvadio ispod komode debelu, zaprašenu sveščicu. — Sve sam to napisao sam — reče, pokazujući na sveščiću. — Evo, vidjet ćeš! To, brate, nisu vaši baletići!

B. šuteći pregledao nekoliko stranica; onda rasklopio note, što su bile kod njega, i zamolio očuha da ostavi svoje djelo i odgudi štogod od ovoga što je on donio.

Očuh se malo uvrijedio, ali se pobojao da ne izgubi novu zaštitu i izvršio B-ov nalog. — B. je sada razabrao da mu je nekadašnji drug zaista mnogo radio i postigao otkad su se rastali, premda se hvalio da od same ženidbe ne uzima instrumenat u ruke. Da je bilo vidjeti radost moje jadne majke! Gledala je muža i iznova se ponosila njime. Dobri se B. iskreno obradovao i odlučio da smjesti očuha. Imao je već onda dobrih veza te odmah stao moliti i preporučivati bijednoga druga, a on mu morao unaprijed zadati riječ da će se valjano vladati. U međuvremenu ga je nešto bolje odjenuo, na svoj račun, i odveo nekim poznatim ličnostima od kojih zavisi to mjesto što mu je kanio pribaviti. Jefimov se samo razmetao riječima, ali je s najvećom radošću, čini se, prihvatio ponudu staroga prijatelja. — B. je pripovijedao da ga je obuzimao stid od onoga laskanja i poniznoga metanisanja kojim ga je očuh nastojao udobriti, bojeći se da kakogod ne izgubi njegovu sklonost. Poimao je da ga upućuju na dobar put, i čak prestao piti. Napokon mu našli mjesto u kazališnom orkestru. Pokus je izdržao dobro, jer za mjesec dana marljivosti i rada naknadio je sve što je bio izgubio za godinu i pol nerada, te obećao da će i ubuduće raditi i biti ispravan i točan u svojim novim dužnostima. Ali našoj se porodici nisu nikako poboljšale prilike. Očuh nije majci davao od plaće ni kopjejku, sve je trošio sam, propijao i izjedao s novim znancima, kojih je odmah okupio velik broj. Družio se najviše s kazališnim slugama, koristima, figurantima, jednom riječju, s takvim svijetom među kojima se mogao isticati, i uklanjao se ljudima koji su zaista daroviti. Umio je da im udahne neko osobito poštovanje; odmah im utuvio da je on nepriznat čovjek, da je u njega velik talenat, da ga je upropastila žena i da je, napokon, njihov kapelnik neznalica u muzici. Podsmijevao se svim umjetnicima u orkestru, izboru komada što se iznose na pozornicu, a najzad i samim kompozitorima opera što se izvode. Napokon stao tumačiti neku novu teoriju muzike, jednom riječju, dozlogrdio svemu orkestru, posvađao se s drugovima, s kapelnikom, prostačio starijima, stekao glas najnemirnijega, najsvadljivijega, a u isti mah najništavijega čovjeka, i dotjerao dotle da ga nije nitko trpio.

I zaista, bilo je neobično čudno gledati kako takav neznatan čovjek, tako loš, nekoristan izvođač i nemaran glazbenik, u isto vrijeme ima tolike pretenzije, toliko se hvasta, razmeće i protuslovi.

Završilo se time da se očuh posvadio s B-om, izmislio najružniju brbljariju, najgadniju klevetu i razglasio je kao očitu istinu. Nakon polugodišnje neuredne službe izjurili ga iz orkestra jer nije izvršavao dužnosti treznoće. Ali nije tako brzo ostavio svoje mjesto. Naskoro ga ugledaše u pređašnjim dronjcima, jer čestitu je odjeću svu opet prodao i založio. Počeo zalaziti pređašnjim drugovima, voljeli ili ne voljeli oni takva gosta, raznosio brbljarije, buncao besmislice, oplakivao svoje živovanje i pozivao sve da vide njegovu ženu zlotvorku. Našli se dakako slušaoci, našli se takvi ljudi koji su uživali da opijaju otjerana druga, pa da im brblja svakakve besmislice. Uz to je govorio uvijek bistro i pametno, obasipao govor jetkom žuči i svakakvim ciničnim ispadima, koji su se sviđali slušateljima neke vrste. Smatrali su ga za nekakva mahnita lakrdijaša, koga je ugodno ponekad primorati da od besposlice bunca. Voljeli su ga dražiti time da pred njim govore o kakvomgod guslaču koji je doputovao. Kad bi to Jefimov čuo, mijenjao bi se u licu, plahirio se, raspitivao se tko je došao i tko je taj novi talenat, i odmah postajao ljubomoran na njegovu slavu. Čini se da se tek od toga vremena započelo njegovo pravo, sustavno ludilo — njegova fiksna ideja da je prvi guslač, barem u Petrogradu, ali ga proganja sudbina, nažao mu čine, zbog različitih ga spletaka ne razumiju te ostaje nepoznat. Ovo mu je posljednje čak i laskalo, jer ima takvih karaktera koji veoma vole da smatraju sebe uvrijeđenima i ugnjetenima, da se naglas tuže na to, ili da se tajom tješe, klanjajući se svojoj nepriznatoj veličini. Znao je da nabroji sve petrogradske guslače, te po svojem mnijenju nije ni u kom od njih nalazio suparnika. Znalci i diletanti, koji su znali nesretnoga mahnica, voljeli su pred njim zapodijevati razgovor o kakvomgod čuvenom, darovitom guslaču, da i njega primoraju na razgovor. Voljeli su njegovu ljutinu, njegove zajedljive napomene, voljeli valjane, pametne izjave koje je davao kritizirajući svirku svojih tobožnjih suparnika. Često ga nisu razumijevali, ali zato su bili uvjereni da nitko na svijetu ne zna tako spretno i u tako živoj karikaturi prikazati suvremene glazbene veličine. Pa i sami ti artisti, kojima se tako podsmijevao, malo su ga se bojali, jer su mu znali

zajedljivost, priznavali da su mu osnovani napadaji i da je prav njegov sud kad treba kuditi. Nekako se naučili da ga gledaju po kazališnim koridorima i za kulisama. Sluge su ga nesmetano propuštali, kao potrebno lice, i on postao neki domaći Terzit.[10] Tako je živio dvije-tri godine, ali najzad dozlogrdio svima, čak i u toj posljednjoj ulozi. Formalno ga otjerali, te za posljednje dvije godine života nestao očuh bez traga i glasa, nigdje ga više nisu viđali. Uostalom, B. ga je sreo dva puta, ali tako jadna lika da je smilovanje i opet prevladalo u njemu odvratnost. Zovnuo ga, ali očuh se uvrijedio, gradio se kao da nije ništa čuo, natukao na oči svoj stari izgnječeni šešir i prošao. Napokon, o nekom velikom blagdanu, javili izjutra B-u da mu je došao čestitati njegov pređašnji drug Jefimov. B. izišao preda nj. Jefimov je stajao pijan, počeo se klanjati neobično duboko, gotovo do zemlje, nešto micao usnama i uporno odbijao da uđe u sobu. Smisao je njegovu postupku bio taj: otkud bi se, misli, nesretni ljudi družili s takvim odličnim svijetom kao što ste vi; nama, malim ljudima, dovoljno je i lakajsko mjesto, da o blagdanu čestitamo: poklonimo se i odemo, jednom riječju: sve je bilo ogavno, glupo i do odurnosti gadno. Otad ga B. vrlo dugo nije viđao, sve do katastrofe kojom se završio sav taj žalosni, bolesni, mračni život. Završio se na čudan način. Ta je katastrofa blisko spojena ne samo s prvim dojmovima iz moga djetinjstva nego čak i sa cijelim mojim životom. Evo kako se zbila... Ali najprije moram razjasniti kakvo je bilo moje djetinjstvo i šta je meni značio taj čovjek, koji se tako bolno odrazio u prvim mojim dojmovima i koji je skrivio smrt mojoj jadnoj majci.

II

Pamtim sebe vrlo kasno, istom od desete godine. Ne znam kako da sve ono što se sa mnom zbilo do te moje godine nije ostavilo u meni nikakva jasna dojma kojega bih se sada mogla sjetiti. Ali od polovice devete godine sjećam se jasno svega, dan po dan, bez prekida, kao da se sver što je god bilo kasnije, dogodilo tek jučer. Istina, mogu kao u snu da se sjetim i koječega otprije: kandila što uvijek gori u tamnu uglu, pred starinskom ikonom; zatim kako me

jednom na ulici srušio konj, te sam radi toga probolovala tri mjeseca, kako su mi kasnije pripovijedali; i još, kako sam se za te bolesti probudila u noći kraj majke, uz koju sam ležala, kako sam se odjednom uplašila svojih bolesnih sanja, noćne tišine i miševa, što čagrljaju u kutu, drhtala cijele noći od straha, podvlačila se pod pokrivač, ali nisam smjela da budim majku, po čemu i sudim da sam se nje bojala više nego ičega drugoga.. Ali od toga časa, kad stadoh odjednom pamtiti sebe, razvila sam se naglo, nenadano, te su mi strahovito jasno iskrsnuli mnogi dojmovi, koji nisu nikako dječji. Sve se razbistrilo preda mnom, sve sam izvanredno brzo počela razumijevati. Vrijeme od kojega počinjem dobro pamtiti sebe ostavilo je u meni snažan i tužan dojam; taj se dojam ponavljao onda svaki dan i rastao svaki dan, te je mračnim, čudnim koloritom prekrio sve vrijeme dok sam živjela kod roditelja, a ujedno — i cijelo moje djetinjstvo.

Sada mi se čini da sam se naglo prenula, kao iz tvrda sna. (Premda me to u ono doba, razumije se, nije iznenađivalo.) Stvorila sam se u velikoj sobi s niskim stropom, zagušljivoj i nečistoj. Zidovi su obojeni prljavkastom sivom bojom; u kutu stoji golema ruska peć; prozori gledaju na ulicu, ili, da se bolje kaže, na krov kuće preko puta, a oniski su, široki, kao pukotine. Prozori su bili tako visoko nad podom da sam morala, sjećam se, podmetati stolicu, klupicu, i onda se tek nekako uspentrati na prozor, na kojem sam voljela sjedjeti kad nikoga nije bilo kod kuće. Iz našeg se stana vidjelo pol grada; stanovali smo pod samim krovom, u pregolemoj petokatnici. Cijelo nam je pokućstvo bio neki preostatak divana od voštana platna, sav zaprašen i raščešljanih vlakana, prost, bijel stol, dvije stolice, majčina postelja, u kutu ormarić s nečim, komoda, koja je uvijek bila naherena, I razderan papirni zaslon.

Sjećam se, bio je sumrak; sve je u neredu i porazbacano: četke, neke krpe, naše drveno suđe, razbijena boca i ne znam šta još. Sjećam se, majka je neobično uzrujana i plače. Očuh sjedi u kutu, u svojem svakidašnjem izderanom kaputu. Odgovara još nešto podrugljivo, a to je nju još gore rasrdilo, i onda opet poletjele na pod četke i suđe. Ja zaplakala, zavikala i poletjela put njih. Užasno sam se preplašila te sam čvrsto obujmila očuha da ga sobom zaštitim. Bog bi znao zašto mi se učinilo da se majka nepravedno srdi na

njega, da on nije kriv; htjela sam da za njega molim oproštenje, da za njega trpim kakvu bilo kaznu. Užasno sam se bojala majke i mislila da se i svi drugi nje tako boje. Majka se u prvi mah presenetila, onda me uhvatila za ruku i odvukla za zaslon. Prilično sam se bolno udarila u ruku o krevet, ali prepast je bila jača od boli, i nisam se ni namrštila. Sjećam se još da je majka počela ocu govoriti nešto gorko, žestoko i pokazivati na mene. (Ja ću ga i dalje u ovom pripovijedanju nazivati ocem, jer sam istom mnogo kasnije doznala da mi nije rođeni otac.) Sav je taj prizor potrajao jedno dva časka, i ja sam, dršćući od očekivanja, nastojala na sve moguće načine da pogodim kako će se sve to završiti. Napokon se svađa stišala, i majka nekud otišla. Onda me otac zovnuo, poljubio, pomilovao po glavi, posadio na koljena i ja se snažno, slatko privila njemu na grudi. Bilo mi je to možda prvo roditeljsko milovanje, zato sam i započela od toga vremena da sve jasno pamtim. Opazila sam, također, da sam očevu milost stekla time što sam se zauzela za njega, i tu me, čini mi se, prvi put prenerazila misao da on od majke mnogo trpi i podnosi jade. Odonda je ta misao zauvijek ostala u meni i svaki me dan bunila sve jače i jače.

Od toga se časa rodila u meni neka beskrajna ljubav prema ocu, ali čudna ljubav, kao da i nije djetinja. Rekla bih da je to prije bilo neki milosrdni, materinski osjećaj, kad ne bi bilo smiješno ovako okarakterizirati ljubav jednog djeteta. Otac mi se svagda činio toliko jadan, toliko progonjen, toliko prigušen, tolik stradalac, da mi je bilo strašno, neprirodno ne ljubiti ga do ludila, ne tješiti, ne umiljavati mu se, ne brinuti o njemu koliko se god više može. Ali sve do danas ne razumijem kako mi je i munulo u glavu da mi je otac takav stradalac, takav nesretnik! Tko mi je udahnuo to? Kako sam ja, dijete, mogla išta razumjeti o njegovim osobnim nedaćama? A ja sam ih razumijevala, iako sam u svojoj mašti preradila, preinačila sve na svoj način; ali do danas ne mogu da dokučim kako se u meni stvorio takav dojam. Možda je majka bila prestroga prema meni te sam se priljubila ocu, kao biću koje, po mojem sudu, stradava zajedno sa mnom.

Ispripovijedala sam već prvo moje buđenje iz djetinjega sna, prvi moj korak u život. Srce mi je bilo ranjeno od prvoga trenutka i moj se razvitak započeo nedostižnom, zamornom brzinom. Nisam više

mogla da se zadovoljavam samo vanjskim dojmovima. Započela sam misliti, rasuđivati, promatrati; ali to je promatranje nastalo tako neprirodno rano da mi je mašta morala sve prerađivati na svoj način, te se odjednom stvorila u nekom zasebnom svijetu. Sve oko mene počelo nalikovati na onu čarobnu priču što mi ju je često pripovijedao otac, a ja u onim godinama nisam mogla da je ne smatram za istinsku. Rodili mi se čudni pojmovi. Vrlo sam dobro razabrala — ali ne znam kako je to nastalo — da živim u čudnoj obitelji i da roditelji nekako nipošto ne nalikuju na one ljude koje sam sretala u to doba. Zašto — mislila sam — zašto drugi ljudi naoko i ne nalikuju na moje roditelje? Zašto sam na drugim licima opažala smijeh i zašto me već onda zaprepašćivalo što se u našem zakutku nikad ne smiju, nikad ne raduju? Kakva je sila, kakav je razlog primorao mene, dijete od devet godina, da se tako pažljivo ogledavam i da svaku riječ osluškujem u ljudi koje slučajno sretnem ili na našim stepenicama, ili na ulici, kad večerom prikrijem starim majčinim haljetkom dronjke i idem u dućan da za bakren sitniš kupim za nekoliko groša šećera, čaja ili kruha. Razumjela sam, i ne pamtim više kako, da je u našem zakutku neki vječiti, nepodnosivi jad. Razbijala sam glavu i nastojala da pogodim zašto je tako, i ne znam tko mi je pomogao da sve to odgonetnem na svoj način; okrivila sam majku, počela je smatrati za zlotvorku moga oca, i opet kažem: ne razumijem kako se takav grozovit pojam mogao stvoriti u mojoj mašti. I koliko sam se priljubila ocu, toliko sam zamrzila jadnicu majku. Sve do danas me duboko i gorko muči uspomena na sve to. Ali evo druge zgode, koja je još više nego prva pripomogla mom čudnom zbliženju s ocem. Jednom, prije deset sati naveče, poslala me mati u dućan po kvasac, a oca nije bilo kod kuće. Kad sam se vraćala, pala sam na ulici i prolila svu tasu. Prva mi je misao bila kako će se majka rasrditi. Međutim sam osjećala užasnu bol u lijevoj ruci i nisam mogla da ustanem. Oko mene se okupili prolaznici; neka me starica počela dizati, a neki dječak, koji je protrčao, udario me ključem u glavu. Napokon me postavili na noge, ja skupila rbine razbijene tase i pošla, teturajući, jedva mičući nogama. Odjednom smotrim oca. Stoji on među svijetom pred bogatom kućom, preko puta našoj kući. Bila je to kuća nekih odličnih ljudi i sjajno osvijetljena; pred ulaznim stepenicama se skupilo mnogo kočija, a kroz prozore se razliježe na uličicu glazba.

Uhvatila sam oca za polu od kaputa, pokazala mu razbijenu tasu, zaplakala i počela mu govoriti da se bojim ići majci. Nekako sam bila uvjerena da će se on zauzeti za mene. Ali zašto sam bila uvjerena, tko mi je došapnuo, tko me uputio da me on jače voli nego majka? Zašto sam mu pristupila bez straha? On me uhvatio za ruku, počeo tješiti, onda mi rekao da će mi nešto pokazati i digao na ruke. Nisam ništa mogla da vidim jer me je uhvatio za ugruhanu ruku te me je užasno zaboljelo; ali nisam zaviknula, jer sam se bojala da ga ne ražalostim. Sve me zapitkivao vidim li što? Svakako sam nastojala da mu odgovorim po volji, te odgovorila da vidim crvene zastore. A kad me htjede prenijeti na drugu stranu ulice, bliže kući, udarila ne znam zašto plakati, grliti ga i moliti da bismo što prije otišli gore majci. Sjećam se da mi je onda teže bilo očevo milovanje i nisam mogla da otrpim što me od onih koje sam toliko željela da volim, on jedini miluje i ljubi, a drugoj ne smijem pa se i bojim da odem. Ali majka se gotovo i nije srdila, nego me otpravila da spavam. Sjećam se da mi je bol u ruci rasla sve jače i jače te mi prouzročila groznicu. Ali sam nekako bila osobito sretna što se sve tako sretno svršilo, i te mi se cijele noći prisnivao susjedni dom s crvenim zastorima.

Pa, eto, kad sam se sutradan probudila, prva mi je misao, prva briga bila kuća s crvenim zastorima. Čim je majka otišla od kuće, uspentrala sam se na prozor i počela promatrati kuću. Već je odavno ta kuća pobuđivala moju djetinju radoznalost. Osobito sam je voljela gledati večerom, kad se po ulici pale svjetla, te se nekim krvavim, osobitim blijeskom na sjajno rasvijetljenoj kući, za oknima od jednoga komada, blistaju kao grimiz crvene gardine. Pred ulazno stepenište gotovo uvijek dolaze bogate kočije, s krasnim, ponosnim konjima, i sve zaokuplja moju radoznalost: i vika, i metež pred ulazom i fenjeri različitih boja na kočijama, i nagizdane ženske, koje se dovoze u kočijama. Sve je to u mojoj djetinjoj mašti poprimalo lik nečega što je carski sjajno i čarobno kao u priči. A sada, nakon susreta s ocem pred bogatom kućom, kuća mi postala još dva puta divnija i zanimljivija. U mojoj se zadivljenoj mašti počele sada javljati neke čudne misli i zamisli. I ne čudim se što sam među takvim čudnim ljudima, kao što su otac i mati, postala i sama ovako čudno sanjarsko dijete. Nekako mi je osobito bila na čudo opreka njihovih značajeva. Na čudo mi je bilo, na primjer, što se majka vječno stara i

brine za naše siromašno kućanstvo, vječno prekorava oca da je ona jedina radilica za sve, i ja sam i nehotice zadavala sebi pitanje: zašto joj otac nikako ne pomaže, zašto živi u našoj kući kao tuđinac? Nekoliko mi je majčinih riječi sve to razjasnilo te sam, na svoje čuđenje, doznala da je otac artist (tu sam riječ zadržala u sjećanju), da je otac nadaren čovjek; odmah se u mojoj mašti iskristalizirao pojam da je artist neki osobiti čovjek, koji ne nalikuje na druge ljude. Možda me i samo vladanje očevo navelo na tu misao; možda sam čula štogod što mi je sada izbrisano iz sjećanja; ali nekako mi je čudnovato razumljiv bio smisao očevih riječi koje je jednom izrekao preda mnom s nekim osobitim osjećajem. Te su riječi bile: da će »nastati vrijeme kada i on neće biti u siromaštini, kada će i on biti gospodin i bogat čovjek, i on će najzad uskrsnuti opet, kad umre majka«. Sjećam se, u prvi sam se čas užasno uplašila od tih riječi. Nisam mogla da ostanem u sobi, nego sam istrčala u naš hladni trijem, ondje se nalaktila na prozor, pokrila rukama lice i zaridala. A zatim, premišljajući neprestano o tom, i prihvativši tu užasnu očevu želju — mašta mi odjednom priskočila u pomoć. A i sama se nisam mogla dugo moriti neizvjesnošću, nego sam svakako morala stvoriti nekakvu zamisao. I eto — ne znam kako se sve to započelo — ali potkraj sam zamislila da će tata kad umre majka, ostaviti taj nemili stan i otići nekamo skupa sa mnom. Ali kamo? — nisam znala jasno da zamislim sve dokraja. Sjećam se samo kako je sve čime sam mogla da ukrasim ono mjesto, kamo ću otići s njim (a tvrdo sam odlučila da ćemo otići zajedno), sve što god se blistavo, sjajno i divno moglo stvoriti u mojoj mašti — bilo privedeno u djelo u mojim sanjarijama. Činilo mi se da ćemo se odmah obogatiti: neće mene više slati u dućan, što mi je vrlo teško bilo, jer su me djeca iz susjedne kuće uvijek vrijeđala kad sam god izlazila iz kuće, i ja sam se toga užasno bojala, osobito kad sam nosila mlijeko ili ulje, jer sam znala da ću biti strogo kažnjena ako prolijem; onda sam, maštajući kako će otac odmah nabaviti lijepo odijelo, odlučila da se nastanimo u sjajnu domu, i evo sada taj bogati dom s crvenim zastorima, i pred tim domom susret s ocem, koji mi je htio da pokaže nešto u njem — pritekoše mojoj mašti u pomoć. I odmah sam zaključila da čemo se preseliti bas u taj dom i u njemu živjeti u nekom vječnom blagdanskom raspoloženju i vječnom blaženstvu. Otad sam večerom

s napregnutom radoznalošću gledala kroz prozor tu kuću, za mene čarobnu, zamislila okupljanja, zamislila nagizdane goste, kakve još nikad nisam vidjela; pričujavali mi se ti zvuci slatke muzike što izlijeću kroz prozore, zagledavala sam se u ljudske sjene što promiču iza zastora na prozorima, i sve sam nastojala da pogodim šta se ondje zbiva — i sve mi se činilo da je ondje raj i neprestani blagdan. Zamrzila sam naš siromaški stan, dronjke u kojima hodam, i kad je majka jednom zaviknula na mene i naložila mi da siđem s prozora, kamo sam se po običaju bila popela, odmah mi palo na pamet kako ona hoće da ja ne gledam baš tu kuću, da ne mislim na nju, da joj je neugodna naša sreća i da je ona želi pomutiti ovog časa... Cijelo sam veče pomno i sumnjičavo promatrala majku.

I kako se mogao u meni roditi takav bijes prema biću koje vječno stradava, kao moja mati? Tek sada razumijem njen stradalački život i ne mogu bez boli u srcu da se sjetim te mučenice. Čak i tada, u mračno doba moga čudnovatoga djetinjstva, u doba takva neprirodnoga razvitka mojeg životnog početka, često mi se stezalo srce od boli i od žaljenja, pa mi je srce obuzimao nemir, i zabuna, i sumnja. Već i onda mi se rađala savjest, te sam često s mukom i jadom osjećala svoju nepravednost prema majci. Ali smo se nekako tuđile jedna od druge, i ne sjećam se da sam se i jedan jedini put njoj umiljavala. Sada mi često i najništavije uspomene ranjavaju i potresaju dušu. Jednom, sjećam se (ovo što ću pripovijedati sada neznatno je, dakako, sićušno, prosto, ali mene baš takve uspomene nekako osobito more i najbolnije su mi se utisnule u pamet) — jedne večeri, kad oca nije bilo kod kuće, poslala me majka u dućan da joj kupim čaja i šećera. Ali sve se predomišljala i nije se odlučila, i naglas brojala sitniš, jadnu svotu kojom je raspolagala. Brojala je, mislim, neko pol sata, i sve nije mogla da završi računanje. Uz to je od vremena do vremena, valjda od jada, zapadala u neku besmislenost. Sjećam se kao sada, sve je nešto priklapala, brojeći tiho, odmjereno, kao da slučajno izušćuje riječi; usne i obrazi su joj bili blijedi, ruke su joj vazda drhtale i vazda klimala glavom kad je god nasamo premišljala.

— Ne, ne treba — reče pogledavši mene — bolje da legnem spavati. A?! Hoćeš li da spavaš, Netočka?

Šutim, a ona mi digla glavu i pogledala me tako mirno, tako umiljato, lice joj se razvedrilo i obasjalo takvim smiješkom da mi je sve srce protrnulo i snažno zakucalo. Uz to me je nazvala Netočkom, a to znači da me ovog časa osobito voli. To je ime izmislila sama, od milja prekrstila moje ime, Ana, u deminutiv Netočka, a kad me tako zvala, značilo je da me želi pomilovati. Bila sam ganuta; poželjela sam da je zagrlim, da se privijem uz nju i da zaplačem s njom. Ona me, jadnica, dugo iza toga milovala po glavi, možda već makinalno i zaboravivši da me miluje, i pri tom sve govorila:. »Dijete moje, Aneta, Netočka!« Suze su mi udarale na oči, ali sam se junačila i susprezala. Nekako sam se tvrdoglavila, nisam pred njom iskazivala svoje osjećaje, ako se i jesam mučila. Jest, nije to u meni mogao biti prirodan bijes. Nije mene majka mogla pobuniti protiv sebe jedino svojom strogošću prema meni. Ne! Mene je iskvarila moja fantastična, isključiva ljubav za oca. Gdjekad sam se budila po noći, u kutu, na pokratkoj prostirači, pod hladnim pokrivačem, i uvijek me od nečega hvatao strah. U polusnu sam se sjećala kako sam još nedavno, dok sam još bila pomanja, spavala zajedno s majkom i nisam se toliko bojala kad sam se budila po noći; treba samo da se privijem uz nju, da zažmirim i da je snažnije obuhvatim — pa bih odmah zaspala. Svejednako sam još osjećala da nekako ne mogu da je tajom ne volim. Opazila sam kasnije da su često i druga djeca gadno bezosjećajna, te ako zavole koga, vole jedino njega. Tako je bilo i sa mnom.

Ponekad je u našem zakutku zavladala nekoliko sedmica mrtva tišina. Otac i mati su sustajali od svađanja, i ja sam među njima živjela kao i prije, svejednako šutjela, svejednako mislila i svejednako tugovala i svejednako u svojim sanjarijama za nečim težila. Promatrajući njih dvoje, razumjela sam sasvim njihove međusobne odnose: razumjela sam to njihovo, skrovito, vječno neprijateljstvo, razumjela sav taj jad i svu tu magluštinu neurednoga života, što se ugnijezdio u našem zakutku — razumjela, dakako, bez razloga i učinka, razumjela toliko koliko sam mogla da razumijem. Za dugih zimskih večeri znala sam se zavući kamo u kut, te sam ih po cijele sate pomamno promatrala, zagledavala se ocu u lice i sve nastojala da se dosjetim šta on misli, šta njega toliko zanima. Zatim me je čudila i plašila bila majka Bez sustanka je hodala amo-tamo po

sobi, po cijele sate, često i obnoć, u besanici koja ju je mučila, hodala i nešto šaputala u sebi, kao da je sama u sobi, i čas širila ruke, čas ih skrštavala na grudima, čas ih lamala u nekom strašnom, neiscrpivom jadu. Suze su joj katkad tekle niz lice, suze kojih ona često možda i sama nije razumijevala, jer se pokatkad zanosila. Bolovala je od neke teške bolesti koju je bila sasvim zanemarivala.

Sjećam se, sve mi je tegotnija i tegotnija bivala moja samoća i šutnja, koju nisam smjela da prekinem. Živjela sam već cijelu godinu dana svjesnim životom, neprestano razmišljala, maštala i tajom se mučila neznanim, nejasnim težnjama što su se za tren rađale. Divljala sam, kao da sam u šumi. Najzad me otac prvi opazio, dozvao me i zapitao zašto ga tako uporito gledam. Ne sjećam se šta sam mu odgovorila; sjećam se da se o nečem zamislio i napokon rekao, pogledavajući na mene, da će mi odmah sutra donijeti početnicu te će započeti da me uči čitanju. Nestrpljivo sam iščekivala tu početnicu i prosanjala svu noć; nejasno sam razumijevala šta je početnica. Najzad, sutradan, otac me zaista započeo učiti. Od prvih sam riječi razumjela šta se od mene iziskuje, te sam naučila naskoro i brzo, jer sam znala da ću time njemu ugoditi. To je bilo najsretnije vrijeme tadašnjega mojega života. Kad me otac hvalio da sam poučljiva, milovao po glavi i ljubio me, odmah sam od zanosa zaplakala. Malo-pomalo otac mene zavolio: usuđivala sam se već da progovaram s njim, te sam često razgovarala s njim bez prestanka cijele sate, premda nisam nikad razumijevala ni riječi od onoga što mi je govorio. Ali sam ga se nekako bojala, bojala se neće li pomisliti da mi je dosadno s njim, i zato sam svim snagama nastojala da mu pokažem kako sve razumijem. Najzad se njemu uobičajilo da večerom sjedi sa mnom. Čim se stane mračiti, i on se vrati kući, prilazim mu s početnicom. On me posađuje sučelice na klupicu i nakon lekcije počinje da čita kakvu knjigu. Ništa ne razumijem, ali hohoćem bez prestanka jer mislim da ću mu time neobično ugoditi. I zaista sam ga zanimala, i veselilo ga je slušati moj smijeh. U to isto vrijeme počeo mi jednom nakon pouke pričati priču. Bila je to prva priča što sam je i čula. Sjedim kao začarana, buktim od nestrpljivosti, pazim na pripovijedanje, prenosim se u neki kraj slušajući njega, a na kraju pripovijedanja sva se zanosim. Nije tako baš djelovala na mene priča — nije, nego sam sve primala za istinu, odmah puštala

slobodu svojoj bujnoj mašti i mahom miješala zbiljnost s izmišljotinom. Odmah mi se u mašti javljao i dom s crvenim zastorima; odmah mi se, ne znam kako, javljao kao lice koje djeluje i otac, premda mi on sam priča tu priču, i majka koja nas oboje priječi da ne odemo ne znam kamo — a napokon, ili, da bolje kažem, prije svega, i ja sa svojim čudnim sanjarijama, sa svojom fantazijom, punom grozomornih, nesklapnih prikaza; sve se to tako ispremiješalo u mojoj pameti da se nabrzo stvorila najnezgrapnija zbrka, te mi je na neko vrijeme nestajalo svake mjere, pravoga osjećaja šta je istinsko, zbiljsko, i ja sam živjela bog bi znao gdje. U to sam vrijeme umirala od nestrpljivosti da s ocem progovorim o onom što nas očekuje u budućnosti, čemu se on sam nada i kamo će povesti mene, kad odemo najzad s našega tavana. Bila sam uvjerena da će se sve to nekako nabrzo zbiti, ali kako će sve to biti i u kojem obliku, nisam znala, nego sam se samo mučila i razbijala o tom glavu. Ponekad mi se činilo, a događalo se to osobito večerom, da će mi otac, evo na, kradom namignuti i pozvati me u trijem; pa ću uz put, tajom od majke, ponijeti svoju početnicu i još našu sliku, neku tričavu litografiju što od pamtivijeka visi bez okvira na stijeni, a ja sam odlučila da je svakako ponesem, i mi ćemo kradom pobjeći nekamo, tako da se nikad više nećemo vratiti kući majci. Jednom, dok majke nije bilo kod kuće, odabrala ja časak kad je otac bio osobito veseo — a to mu se događalo kad bi se tek malo ponapio — prišla njemu i progovorila o nečem, u namjeri da odmah navrnem razgovor na moju omiljenu temu. Napokon sam postigla da se nasmijao, te sam ga snažno ogrlila, srce mi drhtalo, svu me obuzeo strah kao da se spremam da govorim o nečem tajnovitom i strašnom, i ja ga počeh ispitivati, bez veze i zaplićući se pri svakoj riječi: kamo ćemo otići, hoćemo li uskoro, šta ćemo ponijeti, kako ćemo živjeti, a najzad, hoćemo li u dom s crvenim zastorima?

— Dom? Crveni zastori? Šta je? O čemu ti buncaš, ludo?

Onda se ja uplašila još jače nego prije i počela mu tumačiti da mi nećemo, kad umre majka, živjeti više na tavanu, da će on mene nekamo odvesti, da ćemo oboje biti bogati i sretni, i uvjeravala ga, najzad, da je on sam meni sve to obećao. Kad sam ga uvjeravala, bila sam sasvim uvjerena da mi je otac zaista govorio o tom, barem mi se činilo tako.

— Mati? Umrla? Kad umre mati? — ponavljao on, gledao me začuđen, mrštio guste prosjede obrve i nešto se promijenio u licu. — Šta ti to govoriš, jadnice, ludo...

Stao me grditi i govorio mi dugo da sam glupo dijete, da ništa ne razumijem... i ne sjećam se šta još, samo je bio vrlo srdit.

Nisam mu u prijekorima razumjela ni riječi, nisam razumjela kako ga boli što sam slušala njegove riječi, izrečene majci u gnjevu i duboku jadu, naučila ih napamet i već mnogo razmišljala u sebi o njima. Kakav bio da bio on tada, koliko je god bio mahnit, sve ga je to dakako moralo preneraziti. Ali ako i nisam nikako razumijevala zašto se srdi, neobično sam se ogorčila i rastužila; zaplakala sam; učinilo mi se da je tako važno sve što nas očekuje, te ja, glupo dijete, nisam smjela ni da govorim ni da mislim o tom. Osim toga, sve ako ga i nisam razumjela od prve riječi, ipak sam osjetila, makar i nejasno, da sam uvrijedila majku. Obuzeo me strah i užas, i sumnje mi se prokrale u dušu. Onda me on, kad je vidio da plačem i da se mučim, počeo tješiti, otro mi rukavom suze i naredio da ne plačem. Međutim, prosjedjeli smo neko vrijeme šuteći; on se namrštio i činilo se da nešto razmišlja; onda mi opet počeo govoriti; ali kako ja god naprezala pažnju, sve mi se, što je god govorio, činilo posve nejasno. Po nekim riječima iz toga razgovora, koje sam popamtila do današnjega dana, zaključujem da mi je tumačio tko je on, kakav je velik umjetnik, kako njega nitko ne razumije, i da je čovjek velikog talenta. Sjećam se još kako me je zapitao jesam li razumjela, a kad sam odgovorila, dakako, da jesam, primorao me da ponovim: je li on nadaren. Ja mu odgovorila: »nadaren«, a on se malo osmjehnuo, jer mu je napokon i samomu bilo smiješno što je sa mnom zapodjeo razgovor o temi, tako ozbiljnoj za njega. Razgovor nam je prekinuo svojim dolaskom Karl Fjodorič, i ja se nasmijala i neobično razveselila kad je otac pokazao na njega i rekao mi:

— A, evo, u Karla Fjodoriča nema ni za kopjejku talenta.

Taj Karl Fjodorič je bio prezanimljiva ličnost. U to doba mojega života vidjela sam bila tako malo ljudi da ga nisam nikako mogla zaboraviti. Pred očima mi je i danas: bio je Nijemac, po prezimenu Mayer, rodom iz Njemačke, a u Rusiju je doputovao s osobitom željom da stupi u petrogradsku baletnu trupu. Ali plesač je bio vrlo loš, tako da ga nisu mogli primiti ni u figurante, nego ga

upotrebljavali za statista. Igrao je različite nijeme uloge u Fcrtinbrasovoj[11] pratnji, ili bio jedan od onih veronskih vitezova, koji svi u jedan čas, njih dvadeset, dižu uvis kartonske bodeže i viču: »Umrimo za kralja!« Ali zacijelo nije bilo ni jednoga glumca na svijetu koji bi tako strastveno bio odan svojim ulogama kao Karl Fjodorič. A najstrašnija nesreća u životu i jad bilo mu je to što nije dospio u balet. Baletnu je umjetnost cijenio više od ikoje umjetnosti na svijetu, te je na svoj način bio njoj privržen isto onoliko koliko i otac guslama. Združio se s ocem dok su još služili u kazalištu, i odonda ga bivši figurant nije ostavljao. Sastajali su se vrlo često, pa su obojica oplakivala svoju kobnu sudbinu i što ih svijet ne priznaje. Nijemac je bio najosjećajniji, najnježniji čovjek na svijetu, a za očuha je osjećao najplemenitije, najnesebičnije prijateljstvo; ali otac, čini se, da nije imao za njega nikakve osobite simpatije nego ga je samo trpio u broju svojih znanaca, jer nije imao drugoga. Osim toga, otac u svojoj isključivosti nikako nije mogao razumjeti da je i baletna umjetnost također umjetnost, i time je do suza vrijeđao jadnoga Nijemca. Znajući njegovu slabost, uvijek ga je zadirkivao i smijao se nesretnomu Karlu Fjodoriču, kad se ovaj žestio i sav izbezumljen dokazivao protivno. Mnogo sam slušala kasnije o tom Karlu Fjodoriču od B-a, koji ga je nazivao nirnberškim klepetalom. B. je vrlo mnogo napripovijedao o njegovu prijateljevanju s ocem; između ostaloga, počesto su se sastajali, pa kad bi se malo ponapili, zajedno su oplakivali svoju sudbinu jer ih svijet nije upoznao. Sjećam se tih sastanaka, sjećam se također da sam se i ja, gledajući ta dva čudaka, znala zakmeziti, i sama ne znajući zašto. To se događalo uvijek kad majke nije bilo kod kuće. Nijemac se nje užasno bojao, pa je uvijek najprije prestojavao u trijemu, čekao dok tkogod ne iziđe, a ako bi doznao da je majka kod kuće, odmah je bježao niza stepenice. Uvijek je donosio neke njemačke pjesme, raspaljivao se čitajući ih naglas nama dvoma, a onda ih deklamirao i prevodio lošim ruskim jezikom da nam ih razjasni. To je neobično zabavljalo oca, a ja sam hohotala do suza. Ali jednom uzeli oni neko rusko djelo, koje ih. je obojicu izvanredno uzbudilo, tako da su ga skoro uvijek čitali kad bi se sastali. Sjećam se da je to bila drama u stihovima od nekoga znamenitoga ruskoga pisca. Tako sam dobro naučila

napamet prve retke iz te knjige da sam je bez muke prepoznala nakon nekoliko godina.kad mi je slučajno dopala u ruke. U toj se drami raspravlja o nevoljama jednoga velikoga umjetnika, nekoga Gennara ili Giacobba, koji na jednoj stranici viče: »Ja nisam priznat!« a na drugoj: »Ja sam priznat!« ili: »Ja nisam nadaren«, a zatim nakon, nekoliko redaka: »Ja sam nadaren«.[12] Sve se završava vrlo tužno. Ta je drama bila zaista osobito plitko djelo; ali začudo — na najnaivniji se i najtragičniji način doimala tih dvaju čitalaca, koji su u glavnom junaku nalazili mnogo sličnosti sa sobom. Sjećam se kako se Karl Fjodorič gdjekad toliko raspaljivao da je skakao s mjesta, trčao u drugi kut sobe, te oca i mene, koju je nazivao »mademoiselle«, molio uporno, uvjerljivo, sa suzama u očima, da odmah, na mjestu, presudimo između njega te udesa i općinstva. Odmah bi započinjao da plače, otplesao bi nekoliko koraka i dovikivao; nam neka mu odmah kažemo šta je on, je li umjetnik ili nije, i može li se kazati protivno, to jest, da on nije nadaren? Otac se onoga časa razveseljavao i namigivao mi kradom, kao da me upozorava da će se, evo, začas, nadasve zabavno podrugnuti Nijemcu. Bilo mi je užasno smiješno, ali otac mi je grozio rukom, i ia sam se suzdržavala gušeći se od smijeha. Čak i sada, kad se toga sjetim, moram da se smijem. Kao danas vidim toga jadnoga Karla Fjodoriča. Bio je premalena rasta, izvanredno tanan, sijed već, kukasta crvena nosa, zaprljana burmutom, i nadasve nakaznih, krivih nogu; ali unatoč tomu kao da se dičio njihovom građom te nosio uske hlače. Kad bi se zaustavljao pri posljednjem skoku u pozu, pružao put nas ruke i smješkao se, kao što se na pozornici smješkaju balerine kad otplešu jednu točku; otac je nekoliko časaka pošutio, kao da se ne nakanjuje da izrekne ocjenu, te nepriznatoga plesača namjerice ostavlja u pozi, tako da se on na jednoj nozi ljulja amo-tamo i svim snagama nastoji da održi ravnotežu. Otac najzad, nadasve ozbiljna lica, zirka na mene, kao da me poziva, da budem nepristrana svjedokinja ocjeni, a u isti čas plesač u mene uperio bojažljivi i moleći pogled.

— Ne, Karlo Fjodoriču, nikako ne pogađaš! — veli najzad otac, i pričinja se kao da je njemu i samomu neugodno izreći gorku istinu. Onda se Karlu Fjodoriču otkine iz grudi teški uzdah; ali se za tren

hrabri, ubrzanim gestama moli za pažnju, uvjerava da nije plesao po valjanu sistemu, i moli nas da presudimo još jedanput. Zatim opet otrkuje u drugi kut i skače ponekad tako revno da glavom dodiruje strop i ljuto se udara, ali kao Spartanac junački trpi bol, opet se zaustavlja u pozituri, opet sa smiješkom pruža prema nama drhtave ruke i opet moli da odlučimo o njegovoj sudbini. Ali otac je neumoljiv te mrko odgovara kao i prije:

— Ne, Karlo Fjodoriču, suđeno ti je da nikako ne pogodiš!

Tu onda ne mogu dalje da izdržim i prasnem u smijeh, a otac za mnom. Karl Fjodorič opaža napokon porugu, crveni se od zlovolje i govori ocu suznih očiju i vrlo čuvstveno, što je u isti čas djelovalo i komično, ali me je nagnalo da zbog njega nesretnika patim.

— Ti si nefjeran brijatelj!

Onda hvata šešir, bježi od nas i kune se svime na svijetu da neće nikad više doći. Ali te srdžbe ne traju dugo i za nekoliko dana opet dolazi, opet se čita znamenita drama, opet se liju suze, i onda nas opet naivni Karl Fjodorič moli da presudimo između njega te ljudi i sudbine, samo nas zaklinje da sada već sudimo ozbiljno, kako i treba da sude istinski prijatelji, a da mu se ne podsmijevamo.

Jednom me poslala majka u dućan da nešto kupim, pa, vraćajući se, pažljivo nosim sitni srebrni novac što mi je vraćen. Kad sam se penjala uza stepenice, sretoh oca kako odlazi od kuće. Nasmijah mu se jer nisam mogla suspregnuti svoj osjećaj kad sam ga ugledala, a on, kako se sagnuo da me poljubi, opazio u mojoj ruci srebren novac... Zaboravila sam kazati da sam se tako naučila na izražaj njegova lica te sam mu odmah, na prvi pogled, razabrala skoro svaku želju. Kad se on žalostio, mene je kidao jad. A najčešće je i najgore ginuo kad uopće nije imao novaca i nije stoga mogao da popije ni kapi vina, na koje se bio naučio. A toga časa, kad sam ga srela na stepenicama, učinilo mi se da se u njemu zbiva nešto osobito. Zamućene mu oči vrludaju; prvog časa nije me ni primijetio; ali kad mi je u rukama opazio novac kako je bljesnuo, naglo porumenio, onda problijedio, pružio ruku da mi uzme novce, ali ju je odmah trgnuo. U njemu se očevidno vodila borba. Najzad, kao da je sebe svladao, naložio mi da odem gore, sišao nekoliko stepenica, ali odjednom zastao i brže me zovnuo.

Bio je vrlo zbunjen.

— Poslušaj, Netočka — reče — daj mi te novce, opet ću ti ih donijeti. A? Ta dat ćeš ih tati? Ta ti si dobrahna, Netočka?

Kao da sam to slutila. Ali me je u prvi tren misao kako će se srditi majka, bojažljivost, a najviše instinktivni stid zbog sebe i zbog oca suzdržavao da ne dam novac. On u trenu opazio to i brže rekao:

— Ta, ne treba, ne treba!

— Ne, ne, tata, uzmi; reći ću da sam izgubila, da su mi otela djeca iz susjedstva.

— Pa, dobro, dobro; ta znao sam da si ti pametna djevojčica — reče on smješkajući se drhtavim usnama i ne krijući više svoj zanos kad je u rukama osjetio novac. — Ti si dobra djevojčica, ti si moj anđelak! Daj mi ručicu da ti je poljubim!

Uhvatio mi ruku i htio da je poljubi, ali sam je brže istrgla. Neko me žaljenje obuzelo i stid me stao sve jače moriti. U nekoj prepasti otrčala ja gore, a oca ostavila i nisam se ni oprostila s njim. Kad sam ušla u sobu, obrazi mi se zažarili i srce mi kucalo od nekoga mučnoga i dosad nepoznatoga osjećaja. Ali sam ipak smiono rekla majci da sam novce ispustila u snijeg i nisam ih mogla više naći. Očekivala sam da će me barem tući, ali se ni to nije dogodilo. Majka se zaista isprva sva izbezumila od užasa jer smo bili vrlo siromašni. Izderala se na me, ali odmah kao da se predomislila i prestala da me grdi, tek je napomenula da sam nespretna, nemarna djevojčica, a vidi se da je malo volim kad tako slabo pazim na njeno dobro. Taj me je ukor ozlojedio jače nego da sam pretrpjela batine. A majka me je već poznavala. Opazila je već moju osjetljivost, koja me često dotjerala do bolesne razdražljivosti, pa je mislila da će gorkim prijekorima da je ne volim jače preneraziti me i prisiliti da ubuduće budem opreznija.

O sumraku, kad otac treba da se vrati, obično sam ga čekala u trijemu. Ovaj sam put bila posve zbunjena. Uzbudila sam se od nečega što mi je bolno morilo savjest. Napokon se otac vratio, i ja se veoma poradovala njegovu dolasku, kao da sam mislila da će mi od toga odlanuti. Bio se već napio, ali, čim me je ugledao, poprimio odmah tajnovit, zbunjen lik, odveo me u kut. bojažljivo zirkajući na naša vrata, izvadio iz džepa medenjak koji je kupio, i počeo mi šapatom naređivati da se nikad više ne usudim uzimati novaca i kriti ih od majke, jer to je ružno i sramotno i veoma nevaljano; sada je to

urađeno zato jer je tati nužno ustrebalo novaca, ali on će meni za to, ako ga odsad budem slušala, kupiti još medenjaka; najzad, nadovezao, dapače, da požalim mamu, da je mama tako bolesna, jadna, da ona sama radi za sve nas. Slušala sam ga u strahu, sve mi tijelo drhtalo i suze mi navirale na oči. Tako sam se zapanjila te nisam smogla ni riječi, nisam mogla da se maknem s mjesta. Napokon je ušao u sobu, zabranio mi da plačem i da šta o tom pripovijedam majci. Opazila sam da se i on užasno smeo. Cijele sam večeri bila u nekom užasu i prvi put nisam smjela da ga gledam i nisam mu prilazila. I on se očito uklanjao mojim pogledima. Majka je hodala sobom amo-tamo i govorila nešto u sebi, sva zanesena, po svojem običaju. Toga joj je dana bilo gore i dobila je neki napadaj. Napokon me od duševnih bolova uhvatila groznica. Kad je zanoćalo, nisam mogla da zaspim. Mučile me bolesničke prikaze. Nisam, najzad, mogla da otrpim, nego udarila u gorki plač. Moje ridanje razbudilo majku; ona me zovnula i zapitala šta mi je. Nisam odgovarala, nego još gorče zaplakala. Onda ona upalila svijeću, prišla k meni i počela me miriti, misleći da sam se u snu od nečega uplašila. — »Ah, ti glupa djevojčice! — reče — i danas još plačeš kad ti se što prisni! Ta smiri se!« Poljubila me i rekla mi da dođem i da spavam kod nje. Ali ja nisam htjela, nisam smjela da je zagrlim i da odem k njoj. Kinjila sam se u mukama koje se ne mogu zamisliti. Htjela sam da joj sve ispripovijedam. Započela sam već, ali me zaustavila misao o ocu i o njegovoj zabrani. »Jadna li si ti, Netočka! — reče majka kad me je polagala u postelju i omotavala starim svojim zimskim kaputom jer je bila opazila da sva dršćein i zebem u groznici — ti ćeš zacijelo bolovati isto kao i ja!« Pogledala me tako tužno da joj nisam mogla podnijeti pogleda, nego sam zažmurila i odvratila glavu. Ne sjećam se kako sam zaspala, ali još i u polusnu sam dugo čula kako me majka nuka da zaspim. Nikad još nisam trpjela ljuće muke. Srce mi se stezalo od boli. Sutradan mi je ujutro odlanulo. Progovorila sam s ocem. ali mu nisam spominjala jučerašnji događaj, jer sam se dosjećala unaprijed da će mu to vrlo goditi.

Odmah se odobrovoljio jer i sam se bio mrštio kad me je gledao. A sada, kad je mene vidio veselu, obuzela ga neka radost, gotovo neko djetinje zadovoljstvo. Naskoro otišla majka od kuće, i on se nije

više suzdržavao. Počeo me ljubiti tako da sam bila u nekom histeričnom zanosu, smijala se i plakala u isti mah. Napokon mi rekao da mi želi pokazati nešto vrlo lijepo, što ću zacijelo voljeti da vidim, jer sam takva pametna i dobrahna djevojčica. Raskopčao prsluk i izvadio ključ što mu je visio o vratu na crnoj uzici. Onda tajnovito pogledavajući na mene, kao da mi želi iz očiju pročitati svu slabost što, po njegovu sudu, moram da osjećam, otvorio sanduk i pažljivo izvadio iz njega crnu škatulju čudna oblika, koju dosad još nisam u njega viđala. Uzeo tu škatulju nekako bojažljivo i sav se promijenio; smijeh mu iščezao s lica i lice zadobilo neki svečani izražaj. Najposlije otključao ključićem tajnovitu škatulju i izvadio iz nje neku stvar koju dotle nisam viđala — stvar naoko vrlo čudna oblika. Pažljivo i smjerno uzeo u ruke i rekao da su to njegove gusle, njegov instrumenat. Započeo mi sada nešto mnogo govoriti tihim, svečanim glasom; ali ga nisam razumijevala i samo sam u pameti očuvala već poznatu tvrdnju — da je on umjetnik, da je darovit, da će kasnije jednom gudjeti na guslama, te da ćemo se najzad svi obogatiti i domoći se neke velike sreće. Suze mu udarile na oči i potekle mu niz obraze. Bila sam vrlo ganuta. Napokon poljubio gusle i dao ih i meni da ih poljubim. Kad je vidio da ih želim bliže ogledati, odveo me do majčine postelje i dao mi gusle u ruke; ali sam vidjela kako sav dršće od straha da ih ne bi kakogod razbila. Uzela sam gusle u ruke i dođirnula im žice, a žice tiho zazujale.

— To je muzika! — rekoh pogledavši oca.

— Jest, jest, muzika — ponovi, radosno tarući si ruke — ti si pametno dijete, ti si dobro dijete!

Ali sam, unatoč njegovim hvalama i zanosu, vidjela da se boji za svoje gusle, pa i mene obuzeo strah — brže mu ih vratih. Gusle bijahu isto onako oprezno položene u škatulju, škatulja zaključana i položena u sanduk; otac me opet pomilovao po glavi i obećao da će mi svaki put pokazati gusle kadgod budem kao sada pametna, dobra i poslušna. Tako nam gusle razbile zajednički jad. Istom naveče mi otac, kad je odlazio od kuće, prišapnuo neka pamtim što mi je jučer govorio.

Tako sam rasla u našem zakutku, i malo-pomalo moja ljubav — nije, bolje da reknem strast, jer ne znam tako snažne riječi koja bi mogla potpuno iskazati moj nesuzdrživi, i meni samoj bolni osjećaj

za oca — dotjerala čak do neke bolesne razdražljivosti. Imala sam samo jednu slast — da mislim i maštam o njemu; samo jednu volju — da činim sve što bi bar iole moglo njemu ugoditi. Koliko sam puta znala na stepenicama čekati kada će doći, često sam i drhtala i pomodrila od studeni, samo da makar i za jedan trenutak ranije doznam za njegov dolazak i da ga što prije ugledam. Izbezumila sam se od radosti kad bi me bar malo pomilovao. A međutim me često do boli mučilo što sam tako tvrdoglavo hladna s jadnicom majkom; bilo je časaka kad sam ginula od jada i žaljenja gledajući je. U njihovoj vječnoj kavzi nisam mogla biti ravnodušna, i morala sam da biram između njih, morala sam da pristanem uz koga bilo, pa sam pristala uz toga suludoga čovjeka jedino zato jer je bio u mojim očima tako jadan, tako ponižen, i jer je u početku tako nepojmljivo zapanjio moju fantaziju. Ali tko bi rasudio? — Možda sam se priljubila njemu baš zato jer je bio vrlo čudan, čak i naoko, i nije bio onako ozbiljan i mrk kao majka, jer je bio gotovo lud, jer je kod njega često izbilo neko komedijaštvo, neke dječje doskočice, i jer sam se, najzad, manje bojala njega, pa i manje ga cijenila nego majku. On je nekako bio više ravan meni. Malo sam pomalo osjećala da je čak i premoć na mojoj strani, da pomalo pokoravam njega, da sam njemu već prijeko potrebna. U sebi sam se time ponosila, u sebi sarn slavila slavlje, pa, razumijevajući kako sam mu potrebna, čak sam i koketirala ponekad s njim. Ta je moja čudna privrženost zaista nalikovala ponešto na roman... Ali tomu romanu nije bilo suđeno da se dugo nastavlja: nabrzo sam izgubila oca i majku. Život im se završio strašnom katastrofom, koja mi se teško i bolno urezala u pamet. Evo kako se to zbilo.

III

U to je vrijeme sav Petrograd uzbudila neobična novost. Razglasila se vijest o dolasku slavnoga S-ca. Uzbudilo se štogod je muzikalno u Petrogradu. Pjevači, artisti, pjesnici, umjetnici, melomani i čak oni koji nikad nisu bili melomani te skromno i ponosno uvjeravaju da ne poznaju ni jedne note, poletjeli s pomamnim zanosom po ulaznice. U dvoranu nije stala ni desetina entuzijasta koji su mogli da plate za ulazninu dvadeset i pet rubalja;

ali po Evropi čuveno ime S-ca, lovorom ovjenčana njegova starost, neuvela svježina talenta, glasovi da se u posljednje vrijeme rijetko već prihvaćao gudala za zabavu, uvjerenje da već posljednji put obilazi Evropu i onda će se sasvim okaniti gusala, urodiše svojim efektom. Jednom riječju, dojam bješe potpun i dubok,

Kazala sam već da je dolazak svakoga novoga guslača, svakoga iole slavljenoga znamenitoga čovjeka djelovao na mojega očuha najneugodnije. Uvijek je među prvima htio da čuje došljaka umjetnika, da što brže dozna na kojem je stupnju njegova umjetnost. Često se i razbolio od pohvala, koje su se oko njega dijelile došljaku, i smirivao se tek onda kad je u svirci novoga guslača mogao da pronađe nedostatak i da zajedljivo razglašuje svoje mišljenje posvuda. Jadni, šenuti čovjek priznavao je na svem svijetu samo jedan talenat, samo jednoga umjetnika, a taj je umjetnik dakako on sam. Ali ga je glas o dolasku muzičkoga genija S-ca potresao. Mora se napomenuti da Petrograd za posljednjih deset godina nije slušao ni jedan znamenit talenat, koji makar i ne bi bio jednak S-cu; otac moj nije, dakle, ni pojma imao o svirki prvih evropskih umjetnika.

Pripovijedali su mi da su na prvi glas o dolasku S-ca odmah spazili mojega oca i opet za kazališnim kulisama. Kazivali su da je došao neobično uzrujan i uznemireno se raspitivao o S-cu i o koncertu koji će biti priređen. Dugo ga već nisu viđali za kulisama, pa je njegova pojava proizvela čak i efekt. Netko ga htjede bocnuti, te će reći izazovno: »Sada ćete, oče Jegore Petroviču, čuti muziku koja nije baletna i od koje vam zacijelo neće biti života!« Kažu da je problijedio kad je čuo tu porugu, ali se histerički nasmiješio i odgovorio: »Da vidimo; u sedmoj su carevini plotovi opleteni kobasicima; ta S-c je bio valjda samo u Parizu pa su ga razvikali Francuzi, a zna se već tko su Francuzi« itd. Oko njega zaorio hohot; jadnik se uvrijedio, ali se suspregnuo i nadovezao da on, uostalom, ne veli ništa, nego ćemo, evo, da vidimo, da čujemo, do prekosutra nije daleko i nabrzo će se odgonetnuti to čudo.

B. pripovijeda da se te iste večeri pred sumrak sastao s knezom H-m, poznatim diletantom, čovjekom koji je duboko razumijevao i volio umjetnost. Išli su zajedno i razgovarali o pridošlom umjetniku, kad odjednom, na zaokretu u jednu ulicu, B. spazi moga oca kako stoji pred dućanskim izlogom i pomno promatra oglas što leži u

dućanskom prozoru i na njemu se krupnim slovima objavljuje koncerat S-ca.

— Vidite li toga čovjeka? — reče B., pokazujući na moga oca.

— Tko je to? — zapita knez.

— Već ste čuli o njemu. To je onaj isti Jefimov o kojem sam već nekoliko puta govorio s vama, i vi ste mu dapače nekad pružili zaštitu.

— Ah, to je zanimljivo! — reče knez. Mnogo ste mi napričali o njem. Kažu da je veoma zabavan. Želio bih ga čuti.

— To ne vrijedi — odgovori B. — ai teško je. Ne znam, kako je vama, ali meni on uvijek kida srce. Njegov je život strašna, neobična tragedija. Duboko osjećam za njega i kakogod prljav bio, u meni ipak nije zamrla simpatija za njega. Vi velite, kneže, da je on zacijelo zanimljiv. To je istina, ali on stvara pretežak dojam. Prvo, luđak je; drugo, na tom su luđaku tri zločinstva, jer je osim sebe upropastio još dva života, ženin i kćerin. Poznajem ga: umro bi na ovom mjestu da se uvjeri o svojem zločinstvu. Ali sav je užas u tom da je evo već osam godina kako je on donekle uvjeren da ga je počinio, i osam se godina bori sa svojom savješću da to prizna ne samo donekle nego potpuno.

— Govorili ste da je siromašan? — reče knez.

— Jest; ali siromaštvo mu je sada skoro na sreću, jer ono mu je izlika. Sada može uvjeravati sve da mu smeta samo siromaštvo, a kad bi bogat bio, imao bi vremena, ne bi imao brige i odmah bi vidjeli kakav je on umjetnik. Oženio se u čudnoj nadi da će mu tisuća rubalja, što je imala njegova žena, pomoći da stane na noge. Uradio je kao fantast, kao pjesnik, a tako je i uvijek radio u životu. Znate li šta neprekidno govori osam dugovjetnih godina? On tvrdi da mu je nevolje skrivila žena, da ona njemu smeta. Skrstio je ruke i neće da radi. A oduzmite mu tu ženu — i on će biti najnesretnije biće na svijetu. Ima već nekoliko godina kako nije uzimao gusle u ruke — znate li zašto? Zato jer svaki put. kad uzima u ruke gudalo, mora u sebi da se uvjeri kako je on ništa, ništica, a nije umjetnik. Sada pak, dok gudalo leži na strani, ima u njemu bar daleke nade da to nije istina. On je sanjar, on misli da će najedanput, po nekom čudu, jednim mahom, postati najslavniji čovjek na svijetu. Njegova je

deviza: aut Caesar, aut nihil,[13] kao da Cezarom možeš postati tako, odjednom, jednim migom. Njegova je žudnja slava. A ako takav osjećaj postane umjetniku glavni i jedini pokretač, onda taj umjetnik nije više umjetnik jer je već izgubio najvažniji umjetnički instinkt, to jest ljubav za umjetnost jedino zato što je ona umjetnost, a nije štogod drugo, nije slava. Ali S-c, naprotiv: kad uzima gudalo, za njega ne postoji ništa na svijetu osim njegove muzike. Nakon gudala prva su mu briga novci, a tek treća mu je, čini se, slava. Ali za nju se on slabo brine... Znate li šta sada zaokuplja toga nesretnika? — nadovezao B. pokazujući na Jefimova. — Zaokuplja ga najgluplja, najništavija, najjadnija i najsmješnija briga na svijetu, to jest: je li on veći od S-ca, ili S-c od njega — ništa više, jer je ipak uvjeren da je najveći umjetnik na cijelom svijetu. Uvjerite ga da nije umjetnik, i ja vam velim, umrijet će tu na mjestu, kao da ga je grom udario, jer strašno ti se rastajali s fiksnom idejom kojoj si žrtvovao sav život, a osnova joj je ipak duboka i ozbiljna, jer poziv mu je u početku bio istinski.

— A zanimljivo je šta će s njim biti kad bude čuo S-ca — pripomenu knez.

— Doista — reče B. zamišljen. — Ali ne: odmah će se prenuti; ludilo mu je jače od istine i on će odmah izmisliti kakvu ispriku.

— Mislite? — nadoveže knez.

U taj se čas nađoše uporedo s ocem. On htjede da prođe neopažen, ali B. ga zaustavi i zapodjene s njim razgovor. B. zapita hoće li doći k S-cu. Otac odgovori ravnodušno da ne zna, da ima neki posao nešto važniji od koncerata i svih pridošlica virtuoza, ali on će, uostalom, nastojati, pokušati, pa ako se nađe slobodan satić — zašto ne bi, otići će kad bilo. Naglo i nemirno pogledao sada B-a i kneza i nepovjerljivo se osmjehnuo, onda uhvatio šešir, kimnuo glavom i prošao, ispričavši se da nema vremena.

Ali sam već dan prije znala za očevu brigu. Nisam znala šta ga zapravo muči, ali sam vidjela da je strašno nemiran; opazila je to čak i majka. U to je vrijeme bila nekako vrlo bolesna i jedva je micala noge. Otac je sad dolazio kući, sad odlazio od kuće. Izjutra mu došla tri-četiri gosta, njegovi stari drugovi, a tome sam se veoma začudila, jer osim Karla Fjodoriča nisam gotovo nikad vidjela kod nas tuđih

ljudi, i svi su bili prekinuli s nama poznanstvo otkad je otac zauvijek ostavio kazalište. Napokon dotrčao zaduhan Karl Fjodorič i donio glas. Pažljivo sam osluškivala i promatrala što se događa, i sve me to uznemirivalo tako kao da sam ja jedina skrivila svu tu uzbunu i nemir, koju čitam na očevu licu. Neobično sam željela da shvatim o čemu oni govore, te sam prvi put čula ime S-ca. Zatim sam shvatila da ti treba barem petnaest rubalja ako želiš vidjeti toga S-ca. Sjećam se također da se otac nekako nije suzdržao, nego mahnuo rukom i rekao da on zna ta prekomorska čudesa, nečuvene talente, zna i S-ca, da sve to Židovi srljaju za ruskim novcima, jer Rusi odmah povjeruju u svaku tričariju, a pogotovo u ono o čemu se razdere Francuz. Shvaćala sam već šta to znači: nema talenta. Gosti se stali smijati i naskoro otišli svi, a oca ostavili sasvim zlovoljna. Razumjela sam da se za nešto srdi na toga S-ca, pa da mu se dodvorim i da mu razbijem čamu, pristupim stolu, uzmem oglas, stanem ga odgonetati i pročitam naglas ime S-c. Onda se nasmijem, pogledam oca, koji je zamišljen sjedio na stolici i reknem: »Taj je zacijelo isto onakav kao i Karl Fjodorič: zacijelo i on nikako ne pogađa.« Otac zadrhtao, kao da se uplašio, istrgnuo mi iz ruku oglas, uzviknuo i zatapkao nogama, uhvatio šešir i izišao iz sobe, ali se odmah vratio, pozvao me u trijem, poljubio me i s nekim mi nemirom, s nekim pritajenim strahom počeo govoriti da sam pametno, da sam dobro dijete, da zacijelo ne želim njega ozlovoljiti, da on od mene očekuje neku veliku uslugu, ali šta zapravo — nije kazao. Uz to mi je i teško bilo njega slušati; vidjela sam da su mu riječi neiskrene, i milovanje, i sve me to nekako potreslo. Počela sam se u muci zabrinjavati zbog njega.

Sutradan, za objedom — to je bilo već uoči koncerta — otac bješe naoko sasvim utučen. Užasno se promijenio i neprestano je zirkao na majku. Najzad sam se zapanjila kad je čak i počeo da govori s majkom o nečem — zapanjila se jer skoro nikad nije govorio s njom. Iza objeda počeo nekako osobito oblijetati oko mene; svaki me čas pod različitim izlikama pozivao u trijem, ogledavao se uokolo, kao da se boji da ga ne bi zatekli, sve me ljubio, sve mi govorio da sam dobro dijete, da sam poslušno dijete, zacijelo volim svoga taticu i zacijelo ću učiniti što će me on zamoliti. Sve me to dovelo do nepodnosive more. Najzad, kad me je deseti put pozvao na stepenice, sve se razjasnilo. Tužna, izmučena lica, nemirno se

ogledavajući desno, lijevo, zapitao me: znam li gdje u majke leži onih dvadeset i pet rubalja što ih je jučer izjutra donijela? Kad sam čula takvo pitanje, obamrijeh od prepasti. Ali u taj čas zabučao netko na stepenicama te se otac uplašio, ostavio me i otrčao od kuće. Vratio se tek pred veče, zbunjen, tužan, zabrinut, sjeo šuteći na stolicu i počeo nekako radosno zirkati na mene. Neki me strah obuzeo i ja sam se navlas uklanjala njegovim pogledima. Napokon me dozvala majka, koja je cijeli dan preležala u postelji, dala mi sitniša i poslala me u dućan da joj kupim čaja i šećera. Čaj se pio kod nas vrlo rijetko: majka bi prema našim sredstvima taj prohtjev sebi priuštila samo onda kad bi osjetila da nije zdrava i da je u groznici. Uzeh novce, pa kad sam izišla iz trijema, odmah počeh da trčim, kao da se bojim da me ne bi dostigli. Ali što sam slutila, to se i dogodilo: otac me dostigao već na ulici i vratio me na stepenice.

— Netočka! — započeo drhtavim glasom. — Mila moja! Slušaj: ded mi daj te novce, a ja ću odmah sutra...

— Tatice! Tatice! — zaviknula ja bacajući se na koljena i zakljinjajući ga. — Tatice! Ne mogu! Ne smije se! Mama treba da pije čaja... Ne smije se otimati mami, ne smije se nikako! Drugi ću put smoći...

— Ti dakle nećeš? Ti nećeš? — šaptao mi je kao obezumijen — ti dakle nećeš mene da voliš? Pa dobro! Sada ću ja odbaciti tebe. Ostani s mamom, a ja ću otići od vas i neću tebe povesti. Čuješ li, nevaljala djevojčice? Čuješ li ti?

— Tatice! — zaviknuh sva užasnuta — evo ti novac, na! Šta da radim sada? — govorila sam, lamala rukama i uhvatila se za pole njegova kaputa — majčica će plakati, majčica će me opet grditi!

Čini se da se nije nadao takvu opiranju, ali novce je uzeo; napokon, kako nije mogao da otrpi moje jadikovke i ridanje, ostavio me na stepenicama i otrčao dolje. Pođem gore, ali na vratima našega stana izdadoše me sile; nisam se usudila da uđem, nisam mogla da uđem, koliko je god u meni bilo srca, ono se uzbunilo i potreslo. Pokrila sam rukama lice i poletjela prema prozoru, kao onda kad sam prvi put čula od oca da želi majci smrt. Bila sam nekako zanesena, ukočila se i podrhtavala, slušajući i najmanji šušanj na stepenicama. Napokon čujem da se netko brzo penje. Bio je on; poznavala sam mu hod.

— Ti si ovdje? — reče on šaptom.

Poletjeh k njemu.

— Na! — zaviknuo on, turkajući mi u ruke novac — na! Uzmi ga opet! Odsada ti nisam otac, čuješ li? Neću sada da budem tvoj tata! Ti više voliš mamu nego mene! Idi dakle mami! A ja neću da znam za tebe!

Kad je to izrekao, odgurnuo me i opet potrčao niza stepenice. Ja plačući poletjela da ga dostignem.

— Tatice! Dobri tatice! Slušat ću! — vičem — ja te više volim nego mamu! Uzmi opet novac, uzmi!

Ali on nije više slušao mene, nego iščezao. Cijele te večeri bila sam kao ubijena i drhtala u groznici. Sjećam se, majka mi je nešto govorila, dozivala me k sebi; bila sam kao obezumljena, ništa nisam čula ni vidjela. Najzad se sve završilo napadajem: stadoh plakati, vikati; majka se uplašila i nije znala šta bi. Uzela me k sebi u postelju, ja je zagrlila i nisam znala kako sam zaspala, drhtureći i svaki se čas plašeći od nečega. Tako je prošla cijela noć. Ujutro sam se probudila veoma kasno, kad majke nije više bilo kod kuće. U to je vrijeme uvijek odlazila za svojim poslovima. Kod oca je bio neki tuđ čovjek te su naglas o nečem razgovarali. Jedva sam dočekala da ode gost, pa kad ostadosmo nasamo, poletim ocu i počnem ga ridajući moliti neka mi oprosti što je jučer bilo.

— A hoćeš li biti pametno dijete kao prije? — zapitao me surovo.

— Hoću, tatice, hoću! — odgovorim. — Kazat ću ti gdje su majčini novci. Jučer su bili u toj ladici, u škatuljici.

— Bili? Gdje?! — zaviknuo, stresao se i ustao sa stolice. — Gdje su bili?

— Zaključani su, tata! — velim mu. — Počekaj dok me naveče pošalje da mijenjam, jer sitniš je, vidjela sam, sav potrošen.

— Meni treba, Netočka, petnaest rubalja! Čuješ li? Samo petnaest rubalja! Dobavi mi ih danas; sutra ću ti odmah donijeti sve. A ja ću odmah otići i kupit ću ti kandisa, kupit ću ti oraha... i lutku ću ti kupiti... i sutra također... i svaki dan ću ti donositi slastica, ako budeš pametna djevojka!

— Ne treba, tata, ne treba! Neću slastica; neću da ih jedem; vratit ću ti ih! — zaviknula sam kidajući se od suza, jer mi je tog trena sve srce ginulo. Osjetila sam tog trena da on ne žali mene i ne voli

mene, jer ne vidi kako ga ja volim, kako misli da sam pripravna za slastice njemu služiti. U taj sam čas ja, dijete, njega potpuno prozrela i osjećala već kako me zauvijek ranila ta svijest da ga ne mogu više voljeti, da sam izgubila svoga nekadašnjega taticu. A njega su moja obećanja dovela u neki zanos; vidio je da sam za njega voljna odlučiti se na sve, da ću za njega učiniti sve, a bog vidi kako je to »sve« bilo meni mnogo. Shvatila sam šta ti novci znače siromašnoj majci; znala sam da bi se mogla razboljeti od jada kad joj nestanu, i u meni se bolno bunilo kajanje. Ali on nije vidio ništa; smatrao je mene za trogodišnje dijete, a ja sarn shvaćala sve. Zanosu mu nije bilo kraja; ljubio me, nagovarao me da ne plačem, obećavao mi da ćemo još danas otići od majke nekud, po svoj prilici da se ulaska mojoj vječnoj sanji, a na kraju izvadio iz džepa oglas, počeo me uvjeravati da je taj čovjek, kojemu on danas ide, njemu neprijatelj, njegov krvni neprijatelj, ali njegovi neprijatelji neće ništa polučiti. I sam je baš nalikovao na dijete kad je govorio o svojim neprijateljima. A kad je opazio da se ne smiješim, kako je bivalo kad bi govorio sa mnom, nego ga šuteći slušam, uzeo šešir i izišao iz sobe, jer se nekud žurio; ali kad je odlazio, još me jedanput poljubio, kimnuo mi glavom i nasmiješio mi se, kao da se ne uzda u mene te nastoji da se ne bih predomislila.

Rekla sam već da je bio kao šenut; ali to se vidjelo još uoči toga dana. Novac mu je bio potreban za ulaznicu za koncert, koji bi trebalo da zauvijek odluči o njemu. Kao da je unaprijed osjećao da će taj koncert odlučiti o svoj njegovoj sudbini, ali se toliko zbunio da je dan prije htio da mi otme sitne novce, kao da bi za njih mogao nabaviti ulaznicu. Čudaštva su mu se još jače isticala za objedom. Nikako nije mogao da miruje, nije taknuo ni jedno jelo; svaki je čas ustajao i opet sjedao, kao da se predomislio: čas je uzimao šešir, kao da će nekud, čas opet postajao nekako čudno rastresen, svejednako nešto šaptao u sebi, onda opet pogledavao mene, namigivao mi, davao mi neke znakove, kao da je nestrpljiv jer se želi sto brže domoći novaca, i kao da se srdi što ih sve još nisam uzela od majke. Čak je i majka opazila sva ta čudaštva i gledala ga zapanjena. A ja kao da sam bila osuđena na smrt. Svršio se objed; ja se zavukla u kut, pa dršćući kao u groznici brojala svaki časak do onoga vremena kad me majka običava slati da kupujem. Za svega

života nisam provela mučnijih časova; dovijeka će mi oni ostati u uspomeni. Šta li nisam proživjela u svojim uspomenama. Ima časova u kojima proživiš u svijesti više nego za cijeli niz godina. Osjećala sam da činim ružno djelo; a on je i sam pomogao mojim dobrim instinktima kad me prvi put malodušno gurnuo u zlo, pa se uplašio od njega i rekao mi da sam uradila vrlo ružno. Zar on nije mogao pojmiti kako je teško prevariti narav koja teži za svjesnim dojmovima i već je proživjela i dokučila mnogo zlo i dobro? Ta poimala sam da ga je nešto neobično važno primoralo te se odlučio da me po drugi put gurne u opačinu i da tako žrtvuje moje jadno, nezakriljeno djetinjstvo, da stavi na kocku i još jednom uzljulja moju nestalnu savjest. Zavukla sam se sada u kut i razmišljala; zašto mi je obećao nagradu za ono što sam već odlučila da učinim od svoje volje? Novi osjećaji, nove težnje, dosad nepoznate, nova pitanja iskrsavala u meni u velikom broju i mučila me. Onda sam odjednom počela da mislim na majku; zamišljala sam njen jad radi gubitka posljednje teške zarade. Napokon ostavila majka posao, koji je tako tegobno obavljala i zovnula me. Ja zadrhtala i prišla joj. Ona izvadila iz komode novce i rekla mi dajući ih: »Idi, Netočka; ali, zaboga, da te ne bi zakinuli u računu, kao onda i nemoj da kakogod izgubiš.« Pogledala sam oca, kao da ga molim, on klima glavom, smješka mi se odobravajući i od nestrpljivosti tare ruke. Izbilo šest sati, a koncert je određen za sedam sati. I on je mnogo pretrpio u tom očekivanju.

Zaustavila sam se na stepenicama čekajući ga. Bio je tako uzrujan i nestrpljiv da je bez ikakve opreznosti odmah istrčao za mnom. Dadoh mu novce; na stepenicama je bio mrak, te mu nisam mogla vidjeti lica; ali sam osjećala kako sav ršće primajući novac. Stajala sam kao ukočena i nisam se micala s mjesta; najzad se prenuh kad me je poslao gore da mu donesem šešir. Nije htio ni da ulazi.

— Tata! Zar... ti nećeš sa mnom? — zapitam isprekidanim glasom, a na misli mi posljednja nada da će se zauzeti za mene.

— Neću... otiđi samo sama... a? Počekaj, počekaj! — trgnuo se te zaviknuo — počekaj, evo ću ti odmah donijeti slastica; samo ti otiđi najprije i donesi mi amo šešir.

Kao da mi je ledena ruka odjednom stisla srce. Zaviknem, odgurnem ga i poletim gore. Kad uđoh u sobu, bila sam tako propala

u licu, pa da sam onog časa rekla da su mi oteli novce, majka bi mi povjerovala. Ali u taj čas nisam ništa mogla da govorim. U nastupu grčevita očaja bacila sam se preko majčine postelje i pokrila rukama lice. Za časak polako škrinula vrata i ušao otac. Došao po svoj šešir.

— Gdje su novci?! — zaviknula naglo majka, koja se odmah dosjetila da se dogodilo nešto neobično. — Gdje su novci? Govori! Govori! — Povukla me s postelje i postavila nasred sobe.

Ja oborila oči i šutim; jedva i razumijem šta se sa mnom zbiva i šta od mene rade.

— Gdje su novci?! — zaviknula opet, okanila se mene i naglo se okrenula ocu koji se mašio šešira. — Gdje su novci? — ponovila. — A! Tebi ih je dala? Bezbožnjače! Propasti moja! Zlotvore moj! I nju upropašćuješ! Dijete! Nju, nju?! Ali nećeš! Nećeš tako izmaći.

I dok bi trenuo, poletjela prema vratima, zaključala ih iznutra i uzela ključ.

— Govori! Priznaj! — okomi se na me glasom koji se jedva razaznavao od uzrujanosti — priznaj sve! Ta govori, govori! Ili… ne znam šta ću uraditi od tebe.

Uhvatila mi ruke i krhala ih ispitujući me. Bila je sva izbezumljena. U taj sam se tren zaklela da ću šutjeti i da neću o ocu ni riječi reći, ali sam bojažljivo uznijela posljednji put oči k njemu... Jedan njegov pogled, jedna njegova riječ, bilo što čemu sam se nadala i zašto sam se molila u sebi — i ja bih bila sretna, unatoč svemu što me mori, što me muči... Ali, bože moj, on mi bezosjećajnom, popretljivom gestom naredio da šutim, kao da bih se u taj čas mogla bojati ičije prijetnje. Steglo mi se grlo, zastao dah, zaklecale mi noge i onesviještena se sruših na pod... Ponovio mi se jučerašnji živčani napadaj.

Prenula sam se kad se iznenada razlegla lupa na vratima našega stana. Majka otključala i ugledala čovjeka u livreji; ušao on, u čudu se ogledao uokrug na sve nas i zapitao za glazbenika Jefimova. Očuh se javio. Onda mu lakaj dao list i saopćio da je od B-a, koji je ovog časa kod kneza. U zamotku je bila besplatna karta k S-cu.

Kad se javio lakaj u bogatoj livreji i kazao ime svoga gospodara, kneza, koji ga je naročito poslao siromašnomu glazbeniku Jefimovu — sve se to na trenutak neobično dojmilo majke. Već u početku sam kazala da je jadnica još voljela oca. I sada, poslije osam godina neprestanoga jada i muka, srce joj se nije promijenilo: svejednako ga

je još mogla voljeti! Bog bi znao, možda je sada odjednom naslutila promjenu njegove sudbine. Na nju je djelovala i sjena bilo kakve nade. Tko bi znao — možda je i ona bila zaražena nepokolebljivim samouvjerenjem svoga sumanutoga muža! A i nemoguće je da to samouvjerenje ne bi imalo kakva učinka na nju, na slabu žensku, i ona je na kneževoj pažnji mogla za tren izgraditi za njega tisuću planova. Za tren je bila pripravna da mu se opet obrati, mogla je da mu oprosti za sav svoj život, pa i kad omjeri njegovo posljednje zlodjelo, žrtvovanje njena jedinoga djeteta, mogla je da u porivu zanosa, što je živo buknuo, u porivu nove nade svede to zločinstvo na prestupak, na malodušnost, na koju ga je natjerala siromaština, prljavi život, očajne prilike. Bila je sva zanesena i toga je trenutka bila spremna i oprostiti svom mužu propalici i smilovati mu se.

Otac se uzvrckao; i njega je iznenadila kneževa i B-va pažnja. Obratio se ponovo majci, nešto joj šapnuo i ona izišla iz sobe. Vratila se za dva-tri časka, donijela razmijenjene novce, otac odmah dao rubalj srebra glasniku, i on otišao uljudno se poklonivši. Međutim majka, koja je na časak izišla, donijela glačalo, uzela najbolji mužev prsluk i počela ga glačati. Sama mu povezala oko vrata bijelu batistovu ogrlicu, što mu se u garderobi čuvala od pamtivijeka za svaki slučaj, zajedno s crnim frakom, iako i nešto iznošenim, a sašivenim još onda kad je stupio u kazališnu službu. Kad je dovršio toaletu, uzeo otac šešir, ali na izlasku zamolio čašu vode; bio je blijed i onemoćao sjeo na stolicu. Vode sam mu dala ja; možda se majci opet prokralo u srce neprijazno čuvstvo i ohladilo prvi njen zanos.

Otac otišao; mi ostale same. Zavukla sam se u kut i dugo šuteći gledala majku. Nikad je nisam vidjela tako uzrujanu: usne joj drhtale, blijedi joj se obrazi naglo zažarili, a časomice joj podrhtavaju svi udovi. Napokon joj se jad stao izlijevati u tužaljkama, u muklu ridanju i jadikovanju.

— Sve sam, sve sam, nesretnica, skrivila ja to! — govori sama sebi. — Šta li će biti od nje? Šta li će biti od nje kad umrem? — nastavila, a zaustavila se nasred sobe, kao gromom ošinuta od te misli — Netočka! Dijete moje! Jadnice moja! Nesretnice! — reče uhvativši me za ruku i grčevito me grleći. — Komu ću te ostaviti na brizi kad ni za života svoga ne mogu da te odgojim, ne mogu da te

dvorim i pazim? Ah, ti mene ne razumiješ! Razumiješ li me? Hoćeš li zapamtiti, Netočka, što sam sada govorila? Hoćeš li pamtiti odsad?

— Hoću, hoću, mamice! — govorim, sklapam ruke i molim je.

Dugo me krepko držala u zagrljaju, kao da strepi od jedine misli da će se rastati sa mnom. Srce mi se kidalo.

— Mamice! Mama! — rekoh jecajući — zašto ti... Zašto ti ne voliš tatu? — I od plača nisam mogla da izgovorim do kraja.

Uzdisaj se istrgnuo iz njenih grudi. Onda se u novu, užasnu jadu ushodala po sobi.

— Jadnice, jadnice moja! A nisam ni opazila kako je ona odrasla; ona zna, zna sve! Bože moj! Kakav dojam, kakav primjer! — I opet od očaja lama ruke.

Onda prišla meni, bezumno me počela ljubiti, ljubiti mi ruke, kvasiti ih suzama, moliti za oproštenje... Nikad još nisam vidjela takvih muka... Najzad se valjda izmučila te pala u neku tupost. Tako je protekao cijeli sat. Onda ustala, izmorena, umorna, i rekla da legnem spavati. Odem u svoj kut, umotam se u pokrivač, ali nisam mogla da zaspim. Mučila me ona, mučio me i otac. Nestrpljivo sam očekivala njegov povratak. Neki me užas obuzeo kad sam pomislila na nj. Za pol sata uzela majka svijeću i prišla meni da vidi jesam li zaspala. Da je umirim, zažmirila sam i pričinila se da spavam. Posto me je ogledala, pristupila polako ormaru, otvorila ga i nalila čašu vina. Ispila ga i legla spavati, a ostavila upaljenu svijeću na stolu i otvorena vrata, kako je svagda bivalo kad se otac kasno vraćao.

Ležala sam zapavši u neku tupost, ali mi san nije dolazio na oči. Tek što ih svedem, odmah se budim i trgam se od nekih užasnih priviđenja. Sve me jače i jače obuzima jad. Htjela bih da vičem, ali krik mi zamire u grudima. Napokon, već u kasnu noć, začujem kako su se otvorila naša vrata. Ne sjećam se koliko je proteklo vremena, ali kad sam naglo otvorila oči, spazih oca. Učinilo mi se da je strašno blijed. Sjedi na stolici uza sama vrata i kao da nešto razmišlja. U sobi je mrtva tišina. Lojanica kapa i tužno osvjetljuje naše boravište.

Dugo sam ga motrila, ali se otac nikako još ne miče s mjesta; sjedi nepomičan, u onom istom položaju, glavu oborio, a rukama se odupro o koljena. Nekoliko sam puta pokušavala da ga zovnem, ali nisam mogla. Ukočenost me ne napušta. Najzad se on naglo prenuo, dignuo glavu i ustao sa stolice.

Nekoliko je časaka stajao nasred sobe, kao da se nakanjuje na nešto; onda pristupio odjednom majčinoj postelji, osluhnuo, pa kad se uvjerio da ona spava, otputio se prema sanduku u kojem mu leže gusle.

Otključao sanduk, izvadio crnu škatulju i stavio je na stol; onda se opet ogledao uokolo; pogled mu je bio mutan i bojažljiv — nikad još nisam opazila takva pogleda u njega.

Prihvatio se bio gusala, ali odmah ih ostavio, vratio se i zaključao vrata. Zatim, kad je opazio otvoreni ormar, polako mu prišao, smotrio čašu i vino, nalio i ispio. Prihvatio se sada po treći put gusala, ali ih po treći put ostavio i prišao majčinoj postelji. Kočila sam se od straha i čekala šta će biti.

Nešto je vrlo dugo osluškivao, onda joj naglo strgnuo pokrivač s lica i stao ga opipavati rukom. Zadrhtah. On se nagnuo još jednom i skoro položio glavu uz nju, ali kad se posljednji put uspravio, kao da je smiješak munuo licem što mu je strašno poblijedjelo. Tiho i brižljivo pokrio pokrivačem spavačicu, prekrio joj glavu, noge... i zadrhtah od neznana straha: podišao me strah za majku, podišao me strah za njen tvrdi san, i ja se uznemirena zagledavala u tu nepomičnu crtu što na pokrivaču nezgrapno ocrtava udove njena tijela... Kao munja mi proletjela pameću strašna misao!

Kad je posvršavao sve priprave, pristupio opet ormaru i ispio preostatak vina. Sav je drhtao kad je prilazio stolu. Ne bi ga nitko prepoznao — tako je bio blijed. Sad opet uzeo gusle. Vidjela sam te gusle i znala sam šta su, ali sada sam očekivala nešto užasno, strašno, čudesno... i zadrhtala sam od prvih zvukova s njih. Otac zagudio. Ali zvuci su tekli nekako iskidano; svaki je čas zastajao, kao da se nečega sjeća; napokon, izmučena, bolna lica položio gudalo i nekako čudno pogledao na postelju. Ondje ga je neprestano uznemiravalo nešto, opet otišao do postelje... Nisam propuštala ni jednu njegovu kretnju, nego zamirući od užasa pazila na nj.

Odjednom počeo brže tražiti nešto pipajući — i opet me kao munja opalila ona ista strašna misao. Palo mi na pamet: zašto majka tako čvrsto spava? Zašto se nije probudila kad joj je rukom opipavao lice? Najzad vidjeh da skuplja sve štogod naše odjeće može da nađe, da je uzeo majčin zimski kaput, svoj stari kaput, kućnu haljinu, čak i moju odjeću koju sam zbacila, tako da je majku sasvim pokrio i

prekrio nabacanom hrpom; ona svejednako leži nepomična i ni jednim udom da bi ganula.

Spava tvrdim snom!

Kao da je slobodnije dahnuo kad je dovršio svoj posao. Sada mu ništa više ne smeta, ali sve ga još nešto uznemiruje. Premjestio svijeću i stao licem prema vratima, da i ne gleda na postelju. Uzeo najzad gusle i s nekom očajnom gestom prešao gudalom... Muzika se započela.

Ali to nije bila muzika... Sjećam se jasno svega, sve do posljednjega trenutka; sjećam se svega što me onda zapanjilo. To vam nije bila takva muzika kakvu sam kasnije, u različitim prigodama slušala! Nisu to bili zvuci s gusala, nego kao da je nečiji užasni glas prvi put zagrmio u našem mračnom stanu. Ili su mi dojmovi bili krivi, bolesni, ili sam bila potresena od svega, čemu sam bila svjedokinja, pripravljena na strašne, beskrajno mučne dojmove — ali sam čvrsto uvjerena da sam čula jecaje, čovječji krik, plač; sav se očaj izlijevao u tim zvucima, a, najzad, kad je zagrmio užasni posljednji akord, u kojem se izbio sav užas u plaču, sva muka i beznadni jad — sve to kao da se odjednom združilo... Nisam mogla izdržati, zadrhćem, suze mi brižnu na oči, strašno, očajno kriknuvši poletim put oca i obuhvatim ga rukama. On uzvikne i spusti gusle.

Stajao je možda časak kao zbunjen. Najzad mu zaigrale oči i počele šibati amo-tamo, kao da nešto traži; odjednom zgrabio gusle, izmahnuo njima iznad mene... još čas, i on bi mene možda ubio na mjestu.

— Tatice! — doviknem mu. — Tatice!

Kad je čuo moj glas, zadrhće kao list i uzmakne dva-tri koraka.

— Ah, ti si, dakle, još preostala! Još se, dakle, nije svršilo sve! Ti si, dakle, ostala sa mnom! — zaviknuo i za ramena me dignuo u zrak.

— Tatice! — zaviknula opet — ne plaši me, zaboga! Bojim se! Jaoh!

Moj ga plač prenerazio. Polako me spustio na pod i možda me časak gledao šuteći, kao da me prepoznaje i kao da se nečega sjeća. Onda mu naglo, kao da ga je nešto preobrazilo, kao da ga je prenerazila neka užasna misao — briznule iz zamućenih očiju suze; sagnuo se prema meni i uporito mi se zagledao u lice.

— Tatice! — govorim mu i kidam se od straha — ne gledaj tako, tatice! Hajdemo odavde! Hajdemo brže! Hajdemo, bježimo!

— Jest, bježimo, bježimo! Vrijeme je! Hajdemo, Netočka! Brže, brže! — I on se užurbao, kao da se tek sada dosjetio šta treba da radi. Žurno se ogledavao uokolo, a kad je spazio na podu majčinu maramicu, dignuo je i turnuo u džep, onda spazio kapicu, pa i nju dignuo i sakrio kod sebe, kao da se opskrbljuje za put te grabi sve što mu treba.

Za tren obučem haljinu, pa i ja počnem brže grabiti sve što mi se činilo potrebno za put.

—Je li sve, je li sve? — pita otac. — Je li sve gotovo? Brže! Brže!

Svezala sam zamotak, nadjela na glavu maramu, pa htjedosmo već izaći, kad mi odjednom pade na pamet da treba ponijeti i sličicu što visi na zidu. Otac se odmah složio s time. Bio je sada tih, govorio je šaptom i samo me požurivao da brže pođem. Slika je visila vrlo visoko, nas dvoje donijeli stolicu, onda namjestili na stol klupicu, popeli se na nju i, najzad, nakon duge muke, skinuli sliku. Onda je sve bilo spremno za put. On me uhvatio za ruku, i mi već pošli, kad me otac odjednom zaustavi. Dugo je trao čelo, kao da se prisjeća nečega što se još nije uradilo. Napokon, kao da se sjetio što mu treba, pronašao ključeve što su majci ležali pod uzglavljem i počeo brže tražiti nešto u komodi. Najzad se vratio meni i donio nešto novaca što je našao u ladici.

— Evo, na, uzmi to, čuvaj — prošaptao mi — a nemoj gubiti, pamti, pamti!

Položio mi najprije novac u ruku, onda ga opet uzeo i turio mi u njedra. Sjećam se da sam zadrhtala kad se to srebro dodirnuta moga tijela, i kao da sam tek sada razumjela šta su novci. Sada smo ponovo bili spremni za polazak, ali me on odjednom opet zaustavio.

— Netočka! — rekao mi, kao da teškom mukom razmišlja — čedo moje, zaboravio sam... Što?... Što to treba?... Ne sjećam se... Jest, jest, znam, sjetio sam se!... Dođi amo, Netočka!

Odveo me u kut gdje je ikona, i rekao mi da kleknem.

— Moli se, dijete moje, pomoli se! Bit će ti bolje!... Jest, zaista, bit će bolje — šaptao mi, pokazivao na ikonu i nekako me čudno gledao. — Pomoli se, pomoli se! — govorio je nekim glasom što moli i zaklinje.

Bacih se na koljena, sklopili ruke, te sva u užasu, očaju, koji me sasvim prevladao, padoh na pod i kao mrtva preležah nekoliko časaka. Naprezala sam u molitvi sve svoje misli, sva svoja čuvstva, ali strah me prevladao. Pridigoh se, izmorena jadom. Nisam više htjela da idem s njim, bojala sam ga se; željela sam da ostanem. Najzad mi se otelo iz grudi ono što me je morilo i mučilo.

— Tata — rekoh briznuvši u plač — a mama?... Šta je s mamom? Gdje je ona? Gdje je moja mama?

Nisam mogla dalje, gušila sam se u plaču.

I on me je u suzama gledao. Napokon me uhvatio za ruku, doveo do postelje, razgrnuo nabacanu hrpu haljina i odigao pokrivač. Bože moj! Leži mrtva, ohladnjela već i pomodrila. Kao u nesvjestici srušila sam se na nju i ogrlila njen trup. Otac me uspravio na koljena.

— Pokloni joj se, dijete! — reče — oprosti se s njom...

Poklonik se. I otac se poklonio sa mnom... Bio je užasno blijed; usne mu se micale i nešto šaputale.

— To nisam ja, Netočka, nisam ja — govorio mi i pokazivao drhtavom rukom trup. — Čuješ, nisam ja: nisam ja skrivio to. Pamti, Netočka!

— Tata, hajdemo — prošaptah u strahu. — Vrijeme je!

— Jest, sada je vrijeme, odavno je vrijeme! — rekao, uhvatio me krepko za ruku i požurio se da iziđe iz sobe. — Sada, dakle, na put! Hvala bogu, hvala bogu, sada je svemu kraj!

Siđemo niza stepenice; još sanjivi nadstojnik kuće otvori kućna vrata, sumnjivo zirkajući na nas, a otac, kao da se boji njegova pitanja, istrči na vrata prvi, tako da sam ga jedva stigla. Prođemo našu ulicu i iziđemo na obalu kanala. Po noći napadao po kamenoj cesti snijeg, a sada promiče u sitnim pahuljicama. Studeno je; dršćem do kostiju, trčim za ocem i grčevito mu se kvačim za pole na fraku. Gusle su mu pod pazuhom, i on zastaje svaki čas da pod pazuhom pridrži škatulju.

Išli smo po prilici četvrt sata; najzad on strmcem uz pločnik zakrenuo prema samomu jarku i sjeo na posljednji kolobran. Dva koraka od nas prolizina je u ledu. Unaokolo nas ni žive duše. Bože! Sjećam se kao sada onoga strašnoga osjećaja koji me odjednom obuzeo! Izvršilo se napokon sve o čemu sam sanjala već cijelu godinu dana. Otišli smo iz našega siromašnoga stana... Ali, zar sam

se tomu nadala, zar sam o tom sanjarila, zar se to stvorilo u mojoj djetinjoj mašti kad sam zamišljala sreću onomu kojega sam tako nedjetinjski voljela? Najjače me u taj tren mučila majka. Zašto smo je, mislila sam, ostavili samu? Ostavili njeno tijelo kao nepotrebnu stvar? I sjećam se da me je to morilo, mučilo više od svega.

— Tatice — započeh kad mi je briga postala neizdrživa — tatice!

— Šta je? — upita on surovo.

— Zašto smo, tatice, ondje ostavili mamu? — zapitah i zaplakah. — Tatice! Vratimo se kući! Pozovimo joj koga!

— Jest, jest! — uzviknuo on odmah, trgnuo se i ustao s kolobrana, kao da mu je na pamet palo nešto novo, Što mu rješava sve sumnje. — Jest, Netočka, ne može se tako: treba otići mami; ondje je njoj zima! Otiđi do nje, Netočka, otiđi; ondje nije mrak, ondje je svijeća; ne boj se, pozovi joj koga, a onda dođi meni; otiđi sama, a ja ću te pričekati ovdje... Ta nikamo neću otići...

Odmah sam pošla, ali tek što sam se popela na pločnik, nešto me naglo ubolo u srce... Okrenem se i spazim da on trči s druge strane i da bježi od mene, a mene ostavio samu, ostavlja me u takvu času! Zaviknem koliko je god u mene bilo snage, i u strašnoj prepasti poletim da ga dostignem. Zaduhala sam se; on trči sve brže i brže... gubim ga već iz očiju. Na putu mi dopao u ruke njegov šešir, koji je izgubio u bijegu; digla sam ga i opet potrčala. Zamire mi dah i klecaju mi noge. Osjećam kako se sa mnom zbiva nešto ružno: sve mi se čini da je to san, a pokadšto se rađa u meni takav osjećaj kao i u snu, kad mi se prisnilo da bježim od nekoga, ali mi klecaju noge, potjera me stiže i padam onesviještena. Razdire me mučan osjećaj: žao mi ga je, srce mi gine i pati kad mislim kako on bježi, bez kabanice, bez šešira, od mene, od svoga miljenčeta djeteta... Željela bih ga stići samo zato da ga još jednom žarko poljubim, da mu kažem neka me se ne boji, da ga uvjerim, umirim da neću trčati za njim ako ne bude htio, nego ću se vratiti sama majci. Razabrah napokon da je skrenuo u neku ulicu. Kad sam dotrčala do te ulice pa i ja zakrenula za njim, još sam ga razabirala pred sobom... Sada me izdadoše sile; udarih plakati, vikati. Sjećam se da sam se u trci sudarila s dva prolaznika koja su stajala nasred pločnika i u čudu gledala nas dvoje.

— Tatice! Tatice! — zaviknem posljednji put, ali se iznenada oskliznem na pločniku i padnem pred vratima neke kuće.

Osjetila sam kako mi se lice zalilo krvlju. Za tren se onesvijestili.

Prenula sam se u toploj, mekoj posteljici i ugledala kraj sebe ljubazna, prijazna lica, koja su se radovala što sam se probudila. Razabrala sam staricu s naočarima na nosu; visoka gospodina, koji gleda neobično me sažalijevajući; onda krasnu damu i, najzad, sijeda starca, koji me drži za ruku i gleda na sat. Probudila sam se na nov život. Jedan od onih koje sam srela u bijegu bio je knez H-i, i ja sam se srušila pred vratima njegova doma. Kad nakon duga traganja doznaše tko sam, presenetio se od čudna slučaja knez, koji je mojemu ocu poslao ulaznicu za koncerat S-ca, te odlučio da me primi u svoj dom i da me odgaja sa svojom djecom. Počeli istraživati šta se zbilo s ocem te doznali da ga je netko uhvatio izvan grada gdje ga je spopalo luđačko bjesnilo. Odvezli ga u bolnicu, gdje je za dva dana i umro.

Umro je, jer takva je smrt bila nužna, prirodna posljedica čitava njegova života. Morao je tako umrijeti, kad se sve što ga je podržavalo u životu u jedan mah srušilo, razbilo se kao prikaza, kao bestjelesna, pusta mašta. Umro je kad mu je ponestalo posljednje nade, kad se u jednom trenu završilo pred njim samim i jasno se ocrtalo u njegovoj svijesti sve čime je zavaravao sebe i podržavao cijeli svoj život. Istina ga zaslijepila svojim nepodnosivim blijeskom, i što bješe laž, i njemu se otkri kao laž. U svojem posljednjem času čuo je divnoga genija, koji mu je ispripovijedao njega samoga i osudio ga zauvijek. S posljednjim zvukom, što se oglasio sa žica na guslama genijalnoga S-ca, otkrila se pred njim sva tajna umjetnosti i vječno mladi, snažni, istinski genij satro ga svojom istinitošću. Činilo se da sve što mu je god za života bilo na tegobu samo u tajnovitim, nedokučivim mukama, što mu se god dosad samo prisnivalo i samo ga mučilo u sanjama neosjetljivo, nedokučivo, što mu se god, doduše, javljalo pokadšto, ali je on od toga s užasom bježao, zaklinjao se lažju svega svojega života, što je god slutio, ali se toga dosad bojao — sve to iznenada odjedanput sinulo pred njim, otkrilo se njegovim očima, koje dosad tvrdokorno ne htjedoše da priznaju svjetlost za svjetlost, tamu za tamu. Ali istinu nisu mogle da mu podnesu oči koje su prvi put progledale, spoznavši što je bilo, što

jest, i u ono što njega čeka, istina mu oslijepila i spalila razum. Udarila u njega iznenada, neizbježivo, kao grom. Dogodilo se iznenada ono što je zamirući i s trepetom očekivao čitavog života. Kao da mu je čitavog života sjekira visila nad glavom, kao da je čitavog života iščekivao u neiskazanim mukama svakoga trena da će ga udariti — i najzad ga sjekira udarila! Udar je bio smrtan. Htio je da bježi od suda nad sobom, ali nije bilo kud, posljednja mu nada iščezla, posljednja izlika propala. Ona, čiji mu je život bio toliko godina na tegobu, koja mu nije davala da živi, ona, poslije čije će smrti, kako je slijepo vjerovao, odjednom, jednim mahom uskrsnuti — umrla je. Napokon je sam samcat, ništa ga ne steže: najzad je slobodan! Posljednji put, u grčevitu očaju, htjede da sudi sam sebi, da osudi neumoljivo i strogo, kao nepristran, nesebičan sudac; ali gudalo mu oslabilo te je moglo samo slabo da ponovi posljednju muzikalnu genijevu frazu. U taj ga tren neizbježno oborilo ludilo, što je već deset godina vrebalo na njega.

IV

Ozdravljala sam polagano; ali kad sam već bila ustala iz postelje, pamet mi je sve još bila nekako ukočena, te dugo nisam mogla da razumijem šta se zapravo dogodilo sa mnom. Bilo je trenutaka kad mi se činilo da sanjam, a sjećam se, željela sam da se i zaista u san prevrati sve što se dogodilo! Kad ću na noć da zaspim, nadala sam se da ću se nekako odjednom probuditi opet u našoj siromaškoj sobi i da ću ugledati oca i mater... Ali napokon sam shvatila svoje stanje i malo-pomalo shvatila da sam ostala sama samcata te da živim kod tuđih ljudi. Onda sam prvi put osjetila da sam sirota.

Stadoh pomamno promatrati sve ono što me je iznenada okružilo. Isprva mi se sve činilo neobičnim i čudnim, sve me bunilo: i nova lica, i novi običaji; i sobe u staru kneževskom domu — kao da ih sada gledam, prostrane, visoke, bogate, ali tako mrke, mračne, da sam se ozbiljno bojala, sjećam se, pohrliti kojom dugom prednjom dvoranom, u kojoj mi se činilo da ću sasvim nestati. Bolest mi još nije bila prošla, i dojmovi su mi bili mračni, tegotni, sasvim u skladu s tim svečano mrkim stanom. Uz to je u mojem malom srcu sve više i više rastao neki jad, nejasan još i meni samoj. U nedoumici sam zastajala pred kakvom bilo slikom, ogledalom, fantastično izgrađenim kaminom, ili statuom, koja se čini da se namjerice sakrila u duboku nišu, da odande bolje pripazi na mene i da me bilo kako uplaši, zastajala sam i onda odjednom zaboravljala zašto sam zastala, šta želim, o čemu sam mislila, i tek kad se prenem, podilazi me strah i zabuna, i srce mi snažno kuca.

Od rijetkih pohodnika, koji su mi dolazili dok sam još bolovala, najviše me, osim starčića doktora, zapanjilo lice jednoga muškarca, prilično već vremešnoga, koji je bio tako ozbiljan, ali tako dobar i gledao me s tolikim dubokim sažaljenjem! Njegovo sam lice zavoljela više od sviju drugih. Neobično sam željela da progovorim s njim, ali sam se bojala: bio je naoko uvijek vrlo sjetan, govorio je otržito, malo, i nikad mu se na usnama nije javljao smiješak. To je bio glavom knez H-i, koji me našao na ulici i udomio u svojem domu. Kad sam počela ozdravljati, pohodi su mu bivali sve rjeđi i rjeđi. Napokon, posljednji put, donio mi bombona, neku dječju knjigu sa slikama, poljubio me, prekrstio i zamolio da budem veselija. Tješeći

me, priklopio da ću naskoro imati drugaricu, isto takvu djevojčicu kakva sam i ja, njegovu kćer Katju, koja je sada u Moskvi. Onda se razgovorio nešto s vremešnom Francuskinjom, dadiljom njegove djece, i s djevojkom, koja je mene dvorila, pokazao im na mene i izišao, i otad ga nisam vidjela upravo tri sedmice. Knez je u svojoj kući živio neobično usamljen. Veću polovicu kuće zapremala je kneginja; i ona se ponekad po čitave sedmice nije viđala s knezom. Kasnije sam opazila da čak i svi domari malo govore o njemu, kao da ga i nema u kući. Svi su ga cijenili, a vidjelo se i to da ga vole, a međutim su ga smatrali za nekakva čudna i neobična čovjeka. I sam je, čini se, razumijevao da je vrlo čudan, da nekako ne nalikuje na druge, i zato nastojao da se štogod rjeđe pojavljuje pred svima... Bit će prilike da o njemu govorim vrlo mnogo i kudikamo podrobnije.

Jednoga jutra navukli meni čistu, finu rubeninu, odjenuli me u crnu vunenu haljinu s bijelim plakaricama, koje sam pogledala u nekoj sjetnoj nedoumici, očešljali me i odveli iz gornjih soba dolje, u kneginjine sobe. Zastadoh kao ukopana kad su me doveli pred nju: nikad nisam vidjela oko sebe takvo bogatstvo i divotu. Ali taj je dojam bio časovit, i ja problijedjela kad sam začula kneginjin glas kako zapovijeda da me privedu bliže. I dok sam se odijevala, mislila sam da se spremam na neko mučenje, premda, bog bi znao otkud se u meni ugnijezdila takva misao. Uopće sam ušla u novi život s nekom čudnom nepovjerljivošću prema svemu što me okružuje. Ali kneginja je bila veoma ljubazna prema meni i poljubila me. Ja je pogledala smionije. To je bila ona ista krasna dama koju sam vidjela kad sam se prenula iz nesvjestice. Ali sva sam drhtala kad sam joj ljubila ruku, i nikako nisam mogla da se odvažim i da joj na njena pitanja štogod odgovorim. Naredila mi da sjednem do nje na onizak tabouret. Čini se da je to mjesto već unaprijed bilo određeno za mene. Vidjelo se kako kneginja jedino i želi da me prigrli, da me zavoli i da mi sasvim odmijeni majku. Ali nisam nikako mogla pojmiti da sam dopala u dobre prilike, a moja cijena u nje nije nimalo porasla. Dali mi krasnu knjigu sa slikama i naredili da je razgledavam. Kneginja je pisala nekomu pismo, pokatkad ostavljala pero i progovarala opet sa mnom; ali sam se bunila, mela i nisam čestito odgovarala. Jednom riječju, premda je moj život bio vrlo neobičan i najveću je ulogu igrala u njemu sudbina, različiti putovi,

recimo čak i tajnoviti, i uopće je bilo mnogo čega zanimljivoga, neobjašnjivoga, dapače nečega fantastičnoga, ipak sam, kao uprkos svoj toj melodramskoj okolini, ispadala kao najobičnije dijete, zaplašeno, utučeno, pa i poglupo. Osobito ovo posljednje nije se nikako sviđalo kneginji, i ja sam joj, čini mi se, prilično brzo dosadila, a za to krivim, razumije se, jedinu sebe. Poslije dva sata započeli se pohodi, i kneginja odjednom postala pažljivija i prijaznija prema meni. Kad su je pohodnici pitali za mene, odgovarala je da je to izvanredno zanimljiv život, i onda počela pripovijedati francuski. Zja njena su me pripovijedanja gledali, klimali glavama, uzvikivali. Jedan mladić upravio na mene lornjet, jedan namirisani sijedi starčić htio da me poljubi, a ja blijedim, crvenim se i sjedim oborenih očiju, bojim se i da se ganem, sva dršćem. Srce mi gine i boli me. Zanosim se u prošlost, na naš tavan, sjetila se oca, naših dugih, šutljivih večeri, majke, a kad sam se sjetila majke — suze mi naviru na oči, grlo mi se steže i sve bih da pobjegnem, da nestanem, da ostanem sama. Poslije toga, kad su se svršili pohodi, kneginjino je lice, vidjelo se, postalo oporije. Gledala me već namrštenija, govorila otržitije, a osobito su me plašile njene pronicave, crne oči, ponekad i cijelu četvrt sata uperene u me, i njene tanke, čvrsto stisnute usne. Naveče me odveli gore. Zaspala sam u groznici, budila se po noći, jadala i plakala od bolesničkih prikaza, a ujutro se otpočela ista pripovijest, i mene opet odveli kneginji. Napokon kao da je i njoj samoj dosadilo pripovijedati gostima moje zgode, a gostima dosadilo sažalijevati mene. Uz to sam bila tako obično dijete »bez ikakve naivnosti«, kao što je, sjećam se, rekla sama kneginja kad je u četiri oka govorila s nekom vremešnom damom, koja ju je zapitala: »Zar joj nije dosadno sa mnom?« — pa mene jedne večeri odveli da me više i ne dovode. Tako se dokončalo moje miljeništvo; uostalom, dopušteno mi je bilo da odlazim svud i svakud, koliko me volja. A ja nisam mogla da istrajem na istom mjestu od mojega dubokoga, bolnoga jada, i veoma sam se veselila kad bih, najzad, otišla od sviju dolje, u velike odaje. Sjećam se, neobično sam željela da se razgovaram s domarima; ali toliko sam se bojala da ih ne rasrdim te sam voljela ostajati sama. Najradije sam provodila vrijeme tako da bih se zavukla kudagod u kut, gdje me manje vide, stala za koji komad pokućstva i tamo se sjećala i razmišljala o svemu što mi se

dogodilo. Ali začudo! Kao da sam zaboravila kako se završilo sve ono s mojim roditeljima i cijelu tu užasnu priču. Preda mnom su promicale same slike, iskakale činjenice. Istina je, sjećala sam se svega — i noći, i gusala, i oca, sjećala sam se kako sam mu namicala novce; ali nekako nisam mogla da razbistrim, da razjasnim sve te zgode. Samo mi je teže bivalo oko srca, i kad sam se spomenula onog časa kad sam se molila uz mrtvu majku, odjednom me po svem tijelu hvatala jeza; drhtala sam, tiho uzvikivala, a onda mi je tako teško bilo disati, tako su me boljele grudi, tako mi je kucalo srce da sam preplašena istrkivala iz kuta. Uostalom, rekla sam neistinu kad sam kazala da su me ostavljali samu: pazili su na mene neumorno i revno, i točno izvršivali kneževe odredbe, jer je bio naložio da mi dopuštaju potpunu slobodu, da me ne stežu ničim, ali da me ni na časak ne puštaju iz očiju. Opažala sam kako pogdjekad tkogod od domara i od služinčadi zavirkuje u sobu u kojoj sam boravila, i opet odlazi, a da ne kaže ni riječi. Vrlo sam se čudila i donekle me uznemirivala tolika pažnja. Nisam mogla da razumijem zašto se to radi. Sve mi se činilo da mene za nešto čuvaju i hoće da kasnije učine nešto od mene. Sjećam se, neprestano sam nastojala da zađem kudagod dalje, te da u slučaju nužde znam kamo bih se sakrila.

Jednom sam zalutala na paradne stepenice. Bile su čitave od mramora, široke, pokrivene sagovima, okićene cvijećem i krasnim vazama. Na svakom potrijemku sjede i šute po dva visoka čovjeka, odjevena neobično šareno s rukavicama i s bijelim bjelcatim kravatama. Pogledala sam ih u nedoumici i nikako nisam mogla da dokučim zašto oni tu sjede, šute i samo gledaju jedan drugoga, a ništa ne rade.

Te samotne šetnje sviđale su mi se sve više te više. Osim toga je bio i drugi razlog zašto sam bježala odozgor. Gore je živjela stara kneževa tetka, koja nije gotovo ni izlazila ni odlazila. Ta se starica duboko usjekla u moje sjećanje. Ona malda nije bila najvažnije lice u kući. U saobraćaju s njom svi su održavali neku svečanu etiketu, pa i sama kneginja, koja se držala tako ponosito i samovlasno, morala je u određene dane, točno dva puta u sedmici, odlaziti gore i osobno pohađati svoju tetku. Dolazila je obično jutrom; otpočinjao se suhoparan razgovor, često prekidan svečanom šutnjom, za koje je

starica ili šaputala molitve ili prebirala čislo. Pohod se nije svršavao dok ne bi htjela sama tetka, koja bi ustala, poljubila kneginju u usta i time pokazala da se sastanak svršio. Prije je kneginja svaki dan morala da pohađa svoju rođakinju; ali kasnije je, po staričinoj želji, nastala olakšica, te je kneginja drugih pet dana u sedmici bila dužna jedino da svakoga jutra nekoga pošalje i zapita za njeno zdravlje. Uopće je život stare kneginjice bio skoro manastirski. Bila je djevojka, pa kad joj je prošlo trideset i pet godina, zatvorila se u manastir, gdje je i proživjela sedamnaestak godina, ali se nije postrigla; onda ostavila manastir i došla u Moskvu da živi sa sestrom, udovicom groficom L., kojoj se svake godine pogoršavalo zdravlje, i da se pomiri s drugom sestrom, također kneginjicom H-om, s kojom je preko dvadeset godina bila u zavadi. Ali kažu da starice nisu ni jedan dan provele u skladu, tisuću su puta htjele da se raziđu, a nisu mogle da to učine jer su, najzad, opazile kako je svaka od njih prijeko potrebna drugima dvjema, kao obrana od dosade i od napada starosti. Ali, unatoč njihovu nezamamnom životu i najsvečanijoj dosadi, koja je vladala u moskovskoj palači, sav je grad smatrao za svoju dužnost da ne prestaje pohađati te tri pustinjakinje. Smatrali su ih za čuvarice svih aristokratskih svetinja i predaja, živim ljetopisom korjenitoga boljarstva. Grofica je ostavila za sobom mnogo krasnih uspomena i bila divna žena. Tko bi doputovao iz Petrograda, prvo bi njih posjetio. Tko se primao u njihovu domu, primao bi se svagdje. Ali grofica umrla, i sestre se razišle: starija, kneginjica H-a, ostala u Moskvi, da naslijedi svoj dio iza grofice, koja je umrla ne ostavivši djece, a mlađa, monahinja, preselila se nećaku, knezu H-mu, u Petrograd. Zbog toga dvoje kneževe djece, kneginjica Katja i Aleksandar, ostadoše kao gosti kod bake u Moskvi, da je zabavljaju i tješe u samoći. Kneginja, koja je strastveno voljela svoju djecu, nije smjela ni riječi da pisne kad se rastajala s njima, iako je znala da ih više neće vidjeti dok god traje korota. Zaboravila sam kazati da je još trajala žalost u svem kneževu domu kad sam se nastanila u njemu; ali za kratko je vrijeme istekao rok.

Starica kneginjica odijevala se sva u crninu, uvijek je bila u prostoj vunenoj haljini, i nosila ukrućene male ovratnike, sabrane u sitne nabore, pa je zbog njih nalikovala na ubogarku. Nije ispuštala čislo, svečano se vozila na službu božju, postila po cijele dane,

primala u pohode različita duhovna lica i dostojanstvenike, čitala svete knjige i uopće provodila sasvim monaški život. Tišina je gore bila strašna; nije se smjelo ni škrinuti vratima; starica je čula kao djevojka od petnaest godina i odmah je slala da se istraži uzrok lupi ili samo prostoj škripi. Svi su govorili šapatom, svi hodali na prstima, i sirotica se Francuskinja, također starica, morala najzad odreći omiljene svoje obuće — cipele s petama. Pete prognaše. Dvije sedmice nakon mojega dolaska starica kneginjica poslala i zapitala: tko sam ja, šta sam, kako sam dospjela u kuću, i tako dalje. Odmah joj smjerno udovoljili. Onda je bio poslan drugi skoroteča Francuskinji s pitanjem zašto me kneginjica nije dosad vidjela. Odmah se svi užurbali: počeli me češljati, umivati mi lice, ruke, koje su ionako bile vrlo čiste, učili me kako ću prilazati, klanjati se, gledati veselije i ljubaznije, govoriti — jednom riječju, svu me izmučili. Onda se otputila izaslanica i s naše strane s pitanjem: ne bi li željeli da vide siroticu? Dobiven je negativan odgovor, ali je određen rok za sutra poslije službe božje. Nisam cijele noći zaspala, a kasnije su pripovijedali da sam svu noć buncala, prilazila kneginjici i molila je da mi nešto oprosti. Napokon me njoj predstavili. Ugledala sam malenu, mršavu bakicu, koja sjedi u golemu naslonjaču. Ona mi kimnula glavom i natakla naočare da me pobliže razmotri. Sjećam se da joj se nisam nikako svidjela. Zamjerilo mi se da sam sasvim divlja, ne umijem ni da sjednem ni da poljubim ruku. Započelo ispitivanje, a ja jedva i odgovarala; ali kad je došlo do oca i majke, zaplakala sam. Starici je vrlo neugodno bilo sto sam se ganula; ali me stala tješiti i uputila me da se uzdam u Boga; onda me zapitala kada sam bila posljednji put ti crkvi, a kako sam joj jedva i razumjela pitanje, jer su moj odgoj bili veoma zanemarili, kneginjica se prestrašila. Poslali po kneginju. Nastalo vijećanje te se odlučilo da me odmah prve nedjelje odvezu u crkvu. Kneginjica obećala da će se dotada moliti za mene, aji naložila da me odvedu jer ja sam na nju, kako reče, ostavila veoma težak dojam. Nije ni čudo, tako je i moralo da bude. Ali već je bilo očito da joj se nisam nikako svidjela; još istoga dana poručiše da se odviše nestašim, da me čuju po svoj kući, a ja sjedjela cijeli dan i nisam se ni maknula; jasno je da se starici učinilo tako. Ali i sutradan me isto tako pokudiše. Dogodilo se da sam tada ispustila tasu i razbila je. Francuskinja i sve djevojke počele očajavati, te mene još

istoga časa preseliše u najudaljeniju sobu i svi krenuli onamo za mnom, takav ih je silni obuzeo užas.

Ali i ne znam kako se kasnije sve to završilo. Zato sam i voljela odlaziti dolje i sama lutati po velikim odajama, jer sam znala da ondje neću nikoga uznemiriti.

Sjećam se, sjedjela sam jednom dolje u jednoj dvorani. Prekrila rukama lice, sagla glavu i tako presjedjela ne sjećam se koliko sati. Sve sam mislila, mislila; moja nezrela pamet nije mogla da dokuči sav moj jad, i bivalo mi je sve teže, sve mrže. Odjednom se oglasio nada mnom nečiji tihi glas:

— Šta ti je, jadnice moja?

Dignem glavu: to je knez; lice mu iskazuje duboko suosjećanje i žaljenje; ali sam ga pogledala tako utučena, tako nesretna lica, da su mu na krupne modre oči udarile suze.

— Jadna sirotice! — progovorio i pomilovao me po glavi.

— Nije, nije istina, nisam sirotica! Nije!

— Dijete moje, šta ti je, moja mila, bijedna Netočka? Šta ti je?

— Gdje je moja mama? Gdje je moja mama? — zaviknem ridajući na sav glas; nisam više mogla da krijem svoj jad, nego sam iznemogla pala pred njega na koljena. — Gdje je moja mama? Dobri moj, kaži, gdje je moja mama?

— Oprosti mi, dijete moje!... Ah, bijednica moja, ja sam njoj napomenuo... Šta sam uradio! Dođi, hajde sa mnom, Netočka, hajde sa mnom.

Uhvatio me za ruku i brzo poveo za sobom. Bio je potresen do dna duše. Najzad dođosmo u sobu koju još nisam vidjela.

To je molitvena soba. Sumrak je. Od kandila se jarko odražavaše blještavilo sa zlatnih odjeća i dragoga kamenja na ikonama. Ispod blistavih okvira tumorno izviruju svetački likovi. Ovdje je sve bilo nekako drugačije nego u drugim sobama, nekako tako tajnovito i neveselo da sam se prenerazila i neka prepast obuzela moje srce. Uz to sam bila tako razdražljiva! Knez me brže poklekao pred bogorodičinu ikonu i kleknuo kraj mene...

— Moli se, dijete, pomoli se; oboje čemo se moliti! — reče on tihim glasom, na prekide.

Ali nisam mogla da se molim; bila sam zapanjena i čak uplašena; sjetila sam se očevih riječi, one posljednje noći, kraj tijela moje

majke, i mene snašao živčani napadaj. Padoh bolesna u postelju i u ovom ponovnom periodu moje bolesti zamalo da nisam umrla; evo, kako se to zbilo.

Jednoga mi se jutra razleglo u ušima nečije poznato ime. Začula sam ime S-ca. Izgovorio ga kraj moje postelje netko od ukućana. Zadrhtah; obuzele me uspomene, te sam u sjećanju, maštanju i mukama preležala u pravom bunilu i ne pamtim koliko sati. Probudila sam se već vrlo kasno; oko mene je mrak; noćno se kandilo ugasilo, a djevojke, koja je sjedjela u mojoj sobi, nije bilo. Odjednom sam začula zvuke daleke muzike. Čas se zvuci posve stišavaju, čas se razliježu glasnije te glasnije, kao da se približavaju. Ne sjećam se kakav me osjećaj prevladao, kakva mi se namjera odjednom rodila u bolesnoj glavi. Ustala sam iz postelje, i ne znam otkud sam smogla snage, brzo se odjenula u moju crninu i pipajući pošla iz sobe. Ni u drugoj ni u trećoj sobi nisam srela ni živu dušu. Napokon sam se provukla u hodnik. Zvuci se čuju sve jače te jače. Iz sredine hodnika vodile stepenice dolje; tim sam putem uvijek silazila u velike odaje. Stepenice su sjajno osvijetljene; dolje hodaju; pritajim se u kutu da me ne vide, i čim sam uzmogla, siđoh dolje, u drugi hodnik. Iz susjedne dvorane ori muzika; ondje buče, razgovaraju, kao da su se skupile tisuće ljudi. Jedna vrata u dvoranu, ravno iz hodnika, zastrta su golemim dvostrukim zastorima od crvena baršuna. Digla sam prvi i stala između dva zastora. Srce mi je tako kucalo da sam jedva stajala na nogama. Ali za nekoliko časaka, kad sam svladala uzrujanost, ohrabrila sam se najzad da malo s kraja odignem drugi zastor... bože moj! Ta golema, mračna dvorana, u koju sam se tako bojala ulaziti, blista se sada od nebrojenih svjetala. Kao da me je zapljusnulo more svjetlosti i u prvi mah do boli zaslijepilo oči, naučene na tamu. Aromatični zrak zapahnuo mi lice kao žarki vjetar. Bezbrojni ljudi hodaju amo-tamo; svi su, čini se, radosna, vesela lica. Ženske su u neobično bogatim, neobično svijetlim haljinama; svuda susrećem poglede koji se sijaju od zadovoljstva. Stojim kao začarana. Čini mi se da sam sve to vidjela nekad, negdje u snu... Sjetih se sumraka, sjetih se našega tavana, visokoga prozorka, duboko dolje ulice s blistavim svjetiljkama, prozora s crvenim gardinama na kući preko puta, onih kočija što su se zgrnule pred ulazom, topota i dahtanja ponositih konja, krike, buke, sjena na

prozorima i tihe, daleke muzike... Eto, dakle, eto gdje je bio taj raj! — promaknu mi glavom. — Evo kamo sam htjela da idem s jadnim ocem... Nije to dakle bila sanjarija... Jest, vidjela sam sve ovako i prije u mojim sanjarijama, u snima! Podgrijana bolešću, buknula mi mašta u glavi i iz očiju mi udarile suze nekoga neobjašnjivoga zanosa. Tražim očima oca: »On mora biti ovdje, on je ovdje«, mislim i srce mi kuca od očekivanja... zastaje mi dah... Ali muzika zamukla, razlegla se prigušena buka i po svoj dvorani prošao neki šapat. Pomamno se zagledavam u lica, koja promiču ispred mene, nastojim da prepoznam koga. Odjednom u dvorani zavladalo neko neobično uzbuđenje. Opazih visoka, mršava starca na uzvisini. Blijedo mu se lice smiješi, neprestano se naginje i klanja na sve strane, u rukama mu gusle. Nastala mrtva tišina, kao da su svi ti ljudi suspregli dah. Sva se lica okrenula starcu, svi čekaju. On uzeo gusle i gudalom dodirnuo žice. Započela se svirka, a ja sam osjećala kako mi odjednom nešto steglo srce. U beskrajnu jadu, suspregnuta daha, osluškivala sam te zvuke; nešto mi se poznato razlijegalo u ušima, kao da sam i ja to negdje čula; neka slutnja o nečem užasnom, strašnom, što se događa i u mojem srcu. Gusle napokon zazvučale snažnije; brže se i prodornije razlijegali zvuci. Začuo se kao nečiji očajni jauk, žalostivi plač, kao da se nečija molba uzalud razlegla u svoj toj svjetini, te uginula, zamukla u očaju. Nešto sve poznatije i poznatije odjekuje u mojemu srcu. Ali srce neće da vjeruje. Stisla sam zube da ne zajecam od boli, zakvačila se za zastore da ne padnem... Pokatkad zaklapam oči i naglo ih otvaram, nadajući se da je to san, da ću se probuditi u neki strašni, poznati mi čas, i prisnila mi se ona posljednja noć, čula sam one iste zvuke. Kad sam otvorila oči, htjedoh da se uvjerim, pomamno gledam oko sebe — ne to su drugi ljudi, druga lica... Učinilo mi se da svi kao i ja, očekuju nešto, i sve njih, kao i mene, mori ljut jad; činilo mi se, svi žele doviknuti tim strašnim jecajima i jaucima da zašute, da im ne kidaju dušu, ali jauci i jecaji teku sve sjetnije, i žalostivije, dulje. Odjednom se razlegao posljednji strašni, dugi krik i sve se potreslo u meni... Nema sumnje! To je isti onaj, isti onaj krik! Prepoznala sam ga, čula sam ga već, isto mi onako probo dušu kao i onda, one noći. »Otac! Otac!« — munulo mi glavom poput munje — »on je ovdje, to je on, zove me, to su njegove gusle!« Kao da se iz sve te svjetine istrgnuo jecaj, i

snažno pljeskanje potreslo dvoranu. Očajan, probojan plač istrgnuo mi se iz grudi. Nisam mogla dulje da otrpim, nego sam odgrnula zastor i poletjela u dvoranu.

— Tata, tata, to si ti! Gdje si? — zaviknuh, gotovo i ne znajući za sebe.

Ne znam kako sam dotrčala do visokoga starca: propuštali su me, razmicali se preda mnom. Poletjela sam mu bolno kličući; mislila sam da grlim oca... Odjednom spazim da me nečije duge, koščate ruke hvataju i dižu u zrak. Nečije se crne oči uperile u mene i kao da bi da me spale svojim ognjem. Gledam starca: »Ne! To nije otac; to je njegov ubojica!« munulo mi u pameti. Obuzelo me neko bjesnilo i odjednom mi se učinilo da se iznad mene razlegao hohot, i taj hohot odjeknuo u dvorani složnim, sveopćim krikom; onesvijestih se.

V

To je bio dragi i posljednji period moje bolesti.

Kad sam opet otvorila oči, ugledah kako se nada me naglo djetinje lice djevojčice mojih godina, i prva mi kretnja bješe pružiti joj ruke. Prvi pogled na nju preplavio mi dušu nekom srećom, kao slatkom slutnjom. Zamislite idealno đražesno lišće, sjajnu krasotu, koja zapanjuje, jednu od onih krasota pred kojima naglo zastaješ, kao da te je prostrijelila slatka zabuna, podrhtavaš od zanosa i zahvalan si što ona postoji, što ti je pogled pao na nju, što je ona prošla kraj tebe. Bila je to kneževa kći, Katja, koja se upravo vratila iz Moskve. Ona se osmjehnula mojoj kretnji, a moji slabi živci zamrli od slatka zanosa.

Kneginjica zovnula oca, koji je bio dva-tri koraka od nas te se razgovarao s doktorom.

— No, hvala bogu! Hvala bogu! — reče knez i uhvati me za ruku, a lice mu se zasjalo iskrenom srećom. — Radujem se, radujem se, vrlo se radujem — nastavio govoreći užurbano, kako je običavao. — Evo, dakle, Katja, djevojčice moja: upoznajte se — evo ti drugarice. Ozdravi što brže, Netočka. Kako je nevaljala, kako me je uplašila!...

Ozdravljala sam vrlo brzo. Za nekoliko sam dana već hodala. Svako mi je jutro Katja prilazila postelji, uvijek sa smiješkom, sa smijehom koji joj nije nestajao s usana. Njen sam dolazak očekivala

kao sreću; tako sam željela da je poljubim! Ali nestašna je djevojčica dolazila jedva na nekoliko časaka, nije mogla mirno sjedjeti. Morala se uvijek kretati, trčati, skakati, bučati i tutnjeti da sva kuća ori. I zato mi je odmah prvoga časa izjavila da joj je užasno dosadno sjedjeti kod mene i zato će dolaziti vrlo rijetko, a i to samo zbog toga jer joj je žao mene — pa šta će, ne može da ne dolazi; ali kad ozdravim, bit će nam obadvjema bolje. I svakoga joj je jutra bila prva riječ:

— Onda, jesi li ozdravila?

A jer sam svjednako još bila jadna i blijeda, i smiješak mi nekako bojažljivo provirkivao s tužna lica, to je kneginjica odmah mrštila obrve, klimala glavom i zlovoljno toptala nogom.

— Ta ja sam ti kazala jučer neka ti bude bolje! Šta je? Zacijelo ti ne daju da jedeš?

— Pa malo mi daju — odgovorih bojažljivo, jer sam je se već plašila. Neobično sam željela da joj se svidim kolikogod mogu, i zato sam se bojala za svaku svoju riječ, za svaku kretnju. Njen me dolazak sve više i više oduševljavao. Nisam očiju skidala s nje, pa i kad ona ode, sve još gledam kao začarana onamo gdje je stajala. Stala mi se prisnivati u snu. A na javi, kad je nije bilo, sastavljala sam cijele razgovore s njom, bila sam joj prijateljica, nestašila sam se, vragovala, plakala s njom kad bi nas korili za što, jednom riječju, sanjarila sam o njoj kao da sam zaljubljena. Neobično sam željela da ozdravim i da se što brže popunim, kako me je svjetovala.

Kad bi Katja ujutro utrčala u moju sobu i odmah zaviknula: »Nisi još ozdravila? Još si onako isto slaba!« plašila sam se kao da sam kriva. Ali nadasve se začudila Katja što ne mogu da se oporavim za jedan dan, tako da se napokon stala i uistinu srditi.

— Hoćeš li, dakle, da ti danas donesem pirog? — reći će mi jednom. — Jedi, od toga ćeš brzo odebljati.

— Donesi — odgovorila sam, oduševljena što ću je još jedanput vidjeti.

Kad se raspitivala o mojem zdravlju, kneginjica bi sjedala obično na stolicu sučelice meni i promatrala me svojim crnim očima. Isprva, kad sam se upoznavala s njom, svaki me čas u najnaivnijem čudu promatrala od glave do pete. Ali razgovor nam je zapinjao. Zazirala sam od Katje i od njena oštra peckanja, a ginula sam od želje da govorim s njom.

— A šta ti šutiš? — započela Katja nakon neke šutnje.

— Šta radi tata? — zapitala sam i poradovala se što ima rečenica od koje se može svaki put otpočinjati razgovor.

— Ništa. Tati je dobro. Danas sam ispila dvije tase čaja, a ne jednu. A koliko si ti?

— Jednu.

Opet šutnja.

— Danas je Falstaff htio da me ugrize.

— To je pas?

— Jest, pas. Zar ga nisi vidjela?

— Vidjela sam ga.

I kako nisam znala šta bih odgovarala, gledala me kneginjica i opet u čudu.

— Reci, veseliš li se kad s tobom govorim?

— Da, veoma se veselim; dolazi češće.

— Tako su mi i kazali da ćeš se veseliti kad ti budem dolazila, ali ustani što prije; danas ću ti donijeti i pirog... A zašto uvijek šutiš?

— Tako.

— Valjda neprestano misliš?

— Jest, mnogo mislim.

— A meni kažu da mnogo govorim i malo mislim. Zar je zlo govoriti?

— Nije. Ja volim kad ti govoriš.

— Hm! Zapitat ću madame Léotard, ona sve zna. A o čemu ti misliš?

— Mislim o tebi — odgovorim nakon kratke šutnje.

— To te veseli?

— Veseli.

— Voliš me, dakle?

— Volim.

— A ja tebe još ne volim. Kako si mršava! Evo ću ti donijeti pirog! Dakle, zbogom!

I kneginjica me poljubila gotovo letimice te nestala iz sobe.

Ali poslije objeda osvanuo zaista pirog. Utrčala kao izbezumljena i hohoće od radosti što mi je ipak donijela jelo koje mi zabranjuju.

— Jedi više, jedi obilno, to je moj pirog, ja nisam jela. Ali zbogom!

I nestade je.

Drugi put uletjela iznenada, i opet ne u određeno vrijeme, nego nakon objeda; crne uvojke kao da joj je vihor razvitlao, obraščići joj bukte kao grimiz, oči joj se blistaju; trčala je, dakle, i već skakala sat-dva.

— Znaš li se loptati volanom?[14] — zaviknula zaduhana, na brzinu, žureći se nekud.

— Ne znam — odgovorim, užasno žaleći što ne mogu kazati: znam!

— Kakva si ti! Ali kad ozdraviš, naučit ću te. Samo sam zato došla. Sada se loptam s madame Léotard. Zbogom; čekaju me.

Napokon sam ustala iz postelje, premda sam svejednako još bila slaba i nemoćna. Prva mi je misao bila da se ne rastajem od Katje. Nešto me nesuzdrživo privlačilo k njoj. Nisam mogla da je se nagledam, i Katja se tomu začudila. Toliko sam joj bila sklona, toliko se taj moj novi osjećaj razbuktao da je ona to morala opaziti, i isprva joj se to učinilo neobično i čudno. Sjećam se kako jednom za neke igre nisam izdržala, nego poletjela da je zagrlim i počela je ljubiti. Ona se oslobodila iz moga zagrljaja, uhvatila me za ruke, namrštila obrve kao da sam je čime uvrijedila, i zapitala me:

— Šta radiš? Zašto me ljubiš?

Ja se zbunila, kao da sam što skrivila, zadrhtala cd iznenadnog pitanja i nisam odgovorila ni riječi; kneginjica slegla ramešcima za znak da se nije oslobodila nedoumice (ta joj je gesta prešla u navadu), nadasve ozbiljno stisla punačke usnice, okanila se igre, sjela u kut na divan, te me odonud promatrala vrlo dugo i o nečem premišljala u sebi, kao da rješava novo pitanje, što joj se iznenada rodilo u pameti. I to joj je bila navada u svim teškim zgodama. Ja pak vrlo dugo nisam mogla da se priviknem na te žestoke otresite pojave njena karaktera.

Isprva sam krivila sebe te sam pomislila da u meni ima zaista mnogo čudnoga. Ali, iako je tome bilo tako, ipak me mučila nedoumica: zašto ne mogu od prvoga časa da se sprijateljim s Katjom i da joj se svidim zauvijek. Neuspjesi su me moji vrijeđali do boli, pa sam bila voljna da plačem radi svake Katjine nagle riječi, radi svakoga njena nepovjerljivog pogleda. Ali moj jad nije rastao danima, nego satima, jer je u Katje sve teklo vrlo naglo. Za nekoliko

dana opazih da me nije nipošto zavoljela, nego čak stala osjećati prema meni gnušanje. Sve se u te djevojčice ispoljavalo naglo, žestoko — ponetko bi rekao: surovo, da nije bilo istinske plemenite draži u tim poput munje naglim kretnjama iskrene, naivno otvorene prirode. Započelo se time da je najprvo osjetila prema meni sumnju, a zatim čak i prezir; isprva, čini mi se, zato jer nisam znala da igram baš nikakvu igru. Kneginjica se voljela obijestiti, trčati, bila je jaka, živa, spretna; ja sasvim protivno. Bila sam slaba još od bolesti, tiha, turobna; igra me nije veselila; jednom riječju, nisam se mogla ni po čemu svidjeti Katji. Osim toga, nisam mogla da otrpim kad su sa mnom radi čegagod nezadovoljni; onda bih se ražalostila, klonula duhom, te u. meni nije bilo snage da uklonim svoju pogrešku i da popravim nepovoljni dojam o meni — jednom riječju, bila sam posve izgubljena. To Katja nije nikako mogla da pojmi. Isprva me se čak i bojala, promatrala me u čudu, po svojem običaju, pošto bi se po cio sat namučila sa mnom, pokazujući mi kako se loptaju volantima, i ne bi se nikako snašla. A kako sam se odmah žalostila, tako da sam bila gotova da zaplačem, to me je ona, pošto bi neka tri puta razmislila o meni i ne bi izišla na kraj ni sa mnom ni sa svojim razmišljanjem, napokon jednostavno ostavljala da se igra sama, pa me nije više pozivala i čak nije po cijele dane govorila sa mnom ni cigle riječi. To me je toliko iznenađivalo da sam teško podnosila što ona ne mari za me. Nova mi samoća postala skoro težom od pređašnje samoće, i opet se počeh žalostiti, tužiti, i opet mi crne misli obuzele srce.

Madame Léotard, koja je pazila na nas, opazila najzad tu promjenu u našem druževanju. A kako sam joj najprije upala u oči ja, te ju je iznenadila moja prisilna samoća, obratila se ponovo kneginjici i prekorila je što ne zna postupati sa mnom. Kneginjica namrštila obrve, slegla rameščima i izjavila da ne može ništa sa mnom, da se ne znam igrati, da neprestano nešto mislim, pa joj je bolje sačekati brata Sašu, koji je u Moskvi, i onda će obojima biti kudikamo veselije.

Ali madame Léotard nije se zadovoljila takvim odgovorom, nego joj je prigovorila da me ostavlja samu, a ja sam još bolesna, da ja ne mogu biti tako vesela i nestašna kao Katja, da je to, uostalom, i bolje jer je Katja prenestašna, da je ona učinila i ovo i ono, da ju je

prekjučer skoro rastrgao buldog — jednom riječju, madame Léotard ju je izgrdila nemilice, a na kraju je poslala meni s nalogom da se odmah pomirimo.

Katja je vrlo pažljivo slušala madame Léotard, kao da je zaista razumjela u njenim razlozima nešto novo i pravo. Bacila obruč koji je tjerala po dvorani, pristupila mi, ozbiljno me pogledala i zapitala u čudu:

— Zar biste se vi igrali?

— Ne bih — odgovorila sam, a uplašila se i za sebe i za Katju kad ju je grdila madame Léotard.

— A šta biste?

— Posjedit ću, meni je teško trčati; samo se nemojte, Katja, srditi na mene, jer ja vas veoma volim.

— Igrat ću se, dakle, sama — odgovorila Katja tiho, isprekidano, kao da se čudi što ona nije kriva. — Pa zbogom, neću se srditi na vas.

— Zbogom — odgovorila sam, pridigla se i pružila joj ruku.

— Možda biste me htjeli poljubiti? — upitala, pošto je malo razmislila, jer se valjda sjetila našega nedavnoga prizora, te je željela da mi što više ugodi, pa da se što brže i u slozi rastane sa mnom.

— Kako vas volja — odgovorim bojažljivo i u nadi.

Ona mi pristupi i nadasve ozbiljno me poljubi, a da se nije ni osmjehnula. Kad je tako posvršavala sve što od nje ištu, učinila čak i više nego što treba da potpuno ugodi siromašnoj djevojčici kojoj je poslaše, otrčala od mene zadovoljna i vesela, te nabrzo zaorio opet po svim sobama njen smijeh i vika, dokle se god nije umorila i jedva dišući bacila na divan da se odmori i da skupi nove snage. Cijele je večeri sumnjičavo virkala na mene: činila sam joj se valjda veoma čudnom i neobičnom. Vidjelo se da želi o nečem progovoriti sa mnom, razjasniti sebi neku nedoumicu, što joj je iskrsla o meni; ali se sada suzdržala, ne znam zašto. Izjutra su se obično započinjale Katjine lekcije. Madame Léotard ju je učila francuskom jeziku. Sve se učenje sastojalo iz ponavljanja gramatike i čitanja La Fontaina. Nisu je odviše učili stoga što su jedva izvojštili od nje pristanak da dva sata na dan presjedi uz knjigu. Na tu je pogodbu pristala dakako na očevu moblu, po majčinu nalogu, i izvršivala ju je vrlo savjesno,

jer je sama zadala riječ. Imala je rijetkih sposobnosti; razumijevala je lako i brzo. Ali i tu se vladala neobično: ako štogod nije razumijevala, odmah bi započela da sama razmišlja o tom i nije trpjela da ide po razjašnjenja — kao da se stidjela toga. Pripovijedali su da se ponekad po cijele dane muči kakvim pitanjem, koje ne može da riješi, srdi se što ne može da ga svlada sama, bez tuđe pomoći; i samo u krajnjim slučajevima, kad je već sasvim izdaju snage, dolazila bi do madame Léotard s molbom da joj pomogne, da riješi pitanje koje joj ne ide od ruke. Isto je tako bilo u svakom njenom postupku. Mislila je već mnogo, premda se to na prvi pogled nije nipošto činilo. Ali u isti je mah bila naivnija nego sto bi po godinama trebala da bude: događalo joj se ponekad da zapita kakvu puku glupost; drugi joj se put u odgovorima očitovala najdalekovidnija oštroumnost i lukavština.

Kako sam napokon i ja mogla da se bavim čime, ispitala me madame Léotard šta znam, pa kad je pronašla da vrlo dobro čitam, a vrlo loše pišem, rasudila da je odmah prijeko potrebno da me se poučava francuski jezik.

Nisam ništa uzvraćala, te jednoga jutra sjedosmo, zajedno s Katjom, za učevni stol. A upravo je taj put Katja, baš kao navlaš, bila neobično tupa i do krajnosti rastresena, tako da madame Léotard nije znala šta joj je. Ja sam, pak, za prve lekcije naučila već svu francusku abecedu, želeći da svojom marljivošću što više ugodim madame Léotard. Na kraju lekcije madame se Léotard posve rasrdila na Katju.

— Gledajte nju — reče pokazujući na mene — bolesno dijete, uči prvi put i uradilo deset puta više nego vi. Zar vas nije stid?

— Ona zna više od mene? — zapitala Katja u čudu — ta ona uči još abecedu!

— Za koliko ste vi vremena naučili abecedu?

— Za tri lekcije.

— A ona za jednu. Ona dakle tri puta brže razumijeva od vas i za tren će vas preteći. Je li tako?

Katja razmislila malo i odjednom joj lice planulo kao plamen kad se uvjerila da je prigovor madame Léotard opravdan.

Zarumenjeti se, zažariti od stida — to joj se prvo događalo u svakoj nedaći, bilo od mrzovolje, bilo od ponosa, kad bi je optužili za

vragolije, jednom riječju, gotovo u svim prigodama. Sada joj gotovo udarile suze na oči, ali je pošutjela i samo me pogledala tako kao da me želi spaliti pogledom. Odmah sam se dosjetila šta je. Jadnica je bila beskrajno ponosita i samoljubiva. Kad odosmo od madame Léotard, počnem govoriti da joj što prije razbijem zlovolju i da joj pokažem kako ja nisam nipošto kriva Francuskinjinim riječima, ali je Katja šutjela kao da me i ne čuje.

Za sat uđe ona u sobu, gdje sam ja sjedjela uz knjigu i neprestano razmišljala o Katji, zaprepašćena i uplašena što ona opet neće da govori sa mnom. Ona me pogledala ispod oka, sjela po običaju na divan i pol sata nije skidala očiju s mene. Napokon nisam izdržala, nego je pitajući pogledala.

— Znate li plesati? — upitala Katja.

— Ne, ne znam.

— A ja znam.

Šutnja.

— A na fortepijanu svirati?

— Ni to ne znam.

— A ja sviram. To je vrlo teško naučiti.

Ja zašutjela.

— Madame Léotard kaže da ste pametniji od mene.

— Madame Léotard se rasrdila na vas — odgovorim.

— A zar će se i tata srditi?

— Ne znam — odgovorim.

Opet šutnja; kneginjica od nestrpljivosti lupka o pod sitnom svojom nožicom.

— Podsmijevat ćete mi se, dakle, zato jer poimate bolje od mene? — zapitala najzad, kad nije više mogla zadržati za sebe svoju zlovolju.

— Ah, ne, ne! — uzviknula sam i skočila s mjesta da poletim k njoj i da je zagrlim.

— A zar vas, kneginjice, nije stid misliti ovako i pitati to? — razlegao se iznenada glas madame Léotard, koja nas je već pet časaka promatrala i slušala naš razgovor. — Stidite se! Zaviđate siromašnoj djevojčici i hvalite joj se da znate plesati i na fortepijanu svirati. Stid vas bilo; sve ću pripovjediti knezu.

Kneginjici planuli obrazi kao rumeno sunce.

— To je ružno. Uvrijedili ste je svojim pitanjima. Roditelji su joj bili siromasi i nisu joj mogli uzeti učitelje; ona je sama učila, jer u nje je dobro, blago srce. Morali biste je voljeti, a vi se želite s njom svađati. Stidite se, stidite se! Ta ona je sirota. Nema nikoga. Da biste joj se još pohvalili kako ste vi kneginjica, a ona nije! Ostavljam vas samu. Razmislite ovo što sam vam govorila, popravite se!

Kneginjica je mislila upravo dva dana. Dva se dana nije čuo njen smijeh i vika. Kad sam se po noći probudila, čula sam da ona i u snu raspravlja dalje s madame Léotard. Za ta dva dana čak je i malo izmršavjela, i rumen joj se nije tako živo blistala na svijetlom lišcu. Napokon trećega dana sastadosmo se nas dvije dolje u velikim sobama. Kneginjica je dolazila od majke, ali kad je ugledala mene, zaustavila se i sjela nedaleko, sučelice. U strahu sam očekivala šta će biti, i sva sam drhtala.

— Netočka, zašto su mene grdili zbog vas? — najzad ona upitala.

— Nije zbog mene, Katenjka — odgovorim da se brže opravdam.

— A madame Léotard kaže da sam vas uvrijedila.

— Nije, Katenjka, nije, niste me uvrijedili.

Kneginjica slegla rameščima pokazujući da je u nedoumici.

— Zašto neprestano plačete? — zapita ona malo pošutjevši.

— Neću plakati ako vi hoćete — odgovorim kroz suze.

Ona opet slegla ramenima.

— I prije ste uvijek plakali?

Nisam odgovarala.

— Zašto živite kod nas? — zapita iznenada kneginjica, pošto je pošutjela.

Pogledam je u čudu, i kao da me nešto ubolo u srce.

— Zato jer sam sirota — odgovorim napokon kad sam se sabrala.

— Jeste li imali tatu i mamu?

— Jesam.

— Oni vas nisu voljeli?

— Nije... voljeli su me — odgovorim na silu.

— Jesu li bili siromašni?

— Jesu.

— Vrlo siromašni?

— Jesu.
— Nisu vas ništa učili?
— Učili su me čitati.
— Jeste li imali igračaka?
— Nisam.
— Jeste li imali kolača?
— Nisam.
— Koliko ste imali soba?
— Jednu.
— Jednu sobu?
— Jednu.
— A sluge ste imali?
— Ne, nismo imali sluga.
— A tko vas je služio?
— Sama sam odlazila kupovati.

Kneginjičina su mi pitanja sve vise i više razdirala srce. I uspomene, i moja osamljenost, i kneginjičino čuđenje — sve me to zaprepašćivalo, vrijeđalo mi srce, koje je krvarilo. Sva sam drhtala od uzbuđenja i gušila se u suzama.

— Drago vam je, dakle, što živite kod nas?

Šutjela sam.

— Jeste li imali lijepu haljinu?
— Nisam.
— Ružnu?
— Da.
— Vidjela sam vašu haljinu, pokazali su mi je.

— A zašto me ispitujete? — rekoh, a sva sam zadrhtala od nekoga novog osjećaja, meni nepoznatoga i ustala. — A zašto me ispitujete — nastavila sam i zarumenjela se od zlovolje. — Zašto mi se podsmijevate?

Kneginjica planula, pa i ona ustala, ali za tren svladala svoje uzbuđenje.

— Ne... ja se ne podsmijevam — odgovori ona. — Htjela sam samo da znam je li istina da su vam tata i mama bili siromasi.

— Zašto me pitate za tatu i mamu? — rekoh i zaplakah od unutarnje boli. — Zašto tako pitate za njih? Šta su vam oni učinili, Katja?

Katja je stajala zbunjena i nije znala šta bi odgovorila. U taj čas uđe knez.

— Šta ti je, Netočka? — zapita kad me pogledao i opazio moje suze. — Šta ti je? — nastavio kad je pogledao Katju, koja se zarumenjela kao vatra. — O čemu ste govorile? Radi čega ste se svadile? Netočka, radi čega ste se svadile?

Ali nisam mogla da odgovorim. Uhvatila kneževu ruku i u suzama je poljubila.

— Katja, ne laži. Šta je tu bilo?

Katja nije umjela lagati.

— Rekla sam da sam vidjela kakvu je ružnu haljinu imala dok je još živjela kod tate i mame.

— Tko ti je pokazao? Tko se usudio da ti pokaže?

— Sama sam vidjela — odgovori Katja odrješito.

— Pa dobro! Ti nećeš izdati drugoga, znam te. Šta je dalje?

— A ona zaplakala i rekla: zašto se podsmijevam njezinom tati i mami?

— Podsmijevala si se, dakle, njima?

Katja se doduše, nije podsmijevala, ali u nje je valjda bila takva namjera, kad sam tako od prvoga časa shvatila. Nije odgovarala ni riječi: priznavala je, dakle, da je skrivila.

— Odmah joj priđi i zamoli za oproštenje — reče knez pokazujući na mene.

Kneginjica stoji blijeda kao krpa i ne miče se s mjesta.

— Dakle! — reći će knez.

— Neću — progovori napokon Katja tiho, a na najodrješitiji način.

— Katja!

— Ne, neću, neću! — zaviknula ona naglo, bljesnula očicama i zatoptala nogama. — Neću, tata, da molim za oproštenje. Ne volim je. Neću da živim zajedno s njom... Nisam kriva što ona čitave dane plače. Neću, neću!

— Dođi sa mnom! — reče knez, uhvati je za ruku i odvede u svoj kabinet. — Netočka, otiđi gore.

Htjedoh da poletim knezu, htjedoh da molim za Katju, ali knez strogo ponovio svoj nalog i otišla sam gore, a sva se sledenila od prepasti, kao da sam mrtva. Kad sam došla u našu sobu, padnem na divan i prekrijem rukama glavu. Brojim časove, nestrpljivo očekujem

Katju, hoću da joj se bacim pred noge. Napokon se ona vrati, ne reče mi ni riječi, prođe kraj mene i sjedne u kut. Oči su joj crvene, obrazi nabuhli od suza. Nestalo sve moje odlučnosti. Gledam je u strahu i od straha ne mogu da se maknem s mjesta.

Na sve sam moguće načine krivila sebe, svom sam silom nastojala da dokažem sebi kako sam ja sve skrivila. Tisuću sam puta. htjela da priđem Katji i tisuću sam puta zastajala, jer nisam znala kako će ona to primiti. Tako prošao jedan dan, dva dana. Pred veče drugoga dana Katja se odobrovoljila i potjerala svoj obruč po sobama, ali brzo se okanila svoje zabave i sjela sama u kut. Prije nego što će leći da spava, obratila se odjednom meni, čak i koraknula dva koraka prema meni i usnice joj se rastavile da mi nešto reknu, ali zastala, vratila se i legla u postelju. Poslije toga dana prošao još jedan dan, i začuđena madame Léotard počela najzad ispitivati Katju: šta joj je? Nije li bolesna kad se odjednom stišala. Katja odgovorila nešto, uzela volant, ali tek što se madame Léotard okrenula, Katja se zarumenjela i zaplakala. Istrčala iz sobe da je ja ne vidim. A napokon se sve riješilo: upravo tri dana nakon naše razmirice ušla ona odjednom poslije objeda u moju sobu i bojažljivo mi se približila.

— Tata je naložio da vas zamolim za oproštenje — progovorila — hoćete li mi oprostiti?

Brže sam uhvatila Katju za obje ruke i predišući od.uzbuđenja rekla:

— Hoću! Hoću!

— Tata mi je naložio da se poljubim s vama — hoćete li me poljubiti?

Za odgovor joj stadoh ljubiti ruke i polijevati ih suzama. Kad sam pogledala Katju, opazih u nje neku neobičnu kretnju. Usne joj se lako dodirkuju, podbradak podrhtava, očice se ovlažile, ali za tren svladala svoje uzbuđenje i smiješak joj sinuo časkom na usnama.

— Otići ću, reći ću tati da sam vas poljubila i zamolila za oproštenje — reče tiho, kao da razmišlja sama u sebi. — Nisam ga vidjela već tri dana; zabranio je da mu dolazim dok to ne učinim — dometnula nakon šutnje.

A kad je to izgovorila, bojažljivo i turobno sišla dolje, kao da još nije bila sigurna kako će je otac primiti.

Ali za sat se začula gore vika, buka, smijeh, Falstaffov lavež, nešto se prevrnulo i razbilo, nekoliko knjiga poletjelo na pod, obruč zabrujao i zaskakao po svim sobama — jednom riječju, doznala sam da se Katja pomirila s ocem, i srce mi zadrhtalo od radosti.

Ali meni nije prilazila i očito je izbjegavala razgovore sa mnom. Mjesto toga sam imala čast da do najvišega stupnja uzbudim njenu radoznalost. Sve češće i češće bi sjedala meni sučelice, da me udobnije promotri. Sve me naivnije promatrala, jednom riječju, razmažena, samovoljna djevojčica, koju su svi u kući mazili i tetošili kao dragocjenost, nije mogla da razumije zašto ona mene već nekoliko puta sreta na svojem putu, kad nikako ne želi da me sreta. Ali to je bilo krasno, dobro malo srce, koje je uvijek već samim instinktom znalo da pronađe valjan put. Najveći je utjecaj na nju imao otac, kojega je obožavala. Mati ju je mahnito voljela, ali je bila užasno stroga s njom, i od nje je Katja baštinila tvrdokornost, ponos i čvrsti karakter, ali je trpjela sve majčine hirove, koji su dotjerivali i do moralne tiranije. Kneginja je nekako čudno poimala odgoj, te je Katjin odgoj bio nekakav čudan kontrast između nevaljala maženja i neumoljive strogosti. Što se jučer dopuštalo, to se odjednom danas bez ikakva razloga zabranjivalo, i u djetetu se vrijeđao osjećaj pravednosti... Ali taj će se život opričati. Spomenut ću samo da je dijete već znalo da odredi svoje odnose prema majci i ocu. S ocem je bila kakva jest, otvorena, nepritajena, iskrena. S materom sasvim protivno — šutljiva, nepovjerljiva i poslušna bez pogovora. Ali poslušnost joj nije potjecala od iskrenosti i uvjerenja, nego zbog potrebnoga sistema. Razjasnit ću to kasnije. Ali ću u osobitu čast mojoj Katji kazati da je napokon shvatila majku, pa kad joj se pokorila, bila je već sasvim upoznala njenu beskrajnu ljubav koja je narasla ponekad do bolesne zanesenosti — i kneginjica je ovo posljednje velikodušno smatrala za stjecaj okolnosti. Žalibože, taj je razlog slabo pomogao kasnije njenoj vatrenoj glavici!

Ali ja nisam gotovo ni razumijevala šta se sa mnom zbiva. Sve se u meni burkalo od nekoga novoga, nerazjašnjivoga osjećaja, i neću pretjerati ako reknem da me taj novi osjećaj mučio i morio. Kratko rečeno — i neka mi se oprosti riječ — bila sam zaljubljena u moju Katju. Jest, to je bila ljubav, prava ljubav, ljubav sa suzama i radostima, strastvena ljubav. Šta me privlačilo k njoj? Zašto je

nastala takva ljubav? Započela se od prvoga pogleda na nju, kad mi je sve osjećaje slatko prenerazila pojava djeteta, dražesnoga kao anđeo. Sve je na njoj bilo krasno; ni jedna se mana nije rodila s njom — sve su bile primljene i sa svima se borila. Svuda se vidjela krasna osnova, koja je na neko vrijeme primila lažan oblik; ali sve se na njoj, počevši od te borbe, sjalo radosnom nadom, sve proricalo radosnu budućnost. Svi su uživali u njoj, svi je voljeli, nisam ja jedina. Kad bi nas oko tri sata vodili na šetnju, svi su prolaznici zastajali kao zapanjeni, čim bi je pogledali, i počesto se za sretnim djetetom razlijegao zadivljen uzvik. Rodila se za sreću, morala se roditi za sreću — to je bio prvi dojam pri susretu s njom. Možda se prvi put u meni rodio estetski osjećaj, ljepota, prvi se put ona probuđena javila — i to je sav povod da se rodila moja ljubav.

Kneginjici bijaše glavna mana, ili, da se bolje kaže, glavna crta njena karaktera, koja je nesuzdrživo nastojala da se utjelovi u svoj prirodni oblik i dakako bila nekako po strani, u fazi borbe — njen ponos. Taj se ponos razvio do naivnih sitnica i zapadao u samoljublje, tako da je prigovor, kakav mu drago bio, nije vrijeđao, nije srdio, nego samo zadivljivao. Nije mogla da dokuči kako bi išta moglo biti drugačije nego što bi ona poželjela. Ali pravednost svagda je pobjeđivala u njenu srcu. Ako bi se uvjerila da je nepravedna, odmah bi se pokoravala presudi, bez pogovora i nepokolebljivo. Pa ako se dosad u vladanju prema meni iznevjeravala samoj sebi, sve to tumačim nedokučivom antipatijom prema meni, što je na neko vrijeme pomutila skladnost i harmoniju njena čitavog bića; tako je i moralo da bude: prestrastveno je istupala kad se čime zanijela, i uvijek ju je tek primjer, iskustvo izvodilo na pravi put. Rezultati svega što je poduzimala bili su krasni i istinski, ali su postignuti neprestanim zastranjivanjem i zabludama.

Katja je vrlo brzo zadovoljila svoju pasku nada mnom i odlučila se, napokon, da me ostavi na miru. Gradila se kao da mene i nema u kući; nije mi govorila ni jednu suvišnu riječ, gotovo ni potrebnu; odalečila me od igre, a nije me odalečila na silovit način, nego tako spretno kao da sam ja sama pristala na to. Lekcije su se nastavljale svojim redom, pa ako su mene isticali njoj za primjer zbog lakoga shvaćanja i mirne naravi, to i nisam više bila dostojna da vrijeđam njeno samoljublje, koje je bilo izvanredno osjetljivo, tako te je mogao

da je uvrijedi čak i naš buldog, sir John Falstaff. Falstaff je bio hladnokrvan i flegmatik, ali ljut kao tigar kad bi ga dražili, toliko ljut da ne bi priznavao ni gospodarovu vlast. Još je imao jednu karakteristiku: nije volio ama nikoga; ali najljući mu je, prirodni neprijatelj bila svakako starica kneginjica... Ali ta će se pripovijest tek pripovijedati. Samoljubiva je Katja svim sredstvima nastojala da pobijedi Falstaffovu neljubeznost; bilo joj je neugodno što u kući postoji ma i životinja, jedina koja ne priznaje njen autoritet, njenu silu, ne povija se pred njom, ne voli je. Kneginjica odlučila, dakle, da sama izazove Falstaffa. Željela je da svima gospoduje i vlada; kako bi, dakle, Falstaff mogao izmaći svojoj sudbini? Ali nepokorljivi se buldog nije predavao.

Jednom poslije objeda, kad smo obje sjedjele dolje u velikoj sobi, buldog se izvalio nasred sobe i lijeno uživao svoj odmor nakon ručka. Tog časa smislila kneginjica da njega pokori svojoj vlasti. Okanila se, dakle, svoje igre, te še počela oprezno, na prstima, primicati Falstaffu, mazeči ga i tetošeći najnježnijim imenima, ljubezno ga vabeći rukom. Ali Falstaff već iz daljine nacerio svoje strašne zube; kneginjica zastala. Sva joj je namjera bila da priđe Falstaffu, da ga pomiluje, što on nije dopuštao baš nikomu osim kneginje, kojoj je bio miljenik, i da ga prisili da ide za njom: težak posao, spojen s ozbiljnom opasnošću, jer Falstaff se ne bi nipošto skanjivao da joj odgrize ruku ili da je rastrga, ako bi to smatrao za potrebno. Bio je jak kao medvjed, i ja sam nemirno motrila iz daljine šta Katja radi. Ali nije lako bilo prvi čas nju odvratiti, pa i Falstaffovi zubi, što ih je on preneuljudno cerio, bili su za to sasvim nedovoljno sredstvo. Kad se kneginjica uvjerila da mu odmah ne može prići, u nedoumici obišla neprijatelja uokolo. Falstaff se nije maknuo s mjesta. Katja ga opet obišla u krugu, ali znatno umanjila promjer, onda ga obišla po treći put, a kad je došla do onoga mjesta koje se Falstaffu činilo svetim, opet on iscerio zube. Kneginjica lupnula nožicom, otišla zlovoljna, u dvoumici, i sjela na divan.

Za desetak časaka smislila novu napast, smjesta izišla i vratila se sa zalihom pereca, kolača — jednom riječju, promijenila oružje. Ali Falstaff je bio hladnokrvan, jer je valjda bio presit. Nije ni pogledao komadić pereca što mu ga je dobacila; a kad se kneginjica opet stvorila na svetom mjestu, koje je Falstaff smatrao za svoju granicu,

nastala opozicija, sada jača od prve. Falstaff digao glavu, iscerio zube, tiho zarežao i malo se pomakao, kao da se sprema da se trgne s mjesta. Kneginjica pocrvenjela od gnjeva, bacila kolačiće i opet sjela.

Sjedjela je zbiljski uzrujana. Nožica joj udarala po sagu, obraščići se rumenjeli kao rumen na nebu, a na oči čak udarile suze od zlovolje. Slučajno pogledala mene — i sva joj krv jurnula u glavu. Odrješito skočila s mjesta i najodlučnijim korakom pošla ravno prema strašnomu psu.

Možda je ovaj put čuđenje prejako djelovalo na Falstaffa. Pustio neprijatelja preko granice i tek na dva koraka pozdravio nepromišljenu Katju najzloslutnijim režanjem. Katja se zaustavila načas, ali samo načas, pa odlučno stupila naprijed. Zamrla sam od prepasti. Kneginjica se oduševila kao nikada; oči joj se blistale pobjedom, slavljem. Bila je takva da bi je bilo vrijedno naslikati. Smiono otrpjela grozoviti pogled razbješnjeloga buldoga i nije zadrhtala od njegova strašnoga zjala; on se pridignuo. Iz rutavih mu se prsa razleglo užasno rezanje; još časak i on bi je rastrgao. Ali kneginjica ponosito položila na njega svoju malu ručicu i slavodobitno ga tri puta pomilovala po leđima. Jedan je trenutak buldog bio neodlučan. Taj je trenutak bio najužasniji; ali se odjednom tromo dignuo s mjesta, protegnuo se, te smislio valjda da mu se ne vrijedi petljati s djecom, i premirno izišao iz sobe. Kneginjica slavodobitno stala na izvojštenom mjestu i dobacila meni nerazjašnjiv pogled, presićen, opojen pobjedom. A ja sam bila blijeda kao krpa; ona to opazila i osmijehnula se. Ali i njoj je već po obrazima palo smrtno bljedilo. Jedva je došla do divana i srušila se na nj skoro onesviještena.

Ali mojemu oduševljenju za nju nije više bilo kraja Od toga dana, kad sam se tolikoga straha natrpjela zbog nje, nisam više mogla da vladam sobom. Ginula sam od čežnje, tisuću sam puta bila pripravna da joj poletim oko vrata, ali strah me prikovao da se ne mičem s mjesta. Sjećam se, nastojala sam da bježim od nje, da ne bi vidjela moje uzbuđenje, ali kad bi ona iznenada ušla u sobu, u kojoj sam se krila, zadrhtala bih i srce bi mi zakucalo tako da mi se u glavi zavrtjelo. Čini mi se, moja je vragolanka to opazila te je dva-tri dana bila i sama nekako zbunjena. Ali nabrzo se ona naučila na te prilike.

Tako je protekao cijeli mjesec dana, koji sam provela u tajnim mukama. Moji osjećaji imaju neku nerazjašnjivu rastegljivost, ako se tako može kazati; od prirode sam strpljiva do krajnjega stupnja, tako te se tek u krajnjem slučaju događa da mi osjećaji buknu i iznenada se probude. Treba znati da za sve to vrijeme ja i Katja nismo progovorile više od pet riječi; ali malo-pomalo opazila sam, po nekim neosjetnim znacima, da se kod nje sve to ne zbiva iz zaboravnosti, ni iz ravnodušnosti prema meni, nego zbog toga što mi se namjerno uklanja, kao da je zadala sebi riječ da će me držati u nekim granicama. Ali ja već nisam obnoć spavala, a obdan nisam mogla da skrijem zabunu ni od madame Léotard. Moja ljubav za Katju poprimila je čudesne razmjere. Jednom sam kradom uzela njen rubac, drugi put vrpcu, koju je upletala u kosu, pa sam ih po cijele noći ljubila i plakala. Isprva me Katjina ravnodušnost mučila do uvrede; ali sada se sve smutilo u meni, te ni sama nisam mogla da razjasnim svoje osjećaje. Tako su novi dojmovi malo-pomalo istiskivali stare, pa su uspomene o tužnoj mojoj prošlosti izgubile svoju bolesnu snagu i odmijenio ih u meni nov život.

Sjećam se, budim se ponekad noću, ustajem s postelje i na prstima prilazim kneginjici. Po cijele sate buljim u usnulu Katju pri slaboj svjetlosti naše noćne svjetiljke, sjedam gdjekad na njen krevet, saginjem joj se k licu i zapahnjuje me njen žarki dah. Tihano, dršćući od straha, ljubim joj ručice, ramešca, kosu, nožicu, ako joj nožica izviruje ispod pokrivača. Malo-pomalo primijetila sam — jer već cijeli mjesec dana nisam očiju skidala s nje — da se Katja iz dana u dan sve više stužuje; narav joj stala gubiti svoju ujednačenost: ponekad po cijeli dan ne čuješ ni da je šušnula, a drugi put podiže toliku graju kakve još nikada nije bilo. Postala razdražljiva, izisklјiva, rumenjela se i srdila vrlo često, pa i prema meni pokazala male okrutnosti: sad odjednom neće da objeduje kraj mene, da sjedi blizu mene, kao da sam joj odurna; sad odlazi odjednom materi i sjedi ondje po cijele dane, a možda zna da ginem od čežnje kad nje nema; sad odjednom započinje da me gleda po cijele sate, tako da ne znam kamo bih se djela od zabune što me ubija, crvenim se, blijedim, a ipak ne smijem da iziđem iz sobe. Dva puta se već Katja potužila na groznicu, a prije u nje nisu zapamtili nikakvu bolest. Napokon odjednom stvorena osobita odredba: po

odlučnoj kneginjičinoj želji preselila se ona dolje, majci, koja je gotovo umrla od straha kad se Katja potužila na groznicu. Potrebno je kazati da je kneginja bila vrlo nezadovoljna sa mnom i svu je promjenu kod Katje, koju je opažala i ona, pripisivala meni i utjecaju moje mračne naravi, kako se izražavala, na narav njene kćeri. Odavno bi nas već bila rastavila, ali je to odgađala do određenog vremena, jer je znala da će morati izdržati ozbiljnu prepirku s knezom, koji joj je, doduše, popuštao u svemu, ali je ponekad postajao nepopustljiv i tvrdokoran do nepokolebljivosti. A ona je odlično razumijevala kneza.

Mene je zapanjila kneginjičina preseoba i cijelu sam sedmicu provela u bolesnoj duševnoj napetosti. Morio me jad i razbijah glavu o razlozima Katjine mrzovolje prema meni. Tuga mi kidala dušu i u uvrijeđenu mi srcu stao iskrsavati osjećaj pravednosti i zlovolje. U meni se rodio neki ponos, pa kad bih se sastajala s Katjom u vrijeme kad bi nas vodili na šetnju, gledala sam je tako slobodno, tako ozbiljno da to i nije nalikovalo na ono prije, pa ju je to i začudilo. Dakako, takve su se promjene zbivale u meni samo na mahove i onda me srce opet stalo boljeti sve jače i jače, i još više sam slabila i bivala malodušnija nego prije. Najzad jednoga jutra, na najveće čudo i radosnu moju zabunu, kneginjica se vratila gore. Najprije mahnito se smijući poletjela da grli madame Léotard i rekla da se opet seli k nama, onda i meni kimnula glavom, izmolila dopuštenje da toga jutra ništa ne uči, te se cijelo jutro nestašila i trčkala. Nikad je nisam vidjela življu i radosniju. Ali se pred veče stišala, stužila i opet joj neka sjeta zasjenila divno lišće. Kad je kneginja naveče došla da je pogleda, vidjela sam kako se Katja neprirodno muči da se pričini veselom. Ali čim joj je otišla mati i ona ostala sama, udarila u plač. Ja se zapanjila. Kneginjica primijeti moje zanimanje i iziđe. Jednom riječju, u njoj se pripravljala neka neočekivana kriza. Kneginja se svjetovala s doktorima, svaki dan dozivala madame Léotard pa je ispitivala o Katji; naložila da paze na svaku njenu kretnju. Jedina sam ja slutila istinu i srce mi snažno zakucalo od nade.

Jednom riječju, mali se roman raspletao i svršavao. Treći dan nakon Katjina povratka k nama gore, primijetih kako me cijelo jutro gleda takvim čudnim očima, takvim promijenjenim pogledima... Nekoliko sam puta sretala te poglede i svaki smo put obadvije

crvenjele i obarale oči, kao da se stidimo jedna od druge. Napokon se kneginjica nasmijala i ostavila me. Otkucala tri sata i nas počeli oblačiti za šetnju. Iznenada mi pristupila Katja.

— Razvezala vam se cipela — reče mi — dajte da vam je svežem.

Sama sam se sagla i pocrvenjela kao višnja kad je napokon Katja progovorila sa mnom.

— Daj! — reče mi nestrpljivo i nasmije se. Sagne se sada, silom mi uhvati nogu, metne je sebi na koljeno i sveže mi cipelu. Ja se zadihala; nisam od neke slatke prepasti znala šta bih radila. Kad mi je svezala cipelu, ustala i ogledala me od glave do pete.

— Evo ti je i grlo golo — reče i prstićem mi se dodirne gologa tijela na vratu. — Ta daj, ja ću ti svezati.

Nisam prigovarala. Ona mi razveže rubac oko vrata i sveže ga po svojem.

— Mogla bi inače uhvatiti kašalj — reče, a lukavo se osmjehnula i crnim, vlažnim očicama bljesnula na mene.

Bila sam presretna; nisam znala šta se sa mnom zbiva i šta se zbilo s Katjom. Ali naša se šetnja, hvala bogu, završila, jer inače ne bih izdržala, nego bih poletjela da je ljubim na ulici. Kad smo se penjale uza stepenice, pošlo mi ipak za rukom da joj kradom poljubim rame. Ona opazila, drhtnula, ali nije rekla ni riječi. Naveče je nagizdali i odveli dolje. Kod kneginje su bili gosti. Ali te večeri nastao u kući strašan metež.

Katju uhvatio živčani napadaj. Kneginja se zaprepastila. Došao doktor i nije znao šta bi kazao. Razumije se, svalili sve na dječje bolesti, na Katjinu dobu, ali ja sam pomislila drugačije. Sutradan došla Katja k nama, kakva je i svagda, rumena, vesela, zdrava zdravcata, ali s takvim mušicama i hirovima kakvih nije nikad bilo u nje.

Prvo, cijelo jutro nije slušala madame Léotard. Onda odjednom poželjela da ode staroj kneginjici. Starica, koja nije trpjela nećakinju, bila u neprestanoj razmirici s njom i nije htjela da je viđa — sada preko običaja nekako privoljela da je primi. Isprva je sve bilo dobro i prvi sat proživješe one u slozi. Vragolanka Katja smislila da zamoli oproštenje za sve svoje prijestupe, za nestašnost, za viku, za to što kneginjici nije davala mira. Kneginjica joj svečano i u suzama

oprostila. Ali obješenjakinja namislila da ide dalje. Palo joj na pamet da pripovijeda takve vragolije, kakve je tek zamišljala i snovala. Katja se pričinila ponizna, spremna na post i pokajanje; jednom riječju, bogomoljka se zanijela i neobično polaskalo njenu samoljublju što će sada pobijediti Katju, koja je blago, kumir svoj kući, te je znala prisiliti čak i svoju majku da izvršava njene hirove.

I, eto, vragolanka priznala, prvo, da je kanila prilijepiti posjetnicu kneginjici na haljinu, onda joj Falstaffa strpati pod krevet; onda joj skrhati naočare, odnijeti joj sve knjige i mjesto njih donijeti od mene francuskih romana; onda nabaviti žabica i porazbacati ih po podu; onda joj u džep turiti igru karata, itd., itd. Jednom riječju, zaredale se vragolije sve gora za gorom. Starica se razbješnjela, blijedjela, crvenjela od jada; napokon Katja nije mogla da izdrži, nego zahohotala i pobjegla od tetke. Starica odmah poslala po kneginju. Zapodjela se cijela parnica, te je kneginja dva sata sa suzama u očima preklinjala rođakinju đa oprosti Katji i da dopusti da je ne kažnjavaju, jer neka uzme u obzir da je bolesna. Kneginjica nije isprva htjela ni da sluša; izjavila da će se odmah sutra iseliti iz kuće, i tek se onda smekšala kad joj je kneginja zadala riječ da će odgoditi kaznu dok kći ne ozdravi, a onda će udovoljiti pravednomu zgražanju ostarjele kneginjice. Ali Katja izvukla oštar ukor. Odveli je dolje kneginji.

Ali vragolanka ipak pobjegla poslije objeda. Šuljajući se dolje, sretoh je sama već na stepenicama. Odškrinula vrata te zove Falstaffa. Odmah se dosjetih da snuje strašnu osvetu. Radilo se o tome: starica kneginjica nije imala nepomirljivijeg neprijatelja od Falstaffa. On se nije umiljavao nikomu, nije volio nikoga, nego je bio bahat, ponosit i ambiciozan do krajnosti. Nije volio nikoga, ali je očevidno iziskivao od svakoga poštovanje što ga ide. Svi su ga i štovali, a uz štovanje ga se i svojski pobojavali. Ali kad je došla starica kneginjica, sve se odjednom promijenilo: Falstaffa strašno uvrijedili, formalno mu naime zabranili da ne smije odlaziti gore.

Isprva je Falstaff zbog uvrede bio izbezumljen i cijelu je jednu sedmicu šapama grebao vrata na kraju stepenica što idu odozgor u donju sobu; ali nabrzo se dosjetio razlogu progonstva i odmah prve nedjelje, kad je starica kneginjica odlazila u crkvu, poletio Falstaff na jadnicu uz skviku i lavež. Slugama se naložila najstroža

odgovornost. Ali osvetljiva životinja našla ipak načina da neka tri puta provali gore. Čim bi provalio gore, protrčao bi odmah cijelim redom soba sve do staričine spavaće sobe. Ništa ga nije moglo zadržati. Na sreću, staričina su vrata bila uvijek zatvorena, te bi se Falstaff ograničio na to da pred vratima užasno zavija sve dotle dok ne dotrče ljudi i ne otjeraju ga dolje. Kneginjica je pak sve dotle dokle je god trajao posjet neukrotivog buldoga vikala kao da su je već pojeli, i svaki se put ozbiljno razboljela od straha. Nekoliko je puta stavljala kneginji ultimatum, i dotjerala čak dotle te se jednom zaboravila i kazala da će iz kuće ili ona ili Falstaff, ali kneginja nije pristala da odstrane Falstaffa.

Kneginja je malo koga voljela, ali Falstaffa je poslije djece voljela jače od ikoga na svijetu, i evo zašto. Prije šest godina knez se jednom vratio sa šetnje i doveo prljavo, bolesno štene najjadnije vanjštine, ali to je bio buldog najčistije krvi. Knez ga je nekako izbavio od smrti. Ali kako se novi stanar vladao svojski neuljudno i prosto, to ga po zahtjevu kneginjinu ukloniše u stražnje dvorište i svezaše. Knez se nije protivio. Nakon dvije godine, kad je sva porodica živjela u ljetovalištu, pao mali Saša, Katjin mlađi brat, u Nevu. Kneginja zaciknula i prva joj kretnja bješe da se za sinom bacila u vodu. Jedva je izbavili od sigurne smrti. Međutim je nagla struja nosila dijete i samo mu se odjeća promaljala. Brže počeli odvezivati čamac, ali bi bilo čudo da ga spase. Odjednom golemi, gorostasni buldog skočio u vodu u presret dječaku koji se utapa, uhvatio ga zubima i pobjednički isplivao s njim na obalu. Kneginja poletjela da ljubi prljavoga, mokroga psa. Ali Falstaff, koji se tada još zvao prozaičnim i najplebejskijim imenom Friksa, nije trpio ničije milovanje, te je kneginji na grljenje i poljupce uzvratio ugrizom u rame koliko mu dosegoše zubi. Kneginju je za svega života mučila ta rana, ali zahvalnost joj bijaše beskrajna. Falstaffa uzeli u nutarnje sobe, očistili, oprali, te on dobio fino izrađen srebren ogrljak. Nastanio se u kneginjinu kabinetu, na divnoj medvjeđoj koži, i kneginja naskoro postigla da ga, smije milovati, bez straha da će odmah, brzo biti kažnjena. Kad je doznala da joj se ljubimac zove Friksa, zgrozila se, te odmah stadoše tražiti novo ime, po mogućnosti starinsko. Ali imena Hektor, Cerber, i druga bila su već odviše istrcana; tražilo se ime koje sasvim dolikuje kućnom

miljeniku.. Napokon knez, kad je uzeo na um Friksinu fenomenalnu proždrljivost, predložio da se buldog nazove Falstaffom. Ime se prihvatilo s oduševljenjem i ostalo buldogu zauvijek. Falstaff se počeo dobro vladati; kao pravi Englez bio je šutljiv, mrk i ni na koga nije nasrtao prvi, samo je iziskivao da s poštovanjem obilaze njegovo mjesto na medvjeđoj koži i da mu uopće iskazuju dužno štovanje. Ponekad kao da ga spopadaju djetinjarije, kao da ga obuzima spleen, i u tim se časovima tužno sjeća Falstaff da još nije kažnjen neprijatelj, nepomirljivi neprijatelj koji je dirnuo u njegova prava. Onda se kradom šulja stepenicama što vode gore, pa kad, kao obično, nalazi da su vrata zatvorena, liježe gdjegod nedaleko, sakriva se u kut i podmuklo vreba neće li se tkogod prevariti i ostaviti otvorena vrata u gornji kat. Katkad je osvetljiva životinja čekala po tri dana. Ali su bili izdani strogi nalozi da se pazi na vrata, i tako Falstaff već dva mjeseca nije stizao gore.

— Falstaffe, Falstaffe! — zovnula kneginjica, otvorivši vrata i ljubezno mameći Falstaffa na stepenice.

Falstaff nanjušio da se otvaraju vrata te se u taj čas već pripravio da preskoči svoj Rubikon. Ali kneginjičin mu se zov učinio tako nemogućim da neko vrijeme nikako nije htio da vjeruje svojim ušima. Bio je lukav kao mačka, pa da se ne bi pričinio kao da je opazio omašku onoga koji je otvorio vrata, prišao prozoru, položio svoje silne šape na dasku i počeo promatrati zgradu sučelice — jednom riječju, vladao se kao posve tuđ čovjek, koji je krenuo na šetnju te časkom stao, da se nauživa krasne arhitekture susjedne zgrade. Međutim mu je srce kucalo i razgaljivalo se od slatkoga očekivanja. A koliko li se začudio, obradovao, mahnito obradovao kad se pred njim širom otvorila vrata, štaviše, njega još i zovu, pozivaju, mole da ode gore i da odmah udovolji svojoj pravednoj osveti! Skviknuo od radosti, iscerio zube, te strašan, pobjedan poletio, strelimice gore.

Navala mu bješe tako jaka da je stolica, što mu se ispriječila na putu i on u letu zapeo za nju, odskočila na hvat i ondje se prevrnula. Falstaff je letio kao tane kad izjuri iz topa. Madame Léotard zaciknula od užasa. Ali Falstaff stigao već do posvećenih vrata, udario u njih obadvjema šapama, ali ih nije otvorio, te počeo zavijati kao da ugiba. Za odgovor mu zaori strašan krik stare djevice. Ali već trče sa svih strana cijele legije neprijatelja, sva se kuća preselila

gore, i Falstaff se, divlji Falstaff, s brnjicom koju mu vješto natakoše na ralje, svezanih svih četiriju nogu, vraća neslavno s bojišta, vuku ga na omči dolje.

Poslali glasnika po kneginju.

Sada kneginja nije bila voljna da prašta i da pomiluje; ali koga bi kaznila? Dosjetila se smjesta za tren; oči joj se ustavile na Katji... I jest: Katja stoji blijeda, dršćući od straha. Tek sada se jadnica dosjetila posljedicama svoje vragolije. Sumnja je mogla pasti na sluge, na nekrive, i Katja je već pripravna bila da kaže svu istinu.

— Ti si kriva? — zapita kneginja strogo.

Vidjela sam Katjino smrtno bljedilo, te istupim i izgovorim čvrstim glasom:

— Ja sam pustila Falstaffa... slučajno — dometnem, jer od groznoga kneginjina pogleda bilo mi je ponestalo sve hrabrosti.

— Madame Léotard, kaznite je dolično! — reče kneginja i ode iz sobe.

Pogledam Katju: stoji kao bez svijesti, ruke spustila niza se, lišće joj poblijedjelo i gleda u zemlju.

Jedina kazna kojom su se kažnjavala kneževa djeca bilo je zatvaranje u praznu sobu. Odsjedjeti u sobi neka dva sata nije ništa. Ali kad dijete zatvaraju silom, protiv njegove volje, i kažu da mu je oteta sloboda, onda je kazna prilično znatna. Obično su Katju, ili njena brata, zatvarali na dva sata. Mene zatvoriše na četiri, jer su uzeli na um svu grozomornost mojega postupka. Ginula sam od radosti kad sam ulazila u svoju tamnicu. Mislila sam na kneginjicu. Znala sam da sam pobijedila. Ali mjesto četiri sata, odsjedjela sam do četiri izjutra. Evo kako se to zbilo.

Dva sata pošto me zatvoriše, doznala madame Léotard da joj je doputovala iz Moskve kći, naglo se razboljela i želi da je vidi. Madame Léotard otišla, a mene zaboravila. Sluškinja koja nas je dvorila pomislila valjda da sam već puštena. Katju zovnuli dolje, pa je morala kod matere da sjedi do jedanaest sati navečer. Kad se vratila, neobično se začudila što mene nema u postelji. Sluškinja je svukla, smjestila u krevet, ali kneginjica je imala svojih razloga da ne pita za mene. Legla, pa me čeka, jer zna pouzdano da sam zatvorena na četiri sata, i misli da će me dovesti naša dadilja. Ali me

Nastja zaboravila, pogotovo jer sam se uvijek svlačila sama. Tako ostadoh da noćujem u zatvoru.

U četiri sata noći začujem da lupaju i provaljuju u moju sobu. Bila sam nekako legla na pod i spavala, pa se probudila i zaviknula od straha, ali odmah razabrala Katjin glas, koji se orio glasnije, od sviju, pa glas madame Léotard, pa uplašene Nastje, pa ključarkin. Najzad otvorili vrata i madame Léotard me suznih očiju zagrlila, moleći me da joj oprostim što me je zaboravila. Bacila sam joj se oko vrata, sva u suzama. Bila sam prozebla i sve su me kosti boljele od ležanja na golu podu. Tražila sam očima Katju, ali ona otrčala u našu spavaću sobu, skočila u postelju, a kad sam ušla, već je spavala ili se pričinjala da spava. Čekajući mene od večeri, bila je nehotice zaspala i prespavala do četiri sata izjutra. A kad se probudila, nadala graju, buku i halabuku, probudila madame Léotard, koja se bila vratila, dadilju, sve sluškinje i mene oslobodila.

Sutradan saznali moju zgodu svi u kući; čak i kneginja kazala da su bili prestrogi prema meni. Što se pak tiče kneza, njega sam toga dana prvi put u životu vidjela srdita. Neobično uzrujan otišao u devet sati izjutra gore.

— Molim vas — govorio je madame Léotard — šta vi radite? Kako ste postupali s jadnim djetetom? To je barbarstvo, pravo barbarstvo, skitstvo! Bolesno, slabo dijete, takva sanjarka, plašljiva djevojčica, fantastkinja, a vi je zatvarate u mračnu sobu, na cijelu noć! Ta to znači upropašćivati je! Zar vi ne znate njen život? To je barbarstvo, to je nečovječno, velim vam, gospođo! I kako se smije odrediti takva kazna? Tko je izmislio, tko je i mogao da izmisli takvu kaznu?

Bijedna madame Léotard, suznih očiju, zbunjena, počela mu sve objašnjavati, rekla da me je zaboravila, da joj je doputovala kći, ali kazna je sama po sebi dobra ako ne traje dugo, pa čak i Jean Jacques Rousseau[15] govori nešto slično.

— Jean Jacques Rousseau, gospođo! Ali Jean Jacques nije to mogao govoriti. Jean Jacqeus nije autoritet. Jean Jacques Rousseau nije smio govoriti o odgoju, nije imao pravo na to. Jean Jacques Rousseau se odrekao rođene svoje djece, gospođo! Jean Jacques Rousseau je zao čovjek, gospođo!

— Jean Jacques Rousseau! Jean Jacques zao čovjek! Kneže! Kneže! Šta to govorite?

I madame Léotard sva buknula.

Madame Léotard je bila divna žena i nikako nije voljela da je se vrijeđa; ali da dirneš koga bilo između njenih ljubimaca, da uzbuniš Corneilleovu, Racineovu klasičnu sjenu, da uvrijediš Voltairea, da Jean Jacquesa Rousseaua okrstiš zlim čovjekom, da ga okrstiš barabom — bože moj! Suze udarile madame Léotard na oči; starica je drhtala od uzrujanosti.

— Vi se, kneže, zaboravljate! — progovori najzad, sva izbezumljena od uzrujanosti.

Knez se odmah trgnuo i zamolio za oproštenje, onda pristupio meni, vrlo me osjećajno poljubio, prekrstio i izišao iz sobe.

— Pauvre prince![16] — reče madame Léotard, koja se i sama raznježila. Onda sjedosmo za školski stol.

Ali kneginjica je učila vrlo rastreseno. Prije nego što će na objed, prišla meni, sva zažarena, sa smiješkom na usnama, stala mi sučelice, uhvatila me za ramena i izrekla žurno, kao da se nečega stidi:

— Šta je? Jesi li se jučer nasjedjela za mene? Poslije objeda ćemo u dvoranu da se igramo.

Netko prošao kraj nas, i kneginjica se odmah okrenula od mene.

Poslije objeda, u sumraku, uhvatile se nas dvije za ruke i sišle dolje u veliku sobu. Kneginjica je bila neobično uzrujana i teško je disala. Bila sam radosna i sretna kao nikad.

— Hoćeš li se loptati? — reče mi — stani ovdje!

Postavila me u jedan kut u sobi, ali mjesto da se odmakne i da mi dobaci loptu, zastala tri koraka od mene, pogledala me, pocrvenjela, prekrila obadvjema rukama lice i srušila se na divan. Pošla sam prema njoj; ona pomislila da kanim otići.

— Ne odlazi, Netočka, ostani sa mnom — reče — to će odmah proći.

Začas skoči i sva crvena, sva u suzama poleti meni i zagrli me. Obrazi su joj bili vlažni, usnice nabuhle kao trešnjice, uvojci joj se rasuli u neredu. Ljubila me kao mahnita, ljubila mi lice, oci, usne, vrat, ruke, ridala kao u histeriji; ja sam se čvrsto privila uz nju, i mi se

zagrlile slatko, radosno, kao prijatelji, kao ljubavnici koji se sastadoše nakon duga izbivanja. Katji je tako jako kucalo srce da sam mu čula svaki kucaj.

Ali u posljednjoj se. sobi razlegao glas. Katju zovu kneginji.

— Ah, Netočka! Dakle! Do večeri, do noći! Idi sada gore, čekaj me.

Poljubila me posljednji put tiho, nečujno, snažno i poletjela od mene na Nastjin zov. Otrčala sam gore kao da sam uskrsla, bacila se na divan, sakrila glavu u jastuke i zaridala od zanosa. Srce mi lupa kao da bi da probije prsa. Ne sjećam se kako sam dočekala noć. Napokon izbilo jedanaest sati i ja legla da spavam. Kneginjica se vratila tek u dvanaest sati; iz daljine mi se nasmiješila, ali nije rekla ni riječi. Nastja je stala razodijevati i kao namjerice zatezala.

— Brže, brže, Nastja! — mrmlja Katja.

— Zacijelo ste, kneginjice, trčali uz stepenice kad vam srce tako lupa? — zapitala Nastja.

— Ah, bože moj, Nastja, kako si dosadna! Brže, brže! — I kneginjica zlovoljno udarila nožicom o pod.

— Uh, kako je srdita! — reče Nastja i poljubi kneginjici nožicu koju je izuvala.

Konačno se sve svršilo, kneginjica legla i Nastja otišla iz sobe. Katja skoči odmah iz postelje i poleti meni. Ja zaciknula dočekujući nju.

— Hajdemo k meni, legni do mene! — progovorila i digla me s postelje. Za tren se stvorih u njenoj postelji, mi se ogrlile i pomamno se privile jedna uz drugu. Kneginjica me svu izljubila.

— Ta ja se sjećam kako si me po noći ljubila! — reče, a pocrvenjela kao rak.

Ridala sam.

— Netočka! — prošaptala Katja kroz suze — anđele moj, ta ja te već odavno, već odavno volim! Znaš li otkad?

— Otkad?

— Kad mi je tata naložio da te molim za oproštenje, kad si ti, Netočka, stala u obranu svoga tate... Si-ro-tice moja! — otegnula, pa me opet obasipa poljupcima. I plače i smije se u isti mah.

— Ah, Katja!

— Pa, šta? Pa, šta?

— Zašto mi tako dugo... tako dugo... — i nisam izgovorila. Mi se zagrlile i neka tri časka nismo govorile ni riječi.

— Slušaj, šta si ti mislila o meni? — zapita kneginjica.

— Ah, kako sam mnogo razmišljala, Katja! Uvijek sam razmišljala, i dan i noć sam razmišljala.

— I po noći si govorila o meni, čula sam.

— Zbilja?

— Plakala si koliko puta!

— Vidiš! A šta si uvijek bila tako ponosita?

— Ta bila sam glupa, Netočka. To mene tako snalazi, i gotovo. Uvijek sam se ljutila na tebe.

— Zašto?

— Zato jer sam sama bila nevaljala. Najprije zato jer si ti bolja od mene; onda zato jer tebe tata više voli! A tata je dobar čovjek, Netočka! Je li?

— Ah, jest! — odgovorim u suzama kad sam se sjetila kneza.

— Dobar čovjek — ozbiljno će Katja — ali šta ću s njim? On je, eto, takav... Eto, a onda sam te počela moliti za oproštenje i skoro sam zaplakala, i zato sam se opet rasrdila.

— I sama sam vidjela, i sama sam vidjela da si htjela da plačeš.

— Ta, šuti ti, ludice, ti si sama plačljivica! — zaviknula Katja na me i začepila mi rukom usta. — Slušaj, ludo sam poželjela da volim tebe, onda me odjednom snalazi volja da te mrzim, i tako te mrzim, tako mrzim!...

— A zašto?

— Pa srdila sam se na tebe. Ne znam zašto! A kasnije sam vidjela da ti bez mene ne možeš da živiš, te mislim: evo ću da je izmučim, gaduru!

— Ah, Katja!

— Dušice moja! — reče Katja ljubeći mi ruku — a onda nisam s tobom htjela ni govoriti, nikako nisam htjela. A sjećaš li se, Falstaffa sam milovala?

— Ah, ti neustrašiva!

— Kako sam se bo-ja-la — otegla kneginjica. — Znaš li zašto sam otišla k njemu?

— Zašto?

— Pa ti si gledala. Kad sam vidjela da ti gledaš... Ah! Bilo što mu drago, ja sam mu prišla. Uplašila sam te, a? Bojala si se za me?

— Užasno!

— Vidjela sam. A ja sam se jošte koliko radovala što je Falstaff otišao! Bože moj, koliki me je strah spopao tek kad je otišao, ne... man takva!

I kneginjica zahohotala nervoznim smijehom; onda se naglo digla zažarena i uporno se zagledala u me. Na dugim joj trepavicama drhtale biser-suzice.

— A šta je u tebi da. sam te toliko zavoljela? Gle, kako si blijeđana, kosa ti plava, a ti si glupa, takva plačljivica, oči modre, si... ro... tice moja!

I Katja se opet nagla da me bezbroj puta poljubi. Nekoliko mi njenih suza kanulo na obraze. Bila je duboko ganuta.

— Ta kako sam te voljela, a sve mislim: nije, to nije! Neću joj kazati! I kako sam se tvrdoglavila! Što sam se i bojala, što sam se i stidjela tebe! Ta gledaj kako nam je sada lijepo!

— Katja! Kako mene boli! — rekoh, sva izvan sebe od radosti. — Duša mi se kida!

— Da, Netočka! Slušaj dalje... Da, slušaj, tko te je prozvao Netočkom?

— Mama.

— Hoćeš li mi pripovijedati o mami?

— Sve, sve! — odgovorih oduševljena.

— A kamo si djela dva moja rupca s čipkama? A zašto si odnijela vrpcu? Ah, ti bestidnice! Ta ja to znam.

Nasmijala sam se i pocrvenjela do suza.

— Ne, mislim: namučit ću je, počekat će. A gdjekad mislim: ta ja je nikako i ne volim, ne mogu je trpjeti. A ti si uvijek tako krotka, ovčica moja! A kako sam se bojala ne misliš li o meni da sam glupa! Ti si pametna, Netočka, je li da si vrlo pametna? A?

— Ali, šta ti to govoriš, Katja! — odgovorila sam i skoro se uvrijedila.

— Ne, ti si pametna — reći će Katja odrješito i ozbiljno — to znam. Samo sam jednoga jutra ustala i tako tebe zavoljela da je strahota! Svu si mi se noć prisnivala. Mislim, izmolit ću se mami i tamo ću živjeti. Neću da je volim, neću! A kad druge noći zaspim,

mislim: da mi ona dođe kao i prošle noći, a ti i došla! Ah, kako sam se ja pretvarala da spavam... Ah, kakve smo mi bestidnice, Netočka!

— A zašto si uporno htjela da me ne voliš?

— Tako... A šta ja govorim! Ta ja sam te uvijek voljela! Kasnije te nisam mogla ni trpjeti; mislim; naljubit ću je se kad bilo i naštipat ću je se do smrti. Eto ti, ludice!

I kneginjica me uštinula.

— A sjećaš li se, svezala sam ti cipelu?

— Sjećam se.

— Sjećam se; lijepo ti je bilo? Gledam te: kako je umiljata, mislim, de da joj svežem cipelu; šta će ona misliti! A tako mi je i samoj lijepo bilo. Ta zaista htjedoh da se poljubim s tobom... Ali te nisam poljubila. A onda mi je tako smiješno bilo, tako smiješno! I Čitavim putem, dok smo se zajedno šetale, sve bih da prasnem u smijeh. Tebe ne mogu da gledam, tako mi je smiješno. A kako sam se radovala što si za me otišla u tamnicu!

Prazna se soba zvala »tamnica«.

— A je li te uhvatio strah?

— Užasno me uhvatio.

— Ali i nisam se tomu radovala što si sebe okrivila, nego tomu što ćeš za mene sjediti! Mislim: sada ona plače, a kako je volim! Sutra ću je tako cjelivati, tako cjelivati! I nije mi bilo žao, bogami, nije mi bilo žao tebe, makar da sam i poplakala.

— A ja i nisam plakala, navlaš sam se radovala!

— Nisi plakala? Ah, ti zločesta! — zaviknula kneginjica upijajući se usnicama u mene.

— Katja, Katja! Bože moj, kako si ti lijepa!

— Je li? A, sada radi od mene što god hoćeš! Muči me, štipaj me! Molim te, uštini me! Najdraža moja, uštini me!

— Vragolanko!

— Ta, šta još?

— Ludice...

— I još?

I mi se poljubile, plakale, hohotale, usne nam nabuhle od poljubaca.

— Netočka! Prvo, uvijek ćeš dolaziti meni da spavaš. Voliš li se ti ljubiti? I ljubit ćemo se. Onda neću da budeš tako nevesela. Zašto si

bila nevesela? Hoćeš li mi pripovjediti, a?

— Sve ću ti pripovjediti; ali sada nisam nevesela, nego vesela!

— Pa i tebi će se zarumenjeti obrazi, kao meni! Ah, kad bi svanuo što prije sutrašnji dan! Spava li se tebi, Netočka?

— Ne spava.

— Onda, de da razgovaramo.

I mi još neka dva sata probrbljale. Bog bi znao šta nismo pretresle. Prvo mi kneginjica ispripovijedala sve svoje planove o budućnosti i današnje prilike. Doznadoh, dakle, da ona tatu voli više od sviju, skoro više nego mene. Onda zaključismo obje da je madame Léotard krasna ženska i nije nikako stroga. Dalje smo odmah smislile šta ćemo raditi sutra, prekosutra, i uopće gotovo da smo za dvadeset godina unaprijed sračunale život. Katja smislila da ćemo živjeti ovako: ona će meni jedan dan zapovijedati, a ja ću sve izvršavati, a sutradan obratno, ja ću zapovijedati, a ona će bez pogovora slušati; a onda ćemo obadvije podjednako zapovijedati jedna drugoj; a onda, ako koja namjerice neće poslušati, najprije ćemo se svaditi, tako, tobože, a zatim se kakogod brže pomiritil Jednom riječju, čekala nas beskrajna sreća. Napokon se umorismo brbljajući, meni se sklapale oči. Katja mi se podsmijevala da sam pospanka, a ona zaspala prije mene. Sutradan smo se probudile istog časa, poljubile se brže jer nam je netko ulazio, i ja. dospjela da dotrčim do mojega kreveta.

Cijeli dan nismo znale šta bi jedna s drugom radile od radosti. Sve se krijemo, i bježimo od sviju, nadasve zaziremo od tuđih očiju. Najzad joj započeh pričati svoj život. Katjü je do suza potresla moja pripovijest.

— Kako si zločesta, zločesta! Zašto mi nisi prije sve pripovijedala? Tako bih te voljela, tako voljela! I jesu li te jako tukli dječaci na ulici?

— Jesu. Tako sam ih se bojala!

— Uh, nevaljanci! Znaš, Netočka, i sama sam vidjela kako je na ulici neki dječak tukao drugoga. Sutra ću uzeti Falstaffov korbačić, pa ako kojega sretnem, tako ću ga istući, tako istući!

Očice joj se sjale od ljutine.

Plašile smo se kad bi tko ušao. Bojale smo se da nas ne zateknu kad se ljubimo. A poljubile smo se toga dana jamačno sto puta. Tako

je protekao taj dan i sutrašnji. Bojala sam se da ne umrem od. zanosa, gušila se od sreće. Ali sreća naša nije potrajala dugo.

Madame Léotard je morala javljati o svakoj kneginjičinoj kretnji. Motrila nas je cijela tri dana, i za ta tri dana nakupilo joj se mnogo za pripovijedanje. Napokon otišla kneginji i javila joj sve što je opazila, da smo nas dvije u nekoj pomami, već se cijela tri dana ne rastajemo, svaki se čas ljubimo, plačemo, hohoćemo kao lude, brbljamo kao lude, neprestano blebećemo, a prije nije toga bilo; ona ne zna čemu bi sve to pripisala, ali joj se čini da je kneginjica u nekoj bolesnoj krizi i, sve u svemu, čini joj se da će nam bolje biti ako se budemo rjeđe viđale.

— Odavno sam to mislila — odgovorila kneginja. — I znala sam da će nam ta čudna sirotica zadati briga. Što su meni pripovijedali o njoj, o njenu pređašnjem životu, strahota je, prava je strahota! Ona ima očit utjecaj na Katju. Velite, Katja je ludo voli?

— Ludo!

Kneginja pocrveni od zlovolje. Bila je već na me ljubomorana radi kćeri.

— To je neprirodno — reče. — Prije su se tako tuđile jedna od druge, i ja sam se, priznajem, radovala tomu. Kako god mala bila ta sirotica, ne jamčim ni za što. Vi me razumijete? Ona je već s mlijekom usisala svoj odgoj, svoje navike i možda svoja pravila. I ne razumijem šta je knezu do nje. Tisuću sam puta predlagala da se dade u institut.

Madame Léotard naumila da me brani, ali kneginja je bila već odlučila da nas rastavi. Poslali odmah po Katju i odmah joj dolje javili da se sa mnom neće vidjeti do iduće nedjelje, to jest, upravo jednu sedmicu.

Sve sam to doznala u kasno veče i zapanjila se od užasa; mislila sam na Katju i činilo mi se da ona neće pretrpjeti naš rastanak. Bilo mi je da svisnem od jada, od tuge, te sam se u noći razboljela; sutradan mi došao knez i šapnuo mi neka se nadam. Knez je upeo sve snage, ali sve bijaše uzalud, kneginja nije odustala od svoje nakane. Malo-pomalo me stao hvatati očaj, dah mi zastajao od jada.

Treći dan izjutra donijela mi Nastja pisamce od Katje. Katja mi je pisala olovkom, strašnim kukama ovo:

»Ja te ludo volim. Sjedim uz maman i sve mislim kako bih pobjegla k tebi. Ta ja ću pobjeći — rekla sam, i zato ne plači.

PiŠi mi kako ti mene voliš. A ja sarn tebe grlila svu noć u snu, užasno sam se mučila, Netočka. Šaljem ti bombona. Zbogom. «

Odgovorila sam joj na isti način. Sav sam dan proplakala nad Katjinim pisamcem. Madame Léotard me izmučila svojim milovanjem. Naveče doznadoh da je otišla knezu i kazala mu da ću se svakako razboljeti po treći put ako se ne sastanem s Katjom, i ona se kaje što je ono rekla kneginji. Ispitivala sam Nastju kako je Katja. Ona mi odgovorila da Katja ne plače, ali je užasno blijeda.

Sutradan mi šapnula Nastja:

— Idite u kabinet njegovoj svjetlosti. Siđite niza stepenice na desnoj strani.

Sve u meni oživjelo od slutnje. Zadihala sam se od očekivanja kako sam štrcala dolje i otvorila vrata kabineta. Nje nije bilo. Odjednom me Katja odostrag obujmila i žarko me poljubila. Smijeh, suze... Za tren mi se Katja istrgla iz zagrljaja, uspentrala se na oca, skočila mu kao vjeverica na ramena, ali se nije zadržala, nego s ramena skočila na divan. Za njom pao i knez. Kneginjica je plakala od oduševljenja.

— Tata, kako si ti dobar čovjek, tata!

— Vragolanke! Šta se s vama zbilo? Kakvo je to prijateljstvo? Kakva je to ljubav?

— Šuti, tata, ti ne znaš naših poslova.

I mi opet poletjele da se zagrlimo.

Počela sam je pomnije promatrati. Bila je izmršavjela za ta tri dana. Rumen joj uginula na lišcu i mjesto nje se prokrada bljedilo. Zaplakala sam od žalosti.

Napokon zakucala Nastja. Znak da su se sjetili Katje i da je traže. Katja nasmrt poblijedjela.

— Dosta je, djeco. Sastajat ćemo se svaki dan. Zbogom, i blagoslovio vas Gospod! — reče knez.

Bio jé ganut kad nas je gledao; ali je proračunao vrlo loše. Naveče stigao iz Moskve glas da se mali Saša iznenada razbolio i samo što nije izdahnuo. Kneginja odluči da otputuje odmah sutra. To se zbilo tako naglo da nisam ništa znala sve do rastanka s kneginjicom. Sam knez prionuo da se oprostimo, a kneginja jedva

pristala. Kneginjica bješe sva utučena. Otrčim dolje, sva izbezumljena, poletim k njoj i zagrlim je. Putna je kočija već čekala pred ulazom. Katja uzvikne opazivši me i onesvijesti se. Poletim da je izljubim. Kneginja ju je privodila svijesti. Napokon se ona prenula i opet me zagrlila.

— Zbogom, Netočka! — reče mi naglo i nasmije se s nerazjašnjivim pokretom lica. — Ne obaziri se na me; nisam bolesna, vratit ču se za mjesec dana. Onda se nećemo rastajati.

— Dosta je — reče kneginja mirno — hajdemo!

Ali kneginjica se još jedanput vratila. Grčevito me stisla u zagrljaju.

— Živote moj! — dospjela da prošapće grleći me. — Do viđenja!

Poljubismo se posljednji put i kneginjice nestade — na dugo, vrlo dugo vrijeme. Proteklo je osam godina do našega sastanka!

— — — — —

Namjerice sam tako potanko ispripovijedala ovu epizodu iz moga djetinjstva kad mi se prvi put Katja javila u životu. Ali naši su životi nerazdvojni. Njen je roman moj roman. Kao da mi je suđeno bilo sresti je; kao da joj bijaše suđeno naći mene. A i nisam sebi mogla uskratiti slast da se još jednom ne sjetim svoga djetinjstva... Sada će moja pripovijest poteći brže. Život mi je zapao odjednom u neko zatišje i kao da sam se probudila opet kad sam već bila navršila šesnaestu godinu...

Ali nekoliko riječi o tom šta se sa mnom dogodilo nakon odlaska kneževe porodice u Moskvu.

Ostadoh s madame Léotard.

Za dvije sedmice došao glasnik i javio da se put u Petrograd odgađa na neizvjesno vrijeme. Kako madame Léotard radi obiteljskih prilika nije mogla u Moskvu, to joj se služba u kneževoj kući završila; ali je ostala u istoj porodici i prešla starijoj kneginjinoj kćeri, Aleksandri Mihajlovni.

Nisam još ništa kazala o Aleksandri Mihajlovni, a i vidjela sam je samo jedan jedini put. Bila je kneginjina kći od prvoga muža. Porijeklo i srodstvo kneginjino bilo je nekako mutno; prvi joj muž bješe zakupnik. Kad se kneginja udala drugi put, nije nikako znala šta bi sa starijom kćerju. Sjajnoj se partiji nije mogla nadati. A miraz su joj davali umjeren; napokon im prije četiri godine pošlo za rukom

da je udaju za čovjeka bogata i na znatnu položaju. Aleksandra Mihajlovna stupila u drugo društvo i ugledala oko sebe drugi svijet. Kneginja ju je pohađala po dva puta u godini; knez, njen očuh, pohađao ju je svake sedmice, zajedno s Katjom. Ali u posljednje vrijeme kneginja nije voljela puštati Katju sestri, te ju je knez vodio kradom. Katja je obožavala sestru. Ali one su bile potpuno oprečnih karaktera. Aleksandra Mihajlovna je bila žena od svojih dvadeset i dvije godine, tiha, nježna, koja voli; kao da joj neka pritajena tuga, neka skrivena srčana bol kruto zasjenjuje krasne crte. Ozbiljnost i krutost nekako joj ne pristaju uz anđeoski jasne crte, baš kao ni žalost djetetu. Kad je pogledaš, ne možeš da za nju ne osjetiš duboku simpatiju. Bila je blijeda, a govorili su kad sam je vidjela prvi put da naginje sušici. Živjela je vrlo samotno i nije voljela društava ni kod sebe ni kod drugih — kao da je samostanka. Djece nije imala. Sjećam se, došla je do madame Léotard, prišla mi i vrlo me nježno poljubila. S njom je bio mršav, prilično vremešan muškarac. Gledajući me, udario u plač. To je bio guslač B. Aleksandra Mihajlovna me zagrlila i zapitala hoću li da živim kod nje i da joj budem kći. Kad sam je pogledala u lice, prepoznah sestru moje Katje i zagrlih je s muklom boli u srcu, od koje su mi protrnula prsa... kao da mi je netko još jednom rekao: »Sirotica!« Onda mi Aleksandra Mihajlovna pokazala kneževo pismo. U njem je bilo nekoliko redaka upućenih meni, i ja ih pročitah pritajeno ridajući. Knez me blagosiljao za dug život i za sreću, i zamolio me da volim njegovu drugu kćer. Katja dopisala također nekoliko redaka. Pisala mi je da se sada ne rastaje s majkom.

Naveče uđoh, dakle, u drugu porodicu, u drugu kuću, među nove. ljude, pa sam po drugi put otrgla srce od svega što mi je bilo tako omililo, što mi je bilo već kao rođeno. Dovezla sam se sva izmučena, izmorena od jada u duši... Sada se započinje nov život.

VI

Novi mi je život potekao tako nepomućen i tih kao da sam se nastanila među samostancima... Proživjela sam kod mojih odgojitelja preko osam godina, i ne sjećam se da je za sve to vrijeme, osim nekoliko puta, bilo uzvanika na večer, objed, ili da bi se kakogod okupili rođaci, prijatelji i znanci. Osim dvije-tri osobe, koje su malokad dolazile, te glazbenika B., koji je bio kućni prijatelj, i onih koji su dolazili mužu Aleksandre Mihajlovne, gotovo svagda zbog poslova, nije gotovo nitko pohađao našu kuću. Muž Aleksandre Mihajlovne gotovo je uvijek bio zabavljen poslovima i službom, i samo je malokađ nalazio slobodna vremena pa ga dijelio najednako između porodice i društvenoga života. Znatne veze, koje se nisu mogle zanemarivati, primoravale su ga da se prilično često ističe u društvu. Skoro posvuda se pronio glas o njegovu beskrajnom častoljublju; ali kako je slovio kao poslen, ozbiljan čovjek, kako je bio na vrlo odgovornom mjestu, a sreća i uspjeh kao da su mu se sami nadali, to mu društvo u kojem se kretao nikako nije uskraćivalo svoje simpatije. Čak i više od toga. Njemu su neprestano svi iskazivali neku osobitu pažnju, a to su, naprotiv, posve kratili njegovoj ženi. Aleksandra Mihajlovna je živjela potpuno usamljeno; ali kao da je bila stvorena za samotovanje.

Bila mi je privržena svom dušom, zavoljela me kao svoje rođeno dijete, i dok mi se još nisu ohladnjele suze od rastanka s Katjom, dok me još boljelo srce, poletjela ja pomamno mojoj dobrotvorki u materinski zagrljaj. Otad se nije prekidala moja žarka ljubav za nju. Ona mi bijaše mati, sestra, prijatelj, zamijenila mi je sve na svijetu i odnjihala moju mladost. Uz to sam nabrzo razabrala instinktom, slutnjom, da njena sudbina nije nipošto tako krasna kako bi se moglo na prvi pogled zaključiti po njenu tihom životu, koji se čini mirnim, po očevidnoj slobodi, po nepomućeno vedru smiješku, što joj se tako često sja na licu, i zato mi je svaki dan mojega razvitka razjašnjavao štogod novo u sudbini moje dobrotvorke, nešto što je mučno i polako pogađalo moje srce i s tom tužnom sviješću sve je više te više rasla i jačala moja privrženost prema njoj.

Po naravi je bila bojažljiva, slaba. Kad gledaš vedre, mirne crte njena lica, ne bi u prvi čas pomislio da bi ikakav nemir mogao

uzbuniti njeno pravedno srce. Nije se moglo ni pomisliti da bi ona mogla nekoga da ne voli; sažaljenje joj je u duši prevladavalo i samo gađenje — a međutim je bila odana tek malom broju prijatelja i živjela potpuno usamljeno... Bila je po prirodi strastvena i dojmljiva, ali u isto vrijeme kao da se sama bojala svojih dojmova, kao da je svakoga časa čuvala svoje srce i nije mu puštala da se zanese, pa ni u maštanju. Katkad sam joj iznenada, u najvedrijem raspoloženju, opažala u očima suze: kao da joj je buknula u duši nenadana, teška uspomena na nešto što joj mučno razdire savjest; kao da joj nešto nadzire sreću i neprijateljski je muti. I što je god, čini se ona sretnija, što je god koji čas njena života mirniji, vedriji, to joj je bliži jad, to je vjerojatnija nenadana tuga, suze: kao da će se razboljeti. Za svih osam godina ne pamtim ni jednoga mirnoga mjeseca. Muž ju je, vidjelo se, vrlo volio; ona ga je obožavala. Ali na prvi se pogled činilo kao da među njima ima nešto neizrečeno. Neka tajna bješe u njenu udesu: ja sam barem u to počela sumnjati od prvoga časa...

Muž Aleksandre Mihajlovne od prvoga me se časa dojmio sumorno. Taj mi je dojam nastao u djetinjstvu i nikad mi se više nije izbrisao. Vanjštinom je on bio čovjek visok, mršav i kao da je namjerice svoj pogled krio pod velikim zelenim naočarima. Bio je nedruževan, suhoparan i kao da ni u četiri oka sa ženom nije nalazio teme razgovoru. Ljudi su mu često bili na teret. Meni nije obraćao nikakvu pažnju, a, međutim, svaki put kad bismo se god večerom sve troje sastali u gostinjskoj sobi Aleksandre Mihajlovne da pijemo čaj, nisam u njegovoj nazočnosti sama za sebe znala. Kradom sam virkala na Aleksandru Mihajlovnu i u jadu opažala da i ona sve kao da premišlja o svakoj svojoj kretnji, blijedi ako opazi da joj muž postaje osobito surov i sumoran, ili se iznenada sva zacrveni, kao da je u nekoj muževljoj riječi začula ili pogodila kakvu aluziju. Osjećala sam da joj je teško bilo s njim, a ipak se vidjelo da ni časak ne može da živi bez njega. Čudila sam se njenoj neobičnoj pažnji za svaku njegovu riječ, svaku kretnju; kao da pošto-poto želi da mu u nečem ugodi, kao da osjeća kako joj ne polazi za rukom da izvrši svoju želju. Kao da izmoljava od njega odobrenje: najmanji smiješak na njegovu licu, pol prijazne riječi — i ona je sretna; kao da su to prvi časovi još bojažljive, još beznadne ljubavi. Muža je dvorila kao teška bolesnika. A kad bi otišao u svoj kabinet, stisnuvši ruku Aleksandri

Mihajlovni, koju je, kako mi se činilo, gledao svagda kao da je neobično sažaljeva, sva se mijenjala. Kretnje, razgovor odmah bi postajali veseliji, slobodniji. Ali nakon svakoga sastanka s mužem ostajala je u njoj još dugo neka zbunjenost. Odmah bi se prisjećala svake riječi koju je rekao, kao da mu mjeri sve riječi. Počesto se obraćala meni s pitanjem: je li dobro čula i je li se baš tako izrazio Petar Aleksandrovič — kao da traži neki drugi smisao u onom što on govori, te bi se možda tek nakon cijeloga sata sasvim ohrabrila, kao da se uvjerila da je sasvim zadovoljan s njom i da se ona uludo uznemiruje. Onda je odjednom postajala dobra, vesela, radosna, ljubila mene, smijala se sa mnom ili pristupala fortepijanu i na njem improvizirala koja dva sata. Ali počesto joj se i prekidala radost: udarala bi u plač, pa kad sam je gledala, sva uznemirena, sva zbunjena, sva zaprepaštena, odmak bi me uvjeravala šaptom, kao da se boji neće li je čuti, da su suze njene tako, ništa, da je ona vesela, i neka ne tarem sebi glavu radi nje. Događalo se da se za muževa izbivanja odjednom počela uznemirivati, raspitkivati se o njemu, brinuti se, pa bi slala koga i raspitivala se šta radi, ispitivala sluškinju zašto su naručena kola i kamo bi on da se vozi, nije li bolestan, je li veseo ili neveseo, šta je govorio itd. Šta on radi i čime se bavi, o tom kao da nije smjela sama ni progovoriti. Kad ju je on štogod svjetovao ili molio, slušala ga je tako pokorno, tako je strepila kao da mu je robinja. Neobično je voljela da pohvali štogod u nje, kakvugod stvar, knjigu, kakav god njen ručni rad. Kao da se diči time i odmah je sretna. Ali radosti joj nije bilo kraja kad bi on iznenada (što je bilo vrlo rijetko) smislio da pomiluje mališe, djecu, kojih je bilo dvoje. Lice joj se preobražavalo, sjalo se od sreće, i u tim joj se časovima događalo da se i suviše zanese radošću pred mužem. Toliko se, na primjer, osmjelila da je odjednom sama, bez njegova poziva, predložila da, dakako bojažljivo i drhtavim glasom, ili posluša novu muziku, što je dobila, ili iznese svoje mišljenje o kakvoj novoj knjizi, ili joj čak dopusti da mu pročita koju stranicu iz kakvoga pisca, koji se nje osobito dojmio toga dana. Gdjekad joj je muž blagonaklono ispunjavao sve želje i čak joj se milostivo smješkao, kako se smješkaju mazi djetetu kojemu neće da odbiju kakav čudan prohtjev, jer se boje da mu ne bi prerano i neprijateljski smutili naivnost. Ali mene je, ne znam zašto, do dna duše bunio taj

smiješak, ta bahata milost, ta nejednakost među njima; šutjela sam, suzdržavala se i samo pozorno pazila na njih s djetinjom radoznalošću, ali s prerano grubom primisli. Drugi sam put primijećivala da se on odjednom kao protiv volje trza, kao da se iznenada, silom i protiv volje sjeća nečega teškoga, užasnoga, neizbježnoga; za tren mu nestaje milostivoga smiješka s lica i oči mu se odjednom upiru u uplašenu ženu s takvim sažaljenjem da sam zadrhtavala, a sada razabirem da bih se bila namučila kad bi to bilo sažaljenje prema meni. U taj je isti čas nestajalo Aleksandri Mihajlovni radosti s lica. Muzika ili čitanje se prekida. Ona blijedi, ali se drži i šuti. Nastaje neugodan čas, tegotan čas, koji ponekad traje dugo. Napokon ga prekida muž. Ustaje, kao da silom guši u sebi zlovolju i uzrujanost, te u mrkoj šutnji prolazi nekoliko puta sobom, stišće ženi ruku, duboko uzdiše, očito zbunjen kazuje joj nekoliko otržitih riječi, iz kojih kao da izbija želja da utješi ženu, i izlazi iz sobe, a Aleksandra Mihajlovna udara u plač ili zapada u strašnu, dugu tugu. Često ju je blagosiljao i krstio kao dijete kad se naveče opraštao s njom, a ona je njegov blagoslov primila sa suzama zahvalnicama i sa smjernošću. Ali ne mogu da zaboravim nekoliko večeri u našoj kući (za punih osam godina dvije-tri, nije ih bilo više) kad se Aleksandra Mihajlovna odjednom sva nekako mijenjala. S njena lica, obično mirna, odsijevao je neki gnjev, neko negodovanje, mjesto onog vječnoga ponizivanja i smjernosti prema mužu. Gdjekad se cijeli sat pripravlja bura; muž postaje šutljiviji, suroviji i mračniji nego obično. Najzad bolno srce jadne žene kao da nije moglo da otrpi. Glasom isprekidanim od uzrujanosti započinje ona razgovor. Najprije otržit, bez veze, pun nekih aluzija i gorkih nedorečenih riječi; zatim, kao da ne može da otrpi svoj jad, počinje iznenada plakati, ridati, a zatim će da bukne srdžba, prijekori, jadikovke, očaj, baš kao da zapada u bolesničku krizu. I onda da vidiš kako to strpljivo podnosi muž, s kolikim je suosjećanjem nagovara da se umiri, ljubi joj ruke i najzad čak plače s njom; onda ona kao da se odjednom osvješćuje, kao da savjest progovara u njoj i hvata je u zlodjelu. Muževe suze je potresaju, te ona, lamajući rukama, u očaju, u grčevitu ridanju, pred njegovim nogama moli oproštenje i odmah ga dobiva. Ali dugo još traju muke njene savjesti, suze i molbe da joj oprosti, i još plašljivija, još drhtavija postaje pred njim idućih mjeseci.

Ništa nisam mogla da razumijem u tim prijekorima; mene su za to vrijeme i otpravljali iz sobe, i svagda vrlo nespretno. Ali se nisu mogli sasvim sakriti od mene. Pazila sam, opažala, pogađala, i od samoga se početka uvriježila u meni nejasna sumnja da u svem tom ima neka tajna, da ti nenadani buktaji ranjenoga srca nisu samo živčana kriza; da nije bez razloga muž uvijek tmuran, da nije bezrazložno to njegovo nekakvo dvosmisleno sažaljenje prema jadnoj, bolesnoj ženi, da nije bezrazložna vječna njena bojažljivost i trepet od njega i ta smjerna, čudna ljubav, koju ne smije ni da pokaže mužu, da nije bezrazložno to usamljivanje, taj samostanski život, ta rumen i ta nenadana smrtna bljedoća na njenu licu u muževljevoj nazočnosti.

Ali, jer su ovakvi prizori s mužem bili veoma rijetki; jer nam je život bio vrlo jednoličan, i ja ga se bila već sita nagledala; jer sam se, najzad, razvijala i rasla veoma brzo i u meni se već stalo buditi mnogo novo, makar i nesvjesno, što me je odvraćalo od moga promatranja, to sam se napokon naučila na taj život, na te običaje i karaktere što me okružuju. Nije, dakako, moglo biti da se, gledajući Aleksandru Mihajlovnu, ne bih pokadšto zamišljala, ali me moje misli zasad nisu dovele do nekog zaključka. A nju sam ludo voljela, cijenila njen jad i zato se bojala da joj radoznalošću ne uzbunim uzbudljivo srce. Ona me je razumijevala, i koliko je puta bila voljna da mi zahvali za privrženost! Čas se ona, kad vidi moje staranje, smješka kroz suze pa se i sama podruguje čestim svojim suzama; čas mi započinje odjednom pripovijedati da je vrlo zadovoljna, vrlo sretna, da su joj svi tako dobrostivi, da je svi, kojegod zna, do danas toliko vole, da je to veoma muči, da se Petar Aleksandrovič uvijek stara za nju, za njen duševni mir, a ona je, naprotiv, tako sretna, tako sretna!... I onda me grli, tako osjećajno, tolikom joj se ljubavlju sja lice, da me srce, ako se može tako reći, boli od sažaljenja za nju.

Crte njena lica nikad mi se neće izbrisati iz pameti. Bile su pravilne, a mršavost i bljedilo kao da su još pojačavali strogu milinu njene krasote. Pregusta crna kosa, glatko ščešljana dolje, bacala joj je oporu, oštru sjenu na rubove obraza; ali se činilo da te tim ljupkije iznenađuje kontrast njena nježnoga pogleda, krupnih modrih očiju, jasnih kao u djeteta, iz kojih je gdjekad odsijevalo tako mnogo toga naivnog, bojažljivog, nezaštićenog, te kao da se boji za svaki osjećaj, za svaki poriv srca — i za časovitu radost, i za čestu tihu

tugu. A u tom pogledu, što prodire u srce, bilo je u gdjekojem neuzbunjenom času toliko jasnoće, danje svjetlosti, toliko pravednosti i mira; te oči, modre poput nebesa, sjale su se tolikom ljubavlju, gledale tako ljupko, od njih je odsijevala uvijek takva simpatija za sve što je plemenito, za sve što moli za sažaljenje — da joj se sva duša pokoravala, nehotice joj težila i od nje, činilo se, zadobivala i tu vedrinu i taj duševni mir, i primirenje i ljubav. Tako se ponekad zagledaš u modra nebesa i osjećaš da si voljan proboraviti cijele sate u slatku promatranju, i da ti u tim časovima duša postaje slobodnija i mirnija, kano da se od nje, kao s tihe površine vode, odrazila nebeska kupola. A kad joj je — i to se događalo vrlo često — oduševljenje istjeralo rumen na lice i grudi joj se bibale od uzbuđenja, onda su joj se oči blistale kao munje, kao da sipaju iskre, kao da se u njih preseljava sva njena duša, koja je očuvala čisti plamen krasote što ju je sada oduševila. U tim je časovima bila kao nadahnuta. A u takvim nenadanim porivima zanosa, u takvim prijelazima od tihoga, bojažljivog unutarnjeg raspoloženja istančanom uzvišenom oduševljenju, čistom istinskom entuzijazmu, bilo je u isti mah toliko naivnoga, djetinjski brzopletoga, toliko mladalačkoga vjerovanja, te bi umjetnik, čini se, pol života žrtvovao da zapazi takav čas vedra zanosa i da to nadahnuto lice prenese na platno.

Od prvih mojih dana u tom domu vidjela sam da se ona u svojoj samoći čak i meni obradovala. Onda je još imala samo jedno dijete i tek je godinu dana bila majka. Ali ja sam joj bila kao kći, i ona nije mogla da pravi razlike između mene i svojih. S kakvim se žarom prihvatila moga odgoja! Tako se požurila u početku da se madame Léotard nehotice smješkala gledajući je. I zaista, bile smo se odjednom prihvatile svega, tako da i nismo razumjele jedna drugu. Ona se, na primjer, latila da sama uči mene i da me odmah uči vrlo mnogo, ali tako mnogo da je u nje bilo više grozničavosti, više žara, više ljubezne nestrpljivosti nego što mi je zapravo koristilo. Isprva se srdila na svoju nespretnost; ali kad smo se nasmijale, prihvatale smo iznova, premda se Aleksandra Mihajlovna, unatoč prvom neuspjehu, smiono protivila sistemu madame Léotard. Smijale su se i prepirale se, ali moja se nova odgojiteljica naprečac protivila svakom sistemu, tvrdeći da ćemo ja i ona napipati pravi put, da mi ne valja puniti glavu

suhoparnim znanjem, i da sav uspjeh stoji do toga kako će se usmjeriti moji instinkti i do vještine da se u meni probudi dobra volja — i pravo je imala, jer je ipak pobijedila. Prvo, od samoga početka nestade učeničke i učiteljičke uloge. Učile smo kao dvije drugarice i ponekad je bivalo tako kao da ja učim Aleksandru Mihajlovnu, ne opažajući njenu lukavštinu. Tako su među nama često nastajale prepirke, i neobično sam se žestila da dokažem kako ja nešto shvaćam, a Aleksandra Mihajlovna me neopazice izvodila na pravi put. Ali završavalo se time da sam se, kad se dokopamo istine, odmah dosjećala, otkrivala smicalicu Aleksandre Mihajlovne, pa kad bih odmjerila kako se ona stara za me i počesto žrtvuje tako u moju korist cijele sate, bacala joj se o vrat i krepko je grlila iza svake lekcije. Moja ju je osjetljivost zaprepaštavala i uzbuđivala do nedoumice. Radoznalo je započinjala da me ispituje o mojoj prošlosti, željela da je čuje od mene, i svaki je put nakon mojih pripovijesti postajala sve nježnija i ozbiljnija — ozbiljnija, jer sam joj, svojim nesretnim djetinjstvom, udahnjivala i samilost i kao neko poštovanje. Nakon mojih priznanja upušštale smo se obično u druge razgovore, kojima je ona meni samoj razjašnjavala moju prošlost, tako da sam je zaista kao nekako opet proživljavala i opet mnogo naučila. Madame Léotard je te razgovore smatrala često za preozbiljne, pa kad je vidjela moje spontane suze, držala je da nisu nikako na mjestu. Ja sam pak mislila sasvim protivno, jer mi iza tih lekcija bivalo tako lako i slatko kao da moj udes i nije nimalo nesretan. Povrh toga, bila sam prezahvalna Aleksandri Mihajlovnoj za to što me je svaki dan sve više i više primoravala da je tako volim. Madame Léotard nije ni sanjala da se na taj način malo-pomalo ispravlja i usklađuje sve što se prije dizalo iz duše nepravilno, prerano i burno i što je moje djetinje, teško ranjeno srce usvajalo mučno i bolno, te se s nepravom ogorčavalo i jadalo na tu bol, jer nije razumijevalo otkud udarci.

Dan se otpočinjao time da smo se nas dvije sastajale u dječjoj sobi, kod njena djeteta, budile ga, odijevale, opremale, hranile ga, zabavljale, učile govoriti. Napokon smo ostavljale dijete i sjedale za posao. Učile smo mnogo, ali bog te pita kakva to bješe nauka. Bilo je tu svega, a u isto vrijeme nije bilo ničega određeno. Čitale smo, pripovijedale jedna drugoj svoje dojmove, ostavljale se knjige zbog

glazbe, i cijeli su sati prolijetali neopazice. Večerom je često dolazio B., prijatelj Aleksandre Mihajlovne, dolazila je madame Léotard; počesto se započinjao najvatreniji, najžešči razgovor o umjetnosti, o životu (koji smo mi u našem društvu znali samo po čuvenju), o zbiljnosti, o idealima, o prošlosti i budućnosti, te bi presjedjele i do iza ponoći. Slušala sam vrlo pomno, raspaljivala se zajedno s drugima, smijala se, ili bila ganuta, i tu sam potanko doznala sve što se tiče moga oca i moga prvoga djetinjstva. Međutim sam rasla; uzimali su mi učitelje, od kojih ne bih ništa naučila da nije bilo Aleksandre Mihajlovne. S učiteljem geografije bila bih samo oslijepjela tražeći po mapi gradove i rijeke. S Aleksandrom Mihajlovnom davala sam se na takve putove, proboravila sam u takvim zemljama, vidjela sam tolikih čudesa, proživjela toliko zanosnih fantastičnih sati, i tako smo obadvije bile revne da na kraju nisu nikako bile dovoljne knjige što ih je ona pročitala: morale smo se laćati novih knjiga. Nabrzo sam sama mogla da upućujem učitelja geografije, premda je on ipak, mora mu se priznati, do kraja ostao naprednij od mene u potpunom i sasvim pouzdanom poznavanju stupanja pod kojima leži koji gradić, i tisuća, stotina i dapače desetaka žitelja, koji u njem prebivaju. Učitelju povijesti plaćalo se također vrlo točno; ali kad je otišao, učile smo ja i Aleksandra Mihajlovna na svoj način: prihvatale se knjiga i nismo ponekad do duboko u noć mogle da se načitamo, ili, da se bolje kaže, čitala je Aleksandra Mihajlovna, jer ona je i držala cenzuru. Nikad nisam osjećala takav zanos kao iza toga čitanja. Oduševljavale smo se obje, kao da smo mi glavom junaci. Dakako, između redaka smo čitale više nego u recima; a Aleksandra Mihajlovna je, osim toga, krasno pripovijedala, kao da se pred njenim očima dogodilo sve o čemu smo čitale. Pa bilo i smiješno što smo se tako uzbuđivale i presjedavale dulje od ponoći, ja dijete, a ona ranjeno srce, koje tako teško snosi život! Znala sam da se ona uz mene kao nekako odmara. Sjećam se da sam se pokadšto čudno zamišljala gledajući je; odgonetala sam, te, prije nego što sam započela živjeti, odgonetnula već mnogo toga u životu.

Napokon sam navršila trinaestu godinu. Međutim se Aleksandri Mihajlovni neprestano pogoršavalo zdravlje. Postajala je razdražljiva, nastupi njene beskrajne sjete sve žešći, muževlji posjeti učestali, te

je s njom, razumije se, kao i prije, skoro šuteći, surov i namršten, sjedio sve dulje i dulje. Njen me udes počeo jače zanimati. Izlazila sam iz djetinjstva, u meni se već uobličilo mnogo novih dojmova, opažanja, zanosa, domišljanja; jasno je da me sve više počela mučiti zagonetka te porodice. Bilo je časova kad mi se činilo da nešto razumijem od te zagonetke. Drugi put sam zapadala u ravnodušnost, u apatiju, dapače u mrzovolju, te sam zaboravljala na svoju radoznalost kad ni za jedno pitanje nisam nalazila rješenje. Ponekad sam — i to se zbivalo sve češće i češće — osjećala čudnu potrebu da ostanem sama i da mislim, neprestano da mislim: sad je moj život nalikovao na život kod roditelja i kada sam u početku, prije nego što sam se združila s ocem, cijelu godinu dana mislila, smišljala, iz svoga zakutka promatrala božji svijet, tako da sam na kraju sasvim podivljala među fantastičnim prikazama, što sam ih sama stvorila. Razlika je bila u tom da sam sada bila nestrpljivija, osjećala veću čamu, više novih, nesvjesnih poriva, više pomame za kretanjem, za pokretnošću, kao da se nisam mogla usredotočiti na jednom kao nekad. Aleksandra Mihajlovna kao da mi se i sama počela uklanjati. U tim godinama nisam joj skoro niti mogla više biti drugarica. Nisam bila dijete, premnogo sam pitala i ponekad sam je gledala tako da je morala preda mnom obarati oci. Bilo je čudnih časova. Nisam mogla da joj gledam suza i često su mi na oči navirale suze kad sam je gledala. Bacala sam joj se o vrat i žarko je grlila. Šta mi je mogla odvraćati? Osjećala sam da sam joj na teret. Ali u drugim trenucima — a to su bili teški, tužni trenuci — ona me je sama, kao u nekom očaju, grčevito grlila, kao da traži moje saučešće, kao da ne može da snosi svoju usamljenost, kao da je već razumijem, kao da trpim zajedno s njom. Ali među nama je ipak ostajala tajna, to je bilo očevidno, i ja sam se već i sama u tim časovima stala udaljavati od nje. Tegobno mi je bilo s njom. Osim toga, malo nas je toga i sjedinjavalo, jedino glazba. Ali glazbu joj počeše zabranjivati doktori. Knjige? To je bilo najteži problem. Ona nije nikako znala kako bi čitala sa mnom. Zastajali bi dakako na prvoj stranici: svaka je riječ mogla biti aluzija, svaka neznatna fraza zagonetka. Žarkomu, srdačnomu razgovoru udvoje uklanjale smo se obje.

U to je vrijeme, dakle, sudbina naglo i nenadano na izvanredno čudan način okrenula moj život. Moja pažnja, moji osjećaji, srce,

glava — sve se mahom, najvećom snagom, koja se pretvorila čak u zanos, preobrazilo odjednom u drugačije, sasvim nenadano djelovanje, i sama nisam ni opazila kako sam se sva prenijela u nov svijet; nisam imala kada da se okrenem, ogledam, premislim; mogla sam propasti, čak sam i osjećala to; ali napast je bila jača od straha, i ja pošla nasumce, stisnutih očiju. I na duže sam se vrijeme otrgla od one zbiljnosti, što mi je počela bivati na teret i iz koje sam tako pomamno i uzalud tražila izlazak. Evo šta se zbilo i kako se dogodilo.

Iz blagovaonice bila su tri izlaza: jedan u veliku sobu, drugi u moju i u dječje sobe, a treći je vodio u biblioteku. Iz biblioteke je bio još i drugi izlaz, od moje sobe rastavljen samo radnim kabinetom u kojem je obično bio pomoćnik Petra Aleksandroviča, njegov prepisivač, njegova desna ruka, u isti mah tajnik i poslovođa. Kod njega se čuvao ključ od ormara i biblioteke. Jednom poslije objeda, kad njega nije bilo kod kuće, našla sam taj ključ na podu. Obuzela me radoznalost, te se ja oboružala svojim nalazom i ušla u biblioteku. Bila je to povelika soba, vrlo svijetla, a u njoj unaokolo osam velikih ormara, punih knjiga. Bilo je veoma mnogo knjiga, a velik ih je dio dopao Petru Aleksandroviču nekako po baštini. Drugi je dio knjiga skupila Aleksandra Mihajlovna, koja ih je neprestano kupovala. Dosad su mi vrlo oprezno davali šta ću čitati, te sam se lako dosjetila da mi mnogo toga brane i da mi mnogo taje. Zato sam s nesuzdrživom radoznalošću, u nastupu straha i radosti i nekoga osobitoga, nesvjesnoga osjećaja otvorila prvi ormar i izvadila prvu knjigu. U tom su ormaru bili romani. Uzela sam jedan od njih, zatvorila ormar i odnijela knjigu u svoju sobu s takvim čudnim osjećajem, tako mi kucalo i zamiralo srce, kao da sam slutila da se zbiva velik preokret u mom životu. Kad sam došla u svoju sobu, zaključala se i rasklopila roman. Ali nisam mogla da čitam; morila me druga briga: najprije treba valjano i zauvijek da osiguram svoju vlast nad bibliotekom tako da to nitko ne sazna, i da se mogu i dalje u svako vrijeme domoći svake knjige. Odgodim zato svoju nasladu do pogodnijeg časa, knjigu odnesem natrag, a ključ sakrijem. Sakrila sam ga — i to mi je bilo prvo ružno djelo u životu. Očekivala sam posljedice: tekle su izvanredno povoljno: tajnik i pomoćnik Petra Aleksandroviča cijelo je veče i do nekoga doba noći sa svijećom

tražio po podu ključ te se sutradan odlučio i dozvao bravara, koji mu iz svežnja donesenih ključeva odabrao nov ključ. Time se to i dovršilo, a o gubitku ključa nije nitko ništa više čuo; ja sam pak sve to uredila tako oprezno i lukavo da sam u bilioteku otišla, tek nakon jedne sedmice kad sam se dobrano uvjerila da nema nikakve opasnosti od bilo kakve sumnje. Isprva sam odabirala vrijeme kad tajnika nema kod kuće; a onda stadoh zalaziti onamo iz jedaće sobe, jer je perovođa Petra Aleksandroviča nosio samo ključ u džepu, ali nije nikad drugačije dolazio u dodir s knijgama, i zato nije čak ni ulazio u sobu u kojoj su knjige.

Započela sam čitati pomamno i nabrzo me sasvim zanijelo čitanje. Sve moje nove potrebe, sve nedavne težnje, svi još nejasni porivi mojih djetinjih godina, što se tako nemirno i buntovno javiše u mojoj duši, nestrpljivo izazvani mojim preranim razvitkom — sve je to odjednom dobilo drugi ishod, što se nenadano javio, kao da je nova hrana zadovoljila sve potrebe i utrla valjan put. Nabrzo mi moje srce i moju pamet obuze takva očaranost, nabrzo mi se mašta razvila tako široko da sam kao nekako zaboravila na sav svijet što me je dosad okruživao. Činilo se da me sama sudbina zaustavila na pragu u nov život, u kojem sam se tako kidala, o kojem sam mislila dan i noć, te prije nego što me pustila na nepoznati put, uzvela me na visinu, pokazala mi budućnost u čarobnoj panorami, u zamamnoj, blistavoj perspektivi. Bilo mi je suđeno da proživim svu tu budućnost, pročitavši je najprije iz knjiga, da je proživim u sanjama, u nadama, u strasnim porivima, u slatkoj uzbuđenosti mladoga duha. Započela sam da čitam ne izbirajući, od prve knjige koja mi je dopala ruku, ali sudbina me je čuvala: ono što sam doznala i dotle proživjela bilo je tako plemenito, tako strogo da me sada nije više mogla sablazniti kakvagod neiskrena, prljava stranica. Čuvao me moj djetinji instinkt, moja mladost i sva moja prošlost. A sada kao da mi je svijest odjednom osvijetlila sav moj pređašnji život. Zaista, skoro svaka stranica bila mi je već kao poznata, kao da sam je već odavno proživjela; kao da sam već iskusila sve te strasti, sav taj život što je preda mnom iskrsnuo u tako neočekivanim oblicima, u tako čarobnim slikama. I kako se ne bih zanijela da zaboravim sadašnjost, da se skoro otuđim od zbiljnosti, kad se preda mnom, u svakoj knjizi koju sam pročitala, utjelovljuju zakoni one iste sudbine,

onaj isti duh događaja koji upravlja čovječjim životom, ali potječe iz nekoga osnovnoga zakona čovječjega života, koji je uvjet spasenju, očuvanju i sreći. Svim silama, svim svojim instinktima, što ih je u meni uzbudio neki osjećaj samoobrane, nastojala sam dokučiti taj zakon, koji sam naslućivala. Kao da me obavještavaju unaprijed, kao da me netko opominje. Kao da mi se nešto proročanski protiskivalo u dušu i svaki je dan u mojoj duši sve više te više jačala nada, premda su u isti mah sve jači te jači bivali moji porivi za tom budućnošću, za tim životom koji me svaki dan, onime što bih pročitala, zadivljavao snagom koju ima umjetnost, zamama poezije. Ali, kako sam već kazala, mašta je prejako gospodarila mojom nestrpljivosti, a zapravo sam smiona bila samo u sanjarijama, a u zbilji sam Se plašila budućnosti. I zato sam se kao zasad složila sama sa sobom te odlučila da se zadovoljim svijetom fantazije, svijetom maštanja, u kojem sam ja jedina bila vladarica, u kojem bjehu jedino zamame, jedino radosti; pa i sama nesreća, ako se i pripušta, igra pasivnu ulogu, prolaznu, potrebnu za slatke kontraste i za to da bi se moja sudbina nenadano preobrazila u sretan rasplet mojih velikih, zanosnih romana. Tako ja sada razumijevam moje tadašnje raspoloženje.

I takav život, život fantazije, odvojen od svega što me okružuje, mogao je da potraje cijele tri godine!

Taj život bijaše moja tajna, i nakon pune tri godine još nisam znala bih li se bojala ako se on iznenada otkrije, ili ne bih. Što sam proživjela za te tri godine, bilo mi je odviše moje, blisko. U svim tim fantazijama prejako sam se odrazila ja sama, tako da sam se napokon mogla zbuniti i uplašiti od tuđega pogleda, ma čiji on bio, ako bi mi neoprezno zavirio u dušu. Uz to smo svi mi, sva naša kuća, živjeli tako usamljeno, tako izdvojeni iz društva, u takvoj manastirskoj tišini, da se i preko volje svatko od nas morao usredotočiti na sebe sama, osjetiti potrebu da se zatvara u sebe samoga. To se isto dogodilo i sa mnom. Za te tri godine ništa se oko mene nije promijenilo, sve je ostalo kao i prije. Kao i prije, vladala je, među nama tmurna jednoličnost, koja bi mi, kako sada mislim, da nisam bila zaokupljena svojim tajnim, skrovitim radom, izmučila dušu i gurnula me u nešto neznano, burno, možda pogubno, što bi me izvelo iz toga tromoga, tužnoga kruga. Madame Léotard bila je

ostarjela i skoro se sasvim zatvorila u svoju sobu; djeca su još bila premalena; B. je bio prejednoličan, a muž Aleksandre Mihajlovne bio isto onako surov, isto onako nepristupačan, isto onako zatvoren u sebe kao i prije. Između njega i žene bila je, kao i prije, ona ista tajnovitost odnosa što mi se prikazivala u sve grozniju, suroviju obliku. Sve sam se više plašila za Aleksandru Mihajlovnu. Njen neveseli mutni život gasio se, očito, pred mojim očima. Zdravlje joj se skoro svaki dan pogoršavalo. Kao da joj je, najzad, neki očaj ušao u dušu; bila je očevidno pod pritiskom nečega nepoznatoga, neodređenoga, o čemu ni sama nije mogla da dade računa, nečega užasnoga, što je u isti mah nerazumljivo i njoj samoj, ali ona ga je primila kao neizbježni životni križ. Srce joj se najzad ozlojeđivalo u toj mukloj muci; čak i um joj postade mračniji, sumorniji, tužan. Osobito me prenerazilo nešto, što sam opazila: činilo mi se da što dalje ulazim u godine, to se ona sve udaljuje od mene, tako da se njena tajnovitost prema meni prevraćala dapače u neku nestrpljivu mrzovolju. Činilo se da me u nekim časovima čak i ne voli; kao da sam joj smetala. Rekoh da sam se namjerice stala udaljivati od nje, a kad sam se udaljila, kao da sam se zarazila baš tajnovitošću njene naravi. Zato i jest sve što sam proživjela za te tri godine, sve sto se uobličilo u mojoj duši, u sanjarijama, u znanju, u nadama i u strastvenim zanosima — tvrdokorno ostalo u meni. Čim smo se pritajile jedna od druge, nismo se poslije toga nikad više združile, premda sam je, čini mi se, svaki dan voljela još više nego prije. Ne mogu sada da ne proplačem kad se sjetim koliko mi je ona bila sklona, koliko se u sebi obvezala da će na me rasipati sve blago svoje ljubavi, i da će do kraja izvršiti svoj zavjet da mi bude majka. Istina, njen ju je jad gdjekad na dugo vrijeme odbijao od mene i kao da me je zaboravljala, pogotovo kad sam i ja nastojala da je ne podsjećam na sebe, tako da je mojih šesnaest godina osvanulo, a kao da nitko nije toga ni opazio. Ali u svjesnim časovima, kad se jasnije ogledavala oko sebe, Aleksandra Mihajlovna se kao nekada iznenada započinjala uznemiravati zbog mene, nestrpljivo me dozivala iz moje sobe, od mojih lekcija i poslova, obasipala me pitanjima, kao da me ispituje, istražuje, po cijele se dane nije rastajala sa mnom, pogađala sve moje pobude, sve želje, očevidno se brinula za moju dob, za moj sadašnji život, za budućnost, i s

neiscrpnom je ljubavlju, s nekim smjernim štovanjem pomagala mi. Ali već se bila posve odučila od mene i zato je postupala ponekad prenaivno, tako da mi je sve to bilo prerazumljivo i preprimjetljivo. Na primjer, a to se dogodilo kad mi je bila već šesnaesta godina, prekopala mi knjige, ispitala me šta čitam, pa kad je razabrala da se još nisam ostavila dječjih djela za dob od dvanaest godina, kao da se odjednom uplašila. Dosjetila sam se šta je, te sam pozorno pazila na nju. Cijele dvije sedmice kao da me je pripravljala, ispitivala, istraživala stupanj moga razvitka i stupanj mojih potreba. Napokon se odlučila da započne, te na našem stolu osvanuo »Ivanhoe« od Waltera Scotta, kojega sam već odavno pročitala, barem tri puta. Iz početka je s bojažljivim očekivanjem pazila na moje dojmove, kao da ih mjeri, kao da se boji za njih; najzad nestalo među nama te napetosti, koju sam prejako opažala; mi se obje razbuktale, i ja sam voljela, neobično voljela što nisam više morala da se krijem od nje! Kad smo pročitale roman, bila se ona oduševila mnome. Svaka moja napomena za mojega čitanja bila je istinita, svaki dojam valjan. U njenim očima bila sam već predaleko uznapredovala. Preneražena time, oduševljena sa mnom, radosno se prihvatila opet da pazi na moj odgoj — nije više htjela da se rastaje sa mnom: ali to nije ovisilo od njene volje. Sudbina nas je naskoro opet rastavila i zasmetala našemu zbliženju. Za to je bio dovoljan prvi nastup bolesti, nastup njena vječnoga jada, a onda opet otuđivanja, tajne, nepovjerijivosti i možda čak ogorčenja.

Ali i u takvo je vrijeme ponekad koji čas bio izvan naše vlasti. Čitanje, nekoliko simpatičnih riječi koje smo izmijenile, glazba — i mi smo se zanosile, povjeravale se jedna drugoj, povjeravale se potpuno, a poslije toga nam je bivalo teško jednoj pred drugom. Kad se nađemo, gledamo jedna drugu kao zaplašene, sumnjičavo, radoznalo i nepovjerljivo. Svaka je od nas stvorila granicu, do koje je moglo da ide naše zbliženje; prelaziti je nismo smjele, sve da smo i htjele.

Jedne večeri, pred sumrak, rastreseno sam čitala knjigu u kabinetu Aleksandre Mihajlovne. Ona je sjedjela za fortepijanom, improvizirajući po temi jednoga najmilijega joj motiva iz talijanske muzike. Kad je prešla najzad u čistu melodiju arije, mene zanijela muzika, prodrla mi u srce, te sam počela bojažljivo, upo glasa,

pjevuckati u sebi taj motiv. Brzo sam se zanijela sasvim, ustala i prišla k fortepijanu; Aleksandra Mihajlovna kao da se dosjetila, prešla u akompaniranje i s ljubavlju pratila svaku notu moga glasa. Činilo se da ju je zapanjilo njegovo bogatstvo. Nisam dosad nikad pjevala pred njom, a i sama sam jedva znala da ima u mene kakvih mogućnosti. Sada smo se odjednom obje oduševile. Sve sam više i više uznosila glas; u meni se budila, energija, strast, koju je još jače raspaljivalo radosno čuđenje Aleksandre Mihajlovne, što sam razabirala u svakom taktu njene pratnje. Napokon se pjevanje završilo tako uspješno, s takvim oduševljenjem, s takvom snagom, da me ona u zanosu uhvatila za ruke i radosno me pogledala.

— Aneta! Ta ti imaš divan glas — reče ona. — Bože moj! Ta kako to nisam opazila.

— I ja sam tek sada opazila — odgovorim neobično radosna.

— Blagoslovio tebe dakle Bog, moje milo, dragocjeno dijete! Zahvaljuj njemu za taj dar. Tko zna... Ah, bože moj, bože moj!

Tako ju je ganulo to iznenađenje, tako ju je ushitila radost da nije znala šta bi mi kazala, kako bi me obasula nježnošću. Bio je to jedan od onih časova otkrivenja, uzajamne simpatije, zbliženja, kakav već odavno nismo osjetile. Za sat kao da je u kućni blagdan. Odmah poslali po B. Dok smo ga čekali, otvorili mi nasumce druge note koje su mi bile poznatije, i zapjevali novu ariju. Sada sam drhtala od straha. Nisam htjela da neuspjehom razrušim prvi dojam. Ali nabrzo mi se ohrabrio glas i održao me. I sama sam se sve više i više čudila njegovoj snazi, i u tom se ponovnom pokusu razbila svaka sumnja. U nastupu svoje nestrpljive radosti Aleksandra Mihajlovna poslala po djecu, čak i po dadilju svoje djece, napokon se zanijela sasvim, otišla mužu i zovnula ga iz kabineta, a u drugo bi se vrijeme teško usudila da to i pomisli. Petar Alèksandrovič milostivo saslušao novost, čestitao mi i sam prvi izjavio da je potrebno da me dadu učiti. Aleksandra Mihajlovna, sretna od zahvalnosti, kao da se bogzna šta učinilo za mene, poletjela da mu ljubi ruke. Najzad došao B. Starac se obradovao. Veoma me volio, sjećao se moga oca, prošlosti, i kad sam pred njima otpjevala dva-tri puta, izjavio ozbiljna, zabrinuta lica, dapače nekako tajnovito, da imam nesumnjivih mogućnosti, možda čak i talenta, i moraju me bezuvjetno dati učiti. Onda odmah, kao da su se predomislili, zaključili obojica s Aleksandrom Mihajlovnom da

je opasno previše me hvaliti u samom početku, i ja opazila, kako su si odmah namignuli i dogovorili se kradom, tako da je sva njihova zavjera protiv mene ispala vrlo naivna i nespretna. Smijala sam se u sebi cijele večeri kad sam vidjela kako su zatim, poslije novoga pjevanja, nastojali da se suspržu i čak da navlaš spominju naglas moje nedostatke. Ali nisu se dugo držali, i prvi izdao sebe B., koji se opet razdragao od radosti. Nisam nikad slutila da me toliko voli. Cijele je večeri tekao najprijateljskiji, najtopliji razgovor. B. pripovjedio nekoliko biografija čuvenih pjevača i glumaca, a pripovijedao je s umjetničkim zanosom, sa strahopoštovanjem, ganut. Onda spomenuo moga oca, te razgovor prešao na mene, na moje djetinjstvo, na kneza, na svu kneževu porodicu, o kojoj sam tako malo čula još od rastanka. Aleksandra Mihajlovna nije ni sama mnogo znala o njoj. Najviše je znao B., jer je često putovao u Moskvu. Ali sada je razgovor zadobio neki tajnovit pravac, meni zagonetan, i dvije-tri stvari, koje su se osobito ticale kneza, bile su mi nerazumljive. Aleksandra Mihajlovna počela govoriti o Katji, ali B. nije ništa osobito znao da kaže o njoj, pa i kao da je namjerice želio da šuti o njoj. To me je zaprepastilo. Ja ne samo da nisam bila zaboravila Katju, ne samo da u meni nije nestalo moje pređašnje ljubavi za nju, nego dapače, naprotiv, nisam ni jedan jedini put pomislila da bi se Katja mogla bilo kako promijeniti. Mojoj je pažnji izmaknuo dosad i rastanak, i te duge godine, što smo odijeljeno proživjele, a nismo za njih jedna drugoj ništa javljale o sebi, i različitost odgoja, i različitost naših karaktera. Napokon, Katja nije nikad nestajala iz mojih misli, ona kao da neprestano još živi sa mnom; pogotovo u svim mojim sanjarijama, u svim mojim romanima i fantastičnim zgodama uvijek s njom idem s rukom u ruci. Kad zamislim da sam junakinja svakoga romana koji sam pročitala, odmah smještavam kraj sebe svoju drugaricu kneginjicu i razdvajam roman na dva dijela, od kojih jedan, dakako, stvaram ja, premda nemilosrdno okradam svoje miljenike autore. Najzad se u našem obiteljskom vijeću zaključilo.da se meni pozove učitelj pjevanja. B. preporučio najčuvenijega i najboljega. Sutradan nam došao Talijan D., saslušao me, ponovio mišljenje svoga druga. B-a, ali odmah izjavio da će mi biti kudikamo veća korist ako budem odlazila i učila kod njega, zajedno s drugim njegovim učenicima, da će tu razvitku

moga glasa pripomoći i natjecanje i povođenje i bogatstvo sviju sredstava što će mi biti pri ruci. Aleksandra Mihajlovna pristala, i otad sam točno po tri sata u sedmici odlazila ujutro u osam sati u konzervatorij, a pratila me sluškinja.

Sada ću da pripovjedim čudnu zgodu, koja me se prejako dojmila i oštrim prelomom začela u meni novo doba. Minulo mi je tada šesnaest godina, a u isto vrijeme stvorila mi se odjednom u duši neka nerazumljiva apatija; snašla me neka nepodnosiva, sjetna tišina, nerazumljiva i meni samoj. Umukle odjednom sve moje sanjarije, svi moji porivi, pa i samoga maštanja nestalo kao od nemoći. Hladna ravnodušnost odmijenila pređašnji, neiskusni duševni žar. I sama moja darovitost, koju su priznavali svi i kojom sam bila tako zanesena, izgubila moju simpatiju i nisam marila za nju. Ništa me nije zabavljalo, tako da sam i prema samoj Aleksandri Mihajlovni osjećala neku hladnu ravnodušnost, za koju sam krivila samu sebe, jer nisam mogla da to ne priznajem. Apatiju mi je prekidala nesvjesna sjeta, nenadane suze. Tražila sam samoću. U tom neobičnom času neobičan mi je slučaj do temelja potresao svu dušu i prevratio tu tišinu u pravu buru. Srce mi je bilo ranjeno. Evo kako se to dogodilo.

VII

Ušla sam u biblioteku (taj ću čas zauvijek pamtiti) i uzela roman Waltera Scotta »St. Ronanske vode«, jedini koji još nisam pročitala. Sjećam se da me je bolna, bezrazložna tuga morila kao da nešto nagovještava. Bilo mi je da plačem. U sobi je jarko svjetlo od posljednjih, kosih zraka sunca na zapadu, što gusto padaju na visoke prozore, na blistavi parket na podu; tišina je; uokolo, po susjednim sobama, nema također ni žive duše. Petra Aleksandrovima nema kod kuće, a Aleksandra Mihajlovna je bolesna i leži u postelji. Zaista sam plakala, pa kad sam rasklopila drugi dio, bez ikakve sam ga svrhe listala i nastojala da pronađem kakav bilo smisao u iskidanim rečenicama, što mi titraju pred očima. Kao da sam gatala, kako gataju kad rasklapaju knjigu nasumce. Ima takvih časova kad se sve umne i duševne snage bolno napinju, kao da će odjednom planuti jarkim plamenom svijesti, a u taj se tren nešto

proročansko prisniva potresenoj duši, koju kao da mori slutnja o budućnosti, i ona tu budućnost unaprijed osjeća. I tako želi da živi, tako gine za životom sav naš tjelesni sastav i srce se raspaljuje najplamnijom, najsljepljom nadom, srce kao da saziva budućnost sa svom njenom tajnom, sa svom nesigurnošću, pa makar i s burama, s olujama, ali samo da bude život. Toga sam časa upravo to osjećala.

Sjećam se kako sam baš bila zaklopila knjigu, da je onda rasklopim nasumce, da gatam o svojoj budućnosti i da onda pročitam stranicu koju slučajno otvorim. Ali kad sam je rasklopila, spazim ispisan listovni papir, savijen učetvoro i tako spljošten, tako uležan kao da je već nekoliko godina uložen u knjigu i u njoj zaboravljen. Neobičnom radoznalošću počela sam ogledavati svoj nalazak. To je pismo, bez adrese, s dva potpisana početna slova S. O. Podvostručilo mi se zanimanje, rasklopila sam skoro slijepljeni papir, što je na stranicama, između kojih je dugo ležao, ostavio svijetlo mjesto iste veličine. Pregibi su na pismu istrcani, istrošeni: vidi se da su ga nekad često prečitavali, čuvali kao dragocjenost. Tinta pomodrila, izblijedjela — ta predavno je već napisano! Nekoliko mi riječi slučajno palo u oči, i srce zakucalo od očekivanja. U zabuni vrtim pismo u rukama, kao da namjerice udaljujem od sebe čas kada ću ga pročitati. Slučajno ga primakoh k svjetlu: jest, kapi suza osušile su se na tim recima; mrlje su ostale na papiru; pogdjegdje su suze isprale cijela slova. Čije su to suze? Najzad, zamirući od očekivanja, pročitam polovinu prve stranice i iz grudi mi se od čuđenja istrgnuo krik. Zatvorim ormar, postavim knjigu na mjesto, sakrijem pismo pod rubac na prsima, otrčim u svoju sobu, zaključam se i počnem prečitavati opet iz početka. Ali srce mi je tako kucalo da su mi riječi i slova titrali i skakali pred očima. Dugo nisam ništa razumijevala. U pismu je otkriće, početak tajne; prenerazilo me kao munja, jer sam doznala komu je pisano. Znala, sam da činim zlo djelo ako pročitam to pismo; ali čas je bio jači od mene! Pismo je bilo upućeno Aleksandri Mihajlovnoj.

Evo toga pisma; donosim ga ovdje. Nejasno sam razabrala šta je u njemu, i zato sam dugo tražila razjašnjenje i bila obuzeta teškim mislima. Od toga časa kao da mi se prekrhao život. Bila sam potresena i uzbuđena dugo vremena, gotovo zauvijek, jer je to pismo

ostavilo duboke posljedice. Nagađala sam šta će se zbiti u budućnosti.

To je pismo bilo napisano na rastanku, posljednje, strašno; kad sam ga pročitala, osjetila sam da mi se tako bolno stislo srce kao da sam ja sama izgubila sve, kao da se sve zauvijek otelo od mene, čak i sanjarije i nade, kao da mi ništa više nije ostalo osim života koji mi više ne treba. A tko je pisao ovo pismo? Kakav mu je bio život poslije toga. U pismu je toliko mnogo aluzija, toliko mnogo podataka da se ne možeš prevariti, toliko mnogo i zagonetaka te ne možeš da se ne zbuniš u slutnjama. Ali se gotovo i nisam prevarila; uz to je i stil u pismu kazivao mnogo, kazivao sav značaj te veze, od koje su se razbila dva srca. Otvoreno su bile iznesene misli, osjećaji. Preosobite su bile, a kako već rekoh, premnogo su otkrivale. Ali evo toga pisma; prepisujem ga od riječi do riječi:

»Nećeš me zaboraviti, rekla si — vjerujem, i odsad je sav moj život u tim tvojim riječima. Moramo se rastati, kucnuo nam je sat! Odavno sam to znao, tiha moja, sjetna moja krasotice, ali sada sam tek razumio. Za sve naše vrijeme, za sve vrijeme, dok si me voljela, boljelo me i ginulo mi srce za našu ljubav, i — hoćeš li mi povjerovati — sada mi je odlanulo! Odavno sam znao da će tomu biti ovakav kraj, i tako je bilo određeno prije nas! To je sudbina! Saslušaj me, Aleksandra, mi smo bili nejednaki; ja sam uvijek, uvijek osjećao to! Nisam bio vrijedan tebe, i ja, jedini sam ja morao pretrpjeti kaznu za sreću što sam proživio. Kaži, šta sam ja bio ako se usporedim s tobom dok me nisi upoznala? Bože, prošle su evo već dvije godine, i ja se sve još ne mogu snaći; i sada još ne mogu da razumijem da si ti mene zavoljela! Ne razumijem kako je došlo do toga, kako se to otpočelo. Sjećaš li se, šta sam ja bio kad se usporedim s tobom? Jesam li vrijedan bio tebe, čime sam te osvojio, čime sam se osobito odlikovao! Dok nisam bio s tobom, bio sam surov i prost, lik mi je bio sumoran i tmuran. Nisam želio drugačiji život, nisam pomišljao na nj, nisam ga želio i nisam htio da ga prizivam. Sve je u meni bilo nekako prigušeno i za mene nije postojalo ništa važnije od mog dnevnog, terminskog posla. Jedina mi je briga bila — sutrašnji dan; a i prema njemu sam bio ravnodušan. Nekad, to je bilo već davno, sanjao sam nešto takvo i maštao kao glupan. Ali otad je proteklo mnogo, mnogo

vremena, i ja počeo da živim samotno, oporo, mirno, čak i ne osjećajući studeni što mi ledi srce. I ono usnulo. Ta znao sam i zaključio da nikad meni neće sinuti drugo sunce, i vjerovao sam u to, i ne bih gunđao ni zbog čega, jer sam znao da je tako moralo biti. Kad si prolazila kraj mene, nisam ni pomislio da bih se smio usuditi i uznijeti k tebi oči. Bio sam pred tobom kao rob. Srce mi nije drhtalo kraj tebe, nije ginulo, nije mi pričalo o tebi: bilo je mirno. Duša moja nije spoznavala tvoju dušu, premda joj je svjetlo bilo uz krasnu sestru. Znam to; mutno sam to osjećao. Mogao sam to osjećati, jer i na posljednju se biljčicu prolijeva svjetlo božje zvijezde jutarnjice i grije je i mazi isto onako kao i raskošni cvijetak, kraj kojega ona smjerno izbija. A kad sam saznao sve, sjećaš li se, nakon one večeri, nakon onih riječi što su mi do dna potresle dušu — bio sam zaslijepljen, preneražen, sve se uzmutilo u meni i — znaš li? — tako sam se prenerazio, tako sam bio nesiguran u sebe da te nisam razumio. O tom ti nisam nikad govorio. Ti nisi ništa znala; nisam prije bio takav kakav sam se tebi pričinjao. Da sam mogao, da sam smio govoriti, odavno bih ti priznao sve. Ali sam šutio, a sada ću sve kazati, da znaš koga sada ostavljaš, s kakvim se čovjekom rastaješ! Znaš li kako sam isprva doživio tebe? Obuzela me strast kao oganj, kao otrov mi se izlila u krv; pomutila mi sve misli i osjećaje, bio sam opojen, bio sam kao u omaglici i tvoju sam čistu, samilosnu ljubav uzvraćao ne kao jednak jednakoj, ne kao vrijedan tvoje čiste ljubavi, nego bez svijesti, bez srca. Nisam te poznavao. Uzvraćao sam ti kao onoj koja se u mojim očima srozala do mene, a ne kao onoj koja bi da mene uzvisi do sebe. Znaš li zašto sam sumnjao u te, Šta je značilo to: srozala se do mene? Ali ne, neću da te uvrijedim svojim priznanjem; jedino ću ti reći: gorko si se prevarila u menil Nikad, nikad se nisam mogao uzvisiti do tebe. Mogao sam samo nedostojno promatrati tebe u beskrajnoj mojoj ljubavi. Strast moja, koju si ti uzvisila, nije bila ljubav — ljubavi sam se bojao; nisam se usuđivao da te zavolim; u ljubavi je uzajamnost, jednakost, a ja to nisam zavrijedio — I ne znam šta je bilo sa mnom! O, kako bih ti pripovjedio to, kako ćeš me razumjeti... Nisam isprva vjerovao... O, sjećaš li se kad mi se stišalo prvo uzbuđenje, kad mi se razvedrio pogled, kad mi je ostao jedini najčistiji neokaljani osjećaj — onda se prvo pojavilo kod mene čuđenje, smetnja, strah, i sjećaš li se kako

sam se odjednom ridajući bacio tebi pred noge? Sjećaš li se kako si zbunjena, zaplašena u suzama pitala: šta mi je? Šutio sam, nisam mogao da ti odgovaram; ali duša mi se kidala; sreća me gnjela kao nepodnosivo breme, i moje mi je ridanje kazivalo: »Kako je to mene dopalo? Čime sam to zaslužio? Čime sam zaslužio blaženstvo? Sestro moja, sestro moja!« O, koliko sam puta — ti to nisi znala — koliko sam puta kradom ljubio tvoju haljinu, kradom, jer sam znao da nisam vrijedan tebe — i onda mi je zastajao dah, i srce mi kucalo polagano i snažno, kao da bi da stane i da zamre zauvijek. Kad sam ti hvatao ruku, sav sam blijedio i drhtao; ti si me bunila čistoćom svoje duše. O, ne znam da ti iskažem sve što mi se zgrnulo u duši i što toliko želi da se ispolji. Znaš li da je meni teška, mučna bila pokadšto tvoja samilosna, svagdašnja nježnost sa mnom? Kad si me poljubila (to se dogodilo jedanput, i nikad to neću zaboraviti) — zamaglile mi se oči i u trenutku mi malaksala sva duša. Zašto nisam onoga časa umro do tvojih nogu? Evo ti prvi put pišem ti, premda si mi odavno to naložila. Hoćeš li razumjeti šta bih želio da kažem? Hoću da ti kažem sve, i kazat ću ti ovo: jest, ti mene ludo voliš, ti si mene voljela kao što sestra voli brata; ti si me voljela kao nekog svoga, jer ti si uskrisila moje srce, razbudila iz sanljivosti moj um i ulila mi u grudi slatku nadu; ali ja nisam mogao, nisam smio; nikad te dosad nisam nazivao svojom sestrom, jer nisam mogao da ti budem brat, jer nismo bili jednaki, jer ti si se prevarila u meni!

Ali ti vidiš, ja svejednako pišem o sebi, pa i sada, u ovom času strašne nevolje, mislim samo o sebi, premda znam da se ti mučiš poradi mene. O, nemoj se mučiti radi mene, prijateljice mila! ZnaŠ li kako sam sada ponižen u svojim očima! Sve se to otkrilo, tolika se nadala graja! Tebe će odvrći zbog mene, na tebe će se nabaciti prezirom, porugom, jer tako nisko stojim u njihovim očima! O, kako sam skrivio što sam nevrijedan tebe! Kad bih imao ugleda, osobne cijene u njihovu mišljenju, kad bih veće poštovanje stekao pred njihovim očima, oni bi oprostili tebi! Ali ja sam nizak, ja sam ništav, ja sam smiješan, a od smiješnoga ne može ništa biti niže. Ta tko viče? Ta evo zato, jer ovi već počeše vikati, ja sam i klonuo duhom; uvijek sam bio slab. Znaš li u kakvom sam stanju sada: i sam se smijem sebi, i čini mi se da oni istinu govore, jer sam čak i sebi smiješan i mrzak. Osjećam to; mrzim čak i lice, lik svoj, sve navade, sve

neplemenite svoje manire; uvijek sam ih mrzio! O, oprosti mi moj surovi očaj! Ti si me sama priučila da ti sve govorim. Upropastio sam tebe, navukao sam na tebe zlobu i smijeh, jer sam bio nevrijedan tebe.

I, eto, ta me misao mori; neprestano mi kopka po glavi, i kida mi i zlijedi srce. I sve mi se čini da ti nisi ljubila onoga čovjek kojega si mislila da ćeš naći u meni, i da si se prevarila u meni. Eto, to me boli, eto to me mori sada i umorit. će me zaista ili ću pomjeriti pameću!

Zbogom, dakle, zbogom! Sada, kad se sve otkrilo, kad su zaorili njihovi krikovi, njihova ogovaranja (ja sam ih čuo!), kad sam se umalio, ponizio u svojim očima, jer sam se zastidio za sebe, zastidio čak i za tebe, za tvoj izbor, kad sam prokleo sebe, sada moram da bježim, da nestanem radi tvojega mira. Tako zahtijevaju, i ti nikad, nikad nećeš vidjeti mene! Tako mora da bude, tako je suđeno! Premnogo je meni bilo dato; sudbina se prevarila; sad ona ispravlja i sve otima. Sastali smo se, upoznali se, i eto se razilazimo do drugoga sastanka! Gdje će on biti, kada će on biti? O, kaži mi, rođena moja, gdje ćemo se sastati, gdje ću naći tebe, hoćeš li me onda poznati? Sva mi je duša puna tebe. O, ta radi čega, radi čega se nama to dogodilo? Zašto se rastajemo? Pouči me — ta ja ne razumijem, ne mogu da to pojmim, nikako ne mogu da pojmim — pouči me kako bih prekrhao i prepolovio život, kako bih iščupao iz grudi srce, da budem bez njega. O, kad se sjetim da nikad više neću vidjeti tebe, nikad, nikad!...

Bože, koliku su nadali viku! U kakvom sam strahu sada za tebe! Upravo sam sreo tvoga muža: mi oboje nismo vrijedni njega, premda mu nismo ništa zgriješili. On zna sve, on nas vidi; on razumije sve, i prije mu je sve bilo jasno kao dan. junački se zauzeo za tebe, on će tebe spasiti; zaštitit će te od toga ogovaranja i krike; on te ljubi i cijeni beskrajno; on je tvoj spasitelj, a ja bježim!... Poletio sam k njemu, htio sam da mu ljubim ruku!... Rekao mi je da odmah otputujem. Odlučeno je! Kažu, da se radi tebe svadio sa svima njima; ondje su svi protiv tebe! Njega prekoravaju radi popustljivosti i slabosti. Bože moj! Šta li ondje još govore o tebi! Oni ne znaju, oni ne mogu, nisu kadri da razumiju! Oprosti, oprosti im, bijednice moja, kao što ja opraštam njima; ali oni su meni više oteli nego tebi!

Ne znam za sebe, ne znam šta ti pišem. O čemu sam ti govorio jučer na rastanku? Ta sve sam pozaboravljao. Bio sam izvan sebe, ti si plakala... Oprosti mi te suze! Tako sam slab, tako sam malodušan!

Još sam nešto htio da ti kažem.. Ah! Da mi je samo još jednom ruke tvoje zaliti suzama kako sada suzama zalijevam moje pismo! Da mi se još jednom naći do tvojih nogu! Kad bi oni samo znali kako je krasan bio tvoj osjećaj! Ali oni su slijepi; srca su im ponosita i naduta; ne vide oni i nikad neće toga vidjeti. Nemaju čime da vide! Neće povjerovati da si nedužna, čak i pred njihovim sudom, sve kad bi im sve na zemlji to priseglo. Mogu li oni to razumjeti! A kako će oni dići kamen na tebe? Čija će ga ruka dići prva? O, neće se oni zbuniti, dići će tisuće kamenova! Usudit će se da ih dignu, jer znaju kako bi to uradili. Dići će svi u jedan mah i kazat će da su oni bez grijeha, i primit će grijeh na sebe! O, kad bi oni znali šta rade! Kad bi im se samo moglo pripovjediti sve, bez skrivanja, da vide, čuju, razumiju i uvjere se! Ali nije, nisu oni tako zlobni... Ja sam sada očajan, možda ih klevećem! Možda te plašim svojim strahom! Ne boj se, ne boj se njih, rođena moja! Tebe će razumjeti ljudi; na kraju krajeva, razumio te je već jedan: nadaj se — to je tvoj muž!

Zbogom, zbogom. Ja ne zahvaljujem tebi! Zbogom zauvijek.«

S. O.

Toliko sam bila zbunjena da dugo nisam mogla shvatiti što se sa mnom zbilo. Bila sam potresena i uplašena. Zbilja me prenerazila iznenada, usred lakoga života koji sam tri godine provela u sanjarijama. U strahu sam osjećala da mi je u rukama velika tajna i da je ta tajna povezana s cijelim mojim životom. Kako? I sama nisam to još znala. Osjećala sam da se istom od toga časa otpočinje moja nova budućnost. Nehotice sam postala sada bliska učesnica u životu i u prilikama onih ljudi koji su dosad sačinjavali sav svijet oko mene, te sam se bojala za sebe. Čime ću ući u njihov život, ja nezvana, ja, njima tuđa. Šta ću im donijeti? Čime će se razdriješiti ovi okovi što su me tako nenadano prikovali uz tuđu tajnu? Otkud bih znala? Možda će moja nova uloga biti mučna i za mene i za njih. Ta nisam mogla da šutim, da ne primim tu ulogu i da ono što sam saznala čvrsto zatvorim u svojem srcu. Ali kako ću, i šta će biti od mene? Šta ću učiniti? I šta sam napokon doznala? Tisuće pitanja, još mutnih, još

nejasnih, iskrsavalo je preda mnom i već mi neotrpivo stezalo srce. Bila sam kao izgubljena.

Zatim su, sjećam se, nastajali drugačiji časovi, s novim, čudnim dojmovima, kakvih dosad nisam iskusila. Osjećala sam kao da mi se nešto razriješilo u grudima, da mi je pređašnji jad u jedan čas spao sa srca i nešto novo počelo da mi puni srce, nešto takvo zbog čega nisam još znala bih li tugovala ili bih se radovala. Ovo je bio trenutak koji je nalikovao na onaj momenat kad čovjek zauvijek ostavlja svoj dom, miran, dosad neuzbunjen život radi dalekoga, nepoznatoga puta, te se posljednji put ogledava oko sebe i u mislima se oprašta sa svojom prošlošću, a međutim mu je gorko na srcu od turobne slutnje o nepoznatoj budućnosti, možda krutoj, neprijaznoj, što ga očekuje na novom putu. Napokon mi se grčevito ridanje istrglo iz grudi i poslije bolnog napadaja oslobodilo srce. Morala sam da vidim, da čujem kogagod, da ga zagrlim što krepče. Nisam više mogla, nisam htjela da ostajem sama; poletjela sam Aleksandri Mihajlovni i proboravila s njom cijelo veče. Bile smo same. Molila sam je neka ne svira, i odbila sam da pjevam uza sve njene molbe. Sve mi je odjednom oteščalo, ni na čemu nisam mogla da zastanem. Čini mi se da smo obje plakale. Sjećam se samo da sam je sasvim zaplašila. Nagovarala me da se umirim, da se ne bunim. Bojeći se za mene, držala me na oku i uvjeravala me da sam bolesna i da se ne čuvam. Napokon odoh od nje, sva izmučena, izmorena; bila sam baš kao u bunilu, te u groznici legoh u postelju.

Prošlo je nekoliko dana dok se nisam snašla i jasnije razabrala svoje prilike. U to smo vrijeme obje, ja i Aleksandra Mihajlovna, živjele sasvim usamljene. Petra Aleksandroviča nije bilo u Petrogradu. Bio je po nekim poslovima otputovao u Moskvu i ondje proboravio tri sedmice. Unatoč kratkomu rastanku, Aleksandra Mihajlovna zapala u užasnu tugu. Gdjekad se mirila, ali se zatvarala sama, tako da sam joj i ja bila na teret. Osim toga sam i sama tražila samoću. U glavi sam osjećala kao neki bolni napor; bila sam kao u omaglici. Snalazili su me ponekad sati duge, bolne sjete, koja me nije puštala; prisnivalo mi se tada kao da mi se netko tajom smije, kao da se u meni nešto uvriježilo što mi buni i truje svaku misao. Nisam mogla da se otresem bolnih slika, što su mi se svaki čas pričinjale i nisu me puštale u miru. Privièala mi se duga, neizbježiva

muka, mučeništvo, žrtva koja se prikazuje ponizno, poslušno i uzaludno. Činilo mi se da onaj komu je prikazana ta žrtva, nju prezire i ismijava. Činilo mi se da sam vidjela prestupnika koji pravedniku oprašta grijehe, i srce mi se kidalo! U isti sam Čas iz sviju sila željela da se otresem svoje sumnje; proklinjala sam je, mrzila sam sebe zbog toga što sva moja uvjerenja nisu uvjerenja, nego samo slutnje, zbog toga što nisam sama pred sobom mogla da opravdam svoje dojmove.

Nakon toga sam prebirala u pameti te fraze, te posljednje krikove strašnoga rastanka. Zamišljala sam toga čovjeka, nejednakoga; nastojala sam da pogodim sav bolni smisao te riječi »nejednak«. Bolno me je zapanjivao taj očajni rastanak; »Ja sam smiješan, pa se i sam stidim tvojega izbora.« Šta je to bilo? Kakvi su to ljudi? Za čim oni tuguju, čime se muče, šta su izgubili? Svladala sam se, te sam napeto prečitavala opet to pismo, u kojem ima toliko očaja, što mori dušu, ali mi smisao je tako neobičan, tako nerazrješiv. Ali mi pismo ispalo iz ruku, te mi je buntovno raspoloženje sve više te više obuzimalo srce... Na kraju krajeva, sve je to moralo nekako završiti, a ja nisam vidjela izlaska, ili sam ga se bojala!

Gotovo sam se posve razboljela kad je jednoga dana zatutnjala na našem dvorištu kočija Petra Aleksandroviča, koji se vratio iz. Moskve. Aleksandra Mihajlovna radosno uzviknuvši poletjela u susret mužu, ja zastala na mjestu kao ukopana. Sjećam se da sam se i sama čak do prepasti zapanjila od nenadanoga svoga uzbuđenja. Nisam izdržala, nego poletjela u svoju sobu. Nisam poimala od čega sam se tako odjednom uplašila, ali sam se bojala zbog te prepasti. Za četvrt sata zovnuše me i predadoše mi pismo od kneza. U gostinskoj sam sobi srela nekoga neznanca, koji je s Petrom Aleksandrovičem doputovao iz Moskve, a po nekim riječima, koje sam zapamtila, doznala sam da se on sprema na dug boravak kod nas. To je bio knežev punomoćnik, koji je doputovao iz Petrograda da se postara za neke važne poslove kneževske porodice, kojima je već odavno upravljao Petar Aleksandrovič. On mi dao pismo od kneza i nadovezao da mi je i kneginjica htjela pisati, do posljednjega je časa uvjeravala da će pismo zacijelo biti napisano, ali ga pustila praznoruka i s molbom, neka mi poruči da nema šta pisati, da se u pismu ne može ništa napisati, da je

pokvarila cijelih pet listova papira i onda sve rastrgala na komadićke, da se najzad moramo iznova sprijateljiti, pa da pišemo jedna drugoj. Onda mu naložila, neka me uvjeri da ću se uskoro sastati s njom. Na nestrpljivo moje pitanje odgovorio mi nepoznati gospodin da je vijest o skorom sastanku zbilja istinita i da se sva porodica sprema da uskoro doputuje u Petrograd. Na taj glas nisam znala šta bih od radosti, te brže odem u svoju sobu, zaključam se i plačući otvorim kneževo pismo. Knez mi obećava da ću se uskoro sastati s njim i s Katjom, te veoma osjećajno čestita mojemu talentu; najzad mi blagoslivlja budućnost i obećava da će mi je srediti. Plakala sam čitajući to pismo; ali se slatkim suzama primiješala takva nepodnosiva tuga, te se sjećam da sam se bojala za sebe; i sama nisam znala šta se sa mnom zbiva.

Prošlo nekoliko dana. U sobi, odmah do moje, gdje je prije bio perovođa Petra Aleksandroviča, radio je sada novi došljak svakoga jutra, a često naveče još do poslije ponoći. Često su se zaključavali u kabinetu Petra Aleksandroviča i radili zajedno. Jednom poslije objeda zamolila me Aleksandra Mihajlovna da odem u kabinet njena muža i da ga zapitam hoće li s nama piti čaj. Kako nisam nikoga našla u kabinetu, a mislila sam da će Petar Aleksandrovič nabrzo ući, zastanem da ga pričekam. Na zidu je visio njegov portret. Sjećam se da sam odjednom zadrhtala kad sam spazila taj portret te ga počela ponovno promatrati uzbuđenošću koja je i meni samoj bila nerazumljiva. Visio je prilično visoko, uz to je bilo prilično mračno, pa da udobnije promatram, primakla sam stolicu i stala na nju. Htjela sam da nešto pronađem, kao da sam se nadala da ću naći rješenje mojim sumnjama, i sjećam se, ponajprije su me prenerazile oči na portretu. Prenerazilo me tu također i to što gotovo nikad nisam tomu čovjeku vidjela oči: svagda ih je skrivao pod naočarima.

Još za djetinjstva nisam voljela njegov pogled iz nerazumljive, čudne predrasude, a kao da se ta predrasuda sada obistinila. U mašti sam stvorila određenu predodžbu. Učinilo mi se odjednom da se oči na portretu u neprilici odvraćaju od moga pronicavoga, ispitljivoga pogleda, da mu se nastoje ukloniti, da je u tim očima laž i prijevara; učinilo mi se da sam pogodila, i ne razumijem kakva je tajna radost odjeknula u meni kad sam se dovinula tome. Tih mi se uzdah istrgnuo iz grudi. U taj čas začujem za sobom šuškanje.

Ogledam se: preda mnom stoji Petar Aleksandrovič i pozorno me gleda. Učinilo mi se da se odjednom zacrvenio. Ja se zažarila i skočila sa stolice.

— Šta tu radite? — zapita strogim glasom. — Zašto ste ovdje?

Nisam znala šta bih odgovorila. Kad sam se malo snašla, rečem mu da ga je pozvala Aleksandra Mihajlovna. Ne sjećam se šta mi je odgovorio, ne sjećam se kako sam izišla iz kabineta; ali kad sam došla k Aleksandri Mihajlovni, sasvim sam bila zaboravila odgovor koji je ona očekivala, te joj nasumce rekoh da će on doći.

— Ali šta je tebi, Netočka? — zapitala me — sva si se zarumenjela; pogledaj se. Šta ti je?

— Ne znam... brzo sam išla... — odgovorim.

— A šta ti je rekao Petar Aleksandrovič? — zbunjena mi utekla u riječ.

Nisam joj odgovarala. U taj se čas začuli koraci Petra Aleksandroviča, i ja odmah izišla iz sobe. Cijela dva sata čekala sam u veliku jadu. Najzad došli k meni i pozvali me Aleksandri Mihajlovni. Aleksandra Mihajlovna je bila šutljiva i zabrinuta. Kad uđoh, pogledala me naglo i ispitljivo, ali odmah oborila oči. Učinilo mi se da joj se na licu odrazila neka neprilika. Nabrzo primijetim da je zlovoljna, da malo govori, mene i ne gleda, a za odgovor na brižljiva B-ova pitanja tuži se na glavobolju. Petar Aleksandrovič je bio razgovorljiviji nego inače, ali je razgovarao samo s B-om.

Aleksandra Mihajlovna rastreseno prišla fortepijanu.

— Zapjevajte nam štogod — reče B., obraćajući mi se.

— Doista, Aneta, otpjevaj tvoju novu ariju — prihvati Aleksandra Mihajlovna, kao da se obradovala izlici.

Pogledam je; ona me gleda u nespokojnu očekivanju.

Ali se nisam umjela svladati. Mjesto da priđem fortepijanu i da zapjevam bilo kako, ja se zbunila, splela, nisam znala kako bih se ispričala; napokon me prevladala zlovolja i ja odbila naprečac.

— Zašto nećeš da pjevaš? — reći će Aleksandra Mihajlovna, a značajno pogledala mene i u isti čas letimice muža.

Ta su mi dva pogleda ubila strpljivost. Ustanem od stola u krajnjoj zabuni, ali ne krijući je više i dršćući od nekoga nestrpljivoga, mrzovoljnoga osjećaja, ponovim žestoko da neću, ne mogu, nisam zdrava. Dok sam to govorila, gledala sam svima u oči, ali zna bog

kako sam u taj čas željela da mi je biti u mojoj sobi i sakriti se od sviju.

B. se začudio, Aleksandra Mihajlovna se očito razjadila i nije progovorila ni riječi. A Petar Aleksandrovič ustao odjednom sa stolice, rekao da je nešto zaboravio, te zlovoljan, čini se, što je izgubio dragocjeno vrijeme, izišao brže iz sobe, ali saopćio da će se možda svratiti kasnije, a za svaki slučaj stisnuo B-u ruku za rastanak.

— Šta vam je zapravo? — zapitao B. — Po licu ste zaista bolesni.

— Da, nisam zdrava, nikako nisam zdrava — odgovorim nestrpljivo.

— Zaista si blijeda, a maloprije si bila tako crvena — napomenu Aleksandra Mihajlovna i naglo zastane.

— Okanite me se! — rekoh, prilazeći joj pravo i uporito. joj gledajući u oči. Bijednica nije izdržala moj pogled, oborila oči kao da je što skrivila i laka joj rumen prelila blijede obraze. Prihvatim joj ruku i poljubim je. Aleksandra Mihajlovna me pogledala hineći naivnu radost. — Oprostite mi što sam bila danas tako zlo, tako nevaljalo dijete — rekoh joj osjećajno — ali sam zaista bolesna. Ne srdite se dakle i pustite me...

— Svi smo mi djeca — reći će ona stidljivo se smiješeći — pa i ja sam dijete, gore, kudikamo gore od tebe — nadovezala mi tiho u uho. — Zbogom, budi mi zdrava. Samo se, za boga miloga, ne srdi na mene.

— Zašto? — zapitah, toliko me prenerazilo takvo naivno priznanje.

— Zašto? — ponovila ona neobično zbunjena, kao da se uplašila za sebe. — Zašto? Ali, vidiš kakva sam ja, Netočka. Šta sam ti to kazala? Zbogom! Ti si pametnija od mene... A ja sam gora nego dijete.

— Ta, nemojte — odgovorim sva ganuta, ne znajući šta bih joj rekla. Poljubim je još tri puta i brže iziđem iz sobe.

Bila sam silno mrzovoljna i tužna. Uz to sam se ljutila na sebe, jer sam osjećala da sam neoprezna i ne znam da se vladam. Do suza sam se stidjela zbog nečega, te sam zaspala u duboku jadu. A kad sam se ujutro probudila, prva mi je misao bila da je cijelo sinoćnje

veče puko priviđenje, utvara, da smo mi samo mistificirali jedno drugo, zaletjeli se, dali sitnicama sliku pravog događaja i da se sve zbilo zbog neiskusnosti, zbog toga što nismo navikli da primamo vanjske dojmove. Osjećala sam da je sve skrivilo ono pismo, da me ono odviše uznemiruje, da mi se mašta smutila, te odlučim da odsad neću ni na što misliti. Kad sam se tako neobično lako oslobodila svog svojeg jada, te sam se sasvim bila uvjerila da ću isto tako lako i izvršiti što sam odlučila, umirim se, razveselim i pođem na svoju pouku u pjevanju. Jutarnji mi zrak najzad ohladio glavu. Neobično sam voljela jutarnje putove mojemu učitelju. Tako sam uživala prolaziti gradom, koji je prije devet sati već oživljavao i brižno otpočinjao svakidašnji život. Obično smo prolazili najživljim, najbučnijim ulicama, i meni se toliko sviđala takva sredina u kojoj su se odvijali počeci moga umjetničkoga života, opreka između te svakidašnje neznatnosti, malene ali žive brige, i između umjetnosti, što me očekuje dva koraka od toga života, na drugom katu goleme kuće, natrpane od vrha do dna stanarima, kojima nije, kako mi se činilo, ama nimalo ni do kakve umjetnosti. A među tim zaposlenim, srditim prolaznicima, ja sa sveskom nota pod pazuhom; starica Natalja, koja me prati te mi svaki put, i ne znajući, zadaje da riješim zadaću: o čem ona ponajviše razmišlja? — napokon moj učitelj, polutalijan, polufrancuz, čudak, časomice pravi entuzijast, kudikamo češće pedant i najviše tvrdica — sve me je to zabavljalo, sililo na smijeh ili na razmišljanje. Uz to sam bojažljivo doduše, ali sa strasnom nadom voljela svoju umjetnost, gradila kule na oblaku, krojila sebi najdivniju budućnost, pa kad sam se vraćala, često sam usplamtjela od svojih fantazija. Jednom riječju, u tim sam časovima bila gotovo sretna.

Baš takav me čas snašao i sada kad sam se u deset sati vratila s pjevanja kući. Bila sam zaboravila sve i, sjećam se, radosno zamaštala o nečem. Ali kad sam se popela uza stepenice, odjednom sam zadrhtala, kao da me ožegoše. Nada mnom se razlegao glas Petra Aleksandroviča, koji je u taj čas silazio niza stepenice. Neugodan osjećaj, što me obuzeo, bio je. toliko jak, uspomena na jučerašnju zgodu tako me neprijateljski potresla te nisam nikako mogla da sakrijem jad. Poklonila sam mu se malo, ali lice mi je, po svoj prilici, u taj čas tako izrazito odavalo moje osjećanje da se on u

čudu zaustavio preda mnom. Kad sam mu opazila kretnju, zarumenih se i brzo pođoh gore. On progunđa nešto za mnom i ode svojim putem.

Bilo mi je da zaplačem od mrzovolje, i nisam mogla da pojmim šta se to zbiva. Cijelo sam jutro bila sva izbezumljena i nisam znala na što bih se odlučila da završim i svega se što prije otresem. Tisuću sam puta zadavala sebi riječ da ću biti razumnija, i tisuću me puta obuzimao strah zbog mene same. Osjećala sam da mrzim muža Aleksandre Mihajlovne, i u isti sam mah očajavala zbog sebe. Od neprestanog sam se uzrujavanja sada razboljela i nikako nisam više mogla da vladam sobom. Uzela sam se zlovoljiti na sve; cijelo sam jutro presjedjela u svojoj sobi, nisam čak ni otišla Aleksandri Mihajlovni. Došla je sama k meni. Kad me je pogledala, skoro je zaviknula. Bila sam tako blijeda da sam se i sama uplašila kad sam se pogledala u zrcalo. Aleksandra Mihajlovna je sjedjela sa mnom cio sat i dvorila me kao dijete.

Ali sam se tako rastužila od njene pažnje, takva mi je tegoba bila njeno milovanje, takva mi je muka bila gledati nju, da sam je najzad zamolila neka me ostavi samu. Otišla je neobično zabrinuta za mene. Najzad se jad moj završio suzama i napadajem. Naveče mi odlanulo...

Odlanulo mi jer sam odlučila da joj odem. Odlučila sam da se bacim pred nju na koljena, da joj predam pismo što je izgubila i da joj priznam sve: da joj priznam sve muke što sam pretrpjela, sve svoje sumnje, da je zagrlim svom beskrajnom ljubavlju što u meni plamti za nju, za moju stradalnicu, da joj. kažem: ja sam njeno dijete, njen prijatelj, da je srce moje otvoreno pred njom, pa neka zagleda u srce i neka vidi koliko je u njem najplamenijega, najnepokolebljivijega osjećaja za nju. Bože moj! Znala sam, osjećala sam da sam ja posljednja kojoj bi ona mogla otkriti svoje srce, ali to mi se sigurnijim činilo spasenje, to bi moćnija bila moja riječ... Osjećala sam, doduše tamno, nejasno, ali ipak sam osjećala njen jad i srce mi je previralo od mrzovolje, kad pomislim da bi ona crvenjela preda mnom, pred mojim sudom... Jadnice, jadnice moja, zar si ti ona grešnica? Evo to ću joj reći kad zaplačem do njenih nogu. U meni se uzbunio osjećaj pravednosti, ražestila sam se. Ne znam šta bih učinila, ali sam se snašla istom kasnije, kad je nenadana zgoda izbavila od pogibije

mene i nju, zadržavši me gotovo na prvom koraku. Obuzela me groza. Zar da njeno umoreno srce uskrsne da bi se moglo nadati? Jednim bih je udarcem ubila!

Evo šta se dogodilo: još su me samo dvije sobe dijelile od njena kabineta, kad je na vrata sa strane ušao Petar Aleksandrovič, ali me nije opazio i pošao preda mnom. I on ide k njoj. Zastadoh kao ukopana; on je posljednji čovjek kojega bi trebalo da sretnem u takvu času. Htjedoh u prvi mah da odem, ali radoznalost me iznenada prikovala na mjestu.

On na časak zastao pred ogledalom, popravio kosu, te na najveće čudo začujem odjednom da pjevucka nekakvu pjesmu. Za tren oka iskrsla meni u pameti neka tamna, daleka uspomena iz djetinjstva. Da bi bio razumljiv onaj neobični osjećaj, što me je obuzeo u taj čas, pripovjedit ću tu uspomenu. Još prve godine mojega boravka u toj kući veoma me zapanjila jedna zgoda, koja mi je istom sada obasjala svijest, jer tek sada, tek ovog časa dokučila sam kako se začela moja neobjašnjiva antipatija prema tom čovjeku. Spominjala sam već da mi je već u ono doba uvijek bilo mučno u njegovoj nazočnosti. Kazivala sam već kakav je nujan dojam na me ostavljao namršteni, zabrinuti njegov lik, izražaj njegova lica, često tužan i utučen; kako mi je teško bilo nakon onih sati što smo zajedno provodili za čajnim stolićem Aleksandre Mihajlovne, i, napokon, kakva mi je mučna čama kidala srce kad sam neka dva, tri puta morala da budem gotovo svjedokinja onim sumornim, mračnim prizorima, što sam ih već spomenula u početku. Dogodilo se da sam se onda srela s njim isto tako kao i sada, u istoj sobi i u isti sat, kad je on, isto kao i ja, išao Aleksandri Mihajlovni. Osjećala sam čisto djetinju bojažljivost kad sam se sama sretala s njim, i zato sam se, kao da sam što skrivila, pritajila u kutu, moleći sudbinu da me ne bi opazio. Isto tako, kao i sada, stao on pred zrcalo, i ja zadrhtala od nekoga neodređenoga, nedjetinjskoga osjećaja. Učinilo mi se kao da preinačuje svoje lice. Jasno sam mu barem vidjela na licu smiješak prije nego što je prišao zrcalu; vidjela sam smijeh, koji mu nikad prije nisam vidjela, jer on se (sjećam se, to je mene prenerazilo jače od svega) nikad nije smijao pred Aleksandrom Mihajlovnom. Odjednom, tek što je dospio da pogleda u zrcalo, sasvim mu se promijenilo lice. Smiješka mu nestalo kao po zapovijesti, i mjesto njega nacerio mu

usne neki gorki osjećaj, što se kao nehotice, silom probija iz srca, osjećaj što ga čovjek ne može sakriti, ma koliko se upinjao, neka mu grčevita bol natjerala na čelo bore i stisla mu obrve. Pogled mu se mračno sakrio pod naočare, riječju, za jedan trenutak, kao po zapovijesti, postao sasvim drugi čovjek. Sjećam se, kako sam ja, dijete, zadrhtala od straha, od bojazni, da razumijem ono što sam vidjela, i otad mi se u srcu čvrsto ukorijenio težak, neugodan dojam. Kad se časkom pogledao u zrcalu, oborio glavu, zgurio se, kakav je obično dolazio Aleksandri Mihajlovni, i na prstima ušao u njen kabinet. Eto ta je uspomena mene zapanjila.

I onda je, kao i sada, mislio da je sam, te stao pred istim zrcalom. Kao i onda, ja se neprijateljski, neprijatno se osjećajući nađoh uz njega. Ali kad sam mu čula to pjevanje (njegovo pjevanje, od koga se i nije moglo očekivati ništa slično), koje me je pogodilo takvim iznenađenjem, kad me u taj mah sličnost podsjetila na gotovo isti takav trenutak moga djetinjstva, onda me bocnuo u srce neki jetki dojam, koji ne znam iskazati. Zadrhtali mi svi živci i za odgovor toj nesretnoj pjesmi prasnulâ sam u takav smijeh da je jadni pjevač uzviknuo, odskočio dva koraka od zrcala i blijed kao smrt, kao zatečen kukavac gledao mene, sav izbezumljen od strave, čuda i bijesa. Njegov me se pogled bolno dojmio. Uzvratila sam mu nervoznim histeričnim smijehom ravno u oči, smijući se prošla kraj njega i neprestano hohoćući ušla u sobu Aleksandre Mihajlovne. Znala sam da on stoji za portijerama,[17] da se možda skanjuje i ne zna bi li ušao ili ne bi, da su ga bijes i kukavština prikovali na mjestu — te sam s nekom razdraženom nestrpljivošću čekala na što će se odlučiti; voljna sam se bila okladiti da neće ući, i dobila bih okladu. Ušao je tek za pol sata. Aleksandra Mihajlovna me sva u čudu dugo promatrala. Ali me uzalud ispitivala šta mi je. Nisam mogla da odgovaram, zadihala sam se. Najzad razabrala da me je snašao živčani napadaj, pa se brižno bavila oko mene. Kad sam se odmorila, uhvatih je za ruke i počeh da ih ljubim. Tek sada sam se snašla i tek sada mi palo na pamet kako bih je bila ubila da joj se nisam srela s mužem. Gledala sam je kao da je uskrsnula.

Ušao Petar Aleksandrovič.

Pogledala sam ga letimice; gradio se kao da se nije ništa zbilo među nama, to jest, bio je kao i uvijek opor i mrk Ali po blijedu sam mu licu i po krajevima usana, što lako podrhtavaju, pogodila da jedva suspreže uzrujanost. Pozdravio se hladno s Aleksandrom Mihajlovnom i šuteći sjeo. Ruka mu je drhtala kad je uzimao šalicu čaja. Očekivala sam da će prasnuti, te me spopao neki nesvjesni strah. Htjedoh već otići, ali se nisam mogla odlučiti da ostavim Aleksandru Mihajlovnu, koja se promijenila u licu gledajući muža. I ona je slutila neko zlo. Napokon se dogodilo ono što sam očekivala s tolikim strahom.

Usred mrtve šutnje uznijela sam oči i srela naočare Petra Aleksandroviča, uperene ravno u mene. To je bilo tako nenadano da sam uzdrhtala, skoro uzviknula i oborila oči. Aleksandra Mihajlovna opazila je moju kretnju.

— Šta vam je? Zašto ste pocrvenjeli? — ràzlegao se oštri, prosti glas Petra Aleksandroviča.

Ja šutim; srce mi kuca tako da ne mogu ni riječi da izgovorim.

— Zašto je ona pocrvenjela? Zašto se ona svejednako crveni? — zapitao on, obraćajući se Aleksandri Mihajlovni, bezočno joj pokazujući na mene.

Zlovolja mi zaokupljala dušu. Dobacim Aleksandri Mihajlovni moleći pogled. Ona me razumjela. Blijedi joj obrazi planuli.

— Aneta — reče mi črvstim glasom, kakvomu se ne bih nikad nadala od nje — otiđi u svoju sobu, odmah ću doći k tebi: provest ćemo zajedno veče...

— Ja vas pitam, jeste li me čuli ili niste? — prekinuo je Petar Aleksandrovič još jačim glasom i kao da nije čuo što je rekla žena. — Zašto se crvenite kad.se sastajete sa mnom? Odgovarajte!

— Zato jer je vi primoravate da se crveni, i mene isto tako — odgovori Aleksandra Mihajlovna glasom koji joj se kidao od uzrujanosti.

U čudu pogledam Aleksandru Mihajlovnu. Žestina njena uzvrata bila mi je u prvi čas posve nerazumljiva.

— Ja vas primoravam da se crvenite, ja? — odgovori joj Petar Aleksandrovič, i on, čini se, izvan sebe od čuda, i jako naglašujući ja. — Radi mene ste vi crvenjeli? Ta zar ja mogu vas primorati da se crvenite radi mene. Vi treba da se crvenite a ne ja, šta mislite?

Ta mi je rečenica bila tako razumljiva, i izrečena je takvom bijesnom, jetkom porugom, da sam zaciknula od užasa i poletjela Aleksandri Mihajlovni. Čudo, bol, prijekor i strava iskazivali su joj se na licu, koje je nasmrt problijedjelo. Pogledam Petra Aleksandroviča i moleći sklopim ruke. Činilo se da se žacnuo i on; ali još ga nije bio minuo bijes koji mu je istrgao tu rečenicu. Ali se ipak zbunio kad je opazio moju nijemu molbu. Moja mu je gesta govorila jasno da mnogo znam od onoga što je dosad bila tajna među njima, i da sam dobro razumjela njegove riječi.

— Aneta, otiđite u svoju sobu — ponovi Aleksandra Mihajlovna slabim, ali odlučnim glasom, ustavši sa stolice — vrlo mi je potrebno da govorim s Petrom Aleksandrovičem...

Činilo se da je mirna; ali za taj sam se mir jače bojala nego za ikoje uzrujavanje. Ja kao da nisam čula njenih riječi, nego ostala gdje sam bila, kao ukopana. Upela sam svu snagu da joj pročitam s lica šta joj se u taj tren zbiva u duši. Učinilo mi se da nije razumjela ni moju gestu ni moj uzvik.

— Evo, šta ste uradili, gospođice! — reći će Petar Aleksandrovič, a uhvatio me za ruke i pokazao na ženu.

Bože moj! Nisam nikad vidjela takav očaj kakav sam sada pročitala na tom ubijenom, umrtvljenom licu. Uhvatio me za ruku i izveo iz sobe. Pogledala sam ih posljednji put. Aleksandra Mihajlovna stoji, nalaktila se na kamin i obadvjema rukama krepko stisla glavu. Cijelo držanje njena tijela iskazuje nepodnosiv jad. Uhvatim Petru Aleksandroviču ruku i žarko je stisnem.

— Za boga miloga! Za boga miloga! — izgovorim ispretrganim glasom. — Smilujte se!

— Ne bojte se! Ne bojte se! — reče on gledajući me nekako neobično — nije to ništa, to je napad. Ta odlazite, odlazite!

Kad sam došla u svoju sobu, bacim se na divan i pokrijem rukama lice. Puna tri sata probavila sam u takvu položaju i za to sam vrijeme proživjela pravi pakao. Najzad nisam izdržala, nego poslala i zapitala smijem li doći Aleksandri Mihajlovni. S odgovorom mi došla madame Leotard. Petar Aleksandrovič poručio da je napadaj prošao, opasnosti nema, ali Aleksandri Mihajlovnoj treba mira. Nisam lijegala do tri sata izjutra, nego svejednako razmišljala, hodajući gore-dolje po sobi. Položaj mi je bio zagonetniji nego ikad, ali sam osjećala da

sam nekako mirnija, možda zato jer sam osjećala da sam krivlja od sviju. Legla sam spavati, nestrpljivo očekujući sutrašnje jutro.

Ali sutradan sam, tužna, i na svoje čudo, opazila u Aleksandre Mihajlovne neku neobjašnjivu hladnoću. Isprva mi se učinilo da je tomu čistomu, plemenitomu srcu teško biti sa mnom nakon jučerašnjega prizora s mužem, kad sam preko volje bila svjedokinja toga prizora. Znala sam, to je dijete kadro da pocrveni preda mnom i da mene samu moli za oproštenje što mi je jučer nesretni prizor uvrijedio možda srce. Ali nabrzo sam razabrala u njoj neku drugu brigu i mrzovolju, koja se javlja neobično nespretno: čas ona odgovara suho, hladno, čas joj se u riječima osjeća neki osobiti smisao, čas ona, napokon, postaje sa mnom odjednom vrlo nježna, kao da se kaje za oporost, koje ne može biti u njenu srcu, pa kao da joj iz prijaznih, tihih riječi zvuči neki prijekor. Napokon je naprečac upitam šta joj je i ne želi li da mi kaže štogod. Na naglo pitanje zbunila se malo, ali digla put meni krupne, mirne oči i odmah mi rekla, gledajući me s nježnim smiješkom:

— Ništa, Netočka; samo znaš li što: kad si me tako naglo zapitala, malo sam se zbunila. To je zato jer si me zapitala tako brzo... uvjeravam te. Ali slušaj — odgovaraj mi istinu, dijete moje: leži li ti na srcu štogod radi čega bi se isto tako zbunila da sam te zapitala isto tako naglo i nenadano?

— Ne leži — odgovorim pogledavši je bistrim očima.

— Pa dobro! Da ti znaš, draga moja, kako sam ti zahvalna za taj krasni odgovor. Ne sumnjam išta loše o tebi — nipošto! Neću sebi oprostiti ni misao o tom. Ali, slušaj, uzela sam te kad si bila dijete, a sada je tebi sedamnaest godina. Vidjela si i sama: ja sam bolesna, i sama sam kao dijete, na mene treba još paziti. Nisam ti mogla sasvim zamijeniti rođenu majku, unatoč tomu što je u mojem srcu bilo i odviše ljubavi za tebe. Ako me, dakle, sada tako mori briga, nisi, razumije se, kriva ti, nego ja. Oprosti mi i pitanje i što, možda, nehotice nisam izvršila sve što sam obećala tebi i ocu kad sam te uzela iz njegova doma. To me uznemiruje jako i često me je uznemiravalo, draga moja.

Zagrlila sam je i zaplakala.

— O zahvaljujem vam, zahvaljujem vam za sve! — rekoh, lijući suze po njenim rukama. — Nemojte mi govoriti tako, ne kidajte mi

srce. Bili ste mi više nego mati; blagoslovio vas Bog za sve što ste učinili oboje, vi i knez, meni sirotici, ostavljenoj! Jadnice moja, rođena moja!

— Nemoj, Netočka, nemoj! Čvršće me zagrli: tako, snažnije, snažnije! Znaš li šta? Bog bi znao zašto, ali meni se čini da me posljednji put grliš.

— Ne, ne — govorim, a rasplakala se kao dijete — ne, neće biti tako! Vi ćete biti sretni!.... Još je mnogo dana pred nama. Vjerujte, mi ćemo biti sretni.

— Hvala ti, hvala što me toliko voliš. Sada je uza me malo ljudi; svi su mene ostavili!

— A tko vas je ostavio? Tko su to oni?

— Prije su uza me bili i drugi; ti to ne znaš, Netočka. Svi su me oni ostavili, svi su otišli, kao da su bili prikaze. A ja sam ih tako čekala, svega života čekala; Bog bio s njima! Pazi, Netočka: vidiš, kasna je jesen; nabrzo će udariti snijeg; s prvim ću snijegom umrijeti — jest; ali i ne žalim. Zbogom!

Lice joj je blijedo, mršavo; na obrazima joj plamte kobne, krvave pjege; usne joj dršću i zapekle se od nutarnje vrućine.

Priđe fortepijanu i udari nekoliko akorda; u taj čas s praskom puče žica i zamre u dugu, cilikavu zvuku...

— Čuješ li, Netočka, čuješ li? — reče naglo nekim nadahnutim glasom, pokazujući na fortepijano. — Tu su žicu prejako, prejako napeli: nije izdržala, nego umrla. Čuješ li kako žalostivo umire zvuk!

Govorila je teškom mukom. Na licu joj se odrazila potmula duševna bol, oči joj se napunile suzama.

— Ali, nemojmo o tom, Netočka, mila moja; dosta je; dovedi djecu.

Dovedoh ih. Kao da joj je odlanulo kad ih je gledala, a začas ih otpravila.

— Kad umrem, ti ih nećeš ostaviti — Aneta? Je li? — reče mi šaptom, kao da se boji da nam ne bi tko prisluhnuo.

— Okanite se, ubit ćete me! — jedva sam mogla da joj izgovorim za odgovor.

— Ta ja sam se šalila — reče, pošto je pošutjela i osmjehnula se. — A ti si i povjerovala? Ta ja govorim gdjekad bog te pita što. Sada sam kao dijete: meni se mora sve opraštati.

Pri tom me pogledala bojažljivo, kao da se i boji izreći išta. Ja čekam.

— Pazi, nemoj njega plašiti — izgovori napokon, oborenih očiju, s lakom rumeni na licu, i tako tiho da sam jedva čula.

— Koga? — zapitam u čudu.

— Moga muža. Sve ćeš mu možda kradom pripovjediti.

— A zašto, zašto? — ponavljam sve u većem čudu.

— Pa možda mu i nećeš pripovjediti, otkud bi znala! — odgovori ona, nastojeći da me pogleda što lukavije, premda joj se još isti prostodušni smiješak sjao na usnama, a na lice joj sve jače i jače izbijala rumen. — Okanimo se toga; ta ja se svejednako šalim.

Srce mi se stezalo sve bolnije i bolnije.

— Ali slušaj, hoćeš li ih voljeti kad ja umrem — je li? — nadovezala ozbiljno i opet kao nekako tajnovito — onako kako bi voljela rođenu svoju djecu — je li? Pamti: ja sam te uvijek smatrala za rođenu i nisam te razlikovala od svojih.

— Hoću, hoću — odgovarala sam, ne znajući što govorim i gušeći se od suza i zbunjenosti.

Žarki mi poljubac planuo na ruci prije nego što sam dospjela da je istrgnem. Od čuda mi se ukočio jezik.

»Šta joj je? Šta misli? Šta je jučer među njima bilo?« — munulo mi glavom.

Začas mi se stala tužiti da je umorna.

— Odavno sam već bolesna, samo nisam htjela da vas dvoje plašim — reče. — Ta vi me oboje volite — je li?... Do viđenja. Netočka; ostavi me i tek mi naveče dođi svakako. Hoćeš li doći?

Zadala sam joj riječ; ali sam željela da odem. Nisam mogla više da izdržim.

Jadnice, jadnice! Kakva te sumnja prati u grob? uzvikivala sam ridajući: kakav nov jad grize i kida tvoje srce te se jedva usuđuješ da i riječ izrekneš o njemu? Bože moj! To dugo stradanje, što sam sada posve razabrala, taj život bez traka svjetlosti, ta bojažljiva ljubav, koja ništa ne traži, pa i sada još, sada, skoro na svojoj smrtnoj postelji, kad joj se srce kida od boli, ona se kao prestupnica boji i najsitnijega prigovora, tužbe — i uobrazila sebi, izmislila nov jad i već se pokorila njemu, izmirila se s njim!...

Naveče, u sumraku, iskoristila sam kad nije bilo Ovrova (pridošlice iz Moskve), ušla u biblioteku, otvorila ormar i uzela prekapati po knjigama, da odaberem kakvu knjigu koju ću naglas čitati Aleksandri Mihajlovni. Željela sam da je odvratim od crnih misli i da odaberem štogod veselo, lako — Odabirala sam dugo i rastreseno. Sumrak se zgušćavao, a s njim zajedno rasla i moja čama. U rukama mi se stvorila opet ona knjiga, rasklopljena na onoj istoj stranici na kojoj sam i sada opazila tragove pisma, što mi otad nije napuštalo grudi — tajne, s kojom kao da se prekrhao i opet započeo moj život i dahnulo na mene toliko hladnoće, toliko nepoznatog pa mi i sada iz daljine tako ljuto prijeti... »Šta će biti od nas — mislila sam — pusti zakutak, u kojem mi bješe tako toplo, tako voljko. Ostavlja me čisti, svijetli duh, koji je zakriljivao moju mladost. Šta će da bude?« Stajala sam kao zanesena u svoju prošlost, koja mi je sada bila tako draga srcu, i kao da sam nastojala da sagledam budućnost, ono nepoznato što mi prijeti... Sjećam se toga časa kao da ga sada proživljujem iznova: tako mi se duboko usjekao u pamet.

Držim u rukama pismo i rasklopljenu knjigu; lice mi je okvašeno suzama. Odjednom se prepađoh i zadrhtah: uza me se razlegao poznati mi glas. Istog časa osjetim da mi je pismo istrgnuto iz ruku. Zaviknem i ogledam se: preda mnom stoji Petar Aleksandrovič. Uhvatio me za ruku i snažno me zadržava na mjestu; desnom rukom diže prema svjetlu pismo i nastoji da razabere prve retke... Zaviknem; voljela bih umrijeti nego mu to pismo ostaviti u rukama. Po pobjednom mu smiješku vidim da mu je pošlo za rukom razabrati prve retke. Zbunila sam se...

Za časak poletim k njemu, i ne znajući skoro za sebe, te mu istrgnem pismo iz ruku. Sve se to dogodilo tako naglo da nisam još ni sama shvatila kako se pismo stvorilo opet kod mene. Ali kad sam opazila da bi opet da mi ga istrgne iz ruku, strpam brže pismo u njedra i uzmaknem tri koraka.

Po prilici pol trenutka gledali smo se šuteći. Još sam drhtala od prepasti; šutnju je prekinuo prvi on, blijed, drhtavih usana, što su mu pomodrile od gnjeva.

— Okanite se! — rekao tiho od uzrujanosti — zacijelo ne želite da upotrijebim silu; vratite mi, dakle, pismo dobrovoljno.

Istom sada se snađoh, a uvreda, stid, mrzovolja zbog prostog nasilja zaokupili mi dušu. Vrele mi suze potekle niz zažarene obraze. Sva sam drhtala od uzbuđenja i neko vrijeme nisam smogla ni riječi.

— Jeste li čuli? — reče on, prišavši mi na dva koraka.

— Okanite me se, okanite! — zaviknem, uzmičući od njega — postupili ste nevaljalo, neplemenito. Zaboravili ste se!... Pustite me!...

— Šta? Šta znači to? I još se usuđujete da udarate u takav ton... nakon toga kako ste... Vratite mi ga, velim vam!

Zakoraknuo još korak prema meni, ali kad me je pogledao, razabrao mi u očima toliku odlučnost da je zastao kao u dvoumici.

— Dobro! — reče najzad suho, kao da je nešto odlučio, ali se obuzdavajući s naporom. — To se mora urediti, ali najprije...

Tu se on ogledao uokolo.

— Vi... tko je vas pustio u biblioteku? Zašto je taj ormar otvoren? Otkud vam ključ?

— Neću da vam odgovaram — rekoh — ne mogu govoriti s vama. Pustite me, pustite!

Pođoh prema vratima.

— Dopustite — reče on i uhvati me za ruku — nećete tako otići!

Šuteći istrgnem ruku i opet krenem prema vratima.

— Dobro dakle. Ali vam zaista ne mogu dopustiti da u mojoj kući dobivate od svojih ljubavnika listove...

Zaciknuh od užasa i pogledah ga sva zbunjena...

— I zato...

— Stanite! — zaviknem. — Kako možete? Kako mi to smijete kazati?... Bože moj! Bože moj!...

— Šta? Šta! Još mi i prijetite?

Ali sam ga gledala blijeda, utučena očajem. Prizor među nama odražavao posljednji stupanj pakosti, koju nisam mogla da razumijem. Molila sam ga pogledom neka ne nastavlja. Pripravna sam bila da mu oprostim uvredu samo da bi prestao. On me je gledao uporito i očito se kolebao.

— Ne tjerajte me do krajnosti! — prošapćem u užasu.

— Ne, to se mora završiti! — reče on najzad, kao da se snašao. — Priznajem, bio sam se pokolebao od toga pogleda — nadovezao čudno se smiješeći. — Ali, na nesreću, stvar govori i sama. Uspio

sam da pročitam početak pisma. To je ljubavno pismo! Nećete me razuvjeriti! Ne, izbijte to sebi iz glave! A ako sam časkom dvoumio, to dokazuje jedino da svim vašim krasnim svojstvima moram da pribrojim izvrsnu vještinu u laganju, pa zato ponavljam...

Kako govori, lice mu se sve više te više iznakažuje od pakosti. Blijedi; usne mu se cere i dršću, tako da je najzad s teškom mukom izgovorio posljednje riječi. Mrači se. Stojim bez zaštite, sama samcata, pred čovjekom koji je kadar da vrijeđa žensku. Napokon, sva je očevidnost protiv mene, kidam se od stida, bunim se, ne mogu da razumijem zlobu toga čovjeka. Ne odgovarajući mu, sva izbezumljena od užasa, poletim iz sobe i prenem se tek onda kad sam već stajala na ulazu u kabinet Aleksandre Mihajlovne. U taj se čas začuli i njegovi koraci; već htjedoh da uđem u sobu, ali naglo zastadoh, kao da me je opalio grom.

— Šta će biti od nje? — munulo mi glavom. — To pismo!... Ne, bolje je sve na svijetu nego da joj zadam taj posljednji udar u srce — i ja poletim natrag. Ali već je bilo prekasno: on stoji kraj mene.

— Hajdemo, kud god hoćete — samo ne ovamo, ne ovamo! — šapnula sam i uhvatila ga za ruku. — Poštedite nju! Doći ću opet u biblioteku, ili... kamo god hoćete. Ubit ćete je!

— Vi ćete je ubiti! — odgovori on mičući me.

Propadoše mi sve nade. Osjećam kako on baš i hoće da sav taj prizor iznese Aleksandri Mihajlovni.

— Za boga miloga! — govorim i svom ga silom zadržavam. Ali u taj se tren digla portijera, i Aleksandra Mihajlovna se stvorila pred nama. Gleda nas u čudu. Lice joj je bljeđe nego inače. Jedva se drži na nogama. Vidi joj se koliko se upela da dođe do nas kad nam je čula glasove.

— Tko je tu? O čemu ste ovdje govorili? — zapita, gledajući nas u krajnjem čudu.

Nekoliko trenutaka potrajalo šutanje, i ona problijedjela kao krpa. Poletim put njoj, snažno je zagrlim i potegnem natrag u kabinet. Petar Aleksandrovič pođe za mnom. Sakrila sam lice na njenim grudima, te je sve snažnije, snažnije grlim i zamirem od iščekivanja.

— Šta ti je, šta vam je? — zapita Aleksandra Mihajlovna po drugi put.

— Zapitajte je. još jučer ste je tako branili — reče Petar Aleksandrovič, teško se spuštajući u naslanjač.

Sve snažnije i snažnije stišćem je u zagrljaju.

— Ta bože moj, šta je to? — izgovori Aleksandra Mihajlovna sva zaprepašćena. — Vi ste tako ozlojeđeni, ona zaplašena, u suzama. Aneta, kazuj mi sve što je bilo među vama.

— Ne, dopustite najprije meni — reći će Petar Aleksandrovič prilazeći nam, a uhvatio me za ruku i odvukao od Aleksandre Mihajlovne. — Stojte ovdje — reče, a pokazao na sredinu sobe. — Hoću da vam sudim pred onom koja vam je zamijenila majku. A vi se smirite, sjednite — dometne, posađujući Aleksandru Mihajlovnu u naslanjač. — Gorko mi je što vas nisam mogao osloboditi toga neugodnoga objašnjenja; ali ono je prijeko potrebno.

— Bože moj! Šta li će to biti? — izgovori Aleksandra Mihajlovna, u silnu jadu šibajući očima redom mene i muža. Lamam rukama jer slutim kobni čas. Od njega se ne nadam više obziru.

— Jednom riječju — nastavi Petar Aleksandrovič — htio sam da vi rasudite zajedno sa mnom. Uvijek ste (i ne razumijem zašto, to je jedna od vaših fantazija), uvijek ste — još i jučer, na primjer, mislili, govorili... ali ne znam kako bih rekao, crvenim nagađajući... Jednom riječju, branili ste nju, napadali ste mene, dokazivali ste mi da sam nedolično strog; natucali ste još o nekom drugom osjećaju, što mene, tobože nagoni na tu nedoličnu strogost; vi... ali ne razumijem zašto ne mogu da ugušim svoju zbunjenost, tu rumen na licu, kad mislim na vaše namisli; zašto ne bih mogao govoriti o njima glasno, otvoreno, pred njom... Jednom riječju, vi...

— O, vi to nećete učiniti! Ne, vi to nećete kazati! — zaviknula Aleksandra Mihajlovna, zažarena od stida. — Ne, vi ćete je poštedjeti. To sam ja, sve sam ja izmislila! U meni nema sada nikakvih sumnja. Oprostite mi ih, oprostite. Bolesna sam, meni se mora oprostiti, ali samo nemojte govoriti njoj, ne... Aneta — reče prilazeći mi — Aneta, otiđi odavde, što prije, što prije! On se šalio; sve sam to skrivila ja; to je nepogodna šala...

— Jednom riječju, bili ste ljubomorni na nju — reče Petar Aleksandrovič, bez milosrđa dobacivši te riječi kao odgovor na njeno žalostivo iščekivanje.

Ona uzviknula, problijedjela i poduprla se o naslanjao, jedva se držeći na nogama.

— Bog će vam oprostiti! — izgovori napokon slabim glasom. — Oprosti mi radi njega, Netočka, oprosti; ja sam sve skrivila. Bila sam bolesna, ja...

— Ta to je tiranija, bestidnost, nevaljanština! — zaviknem sva izvan sebe, kad sam napokon razumjela sve, kad sam razumjela zašto je želio da me osudi pred ženinim očima. — To zaslužuje prezir, vi...

— Aneta! — zaviknula Aleksandra Mihajlovna i prestravljena me uhvatila za ruke.

— Komedija! Komedija i ništa više! — izgovori Petar Aleksandrovič, prilazeći nam uzrujan preko svake mjere. — Komedija velim vam — nastavi on, uporito i zloslutnim smiješkom gledajući ženu — a u svoj toj komediji prevareni ste jedino vi. Vjerujte da se mi — izgovori on, zadihavajući se i pokazujući na mene — ne bojimo takvih objašnjenja; vjerujte, nismo mi više tako nedužni da se vrijeđamo, crvenimo i čepimo uši kad nam počnu govoriti o takvim stvarima. Oprostite, ja se izražavam priprosto, iskreno, prosto, možda — ali tako mora da bude. Jeste li vi, gospođo, uvjereni o čestitom vladanju ove... djevojke?

— Bože! Šta vam je? Vi ste se zaboravili! — izgovori Aleksandra Mihajlovna, a ukočila se, zamrla od prepasti.

— Molim, bez zvučnih riječi! — prezirno je prekine Petar Aleksandrovič. — Ja to ne volim. Tu je sve jasno, ravno, ružno, da i ne može biti ružnije. Pitam vas za njeno vladanje: znate li vi..

Ali mu nisam dala da izgovori, nego ga uhvatila za ruke i silom odvukla u stranu. Još časak — i sve bi moglo da se upropasti.

— Ne govorite o pismu! — rekoh mu brzo, šaptom — jer ćete je na mjestu ubiti. Prijekor meni bit će u isti mah prijekor njoj. Ona nc može suditi meni, jer ja znam sve... razumijete li, ja znam sve!

On me pogledao uporito, s divljom radoznalošću — i zbunio se; krv mu udarila u lice.

— Ja sve znam, sve! — ponovim.

Još se kolebao. Na usnama mu titralo pitanje. Ja ga pretekoh.

— Evo šta je bilo — rekoh naglas, naglo, obraćajući se Aleksandri Mihajlovni, koja nas je gledala bojažljivo, tužno,

zapanjeno. — Ja sam svemu kriva. Već četiri godine vas varam. Uzela sam ključ od biblioteke i već četiri godine kradom čitam knjige. Petar Aleksandrovič me je zatekao za takvom knjigom, koja... nije trebala, nije smjela da mi bude u rukama. On se uplašio za mene, te pred vama pretjerao opasnost!... Ali ja ne pravdam sebe (požurih se, kad sam mu na usnama spazila podrugljiv smiješak) — ja sam svemu kriva. Napast je bila jača od mene, a kad sam jednom zgriješila, stidjela sam se već da priznam svoj prestupak... To je sve, skoro sve što je bilo među nama.

— Oho, kako je to vješto! — prošaptao pokraj mene Petar Aleksandrovič.

Aleksandra Mihajlovna me saslušala neobično pažljivo; ali joj se na licu odražavalo nepovjerenje. Naizmjence je gledala sad mene sad muža. Nastala šutnja. Jedva sam dihala. Ona spustila glavu na grudi i prekrila rukom oči, smišljajući nešto i očevidno mjereći svaku riječ koju sam izrekla. Napokon digla glavu i uporito me pogledala.

— Netočka, dijete moje, znam, ti ne umiješ lagati — izgovori ona. — Je li to sve što se dogodilo, baš sve?

— Sve — odgovorim.

— Je li sve? — zapita obraćajući se mužu.

— Jest, sve — odgovori on s teškom mukom — sve je!

Odahnuh.

— Daješ li mi riječ, Netočka?

— Dajem — odgovorim ne zapinjući.

Ali nisam izdržala nego pogledala Petra Aleksandroviča. Kad je čuo kako sam dala riječ, nasmijao se. Ja planula, i moja smetenost nije izmakla bijednoj Aleksandri Mihajlovni. Na licu joj se javio jad, koji je guši i mori.

— Dosta je — reče ona tužno. — Vjerujem vam. Ne mogu da vam ne vjerujem.

— Mislim da je takvo priznanje dovoljno — reći će Petar Aleksandrovič. — Jeste li čuli? Šta treba da mislim?

Aleksandra Mihajlovna ne odgovara. Prizor biva sve nepriličniji i nepriličniji.

— Odmah ću sutra pregledati sve knjige — nastavi Petar Aleksandrovič. — Ne znam šta je ondje još bilo; ali..

— A kakvu je knjigu čitala? — zapitala Aleksandra Mihajlovna.

— Knjigu? Odgovarajte vi — reče obraćajući se meni. — Vi znate bolje nego ja objašnjavati ono o čemu je riječ — priklopi s pritajenom porugom.

Zbunila sam se i nisam mogla ni riječi da izgovorim. Aleksandra Mihajlovna pocrvenjela i oborila oči. Petar Aleksandrovič se zlovoljan ushodao gore-dolje po sobi.

— Ne znam šta je među vama bilo — započela najzad Aleksandra Mihajlovna, bojažljivo izgovarajući svaku riječ — ali ako je bilo samo to — nastavila, upinjući se da svojim riječima dade osobit smisao, a već se zbunila od nepomičnoga pogleda muževa, premda nastoji da ga i ne gleda — ako je bilo samo to, onda ne znam čemu se svi vi jadite i tako očajavate. Od sviju sam krivlja ja, ja jedina, i to mene strašno muči. Ja sam zanemarila njen odgoj, ja i moram da odgovaram za sve. Ona mora da meni oprosti, a ja ne mogu i ne smijem da osudim nju. Ali i opet, čemu bismo očajavali? Opasnost je prošla. Pogledajte je — reče, sve se jače te jače oduševljavajući i dobacujući mužu ispitljiv pogled — pogledajte je: zar je njen neoprezni postupak ostavio ikakvih posljedica? Zar da ja ne poznajem nju, dijete moje, milu moju kćer? Zar ja ne znam da joj je srce čisto i plemenito, da je u toj ljepuškastoj glavici — nastavila milujući me i privijajući me k sebi — jasan i svijetao um, a savjest joj zazire od varke... Nemojte, mili moji! Prestanimo! Zacijelo se nešto drugo prikrilo u našem jadu; možda je samo letimice pala na nas nemila sjena. Ali ćemo je rastjerati ljubavlju, dobrom slogom i razbit ćemo našu nedoumicu. Možda ima mnogo toga među nama ne do kraja izrečenog, i ja prva krivim sebe. Ja sam se prva krila od vas, u meni su se prvoj rodile bogzna kakve sumnje, kojima je kriva moja bolesna glava... Pa... pa, ako smo donekle i izgovorili, morate mi oboje oprostiti, jer... jer, napokon, i nije velik grijeh što sam sumnjala...

Kad je to izrekla, pogledala muža bojažljivo, crveneći se, i u jadu počela iščekivati Šta će on reći. Kako ju je slušao, sve mu se javljao na usnama podrugljiv smiješak. Prestao hodati, stao baš pred nju i zabacio ruke za leđa. Činilo se da ga je zainteresirala njena zbunjenost, promatra je, uživa u njoj; osjećajući na sebi njegov uporiti pogled, ona se smela. On počekao časak, kao da očekuje još

nešto. Zbunjenost se u nje podvostručila. Najzad prekinuo neprilični prizor tihim, dugim, ujedljivim smijehom.

— Žao mi je vas, bijedna ženo! — reče napokon, gorko i ozbiljno, kad je prestao da se smije. — Vi ste se prihvatili uloge kojoj niste dorasli. Šta ste željeli? željeli ste da mene pozovete na odgovornost, da me podjarite novim sumnjama, ili, da pravije kažem, starom sumnjom, koju ste loše prikrili svojim riječima? Smisao vaših riječi je da se ni rad čega ne treba srditi na nju, da je ona dobra i nakon štiva nemoralnih knjiga, čiji je moral — govorim u svoje ime — urodio već nekim uspjesima; da, napokon, vi sami odgovarate za nju; je li tako? Kad ste, dakle, objasnili to, natucate o nečem drugom; vama se čini da moja sumnjičavost i proganjanje potječu iz nekoga drugoga osjećaja. Vi ste mi, štaviše, natucali jučer — molim, ne zaustavljajte me, ja volim da govorim otvoreno — vi ste mi, štaviše, natucali jučer da se u nekih ljudi (sjećam se, napomenuli ste, ti su ljudi ponajviše dostojanstveni, surovi, otvoreni, umni, jaki, i bog bi znao kakvih još niste davali oznaka u nastupu velikodušnosti!), da se u nekih ljudi, ponavljam, ljubav (a bog bi znao zašto ste to izmislili!) i ne može javljati drugačije nego surovo, žestoko, kruto, često u sumnjama, proganjanju. Ne sjećam se više dobro jeste li baš ovako govorili jučer... Molim, ne zaustavljajte me; znam ja dobro vašu. gojenicu; sve ona može da sluša, sve, ponavljam vam po stoti put — sve. Vi ste prevareni. Ali ne znam zašto se toliko pridržavate toga da baš ja i jesam takav čovjek! Bog bi znao zašto želite da mene nagizdate tim lakrdijaškim kaftanom. Ljubav za tu djevojku ne priliči mojim godinama, a napokon vjerujte mi, gospodo, ja znam svoje dužnosti, i kako god velikodušno vi opraštali meni, ja ću govoriti, kao i prije, da će zlodjelo uvijek ostati zlodjelo, da će grijeh uvijek biti grijeh, sramotan, gnusan, neplemenit, na kakav mu drago stupanj veličanstvenosti vi uznijeli opaki osjećaj! Ali dosta je! Dosta je! I da nisam ništa više čuo o tim gadarijama!

Aleksandra Mihajlovna je plakala.

— Neka dakle trpim, pravo mi budi! — izgovori napokon, ridajući i grleći me. — Pa bile sramotne moje sumnje i vi se tako surovo podsmjehnuli njima! Ali ti, jadnice moja, zašto si ti osuđena da slušaš takve uvrede? I ja ne mogu da te obranim! Ja sam nemoćna! Bože

moj! Ne mogu da šutim, gospodine! Ne mogu da pretrpim... Vaše je vladanje bezumno!...

— Nemojte, nemojte! — šaptala sam, nastojeći da stišam njenu uzrujanost, bojeći se da zbog oštrih prijekora ne izgubi strpljivost. Svejednako sam još drhtala od straha za nju.

— Ali slijepa ženo! — zaviknuo on. — Ta vi ne znate, vi ne vidite...

Zastao načas.

— Dalje od nje! — reče, obraćajući mi se i potežući mi ruku iz ruku Aleksandre Mihajlovne. — Ne dopuštam da dodirujete moju ženu; vi je kaljate; vi je vrijeđate svojom nazočnošću! Pa... pa, šta me primorava da šutim kad je potreba, kad je prijeko potrebno da govorim? — uzviknuo i topnuo nogom. — Kazat ću, sve ću kazati. Ne znam šta vi to znate, gospođo, i čime ste htjeli da mi zaprijetite, a i neću da znam. Slušajte! — nastavi, obraćajući se Aleksandri Mihajlovni. — Ta slušajte...

— Šutite! — zaviknem i poletim naprijed. — Šutite, ni riječi!

— Slušajte...

— Šutite za volju...

— Za volju čemu, gospođice? —prekinuo me, a naglo me i oštro pogledao u oči. — Za volju čemu? Znajte, dakle, ja sam joj istrgnuo iz ruku ljubavnikov list! Eto, šta se radi u našoj kući! Eto, šta se radi kraj vas! Eto, šta vi niste vidjeli, niste opazili!

Jedva sam se zadržala na mjestu gdje sam bila. Aleksandra Mihajlovna nasmrt problijedjela.

— To ne može biti — prošaptala ona da se jedva čulo.

— Ja sam, gospođo, vidio to pismo; bilo mi je u rukama; pročitao sam prve retke, nisam se prevario: pismo je bilo od ljubavnika. Istrgla mi ga je iz ruku. Sada je u nje — to je jasno, to je tako, o tom nema sumnje; a ako još sumnjate, pogledajte je i pokušajte onda da se nadate ma i sjenki sumnje.

— Netočka! — zavikne Aleksandra Mihajlovna i poleti put mene. — Ali ne, ne govori, ne govori! Ne znam šta je to bilo, kako je to bilo... Bože moj, bože moj!...

I ona prekrila rukama lice te zaridala.

— Ali nije! To ne može biti! — uzviknula opet. — Vi ste se prevarili. Znam što to, znam što to znači! — izgovori uporito gledajući

muža. — Vi... ja... nisam mogla, ti mene nećeš prevariti, ti mene ne možeš varati! Ispripovijedaj mi sve, ništa ne krijući: on se prevario? Jest, je li, prevario se? Poslušaj: zašto mi ne bi kazala sve, Aneta, dijete moje, rođeno dijete moje?

— Odgovarajte, odgovarajte brže! — začujem kraj sebe glas Petra Aleksandroviča. — Odgovarajte: jesam li vam vidio u rukama pismo ili nisam?

— Jeste! — odgovorim, gušeći se od uzrujanosti.

— To je pismo od vašega ljubavnika?

— Jest — odgovorim.

— S kojim ste i sada u vezi?

— Da, da, da! — govorim ja, a i ne znam više za sebe, nego potvrđujem sva pitanja da dokrajčim našu muku.

— Čuli ste je! Pa, šta ćete sada kazati? Povjerujte meni, vi dobro i prepovjerljivo srce — nadovezao, uhvativši ženu za ruku — povjerujte meni i razuvjerite se o svem što je rodila vaša bolesna uobrazilja. Sada vidite tko je ta... djevojka. Htio sam samo da istaknem kako su vaše sumnje neosnovane. Odavno sam opazio sve to, i volim što sam je napokon raskrinkao pred vama. Teško mi ju je bilo gledati uz vas, u vašem zagrljaju, s nama, za istim stolom, u mojem domu najzad. Zgražao sam se zbog vašeg sljepila. Zato sam, dakle, jedino sam zato svraćao pažnju na nju, držao je na oku; ta vam je pažnja i pala u oči, pa ste bog bi znao šta počeli sumnjati i na toj osnovi ispleli bog bi znao šta. Ali sada se sve razjasnilo, dokrajčila se svaka sumnja, i već sutra, gospođice, sutra više nećete biti u mojoj kući! — završio on obraćajući se meni.

— Stanite! — reče Aleksandra Mihajlovna, ustajući sa stolice. — Ja ne vjerujem u sve ovo šta se odigralo. Ne gledajte me tako strašno, ne podsmjehujte mi se. I pozvat ću vas da se opravdate preda mnom. Aneta, dijete moje, priđi mi, daj mi ruku, tako. Svi smo mi grešni! — reče glasom drhtavim od suza i smjerno pogleda muža. — I tko od nas smije da odbije bilo čiju ruku? Daj mi dakle ruku, Aneta, milo dijete moje; ja nisam vrednija, nisam bolja od tebe; ti mene ne možeš vrijeđati svojom nazočnošću, jer i ja sam, i ja sam grešnica.

— Gospođo! — zavikne Petar Aleksandrovič zaprepašćen. — Gospođo! Suzdržite se! Ne zaboravljajte!

— Ja ne zaboravljam ništa. Ta ne prekidajte me i pustite me da izgovorim. Vidjeli ste joj u rukama pismo, čak ste ga i čitali; vi kažete, i ona je... priznala, da je to pismo od onoga koga ona ljubi. Ali zar to dokazuje da je ona zločesta? Zar vam to daje pravo da ovako postupate s njom, da je tako vrijeđate pred očima vaše žene? Jest, gospodine, pred očima vaše žene? Zar ste rasudili to pitanje? Zar znate kako je to bilo?

— E pa ja bih trebao da trčim i da nju molim za oproštenje. Jeste li to htjeli? — zaviknuo Petar Aleksandrovič. — Snestrpio sam se slušajući vas! Prisjetite se o čemu govorite? Znate li vi o čemu govorite? Znate li vi šta i koga branite? Ta ja vidim skroz-naskroz sve...

— U prvom redu, vi ne vidite jer vam gnjev i ponos smetaju da vidite. Ne vidite ono što ja branim i o čemu hoću da govorim. Ne branim ja opačinu. Ta jeste li vi rasudili, a ako rasudite, jasno ćete razabrati — jeste li rasudili da je ona, možda, nedužna kao dijete! Jest, ne branim ja opačinu! Hitim da se opravdam, ako vam to toliko godi. Da; kad bi ona bila supruga, mati, te zaboravila svoje dužnosti, o, onda bih se složila s vama... Vidite, ja sam se opravdala. Razaberite to i ne korite me! Ali ako je ona dobila to pismo i ne znajući ni za kakvo zlo? Ako se zanijela neiskustvom, a nije nikoga bilo da je zadrži? Ako sam prva krivlja od sviju jer nisam pripazila na njeno srce? Ako je to pismo prvo? Ako ste vi surovim svojim sumnjama povrijedili njen djevičanski, mirisni osjećaj? Ako ste joj okaljali uobrazilju ciničnim dovijanjem o tom pismu? Ako niste vidjeli taj nedužni, djevičanski stid, što joj se sija na licu, čist kao nevinost, a ja ga vidim sada i vidjela sam ga onda kad je zbunjena, izmučena, ne znajući šta bi govorila, i kidajući se od jada, odgovarala priznanjem na sva vaša nečovječna pitanja? Jest, jest! To je nečovječno; to je okrutno; ja vas ne prepoznajem; neću vam to oprostiti nikad, nikad!

— Ta poštedite, poštedite me! — zaviknem, stiskajući je u zagrljaju. — Poštedite, vjerujte, ne odbijajte mene...

Pađoh na koljena pred nju.

— Ako, najzad — nastavi ona, a glas joj se gušio — ako, najzad, ja ne bih bila uz nju i ako biste je vi zaplašili svojim riječima, i ako bi se jadnica sama uvjerila da je kriva, ako biste joj vi uzbunili savjest,

dušu i razbili mir njena srca... Bože moj! Htjedoste je istjerati iz kuće! Ali znate li vi s kim to čine? Vi znate, ako nju istjerate da ćete istjerati nas zajedno, nas obje, — i mene također. Jeste li me čuli, gospodine?

Oči joj se blistaju; grudi joj se bibaju; bolno se naprezala do krajne granice...

— Dosta sam se, dakle, naslušao, gospođo! — zaviknuo najzad Petar Aleksandrovič — dosta je toga! Znam da ima platonskih strasti — i na svoju nevolju znam to, gospođo, čujete li? Na svoju nevolju. Ali ne mogu se ja, gospođo, saživjeti s pozlaćenom zloćom! Ja je ne razumijem. Okanite se tričarija! A ako osjećate da ste skrivili, ako znate da vas se zbog nečeg može prekoriti (ne treba da vas podsjećam ja, gospođo), ako vam se, najzad, sviđa misao da odete iz moje kuće... onda mi preostaje samo da vam kažem, da vam napomenem, čemu ste zaboravili da izvršite svoju nakanu kad je bio pravi čas, pravo vrijeme, ima tomu godina... ako ste zaboravili, ja ću vas podsjetiti...

Pogledam Aleksandru Mihajlovnu. Grčevito se opire o mene, smalaksavajući od duševnoga jada, napolak sklopljenih očiju, u beskrajnoj muci. Još časak, i ona će se srušiti.

— Oh, za boga miloga, poštedite je bar ovaj put! Ne izgovarajte posljednju riječ — zaviknula sam, bacajući se na koljena pred Petra Aleksandroviča, a zaboravila da izdajem sebe; ali je bilo prekasno. Slab se krik razlegao za odgovor mojim riječima i jadnica se onesviještena srušila na pod.

— Svršeno je! Ubili ste je! — rekoh. — Zovite ljude, spašavajte je! Očekujem vas, u vašem kabinetu. Moram govoriti s vama: sve ću vam pripovjediti...

— Ta šta? Ta šta?

— Poslije!

Nesvjestica i napadaji potrajaše dva sata. Sva je kuća bila u strahu. Doktor je sumnjivo kimao glavom. Nakon dva sata uđoh u kabinet Petra Aleksandroviča. Bio se upravo vratio od žene, te šetao gore-dolje po sobi, grizao nokte do krvi, blijed, zbunjen. Nikad ga nisam vidjela takva.

— Šta dakle, izvolijevate, da mi kažete? — izgovori surovim, prostim glasom. — Nešto ste htjeli da kažete?

— Evo pisma što ste kod mene zatekli. Prepoznajete li ga?

— Prepoznajem.

— Evo vam.

On uze pismo i prinese ga k svjetlu. Pozorno sam ga motrila. Za nekoliko časaka okrenuo četvrtu stranicu i pročitao potpis. Vidjela sam kakomu je krv suknula u glavu.

— Šta je to? — zapitao me, a ukočio se od čuda.

— Prije tri godine našla sam to pismo u jednoj knjizi. Posjetila sam se da je zaboravljeno, pročitala ga i — doznala sve. Otad je ostalo kod mene, jer nisam imala komu da ga dam. Njoj ga nisam mogla dati. Vama? Ta vi ste morali znati sadržaj toga pisma, a u njemu je sva ta tužna pripovijest... Čemu vaše pretvaranje, ne znam. To je meni zasad mutno. Ne mogu još da jasno prodrem u vašu mutnu dušu. Htjeli ste da zadržite vlast nad njom, i zadržali ste je. Ali čemu? Zato da zadržite pobjedu nad prikazom, nad rastrojenom bolesničinom uobraziljom, kako biste joj dokazali da se varala i da ste vi bezgrešniji od nje! I postigli ste cilj, jer ta njena sumnja umrtvljena je misao uma koji se gasi, možda posljednja tužba skrušenoga srca zbog nepravednosti ljudske osude, s kojom ste se vi slagali. »Pa šta onda ako ste vi mene zavoljeli?« To je ona govorila, to je htjela da vam dokaže. Vaša taština, vaša ljubomorna sebičnost bili su nemilosrdni. Zbogom! Objašnjenja ne treba! Ali pazite, dobro vas poznajem, skroz naskroz prezirem, ne zaboravljajte, dakle, to!

Uđoh u svoju sobu, jedva i znajući šta.se sa mnom zbiva. Na vratima me zaustavi Ovrov, poslovođa Petra Aleksandrovića.

— Želio bih da se razgovorim s vama — reći će on uljudno se poklonivši.

Gledam ga i jedva razumijem šta mi je kazao.

— Poslije, oprostite mi, nisam zdrava — odgovorim napokon, prolazeći kraj njega.

— Dakle sutra — reče on opraštajući se, i nekako se dvosmisleno smješkajući.

Ali možda se to meni pričinilo tako. Sve to kao da mi je munulo ispred očiju.

MALI JUNAK

Iz nepoznatih uspomena

Bilo mi je tada skoro jedanaest godina. U srpnju me pustili da odem u goste na selo kraj Moskve, mojemu rođaku T-vu, u koga se u taj mah skupilo pedesetak a možda i više gostiju... ne pamtim, nisam ih prebrojao. Bilo je bučno i veselo. Činilo se da je to blagdan koji se zato i otpočeo da se nikad ne završi. Činilo se, naš je domaćin zadao sebi riječ da će, što je moguće brže, spiskati sav svoj golemi imutak, pa mu je nedavno i pošlo za rukom da opravda tu namisao, to jest, da spiska sve do kraja, potpuno, do posljednje pare. Svaki su čas pridolazili novi gosti; a Moskva je bila nadomak, na dogledu, tako da su oni koji odlaze samo prepuštali mjesto drugima, a blagdan je tekao svojim tokom. Zabave se odmjenjivale zabavama i nije se vidio kraj svakojakim zamislima. Čas jahanje po okolici, u cijelim četama, čas šetnje u borik ili plovidba po rijeci: piknici, objedi u polju; večere na velikoj kućnoj terasi, okruženoj trima redovima dragocjena cvijeća, što mirisima preplavljuje hladoviti noćni zrak, uz sjajnu rasvjetu, od koje se naše dame, ionako ljepuškaste gotovo sve do jedne, pričinjaju još krasnije, lica oduševljenih od danjih dojmova, blistavih očica, u živahnu razgovoru koji se prelijeva u smijeh, jasan kao zvonce: igra, svirka, pjevanje; ako se tmuri nebo, upriličuju se žive slike, zagonetke, poslovice; priređuju se kućne predstave. Iskrsla pričala, pripovjedači, domišljani.

Nekoliko se lica oštro ocrtalo između ostalih. Ogovaranje, brbljarije tekle su, razumije se, svojim redom, jer bez njih ne bi moglo ni svijeta biti i milijuni bi ljudi pomrli od dosade kao muhe. A meni je bilo jedanaest godina i onda nisam ni opažao te ljude, jer je moju pažnju privlačilo nešto sasvim drugo, a ako bih i opazio štogod, nisam opažao sve. Kasnije sam se već koječega sjećao. Djetinje su mi oči mogle obulivatiti jedino sjajnu stranu te slike i taj sveopći zanos, sjaj, buku — sve ovo što dosad nisam vidio ni čuo tako me zapanjilo da sam se prvih dana sasvim zbunio i u mojoj se maloj glavi sve zavrtjelo.

A ja svejednako govorim o mojih jedanaest godina, i bio sam doista dijete, ništa drugo nego dijete. Mnoge od tih krasnih žena, milujući me, nisu još mislile da se raspituju za moje godine. Ali začudo! Bio me već zaokupio neki osjećaj, nerazumljiv i meni

samomu; po srcu mi već šuškalo nešto, što ono dosad nije znalo ni poznavalo, ali je od toga ponekad plamtjelo i kucalo, kao zaplašeno, i često mi je nenadana rumen prelijevala lice. Pokadšto me obuzimao stid, pa i žaljenje zbog različitih mojih djetinjih povlastica. Drugi put kao da me zaokuplja čuđenje, te odlazim kudagod, gdje me ne mogu vidjeti, tobože zato da odahnem i nečega se sjetim, nečega čega sam se dosad, činilo mi se, vrlo dobro sjećao, a sada sam odjednom zaboravio, ali bez toga se, međutim, ne mogu nigdje pojavljivati i ne mogu uopće da živim.

Čas mi se, napokon, činilo da sam nešto zatajio svima, ali nipošto, i nikomu nisam to kazivao, jer me je, čovječuljka, bilo stid do suza. Usred vihora, što me okružuje, osjetih nabrzo neku usamljenost. Bilo je tu i druge djece, ali ili mnogo mlađe ili mnogo starije od mene; a i nije mi bilo do njih. Ne bi se, dakako, ništa ni dogodilo sa mnom da nisam bio u neobičnim prilikama. U očima svih tih krasnih dama bio sam svejednako još onaj isti mali, neodređeni stvor, koji su pokadšto voljele da miluju i s kojim su mogle da se igraju kao s lutkicom. Osobito jedna od njih, divna plavuša, bujne, vrlo guste kose, kakve nikad kasnije nisam vidio i jamačno nikad neću vidjeti, kao da se zaklela da mi neće dati mira. Mene je bunio, a nju veselio smijeh što se razlijegao oko nas, jer ga je svaki čas izazivala svojim živahnim, nesklapnim istupima prema meni, a u tome je očito neobično uživala. U institutima, među drugaricama, zacijelo bi je prozvali derištem. Bila je neobična ljepotica i nešto joj bješe u krasoti, što je od prvoga pogleda udaralo u oči. I nije dakako nalikovala na one maljucne, stidljive plavuše, bjeljucne poput maška i nježne poput bijelih mišića ili pastorskih kćeri. Rasta nije bila visoka, a nešto punačka, ali nježnih, finih crta u licu, divno nacrtanih. Na tom je licu bilo nešto što se blista kao munja, a i sva je bila kao oganj živa, brza, laka. Iz krupnih joj, otvorenih očiju kao da vrcaju iskre; oči joj se sijaju kao alemovi, i nikad ne bih takve modre oči, iz kojih vrcaju iskre, dao ni za kakve crne oči, sve da su crnje od najcrnjega andaluskoga pogleda, pa i zaista je moja plavuša vrijedila koliko i ona crnka koju je opjevao neki poznati izvrsni pjesnik te se u divnim stihovima zakleo svom Kastilijom da je pripravan iskrhati sebi kosti ako mu se dopusti da se samo vrškom prsta dodirne ogrtača svoje krasotice. Dometni uz to da je moja krasotica bila najveselija

od sviju krasotica na svijetu, najsumanutija smijačica, živahna kao dijete, unatoč tomu što je već pet godina udata. Smijeh joj nije nestajao s usana, svježih poput svježe jutarnje ruže, čim s prvom sunčanom zrakom rastvori rumeni, mirisni pupoljak na kojem se još nisu osušile hladne, krupne kapi rose.

Sjećam se da je sutradan nakon moga dolaska priređena kućna kazališna predstava. Dvorana je bila, kako se veli, dupkom puna; nije bilo ni jednoga praznoga mjesta; a kako se meni dogodilo da sam radi nečega zakasnio, morao sam da stojeći uživam u predstavi. Ali vesela me igra privlačila sve više i više naprijed te sam se neopazice provukao do najprvih redova, a ondje najzad stao i nalaktio se na naslon naslonjača u kojem je sjedila neka dama. To je bila moja plavuša; ali nismo se još poznavali. Nehotice sam se dakle nekako zagledao u njena divno okrugla, zamamna pleća, puna, bijela, poput pjene na mlijeku, premda mi je bilo svejedno gledao li divna ženska pleća ili kapicu s plamenim vrpcama što pokriva sjedine časnoj dami u prvom redu. Do plavuše sjedi prezrela djevica, jedna od onih koje se uvijek sklanjaju kudagod, što god mogu bliže mlađahnim i ljepuškastim ženama, a odabiraju one koje ne vole da tjeraju od sebe mladež. Ali ne radi se o tom; ta djevica, međutim, razabrala kako je promatram, nagla se svojoj susjedi i hihoćući joj šapnula nešto u uho. Susjeda se naglo okrenula, i, sjećam se, plamene joj oči u polumraku tako bljesnule put mene da sam, nepripravan da se susretnem s njima, zadrhtao kao da sam se opekao. Krasotica se osmjehnula.

— Sviđa li vam se što sviraju? — zapitala me, a lukavo me i podrugljivo pogledala u oči.

— Sviđa — odgovorim, svejednako je gledajući u nekom divljenju, koje joj se očevidno opet svidjelo.

— A zašto stojite? Pa sustat ćete; zar za vas nema mjesta?

— To i jest da nema za me mjesta — odgovorim, a jače me sada zaokupila briga nego krasotičine oči što vrcaju iskre, i nadasve sam se obradovao što se našlo napokon srce kojemu mogu da otkrijem svoj jad. — Tražio sam već, ali su sve stolice zauzete — nadovežem, kao da joj se tužim što su sve stolice zauzete.

— Dođi ovamo — živo progovori ona, brza u odlukama isto onako kao i pri svakoj mahnitoj ideji koja može da joj mune u

vrtoglavu pamet — dođi ovamo, i sjedni mi na koljena.

— Na koljena?... — ponovih zbunjen.

Rekao sam već da su me moje privilegije ozbiljno poćele vrijeđati i postiđivati. Ta je, kao za porugu, išla kudikamo dalje od drugih. Uz to sam se ja, i onako uvijek bojažljiv i stidljiv dječak, sada nekako osobito počeo zadržavati u blizini žena, i zato sam se užasno smeo.

— Pa da, na koljena! Zašto nećeš da mi sjedneš na koljena? — navaljuje ona i sve se jače te jače smije, tako da je napokon udarila u hohot, bogzna radi čega, možda radi svoje zamisli, ili se obradovala što sam se tako zbunio. A to joj je baš i trebalo.

Ja pocrvenio, pa se zbunjen ogledavam uokolo i tražim kuda bih izmaknuo; ali ona me već pretekla, nekako dospjela da mi uhvati ruku, baš zato da ne odem, privukla je k sebi i odjednom, sasvim iznenada, na preveliko moje čudo, nadasve je bolno stisla svojim nestašnim, žarkim prstićima te mi počela krhati prste, ali tako bolno da sam se svom silom upinjao samo da ne zaviknem i pri tom se cerio vrlo smiješnim grimasama. Osim toga, bio sam u najužasnijem čudu, nedoumici, dapače užasu, kad sam doznao da ima tako smiješnih i pakosnih dama koje s dječacima govore o takvim tričarijama, i još tako bolno štipaju, bog bi znao zašto i pred svima! Po svoj je prilici moje nesretno lice odražavalo sve moje nedoumice, jer mi je obješenjakinja hohotala u oči kao luda, a međutim sve jače te jače štipala i krhala jadne moje prste. Sva je bila izvan sebe od zanosa što joj se pružila prilika da djetinjari, da zbuni siromaha dječaka i da ga svega smete. Bio sam u očajnom stanju. Prvo, žario sam se od stida, jer gotovo svi se unaokolo okrenuli prema nama, jedni u nedoumici, drugi sa smijehom, jer su domah razabrali da je krasotica nešto navragovala. Osim toga, užasno sam želio zaviknuti, jer mi je krhala prste nekako ogorčeno baš zato što ne vičem; a ja kao Spartanac odlučio da otrpim bol, jer sam se bojao da ne bih vikom stvorio metež, nakon kojega i ne znam šta bi bilo od mene. Kako me je spopao posvemašnji očaj, zapodjeo sam najzad borbu i upeo se svom silom da izvučem svoju ruku, ali moja je tiranka bila mnogo jača od mene. Na kraju nisam izdržao, nego zaviknuo — to je ona jedino i očekivala! Za tren me se okanila i odvratila se, kao da nije ništa ni bilo, kao da i nije to ona navragovala, nego netko drugi, baš kao nekakav đak koji je, tek što je učitelj odvratio pažnju, več

dospio da uznemiri nekoga kraj sebe, da uštine kakva maljucnoga, slaboga dječaka, da ga zvrcne, bubne, komi laktom i za tren oka opet da se okrene, snađe, zaroni u knjigu, stane bubati svoju lekciju i tako razgnjevljenoga učitelja, koji je poput jastrijeba poletio na buku, nasamari.

Ali na moju sreću, u taj je čas opću pažnju zaokupila majstorska igra našega domaćina, koji je igrao glavnu ulogu u komadu neke Scribeove komedije. Svi zapljeskali; kradom šmugnuh iz reda i otrčah na krajnji kraj dvorane, u protivni kut, sakrih se za stupom i otud sam s užasom gledao onamo gdje sjedi pakosna krasotica. Ona rupcem prekrila usnice i sve još hohoće. I dugo se još okretala, izgledala me po svim kutovima, valjda neobično žalila što se tako brzo završio naš mahniti okršaj i smišljala kako bi opet štogod navragovala.

Time se započelo naše poznanstvo i od te večeri mje me više ostavljala na miru. Proganjala me bezdušno i besavjesno, postala moja goniteljica, tiranka. Sva komičnost njenih lupeština bila je u tom što se gradila da je preko ušiju zaljubljena u mene, a pred svima me je čerupala. Razumije se, meni, pukomu divljaku, sve je to bilo teško i ružno da bih zaplakao, pa sam već nekoliko puta bio u takvu ozbiljnom i kritičnom stanju da bih voljan bio potući se s mojom pakosnom obožavateljicom. Moja naivna zbunjenost, moja očajna čama kao da su je poticali da me proganja do kraja. Nije imala smilovanja, a ja nisam znao kamo bih se djeo od nje. Smijeh što se razlijegao oko nas, a ona je i te kako znala da ga izazove, samo ju je podbadao na nove vragolije. Ali najzad stadoše smatrati njene šale za nešto pretjerane. I zaista, kako mi se baš čini, odviše se zaboravljala prema djetetu kakav sam bio ja.

Ali, takva joj bješe narav; bila je posve razmažena. Čuo sam kasnije da ju je najviše razmazio njen muž, vrlo debeljast, onizak i vrlo crven čovjek, vrlo bogat i vrlo poslen, barem naoko: vrckast, užurban, dva sata nije mogao da izdrži na istom mjestu, Svaki se dan vozio od nas u Moskvu, gdjekad po dva puta, a sve, kako je sam uvjeravao, poslovno. Teško bi se našla veselija i dobrodušnija od te komične a ipak uvijek čestite fizionomije. Ne samo da je volio svoju ženu i bio prema njoj slab, samilostan — nego joj se baš klanjao kao kumiru.

Nije joj ništa kratio. Imala je mnogo prijatelja i drugarica. Prvo, malo tko je i nije volio, a drugo, vjetropirka i sama, nije bila odviše izbirljiva u izboru svojih prijatelja, premda je u osnovi njene naravi bilo kudikamo više ozbiljnosti nego što bi se moglo misliti sudeći po onom što sam sada pripovjedio. A od sviju svojih drugarica najviše je voljela i odlikovala jednu mladu damu, daleku rođakinju, koja je sada također bila u našem društvu. Među njima je bila neka nježna, profinjena veza, jedna od onih veza što znaju nastajati kad se sastanu dvije naravi, često sasvim oprečne, ali jedna je od njih i stroža i dublja i čistija od druge, a druga se s velikom smjernošću i plemenitim osjećajem samoocjene ljupko pokorava njoj, jer je osjetila svu njenu nadmoć i kao sreću čuva u srcu njeno prijateljstvo. Onda nastaju nježni, plemeniti i profinjeni odnosi između takvih naravi, ljubav i beskrajna blagost, s jedne strane, ljubav i poštovanje, s druge strane, poštovanje koje se pretvara u neki strah, bojazan pred onim koga tako visoko cijeniš, u ljubomornu, pomamnu želju da se sa svakim korakom u životu sve više i više približavaš njegovu srcu. Obje su drugarice bile istih godina, ali je među njima bila neizmjerna razlika u svemu, počevši od krasote. Mme M. bila je također vrlo lijepa, ali u ljepoti joj je bilo nešto osobito, što je oštro odvaja od mnogih ljepuškastih žena; u licu joj je bilo nešto što odmah neodoljivo privlači, ili, bolje rečeno, što u onoga koji je sreta uzbuđuje plemenitu, uzvišenu simpatiju. Ima takvih sretnih lica. Uz nju je svakomu bivalo nekako ljepše, nekako slobodnije, nekako toplije, a ipak su njene sjetne, krupne oči, pune žara i snage, gledale bojažljivo i nemirno, kao da se svakoga časa pribojavaju nečega neprijateljskoga i groznoga, i ta joj je neobična bojažljivost takvom sjetom prikrivala gdjekad tihe, krotke crte što su podsjećale na svijetla lica talijanskih madona, da si se, gledajući je, i sam nabrzo isto tako rastuživao, kao od svoje osobne, rođene tuge. To blijedo, izmršavjelo lice, na kojem je kroz besprijekornu krasotu čistih, pravilnih linija i turobnu oporost mukloga, pritajenog jada još tako često prosijavao prvašnji djetinjski vedri lik — slika još nedavnih lakovjernih godina i možda naivne sreće; taj tihi, ali bojažljivi, kolebivi smiješak — sve je to zapanjivalo i poticalo na takav nesvjesni suosjećaj za tu ženu, da se svakomu i nehotice rađala u srcu slatka, vruća briga, koja te još iz daljine zaokupljala za nju i zbližavala te

njom dok je još i ne znaš. Ali krasotica se činila nekako šutljiva pritajena, premda nije, dakako, bilo bića pažljivijega i ljubaznijega kad bi komu ustrebalo... Ima žena koje su baš kao milosrdne sestre u životu. Pred njima ne moraš ništa kriti, nikakvu bol i ranu na duši. Tko trpi, neka smiono i s nadom ide k njima i neka se ne boji da im je na teret, jer malo tko od nas zna koliko beskrajno strpljive ljubavi, smilovanja i sveopraštanja može da bude u gdjekojem ženskom srcu. Cijelo bogatstvo simpatije, utjehe, nade čuva se u tim čistim srcima, koja se također tako često ranjavaju — jer srce koje mnogo voli, tuguje mnogo — ali tu je rana pomno sakrivena radoznalom pogledu, jer dubok jad najviše šuti i pritajuje se. Neće ih zaplašiti ni dubljina rane, ni njen gnoj, ni njen smrad; tko im prilazi, taj je ih već vrijedan; one, uostalom, kao da se i rađaju za djelatnost... Mme M. bila je visoka rasta, gipka i vitka, ali nešto tanka. Sve su joj kretnje bile nekako nejednake, čas polagane, lake i čak nekako dostojanstvene, čas djetinjski brze, a u isti je mah i neka krotka smjernost izvirivala iz njene geste, kao nešto što trepće i nije zaštićeno, ali ni od koga ne traži i ne moli zaštitu.

Rekao sam već da su ružne težnje pakosne plavuše mene zastiđivale, kidale, ranjavale do krvi. Ali tomu je bio tajan, neobičan, glup uzrok, koji sam tajio, za koji sam drhtao kao tvrdica, pa čim i pomislim na nj, sam samcat, oborene glave, gdjegod u tajnovitu, tamnu kutu, kuda ne dopire inkvizitorski, podrugljivi pogled bilo kakve modrooke vragolanke, čim i pomislim o tome, gotovo da ću se ugušiti od neprilike, stida i straha — jednom riječju, bio sam zaljubljen, to jest, recimo da sam kazao besmislicu: nije to moglo biti; ali zašto je od svih lica, koja su me okruživala, moju pažnju obuzimalo samo jedno lice? Zašto sam jedino nju volio pratiti pogledom, premda meni tada nije nipošto bilo do toga da promatram dame i da se upoznajem s njima? Događalo se to najčešće večerom, kad je nepogoda zatvarala sve u sobe, a ja se usamljen sakrio gdjegod u kutu u dvorani te tupo zirkam uokolo i nikako ne nalazim nikakva drugoga posla, jer sa mnom je, osim mojih goniteljica, malo tko govorio, i u takve mi je večeri bilo nepodnosivo dosadno. Zagledavao sam se onda u lica što me okružuju, zadubljivao se u razgovor, od kojeg često nisam razumijevao ni riječi, i, eto, u to je vrijeme moja opčarana pažnja bogzna zašto hvatala mirne poglede,

krotki smiješak i krasno lice Mme M. (jer to je bila ona) i nije mi se više brisao iz sjećanja dojam. Često po cijele sate kao da nisam mogao da se otrgnem od nje; urezala se u moje sjećanje svaka njena gesta, svaka kretnja, zadubio se u svaku vibraciju krupna, srebrnasta, ali nešto prigušena glasa — i začudo, sve to promatranje pobudilo je, s bojažljivim i slatkim dojmom, neku nedokučivu radoznalost. Kao da dokučujem neku tajnu.

Najmučnije su mi bile poruge u nazočnosti Mme M... Te su me poruge i komično proganjanje čak, kako sam sudio, i ponizivale. I kad bi se događalo da se na moj račun razlegne opći smijeh, u kojem je ponekad nehotice sudjelovala i sama Mme M., onda sam se u očaju, izbezumljen od jada, otimao svojim tiranima i uzmicao gore te se preostali dio dana ondje durio i nisam smio da se pokažem u dvorani. Uostalom, i sam nisam još razumijevao ni svoj stid ni uzbuđenost, sav se proces odigravao u meni nesvjesno. S Mme M. nisam progovorio gotovo još ni dvije riječi, a ne bih se dabogme ni odlučio na to. Ali eto jedne večeri, nakon dana po me nadasve nesnosna, zastao sam na šetnji za drugima, dobrano šuštao i šuljao se kroz vrt kući. Na jednoj klupi, u samotnoj aleji, opazim Mme M. Sjedi sama samcata, kao da je namjerice odabrala takvo usamljeno mjesto, oborila glavu na grudi te makinalno cupka rukama rubac. Tako se zamislila da nije ni čula kad sam joj prišao.

Kad me je opazila, brzo je ustala s klupe, okrenula se, i ja sam vidio kako je brzo obrisala rupcem suze. Plakala je. Kad je obrisala oči, osmjehnula mi se i pošla sa mnom kući. Ne sjećam se više o čemu sam s njom govorio; ali me je svaki čas slala pod različitim izlikama: sad me moli da joj otrgnem cvijetak, sad da pogledam tko jaše u susjednoj aleji. A kad sam odlazio, odmah je opet prinosila rubac očima i brisala neposlušne suze, što nikako neće da je se prođu, nego joj sve iznova te iznova naviru u srcu i sve joj teku iz jadnih očiju. Razumio sam da joj očevidno neobično smetam kad me tako često šalje, a i sama je već vidjela da sam sve opazio, samo nije mogla da se suzdrži, i zato sam još više patio zbog nje. Ljutio sam se u taj čas na sebe i gotovo očajavao, proklinjao sebe radi nespretnosti i nesnalažljivosti, a ipak nisam znao kako bih što spretnije zaostao za njom a da ne odam da sam opazio njen jad, nego sam koračao uz nju, u turobnom presenećenju, dapače u

prepasti, sav zbunjen, i nisam nalazio ni puke riječi da podržim naš razgovor što zapinje.

Taj me sastanak tako prenerazio da sam cijelo veče pomamnom radoznalošću pazio kradom na Mme M. i nisam očiju skidao s nje.. Ali me ipak dva puta zatekla iznenada, baš kad sam je promatrao, pa kad je drugi put opazila moj pogled, nasmiješila se. To joj je bio jedini smiješak cijele večeri. Sjeta joj joŠ nije silazila s lica, koje je sada bilo vrlo blijedo. Za sve je vrijeme tiho razgovarala s jednom vremešnom damom, pakosnom, svadljivom babom, koju radi uhađanja i brbljarija nitko nije volio, ali su je se svi bojali, po su joj zato morali svakojako ugađati, htjeli-ne htjeli...

Oko deset sati došao muž Mme M. Dotle sam je promatrao vrlo pomno i nisam joj s tužnoga lica skidao očiju; sada pak, kad joj je iznenada ušao muž, vidio sam kako je sva zadrhtala, a lice joj, i onako već blijedo, problijedjelo bjelje od krpe. To je bilo tako očito da su opazili i drugi: razabrao sam postrani isprekidan razgovor, iz kojega sam se nekako dovio da jadnoj Mme M. nije sasvim dobro. Govorili su da joj je muž ljubomoran kao Arapin, ne iz ljubavi, nego iz samoljublja. Prije svega bio je Evropljanin, suvremen čovjek, pripadnik novih ideja, tašt radi svojih ideja. Naoko je bio to crnokos, visok i osobito snažan gospodin, s evropskim zaliscima, samozadovoljna, crvena lica, zubi bijelih kao šećer i s besprijekornom džentlmenskom dostojanstvenošću. Zvali su ga umnim čovjekom. Tako u nekim društvima zovu jednu zasebnu pasminu čovječanstva, koja se ugojila na tuđi račun, i ta pasmina baš ništa ne radi, baš ništa neće da radi te od vječite lijenosti i nerada ima mjesto srca komad sala. Od njih, pak, neprestano slušaš da ne mogu ništa raditi zbog nekih vrlo zapletenih, neprijateljskih odnosa koji im »umaraju genijalnost« i zato ih je »žalosno gledati«. To im je već tako blještava fraza, njihov mot d’orde, njihova parola i lozinka, fraza kojom se moji siti debeljci razmeću uvijek posvuda, tako da je već svima dodijalo to okorjelo licemjerje i šuplje riječi. Uostalom, neki od tih šaljivaca, koji nikako ne znaju šta bi radili, što uostalom nisu nikad ni znali — teže baš za tim da bi svi mislili kako u njih mjesto srca nije salo, nego, naprotiv, da se kaže, nešto vrlo duboko, ali šta zapravo — to ne bi znao reći ni najbolji kirurg, dakako iz uljudnosti. Ta se gospoda tako i probijaju u životu što usmjeravaju

sve svoje nagone na prostačko podrugivanje, najkratkovidnije osuđivanje i neizmjeran ponos. Kako nemaju drugoga posla nego da paze i da pamte tuđe pogreške i slabosti, a kako dobroga osjećaja ima u njih baš onoliko koliko je dato i ostrigi, to njima i nije teško, uz takva obrambena sredstva, prilično oprezno poživjeti sa svijetom. Zato su izvanredno tašti. Oni su, na primjer, manje-više uvjereni da su gotovo cijeli svijet za sebe najmili; da im je svijet isto što i ostriga koju uzimaju za zalihu; da su svi osim njih glupani; da svatko nalikuje na naranču ili spužvu, koju oni časkom izažimaju dok im treba soka; da su oni svemu gospodari i sav taj divni poredak potječe baš odatle što su oni tako pametni i značajni ljudi. U svojem beskrajnom ponosu ne priznaju nikakvih svojih mana. Oni nalikuju na onaj sloj svjetiskih lupeža, rođenih Tartuffea i Falstaffa, koji su toliko ogrezli u lupeštini te su se najzad i sami uvjerili da tako i mora da bude, to jest, da žive i stvaraju lupeštine; toliko su često uvjeravali svakoga da su pošteni ljudi te su se najzad i sami uvjerili da su tobože zaista pošteni ljudi i da njihova lupeština baš i jest pošten posao. Za savjesno duševno prosuđivanje, za plemenitu samoocjenu nisu uopće dorasli; za neke su stvari predebeli. Na prvom im je mjestu svagda i u svem njihova pozlaćena osoba, njihov Moloh i Bal, njihovo veličajno ja. Sva priroda, sav svijet nije njima ništa drugo nego jedno veličajno ogledalo, koje je i stvoreno zato da bi moj kumir neprestano uživao gledajući u njemu sebe i da sebe radi ne bi vidio nikoga i ništa; nakon toga i nije čudo što on sve na svijetu vidi u takvu nezgrapnu obliku. Za sve on ima pripravljenu gotovu fazu i — što je ipak krajna spretnost s njihove strane — najpomodniju frazu. Oni čak i pomažu tu modu, pustim riječima trubeći po svim raskršćima onu misao za koju osjete da će imati uspjeha. Oni su upravo sposobni da nanjuše takvu modnu frazu i da je usvoje prije drugih, kao da je od njih i potekla. Osobito su puni fraza kojima iskazuju najdublje simpatije prema čovječanstvu, pomoću kojih određuju koja je filantropija najpravija i po razboru najopravdanija, a napokon nesuzdrživo prekoravaju romantiku, to jest često sve ono što je krasno i istinito, te je od toga svaki atom dragocjeniji nego sav njihov mekušački soj. Ali oni prosto ne razabira istinu u izdvojenu, prolaznu i negotovu obliku, i odbijaju sve što još nije dozrelo, nije se staložilo i što vri. Ugojeni je čovjek sav život proživio napit, muktaški, nije sam ništa uradio i ne

zna kako se teško radi svaki posao, a zato je zlo i naopako darnuti kakvomgod oporošću u njegove gojne osjećaje: to on neće nikad oprostiti, uvijek će pamtiti i osvetit će se sa slašću. Sve u svemu, moj je junak ni više ni manje nego golema, beskrajno naduvena vreća, puna sentencija, modnih fraza i etiketa sviju vrsti i sorti.

Ali, uostalom, M. M. je imao i neku osobitost, bio je značajan čovjek; bio je domišljat, govorljivac i pripovjedač, i u gostinskim se sobama oko njega uvijek skupljalo društvo. Te mu je večeri osobito pošlo za rukom da stvori dojam. Vodio je glavnu riječ; bio je dobre volje, veseo, zbog nečega, te je sve primorao da ga gledaju. Ali Mme M. je za sve vrijeme bila kao bolesna; lice joj je bilo tako turobno, te mi se svaki čas činilo da samo što joj nisu na dugim trepavicama zadrhtale malopređašnje suze. Sve me to, kako rekoh, prenerazilo i naročito zadivilo. Otišao sam uzbuđen nekakvom čudnom radoznalosti i cijele mi se noći prisnivao M. M., a sve dotle su mi se rijetko javljali nesklapni sni.

Sutradan me, u rano jutro, pozvali na pokus živih slika, u kojima sam i ja imao ulogu. Žive slike, teatar i zatim ples, sve u jedno veče, bili su određeni već za kojih pet dana, u povodu kućne svečanosti, rođendana mlađe kćeri našega domaćina. Na tu svečanost, gotovo improviziranu, bilo je pozvano iz Moskve i iz okolišnih ljetovališta još neko sto gostiju, tako da je bilo mnogo i natezanja, i neprilika, i meteža. Pokusi, ili da se bolje kaže, smotra kostima bila je određena u nezgodno vrijeme, u jutro, jer naš redatelj, poznati umjetnik R., prijatelj i gost našega domaćina, koji je iz prijateljstva prema njemu pristao i preuzeo da sastavi i udesi slike, a ujedno i da nas pouči, žurio se sada u grad da nakupuje stvari za inscenaciju i da sve prigotovi za svečanost, pa se nije smjelo uzalud tratiti vrijeme. Sudjelovao sam u jednoj slici, udvoje s Mme M. Slika je prikazivala prizor iz sredovječnoga života i zvala se: »Vlasteoka i njen paž.«

Osjetio sam neobjašnjivu zabunu kad sam se na pokusu sastao s Mme M. Sve mi se činilo da će mi odmah u očima pročitati sve misli, sumnje, slutnje, što su mi se od jučerašnjega dana rojile u glavi. Uz to mi se svejednako činilo kao da sam joj skrivio kad sam je jučer zatekao u suzama i omeo njen jad, tako da će i nehotice morati da me gleda poprijeko kao nemila svjedoka i neznana sudionika njene tajne. Ali bogu hvala, stvar je protekla bez neprilika; nisu me

naprosto opazili. Njoj nije bilo, čini se, nikako ni do mene ni do pokusa: bila je rastresena, nujna i mračno zamišljena; vidjelo se da je mori neka velika briga. Kad sam svršio svoju ulogu, otrčim da se presvučem i za deset časaka iziđem na terasu u vrt. Gotovo u isto vrijeme izišla na druga vrata i Mme M., i baš nama sučelice pojavio se njen samozadovoljni muž, koji se vračao iz vrta, pošto je upravo otpratio onamo cijelu grupu dama i ondje uspio da ih preda, iz ruke u ruku, nekakvom dokonomu cavalier servantu[18]. Susret muža i žene očevidno je bio nenadan. Mme M., ne znam zašto, odjednom se zbunila i u nestrpljivoj joj kretnji zatreptala laka zlovolja. Muž, koji je bezbrižno zviždukao neku ariju i cijelim putem dubokoumno gladio zaliske, sada se, pri susretu sa ženom, namrštio i pogledao je, kako se sada sjećam, upravo inkvizitorskim pogledom.

— Vi ćete u vrt? — upitao je kad je u ženinim rukama opazio suncobran i knjigu.

— Neću, u gaj ću — odgovorila je ona i malo se zarumenjela.

— Sami?

— S njim... — izgovorila Mme M. i pokazala na mene. — Šetam se izjutra sama — nadovezala nekim neujednačenim, neodređenim glasom, baš onakvim kao kad prvi put u životu lažeš.

— Hm... A ja sam upravo otpratio onamo cijelu družbu. Ondje se okupljaju kod cvjetne sjenice da isprate N-a. On odlazi, znate... Dogodila mu se neka nezgoda ondje, u Odesi... Vaša se kuzina (govorio je o plavuši) i smije i gotovo plače, sve u isti mah, ne možeš je razumjeti. Kazala mi je, uostalom, da se nešto srdite na N-a i zato niste otišli da ga ispratite. Dakako, besmislica?

— Ona se smije — odgovorila Mme M., silazeći niza stepenice s terase.

— Ovo je dakle vaš svakidašnji cavalier servant? — priklopio M. M., a nakesio usta i uperio u me lornjet.

— Paž! — uzviknuo sam rasrdivši se zbog lornjeta i poruge, pa mu zahohotao ravno u lice i u jedan mah preskočio tri stepenice s terase...

— Sretan put! — promrmljao je M. M., i uputio se svojim putem.

Čim me je Mme M. pokazala mužu, prišao sam joj dakako odmah i gradio se kao da me već prije cijeloga sata pozvala i kao da već

cijeli mjesec dana odlazim s njom izjutra na šetnju, ali nikako ne mogu da razaberem: zašto se tako zbunila, smela i šta joj je bilo na umu kad se odlučila da se uteče svojoj maloj laži. Zašto nije naprosto kazala da ide sama? Sada ne znam kako bih je i gledao; ali tako sam se začudio te sam joj ipak veoma naivno počeo pomalo zavirivati u lice; ali isto onako kao i prije sata na pokusu, ona ne opaža ni moje virkanje ni moja nijema pitanja. Na licu joj se, u uzbuđenosti, u hodu očitovala uvijek ona ista zamorna zabrinutost, ali još očitije, još dublje nego tada. Žuri se nekud, sve više te više ubrzava korak i nemirno zagledava u svaku aleju, u svaki prosjek u gaju te se okreće prema vrtu. I ja očekujem nešto. Odjednom se razlegao konjski topot. To je cijela kavalkada jahačica i jahača koji ispraćaju onoga N-a što tako nenadano ostavlja naše društvo.

Među damama je i moja plavuša, o kojoj je govorio M. M. te pripovijedao o njenim suzama. Ali ona, po svojem običaju, hihoće kao dijete i nestašno juri na krasnu mrkovu. Kad stigoše do nas, skinuo N. šešir, ali se nije zaustavio i nije s Mme M. progovorio ni riječi. Nabrzo nestala iz očiju cijela četa. Pogledam Mme M. i gotovo uzviknem od čuda: stoji ona blijeda kao krpa i krupne joj suze vrcaju na oči. Slučajno nam se sreli pogledi, i Mme M. se naglo zarumenjela, na trenutak se okrenula i na licu joj se jasno odrazio nemir i zlovolja. Ja sam suvišan, suvišniji nego jučer — to je jasnije nego dan, ali kamo bih se djeo?

Odjednom Mme M., kao da se nečemu dosjetila, rasklopila knjigu, što joj je u rukama, zarumenjela se, očevidno nastojeći da me ne gleda, i rekla kao da se baš snašla:

— Ah! To je drugi dio, zabunila sam se; molim te donesi mi prvi.

Kako ne bih razumio! Moja se uloga završila i nisam mogao biti otjeran izravnijim putem.

Otrčim s njenom knjigom i nisam se vraćao. Prvi je dio mirno preležao to jutro na stolu...

Ali sam bio kao izbezumljen; srce mi je kucalo kao u neprestanu strahu. Neobično sam se trudio da nipošto ne sretnem Mme M. Zato sam s nekom grozomornom radoznalošću gledao samozdavoljnu osobu M. M., kao da u njemu sada mora svakako biti nešto osobito. Nikako ne razumijem šta je bilo u toj mojoj komičnoj radoznalosti;

sjećam se samo da sam se neobično čudio svemu što sam toga jutra vidio. Ali se moj dan istom započinjao i meni se štošta dogodilo.

Objedovali smo ovaj put vrlo rano. Bilo je određeno da se pred veče za zabavu odvezemo u susjedno selo, na seosku slavu, što se ondje održavala, i zato je trebalo vremena da se spremimo. Već sam tri dana unaprijed maštao o toj vožnji i nadao se beskrajnoj zabavi. Na kavu su se gotovo svi skupili na terasi. Došuljao sam se oprezno za drugima i sakrio se za trostrukim redom naslonjača. Mamila me radoznalost, a ipak nisam nizašto htio da dođem Mme M. pred oči. Ali je slučaj htio da sam se smjestio nedaleko od moje progoniteljice plavuše. Ovaj put se s njom zbilo nešto čudno, nešto nemoguće: dvostruko se poljepšala. I ne znam kako i zašto to biva, ali se ženama takva čudesa zbivaju čak i nerijetko. Među nama je u taj čas bio nov gost, visok, bljedolik, mlad čovjek, vatreni obožavatelj naše plavuše, koji je upravo bio doputovao iz Moskve, kao namjerice zato da odmijeni N-a, koji je otputovao, a pronosio se o njemu glas da je strašno zaljubljen u našu krasoticu. Što se, pak tiče pridošlice, on se već odavno prema njoj baš tako odnosio kao Benedikt prema Beatrici u Shakespeareovu »Mnogo vike ni za što«. Ukratko, naša je krasotica toga dana imala izvanredan uspjeh. Njene šale i brbljarije bile su tako dražesne, tako povjerljivo naivne, tako oprostivo neoprezne; s takvim je dražesnim samopouzdanjem bila uvjerena o sveopćem zanosu da je zaista cijelo vrijeme bila predmet osobitog divljenja. Oko nje se nije razmicala zbijena družba zadivljenih slušalaca koji su se u nju zagledali i nikad još nije bila tako zamamna. Svaka je njena riječ bila na napast i za čudo, lovila se, raznosila se redom, i nijedna joj šala, nijedan istup nije propao uludo. Od nje, čini se, nije nittko ni očekivao toliko ukusa, sjaja, uma. Sva njena najbolja svojstva gubila su se svaki dan u najsamovoljnijoj mahnitosti, u najtvrdoglavijoj obijesti koja je gotovo prelazila u lakrdijaštvo; malo tko ih je zapažao; a ako ih je zapažao, nije im vjerovao, tako da je sada njen neobični uspjeh bio dočekan sveopćim strastvenim šaptom čuđenja.

Uostalom, tomu je uspjehu pomogla jedna osobita, prilično škakljiva prilika, ako se prosuđuje po onoj ulozi koju je u to vrijeme igrao muž Mme M. Nestašnica odlučila — a mora se dodati: gotovo na sveopće zadovoljstvo, ili barem na zadovoljstvo sve mladeži —

da ljuto napadne na njega, iz mnogih razloga, koje je ona smatrala kao vrlo važne. Zapodjela s njim cijelo čarkanje dosjetkama, porugama, sarkazmima, najneodoljivijim i najkliskijim, najlukavijim, najpodmuklijim i najglađim, takvim koji pogađaju točno u nišan, ali za koje se ne možeš uhvatiti ni s kakve strane, da ih odbiješ, i koji jedino zamaraju u jalovim naporima žrtvu, tjeraju je u bjesnilo i u najkomičniji očaj.

Ne znam pouzdano, ali se čini da je sav taj istup bio namjeran, a ne improviziran. Još za objedom se započeo taj bijesni dvoboj. Velim »bijesni«, jer M. M. nije odmah položio oružje. Morao je biti potpuno prisutan duhom da sabere svu svoju oštroumnost, svu svoju rijetku domišljatost, da ne bude smrvljen u prašinu, ametice potučen i da se potpuno ne osramoti. Razgovor je tekao uz neprekidan i nesuzdrživ smijeh sviju svjedoka i sudionika u boju. Bar mu se današnji dan činilo da ne nalikuje na jučerašnji. Opažalo se kako je Mme M. nekoliko puta težila da zaustavi svoga neopreznoga prijatelja, ali je on želio da ljubomornoga muža opremi svakako najlakrdijaškijim i najsmješnijim ruhom, zacijelo ruhom »Modrobradovim,« sudeći po svim vjerojatnostima, sudeći po onom što mi je ostalo u pameti, i napokon po onoj ulozi koja mi je bila namijenjena u toj zabludi.

To sè dogodilo odjednom na najsmješniji način, sasvim iznenada, i kao za inat sam stajao u taj čas svima pred očima, ne sluteći zla i čak zaboravivši nedavnu svoju opreznost. Odjednom me gurnuli na prvo mjesto, kao krvna neprijatelja i prirodnoga suparnika M. M., koji sam očajno, do ludila zaljubljen u njegovu ženu, a tiranka se moja zaklela na to, dala riječ, rekla da ona ima dokaza i da je, na primjer, i danas u šumi vidjela...

Ali nije dospjela da izgovori, prekinuo sam je u času po me najočajnijem. Taj je čas bio tako bezbožno proračunat, tako izdajnički pripravljen za sam kraj, za lakrdijaški rasplet i tako nadasve smiješno udešen, da je cio prasak nesuzdrživoga, sveopćega smijeha pozdravio taj posljednji napadaj. I premda sam se još onda dosjetio da nije meni dopala najgora uloga — ipak sam se toliko zbunio, rasrdio i uplašio, da sam se sav u suzama, jadu i očaju, gušeći se od stida, progurao kroz dva reda naslanjača, istupio naprijed, okrenuo se mojoj tiranki i zaviknuo glasom koji se kidao od suza i negodovanja:

— I zar vas nije stid... naglas... pred svim damama... govoriti takvu ružnu... neistinu!?... Vas, kao da ste maleni... pred svim muškarcima... Šta će oni kazati?... Vi ste tako veliki... udati!...

Ali, nisam dovršio — zaorilo zaglušno pljeskanje. Moj je istup izazvao prave furore. Moja naivna gesta, moje suze, a najviše to što sam nekako kao istupio da branim M. M., sve je to prouzrokovalo takav paklenski smijeh da mi je čak i sada kad se samo sjetim toga užasno smiješno... Usplahirio sam se, gotovo se izbezumio od užasa, prasnuo kao puščani prah, prekrio rukama lice, pojurio napolje, na vratima lakaju koji je ulazio izbio iz ruku poslužavnik i poletio gore, u svoju sobu. Istrgnuo sam iz vrata ključ, koji je bio utaknut izvana, te se zaključao iznutra. Dobro sam uradio jer je za mnom nastala potjera. Nije prošao ni čas, a cijelo jato najljepših naših dama opsjelo moja vrata. Čuo sam im zvučni smijeh, bujicu riječi, glasan govor; cvrkuću sve u jedan čas, kao lastavice. Sve one, sve do jedne, mole, zaklinju me da otvorim makar na jedan časak; zaklinju se da mi se neće dogoditi nikakvo zlo, nego će me samo luđački izljubiti. Ta... šta je još moglo biti užasnije od te nove prijetnje? Ja sam za svojim vratima samo gorio od stida, a lice sakrio u uzglavlje, i nisam otvorio, nisam se čak ni odazvao. Još su dugo lupale i molile me, ali sam bio bezosjećajan i gluh, kao jedanestogodišnjak.

Šta dakle da sada radim? Sve se otkrilo, sve se razabralo, sve što sam tako ljubomorno čuvao i tajio!... Postidjet ću se i zauvijek osramotiti. Nisam zapravo ni sam znao kako bih okrstio ono radi čega sam se tako strašio i što sam htio da skrijem; ali ipak sam se, eto, nečega strašio i sve sam još treptio kao listić, da se to nešto ne bi otkrilo. Jedino nisam znao do toga časa šta je to: priliči li se ili ne priliči, je li dično ili sramotno, je li vrijedno ili nije vrijedno da se pohvali? Sada, pak, u mukama i silovitu jadu, doznao sam da je to smiješno i sramotno! U isti sam čas instinktom osjećao da je takva presuda i lažna, i nečovječna, i surova; ali sam bio utučen, uništen; proces svjesnoga znanja kao da je zastao i zamrsio se u meni; nisam mogao da se ne usprotivim toj presudi, pa ni da je rasudim valjano: bio sam obmanjen; osjećao sam jedino da mi je srce ranjeno nečovječno, bestidno, i prolio sam nemoćne suze. Bio sam ozlojeđen; u meni je buktjelo negodovanje i zavist, koje dosad nisam

nikad poznavao jer sam tek prvi put u životu iskusio da me doista jade, vrijeđaju, nažao mi čine; i sve je to bilo zaista tako, bez ikakva pretjerivanja. U meni, u djetetu, surovo je bilo dirnut prvi još neiskusni osjećaj, koji se još nije oblikovao, tako je rano bio raskriven i pogrđen prvi mirisni djevičanski stid i ismijan prvi i možda vrlo ozbiljni estetski dojam. Doista, moji podrugljivci nisu mnogo znali i nisu slutili o mojim mukama. Napola je djelovala ovdje neka tajna okolnost koju ni sam nisam shvaćao a nekako sam se i bojao dosad dokučiti njen smisao. U čami i očaju ležao sam i dalje na postelji, a lice sakrio u uzglavlje; spopadala me naizmjence čas vrućina, čas jeza. Mučila su me dva pitanja: šta je vidjela i šta je upravo mogla vidjeti nevaljalica plavuša danas u gaju prilikom mog susreta s Mme M.? I, napokon, drugo pitanje: kako, kakvim očima, na kakav način mogu sada pogledati u lice Mme M. a da onoga istoga časa, na onom istom mjestu ne poginem od stida i očaja.

Neobična buka na dvorištu trgla me napokon iz polusvijesti u kojoj sam bio. Ustanem i priđem prozoru. Cijelo je dvorište bilo zakrčeno kočijama, jahaćim konjima i slugama koji se vrzu. Činilo se da svi odlaze; nekoliko jahača sjedi već na konjima; drugi se gosti razmještaju po kočijama... Sjetio sam se sada naumljenoga izleta i malo-pomalo počeo mi nemir prodirati u srce; uporito stadoh izgledati u dvorištu moje kljuse; ali kljuseta nema, mene su dakle zaboravili. Nisam izdržao nego navrat-nanos otrčao dolje i ne misleći više na neugodne susrete ni na moju nedavnu sramotu...

Očekivala me grozna novost. Za me nema ovaj put ni jahaćega konja ni mjesta u kočiji: sve je razgrabljeno, zapremljeno, pa se moram povući.

Preneražen novim jadom stadoh na ulaznom stepeništu i tužno se zagledah u dugi niz kočija, kabrioleta, karuca, u kojima nema za mene ni najmanjeg kutića, i na nagizdane jahačice, pod kojima poigravaju nestrpljivi konji.

Jedan jahač zbog nečega zakasnio. Čekali su samo njega pa će da krenu. Pred ulazom stoji njegov konj, grize žvale, kopa kopitima zemlju, svaki čas zadrhtava i prestrašen se propinje. Dva ga konjušara oprezno drže za uzdice i svi prestrašeno stoje podalje od njega.

Zapravo, zbila se neprijatna zgoda zbog koje nisam mogao poći. Nisu samo nadolazili novi gosti te razgrabili sva mjesta i sve konje, nego se i razboljela dva jahaća konja, od kojih je jedan bio moje kljuse. Ali nisam morao samo ja nastradati zbog te zgode: pokazalo se da za našega novoga gosta, onoga bljedolikoga mladoga čovjeka, o kojem sam već govorio, nema također jahaćega konja. Da se ukloni neprilika, morao se domaćin uteći krajnjem izlazu: ponuditi nam svoga bijesnoga, neizjašenoga ždrijepca, a da mu bude mirna savjest, dometnuo da se taj ne može nikako jahati, te su već odavno naumili da ga radi divlje ćudi prodaju, samo ako mu se nađe kupac. Ali upozoreni gost rekao da valjano jaše i u svakom je slučaju pripravan da uzjaše na što bilo samo da ide. Domaćin je onda šutio, ali sada mi se čini da mu je na usnama titrao neki dvosmisleni, lukavi smiješak. Dok je čekao toga jahača, što se pohvalio svojom vještinom, nije ni on sjedao na konja, nestrpljivo je tro ruke i svaki čas zirkao na vrata. Nešto slično prešlo i na dva konjušara, koji drže ždrijepca i guše se od ponosa što stoje pred općinstvom uz takva konja, koji samo što ne ubija čovjeka nizašto i ni radi čega. Nešto nalik na lukavi gospodarov smiješak odsijeva i njima iz očiju, izbuljenih od očekivanja i uperenih također u vrata, na kojima treba đa se pojavi smioni došljak. Najzad, i sam se konj drži tako kao da se i on dogovorio s gospodarom i vodičima: vlada se ponosito i obijesno, kao da osjeća da ga promatra nekoliko desetaka radoznalih očiju, i kao da se pred svima ponosi svojom razornom reputacijom, baš kao što se nepopravljiv nevaljalac ponosi svojim nevaljanštinama. Činilo se da izaziva drznika koji bi se usudio da dirne u njegovu slobodu.

Napokon se javio taj drznik. U neprilici što su morali da ga čekaju, i brzo navlačeći rukavice, ide on i ne gledajući, sišao niz ulazne stepenice i uznesao oči tek onda kad je pružio ruku da za greben uhvati konja, koji se načekao, ali odjednom se zabezeknuo kad se konj bijesno propeo, a sva uplašena publika uzviknula da ga upozori. Mladić uzmaknuo i u dvoumici pogledao divljega konja, koji sav436 dršće kao list, brekće od pakosti i divlje šiba zakrvavljenim očima, svaki čas sjeda na stražnje noge i diže prednje, kao da se sprema da se trgne u zrak i da ponese sa sobom oba svoja vodiča. Po prilici časak stajao mladić posve zabezeknut; onda pocrvenio

ponešto od male zabune, uznesao oči, šinuo njima uokolo i pogledao poplašene dame.

— Konj je vrlo dobar! — kaza kao da govori sebi — i po mojem ga je sudu valjda vrlo ugodno jahati; ali... znate li šta? Ta ja i ne idem — završi obraćajući se našemu domaćinu svojim širokim, prostodušnim smiješkom, koji mu je izvrsno pristajao dobromu i pametnomu licu.

— A ipak vas smatram za izvrsna jahača, kunem vam se — odgovorio obradovani vlasnik nepristupačnoga konja, vatreno i dapače sa zahvalnošću stišćući gostu ruku — baš zato jer ste od prvoga časa dokučili s kakvom divljom životinjom imate posla — dometnuo dostojanstveno. — Vjerujte mi, ja, koji sam dvadeset i tri godine odslužio kod husara, tri puta sam već imao užitak da po njegovoj milosti ležim na zemlji, to jest upravo toliko puta koliko sam puta sjedao na toga... muktaŠa. — Tankrede, prijatelju moj, ovdje nije svijet za tebe; očevidno je tvoj jahač kakav Ilja Muromec, a on sada zasjeo u selu Karačarovu i čeka dok ti ne poispadaju zubi. De, odvedite ga! Dosta je plašio svijet! Nije ni trebalo da ga izvodimo — završi zadovoljno tarući ruke.

Mora se napomenuti da mu Tankred nije donosio ni najmanje koristi, samo mu badava jeo kruh; osim toga, stari je husar radi njega upropastio svu svoju nekadašnju remontersku[19] slavu, kad je platio fantastičnu cijenu za nevaljala muktaša, koji se diči valjda jedino svojom krasotom... Ipak se sada oduševio što njegov Tankred nije oborio svoju vrijednost, nego je zbacio još jednoga jahača i time stekao nove, besmislene lovorike.

— Šta, vi ne idete? — uzviknula plavuša, koja je svakako željela da njen cavalier servant bude sada uz nju — zar se plašite?

— I bogme se plašim! — odgovori mladić.

— Govorite li ozbiljno?.

— Slušajte, zar biste htjeli da skrham vrat?

— Onda zajašite brže moga konja: ne bojte se, nadasve je miran. Nećemo zaostati; za tren će ih presedlati! Pokušat ću da uzmem vašega; neće valjda Tankred uvijek biti tako neuljudan.

Rekla i učinila! Obijesnica skočila sa sedla, pa izgovorila posljednju rečenicu kad je već bila stala pred nas.

— Slabo vi poznajete Tankreda ako mislite da će on dopustiti da bude osedlan vašim nevaljalim sedlom! A i ja vas neću pustiti da skrhate vrat; bilo bi mi zaista žao! — izgovori naš domaćin, koji je u tom času duševnoga zadovoljstva izvještačio ionako već izvještačenu i udešenu oštrinu i čak surovost svoga govora, što je, po njegovu mišljenju, predstavljalo dobričinu, staroga isluženog vojnika i osobito se moralo sviđati damama. To je bila jedna od njegovih maštarija, nama svima poznata poštapalica.

— Ta ded, ti plačko, ne bi li pokušao? Ta toliko si želio da pođeš — reći će hrabra jahačica kad je opazila mene pa, da me razdraži, kimnula na Tankreda — zapravo zato da ne ode praznoruka kad je već uzalud morala da sjaše i da me pritom ne bocne kad već nisam pazio nego joj se pojavio pred očima.

— Ti zacijelo nisi takav, kao... ta, šta bi se i govorilo, poznat si junak i stid će te biti da se uplašiš; pogotovo kad vas budu gledali, krasni pažu — nadovezala, a letimice pogledala Mme, M., čija je kočija bila najbliža ulaznim stepenicama.

Zavist i želja za osvetom zaokupili mi srce kad nam je krasna amazonka pristupila i htjela da uzjaše Tankreda... Ali ne mogu da pripovjedim šta sam osjetio kad me ovako izazvala kao derište. Zamaglilo mi se pred očima kad sam uhvatio njen pogled upućen Mme M. Za tren mi buknula u glavi misao... jest, ali to je bio samo tren, manje nego tren, kao prasak puščanoga praha, ili se već prevršila mjera i ja se sad odjednom uzbunio svim mojim probuđenim duhom, ali tako da sam iznenada poželio da mahom zatrem sve moje dušmane i da im se osvetim za sve i pred svima, i to tako što ću im pokazati kakav sam čovjek; ili me najzad toga trena nekim čudom poučio netko u povijesti srednjega vijeka, o kojoj dosad nisam znao ni beknuti, te u mojoj glavi, u kojoj se zavrtjelo, protrenuli turniri, paladini, junaci, krasne dame, zveket mačeva i pljeskanje svjetine, a između svih tih krikova jedan bojažljivi krik jednoga zaplašenoga srca, koji mazi ponositu dušu slađe od pobjede i slave — i ne znam je li se onda dogodila u glavi sva ta besmislica, ili, bolje reći, slutnja o toj tek budućoj, neizbježivoj besmislici, samo sam osjetio da je moj čas kucnuo. Srce mi zaigralo, zadrhtalo, te se i sam ne sjećam više kako sam jednim skokom skočio s ulaznih stepenica i stvorio se uz Tankreda.

— I vi mislite da ću se uplašiti? — zaviknuh drsko i ponosito, zamaglilo mi se od žestine, a zadihao se od uzbuđenosti i porumenio tako kao da su mi suze opalile obraze. — Pa evo, vidjet ćete! — I ja zgrabio Tankreda za greben, te stao nogom u stremen prije nego što su i dospjeli pokrenuti se da me zadrže; ali u taj se tren Tankred propeo, podigao glavu, snažnim se skokom istrgnuo zapanjenim konjušarima iz ruku i poletio kao vihor, da su svi samo huknuli i ciknuli.

Bog bi i znao kako mi je uspjelo da u samom letu turim drugu nogu u stremen; ne mogu da dokučim ni to kako se dogodilo da nisam ispustio vođice. Tankred me iznio kroz rešetkastu kapiju, oštro zakrenuo nalijevo i pojurio kraj rešetke nasumce, ne pazeći na put. Tek u taj trenutak začuo sam za sobom krik od pedeset glasova, a u srcu, što mi je zamiralo, odjeknuo taj krik takvim osjećajem zadovoljstva i ponosa da nikad neću zaboraviti taj mahniti čas moga djetinjstva. Sva mi krv suknula u glavu, zaglušila me i izgasila, zadavila moj strah. Nisam znao za se. Zaista, kad se sada toga sjećam, kao da je u svemu tome uistinu bilo nešto viteško.

Uostalom, moje se viteštvo započelo i završilo brže od trenutka, inače zlo i naopako po viteza. A i tu ne znam kako sam se spasio. Jahati sam znao: učio sam. Ali moje je kljuse jače nalikovalo na ovcu nego na jahaćega konja. Razumije se, sletio bih s Tankreda samo da je imao vremena da me zbaci, ali je on prejurio pedesetak koračaja, uplašio se odjednom od golema kamena što je ležao kraj puta, i odskočio. Okrenuo se u trku ali tako oštro, kako se veli, glavom bez obzira, da mi je i sada zagonetno kako nisam odletio iz sedla, kao lopta, na neka tri hvata, i sav se razmrskao, i kako Tankred od tako nagla okreta nije uganuo noge. Poletio natrag prema kapiji, pa razjareno vitla glavom, odskakuje s jedne strane na drugu, bacaka noge po zraku kud bilo i uz svaki skok stresa me s hrpta, baš kao da je na njega skočio tigar i upio mu se u meso zubima i pandžama. Još tren — i bio bih sletio; padao sam već; ali već je nekoliko jahača trčalo da me spasi. Dvojica zakrčila put u polje; dvojica mi dojurila tako blizu da su mi gotovo zgnječili noge kako su Tankreda s obiju strana stisli bokovima svojih konja, i obojica ga već drže za vođice. Za nekoliko smo sekundi bili već pred ulaznim stepenicama.

Skinuli me s konja, blijeda, jedva i dišem. Sav držćem, kao travčica na vjetru, isto kao i Tankred, koji se cijelim tijelom upire natrag i stoji nepomično, kao da se kopitima ukopao u zemlju, jedva ispušta plameni dah iz crvenih nozdrva, što se puše, sav drhturi kao list i kao da se ukočio uvrijeđen i pakostan što drskost dječakova nije kažnjena. Oko mene se razliježu krikovi zbunjenosti, čuđenja, prepasti.

U taj se čas moj pogled, što je lutao, sreo s pogledom Mme M., koja se usplahirila, problijedjela i — ne mogu da zaboravim taj trenutak — za jedan joj se tren cijelo lice prelilo rumenilom, zacrvenjelo se, zažarilo kao oganj; ne znam više šta se sa mnom zbilo, ali sam, zbunjen i zaplašen svojim osjećanjem, stidljivo oborio oči u zemlju. Ali moj su pogled opazili, uhvatili, ukrali mi ga. Sve se oči obratile na Mme M., a ona se, iznenada zatečena sveopćom radoznalošću, odjednom i sama kao dijete zacrvenjela od nekoga nehotičnoga i naivnoga osjećaja te nastojala, premda bezuspješno, da smijehom prikrije svoju rumen.

Sve je to, gledano sa strane, bilo dakako vrlo smiješno, ali me u taj čas jedan nadasve naivan i nenadan istup izbavio sveopćega smijeha, jer je cijeloj toj zgodi dao osobit kolorit. Ona, koja je skrivila sav taj metež, koja je sve dosad bila moja nepomirljiva neprijateljica, krasna moja tiranka, pohrlila odjednom prema meni da me grli i ljubi. Gledala je i nije svojim očima vjerovala kad sam se odvažio da primim njen izazov i dignem rukavicu koju mi je dobacila pogledavši Mme M. Gotovo je zbog mene umrla od straha i grižnje savjesti kad sam letio na Tankredu; a sada, kad se sve završilo i, pogotovo, kad je zajedno s drugima uhvatila moj pogled, dobačen Mme M., moju smetenost, moju nenadanu rumen, kad je napokon njoj, romantično raspoloženoj lakoumnoj glavici pošlo za rukom da tomu trenutku prida neku novu, pritajenu ne do kraja izrečenu misao — sada, nakon svega toga, toliko ju je zanijelo moje »viteštvo« da mi je pritrčala i pritisla me na grudi, ganuta, ponosita radi mene, radosna. Odmah uznijela prema svima, koji su se zgrnuli oko nas dvoje, najnaivnije, najstrože lišće, na kojem su podrhtavale i blistale se dvije sitne, biserne suzice, te ozbiljnim, dostojanstvenim glasom, kakvoga nikad nisu čuli od nje, rekla, pokazavši na mene: »Mars

ćest très serieux, messieurs, ne riez pas«[20] i nije opazila da svi stoje pred njom kao začarani, razdragani od njena blistava zanosa. Ta njena nenadana, nagla kretnja, to ozbiljno lišće, ta prostodušna naivnost, te dosad neslućene prijateljske suze, što su joj navrle na vječno smješkave očice, bile su u nje tako neobične da su svi stajali pred njom kao elektrizirani od njena pogleda, od brze, žarke riječi i geste. Činilo se da nitko ne može oka da odvoji od nje, bojeći se da ne propusti taj rijetki trenutak na njenu zanosnu licu. I sam naš domaćin pocrvenio kao tulipan, te uvjerava da su čuli kako je kasnije priznavao da je »na sramotu svoju« gotovo cijeli časak bio zaljubljen u svoju krasnu gošću. A razumije se već da sam nakon svega toga ja bio vitez, junak.

— Delorge! Toggenburg![21] — orilo se naokolo.

Začulo se pljeskanje.

— Hja, budući naraštaj! — priklopio domaćin.

— Ali on će se povesti, svakako će se povesti s nama! — uzviknula krasotica — naći ćemo mu i moramo mu naći mjesto. Sjest će uz mene, meni na koljena... ili ne, ne! Zabunila sam se!... — popravila se, a zahohotala, nije mogla da suzdrži smijeh kad se sjetila našega prvoga poznanstva. Ali hohoćući, nježno mi je gladila ruku, svom silom nastojala da mi se ulaska, da se ne bih uvrijedio.

— Svakako! Svakako! — prihvatilo nekoliko glasova — mora se povesti, on je sebi izvojštio mjesto. I za tren se sve riješilo. Onu istu staru gospođicu, koja me je upoznala s plavušom, sva mlađarija obasula odmah molbama neka ostane kod kuće i meni prepusti svoje mjesto, pa je i morala pristati na to, iako vrlo nevoljko, smješkajući se i tajom sikćući od pakosti. Njena zaštitnica oko koje se motala moja bivša neprijateljica i odnedavna prijateljica, kad je već potjerala skokom vatrenoga konja i hohotala kao dijete, doviknula da joj zaviđa, te bi i sama voljela ostati s njom, jer će odmah udariti kiša i sve nas pokvasiti.

I pravo nam je prorekla kišu. Za sat udario pljusak i naš izlet propao. Moradosmo pričekati nekoliko sati u seoskim kućicama i vraćati se kući tek oko deset sati, po vlažnu vremenu poslije kiše. Mene počela hvatati mala groznica. U taj isti čas, kad je trebalo sjedati i poći, pristupila mi Mme M. i začudila se što sam u samom

kaputiću i gola vrata. Odgovorim joj da nisam dospio da ponesem ogrtač. Ona uzela pribadaču, poviše mi pribola naboriti ovratnik na košulji, skinula sebi s vrata crveni rupčić od gaze i ovezala mi vrat da ne prehladim grlo. Tako se žurila te nisam dospio ni da joj zahvalim.

A kad smo se dovezli kući, našao sam je u maloj gostinskoj sobi, zajedno s plavušom i s bljedolikim mladićem, koji je danas stekao jahaču slavu time što se pobojao da uzjaše Tankreda. Priđem da zahvalim i vratim rubac. Ali sada sam se, poslije svih svojih zgoda, kao nekako stidio nečega; želio sam da brže odem gore i ondje u dokolici nešto premislim i rasudim. Bio sam prepun dojmova. Kad sam vraćao rubac, ja sam, kako se i prilici, pocrvenio do ušiju.

— Okladio bih se da je želio zadržati rubac — reče mladić i nasmijao se — po očima mu se vidi da mu je žao rastati se s vašim rupcem.

— Tako je, baš tako! — prihvatila plavuša. — Al' je on! Ah!... — izgovorila izričito zlovoljno i mahnula glavom, ali na vrijeme zašutjela pred ozbiljnim pogledom Mme M., koja nije htjela tjerati šalu predaleko.

Otišao sam brzo.

— Eto, kakav si ti! — počela govoriti nevaljanka kad me je dostigla u drugoj sobi i prijateljski me uhvatila za obje ruke — naprosto nije trebalo da vraćaš rubac ako si ga želio imati. Mogao si kazati da si nekamo zaturio, i gotovo. Kakav si ti! Nisi znao to uraditi! Kako si smiješan!

I onda me malo lupnula prstom po bradi, a nasmijala se što sam se zacrvenio kao mak.

— Ta ja sam sada tvoja prijateljica — je li? Je li se svršilo naše neprijateljstvo, a? Je li, ili nije?

Nasmijao sam se i šuteći joj stisnuo prstiće.

— Pa, eto dakle!... Zašto si sada tako blijed i dršćeš? Hvata te groznica?

— Da, nisam zdrav.

— Ah, sirotan! To mu je od snažnih dojmova! Znaš li šta? Bolje da odeš spavati, i ne čekajući večere, a preko noći će proći. Idemo!

Odvela me gore i činilo se da neće biti kraja njenoj pažnji. Ostavila me da se svučem, otrčala dolje, uzela čaja i donijela mi ga sama kad sam već bio legao. Donijela mi i topao pokrivač. Neobično

me zapanjila i razdragala sva ta pažnja i briga oko mene, ili me već tako raspoložio cijeli dan, vožnja, groznica; ali kad sam se rastajao s njom, zagrlio sam je snažno i žarko, kao najnježnijega, kao najbližega prijatelja, i sada su svi dojmovi obuzeli odjednom moje iznemoglo srce; privinuo sam joj se na grudi i gotovo plakao. Ona je shvatila moju osjetljivost te se i sama, moja obijesnica, čini se, malo ganula.

— Ti si predobar dječak — šapnula je gledajući me blagim očima — molim te, ne srdi se na me, a? Nećeš?

Jednom riječju, postali smo najnježniji, najvjerniji prijatelji.

Bilo je prilično rano kad sam se probudio, ali sunce je već jarkom svjetlošću obasjavalo svu sobu. Skočim s postelje, posve zdrav i čio, kao da i nije bilo jučerašnje groznice, mjesto koje sam sada osjećao neobjašnjivu radost. Sjetio sam se svega što se jučer zbilo i osjetio da bih žrtvovao svu sreću kad bih mogao ovog časa zagrliti kao jučer moju novu prijateljicu, našu krasoticu plavušu; ali bilo je još vrlo rano i svi su spavali. Obučem se brže-bolje i siđem u vrt, a odavde u gaj. Provlačio sam se onuda gdje je gušće zelenilo, gdje jače miriše smola na drveću i kud veselije zavirkuje sunčano svjetlo, radujući se što mu je uspjelo da pogdjegdje prodre kroz maglovitu gustoću lišća. Bilo je krasno jutro.

Šuljao sam se kradom sve dalje i dalje, izišao sam napokon na drugi kraj gaja, na rijeku Moskvu. Ona teče svojih dvjesta koraka preda mnom, pod gorom. Na drugoj obali kose sijeno. Zagledao sam se kako se cijeli redovi oštrih kosa, uz svaki koščev zamah, složno obasjavaju svjetlošću, a onda odmah opet nestaju, kao ognjene vijuge, kao da se nekud sakrivaju; kako trava, odrezana od korijena, odlijeće u gustim, debelim rpicama na stranu i liježe u prave, duge otkose. I ne sjećam se više koliko sam vremena proboravio u promatranju, kad sam se naglo trgnuo, jer sam u gaju, dvadesetak koraka od mene, u prosjeku što se pruža od ceste prema dvorcu, začuo brektanje i nestrpljivi topot konja koji kopitom kopka zemlju. Ne znam jesam li toga konja čuo odmah, čim je dojahao i zaustavio se jahač, ili mi se već dugo činilo da čujem buku, ali me uzalud škakljala po uhu i nije mogla da me otrgne od mojih sanjarija. Radoznalo uđem u gaj, prođem nekoliko koračaja i začujem brze ali tihe glasove. Priđem još bliže, pažljivo razmaknem posljednje grane

posljednjih grmova, što obrubljuju prosjek, i odskočim u čudu: pred očima mi zasvjetluca bijela, poznata haljina, a u srcu mi se razlegao kao glazba tihi ženski glas. Bila je Mme M. Stoji kraj jahača koji joj s konja govori brzo, a na moje čudo, poznao sam u njem N-a, onoga mladića koji je još jučer izjutra otišao od nas i M. M. se toliko starao za njega. Ali onda su govorili da on odlazi nekamo vrlo daleko, na jug Rusije, i zato sam se neobično začudio kad sam ga opet ugledao kod nas tako rano i samoga s Mme M.

Bila je zanesena i uzbuđena, kakvu je još nikad nisam vidio, a na obrazima joj se sjale suze. Mladić se saginje sa sedla, drži i ljubi joj ruku. Zatekao sam ih već u trenutku rastanka. Čini se da se žure. Najzad on izvadi iz džepa zapečaćen zamotak, da ga Mme M., ogrli je jednom rukom, kao i prije, ne silazeći s konja, i poljubi snažno, dugo. Odmah zatim osinu konja i proleti kraj mene kao strijela. Mme M. ga je nekoliko sekundi pratila očima, onda se sjetna i nujna uputila kući. Ali kad je prošla prosjekom nekoliko koračaja, odjednom kao da se trgla, razmakla grmlje i pošla gajem.

Pođem za njom, zbunjen i zapanjen od svega toga što sam vidio. Srce mi je snažno kucalo, kao od prepasti. Kao da sam se ukočio, kao da mi se zamaglilo u glavi; misli su mi bile razbijene, rastresene, ali se sjećam da sam se zbog nečega užasno žalostio. Pogdjekad bi kroz zelenilo zasvjetlucala preda mnom njena bijela haljina. Pratio sam je makinalno i nisam je puštao iz očiju, ali sam drhtao da me ne bi opazila. Napokon je izišla na stazu što vodi u vrt. Počekam neko pol časka te iziđem i ja; ali koliko sam se začudio kad sam na crvenom pijesku na stazi odjednom opazio zamotak, koji sam prepoznao na prvi pogled — onaj isti omot što je prije deset časaka bio uručen Mme M.

Dignem ga: i s jedne i s druge strane bjelina, nema nikakva potpisa: naoko nije velik, ali je pun i težak, kao da su u njemu tri listovna papira i više. Možda je u njem ispričano do kraja ono što se N. nije nadao da će moći ispričati zbog kratkoće žurnoga sastanka. Nije čak ni silazio s konja... je li se žurio ili se možda bojao da se ne bi u času rastanka iznevjerio sam sebi. — Bog bi znao...

Stanem, ne izlazeći na stazu, bacim na nju zamotak na najvidnije mjesto te nisam s njega odvajao očiju, jer sam mislio da će se Mme M., kad opazi da ga je izgubila, vratiti i potražiti ga. Ali kad sam

prečekao neka četiri časka, nisam izdržao, nego sam opet digao svoj nalazak, turio ga u džep i potrčao da stignem Mme M. Stigao sam je tek u vrtu, u velikoj aleji; išla je pravo kući, brzim, hitrim hodom, ali zamišljena i oborenih očiju. Nisam znao šta da radim. Da joj priđem i vratim? To bi značilo da sve znam, da sam sve vidio. Od prve bih se riječi odao. I kako ću je gledati? Kako će ona gledati mene? Sve sam se nadao da će se trgnuti, dosjetiti se gubitku, vratiti se. Onda bih mogao neopažen baciti omot na put i ona bi ga našla. Ali nije! Primicali smo se već kući; nju su već opazili...

Toga su jutra kao navlaš svi poustajali vrlo rano jer su još jučer, kad se izjalovio izlet, namjeravali poći na novi izlet, za koji nisam znao. Svi se pripravljaju za odlazak i doručkuju na terasi. Počekao sam desetak trenutaka da me ne bi vidjeli s Mme M., te obišao vrt i prišao kući s druge strane, mnogo kasnije od nje. Ona se šeta gore-dolje po terasi, blijeda i usplahirena, skrstila ruke na prsima, a po svemu se vidi kako se junaci i nastoji da uguši u sebi mučni, očajni jad, što joj se čita s očiju, u hodu, u svakoj kretnji. Gdjekad silazi niza stepenice i ide između cvjetnih lijeha nekoliko koračaja prema vrtu; oči joj nestrpljivo, pomamno, dapače neoprezno traže nešto po pijesku na stazama i po podu na terasi. Nema sumnje: dosjetila se gubitku te se čini da misli da je omot izgubila negdje ovdje, kraj kuće — jest, tako je, i ona je uvjerena o tom!

Opazio netko, a za njim i drugi, da je blijeda i uznemirena. Zavrvjela pitanja za zdravlje, nemile jadikovke; ona mora da se šali, da se smije, da se gradi veselom. Porijetko virka na muža, koji stoji na kraju terase i razgovara sa dvjema damama, i jadnicu zaokupila ista drhtavica, ista zbunjenost, kao i onda, prve večeri, kad je on došao. Turio sam ruku u džep, u njoj krepko držim omot i stojim podalje od sviju i molim sudbinu da bi me Mme M. spazila. Želim da je ohrabrim i umirim, makar samo i pogledom; da joj kažem štogod letimice, kradom. Ali kad me je slučajno pogledala, zadrhtao sam i oborio oči.

Shvatio sam njene muke i nisam se prevario. Sve dosad ne znam tajnu, ne znam ništa, nego jedino što sam vidio sam i što sam upravo pripovjedio. Ta veza možda nije takva kako bi se na prvi pogled moglo pomisliti o njoj. Možda je to bio oproštajni poljubac, možda je bio posljednja, slaba nagrada za žrtvu koja je bila

prinesena njenu miru i časti. N. je odlazio; ostavljao ju je možda zauvijek. Napokon, i u samom tom pismu, što je držao u rukama — tko bi znao šta je bilo u njemu? Kako da se sudi i tko da osuđuje? A, međutim, nema sumnje, nenadano otkriće tajne bio bi užas, udar groma u njenu života. Još se sjećam njena lica u tom času: ne možeš se ljuće mučiti. Osjećati, znati, biti uvjerena, očekivati kao smrtnu kaznu da bi se za četvrt sata, za čas moglo otkriti sve, da bi tko mogao naći omot, dići ga; on je bez napisa, mogu ga otvoriti, a onda... šta onda? Zar postoji užasnija kazna od one što je očekuje? Ona hoda između svojih budućih sudaca. Začas će njihova smješkava, laskava lica postati grozna i neumoljiva. Pročitat će na tim licima porugu, pakost i ledeni prezir, a onda će u njenu životu nastati vječna, mrkla noć... Da, nisam onda sve to razumijevao tako kako to sada rasuđujem. Mogao sam samo da sumnjam i da slutim i da mi srce gine radi opasnosti u kojoj se ona nalazila, koje i nisam bio posve svjestan. Ali bilo u njenoj tajni što mu drago — ovi tužni časovi kojima sam bio svjedok i koje nikad neću zaboraviti, iskupili su mnogo, ako je i trebalo da se išta iskupi.

A uto zaori veseli zov za polazak; svi su se radosno uzvrtjeli; sa sviju se strana razlegao živahan govor i smijeh. Za dva trenutka opustjela terasa. Mme M. odustala od izleta, jer je najzad osjetila da nije zdrava. Ali, hvala bogu, svi su krenuli, svi su se žurili, i nije bilo kada da dodijavaju jadikovkama, ispitivanjima i savjetima. Malo ih je ostalo doma. Muž joj rekao nekoliko riječi; ona mu odgovorila da će još danas ozdraviti, neka se ne brine, nema zašto da legne, otići će u vrt, sama... sa mnom... Pri tom me pogledala. Kud ćeš veće sreće! Pocrvenio sam od radosti; začas smo krenuli.

Pošla je onim istim alejama, stazama i stazicama kojima se nedavno vraćala iz gaja, instinktivno se sjećajući svoga pređašnjeg puta, uporno gledajući preda se, ne dižući očiju sa zemlje, tražeći po njoj, ne odgovarajući mi, zaboravivši možda da sam s njom.

Ali kad smo došli gotovo do onoga mjesta gdje sam digao pismo i gdje se svršavala staza, Mme M. odjednom stala te slabim glasom, koji zamire od jada, rekla da joj je gore, da će se vratiti kući. Ali kad je došla do vrtne rešetke, opet stala, časkom razmislila; na usnama joj se javio očajan smiješak, i ona, posve iznemogla, izmučena,

odlučivši se na sve, pokorivši se svemu, vratila se šuteći na pređašnji put, a sada čak i zaboravila da me upozori....

Kidao sam se od jada a nisam znao šta da radim.

Otišli smo, ili, bolje rečeno, odveo sam je na ono mjesto s kojega sam prije jednoga sata čuo konjski topot i njihov razgovor. Ondje je blizu: gusta brijesta bila klupa, isklesana iz golema samotvora kamena, oko kojega se vije bršljan i rastu vučac i divlja ruža. (Cijeli je taj gajić bio posut mostićima, sjeničicama, spiljama i sličnim iznenađenjima.) Mme M. sjela na klupu, pošto je nesvjesno pogledala kraj što se razastire pred nama. Za časak rasklopila knjigu i nepomično se prikovala uz nju, ali ne lista stranice, ne čita, gotovo i ne zna šta čini. Već je devet i pol sati. Sunce se ispelo visoko te sjajno plovi po modru, duboku nebu, kao da se topi u svom ognju. Kosci odmakli već daleko; jedva se i vide s naše obale. Za njima bez prekida pužu beskrajni otkosi pokošene trave, a kad se porijetko tek gane vjetrić, pirka na nas njegov mirisavi hlap. Unaokolo se ori neušutljivi koncert onih što »ne žanju i ne siju«, nego su slobodni kao zrak što im prosijeca živahna krila. Činilo se da u tom trenu svaki cvijetak, posljednja travica, ishlapljujući žrtveni miris, govori onomu koji ju je stvorio: »Oče! Ja sam blažena i sretna!«...

Pogledam jadnicu ženu, koja je jedina bila kao mrtvac usred svega toga radosnoga života: na trepavicama joj nepomično zastale dvije krupne suze, što joj ih je ljuta bol istjerala iz srca. Ja mogu oživjeti i usrećiti to jadno srce što zamire, samo ne znam kako bih to učinio, kako bih učinio prvi korak. Mučio sam se. Sto sam se puta trgao da joj priđem, i svaki mi je put lice gorjelo kao oganj.

Odjednom mi sinula sjajna misao. Našlo se sredstvo; uskrsnuo sam.

— Ako hoćete, nabrat ću vam kitu cvijeća! — rekoh tako radosnim glasom da je Mme M. naglo digla glavu i uporito me pogledala.

— Donesi — izgovorila je najzad slabim glasom, tek se malo osmjehnula i odmah opet oborila oči na knjigu.

— Inače će, vjerojatno, i ovdje pokositi travu i neće biti cvijeća! — uzviknem, veselo hrleći na put.

Brzo sam nabrao kitu cvijeća, priprostu, bijednu. Sramota bi bila donijeti je u sobu; ali kako mi je veselo kucalo srce dok sam je

skupljao i vezivao! Divlje ruže i vučca nakidao sam još na mjestu. Znao sam da je u blizini njiva s dozrelom raži. Onamo sam otrčao po različak. Izmiješao sam ga s dugim ražnim klasovima, a odabrao sam najzlatnije i najdeblje. Ondje sam isto, u blizini, naišao na cijelu skupinu potočnica, i kita se moja počela popunjavati. Dalje se u polju našli modri zvončići i poljski klinčići, a po vodene, žute ljiljane otrčao sam na samu obalu rijeke. Najzad, kad sam se već vraćao na svoje mjesto te časkom zašao u gaj, da nađem nekoliko jarko zelenih, šapastih javorovih listova te njima ovijem kitu, nabasao sam slučajno na cijelu porodicu maćuhica, a blizu njih, na moju sreću, miris ljubičica odao u sočnoj, gustoj travi sakriveni cvijetak, sav još posut blistavim rosnim kapima. Kita je bila gotova. Svezao sam je dugom, tankom travom, od koje sam usukao uzicu, a u kitu oprezno turio pismo i prikrio ga cvijećem, ali tako da se vrlo lako može opaziti ako se mojoj kiti pokloni bar najmanja pažnja.

Odnio sam ga Mme M.

Putem mi se učinilo da se pismo nešto odviše vidi i nešto sam ga bolje prikrio. Kad sam se još više približio, ugurao sam ga još dalje u cvijeće, a napokon, kad sam gotovo već bio došao do mjesta, utjerao sam ga odjednom tako duboko unutra u kitu da se izvana nije opažalo više ništa. Obrazi su mi gorjeli plamenom. Htio sam da rukama prekrijem lice i da odmah bježim, ali je ona pogledala moje cvijeće tako kao da je posve zaboravila da sam ga otišao brati. Makinalno, gotovo i ne gledajući, pružila je ruku i uzela moj dar, ali ga odmah položila na klupu kao da sam ga zato i dao, i opet spustila oči na knjigu baš kao da je bila u bunilu. Gotovo sam zaplakao zbog tog neuspjeha. »Ali neka samo uz nju bude moja kita — mislio sam — neka je samo ne zaboravi!« Legao sam u blizini u travu, položio desnu ruku pod glavu i zaklopio oči kao da me hvata san. Ali nisam skidao očiju s nje i čekao sam.

Proteklo desetak časaka; meni se učinilo da ona sve više i više blijedi... Odjednom mi blagosloven slučaj pritekao u pomoć.

Dobri vjetrić donesao, na moju sreću, veliku, zlatnu pčelu. Zazujala najprije nad mojom glavom i zatim preletjela Mme M. Ona jedan, dva puta odmahnula rukom, ali pčela kao navlaš prianja sve jače. Napokon Mme M. zgrabila moju kitu i zamahnula njome ispred sebe. U taj je tren omot izletio iz cvijeća i pao pravo na rasklopljenu

knjigu. Zadrhtao sam. Nijema od čuda gledala je Mme M. neko vrijeme sad omot sad cvijeće što drži u rukama te se činilo da ne vjeruje svojim očima. Odjednom pocrvenjela, buknula i pogledala me. Ali sam već bio uhvatio njen pogled pa čvrsto stisnuo oči i gradio se da spavam; nizašto na svijetu ne bih joj sada pogledao pravo u lice. Srce mi je zamiralo i treptalo, kao ptičica koja je dopala u šapice kuštravomu seoskomu mališanu. Ne sjećam se koliko sam preležao tako sklopljenih očiju: neke dvije, tri minute. Napokon se usudih otvoriti ih. Mme M. pomamno čita list, a po zažarenim joj obrazima, po pogledu što joj se blista u suzama, po vedru licu, na kojem joj svaka crtica trepeće od radosti, dokučio sam da je u tom listu sreća i da joj se sav jad raspršio kao dim. Srce mi obuze bolno-slatki osjećaj, teško mi je bilo pretvarati se...

Nikad neću zaboraviti toga časa!

Odjednom se začuli glasovi još daleko od nas:

— Mme M! Natalie! Natalie!

Mme M. nije odgovarala nego je žurno ustala s klupe, prišla mi i nadnijela se nada me. Osjećao sam da mi gleda pravo u lice. Trepavice mi zadrhtale, ali sam se svladao i nisam rasklopio očiju. Nastojao sam da dišem jednoličnije i mirnije, ali srce me gušilo svojim zbunjenim kucajima. Njen žarki dah palio mi obraze; nisko, vrlo nisko nadnijela se nad moje lice kao da ga ispituje. Napokon mi poljubac i suze padoše na ruku, na onu ruku što mi je ležala na prsima. I poljubila je dva puta.

— Natalie! Natalie! Gdje si? —začulo se opet, već vrlo blizu nas.

— Odmah! — izgovorila Mme M. svojim krupnim, srebrnastim glasom, ali prigušenim i drhtavim od suza, i tako tiho da sam jedino ja mogao čuti njeno »odmah«!

Ali u taj me tren najzad iznevjerilo srce i kao da mi je svu krv natjeralo u lice. U taj isti tren opalio usne nagao, žarki poljubac. Zaciknem malo, otvorim oči, ali mi odmah na njih pao njen jučerašnji rupčić od gaze — kao da me njime želi zaštititi od sunca. Za trenutak je više nije bilo. Čuo sam samo šum koračaja što se žurno udaljuju. Bio sam sam...

Strgnem sa sebe njen rubac, pa sam ga ljubio, ne znajući za sebe od zanosa; nekoliko sam časaka bio kao lud!... Jedva sam odahnuo te se nalaktio u travi i gledao preda se, nesvjesno i

nepomično, okolišne brežuljke što se šarene njivama, rijeku što ih u okukama optječe i daleko se, koliko može oko da dogleda, vijuga između novih brežuljaka i sela što kao točke titraju po svoj daljini, obasjanoj svjetlošću — gledam modre šume što se tek naziru kao da se dime na kraju ražarenoga neba, i neko slatko zatišje, kao da ga je doduhnula prirodna svečana tišina, malo-pomalo primirilo moje uzbunjeno srce. Bilo mi je lakše i ja sam slobodnije dahnuo... Ali mi se cijela duša mučila nekako potmulo i slatko, kao da nešto prozire, naslućuje. Nešto je stidljivo i radosno pogađalo moje uplašeno srce što podrhtava od očekivanja... I odjednom mi se uznjihale grudi, protrnule, kao da ih je nešto probolo, i iz očiju mi briznule suze, slatke suze. Pokrio sam rukama lice i sav dršćući kao travčica odao se bez obrane prvoj svjesnosti i srdačnoj iskrenosti, prvomu, još nejasnomu proziranju moje prirode. Prvo se moje djetinjstvo završilo u tome trenutku.

Kad sam se za dva sata vratio kući, nisam više zatekao Mme M. Otputovala je s mužem u Moskvu zbog nekog nenadanog slučaja. Nikad se više nisam sreo s njom.

SELO STEPANČIKOVO I NJEGOVI ŽITELJI
Iz zapisa nepoznatoga

PRVI DIO

I

PRISTUP

Moj ujak, pukovnik Jegor Iljič Rostanev, preselio se, kad je istupio iz službe, u selo Stepančikovo, koje mu je dopalo po nasljedstvu, i udomio se u njemu tako kao da je za svega života bio korjeniti vlastelin, koji se nije micao sa svojih dobara. Ima naravi koje su zadovoljne upravo svime i na sve se priučavaju; takva je baš bila narav isluženoga pukovnika. Teško je zamisliti čovjeka mirnijega i pripravnijeg na sve. Kad bi tko smislio da ga nešto ozbiljnije zamoli neka ga kakogod odnese na leđima svoje dvije vrste, on bi ga možda i odnio: bio je tako dobar te je ponekad bio pripravan da dade ama sve, čim ga tko zamoli, da podijeli i posljednju košulju s prvim tko bi je poželio. Pojave je bio divovske: visok i stasit, rumenih obraza, zubi bijelih kao slonova kost, dugih tamnorusih brkova, jaka, zvonka glasa i otvorena, gromovita smijeha; govorio je otržito i brzorečicom. Bilo mu je u to doba četrdesetak godina, a sav je život, skoro od šesnaeste godine, proveo kao husar. Oženio se vrlo mlad, volio ženu do ludila; ali je ona umrla, a u srcu mu ostavila neizbrisivu, plemenitu uspomenu. Napokon, kad je baštinio selo Stepančikovo, što mu je povećalo imutak na šest stotina duša, ostavio službu i, kako je već rečeno, nastanio se na selu sa svojom djecom: osmogodišnjim Iljušom (čije je rođenje njegovu majku stalo života) i starijom kćerju, Sašenjkom, djevojčicom od petnaestak godina, koja se poslije majčine smrti odgajala u nekom institutu u Moskvi. Ali nabrzo ujakov dom postao nalik na Noemov kovčeg. Evo kako se to dogodilo:

U ono vrijeme kad je dobio svoju baštinu i istupio iz službe obudovjela njegova mamica, generalica Krahotkina, koja se bila po drugi put udala za generala, prije šesnaestak godina, dok je ujak bio još kornet, ali je, uostalom, i sam već smišljao da se oženi. Mamica

ga dugo nije blagosivljala za ženidbu, nego lila gorke suze, korila ga za sebičnost, za nezahvalnost, za nepoštivanje; dokazivala da njegovo imanje od dvjesta i pedeset duša i tako jedva dotječe za uzdržavanje njegove porodice (to jest, za uzdržavanje njegove mamice, s cijelim štabom gotovanaka, mopsova, šavki, kitajskih mačaka, itd), a usred tih ukora, prigovora i vrisaka odjednom se sasvim iznenada udala ona sama, prije sinove ženidbe, kad su joj bile već četrdeset i dvije godine. Nego i tu je našla izliku da okrivi mojega jadnog ujaka, uvjeravajući kako se udaje jedino zato da bi u starim danima imala utočište, što joj uskraćuje neučtivi sebičnjak, sin njen, koji je zamislio neoprostivu drskost: da osnuje svoj dom.

Nikad nisam mogao doznati pravi uzrok koji je nagnao takva, čini se, razborita čovjeka, kao što je general Krahotkin, na taj brak s udovicom od četrdeset i dvije godine. Sva je prilika da je u nje naslućivao novaca. Drugi su mislili da mu je naprosto trebala dvorkinja, jer je već onda predosjećao cijeli taj roj bolesti što ga je zaokupio u starim danima. Zna se jedino da general nije nikako cijenio ženu za sve vrijeme dok je živio s njom i zajedljivo joj se podsmijevao u svakoj prilici. Bio je to čudan čovjek. Poluobrazovan, nipošto glup; odlučno je prezirao sve i svakoga, nije imao nikakvih načela, podsmijevao se svemu i svima, a od bolesti, tih posljedica života koji nije bio sasvim uredan i valjan, postao pod starost pakostan, žestok i nemilosrdan. Služio je sretno; ali je zbog neke »neugodne zgode« morao vrlo nezgodno da istupi iz službe, a jedva je izmaknuo sudu i izgubio mirovinu. To ga je napokon raspakostilo. Bio je gotovo bez ikakvih sredstava, imao stotinu siromašnih duša, a skrstio ruke i sve do smrti, punih dvanaest godina, nikad nije ispitivao od čega živi, tko ga izdržava; a međutim je iziskivao životne udobnosti, nije smanjivao troškove, držao kočiju. Naskoro mu se uzele noge te je posljednjih deset godina presjedio u udobnim naslonjačima, što su, kad je ustrebalo, njihala dva lakaja hvat visoki, a oni nisu od njega nikad ništa čuli do najrazličitijih psovaka.

Kočiju, lakaje i naslonjače uzdržavao je neuljudni sin, koji je materi slao i posljednje pare, zalagao i prezalagao imanje, kratio sebi i najpotrebnije, zapao u dugove, koje, prema tadašnjem svojem imutku, gotovo i ne bi mogao platiti, ali mu ipak ostao i dalje nadimak sebičnjaka i nezahvalnoga sina. Ali je ujak bio takve naravi da je,

najzad, i sam povjerovao da je sebičnjak, a zato je, da kazni sebe i da ne bude sebičnjak, slao sve više i više novaca. Generalica je pred mužem umirala, od strahopoštovanja. Uostalom, njoj se neobično sviđalo što je on general, a ona po njemu generalica.

U kući je imala svoje krilo, gdje je za sve vrijeme muževa životarenja carevala u društvu gotovana, gradskih klepetuša i pasa. U svojem je gradiću bila uvažena osoba. Spletke, pozivi na krstitke i vjenčano kumstvo, préférence[22] po kopjejku, i sveopće poštivanje njena generalstva potpuno su je nagrađivali za domaće neprilike. Dolazile su joj gradske blebetuše s vijestima; svagda joj je i svagdje bilo prvo mjesto — jednom riječju, izvukla je iz svojega generalstva sve što je mogla izvući. General se u sve to nije miješao; ali se zato pred svijetom besavjesno podsmijevao ženi, zadavao, na primjer, sebi takva pitanja: zašto je uzeo »takvu proskuričarku?«[23] — i nitko nije smio da mu protuslovi. Malo-pomalo ostavili njega svi znanci, a međutim je njemu društvo bilo prijeko potrebno: volio je brbljati, prepirati se, volio da pred njim vazda sjedi slušatelj. Bio je slobodoumnik i ateist staroga kova, a zato je volio da raspravlja i o velikim pitanjima.

Ali slušatelji u gradiću N. nisu vodili brigu o velikim pitanjima te se sve rijedili i rijedili. Pokušali su sastaviti partiju whist-pérférence;[24] ali se igra ukućana obično svršavala takvim generalovim napadima da su generalica i njene gotovanke, u stravi, palile svjećice, molile molitve, vračale u bob i u karte, dijelile u kaznionici kolače i dršćući očekivale da se završi objed, jer će opet morati da upriliče partiju za whist-préférence i da ih za svaku pogrešku obasipaju vikom, vriskom, pogrdama i malne batinama. General se nije ni od koga žacao kad mu se šta ne bi dopalo: vriskao je kao žena, psovao kao kočijaš, a ponekad bi razderao i porazbacao po podu karte, otjerao od sebe suigrače i čak plakao od zlovolje i pakosti, i ni rad čega nego rad kakvogagod donjaka, kojega su izigrali mjesto devetice. Napokon mu zbog slaba vida ustrebao čitač. Tu se, onda, pojavio Foma Fomič Opiskin.

Priznajem da nekako svečano navješćujem to novo lice. Ono je, nema sumnje, jedno od najglavnijih lica u mojoj pripovijesti. Koliko

ono ima pravo na pažnju čitaočevu — neću da objašnjavam: to će pitanje doličnije i lakše riješiti sam čitalac.

Foma je Fomič došao generalu Krapotkinu kao gotovan na ishranu — ni više ni manje. Otkud se stvorio — prekriveno je mrakom neizvjesnosti. Ja sam se, uostalom, naročito raspitivao, te sam štošta doznao o prošlosti tog izvanrednog čovjeka. Govorili su, prvo, da je nekad i negdje služio, negdje nastradao, a razumije se već, »za pravicu«. Govorili su još da se nekad bavio u Moskvi literaturom. Ne bi ni bilo čudo: odurno neznanje Fome Fomiča nije, dabome, moglo biti zaprekom njegovoj literarnoj karijeri. Ali se pouzdano zna jedino to da mu ništa nije polazilo za rukom, te je, napokon, morao da stupi generalu u službu kao čitač i mučenik. Nije bilo poniženja koje on ne bi podnio da dobije zalogaj generalova kruha. Istina, kasnije je, nakon smrti generalove, kad je sam Foma sasvim iznenada postao odjednom ugledan i izvanredana ličnost, uvjeravao počesto sve nas da je velikodušno žrtvovao sebe prijateljstvu kad je pristao da bude lakrdijaš; da mu je general bio dobrotvor; da je to bio velik, neshvatljiv čovjek, i da je jedino njemu, Fomi, povjeravao najskrovitije tajne svoje duše; napokon, ako on, Foma, i jest prikazivao, po generalovu zahtjevu, različite zvijeri i druge žive slike, to je bilo jedino da zabavi i razveseli stradaoca i prijatelja, koga su utukle bolesti. Ali su uvjeravanja i tumačenja Fome Fomiča u ovom slučaju bila vrlo sumnjiva; a, međutim, dok je taj isti Foma Fomič bio još lakrdijaš, igrao je sasvim drugačiju ulogu u ženskom krilu generalova doma. Kako je on to udesio — teško je prikazati onome tko nije pečen u takvim poslovima. Generalica je gajila prema njemu neko mistično poštovanje — zašto? Ne zna se. Malo-pomalo zadobio on na cijelo žensko krilo generalova doma čudan utjecaj, što, donekle, nalikuje na utjecaj raznih Ivana Jakovljeviča[25] i sličnih mudraca i proroka, koje u ludnicama pohađaju neke gospođe, ljubiteljice. Čitao je naglas knjige, spasonosne za dušu, rječitim suzama raspravljao o različitim kršćanskim vrlinama; pripovijedao o svome životu i o valjanim djelima; išao na podnevnu, i čak jutarnju službu božju, proricao donekle budućnost; osobito je dobro znao da tumači sne i majstorski je osuđivao bližnje. General se dosjećao šta se zbiva u stražnjim

sobama, i još je bezobzirnije mučio svoga gotovana. A Fomino mučeništvo pribavljalo mu je još veće poštovanje u očima generaličinim i svih njenih domara.

Napokon se sve promijenilo. General umro. Smrt mu je bila prilično originalna. Bivši slobodoumnih, ateist, kukavno se uplašio do nevjerojatnosti. Plakao, kajao se, dobavljao iz crkve kući svetačke slike, dozivao svećenike, čitale se molitve, dali mu posljednje pomazanje. Jadnik je vikao da neće da umre, i čak je u suzama molio Fomu Fomiča za oproštenje. Ta je činjenica pribavila Fomi Fomiču kasnije neobičnu moć. Uostalom, pred sam rastanak generalove duše s generalovim tijelom dogodila se evo ovakva zgoda. Generaličina kći iz prvoga braka, moja tetka, Praskovja Iljinična, usidjelica, koja je uvijek živjela u generalovu domu — jedna od najomiljenijih generalovih žrtava, koja ga je za njegove desetogodišnje nepokretnosti neprestano i te kako dvorila, koja je jedina znala da mu ugodi svojom bezazlenom i šutljivom krotkošću — prišla mu postelji, lijući gorke suze, i htjela da bolesniku popravi uzglavlje pod glavom; ali je bolesnik ipak dospio da je zgrabi za kosu i da je tri puta trgne, pjeneći se gotovo od pakosti. Nakon deset časaka on je umro. Javili pukovniku, premda je generalica izjavila da neće da ga vidi, da će prije umrijeti nego ga pustiti u takvu trenutku preda se. Sahrana je bila sjajna — razumije se, na trošak neučtiva sina kojega nisu htjeli ni primiti.

U upropaštenom selu Knjazjovki, koje pripada nekolikim vlastelinima, a general u njem imao svoju stotinu duša, stoji mauzolej od bijela mramora, išaran napisima kojima se hvali um, talenti, duševna plemenitost, odličja i generalstvo pokojnikovo. Foma Fomič je zdušno surađivao u sastavljanju tih napisa. Dugo se generalica opirala i nećkala da oprosti nepokornom sinu. Okružena mnoštvom svojih gotovanaka i mopsova ridala je i vriskala i govorila da će se prije hraniti suhim kruhom, i, razumije se već »zalijevati ga svojim suzama«, da će prije krenuti s palicom i pod prozorima prositi milostinju nego što će se privoljeti molbi »nepokornikovoj«, da se preseli njemu u Stepančikovo, i da njena noga uopće nikad neće zakoračiti u njegovu kuću! Uopće, riječ noga, upotrijebljeni u tom smislu, izgovaraju neke gospođe neobično efektno. Generalica ju je izgovarala majstorski, umjetnički... Ukratko, potekla je bujica riječi.

Mora se napomenuti da su se za toga vriskanja pomalo već spremali za preseljenje u Stepančikovo. Pukovnik zamorio sve svoje konje, prevaljujući gotovo svaki dan po četrdeset vrsta iz Stepančikova u grad, i tek dvije sedmice nakon generalove sahrane dobio dopuštenje da uvrijeđenoj roditeljici dođe na oči. Foma Fomic im je poslužio kao pregovorač. Za pune te dvije sedmice prekoravao je on i postiđivao nepokornika zbog njegova »nečovječnog« vladanja i natjerao ga na iskrene suze, gotovo u očaj. Od toga se vremena i započinje sav nedokučivi i nečovječno despotski utjecaj Fome Fomiča na mojega jadnoga ujaka. Foma je pogodio kakav je pred njim čovjek, te odmah osjetio da je prošla njegova lakrdijaška uloga, a gdje nema ljudi, može i Foma da sudi. Nadoknadio on, dakle, svoje.

— Kako će vam biti — govorio je Foma — ako vaša rođena mati, koja je, štono riječ, kriva što vi živite, prihvati palicu i, opirući se o nju drhtavim i od glada izmršavljenim rukama, započne zaista prositi milostinju? Zar to nije grozomorno, prvo, unatoč njenu generalskom ugledu, a drugo unatoč njenim vrlinama? Kako će vam biti ako ona odjednom dođe, razumije se, zabunom — a to se može i dogoditi — pod vaše prozore i pruži ruku, a vi, njen rođeni sin, možda baš tada tonete u perinu i... uopće, u raskoš! Užasno, užasno! Ali najužasnije je to — dopustite da vam to otvoreno kažem, pukovniče — najužasnije je to što vi sada stojite preda mnom kao bezosjećajan stup, zinuvši i trepćući očima, što je čak i nepristojno, a trebalo bi da vi, kad samo i zamislite takav slučaj, iz korijena čupate kosu iz glave i da lijete potoke... šta ja govorim! rijeke, jezera, mora, oceane suza... jednom riječju, Foma se od prevelika žara zatrčao. A tako je uvijek završavala njegova rječitost. Razumije se, završilo se time da je generalica, zajedno sa svojim gotovankama, psićima, s Fomom Fomičem i s gospođicom Perepelicinom, glavnom svojom miljenicom, usrećila najzad Stepančikovo svojim dolaskom. Govorila je da će samo pokušati da živi kod sina dok ne ispita njegovu smjernost. Možete zamisliti pukovnikov položaj dok su ispitivali njegovu smjernost! U početku je generalica, tek odnedavna udovica, držala za svoju dužnost da dva-tri puta u sedmici zapada u očaj kad se sjeti svoga generala koga je zauvijek izgubila; pri tom je, ne zna se zašto, baš svaki put ispaštao pukovnik. Ponekad bi, osobito kad

bi je tko pohodio, generalica zovnula unuka, maloga Iljušu i petnaestogodišnju Sašenjku, svoju unuku, posađivala ih do sebe, vrlo ih dugo, dugo gledala tužnim, patničkim pogledom, kao djecu koja su propala uz takva oca, duboko i teško uzdisaia i, napokon. prolijevala tihe, potajne suze barem cio sat. Teško pukovniku ako ne bi razumio te suze! A on, jadnik, gotovo nikad nije mogao da ih razumije i, budući naivan, gotovo uvijek kao navlaš nailazio baš u takvim suznim časovima i, hoćeš-nećeš, našao se na ispitu. Ali se njegova smjernost nije smanjivala i, napokon, dosegla vrhunac. Jednom riječju, oboje su, i generalica i Foma Fomič, osjetili jasno da je prošla bura što je toliko godina grmjela nad njima s lica generala Krahotkina — prošla i neće se nikad vratiti. Događalo se da se generalica odjednom, ni pet ni šest, sruši na divanu u nesvijest. Nastaje trka, žurba. Pukovnik je potišten i dršće kao jasikov list.

— Okrutni sine! — viče generalica kad se prene — ti si mi rastrgao utrobu... mes entrailles, mes entrailles![26]

— Pa čime sam vam, mamice, rastrgao utrobu? — bojažljivo uzvraća pukovnik.

— Rastrgao si! Rastrgao! Još se on i opravdava! On prostači. Okrutni sine! Umirem!...

Pukovnik je, razumije se, bio potišten.

Ali nekako se događalo tako da je generalica svagda oživljavala. Za pol sata pukovnik uhvatio kogagod za dugme pa mu tumači:

— Pa, ta ona je, braco grande dame?[27] generalica! Predobra staričica; ali znaš, naučila se na sve tako profinjeno... nije mi par, glupaku! Sada se srdi na mene. Ono, dabome — kriv sam. Ne znam još, braco, šta sam skrivio, ali dabome, kriv sam...

Događalo se da gospođica Perepelicina, prezrelo stvorenje koje sikće na sav svijet, bez obrva, s poluvlasuljom, sitnih, pomamnih očica, usana tananih poput niti, a ruku umivenih u rasolu od krastavaca, smatra za svoju dužnost da pukovniku očita pouku:

— To]e zato jer niste smjerni. To je zato jer ste sebičnjak, zato i vrijeđate mamicu; oni nisu naučeni na to. Oni su generalica, a vi ste još tek pukovnik.

— Ta je, brate, gospođica Perepelicina — pripominje pukovnik svojemu slušatelju — nadasve divna djevojka, svim svojim bičem

ustaje u obranu mamice! Neobična djevojka! Nemoj misliti da je ona kakvagod gotovanka; ona je, brate, i sama potpukovnička kći. Eto tako je!

Ali to su, razumije se, bili tek cvjetići. Ta ista generalica, koja je umjela da počinja takve raznolike sljeparije, sama je opet kao mišić drhtala pred svojim nekadašnjim gotovanom. Foma Fomič ju je potpuno opčinio. Nije mogla da ga se nauživa, slušala je njegovim ušima, gledala njegovim očima. Jedan moj bratučed u drugom koljenu, također bivši husar, čovjek još mlad, ali koji se toliko uvalio u dug da čovjek ne bi ni vjerovao te neko vrijeme živio kod ujaka, rekao mi je otvoreno i jasno da je, po njegovu najdubljem uvjerenju, generalica u nedopuštenu odnosu s Fomom Fomičem. Razumije se, odmah sam tada s negodovanjem odbio tu tvrdnju kao pregrubu i prenaivnu. Ne, tu je nešto drugo, a to drugo ne mogu da objasnim drugačije nego da najprije objasnim značaj Fome Fomiča onako kako sam ga ja sâm kasnije razumio.

Zamislite najništavijeg i najkukavnijeg čovjeka, društvenog izroda, koji nije nikomu potreban, posve beskorisna, vrlo gadna, ali beskrajno samoljubiva i pored toga ama baš bez ikakve nadarenosti kojom bi mogao bar koliko-toliko opravdati bolesno razdražljivo samoljublje. Upozoravam unaprijed: Foma Fomič je oličeno najbeskrajnije samoljublje, ali i vrlo osobito samoljublje, naime onakvo kakvo se nalazi pri najpotpunijoj ništavosti, i kao što obično biva u takvu slučaju, utvrđeno samoljublje, prigušeno teškim pređašnjim nedaćama, koje se davno i predavno nagnojilo i otad se cijedi iz njega zavist i otrov pri svakom susretu, pri svakom tuđem uspjehu. Ne treba ni spominjati da je sve to začinjeno najnezgrapnijom uvredljivošću, najbudalastijom sumnjičavošću. Zapitat će možda tko: otkud takvo samoljublje? Kako ono nastaje kod takve potpune ništavosti u takvih jadnika koji bi već po svojem društvenom položaju trebalo da znaju gdje im je mjesto? Kako da se odgovori na to pitanje? Tko zna, možda ima i izuzetaka kojima i pripada moj junak. On je i zaista izuzetak od pravila, što će se i objasniti kasnije. Ali dopustite da zapitam: jeste li uvjereni da oni koji su se već sasvim smirili i smatraju za čast i sreću da budu vaši lakrdijaši, gotovani i muktaši — jeste li uvjereni da su se oni već posvema odrekli svakoga samoljublja? A zavist, a spletke, a

ogovaranje, a potkazivanje, a tajno šuškanje po stražnjim zakucima u vašoj kući, ponekad kraj vas, za vašim stolom? Tko zna, možda u nekih od tih protuha koje je sudbina ponizila, u vaših lakrdijaša i luđaka, samoljublje ne samo da ne prolazi od poniženja nego se čak još i jače razbuktava od toga istoga poniženja, od budalaštva i lakrdijaštva, od muktaštva i od vječito iznuđivane podvrženosti i bezličnosti. Tko zna, možda je to samoljublje što nezgrapno izrasta, samo lažni, u prvom početku iskrivljeni osjećaj svoga dostojanstva koje je povrijeđeno prvi put možda još u djetinjstvu — nasiljem, siromaštvom, prljavštinom, koje je okaljano možda još u osobi roditelji buduće protuhe pred njegovim očima. Ali ja sam rekao da je Foma Fomič pored toga i izuzetak od općega pravila. To je i istina. Bio je nekad književnik i bio ogorčen i nepriznat, a književnost je kadra da upropasti i ne samo jednoga Fomu Fomiča — razumije se, nepriznata. Ne znam, ali je činjenica da Foma Fomič nije bio sretne ruke još i prije književnosti; možda je i u drugim karijerama dobivao mjesto plaće samo zvrčke ili još štogod gore. To, uostalom, ne znam; ali sam se kasnije raspitivao i znam pouzdano da je Foma zaista napisao u Moskvi romančić vrlo nalik na one što su ih ondje tridesetih godina sklepali svake godine na desetke, kao što su različita »Oslobođenja Moskve«, »Atamani Bure«, »Sinovi ljubavi ili Rusi u 1104. godini«, itd., itd., romani koji su u svoje vrijeme bili ugodna hrana oštroumnosti baruna Brambeusa.[28] To je, dakako, bilo davno; ali zmija književnoga samoljublja ujeda gdjekad duboko i smrtonosno, osobito ljude ništave i ponešto glupe. Foma Fomič je bio ogorčen od prvoga književnoga pokušaja i već tada se najzad pridružio onoj dugačkoj falangi ogorčenih iz koje izlaze kasnije sve budale, sve protuhe i probisvijeti. Od toga se vremena, mislim, i razvila u njemu ta budalasta hvalisavost, ta žeđa za pohvalama i odlikovanjima, klanjanjem i divljenjem. I kao lakrdijaš okupio je oko sebe skupinu idiota, koji su mu se divili. Samo da bilo gdje prednjači, da proriče, da se prenemaže, da se hvališe — to mu je bila najveća potreba! Ako ga ne hvale, započinjao je da sam sebe hvali. Sam sam čuo Fomine riječi u ujakovoj kući, u Stepančikovu, kad je ondje bio već postao pravi gospodar i prorok: »Nema meni života među vama«, pokadšto je govorio s nekom tajnovitom važnošću, »nema

meni života ovdje! Uznastojat ću da vas sve sredim, da vas uputim, naučim, a onda zbogom: u Moskvu da izdajem časopis! Trideset tisuća ljudi okupit će se na mojim predavanjima svakog mjeseca. Pući će najzad slava mojemu imenu, a onda — teško mojim neprijateljima!« A dok se genije još spremao da se proslavi, tražio je odmah nagradu. Uopće je ugodno dobivati plaću unaprijed, a u tom slučaju pogotovo. Znam, zbiljski je uvjerio ujaka da njega očekuje veliko djelo, djelo radi kojega je i pozvan na svijet, a da to djelo izvrši, primorava ga neki krilati čovjek koji mu se javlja noću, ili nešto nalik tome. Naime, da napiše veoma dubokoumno spasonosno djelo od koga će nastati sveopći potres i zapraskati cijela Rusija. A kad već zapraska sva Rusija, on će, Foma, ne hajući za slavu, otići u manastir te će se u kijevskim pećinama dan i noć moliti za sreću domovine. Sve je to zanijelo ujaka.

Sada zamislite, dakle, šta može postati od Fome koji je za cijeloga života bio gnjeten i udaran, a možda čak i zbilja bijen, od Fome koji je u potaji požudan i samoljubiv, od Fome — ogorčena književnika, od Fome lakrdijaša zbog svakidašnjeg kruha, od Fome, despota u duši, unatoč svoj pređašnjoj ništavosti i nemoći, od Fome hvalisavca, a u uspjehu bezobraznika, od toga Fome koji se odjednom dokopao časti i slave, a bio razmažen i obasut hvalom, uz idiotkinju zaštitnicu i opčaranoga, sa svime sporazumnoga zaštitnika, kojemu je, napokon, poslije duga tumaranja, dospio u kuću? Ujakov značaj moram, dakako, da objasnim potanje: inače bi bio nerazumljiv i uspjeh Fome Fomiča. A zasad ću kazati da se Fomi baš obistinila poslovica: posadi ga za stol, a on će i noge na stol. I jest on nadoknadio svoju prošlost! Podla duša kad se izbavi ugnjetavanja, gnjete sama. Fomu su gnjeli — i on odmah osjetio potrebu da i sam gnjete; nad njim se razmetali — i on se počeo razmetati nad drugima. Bio je lakrdijaš i odmah osjetio potrebu da i sam stekne svoje lakrdijaše. Hvalisao se do neukusnosti, razmetao se do nemogućnosti, tražio ptičjega mlijeka, tiranizirao neprestano i dotjerao dotle da su dobri ljudi, koji još nisu vidjeli sve te majstorije nego su samo čuli šta se naklapa, držali da je sve to čudo, đavolja opsjena, krstili se i otresali se pljuckanjem.

Govorio sam o ujaku. Dok se ne objasni taj neobični značaj (ponavljam to), ne može se, dabome, pojmiti kako je Foma Fomič

uspio tako bezobrazno zagospodariti u tuđoj kući; nerazumljiva je ta preobrazba iz lakrdijaša u velika čovjeka. Ujak nije bio samo savršeno dobar — bio je to čovjek profinjene osjećajnosti uza svu ponešto grubu vanjštinu, najuzvišenije plemenitosti, iskušane hrabrosti. Smiono velim »hrabrosti«: ne bi on zastao pred obavezom, pred dužnošću, i ne bi se u tom slučaju pobojao nikakvih zapreka. Duše je bio čiste kao dijete. Bio je zaista dijete od četrdeset godina, veoma plahovit, uvijek veseo, sve je ljude smatrao za anđele, krivio sebe za tuđe mane i do najveće mjere uvećavao dobra svojstva u drugih, pa i zamišljao ih ondje gdje ih i nije moglo biti. Bio je to jedan od onih preplemenitih ljudi čista srca koji se stide i zamisliti u drugoga čovjeka išta loše, koji bližnje svoje kite svim vrlinama, raduju se tuđem uspjehu, žive tako neprestano u nekom idealnom svijetu, a u nedaćama krive najprije same sebe. Oni su pozvani da sebe žrtvuju probicima drugih. Ponetko bi ga nazvao i malodušnim i beznačajnim i slabim. Bio je, dakako, slab, a i premekana značaja, ali ne zbog nedostatka odlučnosti nego od straha da ne bi uvrijedio, postupio kruto, zbog izlišnoga poštovanja prema drugima i prema čovjeku uopće. Uostalom, beznačajan i malodušan bio je jedino kad se je radilo o njegovim osobnim probicima za koje nije ni najmanje mario i zato je za cijeloga života bio izložen podsmijehu, počesto i od onih zbog kojih bi žrtvovao te probitke. Uostalom, nikad nije vjerovao da ima neprijatelja; imao ih je ipak, ali ih nije opažao. Buke i vike u kući se bojao kao žive vatre pa je odmah svima popuštao i svemu se pokoravao. Popuštao je od neke bojažljive dobrodušnosti, od neke bojažljive finoće, »da bi dakle« — govorio je brzorečicom, odbijajući od sebe sve tuđe prigovore radi popustljivosti i slabosti — »da bi, dakle... da bi svi bili zadovoljni i sretni!« Ne treba ni spominjati da je bio pripravan pokoriti se svakom plemenitom utjecaju. Štaviše, spretan bi nitkov mogao sasvim zavladati njime i navesti ga čak na nevaljalo djelo, razumije se, ako bi to nevaljalo djelo prerušio u plemenito djelo. Ujak se izvanredno lako povjeravao drugima i onda bi ponekad i pogriješio. A kad bi se mnogo namučio i napokon se nakanio da se uvjeri kako je onaj što ga je prevario nepošten čovjek, pa je najprije krivio sebe, a počesto i jedinoga sebe. Zamislite pak sada da je u tihu njegovu domu zavladala odjednom hirovita idiotkinja kojoj hlapi pamet, ne odvaja se od drugog idiota, njena

kumira, koja se dosad bojala samo svojega generala, a sada se ne boji više ničega nego je čak osjetila potrebu da se naplati za svu prošlost — idiotkinja, koju ujak susreće sa strahopočitanjem, smatrajući to za svoju dužnost već zato što mu je mati. Započeli su time da su odmah utuvili ujaku da je prost, nestrpljiv, neznalica, a što je glavno, veliki sebičnjak. Važno je da je starica idiotkinja i sama vjerovala u ono što. je pripovijedala. A također, mislim, i Foma Fomič, barem donekle. Uvjerili su ujaka i o tom da mu je Fomu poslao sam Bog za spasenje njegove duše i za umirenje njegovih neobuzdanih strasti, da je on ponosit, da se uznosi svojim bogatstvom i da bi bio kadar da prekori Fomu Fomiča zbog zalogaja kruha. Jadni je ujak vrlo brzo povjerovao da je duboko pao i bio pripravan da čupa kosu, da moli za oproštenje...

— Ja sam, braco, sam kriv — ponekad bi govorio kojemu od svojih subesjednika — svemu sam kriv! Dvostruko treba da budeš finiji prema čovjeku kojega zadužuješ... to jest... šta ja govorim! Kako zadužuješ!... Opet sam bubnuo. Nikako ne zadužuješ; on mene, naprotiv, zadužuje tim što živi kod mene, a ne ja njega! Ali, ja sam ga prekorio zbog zalogaja kruha!... To jest, nisam ga nikako prekorio nego mi se očito omaklo nešto s jezika — meni se često omiče s jezika... Pa, napokon, čovjek se mučio, počinio velika djela; deset je godina, ne mareći ni za kakve uvrede, dvorio bolesna prijatelja: sve to iziskuje nagradu! Pa, napokon, i nauka… Pisac! Vrlo obrazovan čovjek. Vrlo plemenita osoba — jednom riječju...

Lik obrazovanoga i nesretnoga Fome, pošto je ovaj bio lakrdijaš hirovitom i okrutnom gospodaru, kidao je plemenito ujakovo srce smilovanjem i negodovanjem. Sve Fomine nastranosti, sve njegove grube upade pripisivao je odmah njegovim pređašnjim patnjama, poniženju, ogorčenju... Zaključio odmah u svojoj nježnoj i plemenitoj duši da se od patnika i ne može iziskivati što od drugog čovjeka; ne samo da mu treba praštati nego mu, povrh toga, treba blagošću izliječiti rane, uzdići ga, izmiriti ga s čovječanstvom. Pošto je sebi postavio taj cilj, raspalio se preko svake mjere i već posvema izgubio svaku sposobnost da uvidi kako je novi njegov prijatelj požudno, hirovito stvorenje, sebičnjak, lijenčina, besposličar — i ništa više. U Fominu učenost i genijalnost vjerovao je tvrdo. Zaboravio sam kazati

da se i riječima »nauka« ili »literatura« divio ujak na vrlo naivan i nesebičan način, premda sam nije nikad ništa učio.

To mu je bila jedna od glavnih i najnevinijih nastranosti.

— Piše djelo! — ponekad je govorio i već dvije sobe pred kabinetom Fome Fomiča hodao na prstima. — Ne znam šta je zapravo — nadovezivao bi ponosito i tajanstveno — ali, zacijelo, brate, takve burgije... To jest, burgije u plemenitu značenju. Nekomu je jasno, a meni, brate, i tebi tako sve zamršeno da... Čini mi se, piše o nekim proizvodnim silama — sam je kazivao. To je zacijelo nešto iz politike. Jest, zaorit će i njegovo ime! Onda ćemo se i ja i ti po njemu proslaviti On mi je brate, sam govorio o tome.

Znam pouzdano da je ujak po Fominu nalogu morao da obrije svoje krasne, zagasitoruse zaliske. Onomu se činilo da ujak sa zaliscima nalikuje na Francuza i da je zato u njega malo ljubavi za domovinu. Malo-pomalo Foma se počeo plesti u upravu imanja i davati mudre savjete. Ti su mudri savjeti bili užasni. Seljaci brzo razabrali što je posrijedi i tko je pravi gospodar, i valjano se češali za ušima. I sâm sam čuo kasnije jedan razgovor Fome Fomiča sa seljacima: taj sam razgovor, priznajem, prisluškivao. Foma je još prije bio izjavio da se voli porazgovoriti s pametnim ruskim seljačićem. Svratio se on, dakle, jednom na gumno; porazgovorio se sa seljacima o gospodarstvu, premda sâm nije znao da razlikuje zob od pšenice, ljubazno raspravio o svetim seljakovim dužnostima prema gospodaru, malo se dotakao elektrike i diobe rada, o čemu, razumije se, nije imao pojma, rastumačio svojim slušateljima kako se zemlja vrti oko sunca, a naposljetku mu se od njegove rječitosti sasvim razgalila duša i počeo govoriti o ministrima. Ja sam to razumio. Ta pripovijeda Puškin o jednom tatici kako je tuvio svojemu četverogodišnjemu sinčiću da je on, njegov tatica, »tako hljabal da taticu voli car«.... Ta zar je tom tatici bio potreban četvorogodišnji slušatelj? A seljaci su Fomu Fomiča slušali svagda pokorno.

— A šta, gospodine, jesi li dobivao mnogo carske plaće? — zapitao ga odjednom neki prosjedi starčić, Arhip Korotki po nadimku, iz drugog skupa seljaka, s očitom namjerom da mu se dodvori; ali se Fomi Fomiču učinilo to pitanje prisnim, a on nije trpio prisnost.

— A šta se to tebe tiče, glupane? — odgovori i prezirno pogleda bijednu seljačinu. — Šta si mi tu isturio svoju njušku: da pljunem na

nju, je li?

Takvim je tonom Foma Fomič razgovarao uvijek s »pametnim ruskim seljačićem«.

— Ti si naš otac... — prihvatio drugi seljak — ta mi smo neuki ljudi. Možda si ti major, ili pukovnik, ili sam presvijetli gospodin — i ne znamo kako bismo te nazivali.

— Glupane! — ponovio Foma Fomič, ali se smekšao. — Plaći i plaći je razlika, ti plitka glavo! Gdjekoji je i u generalskom činu, a ne dobiva ništa — nema dakle ni za što da dobiva; ne donosi caru koristi. A ja sam, eto, dobivao dvadeset tisuća kad sam služio kod ministra, a i njih nisam uzimao, jer sam služio radi časti, imao sam svojega imutka. Plaću sam svoju žrtvovao za državnu prosvjetu i za kazanjske pogorelce.

— Gle ti! Ti si to, dakle, gospodine, izgradio Kazanj? — nastavio začuđeno seljak.

Seljaci su se uopće divili Fomi Fomiču...

— Pa da, i moj je dio ondje — odgovarao je Foma kao preko volje, kao da se ljuti sam na sebe što je takva čovjeka udostojio takvim razgovorom.

S ujakom je razgovarao drugačije.

— Tko ste vi prije bili? — govori, na primjer, Foma kad se poslije obilna objeda izvali u počivaljku, a sluga stoji iza počivaljke i svježom lipovom grančicom mora da tjera muhe od njega. — Na koga ste nalikovali dok nije bilo mene? A sada sam ja bacio u vas iskru onoga nebeskoga ognja što vam sada gori u duši. Jesam li ja bacio u vas iskru nebeskoga ognja ili nisam? Odgovarajte: jesam li ja bacio u vas iskru ili nisam?

Foma Fomič nije odista ni sam znao zašto je to zapitao. Ali ujakova šutnja i zbunjenost odmah su ga razdražili. On, koji je prije bio strpljiv i utučen, sada će planuti kao puščani prah čim mu i najmanje protusloviš. Ujakova mu se šutnja učinila uvredljivom te on sada silom iziskuje odgovor.

— Odgovarajte dakle: gori li u vama iskra ili ne gori?

Ujak mrda i ševrda i ne zna šta bi uradio.

— Dopustite da napomenem da čekam — napominje Foma uvredljivim glasom.

— Mais répondez donc,[29] Jegoruška! — prihvaća generalica sliježući ramenima.

— Ja pitam: gori li u vama ta iskra ili ne gori? — dobrostivo ponavlja Foma, a uzeo bombon iz bombonijere što svagda meću pred njega na stol. To je već generaličin nalog.

— Bogami, ne znam, Foma — odgovara napokon ujak, gledajući očajnički — valjda i jest štogod tako... Zaista, bolje da me i ne pitaš, jer ću bubnuti makar što...

— Dobro! Po vašem sam sudu, dakle, takav ništavac da i nisam vrijedan odgovora — jeste li to htjeli da kažete? Pa, neka bude tako; neka sam ja ništica.

— Ta nije, Foma, bog bio s tobom! Pa kad sam ja to htio kazati?

— Ipak, vi ste baš to htjeli da kažete.

— Ta kunem ti se da nisam!

— Dobro! Neka sam ja lažljivac! Neka ja, kako me vi okrivljujete, navlaš tražim izliku za svađu; neka se svim uvredama pridruži i ova — ja ću sve podnijeti.

— Mais, mon fils[30]... — ciči uplašena generalica.

— Foma Fomiču! Mamice! — uzvikuje ujak očajno — bogami, nisam kriv! Tako mi se valjda iznenada omaklo s jezika!... Nemoj, Foma, mariti za mene: ta ja sam glup — i sam osjećam da sam glup; i sam razbiram da je u meni sve nesklapno... Znam, Foma, sve ja znam! Nemoj ni govoriti! — nastavlja i maše rukama. — Četrdeset sam godina proživio i dosad, sve dosad dok tebe nisam upoznao, sve sam mislio o sebi da sam čovjek... i sve, dakle, kako treba da bude. A i nisam opažao dosad da sam grešan kao jarac, da sam sebičnjak prvoga reda i da sam nastvarao toliko zla te je i čudo što me zemlja još nosi!

— Tako je, vi i jeste sebičnjak! — napominje zadovoljni Foma Fomič.

— Pa sada i sam razumijem da sam sebičnjak! Neću, dosta je! Popravit ću se i bit ću bolji!

— Dao bog! — završuje Foma, pobožno uzdišući i ustajući s naslonjača da odspava poslije objeda. Foma Fomič je svagda otpočivao poslije objeda.

Dopustite mi da na svršetku ovoga poglavlja pripovjedim zapravo o svojim osobnim odnosima prema ujaku i da objasnim kako sam se odjednom našao licem u lice s Fomom FomiČem i kako sam, niti znajući niti se nadajući, zapao u vrtlog najvažnijih događaja od svih što su se ikad dogodili u blagoslovljenom selu Stepančikovu. Ovim namjeravam završiti svoj predgovor i prijeći pravo na pripovijest.

Kad sam u djetinjstvu ostao siroče, samo samcato na svijetu, ujak mi je zamijenio oca, uzgajao me o svome trošku i — jednom riječju, učinio za mene ono što neće uvijek učiniti ni rođeni otac. Još od prvoga dana kad me je uzeo sebi, svom sam se dušom priljubio njemu. Bilo mi je onda desetak godina i sjećam se da smo se vrlo brzo zbližili i potpuno shvaćali jedan drugoga. Zajedno smo vrtjeli zvrk i ukrali kapicu jednoj vrlo pakosnoj staroj gospi koja nam je obojici bila rođakinja. Kapicu sam odmah privezao za rep papirnom zmaju i pustio u oblake. Poslije mnogo godina sastao sam se s ujakom na kratko vrijeme već u Petrogradu, gdje sam onda o njegovu trošku svršavao nauke. Sada sam mu se priljubio svim žarom mladosti: nešto plemenito, krotko, istinito, veselo i naivno neobično me zapanjilo u njegovu značaju i svakoga privlačilo. Kad sam svršio sveučilište, živio sam neko vrijeme u Petrogradu, nisam se zasad ničim bavio, a kako se često događa zelenišima, bio sam uvjeren da ću za najkraće vrijeme posvršavati neobično mnogo štošta vrlo znamenito i čak veliko. Nije mi se htjelo odlaziti iz Petrograda. S ujakom sam se dopisivao tek ponekad, i to, samo onda kad bi mi zatrebalo novaca koje mi on nije nikada uskraćivao. Međutim sam već od jednoga ujakova dvorskoga sluge, koji je po nekim poslovima došao u Petrograd, čuo da se kod njih u Stepančikovu zbivaju čudne dogodovštine. Ti su me prvi glasovi zainteresirali i začudili. Stadoh marljivije pisati ujaku. On mi je odgovarao uvijek nekako nejasno i čudnovato, i u svakom pismu nastojao samo svrnuti na govor o znanostima, očekujući od mene u budućnosti mnogo u naučnoj struci i ponoseći se mojim budućim uspjesima. Najednom, poslije prilično duge šutnje, dobio sam od njega pređašnje pismo. Bilo je puno takvih čudnih aluzija, takvih oprečnih budalaština, da isprva nisam gotovo ništa ni razumio. Moglo se samo razabrati da je pisac bio neobično uzrujan. Jedno je u tom pismu bilo jasno: ujak me ozbiljno, uvjerljivo, gotovo zaklinjući,

nagovara da se što prije oženim nekadašnjom njegovom gojenicom, kćerju nekoga vrlo siromašnoga provincijalnoga činovnika, po imenu Ježevikina, koja se o ujakovu trošku valjano naobrazila u nekom institutu u Moskvi, a sada je guvernanta njegove djece. Pisao mi je da je ona nesretna, da bih je ja mogao usrećiti, da ću, štaviše, učiniti velikodušno djelo, računao s plemenitošću moga srca i obećao joj dati miraz. A o mirazu je govorio nekako tajanstveno, bojažljivo, a završio pismo zaklinjući me da sve to čuvam u najvećoj tajnosti. To me je pismo toliko prenerazilo da mi se, napokon, zavrtjelo u glavi. A i koga se mladoga čovjeka koji je kao ja tek ostavio školske klupe ne bi dojmila takva ponuda, pa makar i samo svojom romantičnošću? Osim toga sam čuo da je ta mlađana guvernanta vrlo lijepa. Nisam ipak znao na što bih se odlučio, premda sam odmah otpisao ujaku da smjesta putujem u Stepančikovo. Ujak mi je uz isto pismo poslao i novaca za put. Unatoč tomu, ja sam se, u nedoumici i čak u uzbuđenosti, zadržao u Petrogradu tri sedmice. Iznenada sretoh slučajno jednog nekadašnjeg ujakova druga u službi, koji se na povratku s Kavkaza u Petrograd svratio uzgred u Stepančikovo. To je bio vremešan i razborit čovjek, okorjeli neženja. S negodovanjem mi je pripovijedao o Fomi Fomiču i pri tom mi priopćio nešto o čemu nisam sve dosad imao ni pojma, naime, da su Foma Fomič i generalica smislili i odlučili da ujaka ožene nekom vrlo čudnom djevojkom, ocvalom i gotovo potpuno suludom, s nekom neobičnom biografijom i teško da ne nosi miraz od pola milijuna; da je generalici pošlo već za rukom te je uvjerila djevojku kako su oni rodbina, i domamila je u svoju kuću; da je ujak dakako, posve očajan, ali svršetak će, čini se, biti taj da će se on doista oženiti s mirazom od pola milijuna; da su, najzad, obje pametne glave, generalica i Foma Fomič, digli strašnu hajku na jadnu, nezaštićenu guvernantu ujakove djece, svim je silama nastojali otjerati iz kuće, valjda od straha da se pukovnik ne bi zaljubio u nju, a možda i zato jer je već i stigao da se zaljubi u nju. Ove su me posljednje riječi prenerazile. Uostalom, na sva moja pitanja, nije li ujak zaista zaljubljen, nije pripovjedač mogao ili nije htio da mi jasno odgovori, a i inače je pripovijedao suzdržljivo, bezvoljno, i očito se uklanjao podrobnu razlaganju. Ja se zamislio; vijest tako čudno protuslovi ujakovu pismu i njegovoj ponudi!.. Ali, oklijevati se ne smije. Odlučim da odem u Stepančikovo jer sam

želio ne samo da urazumim i utješim ujaka nego i da ga, ako mognem, izbavim, to jest da istjeram Fomu, da razbijem mrsku svadbu s prezrelom djevojkom, a napokon — jer je, po mom završnom sudu, ujakova ljubav bila samo zajedljiva izmišljotina Fome Fomiča — da nesretnu, ali ipak zanimljivu djevojku usrećim, nudeći joj ruku, itd., itd. Malo-pomalo tako sam se zanio i raspoložio da sam, kako sam bio mlad i besposlen, iz sumnja preskočio sasvim u drugu krajnost: počeo plamtjeti od želje da što prije nastvaram svakakvih čudesa i junaštava. Činilo mi se, čak, da iskazujem neobičnu velikodušnost kad plemenito žrtvujem sebe da usrećim nevino, divno stvorenje — jednom riječju, sjećam se da sam za cijeloga puta bio vrlo zadovoljan sam sa sobom. Bio je srpanj; sunce žarko sjalo; oko mene pukle beskrajne njive sa žitom što dozrijeva... A ja sam toliko dugo tamnovao u Petrogradu te mi se činilo da sam tek sada pravo ugledao svjetlo božje.

II

GOSPODIN BAHČEJEV

Približavao sam se već cilju moga puta. Kad sam prolazio gradićem K., od kojega je bilo samo još deset vrsta do Stepančikova, moradoh se zaustaviti pred kovačnicom, blizu same mitnice, jer je na prednjem točku mojega tarantasa bio pukao obruč. Za tih desetak vrsta može se ona prilično brzo kakogod skovati, pa zato odlučim da nikamo ne zalazim, nego da pričekam pred kovačnicom dok kovači ne svrše posao. Kad sam sišao s tarantasa, spazim nekoga debeloga gospodina, koji se isto kao i ja morao zaustaviti da opravi kočiju. Stoji na nepodnosivoj pripeci već cijeli sat, viče, grdi i čangrizavom nestrpljivošću požuruje obrtnike što se vrzu oko njegovih krasnih kola. Već od prvoga pogleda učinio mi se taj srditi gospodin neobičnim čangrizalom. Ima mu svojih četrdeset i pet godina, srednjega je rasta, vrlo debeo i kozičav. Debljina, podvoljak i njegovi nabuhli, otoboljeni obrazi svjedoče o udobnom vlasteoskom životu. Ima nešto žensko u cijeloj njegovoj pojavi, i to odmah upada u oči. Na njemu je prostrana, udobna, čista odjeća, ali nipošto pomodna.

Ne razumijem zašto se je rasrdio na mene, pogotovo jer me je vidio prvi put u životu i nije još ni riječi progovorio sa mnom. Čim sam sišao s tarantasa, opazio sam to po njegovim neobično srditim pogledima. Ali sam ipak neobično želio da se upoznam s njim. Po brbljanju njegovih slugu razabrao sam da se sada vozi iz Stepančikova, od mojega ujaka, i zato je bila prilika da se raspitam o mnogočemu. Ja odignuo kapu i što sam god mogao ljubaznije pokušao da napomenem kakva se sve neugodna zadržavanja dešavaju ponekad na putu; ali me debeljko nekako lijeno ošinuo od glave do pete zlovoljnim, mrgodljivim pogledom, nešto opsovao i tromo mi okrenuo cijela leđa. Ta je njegova strana bila, doduše, vrlo zanimljiv predmet za promatranje, ali se od nje, dabome, nije mogao očekivati ugodan razgovor..

— Griška! Ne psuj! Izmlatit ću te!... — zaviknuo odjednom na sobara kao da nije ni čuo ono što sam rekao o zadržavanju na putu.

Taj je »Griška« bio sijed, starinski sluga, u kaputu dugih pola i vrlo dugih sijedih zalizaka. Sudeći po nekim znacima, on je bio vrlo srdit i, mršteći se, psovao. Između gospodara i sluge nastalo odmah rječkanje.

— Izmlatit ćeš me! Deri se još jače! — progunđao Griška tobože u sebi, ali tako glasno da su svi to čuli, i zlovoljno se okrenuo da nešto uredi na kolima.

— Šta? Šta si kazao? »Deri se još jače?«... smislio si da prostačiš! — zaviknuo debeljko i sav se zacrvenio.

— Pa šta se vi, i zaista, izvolijevate izdirati? Ni riječ se ne smije pisnuti!

— Šta se izdirem? Čujete li? Na mene reži, a ja da se izdirem!

— Ta zašto bih ja režao?

— Zašto bi režao... A valjda ne režiš? Znam ja zašto ćeš ti da režiš; zato jer sam se otputio prije objeda — eto to je.

— A šta ja marim! Ako je do mene, ne morate vi ni objedovati. Ne režim ja na vas; samo sam kovačima rekao riječ.

— Kovačima... A čemu da režiš na kovače?

— Pa ne režim ja na njih, nego na kočiju.

— A čemu bi režao na kočiju?

— Pa zato što se skrhala! Neka se više ne krha, nego nek bude čitava.

— Na kočiju... Neće biti, ti režiš na mene, a ne na kočiju. Sam je skrivio, pa još i kune!

— Ta šta ste vi odista navalili, gospodaru? Okanite me se, molim vas.

— A šta si ti za cijeloga puta sjedio kao sova, ni riječi nisi progovorio sa mnom — a? Inače znaš govoriti!

— Muha mi uletjela u usta — zato sam i šutio i sjedio kao sova. Zar ču vam pričati priče, je li? Povedite pričalicu Malanju ako volite priče.

Debeljko zaustio da mu uzvrati, ali sc očito nije snašao te ušutio. A sluga, zadovoljan svojom dosjetljivošću i utjecajem na gospodara, što je pokazao pred svjedocima, s udvojenom se važnošću okrenuo radnicima i počeo im nešto pokazivati.

Izjaloviše se moji pokušaji da se upoznam, osobito zbog moje nespretnosti; ali mi je pomogla nenadana zgoda. Neko pospano, neumiveno i nepočešljano lice izvirilo kroz prozor iz zakoška s krovom, što od pamtivijeka stoji bez točkova pred kovačnicom i svaki dan uzalud čeka da bude popravljen. Kad se je pojavilo to lice, svi obrtnici prasnuše u smijeh. Posrijedi je to da je čovjek, koji je izvirio iz zakoška, u njem bio čvrsto zatvoren i sad ne može da iziđe. Pijan se ispavao u zakošku i sad uzalud moli da ga oslobode; napokon poče nekoga moliti da otrči po njegovo oruđe. Sve je to neobično zabavljalo prisutne.

Ima takvih naravi koji se osobito raduju i vesele prilično neobičnim dogodovštinama. Grimase pijana seljaka, čovjek koji se spotaknuo i pao na ulici, svađa dviju žena, itd., itd., ili što slično, uzbuđuju ponekad u nekih ljudi najdobrodušniji zanos, ne zna se zašto. Debeljko vlastelin bio je baš jedna takva narav. Malo-pomalo, grozovito i mrko lice počelo se prevraćati u zadovoljno i prijazno i napokon se sasvim razvedrilo.

— Ta to je Vasiljev? — zapita zanimajući se. — A kako je dospio onamo?

— Vasiljev je, gospodaru, Stepane Aleksejiču, Vasiljev! — zaviknuli sa svih strana.

— Udario bančiti — priklopio jedan od radnika, čovjek vremešan, visok i mršav, pretjerano stroga izraza na licu i blago pokušavajući da se nametne kao starješina — udario bančiti, gospodaru, još

prekjučer je otišao od gazde, pa se kod nas sakriva, prilijepio se uz nas! Evo ište dlijeto. Pa šta će tebi sada dlijeto, luda glavo? Posljednje oruđe hoće da založi!

— Eh, Arhipuška! Novci su golubovi: dolijeću i opet odlijeću! Pusti me, tako ti nebeskoga Stvoritelja — moli Vasiljev tankim, piskutljivim glasom, a promoli iz zakoška glavu.

— Ta sjedi, nakarado, i pravo si zapao! — surovo mu odgovara Arhip. — Još prekjučer si propio pamet; jutros smo te u zoru dovukli s ulice; hvali bogu što smo te sakrili, a Matveju Iljiču kazali: razbolio se, »dogodile se još, velimo, protisli kod nas«.

Opet se razlegao smijeh.

— A gdje je dlijeto?

— Pa kod našega Zuja! Vazda teše jedno te isto! Ljuta je pijanica, gospodaru, Stepane Aleksejiču!

— He-he-he! Ah, obješenjače! Tako ti dakle radiš u gradu: oruđe zalažeš! — zahripao debeljko, gušeći se od smijeha i, neobično zadovoljan, odjednom se posve udobrovoljio.

— A stolar je takav da mu nema ravna ni u Moskvi! A evo, kako se vazda iskazuje, gad — dometnuo i sasvim se nenadano obratio meni. — Pusti ga, Arhipe, možda mu i treba šta.

Poslušali gospodara. Iščupali čavao kojim su zabili vratašca na kočiji samo da se nasmiju Vasiljevu kad se probudi, i Vasiljev izišao na svjetlo božje, uprljan, neuredan, izderan. Zažmirio od sunca, kihnuo i zateturao; onda nadnio ruku nad oči i ogledao se oko sebe.

— Koliko je svijeta, koliko je svijeta! — izgovori mašući glavom — i svi kao da su trije... zni — otegnuo kao u nekoj tužnoj dvoumici, kao da prekorava sebe. — Pa, dobro jutro, bracani, dobar dan!

Opet sveopći hohot.

— Dobar dan! A gledaj, koliko je dana proteklo, nepristojni čovječe!

— Buncaj, Jemelja, tvoja je nedjelja!

— Po našoj riječi, makar čas, samo nek je kas!

— He-he-he! Ih ti, ljeporeki! — uzviknuo debeljko, te se i opet zanjihao od smijeha i ponovo me pogledao prijazno. — I zar te nije stid, Vasiljeve?

— Od jada, gospodaru, Stepane Aleksejiču, od jada — odgovara ozbiljno Vasiljev, mahnuvši rukom i očito zadovoljan što mu se slučilo

da još jednom spomene svoj jad.

— Od kakva jada, glupane?

— Pa od takva jada kakva svijet još nije vidio: nas prepisuju Fomi Fomiču.

— Koga? Kada? — zaviknuo debeljko i trgnuo se.

I ja koraknuo korak naprijed; ovo se sad odjednom ticalo već mene.

— Pa sve iz Kapitonovke. Naš gospodar, pukovnik — bog mu dao zdravlje — hoće da pokloni Fomi Fomiču svu našu Kapitonovku, svoju očevinu; odjeljuje mu cijelih sedamdeset duša. »Evo ti na«, veli, »Foma! Ti evo sada, po prilici, i nemaš ništa; vlastelin nisi velik; svega imaš dva snjetka,[31] što ti kao danak obilaze po Ladoškom jezeru — toliko ti je revizijskih duša jedino i ostalo od pokojnoga roditelja. Jer tvoj roditelj« — nastavio Vasiljev s nekim zlobnim zadovoljstvom, papreći svoju pripovijest u svemu što se tiče Fome Fomiča — »jer je tvoj roditelj bio plemić koljenović, ne zna se otkud, ne zna se tko; provodio je život kao i ti po vlasteoskim domovima, od milosti se probijao po kuhinjama. A evo sada, dok ti prepišem Kapitonovku, bit ćeš i ti vlastelin, plemić koljenović, i imat ćeš svoje ljude, pa leži na peći u plemićkoj besposlici.«

Ali Stepan Aleksejevič nije više slušao. Dojam što je na njega proizvela polupijana Vasiljevljeva pripovijest bio je neobičan. Debeljko se tako rasrdio da se zacrvenio, podvoljak mu se zatresao, sitne mu se očice zakrvavile. Mislio sam da će ga onog časa udariti kap.

— To bi još trebalo! — izgovori i zadiha se — nitkov, Foma, gotovan, da će među vlastelu! Pi! Ne bilo vas sviju! Hej vi, svršavajte brže! Kući!

— Dopustite da vas upitam — reću ću ja, neodlučno mu prilazeći — maloprije ste izvoljevali spomenuti Fomu Fomiča; prezime mu je, čini mi se, ako se samo ne varam, Opiskin. Eto, vidite, ja bih želio... jednom riječju, ja imam osobitih razloga da se zanimam za to lice, te bih sam neobično želio doznati koliko se može vjerovati riječima toga dobroga čovjeka da njegov gospodar, Jegor Iljič Rostanev, hoće Fomi Fomiču da pokloni jedno od svojih dobara. Mene to neobično zanima, i ja...

— A dopustite da i vas upitam — prekinuo me debeli gospodin — radi čega se izvolijevate zanimati za to lice kako vi kažete, a po mome mišljenju, za toga prokletoga nitkova — eto tako ga treba zvati, a ne licem! Kakvo je u njega lice, u šugavca! Jedino bruka, a nije lice!

Objasnim mu da zasad, što se tiče lica, ne znam ništa, ali mi je Jegor Iljič Rostanev ujak, a ja sam Sergej Aleksandrovič taj i taj.

— Šta, onaj učenjak? Gospodine moj, ta ondje vas željno iščekuju! — zaviknuo debeljko koji se iskreno obradovao — ta ja baš dolazim od njih iz Stepančikova; s objeda sam otputovao, poslije pudinga sam ustao: nisam mogao s Fomom dulje sjediti! Sa svima sam se ondje posvađao zbog prokletoga Fome... To mi je sastanak! Oprostite mi, gospodine. Ja sam Stepan Aleksejič Bahčejev i sjećam vas se kad ste bili ovoliki od zemlje... Ta, tko bi rekao?... A dopustite da vas...

I debeljko me poče cjelivati.

Poslije prvih časova nekoga uzbuđenja stadoh ga odmah ispitivati; prilika je bila divna.

— Ta tko je taj Foma? — zapitam — kako je on to zagospodovao cijelom kućom? Šta ga ne otjeraju bičevima iz kuće? Priznajem...

— Zar njega da istjeraju? Pa jeste li vi poludjeli? Ta Jegor Iljič hoda pred njim na prstima! Ta Foma je jednom odredio da mjesto četvrtka bude srijeda, pa su svi ondje, svi do jednoga, četvrtak držali za srijedu. »Neću da bude četvrtak, nego neka bude srijeda!« Tako su u jednoj sedmici bile dvije srijede. Vi mislite da pretjeravam? Ne pretjeravam evo ni ovolicko! Naprosto, gospodine, izvode majstoriju kapetana Cooka!

— Čuo sam to, ali, priznajem…

— Priznajem te, priznajem! Svejednako teše isto! A šta tu treba priznati? Ali, ali bolje da me zapitate: koji me je vjetar donio pred vas? Majka Jegora Iljiča, pukovnika, premda je i vrlo vrijedna dama a i generalica, po mome je sudu sasvim ishlapjela: uživa u prokletom Fomi. Ona i jest svemu kriva; ona ga je i udomila u kući. Opčinio ju je, danas je pravo nijemo žensko čeljade, premda se naziva preuzvišenošću — u pedesetoj je godini poletjela da bude žena generalu Krahotkinu! O sestrici Jegora Iljiča, o Praskovji Iljinični, koja četrdeset godina djevuje, neću ni govoriti. Oh i uh, i kokodače kao

kokoška — dodijala mi preko svake mjere — ne bilo je! O njoj možda jedino možeš reći to da je ženskoga roda: nemoj je dakle cijeniti ni za što i ni rad čega, nego jedino jer je ženskog roda! Pi! Nije pristojno da govorim: ona vam je tetka. Jedina Aleksandra Jegorovna, pukovnikova kći, iako je malo dijete — istom joj je šesnaesta godina, ali je po mom mišljenju pametnija od sviju: ne poštiva Fomu; veselje ju je bilo i gledati. Mila gospođica, ništa više ne velim! A i tko bi ga poštivao? Ta on je, Fomka, kod pokojnoga generala Krahotkina živio kao lakrdijaš! Ta on je njemu, za njegovu generalsku zabavu, izigravao svakakve zvijeri! A bit će da je Vanja nekad vrt kopao, a sad u vojvode dopao. A sada pukovnik, ujo, isluženoga lakrdijaša poštiva kao rođenog oca, u okvir ga metnuo, podlaca, klanja mu se do zemlje, svojemu gotovanu — pi!

— Uostalom, siromaštvo još nije sramota... i... priznajem... dopustite da zapitam je li on lijep, uman?

— Zar Foma? Lijep kao slika! — odgovorio Bahčejev, a glas mu nekako neobično zadrhtao od pakosti. (Moja su ga pitanja nekako srdila, te on počeo već i mene sumnjičavo gledati.) Lijep kao slika! Čujete li, dobri ljudi, našao ljepotana! Ta on nalikuje, gospodine, na sve zvijeri, ako baš hoćete točno sve da znate. I valjala bi mu oštroumnost kad bi on, lupež, imao bar oštroumnosti — e, ja bih onda dušu u se, pa bih, hajde de, pristao, radi oštroumnosti, ali u njega nema nikakve oštroumnosti! Naprosto im je dao neki napitak, sredstvo neko! Pi! Jezik mi je posustao. Pljunuti samo treba i zašutjeti. Ozlovoljili ste me, gospodine, svojim razgovorom! Ej vi! Je li gotova ili nije?

— Treba još prekovati vranca — izgovorio mračno Grigorij.

— Vranca! Dat ću ja tebi vranca!... Jest, gospodine, umio bih vam pripovijedati štošta da biste samo zinuli i tako razjapljenih usta ostali sve do sudnjega dana. Ta prije sam ga i ja poštivao. Šta mislite? Kajem se, iskreno se kajem, ja sam bio glupan! Ta on je opsjenio i mene. Sveznadar! Sve u tančine zna, sve je nauke prošao! Dao mi kapljice: ja sam vam, gospodine, bolestan čovjek, nabuhao čovjek. Vi možda ne vjerujete, ali ja sam bolestan... Eto, a od njegovih sam kapljica gotovo naglavce poletio. Samo vi šutite i slušajte; otići ćete sami onamo, svega ćete se nagledati. Ta on će ondje natjerati pukovniku krvave suze na oči; ta krvave će suze liti pukovnik zbog

njega, ali će onda biti već prekasno. Ta sva je okolina raskrstila s njima zbog prokletog Fome. Ta svakoga on, tkogod dođe, vrijeđa. Šta sam ja; ali on ne štedi ni ljude vašega čina! Svakoga upućuje; upustio se, lupež, u neko moraliziranje. Ja sam, veli, mudrac, od svih sam pametniji, mene jedinoga i slušaj. Ja sam, veli, učenjak. Pa što onda ako je učenjak! Zar on, ako je učenjak, mora zato da izjede onoga koji nije učen?... A kad započne da mlati svojim učenim jezikom, samo se čuje ta-ta-ta-! Ta-ta-ta! To vam je takav, velim vam, blebetav jezik, te da ga odrežu i bace na smetište, on bi i ondje blebetao, svejednako bi blebetao dok ga ne bi iskljuvala vrana. Uznesao se, naduo se kao miš na kašu. Ta on sada srlja već i onamo kuda neće pronijeti glavu. I šta bi! Ta smislio da dvorske sluge uči francuskom jeziku! Ako vas je volja, ne vjerujte! To njemu, veli, koristi! Prostaku, slugi! Pi! Gad prokleti — ništa više! A šta će seljaku francuski, pitam ja vas? Pa čemu i čovjeku, kakvi smo mi, treba francuski, čemu? Da s gospođicama uz mazurku limuniše, s tuđim ženama da oranžiše. Razvrat — ništa više! A po mome mišljenju, kad ispiješ bocu votke, progovorit ćeš na svim jezicima. Eto, kako ga ja cijenim, vaš francuski jezik! I vi ćete valjda francuski: »ta-ta-ta-, ta-ta-ta, mačka mota preko plota!« — nadovezao Bahčejev gledajući me prezirno i mrzovoljno. — Vi ste, gospodine, učen čovjek — a? Dali ste se na nauku?

— Da... zanimam se donekle...

— Prošli ste valjda također sve nauke?

— Jesam, to jest, nisam... Priznajem, sada se bavim više promatranjem. Svejednako sam sjedio u Petrogradu, a sada hitim ujaku...

— A tko vas je vukao ujaku? Morali ste sjedjeti ondje, gdjegod kod svoje kuće, ako ste imali gdje da sjednete. Nećete ovdje, gospodine, ja vam kažem, ništa opraviti svojom učenošću, a i nikakav vam ujo neće pomoći; zapast ćete u omču! Ta ja sam kod njih za dan i noć omršavio! Jest, vidim, ne vjerujete. Pa neka, bog bio s vama, ne vjerujte.

— Ne, molim vas, vjerujem još kako; samo sve još ne razumijem — odgovorim, a sve se više i više metem.

— Jest, vjerujem, ali ja tebi ne vjerujem! Svi ste vi skakavci, vi ljudi od nauke. Samo da vam je skakati na jednoj nožici i pokazivati

se! Ne volim ja, gospodine, nauku; evo, kamo li je zapala! Ponekad sam se sastajao s vašim Petrograđanima — prljav svijet! Sve sami framazoni; šire bezvjerstvo; boji se ispiti čašicu votke kao da će ga ugristi — pi! Rasrdili ste me, gospodine, ništa ti neću pripovijedati! Ta nisam se valjda najmio da ti pričam priče, a i jezik mi je posustao. Sve ispsovati, gospodine, ne možeš, a i grehota je... A samo vam je on kod vašeg ujaka gotovo u ludilo natjerao lakaja Vidopljasova, učenjak tvoj! Pameću je pomjerio Vidopljasov zbog Fome Fomiča.

— Ta ja mu, Vidopljasovu — upleo se Grigorij koji je dosad dostojanstveno i pomno pratio razgovor — ta ja mu ne bih oprostio šibe. Da on nagazi na mene, izbio bih mu ja njemačku budalaštinu! Odvalio bih mu toliko da ne bi umio ni dvije stotine izbrojati.

— Šuti! — zaviknuo gospodar — jezik za zube; nitko ne razgovara s tobom!

— Vidopljasov — reći ću posve zbunjen i čak ne znajući šta bih govorio — Vidopljasov... molim vas, kakvo je to čudno prezime?

— A po čemu je čudno? I vi ćete to isto! Eh vi učeni, učeni!

Izgubih strpljenje.

— Oprostite — rekoh — ali zašto se srdite na mene? Šta sam skrivio? Priznajem, slušam vas već pol sata, a ne razumijem šta je posrijedi...

— A šta se vi, gospodine, vrijeđate? — odgovori debeljko — ne treba da se vrijeđate! Ta ja ti govorim što te volim. Ne obazirite se na to što toliko vičem i što sam se evo sada izderao na moga slugu. On je, doduše, prava pravcata hulja, moj Griška, ali baš zato ga, podlaca, volim. Srdačna osjetljivost me je i upropastila — iskreno velim; a svemu je tomu kriv jedini Fomka! Upropastit će me, zaklet ću se da će me upropastiti! Evo sada se po njegovoj milosti dva sata pečem na suncu. Htio sam se svratiti protopopu dok ovi glupani šeprtlje s popravkom. Valjan je čovjek ovdašnji protopop. Ali me je već toliko ozlovoljio Fomka, te mi se ne da protopopa ni gledati! Ne bilo ih sviju! Ta ovdje nema ni pristojne gostionice. Svi su, velim vam, podlaci, svi do jednoga! Pa da je u kakvu neobičnom činovničkom razredu — nastavio Bahčejev, svraćajući razgovor ponovo na Fomu Fomiča od koga se očito nije mogao osloboditi, — eh, onda bi mu se bar prema činu moglo oprostiti; ali on nema ni najmanjega čina; točno znam da nema. Nastradao je, veli, tamo negdje za pravicu,

bogzna kada, i zato mu se klanjaj do nogu! Vrag je, nije brat! Čim mu štogod nije po volji, skače, vrišti: »Vrijeđaju, veli, mene, siromaštvo moje vrijeđaju, ne odaju mi poštovanje!« Da se nisi usudio bez Fome sjesti za stol, a on ne dolazi: »Mene su, veli, uvrijedili; ja sam ubogi putnik, jest ću i crna krušca«. Tek što sjednu, evo njega, i opet navija staru pjesmu: »Zašto ste bez mene sjeli za stol? Nikako me, dakle, ne štuju.« U jednu riječ, da uživaš! Dugo sam, gospodine, šutio. On je mislio da ću i ja pred njim kao psetance igrati na stražnjim nogama: na, brate, evo ti, založi! Nećemo tako, brate, ti se istom hvataš za dugu, a ja sam već u kolima! Tà ja sam s Jegorom Iljičem služio u istoj pukovniji. Istupio sam kao kadet, a on je lanjske godine došao na očevinu kao isluženi pukovnik. Velim mu: »Hej, upropastit ćete se, nemojte dakati Fomi! Naplakat ćete se!« Neću, veli, on je najdivniji čovjek (to on o Fomi) on mi je prijatelj; on mene uči ćudorednosti. Ha, mislim, protiv ćudorednosti ne možeš ništa. Ako je već počeo da se uči ćudorednosti, onda je tu i kraj. A šta mislite, zašto je danas opet podigao buku? Sutra je Ilinje, (gospodin se Bahčejev prekrsti), imendan Iljuši, ujakovu sinčiću. Kanio sam cijeli dan probaviti kod njih, i objedovati ondje, i naručio sam iz prijestolnice igračku: Nijemac na peru ljubi zaručnici ručicu, a ona rupcem utire suzu — divno! (Sad je i neću više pokloniti, morgen früh![32] Eno leži u mojim kolima, a Nijemcu je odbijen nos; vozim ga natrag.) Jegor Iljič volio bi i sam da ga proslavi, ali Foma brani: »Šta ste se, veli, počeli baviti Iljušom. Na mene dakle sad i ne paze!« A? Divna ptica! Osmogodišnjemu dječaku pozavidio na imendanu! »Ta nemojte, veli, i meni je imendan!« A ono je Ilinje, a nije Tominje. »Nije, veli, i ja sam toga dana svečar.« Ja gledam, trpim. A šta vi mislite? Tà oni sada hodaju na prstima i šapuću, a i šta bi. Bi li ga smatrali na Ilinje za svečara, ili ne bi, bi li mu čestitali ili ne. bi? Ako mu ne čestitaju, može da se uvrijedi, a ako mu čestitaju, još bi to mogao primiti kao porugu. Pi, ne bilo te! Sjeli mi za objed... A slušaš li ti, gospodine, ili ne slušaš?

— Molim vas, slušam; štoviše, slušam s osobitim zadovoljstvom; jer sam od vas sada saznao... i... priznajem...

— Baš i jest, s osobitim zadovoljstvom! Znam ja tvoje zadovoljstvo... A da ti o svojem zadovoljstvu ne govoriš meni

uprkos?

— Molim vas, zašto uprkos? Naprotiv. Uz to se vi tako... originalno izražavate da bih čak i da zapišem vaše riječi.

— Kako to, gospodine, da zapišete? — zapitao gospodin Bahčejev nešto uplašen i gledajući me sumnjivo.

— Ali, možda ih i neću zapisati... ja to tako govorim.

— Pa ti bi, vjerojatno, mene da zavedeš?

— Kako to da vas zavedem? — upitam u čudu.

— Pa tako. Eto ti ćeš mene sada da zavedeš; ja ću tebi sve ispripovijedati, kao glupan, a ti ćeš se kasnije latiti i opisati mene u kojem djelu.

Požurim se odmah da uvjerim gospodina Bahčejeva kako ja nisam takve vrste čovjek, ali me je on neprestano gledao sumnjivo.

— Baš i jest, nisi takve vrste čovjek! Tko bi te znao! Možda si i bolji. Eno i Foma mi se grozio da će me opisati i onda poslati u novine.

— Dopustite da zapitam — prekinem ga jer sam želio da ponešto promijenim razgovor — recite, je li istina da se ujak hoće ženiti?

— Pa šta ako hoće? To ne bi još ništa značilo. Ženi se, ako te je već snašlo, nije to loše, nego je drugo loše... — nadovezao gospodin Bahčejev zamišljeno. — Hm! O tom, gospodine, ne znam vam odgovoriti pouzdano. Onamo je sada navrvjela silna ženskadija, kao muhe na slatko; ta i ne razabireš koja bi da se uda. A ja vam, gospodiné, kažem prijateljski: ne marim ženskadiju! Samo se govori da je žena čovjek, a uistinu je jedino bruka i na štetu spasenja duše. A da je vaš ujo zaljubljen kao sibirski mačak, to vam jamčim. O tom ću, gospodine, sada šutjeti, vidjet ćete i sami; loše je samo što oteže ženidbu. Ako bi da se ženiš, a ti se ženi; ali se on boji da kaže Fomi, a i svojoj se starici boji da kaže; ona će također zavrištati da cijelo selo čuje, i počet će da se rita. Ona je uz Fomu; ogorčit će se Foma Fomič, reći će ona, ako supruga dođe u kuću, jer onda nema njemu ostanka u kući ni dva sata. Supruga će ga zgrabiti za vrat i svojim rukama izbaciti, i još će ga, ako ne bude glupa, na drugi način najuriti tako da zatim u cijelom kotaru neće naći mjesta! Zato on i petlja sada zajedno s mamicom i podvodi njemu onakvu... A što si me ti, gospodine, prekinuo? Htio sam da ti pripovjedim ono glavno, a

ti me prekinuo! Ja sam stariji od tebe, a ne pristoji se prekidati starca...

Ispričah se.

— Pa ne ispričavaj se! Htio sam, gospodine, da vam kao učenu čovjeku iznesem i da prosudite kako je on danas ljuto uvrijedio mene. Evo rasudi, dakle, ako si dobar čovjek. Sjeli mi da objedujemo; a on me, velim ti, gotovo pojeo za objedom! Odmah od početka vidim: sjedi, ljuti se, cijela mu duša cvili. Utopio bi me u žlici vode, zmija ljutica! Toliko mu je samoljublje da već i sam u sebe ne može da stane! Smislio, dakle, da zabada u me, i smislio da me uči ćudorednosti. Zašto sam ja, da mu reknem, tako debeo? Dakle, navalio čovjek: zašto nisam mršav, nego debeo? Recite dakle, gospodine, kakvo je to pitanje? Pa, vidi li se tu oštroumnost? Ja mu razborito odgovaram: »Tako je već Bog odredio, Foma Fomiču; jedan je debeo, a drugi mršav; a protiv preblage Providnosti ne smije smrtnik da se buni«. Ta razborito je — šta mislite vi? »Nije, veli, ti imaš pet stotina duša, živiš u obilju, a ne koristiš domovini; treba služiti, a ti vazda sjediš kod kuće i sviraš na harmonici«. A ja zaista, kad se rastužim, volim svirati na harmonici. Ja mu opet odgovaram razborito: »A u kakvu bih službu ja, Foma Fomiču? U kakav bih mundir stegnuo svoju debljinu? Ako navučem mundir, stegnem se, pa slučajno kihnem — odletjet će sva dugmad, i još možda pred višom vlašću, ne dao bog, još će to smatrati za porugu — šta onda?« Eto, kažite, dakle, gospodine, eto, šta sam tu smiješno rekao? Ali da, on se valja koliko mi se smije, počeo hohotati i hihikati… to jest, nema u njega ni truna stida, velim vam i još smislio da me ruži na francuskom dijalektu; Cochon[33] veli. A šta, cochon znači, razumijem i ja. »Eh, ti fizičaru prokleti, mislim; ti mislio da si naišao na zvekana?« Trpio sam, trpio, ali nisam otrpio nego ustao od stola i pred svima čestitim ljudima otkresao njemu: »Skrivio sam ti, Foma Fomiču, dobrotvore, bio sam pomislio da si uljuđen čovjek, a kad tamo, brate, ti si isto takva svinja kao i svi mi« — rekoh te odoh od stola, baš od pudinga: puding su nudili onda. Ne bilo i vas i pudinga!...

— Oprostite mi — reći ću kad sam saslušao cijelu pripovijest gospodina Bahčejeva — pripravan sam, dakako, da se u svemu

složim s vama. Glavno je, još ništa pozitivno ne znam... A, vidite, o tom su se u mene sada pojavile ideje.

— Kakve su to ideje, gospodine, pojavile u tebe? — nepovjerljivo zapitao gospodin Bahčejev.

— Vidite — počeo sam ponešto smeten — možda i nije sada pravi čas, ali ja sam ipak voljan da vam kažem. Evo šta ja mislim: možda se mi obojica varamo o Fomi Fomiču; možda sva ta čudaštva prikrivaju osobitu narav, čak i darovitu — tko bi to znao? Možda je to ogorčena narav, utučena patnjama, rekao bih, koja se sveti svemu čovječanstvu. Čuo sam da je prije bio kao neki lakrdijaš; možda je to njega ponizilo, uvrijedilo, oborilo?... Razumijete: čovjek plemenit... svijest... a onamo uloga lakrdijaška!... I tako je postao nepovjerljiv prema cijelom čovječanstvu i... i možda, ako ga izmirimo s čovječanstvom... to jest s ljudima, onda će on možda, postati osobita narav, možda i vrlo znamenita i... i... ta ima li šta u tom čovjeku? Ta moraju postojati razlozi zašto mu se svi klanjaju?

Jednom riječju, osjećao sam i sam da sam se užasno zaletio. Radi mladosti mi se još i može oprostiti. Ali gospodin mi Bahčejev nije oprostio. Ozbiljno mi i strogo gledao u oči, a napokon naglo pocrvenio kao puran.

— Zar je Fomka takav osobit čovjek? — zapitao otržito.

— Poslušajte: još i sam ne vjerujem gotovo ništa od onoga što sam sada govorio. Velim to samo tako, kao da nešto nagađam...

— A dopustite, gospodine, da budem radoznao i da vas upitam: jeste li vi učili filozofiju ili niste?

— To jest, u kojem smislu? — zapitam u nedoumici.

— Ni u kojem smislu; nego mi, gospodine, odgovorite otvoreno, bez kakva smišljanja: jeste li učili filozofiju ili niste?

— Priznajem, namjeravam da je izučim, ali...

— Tako je dakle! — uzviknuo gospodin Bahčejev, predavši se posve svojoj mrzovolji. — Ja sam se, gospodine, još prije nego što ste zinuli dosjetio da ste učili filozofiju! Neće me nitko zavarati! Morgen früh! Na tri ću vrste nanjušit filozofa! Poljubite se vi s vašim Fomom Fomičem! Našao on osobita čovjeka! Pi! Ukiselilo se sve na svijetu! Mislio sam da ste dobronamjeran čovjek, a vi... Kola! — zaviknuo kočijašu koji se već penjao na bok na popravljenoj kočiji. — Kući!

Jedva sam ga nekako umirio; nekako se najzad udobrovoljio; ali se još dugo nije mogao odlučiti da gnjev prevrati u milost. Međutim se popeo u kočiju uz pomoć Grigorija i Arhipa, onoga istoga koji je Vasiljevu čitao bukvicu.

— Dopustite da vas upitam — reći ću prišavši kolima — nećete više pohađati ujaka?

— Ujaka? Pa pljunite na onoga koji vam je to kazao! Vi mislite, ja sam postojan čovjek, istrajat ću? To i jest nevolja moja što sam mama, a ne čovjek! Neće proći ni sedmica dana, a ja ću opet doklatariti onamo. A zašto? Eto vidite: i sam ne znam zašto, ali ću otići; opet ću se gložiti s Fomom. To ti je već, gospodine, moja nevolja! Radi grijeha je Gospod poslao toga Fomu da me kazni. Narav mi je bapska, nisam nipošto postojan! Kukavica sam ja, gospodine, prvoga reda...

Rastali smo se ipak prijateljski, on me čak pozvao da mu dođem na objed.

— Dođi, gospodine, dođi, objedovat ćemo. Meni je votka iz Kijeva dopješačila, a kuhar mi je bio u Parizu. Poslužit će te takvom jelenovinom, priredit će takvu riblju paštetu misailovnu da ćeš samo oblizivati prste i do zemlje se pokloniti njemu, podlacu. Obrazovan čovjek! Ali, ga već davno nisam šibao, mazi se on kod mene... a dobro je što ste me sada sjetili... Dođi! Pozvao bih vas i danas sa sobom, ali sam evo nekako posve klonuo, omlitavio, spao sam s nogu. Ta ja sam bolestan čovjek, nabuhao čovjek. Možda i ne vjerujete... Pa zbogom, gospodine! Vrijeme je da otplovi i moja lađa. Eno, i vaš je tarantasić gotov. A Fomki kažite da se i ne pojavljuje preda mnom, jer ću mu prirediti tako dirljiv doček da će on...

Posljednje se riječi nisu više čule. Četiri jaka konja složno potegnula kočiju i ona nestala u oblaku prašine. Dovezao se i moj tarantas; sjeo sam i mi se začas provezli kroz grad. »Dabome, taj gospodin pretjeruje«, pomislio sam, »presrdit je i ne može da bude nepristran. Ali ipak je vrlo važno sve ono što je govorio o ujaku. Evo već se dva glasa slažu u tom da ujak voli onu djevojku... Hm! Hoću li se oženiti ili neću?« Ovaj put sam se duboko zamislio.

III

UJAK

Priznajem da sam se ponešto i usplahirio. Moje romantične sanjarije učinile mi se odjednom izvanredno čudne, pa nekako i glupe, čim sam se dovezao u Stepančikovo. Bilo je to oko pet sati poslije podne. Cesta prolazi kraj vlasteoskoga parka. Poslije dugih godina izbivanja opet sam ugledao taj golemi park u kojem je protrenulo nekoliko sretnih dana mojega djetinjstva i koji mi se kasnije često prisnivao u snu, u spavaonicama onih škola što su brinule o mom obrazovanju. Skočim s kola i pođem pravo vrtom prema vlasteoskom domu.

Neobično sam želio da dođem tajom, da ispitam, istražim i ponajprije da se izgovorim s ujakom. Tako se i dogodilo. Kad sam prošao kroz aleju stoljetnih lipa, stupim na terasu s koje se, kroz staklena vrata, ulazi pravo u nutarnje odaje. Ta je terasa okružena gredicama cvijeća i zatrpana loncima sa skupocjenim biljkama. Tu sam sreo jednoga ukućanina, staroga Gavrilu, koji je nekad bio moj čuvar, a sada je počasni ujakov sobar. Starac nosi naočari, a u ruci drži bilježnicu i neobično pažljivo čita iz nje. Sreo sam se s njim prije dvije godine u Petrogradu kamo je bio došao zajedno s ujakom, i zato me je sad odmah prepoznao. U suzama radosnicama poletio da mi ljubi ruke, a pri tom mu sletjele naočari s nosa na pod. Tolika starčeva odanost neobično me ganula. Ali kako me je bio uzrujao malopređašnji razgovor s gospodinom Bahčejevim, obratio sam pažnju najprije na sumnjivu bilježnicu u Gavrilinim rukama.

— Šta je to, Gavrila, zar su i tebe počeli da uče francuski? — zapitam starca.

— Uče me, gospodine, pod stare dane, kao škvorca — tužno odgovorio Gavrila.

— Sam te Foma uči?

— On, gospodine. Vrlo pametan čovjek, reklo bi se.

— Dašto, pametnjak! Uči li razgovorom?

— Po bilježnici, gospodine.

— Šta ti je to u rukama? A! francuske riječi pisane ruskim pismenima — izmudrio je! Takvu bukvanu, zatucanu glupanu predajete se u ruke — zar to nije sramota, Gavrila? — zaviknuo sam

u trenutku zaboravivši sve svoje plemenite misli o Fomi Fomiču, koje sam tek nedavno izmamio od gospodina Bahčejeva.

— A kako bi on, gospodine — odgovorio starac — kako bi on bio glupan kad već i našom gospodom tako upravlja?

— Hm! Možda ti i pravo kažeš, Gavrila — promrmljam, zatečen tom napomenom. — Odvedi me ujaku.

— Sokole moj! Ta ne smijem mu na oči, ne usuđujem se. Počeo sam se bojati već i njega. Eto tu sjedim, hučem od jada, a odlazim za gredice kad oni izvoljevaju da prolaze.

— A čega se bojiš?

— Maloprije nisam znao lekciju; Foma Fomič mi odredio da klečim, a ja nisam kleknuo. Prestar sam, gospodine Sergeju Aleksandriču, da sa mnom zbijaju takve šale! Gospodar se izvolio rasrditi što nisam poslušao Fomu Fomiča. »On se, veli, matorko moj, brine za tvoje obrazovanje, hoće da te nauči izgovoru«. Dakle hodam, učim naizust riječi. Foma Fomič je obećao da će naveče opet držati ispitić.

Učinilo mi se da je tu nešto nejasno. Pri tom učenju francuskog jezika, pomislio sam, postoji neka namjera koju mi starac ne zna objasniti.

— Jedno pitanje, Gavrila, kakav je on naoko? Naočit, visoka rasta?

— Zar Foma Fomič? Nije, gospodine, nego prilično oduran čovječuljak.

— Hm! Počekaj, Gavrila, sve će se to možda još srediti! Ali... gdje je ujo?

— Eno iza konjušnica prima seljake. S Kapitonovke su starci došli da se poklone. Dočuli su da ih prepisuju Fomi Fomiču. Hoće da se izmole.

— A zašto za konjušnicama?

— Boji se, gospodine...

Zaista, našao sam ujaka za konjušnicama. Stoji on ondje na terasi pred skupom seljaka koji mu se klanjaju i nešto ga usrdno mole. Ujak im živo tumači nešto. Priđem i zovnem ga. On se okrene, i mi poletimo jedan drugome u zagrljaj.

Neobično mi se obradovao; radost mu prelazila u zanos... Grlio me, stiskao mi ruke... Kao da su mu vratili rođena sina koji se izbavio

iz neke smrtne opasnosti. Kao da sam svojim dolaskom izbavio i njega samoga iz neke smrtne opasnosti i dovezao sa sobom rješenje svih njegovih sumnja, sreću i radost za cijeli život njemu i svima koje on voli. Ujak ne bi želio da sam uživa sreću. Nakon prvih provala zanosa toliko se uzvrzao da se, napokon, posvema zbunio i smeo. Obasipao me pitanjima, htio da me odmah vodi svojoj porodici. Bili smo i pošli, ali se ujak vratio jer je želio da me najprije: predstavi kapitonovskim seljacima. Onda, sjećam se, počeo odjednom, ne znam šta ga je na to navelo, o nekom gospodinu Korovkinu, neobičnom čovjeku, kojega je prije tri dana sreo na glavnoj cesti, a sada ga vrlo nestrpljivo očekuje da mu dođe u goste. Onda se okanio i Korovkina i počeo govoriti o nečem drugom. Gledao sam ga s uživanjem. Odgovarajući na brza njegova pitanja, rekoh da ne bih želio stupiti u službu nego se i dalje baviti znanostima. Čim se zapodjeo razgovor o znanostima, ujak odjedared namrštio obrve i neobično se uozbiljio u licu. Kad je saznao da sam se u posljednje vrijeme bavio mineralogijom, digao glavu i ponosito se ogledao uokolo, kao da je on jedini, bez ikakve pomoći, otkrio i napisao cijelu mineralogiju. Rekao sam već da se riječi »znanost« klanjao najnesebičnije, to nesebičnije što sam nije znao baš ništa.

— Eh, brate, ima na svijetu ljudi koji znaju sve u tančine! — govorio mi je jednom, a oči mu se blistale od zanosa. — Sjediš među njima, slušaš i, eto, sam znaš da ništa ne razumiješ, a ipak ti nekako godi srcu. A zašto? Pa zato jer je tu korist, jer je tu pamet, jer je tu sveopća sreća! To i ja razumijem. Evo, ja ću sada da se vozim željeznicom, a Iljuška će moj poletjeti možda i zrakom... Pa, da, napokon, i trgovina, industrija — te, da tako reknem, struje... to jest, ja bih da reknem, ma kako okretao, korisno je... Ta korisno je — zar nije istina?

Ali da se pozabavimo našim sastankom.

— Ded počekaj, moj prijatelju, počekaj — započe on tarući ruku i sasuvši bujicu riječi — vidjet ćeš čovjeka! Neobičan čovjek, velim ti, učen čovjek, čovjek od znanosti; spominjat će ga sto godina. I jest lijepa riječca: »Spominjat će ga sto godina«? To mi je Foma protumačio... Počekaj, upoznat ću te s njim.

— Vi to, ujo, govorite o Fomi Fomiču?

— Ne, ne, moj prijatelju! To ja sada govorim o Korovkinu. To jest, i Foma također, i on... Ali sam zapravo govorio sada o Korovkinu — dometnuo, a ne znam zašto pocrvenio i kao da se zbunio čim se zapodjela riječ o Fomi.

— A kakvim se on znanostima bavi, ujo?

— Znanostima, braco, znanostima, uopće znanostima. Samo, eto, ne znam da ti kažem kakvima zapravo, jedino znam da se bavi znanostima. Kako on govori o željeznicama! I znaš — nadovezao ujak šaptom i vrlo važno zažmirio desnim okom — malo je tako slobodnih misli! Opazio sam to, osobito kad je počeo govoriti o obiteljskoj sreći... Žalim samo što sam malo razumio (nije bilo vremena), inače bih ti sve pripovjedio u tančine. I uz to je čovjek najplemenitijih svojstava! Pozvao sam ga u goste. Čekam ga svakog časa.

Međutim su seljaci gledali u mene, a zinuli i izbuljili oči kao u čudo.

— Poslušajte, ujo — prekinuo sam ga — čini mi se da sam smeo seljake. Zacijelo su došli po poslu. Šta bi oni? Priznajem da slutim štošta i vrlo bi mi drago bilo da ih čujem...

Ujak se odjednom uzvrtio i užurbao.

— Ah, da! I zaboravio sam! Pa eto vidiš... šta bih s njima? Izmislili — a želio bih znati tko je prvi od njih izmislio to — izmislili da ih poklanjam i cijelu Kapitonovku — ti se sjećaš Kapitonovke? Još sam se s pokojnom Katjom vazda naveče vozio onamo na šetnju — cijelu Kapitonovku, svih šezdeset i osam duša, Fomi Fomiču! »E, ne idemo od tebe, to ti je sve!«

— To onda nije istina, ujo? Vi mu ne poklanjate Kapitonovku? — uzviknuo sam gotovo u zanosu.

— Nisam ni mislio; nije mi bilo ni nakraj pameti! A od koga si ti čuo? Jednom mi se omaklo s jezika, pa se to pročulo. I zašto im je Foma tako nemio? Evo, počekaj Sergeju, upoznat ću te s njim — dometnuo, a bojažljivo me pogledao kao da već i u meni naslućuje neprijatelja Fomi Fomiču. — To je, brate, takav čovjek...

— Nećemo, osim tebe nikoga nećemo! — zavapili odjednom seljaci kao u zboru. — Vi ste oci, a mi vaša djeca!

— Poslušajte, ujo — odgovorim — Fomu Fomiča nisam još vidio, a... vidite... čuo sam štošta. Priznajem vam da sam danas sreo

gospodina Bahčejeva. Uostalom, zasad imam o tome svoje mišljenje. Svakako, ujo, ded otpustite seljake, pa ću s vama da se razgovorim nasamo, bez svjedoka. Zato sam, priznajem, i došao.

— Baš tako, baš tako — prihvatio ujak — baš tako! Seljake ćemo otpustiti a onda ćemo se razgovoriti, znaš, onako, drugarski, prijateljski, temeljito. — Pa — nastavio brzorečicom, obraćajući se seljacima — idite sada, prijatelji. A odsad dolazite meni, svagda meni, kadgod treba; baš pravo meni možete dolaziti u svako vrijeme.

— Gospodine, ti si naš! Vi ste oci, mi smo vaša djeca! Ne daj nas na nevolju našu Fomi Fomiču! Sva te sirotinja moli! — zaviknuli još jedanput seljaci.

— Gle tih glupana! Ta neću vas dati, velim vam!

— Jer on će nas, gospodine, sasvim zaluditi učenjem! Ovdašnje je, čuje se, sasvim zaludio.

— Zar dakle i vas uči francuski? — uzviknem gotovo uplašen.

— Ne uči, gospodine, dosad nam je još bio Bog milostiv! — odgovorio jedan od seljaka, valjda veliki brbljavac, riđokos, ovelike ćele na zatiljku i duge, porijetke, klinaste bradice, koja mu se cijela miče kad govori kao da je i sama živa. — Ne uči, gospodine, dosad nam je još bio Bog milostiv.

— A šta vas on uči?

— Pa uči nas, vaša milosti, po našem bi se reklo: kupi zlatni sanduk, a plati bakreni groš.

— Kakav je to onda bakreni groš?

— Serjoža! Ti se varaš; to je kleveta! — zaviknuo ujak, pocrvenio i užasno se zbunio. — To oni, glupani, nisu razumjeli šta im je govorio! On je samo tako... odakle tu bakreni groš!... A ti ne možeš sve da razumiješ, pa se dereš — nastavio ujak prijekorno se obraćajući seljaku — tebi samomu, glupane, poželjeli dobro, a ti ne razumiješ te vičeš!

— Molim vas, ujo, a francuski jezik?

— To on radi izgovora, Serjoža, jedino radi izgovora — izgovorio ujak nekim molećim glasom. — Sam je govorio da je to radi izgovora. Uz to se je dogodila ovdje jedna osobita zgoda — ti ništa ne znaš o njoj, pa zato i ne možeš da sudiš. Treba, braco, najprije ispitati, a onda tek kriviti... Kriviti je lako!

— Pa šta. vi to! — zaviknem i u žestini se opet obratim seljacima. — Treba da mu sve tako otvoreno i kažete. Tako se, recite, ne može, Foma Fomiču, nego evo kako! Ta imate jezik!

— Gdje je, gospodine, taj miš koji će mački privezati zvonce? Ja, veli on, učim tebe, nezgrapna seljaka, čistoći i redu. Zašto je u tebe nečista košulja? Pa u znoju se živi, zato i jest nečista! Ne može se mijenjati svaki dan. Od nečistoće nećeš uskrsnuti, od prljavštine nećeš svisnuti.

— A, eto, onomad došao na gumno — progovorio drugi seljak, uzrastan i suhonjav, sav u zakrpama, u najlošijim likovim opancima, a čini se jedan od onih koji su vazda nezadovoljni nečim i uvijek spreman da dobaci kakvu zajedljivu, otrovnu riječ. Dosad se krio iza leđa drugih seljaka, mrko šuteći slušao i za sve vrijeme nije mu s lica silazio neki dvolični gorko-lukavi smiješak. — Došao na gumno. »Znate li, veli, koliko je vrsta do sunca?« A tko bi znao? To nije naša nauka nego gospodska. »Nije veli, ti si glupan, zvekan, ne znaš šta je za te korisno; a ja sam, veli, astrolom! Upoznao sam sve božje planide.«

— E, a je li ti rekao koliko je vrsta do sunca? — smješkao se ujak, pa opet živnuo i veselo mi namiguje, kao da veli: »Evo, pazi, šta će da bude!«

— Jest, rekao je koliko ih mnogo ima — preko volje odgovorio seljak koji se nije nadao takvu pitanju.

— Pa koliko je kazao, koliko zapravo?

— Ta vaša milost zna to bolje, a mi smo neuki ljudi.

— Ta ja znam, brate, a pamtiš li ti?

— Pa nekoliko će stotina biti, ili tisuća, govorio je. Nekako je mnogo kazao. Na trojim kolima ne bi odvezao.

— To ti je, treba da pamtiš, braco! A ti si mislio, bit će, otprilike, vrsta, rukom možeš doseći? Nije, brate, zemlja ti je, evo vidiš, kao okrugla kugla — razumiješ?... — nastavio ujak, a rukama opisao po zraku sliku kugle.

Seljak se gorko osmjehnuo.

— Jest, kao kugla! Ona se tako i sama o sebi drži u zraku i obilazi oko sunca. A sunce stoji na mjestu; tebi se samo čini da obilazi. Eto tako ti je to! A sve je to otkrio kapetan Cook, koji je plovio po moru... A vrag bi ga znao tko je i otkrio — dometnuo polušaptom,

obraćajući se meni. — Ja ti, brate, ne znam ništa... A znaš li ti koliko je do sunca?

— Znam, ujo — odgovorim, u čudu gledajući cijeli taj prizor — i evo šta ja mislim, neobrazovanost je također traljavost, ali, u drugu ruku... učiti seljake astronomiju...

— Baš i jest, baš i jest, baš i jest traljavost! — prihvatio ujak, zanesen mojim izrazom, koji mu se učinio izvanredno zgodan. — Plemenita misao! Baš i jest, traljavost! Ja sam to uvijek govorio... to jest, nisam to nikad govorio... nego osjećao. Čujete li — viknuo seljacima — neobrazovanost je isto što i traljavost, isto što i prljavština! Eto zato vas je Foma i htio da poučava. Htio je da vas nauči dobru — to nije loše. To je, brate, isto što i služba, vrijedi koliko i svaki činovni razred. Eto, to je nauka! Pa dobro, dobro, prijatelji! Idite zbogom, a ja se veselim, veselim... ne brinite se, neću vas ostaviti.

— Zaštiti nas, oče rođeni!

— Odredi da ugledamo svjetlo, gospodine!

I seljaci padoše ničice pred njega.

— Ali, ali, to je ludorija! Klanjajte se Bogu i caru, a ne meni... Ali, odlazite, dobro se vladajte, zaslužite ljubav... pa će onda sve... Znaš — reći će, obraćajući mi se naglo čim su otišli seljaci, a nekako se sjao od radosti — seljačić voli dobru riječ, a ne škodi ni darak. Da im poklonim štogod — a? Šta ti misliš? Za tvoj dolazak... Da im poklonim ili da im ne poklonim?

— Pa vi ste, ujo, kako vidim, neki Frol Silin, čovjek dobrotvor.

— Ali se ne može, braco, ne može: to nije ništa. Odavno sam htio da ih obdarim — dometnuo kao da se ispričava. — A zašto je tebi smiješno Što sam seljake poučavao? Nije, brate, to je tako, to ja činim od radosti što sam tebe ugledao, Serjoža. Naprosto sam htio da i on, seljak, dozna koliko je do sunca pa da zine. Veselje je gledati, brate, kad on zine... Tako se nekako raduješ radi njega. Samo znaš, prijatelju, nemoj ondje u gostinskoj sobi govoriti da sam ovdje razgovarao sa seljacima. Namjerice sam ih primio za konjušnicama da se ne bi vidjelo. Nekako se, brate, nije moglo ondje: škakljiv je posao, a i oni su krišom došli. Ta radi njih sam to najviše i učinio...

— Evo, dakle, ujo, ja sam došao! — započnem, mijenjajući razgovor i želeći da se što prije prikučim glavnom predmetu. — Priznajem, vašemu sam se pismu toliko začudio da ja…

— Moj prijatelju, ni riječi o tom — prekinuo me ujak kao da se prepao, i čak snizio glas — kasnije će se sve to objasniti. Možda sam ti i skrivio, štoviše, i mnogo skrivio...

— Meni ste skrivili, ujo?

— Kasnije, kasnije, moj prijatelju, kasnije! Sve će se to objasniti. A koliki si momak postao. Mili moj! A kako sam te očekivao! Htio sam da ti sve ispričam od srca, štono riječ... ti si učen, ti si jedini u mene... ti i Korovkin. Treba da ti napomenem da se ovdje svi srde na tebe. Pazi, dakle, budi oprezniji, ne budi nesmotren!

— Na mene? — zapitam, u čudu gledajući ujaka, jer nisam razumijevao čime sam mogao da rasrdim ljude koje dotada nisam ni poznavao. — Na mene?

— Na tebe, braco... Šta ćeš! Foma Fomič malko… a već majčica za njim. Uopće, budi oprezan, smjeran, ne protuslovi, a što je glavno, smjeran.

— I to pred Fomom Fomičem, ujo?

— Šta ćeš, prijatelju, ta ja ga ne branim. Zaista, on je možda čovjek s manama, pa i sada, u ovaj isti čas... Ah, brate Serjoža, kako me sve to uznemiruje! I kako bi se sve to moglo udesiti, kako bi svi mi mogli biti zadovoljni i sretni!... Ali, uostalom, tko je bez mana? Ta nismo zlatni ni mi!

— Molim vas, ujo! Razmotrite šta on radi...

— Eh, brate! Sve su to puke brbljarije i ništa više! Evo, na primjer, da ti pripovjedim: sada se on srdi na me, a šta misliš zašto?... Uostalom, možda sam i sam kriv. Bolje da ti to kasnije pripovjedim…

— Ali znate šta, ujo, o tom sam stvorio posebno mišljenje — prekinuo sam ga da brže iznesem svoje mišljenje. A i obojica smo se nekako žurili. — Prvo, on je bio lakrdijaš; to ga je ogorčilo, utuklo, povrijedilo njegov ideal; i eto se stvorila raspakošćena, bolesna narav, koja se sveti, rekao bih, svemu čovječanstvu... A da bi on bio izmiren s čovjekom, da bi bio vraćen samomu sebi—

— Tako je, tako je! — uz viknu ujak u zanosu — baš tako! Veoma plemenita misao! Bila bi i sramota i neplemenito da ga osuđujemo!

Baš tako!... Ah, prijatelju moj, ti me razumiješ: ti si mi donio utjehu! Znaš, bojim se onamo i ići. Eto, ti si došao, a ja ću se svakako izvući!

— Ako je tako, ujo... — započeo sam, zbunjen tim priznanjem.

— Ne, ne, ne! Ni za što na svijetu! — uzviknuo on i uhvatio me za ruke. — Ti si moj gost, i ja tako hoću.

Sve me je to neobično iznenadilo.

— Ujo, recite mi odmah — prionem — zašto ste me zvali? Čemu se nadate od mene, a što js glavno, što ste meni skrivili?

— Prijatelju moj, i ne pitaj! Kasnije, kasnije! Sve će se to kasnije objasniti! Ja sam možda i mnogo skrivio, ali sam htio da postupim kao pošten čovjek i... i... ti ćeš nju uzeti! Uzet ćeš je, ako u tebi ima i truna plemenitosti! — dometnuo, sav pocrvenio od nekoga nenadanoga osjećaja, pa mi zanosno i snažno stiskao ruku. — Ali dosta je, ni riječi više! Sve ćeš ubrzo doznati i sam. Do tebe će samoga stajati... Glavno je da se sada ondje svidiš, da učiniš dojam. Glavno je, ne zbunjuj se.

— Ali, poslušajte, ujo, a tko je ondje kod vas? Ja sam, priznajem, tako malo zalazio u društvo da...

— Da se malo plašiš? — prekinuo me ujak smiješeći se.

— E, ništa! Sve su sami domaći, ohrabri se! Glavno je, ohrabri se, ne boj se. Ja se sve nekako bojim za tebe. Tko je ondje kod vas, pitaš? Pa tko bi bio kod nas... Prvo, mama — započeo žurno. — Ti se sjećaš mame, ili se ne sjećaš? Predobra, preplemenita starica; bez zahtjeva — može se reći; ponešto staroga kova, ali to je bolje. A, znaš, ponekad je tako hirovita, zna da kaže štošta; na mene se sada srdi, ali sam sam kriv... znam da sam kriv! A, napokon — ona ti je, Štono riječ, grande dame, generalica... muž joj je bio predivan čovjek: prvo, general, vrlo obrazovan čovjek, imutka nije ostavio, ali zato je bio sav izranjen; jednom riječju — stekao je poštovanje! Onda gospođica Perepelicina. A, ta... ne znam... u posljednje vrijeme ona nekako, onaj... narav joj je takva... A, uostalom, ne smiju se svi osuđivati.. Ali, bog bio s njom... Nemoj misliti da je ona kakva gotovanka. Ona je, brate, i sama potpukovnikova kći. Miljenica marničina, prijatelju! Onda, brate, sestrica Praskovja Iljinična. A, o njoj ne treba mnogo trošiti riječi: bezazlena je, dobra; ponešto užurbana, ali kakvo je zato u nje srce! — ti najviše obrati pažnju na njeno srce — vremešna djevojka, ali znaš, taj čudak Bahčejev, čini

se, udvara joj se, hoće da je zaprosi. Ali ti šuti, da nisi ni pisnuo: tajna je! A, tko je još od naših? O djeci ne govorim; i sam ćeš ih vidjeti. Iljuški je sutra imendan... A eto! Malo da nisam zaboravio: kod nas je u gostima, vidiš, već cio mjesec dana Ivan Ivanič Mizinčikov, tebi će biti bratučed u drugom koljenu, čini mi se; jest, baš drugobratučed! Nedavno je kao poručnik istupio iz husara; mlad je još čovjek. Vrlo pametna duša! A znaš, tako je sve spiskao da i ne znam gdje je stigao da toliko spiska. Uostalom, nije skoro ništa ni imao; ali ipak je spiskao, pozaduživao se. Sada je u gostima kod mene. Nisam ga dosad ni poznavao; došao je sam, predstavio se. Mio je, dobar, miran, smjeran. Zar je itko od njega čuo ovdje i riječ? Vazda šuti; Foma ga je za porugu okrstio »šutljivim neznancem« — svejedno, ne srdi se. Foma je zadovoljan; veli o Ivanu da je plitka glava. A Ivan mu ni u čem ne protuslovi i sve mu odobrava. Hm! Tako je utučen... Ali, bog bio s njim! Sam ćeš vidjeti. Ima i gradskih gostiju: Pavel Semjonič Obnoskin s majkom; mlad čovjek, ali vrlo uman; nešto zrelo, znaš, nepokolebivo... Eto, ne znam samo da iskažem; a uz to je i neobično ćudoredan; stroga moralnost! A naposljetku, u gostima je kod nas, vidiš, neka Tatjana Ivanovna, bit će nam valjda i daleka rođakinja — ti je ne poznaješ — djevojka, nije mlada — to se mora priznati, ali... djevojka ugodnih svojstava; bogata ti je, braco, da bi dva Stepančikova mogla kupiti; nedavno je baštinila, a dotle je hukala od nevolje. Molim te, brate Serjoža, pazi se; ona je tako boležljiva... znaš, ima nečeg opsjenarskog u njenu karakteru. Ali, ti si plemenit, razumjet ćeš, pretrpjela je, znaš, nesreću. Dvostruko oprezniji treba da budeš s čovjekom koji je pretrpio nesreću! Nego, nemoj da ti štogod pomisliš. Dakako, ima ona svojih slabosti: tako se katkad prenagli, brzo nešto izvali, ali ne kaže ono što treba, to jest, ne laže, nemoj misliti... sve je to, brate, rekao bih, od čista, od plemenita srca, to jest, ako čak i slaže štogod, to je jedino, rekao bih, od prevelike duševne plemenitosti — razumiješ li?

Učinilo mi se da se ujak užasno zbunio.

— Poslušajte, ujo — reći ću — ja vas toliko volim... oprostite mi što vas pitam: ženite li se vi ovdje kojom ili ne ženite?

— A od koga si čuo? — odgovorio on, a pocrvenio kao dijete. — Eto vidiš, prijatelju, sve ću ti pripovjediti; prvo, ja se ne ženim.

Mamica, donekle sestrica, a najviše Foma Fomič, kojega mamica obožava — i ima pravo, ima pravo: mnogo je učinio za nju — svi oni hoće da ja uzmem tu istu Tatjanu Ivanovnu, iz razboritosti, to jest radi cijele obitelji. Dabome, žele meni dobro — ta ja to razumijem; ali se ja neću nizašto ženiti — tako sam se već zavjerio. Uza sve to nisam nekako znao da odgovorim, nisam kazao ni da, ni ne. To se već, brate, uvijek meni događa tako. A oni pomislili da pristajem, i žele svakako da se sutra, o obiteljskom blagdanu, izjasnim... i zato je sutra takva kubura da ne znam šta bih uradio! Osim toga se Foma Fomič, ne znam zašto, rasrdio na me; mamica također. Ja sam, brate, priznajem, samo čekao tebe i Korovkina... da srce izlijem, kako se veli...

— A šta će vam, ujo, tu pomoći Korovkin?

— Pomoći će, prijatelju, pomoći će — to ti je, brate, takav čovjek; jednom riječju: čovjek učenjak! U njega se uzdam kao u kamenu goru; čovjek pobjednik! Kako on govori o obiteljskoj sreći! Uzdao sam se, priznajem, i u tebe; mislio sam da ćeš ih ti opametiti. Razmisli i sam: pa, recimo, ja sam kriv, zaista kriv — sve ja to razumijem; nisam bez osjećaja. Ali, a ipak se meni može bilo kad oprostiti. Kako bismo mi onda počeli živjeti!... Eh, brate. Koliko je narasla moja Sašurka, mogla bi odmah na vjenčanje. Koliki je moj Iljuška! Sutra mu je imendan. Za Sašurku se ja bojim — tako ti je!...

— Ujo! Gdje je moj kovčeg? Presvući ću se i odmah ću doći, ondje...

— U mezaninu, prijatelju, u mezaninu. Već sam unaprijed odredio neka te, kad dođeš, odvedu pravo u mezanin da te nitko ne vidi. Da, da, presvuci se! To je dobro; krasno, krasno! A ja ću ih sve dotle malo pripraviti. Pa, zbogom! Znaš, brate, treba biti lukav. Htio-ne htio, moraš da postaneš Talleyrand.[34] Ah svejedno! Ondje sad oni piju čaj. Kod nas rano piju čaj. Foma Fomič voli da pije čim se probudi; ono je, znaš, i bolje... Otići ću, dakle, a ti se odmah požuri za mnom, ne ostavljaj me sama: nekako mi je, brate, nezgodno samomu... Da, počekaj! Evo ću još da te zamolim: ne viči na mene ondje, kako si malo prije ovdje vikao — a? Nego ako htjedneš da što napomeneš, napomenut ćeš već kasnije, ovdje, tako, nasamo; a

dotle se kakogod suspregni, pričekaj! Ja sam ondje i onako, vidiš, mnogo nepodopština počinio. Oni se srde...

— Slušajte, ujo, iz svega onoga što sam čuo i vidio, meni se čini da ste vi...

— Mrtvo puhalo, je li? Ta izgovori! — prekinuo me sasvim iznenada. — A šta bih, brate, radio! Ja to već i sam znam. Dakle, ti ćeš doći? Dođi što prije, molim, te!

Kad sam se popeo gore u sobu, otvorim brzo kovčeg, jer sam zapamtio ujakov nalog da što brže siđem. Dok sam se oblačio, razaberem da nisam skoro još ništa doznao od onoga što sam htio doznati, iako sam govorio s ujakom cijeli sat. To me je prenerazilo. Samo mi je jedno bilo donekle jasno; ujak još svejednako uporno želi da se oženim; svi su, dakle, oprečni glasovi, imenice, da je ujak sam zaljubljen u onu istu osobu, neprilični. Sjećam se, bio sam vrlo uznemiren. Između ostalog palo mi na pamet da sam svojim dolaskom i šutnjom pred ujakom gotovo obećao, zadao riječ, svezao se zauvijek. »Nije teško, mislio sam, nije teško zadati riječ koja će ti onda zauvijek vezati i ruke i noge. A još nisam ni vidio mladu!« A opet, otkud to neprijateljstvo cijele porodice protiv mene? Zašto baš svi moraju, kako me uvjerava ujak, neprijateljskim okom gledati moj dolazak? I kakvu čudnu ulogu igra tu sam ujak u svojoj kući? Otkud ta njegova tajnovitost? Otkud sva ta prepast i muke? Priznajem, sve mi se to pričinilo odjednom kao nešto posve besmisleno, a moje romantične i herojske sanje izletjele mi iz glave pri prvom sukobu sa zbiljom. Istom sada, poslije razgovora s ujakom, uvidio sam odjednom svu neskladnost, svu ekscentričnost njegova prijedloga, i razumio sam da jedino ujak može da učini takav prijedlog i u takvim prilikama. Shvatio sam isto tako da vrlo nalikujem na glupana i ja sam, koji sam navrat-nanos dojurio ovamo, na prvu njegovu riječ, oduševljen njegovim prijedlogom. Odijevao sam se navrat-nanos, zaokupljen nemirnim sumnjama tako da odmah i nisam opazio slugu koji me je posluživao.

— Izvolijevate li ovratnik adelaidine boje ili onaj sa sitnim kockama? — zapita odjednom sluga, obraćajući se meni nekom neobičnom odurnom uljudnošću.

Pogledam ga pa mi se učini da i on zavređuje pažnju. Bio je to još mlad čovjek, za lakaja krasno odjeven, nimalo lošije od gizdelina

u gubernijskom gradu. Frak cimetove boje, bijele hlače, prsluk slamne boje, lakirane polucipele i ružičast ovratničić, sve to očito nije bilo odabrano bez svrhe. Sve je to moralo odmah da svrati pažnju na profinjen ukus mladoga gizdelina. Lančić na satu namješten je da bude uočljiv zacijelo u tu istu svrhu. U licu je blijed i čak zelenkast; nos ima velik, kukast, tanak, neobično bijel, kao da je od porculana. Smiješak na tankim usnama odaje neku sjetu, ali finu sjetu. Oči, krupne, izbočene i nekako kao staklene, gledaju neobično tupo, a ipak iz njih prosijava neka finoća. Njegove tanke, meke uši bile su, zbog osjetljivosti, začepljene vatom. Duga, bjelotrepava, rijetka kosa ukovrčana je i napomađena. Ručice su mu bjelušave čistunjave, malda nisu umivene u ružičastoj vodi; prsti se završuju gizdelinskim, vrlo dugim, rumenim noktima. Sve to odaje razmaženo čeljade, gizdelina i besposličara. On šuškeće i sasvim po modi ne izgovara slovo r, uznosi i obara oči, uzdiše i prenemaže se da je bilo prosto nevjerojatno. Zaudara mirisima. Rasta nije visoka, mlitav je i kržljav, a u hodu nekako osobito kleca, jer mu se to po svoj prilici čini kao osobito otmjeno, jednom riječju, sav je prožet otmjenošću, suptilnošću, i neobičnim osjećajem svoga dostojanstva. Ovo mi se posljednje, ne znam zašto, onako u prvi mah nije svidjelo.

— To je dakle ovratnik adelaidine boje? — zapitam i oštro pogledom mladoga lakaja.

— Adelaidina — odgovori on neospornom finoćom.

— A agrafenine boje nema?

— Nema. I ne može biti takve boje.

— Zašto to?

— Agrafena je nepristojno ime.

— Kako nepristojno? Zašto?

— Zna se; Adelaida je barem tuđinsko ime, oplemenjeno: a Agrafena može da se zove svaka i najgora ženska.

— Pa jesi li ti poludio?

— Nisam nipošto, ja sam pri pameti. Od volje vam da me krstite svakakvim riječima; ali mojim su razgovorom bili zadovoljni mnogi generali i čak neki grofovi iz prijestolnice.

— A kako se ti zoveš?

— Vidopljasov.

— A! Ti si dakle Vidopljasov?

— I jesam.

— E, počekaj dakle, brate, upoznat ču se ja i s tobom.

»Nego ovdje je nešto nalik na ludnicu«, pomislih kad sam silazio.

IV

UZ ČAJ

Čajna je soba ona ista iz koje je izlaz na terasu, gdje sam maloprije sreo Gavrilu. Vrlo me je bunilo ujakovo tajanstveno proricanje o dočeku koji mi se sprema. Mladost je ponekad odviše samoljubiva, a mlado samoljublje gotovo je uvijek plašljivo. Zato mi je bilo vrlo neugodno kad sam, tek što sam ušao i ugledao za čajnim stolom cijelo društvo, zapeo odjednom za sag, spotaknuo se pa, da održim ravnotežu, iznenada odletio nasred sobe. Zbunio sam se toliko kao da sam odjedanput upropastio svoju karijeru, čast i čestito ime, pa sam stajao nepomičan, pocrvenio kao rak i glupo gledao nazočne. Tu zgodu, koja je sama po sebi posve ništava, spominjem jedino zato jer je imala vrlo velik utjecaj na moje duševno raspoloženje cijeloga toga dana, dakle i na moje odnose prema licima moje pripovijesti. Pokušao sam da se poklonim, ali nisam dovršio nego još jače porumenio, poletio ujaku i uhvatio ga za ruke.

— Zdravo, ujo — izgovorim bez daha želeći da kažem nešto sasvim drugo, kudikamo oštroumnije, ali sam sasvim nenadano kazao samo »zdravo«.

— Zdravo, zdravo, braco — odgovori ujak našavši se u neprilici zbog mene — ta mi smo se pozdravili. Ali se ne pometaj, molim te — dometnu šaptom — to se, brate, događa svakomu, i još kako! Bivalo je da bih volio propasti u zemlju toga istoga časa!... E, a sada, mamice, dopustite da vam predstavim: evo našega mladića; malo se smeo, ali ćete ga jamačno zavoljeti. Nećak moj, Sergej Aleksandrovič — nadovezao obraćajući se općenito svima.

Ali prije no što budem nastavio pripovijest, dopustite, Ijubezni čitaoče, da vam poimence prikažem cijelo društvo, u kojem sam se odjednom našao. To je i potrebno radi reda u pripovijesti.

Cijelo se društvo sastojalo od nekoliko dama i samo dvojice muškaraca, ako ne računam sebe i ujaka. Fome Fomiča — kojega

sam toliko želio da vidim i koji je — osjećao sam to već onda — bio neograničeni gospodar u ovoj kući — nije bilo: sjao je svojom odsutnošću i kao da je sa sobom odnio svjetlo iz sobe. Svi su bili mračni i zabrinuti. Tom se dojmu nisi mogao oteti već na prvi pogled: kakogod bio u taj čas zbunjen i u neprilici, ipak sam vidio da je ujak, na primjer, gotovo isto tako u neprilici kao i ja, premda i te kako nastoji da tobožnjom prirodnošću prikrije zabrinutost. Nešto kao težak kamen leži na njegovu srcu. jedan od one dvojice muškaraca u sobi je još vrlo mlad, od svojih dvadeset i pet godina, onaj isti Obnoskin, kojega je maloprije spominjao ujak i hvalio njegov razum i moralnost. Taj mi se gospodin nije osobito svidio: sav je udešen po nekom šiku lošega tona; odijelo mu je, unatoč šiku, nekako izlizano i oskudno; i lice kao da mu je nekako izlizano. Bjelušavi, tanki, žoharski brci i jadna, čupava bradica očevidno su određeni da prikazuju čovjeka nezavisna i možda slobodoumna. Neprestano žmirka, smješka se nekako namješteno zajedljivo, vrti se na stolici i svaki me čas gleda kroz lornjet, ali kad se god okrenem njemu, spušta svoje stakalce i kao da se plaši. Drugi gospodin, također još mlad čovjek, od svojih dvadeset i osam godina, moj je drugobratučed, Mizinčikov. On je zaista neobično šutljiv. Za sve vrijeme uz čaj nije izustio ni riječi, nije se smijao kad su se svi smijali; ali ja nisam nipošto opazio nikakvu »utučenost«, što je u njega opazio ujak; naprotiv, pogled njegovih svijetlosmeđih očiju pokazuje odlučnost i neku ustaljenost značaja. Mizinčikov je crnomanjast, crnokos i prilično lijep; odjeven je vrlo pristojno — na ujakov trošak, kako sam kasnije doznao. Od dama sam opazio ponajprije gospođicu Perepelicinu po njenom neobično pakosnu, beskrvnu licu. Ona sjedi do generalice — o kojoj će kasnije biti posebno govora — ali ne sjedi uporedo, nego nešto otraga, iz poštovanja; svaki čas se naginje i šapće svojoj zaštitnici u uho. Dvije-tri vremešne gotovanke sjede uporedo kod prozora, mukom muče, izbuljile oči u majčicu generalicu i smjerno očekuju čaj. Zanimala me također jedna debela dama od pedesetak godina, koja se bila sasvim raspuzla, vrlo neukusno i šaroliko odjevena, čini se narumenjena i gotovo bez zubi, mjesto kojih strše neki pocrnjeli i iskrhani okrnjci; ali to joj ipak ne smeta da pišti, žmirka, kicoši se i gotovo namiguje. Povješani po njoj neki lančići i neprestano uperuje u mene lornjet kao i gospodin

Obnoskin. To je njegova majčica. Smjerna Praskovja Iljinična, moja tetica, nalijeva čaj. Ona bi očito htjela da me poslije toliko izbivanja zagrli i da se odmah, razumije se, rasplače, ali ne smije. Sve je ovdje, čini se, pod nekom zabranom. Do nje sjedi veoma ljepuškasta, crnooka, petnaestogodišnja djevojčica, koja me gleda uporno, djetinje radoznalo — moja sestrična Saša. Napokon, a možda najviše upada u oči jedna veoma neobična dama, odjevena odlično i neobično mladenački, premda nije nipošto mlada, nego ima barem dobrih trideset i pet godina. Lice joj je vrlo mršavo, blijedo i isušeno, ali neobično živahno. Na blijedim joj obrazima izbija svaki čas jarka boja, gotovo pri svakoj kretnji, pri svakom uzbuđenju. A uzbuđuje se neprestano, vrti se na stolici i kao da nije kadra ni časak da posjedi na miru. Zagleda se u me nekako pomamno radoznalo, neprestano se naginje da nešto šapne u uho Sašenjki, ili drugoj susjedi, i odmah počinje da se smije najprostodušnijim, najdjetinjastijim veselim smijehom. Ali sve njene ekscentričnosti, na moje čudo, kao da ne svraćaju na se ničiju pažnju, kao da su se svi unaprijed tako dogovorili. Dosjetio sam se da je to Tatjana Ivanovna, ona ista u kojoj je, kako ujak reče, nešto opsjenarske, koju nameću njemu da je uzme, i kojoj se radi bogatstva dodvoravaju gotovo svi u kući. Meni su se, uostalom, svidjele njene oči, modre i krotke; pa iako se oko tih očiju vide već borice, pogled im je ipak tako prostodušan, tako vedar i dobar, da je neko osobito uživanje susretati se s njima. O toj Tatjani Ivanovni, jednoj od pravih »junakinja« moje pripovijesti, kasnije ću pripovijedati potanje; biografija joj je osobita. Nekih pet časaka nakon mojega dolaska u čajnu sobu utrča iz vrta vrlo ljepuškast dječak, moj bratić, Iljuša, sutrašnji svečar, kojemu su sada oba džepa bila puna kocaka, a u rukama imao zvrk. Za njim ušla mlada, stasita djevojka, nešto blijeda i kao umorna, ali vrlo lijepa. Ošinula sve ispitljivim, nepovjerljivim, čak bojažljivim pogledom, pozorno pogledala mene i sjela uz Tatjanu Ivanovnu. Sjećam se da mi je nehotice zakucalo srce; dosjetio sam se da je to glavom ona guvernanta... Sjećam se također da mi je ujak, kad je ona došla, dobacio letimičan pogled i sav pocrvenio, onda se sagnuo, uzeo Iljušu na ruke i donio da ga poljubim. Još sam opazio da je madame Obnoskina najprije pozorno pogledala ujaka, a onda sarkastično se smiješeći, uperila lornjet u guvernantu. Ujak se

neobično zbunio te, ne znajući šta bi radio, zovnuo Sašenjku da je upozna sa mnom, ali ona se samo pridigla i šuteći klecnula za pozdrav, ozbiljno i dostojanstveno. To mi se, uostalom, svidjelo, jer joj je pristajalo. Baš u tome trenutku dobra tetica Praskovja Iljinična nije mogla dulje izdržati, prestala da nalijeva čaj i poletjela put mene, da me ljubi; ali još nisam dospio da izgovorim ni dvije riječi, a odmah se razlegao kreštavi glas gospođice Perepelicine, koja je zapištala da je »Praskovja Iljinična očito zaboravila mamicu (generalicu), da su mamica zaiskali čaj, a vi ne nalijevate, a oni čekaju«, pa je Praskovja Iljinična ostavila mene i poletjela što je brže mogla svojemu poslu. Ta generalica, najvažnije lice u cijelom tom društvu, pred kojom su se svi držali strogo kućnoga reda, bila je suha, pakosna baba, sva u crnini — pakosna, uostalom, više od starosti i gubitka posljednjih (i dotad ne baš velikih) duševnih sposobnosti; a nekad je bila i zagrižljiva. Generalstvo ju je učinilo još glupljom i nadutijom. Kad se ona ljuti, sva kuća nalikuje na pakao. Na dva se načina ljutila. Prvi je način bila šutljivost, kad starica po cijele dane nije rastavljala usne, nego je uporno šutjela i gurala a pokadšto i bacala na pod sve što bi god pred nju stavili. Drugi je način bio sasvim oprečan: govorijivost. Započinjalo se obično time da je baka — ta bila mi je baka — tonula u neobičnu sjetu, očekivala kraj svijeta i cijeloga svoga gospodarstva, slutila siromaštinu i svakakav jad, zadahnjivala se sama svojim slutnjama, počinjala da na prste broji buduće nevolje i pri. tom brojanju padala u neki zanos, u neku žestinu. Razumije se, izbilo je na javu da je ona odavno već slutila sve i jedino je zato šutjela jer je silom primorana da »u toj kući« šuti. »A kada bi samo nju štovali, kad bi samo htjeli da je slušaju pravovremeno«, itd., itd.; sve je to odobravao skup gotovanaka, gospođica Perepelicina, a napokon svečano potvrđivao Foma Fomič. Baš onda kad sam joj se predstavljao, užasno se srdila, i čini se, na prvi način, šutljivi, najstrašniji. Svi su je gledali u strahu. Jedina Tatjana Ivanovna, kojoj se nije zamjeravalo baš ništa, bila je najbolje volje. Ujak me namjerice, čak i nekako svečano, doveo do bake; ali ona se kiselo nacerila i pakosno odgurnula od sebe šalicu.

— To je onaj vol-ti-geur?[35] — izgovorila kroz zube i, pjevuckajući, obratila se Perepelicinoj.

To me je glupo pitanje napokon zbunilo. Ne razumijem zašto me je okrstila voltigeurom. Ali takva njena pitanja nisu bila još ništa. Perepelicina se nagnula i šapnula joj nešto u uho, ali starica pakosno mahnula rukom. Ja zinuo pa stojim i pitajući gledam ujaka. Svi se zgledali, a Obnoskin već iskesio zube, što mi se nikako nije dopalo.

— Ona se, brate, zna ponekad zareći — šapnuo mi ujak koji se također nekako zbunio — ali to nije ništa, to ona samo tako; to od dobrote srca. Glavno je, pazi na srce!

— Jest, srce! Srce! — razlegao se iznenada zvučni glas Tatjane Ivanovne, koja za sve to vrijeme nije očiju skidala s mene i ne znam zašto nije mogla da miruje na svojem mjestu; valjda joj je do ušiju doletjela riječ »srce«, izrečena šaptom.

Ali nije dokraja izgovorila premda je očito htjela da nešto rekne. Ili se zbunila, ili je bilo što drugo, samo je odjednom ušutjela, užasno se zarumenjela, brzo se nagnula guvernanti, šapnula joj nešto u uho i odjednom zahohotala kao da ju je spopala histerija, a prekrila usta rupcem i izvalila se u naslonjač. Promatrao ih sve u krajnjoj nedoumici; ali na moje čudo, svi su bili vrlo ozbiljni i gradili se kao da se nije ništa osobito dogodilo. Ja sam, dakako, razumio tko je Tatjana Ivanovna. Napokon mi dali čaj i ja se nešto pribrao. Ne znam zašto, ali meni se najednom učinilo da moram zapodjeti s damama najljubazniji razgovor.

— Istinu ste kazali, ujo — započeh ja — kad ste me malo prije upozorili kako čovjek može da se zbuni. Priznajem otvoreno, čemu bih i krio? — nastavim, obraćajući se dodvorljivim smiješkom gospođi Obnoskinoj — da dosad nisam gotovo ni poznavao žensko društvo, i sada, kad mi se dogodilo da tako neugodno uđem, učinilo mi se da je moje držanje nasred sobe bilo vrlo smiješno i podsjećalo donekle na mrtvo puhalo — zar nije tako? Jeste li čitali »Mrtvo puhalo?«[36] — završim, a sve se više zbunjujem, crvenim se radi svoje dodvorijive iskrenosti i oštro gledam gospodina Obnoskina, koji kesi zube i sve me još ogledava od glave do pete.

— Baš je tako, baš tako, baš tako! — uzviknuo odjednom ujak, koji se neobično oduševio i iskreno obradovao što se razgovor nekako zapodjeo i što se ja snalazim. — To, brate, nije još ništa što ti

evo veliš da se čovjek može zbuniti. Eto, zbuniš se, i to je sve! A ja sam, brate, na prvom svom nastupu čak i slagao — vjeruješ li to? Ta, bogami, Anfisa Petrovna, to je, velim vam, zanimljivo saslušati. Tek što sam bio stupio u kadete, došao ja u Moskvu i uputio se s preporučenim pismom jednoj uglednoj gospođi — to jest, bila je vrlo naduta ženska, ali, zapravo, zaista predobra, ma što o njoj govorili. Ušao ja i bio primljen. Gostinska je soba puna svijeta, najviše odličnika. Pozdravio ja, sjeo. Poslije nekoliko riječi ona će meni: »A imate li vi, gospodine, imanjce?« Ah da, nisam imao ni kučeta ni mačeta — šta bih odgovorio? Zbunio se posve. Svi me gledaju. (Pa da, kadetić!) Pa, zašto ne bih rekao: nemam ništa; i otmjeno bi ispalo, jer bih istinu rekao. Nisam odolio! »Imam«, velim, »sto i sedamnaest duša«. I čemu sam tu prikrpio tih sedamnaest duša. Kad već lažeš, onda slaži okrugli broj — zar nije istina? Za časak se po samom mojem preporučenom pismu razabralo da sam gola sirotinja, i povrh toga još i slagao. Eh, šta mi bješe raditi? Podbrusio sam pete i otad nisam ni zavirio onamo. Ta ja onda nisam imao još ništa. Ovo je sve što sad imam: tri stotine duša od uje Afanasija Matvejiča, a dvije stotine duša, s Kapitonovkom, još otprije, od bake Akuline Panfilovne, svega nešto preko pet stotina. To je dobro! Ali otad sam se zavjetovao da neću lagati, i ne lažem.

— A ja se na vašem mjestu ne bih zavjetovao. Bogzna šta se može dogoditi — pripomenuo Obnoskin, podrugljivo se smješkajući.

— Pa da, to je istina, istina! Bogzna šta se može dogoditi — prostodušno potvrdio ujak.

Obnoskin se grohotom nasmijao i izvalio u naslonjaču; mamica se njegova osmjehnula; nekako osobito ružno zahihikala i gospođica Perepelicina, zahohotala i Tatjana Ivanovna, ne znajući čemu, i čak zapljeskala — jednom riječju, vidio sam dobro da ujaka u njegovu domu nimalo ne cijene. Sašenjka uporno gleda Obnoskina i oči joj se pakosno blistaju. Guvernanta pocrvenjela i oborila oči. Ujak se začudio.

— A šta je? Šta se dogodilo? — ponovi u nedoumici gledajući nas sve redom.

Za sve to vrijeme moj bratac Mizinčikov sjedio je podalje, šuteći, pa se nije ni osmjehnuo kad su svi udarili u smijeh. Marljivo je pio čaj, filozofski gledao sve nazočne i nekoliko puta, kao da ga snalazi

nesnosna dosada, gotovo zazviždao, valjda iz stare navade ali se za vremena suzdržavao. Obnoskin koji je zadirkivao ujaka, a navalio na mene, kao da se nije usuđivao ni da pogleda Mizinčikova; to sam zamijetio. Zamijetio sam također da moj šutljivi bratac često pogleda na me, čak očito vrlo radoznalo, kao da želi točno utvrditi kakav sam čovjek.

— Uvjerena sam — zacvrkutala odjednom madame Obnoskina — tvrdo sam uvjerena, monsieur Serge — tako se zovete, čini mi se — da ste u vašem Petrogradu bili loš obožavatelj dama. Znam, ondje je danas velik broj mladih ljudi koji se uopće tuđe od ženskoga društva. Ali su to, po mome sudu, sami slobodoumnici. Ne mogu to smatrati ni za šta drugo nego za neoprostivo slobodoumlje. I, priznajem, tome se čudim, čudim, mladi Čovječe, prosto čudim...

— Nisam nikako zalazio u društva — odgovorim neobično oduševljeno. — Ali to je... ja barem mislim... svejedno... Živio sam, to jest, uopće, najmio sam stan... ali je to svejedno, uvjeravam vas. Upoznat ću se, dosad sam vazda sjedio kod kuće....

— Bavio se naukama — napomenu ujak ponosito.

— Ah, ujo, vi vazda sa svojim naukama!... Zamislite — nastavim neobično prirodno, ljubazno se smješkajući i obraćajući se iznova Obnoskinoj — moj je dragi ujo toliko odan naukama da je negdje na glavnoj cesti iskopao nekoga čudotvornoga, praktičnoga filozofa, gospodina Korovkina; i danas, pošto se toliko godina nismo vidjeli, najprije mi je rekao da očekuje toga fenomenalnoga čudotvorca nekako, može se reći, grčevito nestrpljivo... od ljubavi za nauku, razumije se...

I ja zahihikao nadajući se da ću izazvati opći smijeh kao pohvalu mojoj oštrournnosti.

— Koga? O kome on govori? — oštro izgovorila generalica, obraćajući se Perepelicinoj.

— Gostiju su Jegor Iljič napozivali, učenjaka; putuju državnim cestama, skupljaju ih — uživajući zapištaia gospođica.

Ujak se potpuno zbunio.

— Ah, da! Zaboravio sam! — uzviknuo a meni dobacio pogled koji je odavao prijekor — očekujem Korovkina. Čovjek učenjak, čovjek koga će spominjati sto godina...

Zapao u škripac i zašutio. Generalica maknula rukom ali sad tako uspješno da je zahvatila šalicu, koja je sletjela sa stola i razbila se. Nastalo opće uzbuđenje.

— To ona svagda kad se rasrdi uzme i baci štogod na pod — šaptao mi zbunjeni ujak. — Ali to je samo onda kad se rasrdi... Ti, brate, ne gledaj, ne primjećuj, gledaj u stranu... Zašto si progovorio o Korovkinu?..

Ali sam i onako gledao u stranu, u taj čas sam sreo guvernantin pogled i učinilo mi se da u tom pogledu čitam neki prijekor upućen meni, nešto čak prezirno; rumen negodovanja žarko joj planula na blijedim obrazima. Razumio sam pogled i dosjetio sam se da se toj djevojci nisam naročito dopao svojom malodušnom i gadnom željom da ujaka izvrgnem ruglu kako bih ja bar donekle ispao manje smiješan. Ne mogu reći kako sam se zastidio!

— A ja bih s vama svejednako o Petrogradu — oglasila se opet Anfisa Petrovna kad se uzbuđenje stišalo, izazvano razbijenom šalicom. — S takvom se, mogu da kažem, nasladom sjećam našega života u toj čarobnoj prijestolnici... Bili smo onda vrlo bliski znanci s jednom kućom — sjećaš li se, Paul? General Polovicin... Ah, kakvo je čarobno, ča-rob-no biće bila generalica! Ah, znate, taj aristokratizam, beau mondé[37] Recite: valjda ste se sastajali... Priznajem, da sam vas nestrpljivo očekivala ovdje, nadala se da ću od vas mnogo doznati o našim petrogradskim prijateljima...

— Vrlo mi je žao što ne mogu... oprostite... Rekao sam već da sam tek ponekad zalazio u društvo i nikako ne znam generala Polovicina: nisam ni čuo za njega — odgovorim nestrpljivo, kad mi se je iznenada ljubaznost prevratila u neobično zlovoljno i razdraženo raspoloženje.

— Bavio se mineralogijom! — ponosito prihvatio nepopravljivi ujak. — To ti je, brate, mineralogija, kad ondje razgledaš različite kamečke?

— Jest, ujo, kamenje...

— Hm... Mnogo ima nauka, i sve su korisne! A ja ti, brate, zaista i nisam znao šta je mineralogija! Čujem jedino da negdje zvoni na tuđem zvoniku. U nečemu drugom — još kako-tako ali u naukama sam glup — iskreno žalim!

— Iskreno žalite? — prihvati Obnoskin smješkajući se.

— Tatice! — uzviknula Saša, prijekorno gledajući oca,

— Šta je, dušice? Ah, bože moj, ta ja vas vazda prekidam, Anfisa Petrovna — trgnuo se ujak koji nije razumio Sašenjkin uzvik. — Oprostite, Krista radi!

— O, ne uznemirujte se! — odgovorila, kiselo se smiješeći Anfisa Petrovna. — Već sam, uostalom, sve kazala vašemu nećaku i završit ću jedino tim, monsieur Serge — tako se, čini mi se zovete — da se svakako morate popraviti. Vjerujem da nauke, umjetnost... kiparstvo, na primjer... dakle, jednom riječju, sve te visoke ideje imaju, štono riječ, svoju zamamnu stranu, ali ne mogu zamijeniti dame!... Žene, žene, mladiću, vas oblikuju, i zato se bez njih ne može, ne može, mladiću, ne može!

— Ne može, ne može! — razlegao se opet kričljivi glas Tatjane Ivanovne. — Poslušajte — započela, nekako djetinjski brzajući i, razumije se, sva pocrvenjela — poslušajte, želim vas upitati...

— Šta izvolite? — odgovorim, pozorno se zagledajući u nju.

— Htjela sam vas upitati; jeste li došli na duže vrijeme, ili niste?

— Bogami, ne znam; kako poslovi...

— Poslovi! Kakvim se poslovima može baviti?... O, bezumnik...

I Tatjana se Ivanovna sva zarumenjela te, skrivajući se za lepezu, sagela se guvernanti i odmah započela nešto šaputati. Onda se odjednom nasmijala i zapljeskala..

— Stanite! Stanite! — zaviknula, odvajajući se od svoje pouzdanice i opet mi se obraćajući brzo kao da se boji da ne bih otišao — poslušajte, znate li šta ću vam kazati? Vi strašno strašno nalikujete na jednog mladića, div-no-ga mladića!... Sašenjka, Nastenjka, sjećate li se! Strašno nalikuje na onoga bezumnika — sjećaš se, Sašenjka! Još smo se vozile i srele... na konju i u bijelu prsluku... on još uperio u mène lornjet, bestidnik! Sjećate se, ja se još prekrila koprenom, ali nisam izdržala nego se promolila iz kočije i doviknula mu: »Bestidniče!« a zatim bacila na put moj buket... Sjećate li se, Nastenjka?

I gospođica, luckasta za muškarcima, posvema uzbuđena prekrila rukama lice; onda naglo skočila s mjesta, pohrlila prema prozoru, otrgla iz lonca ružu, bacila je kraj mene na pod i pobjegla iz sobe. Nestala netragom! Nastalo sada čak i neko komešanje,

premda je generalica, kao i prvi put, bila sasvim mirna. Anfisa Petrovna se, na primjer, nije začudila ali kao da se odjednom nešto zabrinula i tužno pogledala sina; gospođice pocrvenjele, a Paul Obnoskin, nekako zlovoljan, ne shvaćajući tada zbog čega, ustao sa stolice i prišao prozoru. Ujak mi počeo opet davati znakove, ali u taj čas ušla u sobu nova osoba i zaokupila opću pažnju.

— A! Eto i Jevgrafa Larioniča! Mi o vuku, a vuk na vrata! — uzviknu ujak koji se iskreno obradovao. — Šta, brate, iz grada?

»Baš čudaci! Kao da su ih namjerice skupili ovdje!« pomislih, ne razumijevajući još valjano sve što mi se zbiva pred očima, ne sluteći ni to da sam i sam, čini se, samo uvećao kolekciju tih čudaka kad sam došao među njih.

V

JEŽEVIKIN

U sobu je ušla, ili se, bolje rekavši, progurala (premda su vrata bila vrlo široka) figurica, koja se još na vratima sagibala, klanjala, kesila zube i neobično radoznalo ogledavala sve nazočne. Bio je to malen starčić, kozičav, žustrih, obješenjačkih očica, pljašiv i ćelav i neka neodređena fina smiješka na podebelim usnama. U fraku je, vrlo iznošenu, a čini se i s drugoga čovjeka. Jedno mu dugme visi o končiću; dva ili tri uopće i nema. Poderane cipele, uprljana kapa u skladu s jadnom odjećom. U ruci mu je pamučan, kockav rubac, sav isprljan, kojim otire znoj s čela i sa sljepoočica. Opazio sam da je guvernanta malko pocrvenjela i brzo me pogledala, čak mi se učinilo da u tom pogledu ima nešto ponosito i izazovno.

— Ravno iz grada, dobrotvore! Ravno odande, oče rođeni! Sve ću ti pripovjediti, samo dopustite da najprije iskažem čast — progovorio starčić koji je ušao i uputio se pravo generalici ali zastao napol puta i opet se obratio ujaku.

— Vi već izvolijevate znati moju osnovnu crtu, dobrotvore: podlac sam, pravi podlac! Ta ja, čim uđem, odmah tražim glavnu osobu u kući, njoj se prvoj i obraćam da tako, od prvoga koraka, steknem milost i protekciju. Podlac sam, gospodine, podlac, dobrotvore!

Dopustite, majčice, gospođo, vaša preuzvišenosti, da vam poljubim haljinicu, jer bih vam usnama uprljao vašu ručicu, zlatnu, generalsku.

Generalica mu dala ruku, na moje čudo, prilično dobrostivo.

— I vama, naša krasotice nad krasoticama, poklon! — nastavio, obraćajući se gospođici Perepelicinoj. — Šta ću, gospodarice, gospođo: podlac sam. Zaključili su još godine 1841. da sam podlac kad su me istjerali iz službe, baš onda kad je Valentin Ignjatjič Tihoncov dospio među visokopoštovane; dali mu asesorstvo, njega u asesore, a mene u podlace. A ja sam već tako iskren od rođenja da sve priznajem. Šta ću! Kušao sam da pošteno živim, kušao, sada treba pokušati drugačije. Aleksandra Jegorovna; jabučice naša sočna — nastavio, obilazeći oko stola i protiskujući se prema Sašeniki — dopustite da vam poljubim haljinicu; od vas, gospođice, jabučica miriše i svakojake nježnosti. Svečaru naše poštovanje; donio sam vam, gospodine, luk i strijelu, sam sam ih djelao cijelo jutro; dječica su moja pomagala; eto, kasnije ćemo ih odapinjati. A kad odrastete, vi ćete u oficire, Turčinu ćete odrubiti glavu. — Tatjana Ivanovna... ah, ta njih nema, nema dobrotvorke! A ja bih i njima poljubio haljinicu. Praskovja Iljinična, majčice naša rođena, ne mogu samo da se proguram do vas, a ja bih vam poljubio ne samo ručicu nego i nožicu — nego šta! Anfisa Petrovna, iskazujem vam sve svoje poštovanje. Još sam se danas Bogu molio za vas, dobrotvorko moja, klečeći, u suzama sam se Bogu molio, i za vašega sinčića također, da bi mu udijelio svakakvih činovnik razreda i talenata: osobito talenata! Zbilja, i Ivanu Ivanoviču Mizinčikovu moje najponiznije poštovanje. Dao vam bog sve što sami sebi želite. Jer i ne može se razabrati, gospodaru, šta vi sami sebi želite, toliko ste šutljivi... Zdravo, Nastja! Cijela moja malenkost pozdravlja tebe; svaki dan spominju tebe. A evo i domaćinu dubok poklon. Iz grada, vaša preuzvišenosti, baš pravo iz grada. A ovo je zacijelo vaš nećačić koji se odgajao na učenu fakultetu? Naše najponiznije poštovanje, gospodaru; molim ručicu.

Razlegao se smijeh. Bilo je očito da starac igra ulogu nekakva dobrovoljnoga lakrdijaša. Njegov je dolazak razveselio društvo. Mnogi i nisu shvatili njegove sarkazme, a on je obredao gotovo sve. Jedina se guvernanta, koju je on na moje čudo nazvao naprosto

Nastjom, crveni i mršti. Ja trgnuo ruku; starkelja je, čini se, jedino to i čekao.

— Ta ja sam je, gospodine, zamolio samo da je stisnem ako samo dopustite, a ne da je poljubim. A vi ste već mislili da ću je poljubiti? Neću, oče rođeni, zasad bih je još samo otisnuo. Vi me, dobrotvore, smatrate zacijelo za vlasteoskoga lakrdijaša? — govori i gleda me podrugljivo.

— N... ne, molim vas, ja...

— Baš tako, gospodine! Ako sam ja lakrdijaš, možda je još tko, pa smo dva! A vi me poštujte: nisam još takav podlac kako vi mislite. Onaj, uostalom, makar i bio lakrdijaš. Ja sam rob, moja je žena robinja, pa zato polaskaj, polaskaj! Eto šta je! Ipak ćeš nešto postići, makar i dječici za mlijeko. Šećera, šećera poviše dosipavajte u sve, pa će i zdravije biti. To ja vama, gospodine, govorim tajom; možda će i vama ustrebati. Fortuna me je izujedala, dobrotvore, zato i jesam lakrdijaš.

— Hi-hi-hi! Ah, obiješenjak je taj starčić! Vazda nasmijava! — zapištala Anfisa Petrovna.

—. Majčice moja, dobrotvorko, ta bolje ćeš poživjeti na svijetu kao luđačić! Da sam znao, od maloće bih se bio zapisao u luđake, možda bih sada bio pametniji. A ja rano htio da budem pametnjak, pa tako eto postao stari luđak.

— Recite, molim vas — upleo se Obnoskin (kojemu se zacijelo nije sviđala napomena o talentima), a nekako se osobito slobodno razvalio u naslonjaču i promatrao starčića kroz svoje stakalce kao kakva kukca — recite, molim vas... vazda vam zaboravljam prezime... kako se ono zovete?...

— Ah, gospodine! Pa prezime mi je, ako vam je po volji, Ježevikin, ali kakva korist od toga? Evo već devetu godinu sjedim bez službe — pa živim po prirodnim zakonima. A djece, djece vam imam, prava porodica Holmskih![38] Baš kao u poslovici: »U bogataša mnogo teladi, u siromaha mnogo čeljadi«...

— Pa, da... telad... ali, okanimo se toga. Dakle, poslušajte, odavno sam htio da vas upitam, zašto se vi kad uđete odmah ogledate natrag? To je vrlo smiješno.

— Zašto se ogledam? Pa sve mi se čini, gospodine, netko odostrag hoće da me pljesne dlanom, zato se i ogledam. Monoman sam postao, gospodine.

Opet se nasmijali. Guvernanta se pridigla, htjela da ode i opet se spustila u naslonjač. Na licu joj se ogledalo nešto bolesno, patničko, uza svu rumen što joj se razlila po obrazima.

— Znaš, brate, tko je to? — šapnuo mi ujak — ta to je njen otac!

Gledao sam ujaka razrogačenih očiju. Prezime Ježevikin sasvim sam smetnuo s uma. Junakovao sam, za svega sam puta sanjao o suđenici koja mi je namijenjena, snovao za nju velikodušne osnove i sasvim joj zaboravio prezime, ili, da pravije kažem, nisam na to ni pazio od sama početka.

— Šta, otac? — odgovorio sam šaptom. — Ta ja sam mislio da je ona sirota.

— Otac, brate, otac. I znaš, najčestitiji, najplemenitiji čovjek, čak i ne pije, nego se samo tako sam gradi lakrdijašem. Strahovita, brate, siromaština, osmoro djece. Od Nastenjkine plaće i žive. Iz službe su ga otjerali zbog jezička. Svake sedmice dolazi ovamo. Kako je ponosan, ne bi nizašto primio štogod. Davao sam mu, davao mnogo puta — ne uzima. Ogorčen čovjek!

— Pa, šta je, brate Jevgrafe Larioniču, šta ima ondje kod vas novo? — zapitao ujak i krepko ga udario po ramenu jer je opazio da sumnjičavi starčić već prisluškuje naš razgovor.

— A šta bi bilo novo, dobrotvorče? Valentin Ignjatjič je jučer dao iskaz u Trišinovoj stvari. U njegovim vrećama nije bila prava mjera brašna. To je, gospođo, onaj isti Trišin koji vas gleda, a ono kao da raspiruje samovar. Možda se izvolijevate sjećati? Valentin Ignjatjič piše dakle o Trišinu: »Ako već« — veli on — »često, spominjani Trišin nije mogao da očuva rođenoj nećakinji čast — a ona je lanjske godine pobjegla s oficirom — kako bi on, veli, očuvao erarsku svojinu?« Tako je u svojem spisu i napisao — bogami ne lažem.

— Pi! Kakve priče to pričate! — zaviknula Anfisa Petrovna.

— Tako je, tako, tako! Zatrčao si se, brate Jevgrafe — odobrio ujak. — Hej, upropastit će tebe jezik! Ti si čovjek iskren, plemenit, dobroćudan — smijem da kažem, ali jezik ti je otrovan! I čudim se kako se još ne možeš s njima saživjeti! Oni su, čini se, dobri, bezazleni ljudi...

— Oče i dobrotvore! Ta bezazlena se čovjeka i bojim! — uzviknuo starac nekako osobito oduševljeno.

Odgovor mi se svidio. Pristupim brzo Deževikinu i krepko mu stisnem ruku. Da istinu kažem, htio sam starcu otvoreno kazati da ga posve razumijem, pa da bilo čime prosvjedujem protiv općega mišljenja. A možda, tko bi znao; možda sam htio da sebe uzvisim u očima Nastasje Jevgrafovne. Ali moj pokušaj nije uspio.

— Dopustite da vas upitam — reći ću, a po običaju sam pocrvenio i zaletio se — jeste li čuli za jezuite?

— Nisam, oče rođeni, nisam čuo; samo tek ponešto... ta otkud bi mi čuli! A šta je?

— Tako... htio sam baš da pripovjedim... Ali podsjetite me prigodice. A sada budite uvjereni da vas razumijem, da, ja vas razumijem... i znam da cijenim...

I posvema zbunjen uhvatim ga još jednom za ruku.

— Svakako ću vas, gospodine, podsjetiti, svakako ću vas podsjetiti! Zlatnim ću slovima zapisati. Evo, dopustite, i uzao ću svezati da upamtim.

I on zaista svezao uzao, pošto je na svojem rupcu, uprljanom od burmuta, našao suh okrajak.

— Jevgrafe Larioniču, uzmite čaj — reći će Praskovja Iljinična.

— Odmah, krasotice gospođo, odmah, to jest, princeso, a ne gospođo! To vam je za čaj. Sreo sam putem, gospođo, Stepana Aleksejiča Bahčejeva. Tako je radostan, eto ti na! Već sam pomislio ne kani li se ženiti? Polaskaj, polaskaj! — izgovorio polušaptom kad je kraj mene nosio šalicu pa mi namigivao i žmirkao. — A što ne vidim glavnoga dobrotvora, Fome Fomiča? Zar on neće doći na čaj?

Ujak se trgnuo kao uboden i bojažljivo pogledao generalicu.

— Pa i ne znam zaista — odgovori neodlučno, u nekoj čudnoj zabuni. — Zvali smo ga, ali on... Ne znam zaista, možda nije raspoložen. Slao sam već Vidopljasova i... ne bih li, uostalom, otišao sam?

— Malo prije sam se svratio do njih — tajanstveno progovori Ježevikin.

— Zar zbilja? — uzviknu ujak uplašen. — Pa šta je?

— Najprije sam svratio da iskažem poštovanje. Rekli su da će nasamo ispiti čaj, a onda su dometnuli da i suhom korom kruha

mogu da se nasite, doista!

Te riječi, čini se, kao da su ujaka strasno prenerazile.

— Ta trebalo je da mu objasniš, Jevgrafe Larioniču, trebalo je da mu kažeš — izgovorio napokon ujak, gledajući starca tužno i prijekorno.

— Govorio sam, govorio.

— Pa?

— Dugo nisu izvoljeli da mi odgovore. Sjedjeli su uz neku matematsku zadaću, utvrđivali nešto; vidi se, glavobolna je zadaća. Pitagorine su hlače nacrtali preda mnom — sam sam vidio. Tri sam puta ponavljao, tek na četvrti put su digli glavicu i kao da su me tek onda opazili. »Neću da idem, govore, onamo je sada došao učenjak, ta kako bi mi pored takva uma«. — Tako su izvolijevali kazati, pored uma.

I starkelja me pogledao ispod oka, podrugljivo.

— Pa, tomu sam se i nadao! — uzviknuo ujak i pljesnuo rukama — tako sam i mislio! To on, eto, o tebi, Sergeju, kaže da si »učenjak«. Pa, šta sada?

— Priznajem, ujo — odgovorim, dostojanstveno sliježući ramenima — po mom je sudu to tako smiješan otklon da se na to ne vrijedi ni osvrtati, i zaista se čudim vašoj zabuni...

— Oh, braco, ne znaš ti ništa! — uzviknu on i odlučno mahnu rukom.

— Šta sad i vrijedi jadikovati — uplela se odjednom gospođica Perepelicina — kad su svi zli razlozi potekli od sama početka baš od vas, Jegore Iljiču. Kad se otkine glava, ne plaču za kosom. Da ste poslušali mamicu, ne biste sada plakali.

— A šta sam ja, Ana Nilovna, skrivio? Bojte se Boga — izgovorio ujak molećim glasom kao da je zaklinje neka sasluša njegovo objašnjenje.

— Ja se Boga bojim, Jegore Iljiču; a sve to potječe odatle što ste vi sebičnjak i ne volite svoju roditeljicu — dostojanstveno odgovorila gospođica Perepelicina. — Zašto niste od sama početka cijenili njihovu volju? Oni su vam mati.. A ja vam neću govoriti neistinu. I sama sam potpukovnička kći, nisam makar tko.

Učinilo mi se da se Perepelicina uplela u razgovor jedino zato da objavi svima nama, a osobito meni, novomu došljaku, da je i ona

potpukovnička kći, a nije makar tko.

— Zato jer vrijeđa mater svoju — prijeteći progovorila napokon sama generalica.

— Mamice, zaboga miloga! Ta otkud vas vrijeđam?

— Zato jer si ti, Jegoruška, mračan sebičnjak — nastavila generalica sve žešće.

— Mamice, mamice! Ta po čemu sam mračan sebičnjak? — zaviknuo ujak gotovo u očaju — pet dana, punih pet dana srdite se na mene i nećete sa mnom da govorite! A zašto? Zašto? Neka mi dakle sude, neka mi sudi cijeli svijet! Neka napokon čuju i moje opravdanje. Dugo sam šutio, mamice; niste htjeli da me slušate, neka me, dakle, sad čuju ljudi. Anfisa Petrovna! Pavle Semjoniču, veoma plemeniti Pavle Semjoniču! Sergeju, prijatelju moj! Ti si stran čovjek, ti si, rekao bih, gledalac, ti možeš nepristrano da sudiš...

— Umirite se, Jegore Iljiču, umirite se, zaviknula Anfisa Petrovna — ne ubijajte mamicu!

— Neću ja ubiti mamicu, Anfisa Petrovna; evo mojih grudi — udarajte! — nastavio ujak, koji se bio strašno ražestio, kako se to već događa u ljudi slaba karaktera kad posve izgube strpljivost, premda sva njihova žestina nalikuje na vatru od zapaljene slame — ja bih rekao, Anfisa Petrovna, da nikoga ne vrijeđam. I otpočet ću time da je Foma Fomič najplemenitiji, najpošteniji čovjek, ali i čovjek najviših odlika, ipak... on je u toj zgodi bio nepravedan prema meni.

— Hm! — promrmljao Obnoskin da bi joŠ jače razdražio ujaka.

— Pavle Semjoniču, veoma plemeniti Pavle Semjoniču! Zar zaista mislite da sam, rekao bih, bezosjećajna trupina? Ta vidim, ta razumijem, ucviljena srca, rekao bih, razumijem da svi ti nesporazumi potječu od njegove prevelike ljubavi prema meni. Od volje vam bilo, ali on je, tako mi boga, u tom slučaju nepravedan. Sve ću ispripovijedati. Hoću sada, Anfisa Petrovna, da ispripovijedam tu dogodovštinu onako temeljito i potanko kako biste vidjeli otkuda to potječe i ima li mamica pravo da se na me srdi što nisam ugodio Fomi Fomiču. Saslušaj me i ti, Serjoža — dometnuo obraćajući se meni, a to je činio i sve dok je pripovijedao, kao da se boji drugih slušatelja i sumnja da su mu nakloni — saslušaj me i ti i odluči: jesam li prav ili nisam. Evo vidiš, evo, kako je otpočela sva ta dogodovština: prije jedne sedmice, a baš i nema više od jedne

sedmice, prolazio kroz naš grad bivši moj zapovjednik, general Rusapetov, sa ženom i svašću. Zadržali su se neko vrijeme. Ja sam bio potresen. Hitim da iskoristim priliku, letim, predstavljam se i pozivam ih na objed. Obećao mi ako bude mogao. Jest, velim ti, veoma plemenit čovjek; blista od vrlina, a pored toga je i dostojanstvenik! Svoju je svast obasuo dobročinstvima; jednu je sirotu udao za divna, mlada čovjeka, (sada je odvjetnik u Malinovu; još mlad čovjek, ali kako je, može se reci, svestrano obrazovan!) — jednom riječju, general nad generalima! A, kod nas, dakako, vreva, lupa, kuhari, fricassée;[39] naručujem glazbu. Ja sam se, dabome, veselio i gradio kao da mi je imendan. Nije se svidjelo Fomi Fomiču što se veselim i što se gradim kao da mi je imendan! Sjedio je za stolom — još se sjećam, donesena je njegova omiljena kiselica sa skorupom — šuti on, šuti, a onda skoči: »Vrijeđaju me, vrijeđaju!« — »A čime te, velim, vrijeđaju, Foma Fomiču?« — »Vi me sada, veli, zanemarujete; vi se sada bavite generalima, vama su sada generali draži od mene!« A, razumije se, sve ti to pripovijedam sada ukratko, štono riječ, samo jezgru; ali da znaš šta je još govorio... jednom riječju, potresao mi svu dušu! Šta ćeš da radiš? Razumije se, klonuo sam duhom: presenetilo me to, može se reći, i hodam kao pokisao pijetao. I dođe svečani dan. General poručuje da ne može doći i ispričava se, neće dakle doći. Ja ću Fomi: »Pa, Foma, umiri se! Neće doći!« A Šta bi ti mislio? Ne prašta, i gotovo. »Uvrijedili ste me, veli, i gotovo!« Ja i ovako i onako. »Ne, veli on, idite svojim generalima; vama su generali draži od mene, vi ste, veli, raskidali prijateljske veze.« Moj prijatelju! Ta ja razumijem zašto se on srdi. Nisam ja trupina, nisam ovan, nisam kakva danguba! Ta on to čini iz prevelike ljubavi prema meni, rekao bih, iz ljubomore — sam to kaže — on je radi mene ljubomoran na generala, boji se da ne izgubi moju naklonost, iskušava me, hoće da dozna šta mogu žrtvovati za nj: »Ne, veli, ja sam i sam za vas isto što i general, ja sam i sam za vas vaša preuzvišenost! Pomirit ću se s vama onda kad budete dokazali da me poštujete« — »A čime ću ti, Foma Fomiču, dokazati da te poštujem?« — »Pa zovite me, veli, cijeli dan vaša preuzvišenosti; onda ćete dokazati da me poštujete.« Padam iz oblaka! Možeš da zamisliš kako sam se začudio! »Neka vam to, veli, bude pouka da se

odsad ne oduševljavate za generale, kad su i drugi ljudi možda još valjaniji od svih vaših generala!« A onda nisam više izdržao, kajem se! Otvoreno se kajem! »Foma Fomiču, velim, zar se to može? Ta mogu li se odlučiti na to? Zar mogu, zar imam pravo da te imenujem generalom? Smisli, tko imenuje generale? Pa kako ću ja da kažem tebi: vaša preuzvišenosti? Ta to je, može se reći, napadaj na veličinu božjih odredaba! Ta general je na ukras domovini: general je vojevao, krv je svoju lio na polju slave! Kako bih onda tebi kazao: vaša preuzvišenosti?« Ali oni ni makac, eto ti sve! Štogod hoćeš, Foma, velim, sve ću učiniti. Eto, ti si mi naredio da obrijem zaliske, jer u njima je malo patriotizma — obrijao sam ih, namrštio sam se, ali sam ih obrijao. Štaviše, učinit ću sve štogod budeš želio, samo se odreci generalskoga dostojanstva! »Neću, veli, neću se smiriti sve dotle dok me se ne bude oslovljavalo: vaša preuzvišenosti!« »To će, veli, koristiti vašoj moralnosti: to će umiriti vaš duh!« — veli. I eto sada već jednu sedmicu, cijelu jednu sedmicu neće da govori sa mnom; srdi se na svakoga tko dođe. O tebi je čuo da si učen — ja sam to skrivio: ražestio se, izbrbljao! — Rekao je, dakle, da ne ostaje u kući ako ti dođeš. »Sada vam ja, dakle, veli, nisam više učen«. Bit će nevolje kad dozna za Korovkina! xPa, molim te, ta rasudi, ta šta sam ja tu skrivio? Pa zar da pristanem i da mu govorim: »Vaša preuzvišenosti?« Pa može li se živjeti u takvim prilikama? A zašto je danas jadnog Bahčejeva otjerao od stola? Pa, recimo, Bahčejev nije izumio astronomiju; ta nisam ni ja izumio astronomiju... Zašto, dakle, zašto?

— Pa zato, Jegoruška, jer si zavidan — promrmljala opet generalica.

— Mamice! — zaviknuo ujak sav očajan — vi ćete me dotjerati do ludila!... Nisu to, mamice, vaše riječi, nego tuđe! Ja, na kraju, postajem stup, kolobran, fenjer, a ne vaš sin!

— Čuo sam, ujo — prekinem ga, čudeći se toj pripovijesti — čuo sam od Bahčejeva — ne znam, uostalom, da li je istina ili nije da je Foma Fomič pozavidio Iljuši na imendanu te tvrdi da je sutra i njegov imendan. Priznajem, ta me je značajna crta tako prenerazila da ja...

— Rođendan, braco, rođendan, nije imendan, nego rođendan! — prekinuo me ujak, upadajući mi u riječ. — Samo se drugačije izrazio, ali ima pravo: sutra mu je rođendan. Istina, brate, najprije...

— Pa nije mu rođendan! — viknula Sašenjka.

— Kako mu nije rođendan? — uzviknu ujak snebivši se.

— Ta nije mu rođendan, tatice! Vi to naprosto neistinu govorite da zavarate samoga sebe a da ugodite Fomi Fomiču. A rođendan mu je bio u ožujku — prije toga smo se još, sjećate se, vozili u manastir na hodočašće, a on nije nikomu u kočiji dao da mirno sjedi; neprestano je vikao da mu je jastuk prignječio bok, pa je štipao; teticu je od pakosti dva puta uštinuo! A onda se, kad smo o rođendanu došli da mu čestitamo, rasrdio zašto u našem buketu nema kamelija. »Ja, veli, volim kamelije, jer u mene je ukus višega društva, a vi ste žalili da mi ih naberete u stakleniku.« I cio dan se kiselio i kostrušio, nije htio s nama da govori...

Da je bomba pala nasred sobe, mislim da ih sve ne bi toliko prenerazilo i uplašilo kao ova otvorena pobuna — i čija? Djevojčice kojoj se nije dopuštalo ni da glasno govori pred bakom. Generalica, nijema od čuda i bijesa, pridigla se, uspravila, pa gleda svoju drsku unuku i ne vjeruje očima. Ujak zamro od užasa.

— Eto kakvu slobodu dopuštaju! Hoće da umore bakicu! — uzviknula Perepelicina.

— Saša, Saša, opameti se! Šta ti je, Saša? — viče ujak, pa leti čas ovoj, čas onoj, čas generalici, čas Sašenjki da je obuzda.

— Neću da šutim, tatice! — zaviknula Saša, skočila odjednom sa stolice, lupa nožicama, a očice joj se blistaju — neću da šutim! Svi smo mi dugo trpjeli radi Fome Fomiča, radi odurnoga, radi gadnoga vašega Fome Fomiča! Zato, jer će Foma Fomič upropastiti sve nas, jer njemu neprestano pune uši da je uman, velikodušan, plemenit, učen, smjesa sviju vrlina, neki potpuri, a Foma Fomič, glupan, povjerovao svemu! Toliko su mu slatkih jela nadonosili da bi se drugi zastidio, a Foma Fomič pojeo sve što su god postavili preda nj, i još moli. Vidjet ćete, evo, pojest će on sve nas, a svemu je kriv tatica! Gladan je, gladan Foma Fomič, otvoreno ću da kažem, nikoga se ne bojim! On je glup, hirovit, prljavac, neplemenit, kruta srca, tiranin, spletkar, lažljivac... Ah, ja bih ga zacijelo, zacijelo odmah otjerala iz kuće, a tatica njega obožava, tatica luduje za njim!...

— Ah!... — ciknula generalica i onemoćala se srušila na divan.

— Prijateljice moja, Agafija Timofejevna, anđele moj! — viče Anfisa Petrovna — uzmite moj flakon![40] Vode, brže vode!
— Vode, vode! — viče ujak — mamice, mamice, umirite se! Na koljenima vas preklinjem, umirite se!...
— Treba vas posaditi uz kruh i vodu i ne puštati vas iz tamnice... vi ubojice! — zapištala na Sašenjku Perepelicina, dršćući od pakosti.
— I sjest ću uz kruh i vodu, ničega se ne bojim! — viče Sašenjka, koja se bila nekako zaboravila. — Branim taticu jer on ne zna da se sam brani. Tko je, tko je vaš Foma Fomič prema tatici? Tatičin kruh jede, a samoga taticu ponizuje nezahvalnik! Ta ja bih ga rastrgala na komadićke, vašega Fomu Fomiča! Na dvoboj bih ga izazvala, pa bih ga i ubila iz dva pištolja...
— Saša, Saša! — viče u očaju ujak. — Još jednu riječ i ja sam propao, zauvijek propao!
— Tatice! — uzviknula Saša, naglo poletjela pravo ocu, zaplakala i čvrsto ga ogrlila ručicama — tatice! Pa zar vi, koji ste tako krasni, veseli, pametni, zar vi, zar vi da tako upropastite sebe? Zar da se pokoravate tomu odurnom, nezahvalnom čovjeku, da budete njegova igračka, da se izvrgavate smijehu? Tatice, zlatni moj tatice!...
Zaridala, prekrila rukama lice i istrčala iz sobe.
Nastao strašan metež. Generalica leži u nesvjestici. Ujak kleči pred njom i ljubi joj ruke. Gospođica Perepelicina se mota oko njih i dobacuje nam zlobne, ali pobjedonosne poglede. Anfisa Petrovna kvasi generalici sljepoočice vodom i vrze se sa svojim flakonom. Praskovja Iljinična dršće i prolijeva suze; Ježevikin traži kutić kamo bi se zavukao, a guvernanta stoji blijeda, posve, zbunjena od straha. Jedini se Mizinčikov držao sasvim isto kao i prije. Ustao, prišao prozoru i uzeo uporno gledati napolje, baš nimalo ne obraćajući pažnju na cijeli taj prizor.
Odjednom se generalica pridigla s divana, uspravila se i omjerila me groznim pogledom.
— Napolje! — zaviknula i topnula nogom mene radi.
Moram priznati da se tomu nisam nikako nadao.
— Napolje! Napolje iz kuće; napolje! Zašto je on došao? Neka se odmah izgubi bez traga! Napolje!

— Mamice! Mamice, šta vi to! Ta ovo je Serjoža — muca ujak i sav dršće od straha. — Ta on nam je, mamice, došao u goste.

— Kakav Serjoža? Gluparija! Neću ništa da čujem; napolje! To je Korovkin! Uvjerena sam da je to Korovkin. Mene ne vara slutnja. Došao je da izgura Fomu Fomiča; zato je i naručen. Moje srce sluti... Napolje, ništarijo!

— Ujače, ako je tako — rekoh, grcajući od plemenita zgražanja — ako je tako, onda... oprostite mi.... — I ja se maših za šeširom.

— Sergeju, Sergeju, šta ti radiš?... Pa evo sada čaja... Mamice! Ta to je Serjoža!... Sergeju, molim te! — viče on, juri za mnom i hoće silom da mi otme šešir — ti si moj gost, ti ćeš ostati, ja to hoću! Ta ona to samo tako govori — dometnuo šaptom — ta samo onda kad se rasrdi... Samo se sada, za prvo vrijeme, sakrij negdje... proboravi negdje — i ništa, sve će proći. Ona će ti oprostiti — uvjeravam te! Dobra je ona, samo se tako zna zareći... Čuješ, ona te drži za Korovkina, a kasnije će ti oprostiti uvjeravam te. Šta ćeš ti? — zaviknuo Gavrili koji je, ulazeći u sobu, drhtao od straha.

Gavrila nije ušao sam; s njim je bio vlasteoski momak, dječak od šesnaestak godina, vrlo lijep, kojega su zbog ljepote uzeli u dvor, kako sam kasnije doznao. Zove se Falalej. Na njemu je neka osobita odjeća, crvena svilena košulja, oko vrata optočena gajtanom, pojas od zlatnih trakova, crne baršunske šalvare i safijanske čizmice s crvenim suvracima. Dječak gorko pregorko plače, a suze mu, jedna za drugom, teku iz krupnih, modrih očiju.

— Šta je sad opet? — zaviknuo ujak — šta se dogodilo? Ta govori, razbojnice!

— Foma Fomič mi je naložio da dođem ovamo; i oni dolaze za nama — odgovori tužni Gavrila — ja na ispit, a on...

— A on?

— Plesao je — odgovori Gavrila plačnim glasom.

— Plesao! — uzviknuo prestravljeni ujak.

— Plesao! — zaviknuo Falalej jecajući.

— Komarinskoga?[41]

— Ko-ma-rinskoga.

— A Foma Fomič te zatekao?

— Za-te-kao!

— Dotukli me! — zaciknuo ujak — ode moja glava! — i obadvjema se rukama uhvati za glavu.

— Foma Fomič! — javi Vidopljasov, ušavši u sobu.

Vrata se otvorila i Foma Fomič glavom osvanuo pred zapanjenim društvom.

VI

O BIJELOM BIKU I KOMARINSKOM SELJAKU

Ali prije nego što će mi biti čast da čitaocu osobno predstavim Fomu Fomiča, koji je ušao, smatram za prijeko potrebno da kažem nekoliko riječi o Falaleju i da objasnim kakva je zapravo bila strahota u tom što je plesao komarinskcga seljaka, a Foma Fomič ga zatekao u tom veselom poslu. Falalej je bio vlasteoski dječak, siroče od kolijevke i krsno kumče pokojne žene moga ujaka. Ujak ga je vrlo volio. To je već samo po sebi bilo dovoljno da je Foma Fomič, kad se je preselio u Stepančikovo i upokorio ujaka, zamrzio njegova ljubimca Falaleja. Ali dječak se nekako osobito svidio generalici, te je unatoč gnjevu Fome Fomiča ostao gore, uz gospodu; to je tražila sama generalica, pa Foma popustio, ali je u srcu zadržao uvredu — sve je držao za uvredu — i zbog nje se u svakoj prilici svetio dječaku, koji nije bio ništa kriv. Falalej je bio neobično lijep. Lice mu bješe djevojačko, kao u krasne seoske djevojke. Generalica ga je njegovala i mazila, pazila ga kao lijepu, skupocjenu igračku, pa i ne zna se koga je više voljela: ili maljucno kudravo psetance Ami, ili Falaleja. Govorili smo već o njegovoj odjeći, koja je bila njen izum. Gospođice su mu davale pomadu, a vlasuljar Kuzma morao je o blagdanima da mu nakovrča kosu. Taj je dječak bio neko čudno stvorenje. Ne bi ga se moglo nazvati potpunim idiotom, ili blesanom, ali je bio toliko naivan, toliko otvoren i prostodušan da ga se ponekad zaista moglo smatrati za luđačića. Ako mu se prisnije san, odmah ide gospodi da ga pripovijeda. Plete se gospodi u razgovor i ne mari što ih prekida. Pripovijeda im štošta što se nikako ne smije pripovijedati gospodi. Najiskrenije zaplače kad gospođa pada u nesvijest, ili kad mu gospodara preko svake mjere izgrde. Svaka ga nesreća žalosti. Ponekad pristupa generalici, ljubi joj ruke i moli je

neka se ne srdi — i generalica mu velikodušno oprašta te smionosti. Veoma je osjećajan, dobar i krotak kao janje, veseo kao sretno dijete. Sa stola mu daju poklone.

Uvijek stoji iza generaličine stolice i strahovito voli šećer. Kad mu dadu šećera, odmah ga zagriza svojim jakim zubima, bijelima kao mlijeko, i neopisivo mu se zadovoljstvo blista u veselim, modrim očima i po cijelom ljepuškastom licu.

Dugo se srdio Foma Fomič; ali kad je napokon smislio, odlučio odjednom da bude Falaleju dobrotvor. Najprije izgrdio ujaka što ne mari za obrazovanje kućne družine, a onda odlučio da će odmah učiti jadnika dječaka moralnosti, lijepim manirima i francuskom jeziku. »Šta!« — govorio je, braneći svagda nezgrapnu misao (misao koja i nije pala na pamet jedinomu jedincatomu Fomi Fomiču, što zasvjedočava pisac ovih redaka) — »šta! on je vazda gore uz svoju gospodaricu; odjednom će ona zaboraviti da on ne zna francuski, te će mu kazati, na primjer, done mua mon mušuar[42] — pa on treba odmah da se snađe i da je odmah posluži!« Ali kako se razabralo, ne samo da Falaleja nisu mogli da nauče francuski nego je i kuhar Andron, njegov ujak, koji je nesebično nastojao da ga nauči ruskoj pismenosti, već odavno digao ruke od toga i spremio abecedu na policu. Falalej je bio toliko tup za knjišku obuku da nije razumijevao ama baš ništa. Štaviše, iz toga se izlegla čak pripovijest. Družina se počela Falaleju rugati da je Francuz, a starac Gavrila, isluženi ujakov sobar, usudio se otvoreno poricati korist od učenja francuske pismenosti. Dopro glas do Fome Fomiča, i on se rasrdio pa za kaznu prisilio samoga opirača, Gavrilu, da uči francuski. Odatle se eto i izlegla cijela ta priča o francuskom jeziku, što je toliko rasrdila gospodina Bahčejeva. Što se tiče manira, bilo je još gore; Foma nije nikako mogao da po svojoj volji obrazuje Falaleja, koji je unatoč zabrani dolazio svako jutro da mu pripovijeda svoje sne, što je, opet, Foma Fomič smatrao za posve nepristojno i suviše prisno. Adi Falalej je tvrdokorno ostajao Falalej. Razumije se da je za sve to najviše izvlačio ujak.

— Znate li, znate li šta je danas učinio? — ponekad viče Foma, radi većega dojma, odabravši vrijeme kad su svi na okupu. — Znate li, pukovniče, do čega dovodi vaše sustavno maženje? Danas je

požderao komad piroga koji ste mu dali za stolom, i znate li šta je poslije kazao? Hodi amo, hodi amo, nezgrapna dušo, hodi amo, idiote, ti rumena nakarado!...

Falalej prilazi, plače, otire obadvjema rukama oči.

— Šta si kazao kad si požderao svoj pirog? Ponovi pred svima!

Falalej ne odgovara i prolijeva gorke suze.

— Ja ču, dakle, kad je tako, kazati mjesto tebe. Lupio si se po natrpanom, nepristojnom trbuhu te si rekao: »Nabokao sam se piroga kao Martin sapuna!« Molim vas, pukovniče, zar se takvim frazama govori u obrazovanom društvu pogotovo u višem? Jesi li ti to kazao ili nisi? Govori!

— Jesam!... — potvrđuje Falalej i jeca.

— E, reci mi, dakle, sada: zar Martin jede sapun? Gdje si zapravo vidio toga Martina koji jede sapun? Ded govori, pričaj mi o tom fenomenalnom Martinu!

Šutnja.

— Tebe pitam — navaljuje Foma — tko je zapravo taj Martin? Hoću da ga vidim, hoču da se upoznam s njim. Tko je on dakle? Registrator, ekonom, Pošehonac, pjesnik, capitaine d'armes, vlasteoski sluga — ta netko mora da bude. Odgovaraj!

— Vlaste-oski slu-ga — odgovara napokon Falalej i neprestano plače.

— Čiji? U koje gospode?

Ali Falalej ne zna da kaže u koje gospode. Razumije se, završuje se time da Foma rasrđen bježi iz sobe i viče da su ga uvrijedili; generalicu počinju spopadati napadaji, a ujak proklinje čas kad se rodio, moli sve za oproštenje i sve do noći hoda na prstima po svojim sobama.

Kao navlas dogodilo se da je sutradan, poslije zgode s Martinovim sapunom, Falalej kad je izjutra donio Fomi Fomiču čaj i več bio zaboravio i Martina i sav jučerašnji jad, njemu ispričao da je sanjao o bijelom biku. Samo je još to trebalo! Fomu Fomiča spopalo neopisivo negodovanje, pozvao odmah ujaka i počeo ga na pasja kola grditi radi nepristojna sna što se prisnio njegovu Falaleju. Upotrijebila se sada stroga sredstva i Falaleja kaznili, klečao je u kutu. Strogo mu zabranili da ne smije sanjati takve proste, seljačke sne. »Imam za što da se srdim« — govorio je Foma — »osim toga,

ne bi zapravo smio da mi dolazi sa svojim snima, pogotovo s bijelim bikom; osim toga — priznajte i sami, pukovnice, šta je bijeli bik nego dokaz prostaštva, neukosti, surovosti našega neotesanoga Falaleja? Kakve misli, takvi i sni. Zar nisam govorio već odavno da od njega neće ništa postati i da ga nije trebalo ostavljati gore, kod gospode? Nikad, nikad nećete vi tu besmislenu, prostonarodnu dušu preobraziti u išta uzvišeno, poetsko. »Zar ne možeš — nastavio, obraćajući se Falaleju — zar ne možeš sanjati štogod lijepo, nježno, oplemenjeno, kakav przior iz finoga društva, na primjer, pa ma i gospodu kako se kartaju, ili dame kako se šetaju po lijepu vrtu?« Falalej mu obećao da će na noć zacijelo vidjeti gospodu ili dame kako se šetaju po krasnu vrtu.

Kad je Falalej lijegao, u suzama je molio Boga za to i dugo mislio šta bi uradio da ne vidi prokletoga bijeloga bika. Ali čovječje su nade varave. Kad se sutradan izjutra probudio, spopade ga užas kad se sjeti da je i opet cijelu noć sanjao o mrskom bijelom biku, a nije mu se prisnila ni jedna dama koja se šeta po lijepu vrtu. Ovaj put su posljedice bile osobite. Foma Fomič rekao odlučno da nipošto ne vjeruje u to, u to da bi se tako mogao ponavljati san, nego da je Falaleja namjerice naputio tkogod od ukućana, a možda i sam pukovnik, da naprkosi Fomi Fomiču. Bilo je mnogo krike, prijekora i suza. Pred veče počela generalica kunjati; i sva se kuća snuždila. Nisu se više ni nadali da će Falalej na noć, dakle treće noći, svakako ugledati štogod iz višega društva. Ali kako su se svi odreda zgražali kad je Falalej cijelu sedmicu bez prestanka, svake bogovetne noći, neprestano viđao bijeloga bika, i jedino samo bijeloga bika! O višem društvu ni spomena. Ali najzanimljivije je bilo to što se Falalej nikako nije dosjetio da slaže, da jednostavno kaže kako nije vidio bijeloga bika nego, na primjer, kočiju, u kojoj su bile sve same dame i Foma Fomič; pogotovu, jer u takvu škripcu ne bi baš ni bio veliki grijeh slagati. Ali Falalej je bio toliko iskren da nikako nije znao da slaže, sve da je i htio. O tome mu nisu ni natucali. Svi su znali da bi se već u prvom trenutku izdao, i da bi ga Foma FomiČ odmah ulovio u laži. Šta da se radi? Ujakov je položaj postajao nepodnosiv. Falalej je bio posve nepopravljiv. Jadni dječak počeo i mršaviti od jada. Ključarica je Malanja tvrdila da su ga urekli i poškropila ga vodom iz kuta pod

ikonama. U tom korisnom poslu sudjelovala je i milosrdna Praskovja Iljinična. Ali ni to nije pomoglo. Nije pomagalo ništa!

— Ta vrag ga odnio, prokletoga — pripovijeda Falalej — svake mi se noći prisniva! Svaki se put naveče molim: »Ne sni mi se, snu o bijelom biku, ne sni mi se, snu o bijelom biku! Ali evo njega svejednako, prokletoga, stoji preda mnom, velik, rogat, tupih labrnja, u-u-u!«

Ujak je bio očajan. Ali na svu sreću, Foma Fomič odjednom kao da je zaboravio bijeloga bika. Dabome, nitko nije vjerovao da Foma Fomič može zaboraviti nešto tako važno. Svi su u strahu mislili da on bijeloga bika čuva za poslije, i da će ga pokazati u prvoj zgodnoj prilici. Kasnije doznaše da Fomi Fomiču u to vrijeme nije bilo do bijeloga bika: zaokupili ga drugi poslovi, druge brige; druge su zamisli dozrijevale u njegovoj probitačnoj i misaonoj glavi. Zato je, eto, i pustio Falaleju neka u miru odahne. S Falalejem odahnuli i svi ostali. Momak se razveselio, čak i počeo zaboravljati šta je bilo; pa i bijeli mu se bik javljao sve rjeđe i rjeđe, iako je još ponekad podsjećao na svoje fantastično postojanje. Jednom riječju, sve bi dobro prošlo da na svijetu nije postojao komarinski ples.

Mora se napomenuti da je Falalej izvrsno plesao; to mu je bila najveća sposobnost, čak i u neku ruku njegovo zvanje; plesao je odlučno, neobično živahno, ali osobito je volio plesati »komarinskoga seljaka«. Ne zato što je neobično volio lakoumne i posve neobjašnjive postupke toga vjetrenjastoga seljaka — ne, volio je plesati komarinski ples jedino zato što nikako nije mogao slušati komarinskoga seljaka da uz tu glazbu ne zapleše. Dva-tri lakaja, pa i nekoliko družinskih dama sastajalo se katkad naveče gdjegod na najstražnjoj čistini na vlasteoskom imanju, podalje od Fome Fomiča; započinjala se glazba, plesanje, a pred kraj bi svečano dolazio na red i komarinski ples. Orkestar su sačinjavale dvije balalajke, gitara, gusle i bubanj, a njime je izvrsno upravljao konjušnik Mitjuška. Trebalo je vidjeti šta onda radi Falalej: pleše, i ne zna više za sebe, dok ga ne izdaju i posljednje sile, a društvo ga potiče krikom i smijehom; pocikuje on, viče, grohotom se smije, plješće dlanovima; igra kao da ga nosi tuđa, neznana sila, kojoj ne može da odoli, tvrdokorno se upinje da stigne sve brži i brži tempo vratolomna motiva, a petama gruha o zemlju. To su bili časovi njegova istinskog

užitka; i sve bi to teklo radosno i veselo da glas o komarinskom seljaku nije dospio napokon i do Fome Fomiča.

Foma Fomič zamro i odmah poslao po pukovnika.

— Htio sam doznati od vas samo jedno, pukovniče — započeo Foma — jeste li se zakleli da ćete dokraja upropastiti toga nesretnoga idiota, ili nećete dokraja? U prvom slučaju uklanjam se odmah; ako pak nećete dokraja, onda ja...

— Ta šta je? Šta se dogodilo? — zaviknuo uplašeni ujak.

— Pitate šta se dogodilo? Pa znate li vi da on pleše komarinski ples?

— E... pa šta je?

— Kako, pa šta je? — zaciknuo Foma. — I to govorite vi — vi, njihov gospodar i donekle otac! Ta možete li nakon toga zdravo suditi o tom šta je komarinski ples? Znate li da ta pjesma prikazuje odurna seljaka koji se u pijanstvu drznuo počiniti najnemoralnije djelo? Znate li na šta je napala ta razuzdana seljačina? Pogazio je najdragocjenije veze, štono riječ, istoptao ih svojim seljačkim čizmetinama koje su naučene da gaze jedino po podu u krčmi. Ne shvaćate li da svojim odgovorom vrijeđate moje najplemenitije osjećaje? Shvaćate li da ste svojim odgovorom osobno uvrijedili mene? Shvaćate li to ili ne shvaćate?

— Pa, Foma... Ta to je, Foma, samo pjesma...

— Šta, samo pjesma! I vi se ne stidite priznati meni da tu pjesmu znate — vi, član odlična društva, otac čestite i nedužne djece, a uz to još pukovnik! Samo pjesma! A ja sam uvjeren da je ta pjesma spjevana po istinskoj zgodi! Samo pjesma! A koji čestiti čovjek ne umire od stida ako mora priznati da zna tu pjesmu, da je makar ikad čuo tu pjesmu? Koji, koji?

— Pa, pa eto i ti je, Foma, znaš kad pitaš — prostodušno odgovorio zbunjeni ujak.

— Šta! Ja je znam? Ja... ja... dakle! Uvrijedili ste me! zaviknuo odjednom Foma, skočivši sa stolice i gušeći se od ljutine. Nije se nikako nadao takvu poraznu odgovoru.

Neću opisivati gnjeva Fome Fomiča. Pukovnika sramno otjeraše ispred očiju čuvara morala zbog nepristojna i nedomišljata odgovora. Ali se otad Foma Fomič zakleo: da će Falaleja zateći na mjestu zločina, kad bude plesao komarinski ples. Uveče je, kad su svi mislili

da se nečim bavi, izlazio kradom u vrt, obilazio povrtnjake i sakrivao se u konoplju, odakle se mogla u daljini vidjeti ona čistina na kojoj se održavaju plesovi. Vrebao je jadnika Falaleja kao lovac ptičicu, i uživao pri pomisli kakvu će galamu, ako mu to uspije, dići na svu kuću i osobito na pukovnika. Napokon je njegovo neumorno nastojanje urodilo plodom: zatekao je komarinskoga seljaka! Sad je bilo razumljivo zašto je ujak čupao kosu kad je ugledao Falaleja kako plače i čuo kako Vidopljasov najavljuje Fomu Fomiča, koji je tako nenadano i u tako nezgodan čas glavom osvanuo pred nama.

VII

FOMA FOMIČ

Sa živom sam radoznalošču promatrao toga gospodina. Gavrila ga je pravo okrstio odurnim čovječuljkom. Foma je malena rasta, blijedoplav i prosijed, kukasta nosa i pun sitnih borica po cijelom licu. Na podbratku mu je pokrupna bradavica. Ima mu blizu pedesetak godina. Ušao je tiho, odmjerenim koracima, oborenih očiju. Ali lice i cijela njegova umišljena figurica odaju najbezobrazniju samosvijest. Na moje čudo, došao je u kućnoj halji, doduše inozemna kroja, ali ipak u kućnoj halji i čak u papučama. Ogrličica na košulji nije mu ovezana ovratnikom, nego zavrnuta à l'enfant;[43] to daje Fomi Fomiču neobično glup lik. Došao do praznoga naslonjača, privukao ga stolu i sjeo bez ijedne riječi. Za tren nestalo svega meteža, sve maloprijašnje uzrujanosti. Svi se tako stišali te bi se čula i muha da proleti. Generalica se primirila kao jagnješce. Sva ropska pokornost te jadne idiotkinje prema Fomi Fomiču izbila sada na vidjelo. Nije mogla da se nagleda svoga miljenika, upila se očima u njega. Gospođica Perepelicina kesi zube, tare ruke, a jadna Praskovja Iljinična očito dršće od straha. Ujak se odmah uzmuhao.

— Čaja, čaja, sestrice! Samo nešto slađe, sestrice; Foma Fomič voli poslije sna nešto slađi čaj. — Je li, Foma, tebi nešto slađi?

— Nije meni sada do vašega čaja! — progovorio Foma polagano i dostojanstveno, pa zabrinuta lica mahnuo rukom. — Vi biste uvijek htjeli da bude ponešto slađe!

Zaokupile su me neobično te riječi i Fomin ulazak, neobično smiješan zbog svoje sitničave važnosti. Zanimalo me je da doznam, dokle će, do koje mjere će taj gospodinčić, koji se uznesao, u svojoj bezobraštini zaboraviti na pristojnost.

— Foma! — zaviknu ujak — da ti predstavim: moj nećak Sergej Aleksandrevič! Baš je došao.

Foma Fomič ga promjerio od glave do pete.

— Čudim se kako me, pukovniče, svagda volite nekako sustavno prekidati — izgovori nakon odmjerene šutnje, a da na me nije obratio ni najmanje pažnje. — Govori vam se o poslu, a vi bogzna o čemu... raspravljate... Jeste li vidjeli Falaleja?

— Jesam, Foma...

— A, vidjeli ste ga! Ja ću vam ga, dakle, opet pokazati ako ste ga vidjeli. Uživajte u svojem djelu... u moralnom smislu. — Hodi ovamo, idiote! Hodi ovamo, holandeska rugobo! Pa, hodi, hodi! Ne boj se!

Falalej prišao, jecajući, otvorenih usta i gutajući suze. Foma Fomič ga gleda uživajući.

— Namjerice sam ga okrstio holandeskom rugobom, Pavle Semjoniču — reći će, a razvalio se u naslonjaču i malo se okrenuo prema Obnoskinu koji je sjedio do njega — ai uopće, znate, ne smatram za potrebno da imalo ublažujem svoje izraze. Istina je istina. A čime mu drago prikrivati blato, blato ipak ostaje blato. Čemu bih i nastojao da ublažujem? Da varam i sebe i svijet! Jedino u glupoj uglađenoj tikvi mogla se je roditi potreba takvih besmislenih pristojnosti. Kažite — želim da vi prosudite — ima li na toj nakaradi išta lijepo? Ja mislim: visoko, krasno, uzvišeno, a ne kakvugod crvenu njušku.

Foma Fomič govori tiho, odmjereno i nekako veličanstveno ravnodušno.

— Išta krasno? — odgovorio Obnoskm nekako bezočno nehajno. — Meni se čini, to je naprosto omašan komad rostbeafa — i ništa više...

— Prilazim danas ogledalu i gledam se u njemu — nastavio Foma, svečano ispuštajući zamjenicu ja. — Nipošto ne smatram sebe za ljepotana, ali sam i nehotice došao do zaključka da u tom sivom oku ima ipak nešto po čemu se razlikujem od kakvagod Falaleja. To je misao, život, um u tom oku! Ne hvalim se baš sobom.

Govorim uopće o našem staležu. Šta mislite sada: može li biti barem neki komadić, barem neki djelić duše u tom živom beefsteaku? Ne može, i, zaista, pazite, Pavle Semjoniču, kako u tih ljudi, koji su sasvim lišeni misli i ideala, kako je u njih svagda odurno svježa boja lica, prosto i glupo svježa! Želite li doznati stupanj njegova uma? Hej ti, stavko! Ded priđi nešto bliže da ti se nadivimo! Šta si zinuo? Misliš li progutati kita, je li? Jesi li krasan? Odgovaraj: jesi li krasan?

— Je-sam! — odgovori Falalej prigušeno ridajući.

Obnoskin da pukne od smijeha. Osjećao sam da počinjem drhtati od ljutine.

— Jeste li čuli? — nastavio Foma, svečano se obraćajući Obnoskinu. — Čut ćete još koješta! Došao sam da ga ispitam. Vidite, Pavle Semjoniču, ima ljudi koji žele da iskvare i upropaste toga jadnoga idiota. Možda je moje mišljenje strogo, možda se varam; ali govorim o ljubavi za čovječanstvo. On je maloprije plesao najnepristojniji od svih plesova. Nitko ovdje ne haje za to. Pa, evo, poslušajte sami. Odgovaraj: šta si radio maloprije? Odgovaraj, dakle, odgovaraj odmah — čuješ li?

— Ple-sa-o sam... — izgovorio Falalej sve jače ridajući.

— A šta si plesao? Kakav ples? Ded govori!

— Komarinskoga...

— Komarinskoga! A tko je taj komarinski? Šta je komarinski? Zar mogu išta razumjeti iz toga odgovora? Ded, uputi nas: tko je taj tvoj komarinski?

— Seljak...

— Seljak! Samo seljak? Čudim se! Dakle znamenit seljak! To je dakle neki čuveni seljak kad o njem sastavljaju već pjesme i igre? Ded, odgovaraj dakle!

Foma je osjećao potrebu udarati nekog na muke. Počne se igrati sa syojom žrtvom kao mačka s mišem; ali Falalej šuti, cmizdri i ne razumije pitanja.

— Ta odgovaraj! — navaljuje Foma — pitam te, kakav je to seljak? Govori dakle!... Je li vlasteoski, državni, slobodnjak, obvezanik, crkveni kmet? Mnogo ima seljaka...

— Cr-kve-ni...

— A, crkveni! Čujete li, Pavle Semjoniču? Nova povijesna činjenica: komarinski seljak je crkveni. Hm!... Pa, a šta radi taj

crkveni seljak? Za kakva ga junačka djela tako opijevaju i... izigravaju?

Pitanje je bilo škakljivo, a jer se ticalo Falaleja, i opasno.

— Pa vi... vi... ipak... — napomenuo Obnoskin, a pogledao svoju mamicu koja se počela nekako osobito vrckati na divanu. Ali šta se moglo uraditi. Hirovi Fome Fomiča smatrali su se za zakon.

— Molim vas, ujo, ako ne ušutkate toga glupana, ta on... čujete li našta on cilja. Falalej će bubnuti štogod, uvjeravam vas... — šapnuo sam ujaku koji se je zbunio i nije znao na šta bi se odlučio.

— Da ti, Foma, ipak... započe on — evo da ti predstavim, Foma: moj nećak, mladić, bavio se mineralogijom.

— Molim vas, pukovniče, ne prekidajte me vašom mineralogijom, o kojoj vi, koliko je meni poznato, ne znate ništa, a možda i drugi isto tako. Nisam dijete. On će mi odgovoriti da se taj seljak, mjesto da radi za dobro svoje porodice, opio, zapio u krčmi kožuh i pijan potrčao ulicom. U tom i jest, kako je poznato, sadržaj te pjesme koja veliča pijanstvo. Ne brinite se, sada on zna šta treba da odgovori. Ded, odgovaraj dakle: šta je uradio taj seljak? Ta ja sam te uputio, u usta sam ti metnuo. Hoću da čujem baš od tebe samoga: šta je uradio, čime se je proslavio, čime je zaslužio takvu besmislenu slavu da o njemu već pjevaju trubaduri? Dakle?

Nesretni se Falalej tužno ogledava uokolo, pa, u nedoumici šta bi kazao, otvara i zatvara usta, kao karaš, izvučen iz vode na pijesak.

— Stid me je kazati! — riknuo napokon posve očajan.

— A! Stid te kazati! — riknuo Foma pobjednički. — Eto, taj sam odgovor i tražio, pukovniče! Stid je kazati, a nije stid činiti? Eto moralnosti koju ste vi zasijali, koja je izrasla i koju vi sada... zalijevate. Ali čemu da gubimo riječi! Odlazi sad u kuhinju, Falaleju. Sada ti neću ništa reći iz poštovanja prema društvu; ali još danas, još danas ćeš biti ljuto i bolno kažnjen. Ako pak ne bude tako nego te opet zamijenim ja, onda ti ostani ovdje i zabavljaj svoje gospodare komarinskim, a ja ću još danas otići iz ove kuće! Dosta! Rekoh! Odlazi!

— Ta vi baš, čini mi se, strogo... — promrmljao Obnoskin.

— Tako je, tako, tako!... — uzviknuo ujak, ali se trgnuo i zašutio. Foma ga mrko pogleda ispod oka.

— Čudim se, Pavle Semjoniču — nastavi on — a šta nakon toga rade svi ti današnji književnici, pjesnici, učenjaci, mislioci? Kako ne obraćaju pažnju na to kakve pjesme pjeva ruski narod i uz kakve pjesme pleše ruski narod? Šta su radili dosad svi ti Puškini, Ljermontovi, Borozdne?[44] Čudim se. Narod igra komarinskoga, tu apoteozu pijanstva, a oni pjevaju o nekim potočnicama! Zašto ne pišu više moralnih pjesama za narod i ne ostave svoje potočnice? To je socijalno pitanje! Neka mi prikažu seljaka, ali oplemenjena seljaka, štono riječ, pučanina, a ne seljaka. Neka mi prikažu toga seoskoga mudrijaša u priprostoti njegovoj, hajde, makar i u likovim opancima — pristajem i na to — ali puna puncata vrlina, kojima bi — ja to smiono kažem — mogao da zavidi i kakav odviše slavljeni Aleksandar Makedonski. Ja znam Rusiju, i Rusija zna mene, zato i govorim to. Neka mi oni prikažu toga seljaka, kako je možda opterećen porodicom i sjedinama, u zagušljivoj kolibi, možda još i gladan, ali zadovoljan, ne ropće, nego blagosilja svoju siromaštinu i ravnodušan je prema bogataškom zlatu. Neka se bogatašu gane duša i neka mu on sam donese napokon svoje zlato; neka se čak tom prilikom združi seljakova vrlina s vrlinama njegova gospodara, možda čak i dostojanstvenika. Seljak i dostojanstvenik, toliko rastavljeni na društvenim stepenicama, sjedinjuju se najzad u vrlinama — to je visoka misao! A šta mi to vidimo? S jedne strane potočnice, a s druge strane ispao onaj iz krčme i trči ulicom sav u dronjcima! Pa, šta tu ima, recite, poetskoga? U čemu da uživate? Gdje je um? Gdje je gracija? Gdje je moral? Ne mogu da dokučim!

— Za takve riječi, Foma Fomiču, dugujem ti sto rubalja! — izgovorio Ježevikin oduševljeno.

— Ta vraga će ćelavoga dobiti od mene — šapnuo mi kradom. — Polaskaj, polaskaj!

— Pa, da... to ste dobro prikazali — progovori Obnoskin.

— Tako je, tako, tako! uzviknu ujak koji je slušao vrlo pažljivo i slavodobitno me gledao.

— Kakva se tema rasprela! — šapnuo mi tarući ruke. — Mnogostran razgovor, vrag ga odnio! Foma Fomiču, evo mojega nećaka — dometnuo ganut. — I on se bavio književnošću — predstavljam ga.

Foma Fomič, kao i prije, nije obraćao ni najmanje pažnje na ujakovo predstavljanje.

— Za boga miloga, ne predstavljajte me više! Ozbiljno vas molim — šapnem ujaku odrješito.

— Ivane Ivaniću! — započeo odjednom Foma, obraćajući se Mizinčikovu i pozorno ga gledajući — evo, govorili smo sada; šta vi mislite?

— Ja! Mene pitate? — u čudu se ozvao Mizinčikov, baš kao da su ga tek probudili.

— Jest, vas. Pitam vas zato jer cijenim mišljenje doista umnih ljudi, a ne makar kakvih problematičnih umnika koji su umni jedino po tome što ih neprestano predstavljaju kao umnike, kao učenjake, a ponekad ih i naročito naručuju da ih pokazuju u daščari ili u nečemu nalik na to.

Strelica je bila uperena pravo u mene. Ipak nije bilo sumnje da je Foma Fomič, koji nije pokazao ni najmanje zanimanje za mene, zapodjeo sav taj razgovor o literaturi jedino radi mene, da zaslijepi, uništi, zgazi na prvom koraku petrogradskoga učenjaka, umnika. Ja barem nisam sumnjao o tom.

— Ako biste htjeli znati moje mišljenje, to se ja... ja slažem s vašim mišljenjem — odgovorio Mizinčikov blago i preko volje.

— Vi se uvijek slažete sa mnom! I muka me hvata — pripomenu Foma. — Reći ću vam otvoreno, Pavle Semjoniču — nastavi nakon kratke šutnje, opet se obraćajući Obnoskinu — ako i cijenim zbog čega besmrtnoga Karamzina,[45] ne cijenim ga ni zbog povijesti, ni zbog »Marfe Posadnice«, ni zbog »Stare i nove Rusije«, nego baš zato jer je napisao »Frola Silina«: to je uzvišen ep! To je pravo narodno djelo i neće umrijeti dok je svijeta i vijeka! Najuzvišeniji ep!

— Tako je, tako, tako! Uzvišena epoha! Frol Silin, čovjek dobrotvor! Sjećam se; čitao sam, otkupio još dvije djevojke, onda podigao oči put neba i plakao. Uzvišena crta — potvrdio ujak sjajući od zadovoljstva.

Jadni ujak! Nikako nije mogao da se suzdrži a da se ne uplete u učeni razgovor. Foma se zlobno osmjehnuo, ali ošutio.

— Ali i danas pišu zanimljivo — oprezno se umiješala Anfisa Petrovna. — Evo, na primjer, »Briseljske tajne«.

— Ne bih rekao — dometnuo Foma kao da žali. — Čitao sam nedavno jednu pjesmu... Pa šta je! »Potočnice!« A ako hoćete, od novijih mi se najviše sviđa »Prepisivač«[46] — lako pero!

— »Prepisivač!« — uzviknula Anfisa Petrovna: — to je onaj koji časopisu piše pisma? Ah, kako je to divno! Kakva igra riječima!

— Tako je, igra riječima. On se, da tako reknem, igra perom. Neobična lakoća pera!

— Jest; ali je on cjepidlaka — nehajno priklopio Obnoskin.

— Cjepidlaka je cjepidlaka, ne poričem; ali draga cjepidlaka, ali dražesna cjepidlaka! Dakako, nijedna njegova ideja ne može izdržati temeljite kritike, ali te lakoća zanosi! Brbljavac je — priznajem, ali drag brbljavac, ali dražesten brbljavac! Sjećate li se, na primjer, on u književnom članku objavljuje da ima imanja?

— Imanja? — prihvatio ujak — to je dobro. U kojoj guberniji?

Foma zastao, uporno pogledao ujaka i nastavio istim tonom:

— De, recite u ime zdrave pameti: zašto bih ja, čitatelj, morao znati da on ima imanja? Ako ih ima — ja vam to čestitam! A kako je to lijepo, kako je to šaljivo opisano. On se odlikuje oštroumnošću, brizga oštroumnost, vri. To je neki Narzan[47] oštroumnosti! Da, eto kako treba pisati! Čini mi se da bih baš tako pisao kad bih se odlučio da pišem za časopise...

— Možda još i bolje — smjerno priklopio Ježevikin.

— Štaviše, ima nešto melodično u stilu! — potvrdio ujak.

Foma Fomič nije najzad otrpio.

— Pukovniče — reći će — ne bih li vas smio zamoliti — dabome, koliko mogu obzirnije — ne ometajte nas i dopustite da na miru dovršimo svoj razgovor. Vi ne možete raspravljati o našem razgovoru, ne možete! Ne kvarite dakle naš ugodni literarni razgovor. Bavite se gospodarstvom, pijte čaj, ali... pustite literaturu na miru. Neće ona ništa izgubiti zbog toga — uvjeravam vas!

To je već prevršilo svaku drskost! Nisam znao šta da mislim.

— Ta ti si, Foma, sam govorio da je melodično — tužno izgovori zbunjeni ujak.

— Jest. Ali sam govorio kao poznavalac toga, ja sam govorio u pravi čas; a vi?

— Da, mi smo pametno govorili — prihvatio Ježevikin motajući se oko Fome Fomiča. — Pameti imamo tek mrvičak, treba da je posuđujemo, dostajat će nam jedva jedvice za dva ministarstva, a ako ne bude, i s trećim ćemo izići na kraj — eto, kako je u nas!

— Eto, opet sam dakle bubnuo! — završio ujak i osmjehnuo se svojim dobrodušnim smiješkom.

— Barem priznajete — napomenuo Foma.

— Ništa, ništa, Foma — ja se ne srdim. Znam da me kao prijatelj zaustavljaš, kao rođeni, kao brat. To sam sam dopustio tebi, štaviše, zamolio sam te! Tako valja, tako valja! To je i po me samo korisno! Zahvaljujem i iskoristit ću to!

Gubio sam strpljivost. Sve što sam dosad po čuvenju znao o Fomi Fomiču činilo mi se nekako pretjeranim. Ali sad, kad sam sve vidio sam, u zbilji, nisam mogao da se načudim. Nisam vjerovao sebi; nisam mogao da razumijem takvu drzovitost, takvu bezobraznu samovolju s jedne strane i takvo dobrovoljno ropstvo, takvu lakovjernu dobrodušnost s druge strane. Ali i ujak se smeo od takve drzovitosti. Bilo je to očito... Gorio sam od želje da se kakogod zakvačim s Fomom, da se sukobim s njim, da ga nagrdim što žešće — pa kud puklo da puklo! Ta me je misao oduševila. Tražio sam priliku, pa sam u tom očekivanju potpuno iskrhao obod na šeširu. Ali prilike ne bi: Foma nije nikako htio da me primijeti.

— Istinu, istinu govoriš, Foma — nastavio ujak, nastojeći svim silama da se ispravi i da bilo čime zabašuri neugodnost pređašnjega razgovora. — Ti to istinu krešeš, Foma. Hvala ti. Treba poznavati predmet, a tek onda govoriti o njemu. — Kajem se! Bio sam već počesto u takvoj prilici. Zamisli, Sergeju, jednom sam održao ispit... Vi se smijete! E pa evo! Bogami, održao sam ispit, pa šta. Pozvali me u jedan zavod na ispit i posadili uz ispitače, onako, iz počasti, bilo je suvišno mjesto. Čak sam se dakle, priznajem, i uplašio, spopao me neki strah: ne znam ama baš ni jedan predmet! Šta da radim? Eto, mislim, tebe će samoga potegnuti na ploču! Eto, a zatim — ništa, dobro je prošlo; čak sam i sâm zadavao pitanja, zapitao

sam: tko je bio Noem? Uopće, odgovarali su izvrsno; onda smo doručkovali i za napredak pili šampanjca. Odličan zavod!

Foma Fomič i Obnoskin valjali su se od smijeha.

— Pa sam se poslije toga i sam smijao — uzviknuo ujak, smijući se neobično dobrodušno i radujući se što su se svi razveselili. — Evo, Foma, kud puklo da puklo! Raspoložit ću sve vas, pripovijedit ću vam kako sam jednom nagrabusio... Zamisli, Sergeju, bili smo u posadi u Krasnogorsku...

— Dopustite da vas upitam, pukovniče, hoće li biti duga vaša pripovijest? — prekinuo ga Foma.

— Ah, Foma! Ta to je predivna pripovijest; prosto da pukneš od smijeha. Samo poslušaj: lijepo je to, bogami, lijepo. Pripovjedit ću kako sam nagrabusio.

— Svagda s uživanjem slušam vaše pripovijesti te vrste — izgovorio Obnoskin zijevajući.

— Nema druge, moramo slušati — zaključio Foma.

— Ta tako mi boga, vrlo će lijepo biti. Foma, želim pripovjediti kako sam jednom nagrabusio, Anfisa Petrovna. Poslušaj i ti, Sergeju, to je čak i poučno. Bili smo u posadi u Krasnogorsku — započeo ujak, sjajući od zadovoljstva, bujicom riječi i žustro, s bezbroj uvodnih rečenica, a tako je govorio svagda kad bi god započinjao da pripovijeda štogod da ugodi društvu. —Tek što smo došli, otišao sam naveče u kazalište. Neobično lijepa bila je glumica Kuropatkina; kasnije je pobjegla s konjičkim kapetanom druge klase Zverkovim, a nije ni dokraja odigrala komad; morali su dakle spustiti zastor... To jest, skot je bio taj Zverkov, i pio je, i kartao se, ali nije bio pijanac ali je volio provesti se s prijateljima. Ali, kad počne svojski piti sve zaboravi: gdje živi, u kojoj državi, kako se i sam zove. Jednom riječju, ama sve; ali je u suštini bio nadasve divan momak... Sjedim, dakle, u kazalištu. Između činova ustajem i sretnem se s nekadašnjim prijateljem Kornouhovim... Velim vam, momak, nema mu para. Istina, nismo se vidjeli već dobrih šest godina. Ali, bio je u ratu, na njemu vise križevi, sada je, čuo sam nedavno, već pravi savjetnik; prešao je u građansku službu, doslužio do visoka čina... Pa, razumije se, obradovali smo se. Preklapamo o ovom, o onom. A od nas sjede u loži tri dame; ona s lijeve strane je rugoba, kakva se na svijetu ne rađa... Kasnije sam doznao da je divna žena, majka

obitelji, usrećila je muža... E, a ja glupan bubnuo Kornouhovu: — »Je li, brate, znaš li kakvo je ovo strašilo?« — »Koja to?« — »Ta ova.« — »Pa to je moja sestrična.« — Pi, do vraga! Zamislite kako mi je bilo! Hoću da se popravim! »Ta nije, velim, nije ta. Kakve su oči u tebe! Eto ona koja sjedi s one strane: tko je ta?« — »To je moja sestra.« — Pi, ne bilo te! A sestra mu je, kao navlas, pravi pupoljčić, premilena; kako je odjevena: brošići, rukavičice, narukvičice — u jednu riječ, sjedi kao kerubinčić; kasnije se udala za neobično valjana čovjeka, Pihtina; pobjegla je s njim, vjenčali su se bez proševine; e, a sada je sve to kako treba da bude: i bogato žive; očevi ne mogu da im se naraduju!... Pa, eto, »nije ta!« vičem, a i sam ne znam kamo bih se djeo, »nije ta!« — »Je li ona koja je u sredini?« — »Jest, u sredini.« — »Pa, brate, to je moja žena...« Među nama, slastica, a ne ženica! To jest, cijelu bi je cjelcatu progutao od slasti... »Ta, velim, jesi li ikad vidio glupana? Pa evo ga pred tobom, i evo isto tu glave njegove: sijeci, ne žali!« On se smije. Poslije predstave me predstavio i valjda im ispripovijedao, obješenjak! Zacijelo su se nasmijale! I priznajem, nikad još nisam tako ugodno proveo vrijeme. Eto, brate Foma, kako ponekad možeš da nagrabusiš! Ha-ha-ha-ha!

Ali se uzalud smije jadni ujak; uzalud šiba uokolo svojim veselim, dobrim pogledom: mrtva šutnja bi odgovor na njegovu veselu pripovijest. Foma Fomič sjedi i mrko šuti, a s njim i svi ostali; samo se Obnoskin malko smješka, jer sluti kako će ujak biti pokaran. Ujak se zbunio i pocrvenio. To je Foma i želio.

— Jeste li završili? — zapita najzad, svečano se obraćajući zbunjenom pripovjedaču.

— Jesam, Foma.

— I radujete se?

— To jest, kako to da se radujem, Foma? tužno odgovorio jadni ujak.

— Je li vam sada odlanulo? Jeste li zadovoljni što ste omeli ugodan književni razgovor prijateljima, koje ste prekinuli i tim udovoljili svomu sitnom samoljublju?

— Ta okani se, Foma! Htio sam sve vas da razonodim, a ti...

— Da razonodite! — uzviknuo Foma i odjednom se neobično ražestio — ta vi ste kadri da navratite sjetu, a ne da razonodite! Ta

znate li da je vaša pripovijest bila gotovo nemoralna? Ne kažem nepristojna — to je samo po sebi... Kazali ste maloprije, s izuzetnom prostotom osjećaja, da ste se rugali nedužnosti, plemenitoj plemkinji, jedino zato jer nije imala čast da vam se svidi. I nas ste, nas ste htjeli primorati da se smijemo, to jest, da odobravamo prostu i nepristojnu djelu, i sve jedino zato jer ste domaćin u ovoj kući! Od volje vam, pukovniče, možete naći ulizica, čankoliza, drugara, možete ih čak i naručivati iz dalekih zemalja i tim uvećati svoju pratnju, na štetu iskrenosti i otvorenoj duševnoj plemenitosti; ali nikad neće Foma Opiskin biti ni vaš laskavac, ni čankoliz, ni ulizica! Ako nizašto drugo, za to vam jamčim!....

— Eh, Foma! Nisi me razumio, Foma!

— Jesam, pukovniče, odavno sam vas prokljuvao, znam vas skroz-naskroz. Vas izjeda najbeskrajnije samoljublje; vi težite za nedostiživom oštroumnosti, a zaboravljate da se oštroumnost tupi o težnji. Vi...

— Ta okani se, Foma, zaboga! Stidi se barem ljudi!...

— Ta žalost je gledati sve to, pukovniče, a kad gledaš, ne možeš da štitiš. Ja sam siromah, živim kod vaše majke. Mogu još da pomisle da vam se ulagujem svojom šutnjom; a neću da me kakav zeleniš drži za vašu ulizicu! Možda sam, kad sam maloprije ušao ovamo, čak i naročito pojačao svoju otvorenu iskrenost, možda sam naročito bio primoran da budem čak i surov, baš zato jer me dovodite u takvu priliku. Vi ste, pukovniče, odviše bahati prema meni. Mene mogu da drže za vašega roba, za gotovana. Uživate da me ponizujete pred neznancima, ali ja sam vam ravan, čujete li? Ravan u svakom pogledu. Možda čak ja činim vama uslugu time što živim kod vas, a ne vi meni... Mene ponizuju; moram dakle hvaliti sebe — to je prirodno! Ne mogu da ne govorim, moram da govorim, moram odmah da prosvjedujem, zato otvoreno i jasno izjavljujem da ste izuzetno zavidni! Vidite, na primjer, da je čovjek u priprostu, prijateljsku razgovoru nehotice pokazao svoje znanje, načitanost, ukus, vi se već, dakle, zlovoljite, ne možete se suzdržati. »De da i ja pokažem svoje znanje i ukus!« A kakav je u vas ukus, dopustite da kažem. Vi se u ono što je lijepo razumijete onoliko — oprostite mi, pukovniče — koliko se razumije, na primjer, vol u govedinu! To je

oštro, surovo — priznajem; ali je barem iskreno i istinito. To vi, pukovniče, nećete čuti od vaših laskavaca.

— Eh, Foma!...

— Baš i jest »eh, Foma!« Očito, istina nije perina. Pa, dobro; razgovorit ćemo se još o tom, a sada dopustite i meni da malo razonodim društvo. Ta nećete se isticati samo vi. Pavle Semjonoviču! Jeste li vidjeli to morsko čudo u ljudskom liku? Promatram ga već odavno. Zagledajte se u njega: taj hoće da me pojede živa živcata, svega.

Riječ je bila o Gavrili. Stari je sluga stajao na vratima i zaista žalosno gledao kako mu grde gospodara.

— I ja želim da vas razonodim predstavom, Pavle Semjonoviču. — Hej ti, zjako, dođi ovamo! Ta udostojte se primaknuti bliže, Gavrila Ignatjiču. — Ovo je, eto vidite, Pavle Semjoniču, Gavrila; zbog surovosti i za kaznu uči francuski. Ja kao Orfej ublažujem ovdje ljudima ćud, ali ne pjesmama, nego francuskim jezikom. — Pa, Francuzu, musju šematon — on ne trpi da mu se govori musju šematon — znaš li lekciju?

— Naučio sam napamet — odgovori Gavrila i obori glavu.

— A parle vu franse?[48]

— Vuj, musje, že le pari en pe...[49]

Ne znam je li tužan Gavrilin lik kad je izgovarao francusku rečenicu bio tomu uzrok ili su svi pogodili Fominu želju da se nasmiju, samo su svi prasnuli u smijeh čim je Gavrila maknuo jezikom. Čak i generalica se izvoljela nasmijati. Anfisa Petrovna se izvalila u naslonjač, sakriva se lepezom i pocikuje. Najsmješnije je bilo to što Gavrila, kad je vidio u šta se pretvorio ispit, nije istrajao, nego pljunuo i prijekorno izrekao: »Eto, kakvu sam sramotu doživio pod stare dane!«

Foma Fomič se trgnuo.

— Šta? Šta si kazao? Jesi li smislio da prostačiš?

— Nisam, Foma Fomiču — dostojanstveno odgovori Gavrila — moje riječi nisu prostaštvo, i ne dolikuje meni, seljaku, da prostačim tebi, rođenomu gospodinu. Ali svaki čovjek nosi na sebi lik božji, sliku i priliku Njegovu. Meni je već šezdeset i treća godina. Otac mi pamti izmeta Pugačova, a djeda je moga zajedno s gospodarom,

Matvejem Nikitičem — Bog im dao carstvo nebesko! — Pugačov objesio na istoj jasici, i zato je roditelja moga pokojni gospodar, Afanasij Matvejič, cijenio kudikamo više nego druge: služio je kao sluga, a umro je kao dvorski. A ja, gospodine, makar i bio vlasteoski kmet, ovakve sramote nisam još doživio otkad sam se rodio!

I pri posljednjim riječima Gavrila raširio ruke i oborio glavu. Ujak ga je uznemiren motrio.

— Ta nemoj, nemoj, Gavrila! — uzviknu — prođi se tolikih riječi! Nemoj!

— Ništa, ništa — reci će Foma a malo poblijedio i na silu se smješkao. — Neka govori; ta sve su to vaši plodovi...

— Sve ću pripovjediti — nastavio Gavrila neobično zanosno — ništa neću zatajiti! Ako mi ruke svezu, jezik neće! Ako se, Foma Fomiču, tebi i čini da sam gnusan čovjek, jednom riječju, rob, ipak je to i za me uvreda! Moram da ti dovijeka služim i da ti budem pokoran zato jer sam se u ropstvu rodio i svaku dužnost moram da vršim u strahu i trepetu. Kad ti sjedneš da pišeš knjigu, ne smijem puštati u sobu dosadijivca, jer je to moja prava dužnost. Ako treba da te poslužim, drage ću volje učiniti. A što da pod stare dane lajem prekomorskim jezikom i pred svijetom se sramotim! Ta ni u družinsku sobu ne smijem sada da siđem: »Ti si Francuz, govore, Francuz!« Ne, gospodaru, Foma Fomiču, nisam ja jedini, glupan, nego su već i dobri ljudi počeli govoriti u jedan glas da ste sada baš postali pakostan čovjek, a gospodar je naš pred vama što i malo dijete, da ste vi, doduše, po rodu jenaralski sin, a sami ste možda dotjerali gotovo do jenarala, ali ste takav pakosnik kakva mora valjda biti prava furija.

Gavrila završio. Ja sam se izbezumio od zanosa. Foma Fomič sjedi blijed od srdžbe usred sveopće zabune i kao da ne može još da se snađe od nenadanoga Gavrilina napadaja; kao da još u taj čas smišlja do kojega stupnja treba da se rasrdi? Napokon bukne.

— Šta! On se usudio da nagrdi mene — mene! Ta to je buna! — završtao Foma i skočio sa stolice.

Za njim skočila generalica i pljesnula rukama. Nastao metež. Ujak poletio da izgura prestupnika Gavrilu.

— U okove ga, u okove! — viče generalica. — Odmah ga pošalji u grad i strpaj, Jegoruška, u soldate! Ako to ne učiniš, nema ti moga

blagoslova. Odmah ga metni u klade i strpaj u soldate!

— Šta — viče Foma — rob! Kaldej! Hamlet! Usudio se da me nagrdi! On, on, otirač mojoj čizmi! On se usudio da mene nazove furijom?

Istupim naprijed neobično odriješito.

— Priznajem da se u ovoj zgodi posve slažem s Gavrilovim mišljenjem — reći ću, gledajući Fomi Fomiču pravo u oči i dršćući od uzbuđenja.

Toliko ga je presenetio taj ispad da u prvi mah, čini se, nije vjerovao svojim ušima.

— Šta je sad ovo? — uzviknuo napokon, bjesomučno poletio put mene i upio se u me sitnim svojim očima, zalivenim krvlju. Ta tko si ti?

— Foma Fomiču... — progovori sasvim zbunjeni ujak. — To je Serjoža, moj nećak...

— Učenjak! — zavapi Foma — to je dakle on, učenjak? Liberté-égalité-fraternitê![50] Žurnal de-débat![51] Nije, brate lažeš! Nije bila u Saskoj! Ovo nije Petrograd, nećeš prevariti! I marim ja za tvoj de-débat! Kod tebe je de-débat, a po našem izlazi: »Šta to, brate, treba!« Učenjak! Ali koliko ti znaš — ja sam sedam puta zaboravio! Eto, kakav si ti učenjak!

Da ga nisu zadržali, on bi, čini mi se, pesnicama navalio na mene.

— Pa on je pijan — rekoh, u nedoumici se ogledavajući uokolo.

— Tko? Ja? — izderao se Foma na me nekakvim tuđim glasom.

— Jest, vi!

— Pijan?

— Pijan.

To Foma nije mogao otrpjeti. Zaciknuo, kao da su ga počeli klati, i poletio iz sobe. Generalica htjela, čini se, da se onesvijesti ali smislila da je bolje potrčati za Fomom Fomičem. Za njom potrčali svi a za svima ujak. Kad sam se snašao i ogledao, spazio sam u sobi jedinoga Ježevikina. Smješka se i tare ruke.

— Maloprije ste obećali o jezuitiću — reče on laskavim glasom.

— Šta? — zapitam jer nisam razumio o čemu govori.

— Obećali ste maloprije da ćete pripovjediti o jezuitiću... pričicu...

Istrčim na terasu, a odande u park. U glavi mi se vrtjelo...

VIII

LJUBAVNO OČITOVANJE

Četvrt sam sata po prilici lutao po parku, rasrđen i preko svake mjere nezadovoljan sam sa sobom te premišljao: Šta da radim? Sunce je zalazilo. Odjednom se na zaokretu u jednu mračnu aleju sretoh licem u lice s Nastenjkom. U očima su joj suze, u rukama joj rubac kojim ih briše.

— Ja sam vas tražila — reče ona.

— A ja vas — odgovorim joj. — Kažite mi, jesam li ja u ludnici?

— Niste nipošto u ludnici — izgovori ona uvrijeđena i uporno me pogleda.

— Pa ako je tako, šta se onda ovo zbiva? Za Krista Boga, posavjetujte mi štogod! Kamo je sad otišao ujak? Mogu li onamo otići? Vrlo mi je drago što sam vas sreo: možda ćete me vi o nečemu i poučiti.

— Nikako, bolje je da ne odete. I ja sam ih ostavila.

— A gdje su oni?

— Pa tko bi to znao? Možda su opet otrčali u povrtnjak — izgovori razjedena.

— U kakav povrtnjak?

— Tako je Foma Fomič prošle sedmice zaviknuo da neće ostati u kući i odjednom potrčao u povrtnjak, dohvatio iz kolibe motiku i počeo okapati grede. Svi smo se začudili: da nije pomjerio pameću? »Evo, veli, da me ne bi prekorili kasnije da sam badava jeo kruh, kopat ću zemlju i zaraditi kruh što sam ovdje jeo, a onda ću otići. Evo, do čega su me dotjerali!« A svi ondje plaču i gotovo kleče pred njim, otimaju mu motiku; a on vam kopa; svu je repu sam prekopao. Jedanput su mu popustili — pa možda i sada ponavlja. On to može.

— I vi... i vi to pripovijedate tako hladnokrvno! — uzviknuo sam, strašno se zgražajući.

Ona me pogledala ražarenim očima.

— Oprostite mi; ja i ne znam više šta govorim! Poslušajte, vi znate zašto sam ja ovamo došao?

— N... ne znam — odgovorila ona i pocrvenjela, a neki joj se tegoban osjećaj odrazio na milu licu.

— Oprostite vi meni — nastavim — sada sam zadovoljan; osjećam da mi ne valja tako započinjati razgovor o tom... osobito s vama... Ali svejedno! Po mome je sudu o tome najbolje iskreno govoriti. Priznajem... to jest, htjedoh reći... vi znate ujakovu namjeru? On mi je naredio da vas zaprosim...

— O, kakva je to besmislica! Nemojte to govoriti, molim vas! — reče ona, brže me prekidajući, a sva se zažarila.

Ja se zapanjio.

— Kako besmislica? Ta on mi je to pisao.

— Ipak vam je dakle pisao? — zapita ona živo. — Ah, kakav je! A koliko je obećavao da neće pisati! Kakva je to besmislica, bože, kakva besmislica!

— Oprostite mi — izmucam, ne znajući šta bih govorio — možda sam postupio neoprezno, surovo... ali takav je čas! Smislite: bog bi znao šta se oko nas zbiva...

— Oh, zaboga, ne ispričavajte se! Vjerujte, meni je i bez toga teško slušati to, a, međutim, razmislite: ja sam i sama željela zapodjeti s vama razgovor da doznam štogod... Ah, kako je to neugodno! On vam je, dakle, ipak pisao? Eto, toga sam se i bojala ljuće nego ičega! Bože moj, kakav je to čovjek! A vi ste i povjerovali i dojurili ovamo navrat-nanos? Baš je i trebalo!

Nije krila zlovolju. Moj položaj nije bio nimalo zgodan.

— Priznajem, nisam očekivao — izgovorim posve zbunjen — takav preokret... nego sam, naprotiv, mislio...

— A vi ste, dakle, mislili? — izgovori ona ponešto ironično, griskajući usnu. — A znate, vi ćete mi pokazati pismo što vam je pisao?

— Dobro!

— Ali, nemojte se, molim vas, srditi na me, ne vrijeđajte se; i onako ima mnogo jada! — izrekla molećim glasom, a međutim joj podrugljiv smiješak načas zatitrao na lijepim usnicama.

— Oh! Molim vas, nemojte me držati za glupana! — uzviknuo sam vatreno. — Možda imate i kakvih predrasuda prema meni? Možda vam je mene tko ocrnio? Možda zato što sam se sada ondje osramotio? Ali to nije ništa — uvjeravam vas. I sam razumijem,

kakav sam glupan sada u. vašim očima. Nemojte mi se, molim vas, smijati! Ne znam šta govorim... A sve zato jer su mi proklete dvadeset i dvije godine!

— O, bože moj! Pa šta je!

— Kako pa šta je? Ta onomu komu su dvadeset i dvije godine napisano je to i na čelu, kao, na primjer, meni kad sam maloprije istrčao nasred sobe, ili kao sada pred vama... Prokleta dob!

— Oh, ne, ne! — odgovori Nastasja, jedva susprežući smijeh. — Uvjerena sam da ste vi i dobri, i dragi, i pametni, i to zaista iskreno govorim! Ali... vi ste samo vrlo samoljubivi. Od toga se još možete izliječiti.

— Meni se čini da sam samoljubiv koliko treba.

— Ali, ne. A maloprije kad ste se zbunili — zbog čega ste se zbunili? Zbog toga jer ste se spotakli kad ste ulazili!... Kakvo ste pravo imali onda da izvrgavate smijehu vašega dobroga velikodušnoga ujaka koji vam je učinio toliko dobra? Zašto ste ga htjeli ismijati kad ste sami bili smiješni? To je bilo ružno, sramotno! To vam ne služi na čast, i priznajem vam da ste mi u onaj čas bili vrlo mrski, eto vam!

— To je istina! Bio sam zvekan! Još i više; učinio sam podlost! Vi ste je opazili — i ja sam već kažnjen! Grdite me, smijte mi se, ali me saslušajte: možda ćete najzad promijeniti mišljenje — nadovezao sam, zanesen nekim neobičnim osjećajem — vi me još vrlo malo poznajete pa ćete kasnije kad me bolje upoznate, onda... možda...

— Zaboga, okanimo se toga razgovora! — uzviknula Nastenjka očito nestrpljivo.

— Dobro, dobro, okanimo se! Ali... gdje bismo se mogli sastati?

— Šta, gdje bismo se sastali?

— Ta ne može biti, Nastasja Jevgrafovna, da je ovo posljednja riječ između mene i vas! Zaboga, urecite mi sastanak, makar još danas. Uostalom, sada se već mrači. Pa, dakle, ako samo možete, sutra izjutra, nešto ranije; ja ću naročito narediti da me nešto ranije probude. Znate, ovdje kod jezerca ima sjenica. Ta ja sam kao mališ živio ovdje.

— Sastanak? Ta čemu? Ta mi i ovako govorimo sada.

— Ali sad još ništa ne znam. Nastasja Jevgrafovna. Najprije ću sve doznati od uje. Ta on mi mora napokon sve pripovjediti, a onda

ću vam možda kazati nešto vrlo važno…

— Ne, ne! Ne treba, ne treba! — uzviknula Nastenjka — hajde da svršimo sve sad odjedanput, tako da kasnije ns bude o tom ni spomena. A u onu sjenicu i nemojte ići uludo, uvjeravam vas, neću doći, i izbijte, molim vas, iz glave svu tu besmislicu — ozbiljno vas molim...

— Ujak je dakle postupio sa mnom kao da je poludio — zaviknem, obuzet nepodnosivom zlovoljom. — Kad je tako, zašto me je i zvao ovamo?... Ali, čujte, kakva je to vika?

Bili smo blizu kuće. Kroz otvorene se prozore razlegao vrisak i neki neobični krikovi.

— Bože moj! — reče ona problijedjevši — opet! — Ja sam to i slutila!

— Slutili ste? Nastasja Jevgrafovna, još jedno pitanje. Nemam, dabome, ni najmanjega prava, ali se odlučujem da vam to posljednje pitanje zadam radi općega dobra. Kažite mi — a to će umrijeti u meni — kažite mi otvoreno: je li ujak zaljubljen u vas?

— Ah! Izbijte tu besmislicu zauvijek iz glave! — zaviknula ona i planula od gnjeva. — I vi također! Da je zaljubljen ne bi me htio udati za vas — dometnula gorko se smiješeći. — A, kako, vam je to palo na pamet? Zar ne razumijete šta je posrijedi? Čujete li te krikove?

— Ta... to je Foma Fomič...

— Jest, dakako, Foma Fomič; ali sada je riječ o meni, jer i oni govore isto što i vi, istu besmislicu; i oni sumnjaju da je on zaljubljen u me. Pa kako sam ja siromašna i ništava, lako im je okaljati me, a oni bi njega da ožene drugom, zato traže da me otjera kući, ocu, da im ne budem opasna. A kad mu spomenu to, on se odmah izbezumi; raskidao bi onda i Fomu Fomiča. Evo sad oni i viču radi toga; ja već slutim da je radi toga.

— Sve je to, dakle, istina! On će se dakle zacijelo oženiti tom Tatjanom?

— Kakvom Tatjanom?

— Pa tom gluparom.

— Nije ona nipošto glupava! Ona je dobra. Nemate prava da tako govorite o njoj! U nje je plemenito srce, plemenitije nego u mnogih drugih. Ona nije kriva što je nesretna.

— Oprostite. Recimo da u tom imate potpuno pravo; ali ne varate li se u suštini? Kako to, recite, opazio sam da oni lijepo primaju vašega oca? Ta kad bi se oni toliko srdili na vas, srdili bi se i na njega i neprijazno bi ga dočekivali.

— A zar ne vidite šta moj otac čini za me! Kao lakrdijaš se mota oko njih! Primaju ga baš zato jer je znao da se ulaguje Fomi Pomiču. A kako je Foma Fomič i sam bio lakrdijaš, to njemu laska što i on sad ima lakrdijaša. Šta mislite za koga otac to čini? Za me to čini, za me jedinu. Njemu to ne treba; za sebe se on neče pokloniti nikomu. Možda je on i vrlo smiješan u čijim očima, ali je pametan, najplemenitiji Čovjek! On misli, bog bi znao zašto — i nipošto zato jer ja ovdje dobivam dobru plaću — uvjeravam vas, on misli da je meni najbolje ostati ovdje, u ovoj kući. Ali sada sam ga sasvim razuvjerila. Odrješito sam mu pisala. I došao je da me odvede, pa ako se sve istjera načistac, makar odmah sutra, jer je sve gotovo istjerano načistac: oni bi da me izjedu živu, i znam pouzdano da sada ondje viču o meni. Rastrgat će ga zbog mene, upropastit će ga! A on je meni isto što i otac — čujete li, još i više nego rođeni otac! Neću da čekam. Znam više nego drugi. Odmah sutra, odmah sutra ću otići! Tko zna, možda će oni radi toga odgoditi, barem na neko vrijeme, i svadbu njegovu s Tatjanom Ivanovnom. Eto sada sam sve ispripovijedala. Pripovjedite to dakle i njemu, jer sada ne mogu ni govoriti s njim; paze na nas, osobito ta Perepelicina. Kažite mu neka se ne brine za me, jer ću radije jesti crna kruha i živjeti u kolibi kod oca nego da budem uzrok njegovim mukama ovdje. Siromašna sam i treba da siromaški živim. Pa, bože moj, kakva je to buka! Kakva vika! Šta se ondje još zbiva? Ta bilo šta mu drago, idem odmah onamo! Kazat ću im sve to pravo u oči, ja sama, pa bilo što mu drago! Moram to učiniti. Zbogom!

Otrčala. Stajao sam na istom mjestu, potpuno svijestan kako je smiješna uloga koju sam maloprije morao da odigram i u potpunoj nedoumici kako će se sada sve to svršiti. Žalio sam jadnu djevojku i bojao se za ujaka. Odjednom se stvorio kraj mene Gavrila. Vazda još drži u ruci svoju bilježnicu.

— Izvolite uji! — izgovori on nujnim glasom.

ja se trgnuo.

— Ujaku? A gdje je on? Šta sada radi?

— U čajnoj sobi. Ondje gdje ste maloprije izvoljeli piti čaj.
— Tko je s njim?
— Sami su. Čekaju.
— Koga? Mene?
— Poslali su po Fomu Fomiča. Prošli su naši krasni danci! — dodao uzdišući duboko.
— Po Fomu Fomiča? Hm! A gdje su drugi? Gdje je gospođa?
— U svojim odajama. Obeznanili se, a sada leže u nesvjestici i plaču.
Ovako razgovarajući dođosmo do terase. Napolju se bilo gotovo već sasvim smračilo. Ujak je zaista bio sam, u istoj sobi gdje se odigrao moj okršaj s Fomom Fomičem, i hoda dugim koracima po sobi. Na stolovima gore svijeće. Kad me je ugledao, poletio put mene i krepko mi stisnuo ruke. Blijed je i teško diše i ruke mu se tresu, a nervozna drhtavica zatrese mu pokadšto cijelo tijelo.

IX

VAŠA PREUZVIŠENOST

— Moj prijatelju! Sve se svršilo, sve je završeno! — izgovori on nekim tragičnim polušaptom.
— Ujo — reći ću — čuo sam neke krikove.
— Krikove, braco, krikove; bilo je svakakvih krikova! Mamica je u nesvjestici, i sve je sada okrenuto naglavce. Ali sam odlučio i neću popustiti. Sada se ja, Serjoža, ne bojim nikoga više. Hoću da im pokažem da je i u meni značaj — i pokazat ću! I evo sam naročito poslao po tebe kako bi mi pomogao da im to pokažem... Srce mi je rastrgano, Serjoža... ali moram, ja sam dužan da postupim najstrože. Pravednost je neumoljiva!
— Pa šta se dogodilo, ujo?
— Rastajem se s Fomom — izgovori ujak odlučnim glasom.
— Ujo! — zaviknem oduševljeno — niste mogli smisliti ništa bolje! Pa ako mogu ikoliko da pripomognem vašoj odluci, to... raspolažite sa mnom zauvijek.
— Hvala ti, braco, hvala! Ali sada je već sve gotovo. Očekujem Fomu i poslao sam već po njega. Ili on, ili ja! Mi se moramo rastati! Ili

će sutra Foma izići iz ove kuće, ili ću ja, kunem se, ostaviti sve i otići opet u husare! Primit će me, dat će mi diviziju. Neka vrag nosi sve te sisteme! Sada će sve da bude po novom! Šta će ti ta francuska bilježnica? —. zaviknu razjaren obraćajući se Gavrili. — Baci je! Spali, zgazi, razderi! Ja sam tvoj gospodar i ja ti zapovijedam da ne učiš francuski. Ti ne možeš, ti ne smiješ da ne slušaš mene, jer ja sam tvoj gospodar, a nije Foma Fomič!

— Hvala bogu! — promrmljao u sebi Gavrila. — Bilo je očito da to nije više šala.

— Moj prijatelju! — nastavio ujak duboko potresen — oni traže od mene ono što je nemoguće! Ti ćeš mi suditi; ti ćeš sada stati između njih i mene kao nepristran sudac. Ti ne znaš, ti ne znaš šta su od mene zahtijevali i, napokon, formalno zaiskali, sve iskazali! Ali to je protivno čovjekoljublju, plemenitosti, časti... Sve ću ti pripovjediti, ali najprije…

— Sve već znam, ujo! — zaviknem i prekinem ga — ja slutim... Maloprije sam razgovarao s Nastasjom Jevgrafovnom.

— Moj prijatelju, sada ni riječi, ni riječi o tom! — naglo me prekinuo kao da se uplašio. — Kasnije ću ti sam pripovjediti sve ali zasad... A šta je — zaviknuo Vidopljasovu koji je ušao — gdje je Foma Fomič.

Vidopljasov izvijestio da Foma Fomič »ne želi da dođe i smatra za nedoličan i surov zahtjev da dođe i da su se Foma Fomič zbog toga izvoljeli uvrijediti.«

— Dovedi ga! Dovuci ga! Ovamo ga! Silom ga dovuci! — uzvikao se ujak topćući nogama.

Vidopljasov koji nikad nije vidio gospodara tako gnjevna uzmaknuo preplašen. Začudih se.

»Ta mora da je nešto vrlo važno«, pomislim, »kad se u čovjeka takve naravi razbuktao toliki gnjev i kad je došao do takvih odluka.«

Nekoliko je časaka ujak šuteći hodao po sobi kao da se bori sam sa sobom.

— Nemoj derati bilježnicu — reći će najzad Gavrili. — Počekaj i ostani ovdje: možda ćeš mi još ustrebati. — Moj prijatelju. — dodao i obratio se meni — ja sam se, čini mi se, maloprije odviše uzvikao. Sve treba raditi dostojanstveno, muževno, ali bez krike, bez uvreda. Baš tako. Znaš li šta, Serjoža, ne bi li bilo bolje da ti odeš odavde?

Tebi je svejedno. Sve ću ti kasnije sam pripovjediti — a? Šta misliš? Učini to meni za volju, molim te.

— Vi se bojite, ujo? Vi se kajete? — reći ću, gledajući ga uporno.

— Ne, ne, prijatelju, ne kajem se! — uzviknuo on s udvojenom živahnošću. — Sada se ne bojim ničega više. Latio sam se odlučnih sredstava, najodlučnijih! Ti ne znaš, ti ne možeš zamisliti šta su oni zaiskali od mene! Zar je trebalo da pristanem? Nije, dokazat ću to! Usprotivio sam se i dokazat ću to! Morao sam kad bilo da bilo dokazati! Ali, znaš, moj prijatelju, ja se kajem što sam te pozvao; Fomi će možda biti vrlo teško budeš li ovdje i ti, štono riječ, svjedok njegova poniženja. Vidiš, ja bih da mu otkažem boravak u kući na plemenit način, bez ikakva poniženja. A ja to, evo, samo govorim kao da se to može bez poniženja. Slučaj ti je, brate, takav, makar medene riječi govorio, ipak će ispasti uvreda. A ja sam surov, bez odgoja, možda ću još od ludosti bubnuti štogod što ću kasnije i sam požaliti. Ipak je on meni mnogo učinio... Otiđi, moj prijatelju... Ali, evo ga već vode! Serjoža, molim te, iziđi! Sve ću ti kasnije pripovjediti. Iziđi, Krista radi!

I ujak me izveo na terasu baš u času kad je Foma ulazio u sobu. Ali se kajem: nisam otišao; odlučio sam da ostanem na terasi, gdje je bila crna tama, teško me dakle mogu opaziti iz sobe. Odlučio sam da prisluškujem!

Ne pravdam svoj postupak ničim, ali smiono tvrdim: držim da sam izvršio pothvat velikoga mučenika što sam to pol sata prestojao na terasi a nisam izgubio strpljenje. S moga mjesta ne samo da sam dobro čuo nego i dobro vidio: vrata su bila staklena. Molim sada da zamislite Fomu Fomiča, kojemu su zapovjedili da dođe i zaprijetili mu se silom ako odbije.

— Zar su moje uši čule takvu prijetnju, pukovniče? — zavapio Foma kad je ušao u sobu. — Je li se točno javilo meni?

— Tvoje, tvoje, Foma, umiri se — hrabro odgovorio ujak. — Sjedni; razgovorit ćemo se ozbiljno, prijateljski, bratski. Sjedni dakle, Foma.

Foma Fomič svečano sjeo u naslonjač. Ujak brzim i nejednakim koracima hoda po sobi, očevidno u neprilici odakle bi otpočeo da govori.

— Baš bratski — ponovio. — Ti ćeš me pojmiti, Foma, nisi mališ; nisam ni ja mališ — jednom riječju, obojica smo u godinama... Hm! Vidiš, Foma, mi se ne slažemo u nekim točkama... jest, baš u nekim točkama, i zato, Foma, nije li bolje, brate, da se rastanemo? Uvjeren sam da si ti plemenit, da mi želiš dobro, i zato.. Ali šta bih dugo razlagao! Foma, ja ću ti ostati vječni prijatelj, i kunem se svim svecima da je tako! Evo ti petnaest tisuća rubalja srebra; to mi je, brate, sav imutak, posljednje sam mrvice zgrebao, svojtu sam oplijenio. Samo uzmi! Moram, dužan sam tebe osigurati! Tu su gotovo samo založnice i vrlo malo gotova novca. Samo uzmi! A ti meni ne duguješ ništa, jer ti nikad neću moći platiti sve ono što si učinio meni. Jest, jest, tako je, ja to osjećam, premda se sada, u najglavnijoj točki, razilazimo. Sutra ili prekosutra... ili kada te volja... razići ćemo se. Otiđi, dakle, u naš gradić, Foma, svega je deset vrsta do njega; ondje ima kućica iza crkve, u prvoj uličici, sa zelenim kapcima, vrlo dražesna kućica udovice popadije, kao da su je za tebe i sagradili. Ona će ti je prodati. Ja ću ti je kupiti povrh ovih novaca. Nastani se ondje blizu nas. Bavi se književnošću, naukama; steći ćeš slavu... Činovnici su ondje, svi do jednoga, plemeniti, srdačni, nesebični; protopop je učenjak. O blagdanima ćeš nam dolaziti u goste — i mi ćemo živjeti kao u raju! Želiš li ili ne želiš?

»Evo, dakle, uz kakve uvjete tjeraju Fomu!« pomislim »ujak mi je zatajio ono o novcima«.

Dugo je potrajala mrtva tišina. Foma je sjedio u naslonjaču kao da ga je grom ošinuo i ukočeno gledao ujaka, kojemu je, očevidno, bilo neprilično od te šutnje i od toga pogleda.

— Novci! — izgovorio napokon Foma nekim udešenim, slabim glasom. — A gdje su oni, gdje su ti novci? Dajte ih, dajte ih brže amo!

— Evo ih, Foma, posljednje mrvice, upravo petnaest, sve što je bilo. Tu su i obveznice i založnice — sam ćeš vidjeti... evo!

— Gavrila! Uzmi te novce — krotko izgovori Foma — oni ti mogu, starče, dobro doći. — Ali ne! — zaviknuo odjednom, pri tome nekako neobično vrisnuo i skočio s naslonjača — ne! Daj ih najprije meni, te novce, Gavrila! Daj ih meni! Daj ih meni! Daj meni te milijune da ih zgazim nogama, daj da ih razderem, popljujem, razbacam, oskvrnim, obeščastim!... Meni, meni nude novce! Mite me da odem iz ove

kuće! Jesam li ja to čuo? Zar sam morao doživjeti i tu posljednju sramotu! Evo, evo njih, vaših milijuna! Gledajte: evo, evo, evo, i evo! Evo, kako postupa Foma Opiskin, ako vi to, pukovniče, dosad niste znali!

I Foma porazbacao po sobi cijeli svežanj novaca. Značajno je da nije razderao ni popijuvao ni jednu novčanicu kako se je hvalio da će učiniti; samo ih je malo zgužvao, ali i to prilično oprezno. Gavrila poletio da skuplja s poda novce i onda ih, kad je otišao Foma, brižno predao gospodaru.

Fomin je postupak upravo zapanjio ujaka. Sada je došao njemu red da zine pa da stane pred Fomu ukočen, tup. Foma se međutim smjestio opet u naslonjač i dašće kao od neiskazane uzbuđenosti.

— Ti si, Foma, uzvišen čovjek! — zaviknuo najzad ujak kad se je prenuo — ti si najplemenitiji među ljudima!

— To ja znam — odgovorio Foma slabim glasom ali neiskazano dostojanstveno.

— Foma, oprosti mi! Ja sam podlac prema tebi, Foma!

— Jest, prema meni — potvrdio Foma.

— Foma! Ne čudim se tvojoj plemenitosti — nastavio ujak u zanosu — nego tomu kako sam mogao da budem toliko surov, slijep i podao pa sam ti uz takve uvjete ponudio novac! Ali ti si se, Foma, prevario u jednom: ja nisam nikako mitio tebe, nisam ti plaćao da odeš iz kuće, nego sam naprosto htio da imaš novaca, da ne oskudijevaš kad odeš od mene. Kunem ti se da je tako! Na koljenima, na koljenima sam pripravan da te molim za oproštenje, Foma, pa ako hoćeš, odmah ću kleknuti preda te... ako samo hoćeš...

— Ne treba meni vaših koljena, pukovniče!...

— Oh, bože moj! Smisli, Foma, ta ja sam se bio raspalio, presenetio, bio sam izbezumljen... Ali reci, kaži, čime bih mogao, čime bih smio da zbrišem tu uvredu. Nauči, izreci...

— Ničim, ničim, pukovniče! I budite uvjereni da ću već sutra otresti prah s mojih cipela na pragu ove kuće.

I Foma se počeo dizati s naslonjača. Prestravljeni ujak poletio opet da ga posađuje.

— Ne, nećeš ti, Foma, otići, uvjeravam te! — viče ujak. — Nema ni govora o prahu i o cipelama, Foma! Nećeš otići ili ću poći za

tobom na kraj svijeta, i ići ću vazda za tobom sve dotle dok mi ne oprostiš... Kunem ti se, Foma, tako ću i učiniti!

— Da vam oprostim? Vi ste krivi? — reći će Foma. — Ta zar još ne shvaćate koliko ste mi skrivili? Shvaćate li da ste mi sada skrivili čak i time što ste mi ovdje davali zalogaj kruha? Shvaćate li da ste sada u jednom časku otrovali otrovom sve dosadašnje zalogaje koje sam pojeo u vašoj kući? Vi ste me maloprije prekorili za te zalogaje, za svaki zalogaj kruha što sam već pojeo; vi ste mi dokazali sada da sam u vašem domu živio kao rob, kao lakaj, kao otirač vaših lakiranih cipela! A međutim sam, u čistoći mojega srca, mislio dosad da prebivam u vašoj kući kao prijatelj i kao brat! Zar niste sami, zar me niste vi sami svojim zmijskim besjedama tisuću puta uvjeravali o tom bratstvu? Zašto ste dakle potajno pleli meni te mreže u koje sam zapao kao glupan? Zašto ste mi u mraku kopali tu vučju jamu u koju ste me sada sami gurnuli? Zašto me niste još prije smlavili u jedan mah, jednim udarom te toljage? Zašto mi niste odmah na početku zakrenuli vratom, kao kakvu pijetlu, zato... pa na primjer, makar i samo zato jer ne nese jaja? Jest, baš tako! Ostajem pri toj poredbi, pukovniče, premda je uzeta iz provincijalnoga života i podsjeća na trivijalni ton današnje književnosti; zato ostajem pri njoj, jer se u njoj ogleda sva besmislica vaših optužbi; jer sam vam isto toliko skrivio koliko i taj zamišljeni pijetao, koji svom lakoumnom vlasniku nije po volji zato što ne nese jaja! Molim vas, pukovniče? Zar se prijatelj ili brat plaća novcem — i za što? Glavno je, za što? »Na, velite, premili, brate, obvezan sam ti: ti si mi čak spasio život: evo ti nekoliko Judinih srebrnjaka, samo mi nestani s očiju!« Kako je to naivno! Kako ste surovo postupili prema meni! Mislili ste da ginem za vašim zlatom, a ja sam gajio samo rajske osjećaje da vama stvorim sreću. O kako ste mi izranili srce. Mojim najplemenitijim osjećajima ste se igrali kao što se kakav deran igra čavlićem! Već poodavno, pukovniče, slutio sam sve to — evo zato se već poodavno gušim vašim kruhom, davim vašim kruhom! Eto zato su me davile vaše perine, a nisu uljuškivale! Eto zato su mi šećer i vaši bomboni bili kajenski biber,[52] a ne bomboni! Ne, pukovniče! Živite sami, uživajte sami, a Fomu pustite da ide svojom tužnom stazom, s torbakom na leđima. Tako će i biti, pukovniče!

— Neće, Foma, neće! Neće tako biti, ne može tako biti! — zastenjao posve utučeni ujak.

—: Hoće, pukovniče, hoće! Baš tako će biti, jer tako mora da bude. Odmah sutra odlazim od vas. Raspite svoje milijune, pospite novčanicama cijeli moj put, svu cestu sve do Moskve — i ja ću ponosito, prezirno proći vašim novčanicama; ova ista noga, pukovniče, zgazit će, zablatit će, zgnječit će te novčanice i Foma Opiskin zadovoljit će se samom plemenitošću svoje duše! Kazao sam i dokazao sam! Zbogom, pukovniče, zbogom, pukovniče!...

I Foma opet htjede ustati s naslonjača.

— Oprosti, oprosti, Foma! Zaboravi!... — ponavlja ujak molećim glasom.

— »Oprosti!« A šta će vam moje oproštenje? Pa, dobro, recimo, da sam vam i oprostio: kršćanin sam; ne mogu da ne oprostim i sad sam vam gotovo već oprostio. Ali razmislite i sami: hoće li se to ikako slagati sa zdravom pameću i duševnom plemenitošću ako ja makar i jedan časak ostanem sada u vašoj kući? Ta vi ste tjerali mene!

— Slagat će se, slagat će se, Foma! Uvjeravam te da će se slagati!

— Slagat će se? Pa jesmo li mi sada jednaki? Zar vi ne razumijete da sam vas, rekao bih, dotukao svojom plemenitošću, a vi ste sami sebe dotukli svojim postupkom koji vas ponizuje? Vi ste dotučeni, a ja sam uznesen. Gdje je dakle jednakost? A zar ljudi mogu prijateljevati bez takve jednakosti? Govorim to i iz srca mi se otima vapaj, a ne klikćem, ne uznoseći se nad vama, kako možda mislite.

— Ali i meni se iz srca otima vapaj, Foma — uvjeravam te...

— I to je onaj isti čovjek — nastavio Foma, mijenjajući oštri u blagi ton — onaj isti čovjek radi kojega toliko puta nisam spavao po noći! Koliko sam puta za besanih noći ustajao s postelje, palio svijeću i govorio sebi: »Sada on spava mirno, uzdajući se u tebe. Ne spavaj dakle ti, Foma, bdij za nj; možda ćeš smisliti štogod da usrećiš toga čovjeka.« Eto kako je, pukovniče, mislio Foma za svojih besanih noći! I evo kako mu je platio taj pukovnik! Ali, dosta je, dosta!...

— Ali ću zaslužiti, Foma, ja ću zaslužiti opet tvoje prijateljstvo — kunem ti se!

— Zaslužit ćete? A gdje je jamstvo? Kao kršćanin ću vam oprostiti, štaviše, voljet ću vas; ali kao čovjek, i plemenit čovjek, ja ću vas i nehotice prezirati. Moram, dužan sam u ime morala, jer vi ste — ponavljam to — osramotili sebe, a ja sam učinio najplemenitije djelo. Ali, tko bi od vaših učinio takvo djelo? Tko bi se od njih odrekao tolikih silnih novaca, kojih se ipak odrekao siromašni, od svih prezreni Foma, voleći uzvišenost? Ne, pukovniče, da se usporedite sa mnom, morate sada izvršiti cio niz valjanih djela. A za kakvo ste valjano djelo sposobni kad ne možete ni da mi kažete vi kao sebi ravnu nego mi govorite ti kao slugi?...

— Foma, ta ja sam ti iz prijateljstva govorio ti! — zavapi ujak. — Nisam znao da ti je to neugodno... Bože moj! Ta da sam samo znao....

— Vi — nastavio Foma — vi koji niste mogli, ili da bolje kažem, niste htjeli da mi ispunite najsitniju, najništaviju molbu kad sam vas molio da mi kažete kao generalu »vaša preuzvišenosti«...

— Ta to je, Foma, bilo, štono riječ, već zadiranje u više, Foma.

— Zadiranje u više! Naučili ste napamet nekakvu knjišku rečenicu pa je ponavljate kao papiga! A znate li da ste me osramotili, obeščastili kad ste uskratili da mi govorite »vaša preuzvišenosti«, obeščastili me time što niste razumjeli mojih razloga nego ste me prikazali kao hirovita glupana koji je zreo za ludnicu! E, zar ne razumijem da bih i sam bio smiješan kad bih htio da se nazivam preuzvišenošću, ja, koji prezirem sve te činovne razrede i zemaljske veličine, što su ništave same po sebi ako ih ne osvjetljuje vrlina? Ni za milijun ne bih primio generalski čin bez vrline. A, međutim, vi ste me držali za bezumnika! A ja sam za vašu korist žrtvovao svoje samoljublje i dopustio da ste me vi, vi mogli držati za bezumnika, vi i vaši učenjaci! Jedino zato da prosvijetlim vašu pamet, da razvijem vašu moralnost i da vas obaspem zrakama novih ideja, odlučio sam se da zaištem od vas generalsku titulu. Htio sam da baš vi odsad ne smatrate generale za najznamenitije ljude na cijeloj kugli zemaljskoj; htio sam vam dokazati da čin nije ništa bez velikodušnosti, i da se ne trebate radovati dolasku vašega generala kad možda i kraj vas stoje ljudi obasjani vrlinom! Ali ste se tako neprestano razmetali preda

mnom svojim pukovničkim činom da vam je već teško bilo kazati meni: »vaša preuzvišenosti!« Eto, šta je razlog! Eto, gdje treba da se traži, a ne u zadiranju u nekakve božje odredbe! Sav je razlog u tome što ste vi pukovnik, a ja samo Foma...

— Nije, Foma, nije! Uvjeravam te da nije tako. Ti si učenjak, ti nisi samo Foma... ja te štujem...

— Štujete! Dobro! Recite mi, dakle, ako me štujete, svoje mišljenje: jesam li ili nisam dostojan generalske časti? Odgovorite odrješito i odmah: jesam li dostojan ili nisam? Hoću da vidim vaš um, vašu obrazovanost.

— Po čestitosti, po nesebičnosti, po umu, po najvišoj duševnoj plemenitosti — dostojan si — ponosito izgovori ujak.

— A ako sam dostojan, zašto mi ne kažete »vaša preuzvišenosti«?

— Pa, ako hoćeš, Foma, kazat ću ti...

— A ja zahtijevam! A ja sada zahtijevam, pukovniče, ištem i zahtijevam! Vidim da vam je to teško, zato i zahtijevam. Ta vaša žrtva bit će prvi korak vašega valjanoga djela, jer vi — ne zaboravljajte to — morate da izvršite cijeli niz valjanih djela da se izjednačite sa mnom; morate svladati sama sebe, i tek ću onda povjerovati u vašu iskrenost...

— Sutra ću ti, dakle, govoriti, Foma, »vaša preuzvišenosti!«

— Ne, ne sutra, pukovniče, sutra se razumije samo po sebi. Zahtijevam da mi sada, odmah, reknete »vaša preuzvišenosti«.

— Izvoli, Foma, ja sam pripravan... Samo kako to tako odmah, Foma?...

— A zašto ne bi odmah? Ili se stidite? Vi me onda vrijeđate ako se stidite.

— E, pa de, Foma, ja sam pripravan... ja se čak i ponosim... Samo kako to, Foma, ni pet ni šest: »zdravo, vaša preuzvišenosti?« Ta to se ne može!...

— Nije, ne »zdravo, vaša preuzvišenosti«, to je več uvredljiv ton; to nalikuje na šalu, na lakrdiju. Ne dopuštam da se sa mnom zbijaju takve šale. Priberite se, odmah se priberite, pukovniče! Promijenite ton!

— A ti se ne šališ, Foma?

— Prvo, ja nisam ti, Jegore Iljiču, nego vi — ne zaboravljajte to; i nisam Foma, nego Foma Fomič.

— Pa, bogami, Foma, ja sam spreman! Ja sam potpuno spreman.... Samo šta bih rekao?

— Vama je neprilično izgovoriti »vaša preuzvišenosti« — to je razumljivo. Odavno biste vi bili izrekli! To je i oprostivo, pogotovo kad čovjek nije pisac-maštalac, da reknem ponešto uljudnije. Ali, ču vam pomoći kad niste pisac-maštalac. Govorite za mnom: »vaša preuzvišenosti!«...

— Pa, »vaša preuzvišenosti«.

— Nije, ne: »pa, vaša preuzvišenosti«, nego naprosto »vaša preuzvišenosti!« Velim vam, pukovniče, promijenite ton! Nadam se također, da se nećete uvrijediti ako zaištem da se malo poklonite i ujedno nagnete tijelo, iskazujući tako poštovanje i pripravnost da potrčite na moju zapovijed. Bivao sam i ja u generalskim društvima i sve to znam... Pa, dakle: »vaša preuzvišenosti«.

— Vaša preuzvišenosti...

— Kako se neiskazano radujem što sam napokon u prilici da vas zamolim za oproštenje što nisam od prvoga maha upoznao dušu vaše preuzvišenosti. Slobodan sam da vas uvjerim da odsad neću štedjeti svojih slabih snaga za opću korist... Pa, dosta je od vas!

Jadni ujak! Morao je da ponovi sav taj galimatijaš, rečenicu po rečenicu, riječ po riječi Stajao sam i crvenio se kao krivac. Bijes me gušio.

— Pa, ne osjećate li sada — izgovori mučitelj — da vam je odjednom odlanulo na srcu kao da vam je u dušu sletio neki anđeo?... Osjećate li nazočnost toga anđela? Odgovarajte mi!

— Jest, Foma, zaista mi je nekako odlanulo — odgovorio ujak.

— Kao da vam je srce nakon toga, pošto ste pobijedili sebe, zaronilo, rekao bih, u neko sveto ulje!

— Jest, Foma, zaista, pošlo je kao po masti.

— Kao po masti? Hm... Ja vam, uostalom, nisam govorio o masti... Ali svejedno! Evo šta znači, pukovniče, izvršiti dužnost! Pobjeđujte dakle sebe! Vi ste samoljubivi, beskrajno samoljubivi!

— Jesam samoljubiv, Foma, vidim — odgovori ujak i uzdahnu.

— Vi ste sebičnjak i čak mračan sebičnjak...

— Sebičnjak sam, sebičnjak, istina je, Foma, i to vidim; otkad sam upoznao tebe, spoznao sam i to.

— Govorim vam sada kao otac, kao nježna mati... odbijate sve od sebe i zaboravljate da umiljato janje dvije matere sisa.

— Istina je i to, Foma!

— Surovi ste. Tako surovo dirate u čovječje srce, tako se samoljubivo namećete da vam se iskazuje pažnja da bi čestit čovjek pobjegao od vas u devetu carevinu!

Ujak i opet uzdahnu duboko.

— Budite, dakle, nježniji, pažljiviji, ljubazniji prema drugima; pa će se i oni sjetiti vas. Živi i daj drugima da žive — to je moje načelo! Trpi, radi, moli se i nadaj se — to su istine koje bih htio da odjedanput udahnem svemu čovječanstvu! Povodite se za njima, i onda ću vam prvi otvoriti svoje srce, plakat ću vam na grudima... ako ustreba... A ono je samo: ja pa ja, i milost moja! Ta dodijat će najzad vaša milost, dopustite da kažem.

»Zlatousti čovjek!« ponizno se zadivio Gavrila.

— To je istina, Foma, sve to osjećam — potvrdi ganuti ujak. — Ali nisam ja svemu kriv, Foma; tako su me već odgojili; živio sam s vojnicima. A kunem ti se, Foma, i ja sam znao osjećati. Kad sam se praštao s pukovnijom, svi su husari, sva moja divizija, naprosto plakali, govorili da takva, kakav sam ja, neće više steći!... Onda sam i pomislio da i možda nisam još potpuno propao čovjek.

— Opet sebična crta! Opet vas hvatam u samoljublju! Hvalite se, a uzgred ste me prekorili husarskim suzama. Zašto se ja ne hvalim ničijim suzama? A bilo bi čime, a bilo bi možda čime.

— Tako mi se omaklo s jezika, Foma, nisam mogao da odolim, sjetio sam se starih lijepih dana.

— Lijepi dani ne padaju s neba nego ih mi stvaramo; oni su u srcu našem, Jegore Iljiču. Zašto sam ja uvijek sretan i unatoč patnjama zadovoljan, mirne duše i nikomu ne dosađujem nego samo glupanima, gizdelinima, učenjacima, kojima ne praštam i neću im praštati. Ne volim glupane! I šta su ti učenjaci? »Čovjek od nauke!« Ta njegova je nauka puka prijevara, a nije nauka. A šta je on maloprije govorio? Dajte ga ovamo! Dajte ovamo sve učenjake! Sve mogu da pobijem: sve zasade njihove mogu da pobijem! A da i ne govorim o duševnoj plemenitosti...

— Dakako, Foma, dakako. Tko i sumnja?

— Maloprije sam, na primjer, pokazao um, talenat, veliku načitanost, poznavanje čovječjega srca, poznavanje suvremenih literatura, pokazao sam i na sjajan način razložio kako se iz kakvagod komarinskoga može odjednom da da darovitu čovjeku odlična tema za razgovor. Pa šta? Je li itko od njih ocijenio mene po vrijednosti? Nije, odvratili su se! Ta ja sam uvjeren, on vam je već govorio da ništa ne znam. A tu je možda sjedio pred njim sam Machiavelli[53] ili kakav Mercadante,[54] i jedino je to skrivio što je siromašan i što nije poznat... Ne, to im neće olako proći!... Čujem još za Korovkina. Kakva je to ptica?

— To je, Foma, uman čovjek, čovjek od nauke... Očekujem ga. Taj će zacijelo biti dobar, Foma!

— Hm! Sumnjam. Vjerojatno kakav suvremeni magarac, natrpan knjigama. Nema u njih duše, pukovniče, nema u njih srca. A i šta je učenost bez vrline?

— Nije, Foma, nije! Kako je govorio o obiteljskoj sreći! Sve te u srce dira, Foma!

— Hm! Vidjet ćemo; ispitat ćemo i Korovkina. Ali dosta — završi Foma ustajući s naslonjača. — Ne mogu vam još potpuno oprostiti, pukovniče, uvreda je bila krvava; ali ću se pomoliti i možda će Bog poslati uvrijeđenu srcu mir. Razgovorit ćemo se još sutra o tom, a sada mi dopustite da odem. Sustao sam i iznemogao...

— Ah, Foma! — uzvrpoljio se ujak — ta ti si zaista sustao! Znaš li šta? Ne bi li se okrijepio, prigrizao štogod. Odmah ću narediti.

— Da prigrizem! Ha-ha-ha! Da prigrizem! — odgovori Foma prezirno hohoćući. — Najprije te poje otvrovom, a onda pitaju ne bi li šta prigrizao? Rane na srcu hoće da liječe nekakvim skuhanim gljivama i namočenim jabukama! Kakav ste vi jadan materijalist, pukovniče!

— Eh, Foma, ta ja, bogami, od čista srca...

— Pa, dobro. Dosta o tom. Ja odlazim, a vi odmah otiđite vašoj roditeljici; padnite na koljena, ridajte, plačite ali izmolite od nje oproštenje — to morate, to je vaša dužnost.

— Ah, Foma, neprestano sam samo o tome i mislio; pa i sada, dok govorim s tobom, mislim o tom istom. Pripravan sam da klečim

pred njom makar do zore. Ta smisli, Foma, šta se i traži od mene! Ta to je nepravedno, ta to je okrutno, Foma! Budi zbilja velikodušan, usreći me potpuno, smisli, odluči, i onda... onda... kunem ti se!...

— Neću, Jegore Iljiču, neću, to nije moj posao — odgovori Foma. — Vi znate da se ja u sve to nimalo ne pletem; to jest, vi ste, recimo, i uvjereni da sam ja uzrok svemu, ali vas uvjeravam da sam se od samoga početka svemu tome sasvim uklanjao. Sve to zavisi od volje vaše roditeljice, a ona vam, razumije se, želi dobro... Idite dakle, hitite, letite i popravite prilike svojom poslušnošću... Neka ne zađe sunce u vašem gnjevu! A ja... ja ću se svu noć moliti za vas. Odavno već ne znam, Jegore Iljiču, šta je san. Zbogom! Opraštam ti, starče — dometnu obraćajući se Gavrili. — Znam da nisi radio po svojoj glavi. Oprosti, dakle, i ti meni ako sam te uvrijedio... Zbogom, zbogom, zbogom svi, i blagoslovio vas Gospod!

Foma iziđe. Odmah sam uletio u sobu.

— Ti si prisluškivao? — zaviknu ujak.

— Jesam, ujo, prisluškivao sam! I vi, vi ste mogli da mu kažete »vaša preuzvišenosti!«...

— Pa šta bih, braco? Čak se i ponosim... To nije ništa prema valjanu djelu; ta kako je on plemenit, kako nesebičan, kako velik čovjek! Sergeju — ta ti si čuo... I kako sam se onako mogao razbacivati s tim novcima! Prijatelju moj! Bio sam se zanio; bio sam razjaren; nisam ga razumijevao; sumnjao sam na njega, krivio ga... ali ne! On ne može biti moj protivnik — to ja sada vidim... A sjećaš li se kakav mu je plemenit izražaj bio na licu kad se je odrekao novca?

— Dobro, ujo, ponosite se, dakle, koliko vas god volja, a ja odlazim; ne mogu ovo dulje da trpim! Posljednji put govorim, kažite šta želite od mene? Zašto ste me pozvali i šta očekujete? Pa ako je sve svršeno, i ja sam vam nepotreban, onda odlazim. Ne trpim takve prizore! Odlazim još danas.

— Moj prijatelju... — uzvrpoljio se po svom običaju ujak — počekaj samo dva časka: ja, brate, idem sada mamici... ondje treba da svršim... važan, velik, golem posao!... A ti otiđi zasad u svoju sobu. Evo, Gavrila će te odvesti u ljetno krilo. Znaš li ljetno krilo? Ono je u samom parku. Već sam odredio, i tvoj su kovčeg prenijeli onamo. A ja ću onamo, izmolit ću oproštenje, odlučit ću se na nešto — sada već znam kako ću uraditi — i onda ću odmah tebi, i onda ću

ti ispripovijedati sve, sve, sve do najsitnije sitnice, svu ću dušu otvoriti pred tobom. I... i... i svanut će kad bilo i nama sretni dani! Dva časka, samo dva časka, Sergeju!

Stisnuo mi ruku i brzo izišao. Šta sam mogao raditi, morao sam opet otići s Gavrilom.

X

MIZINČIKOV

Krilo u koje me je doveo Gavrila zvalo se »novo krilo« samo po zapamćenju, ali su ga sagradili već davno pređašnji vlastelini. Bila je to lijepa drvena kućica, udaljena nekoliko koračaja od stare kuće, u samom parku. S tri je strane okružuju visoke, stare lipe, koje su se svojim granama doticale krova. Sve četiri sobe u toj kućici zgodno su namještene i određene za goste. Kad sam ušao u sobu koja je bila određena za mene, kamo su već bili prenijeli moj kovčeg, ugledam na stoliću kraj kreveta listovni papir, krasno ispisan različitim pismenima, iskićen girlandama, parafima i šarama. Početna slova i girlande nacrtane su različitim bojama. Sve zajedno bio je to veoma zgodan kaligrafski rad. Po prvim riječima što sam pročitao razabrao sam da je to molba, upravljena meni, a u kojoj me nazivaju »prosvijećeni dobrotvor«. Kao natpis stoji: »Vidopljasovljevi vapaji«. Koliko sam se god upinjao i nastojao da bilo šta razumijem od onoga što je bilo napisano — sav mi je trud bio uzaludan: bila je to najnapirlitanija besmislica, napisana najsavršenijim lakajskim stilom. Razabrao sam jedino da se Vidopljasov nalazi u nekakvu jadnu položaju, moli moju pomoć, nada se nešto od mene, »poradi moje prosvijećenosti« i napokon moli da se za nj zauzmem kod ujaka i da djelujem na njega »mojom mašinom«, kako doslovce kaže ta poslanica na kraju. Još sam čitao kad se otvoriše vrata te uđe Mizinčikov.

— Nadam se, da ćete dopustiti da se upoznam s vama — reče on prirodno, ali izvanredno uljudno i pružajući mi ruku. — Maloprije nisam mogao reći ni dvije-tri riječi, a međutim sam već na prvi pogled osjetio želju da se s vama upoznam pobliže.

Odgovorih mu odmah da se i ja veselim, itd., premda sam bio u vrlo lošem raspoloženju. Sjedosmo.

— Šta vam je to? — reći će kad je pogledao list što sam ga još držao u ruci. — Da nisu Vidopljasovljevi vapaji? I jesu! Bio sam uvjeren da će Vidopljasov napasti i vas. I meni je dao isto takav list, s istim vapajima; a vas on očekuje već odavno i vjerojatno se unaprijed spremao. Nemojte se čuditi: ovdje ima mnogo čudnih pojava i zaista se čovjek može čemu i nasmijati.

— Samo nasmijati?

— Pa, zar da se plače? Ako želite, pripovjedit ću vam životopis Vidopljasovljev i uvjeren sam da ćete se nasmijati.

— Priznajem, da mi sada nije do Vidopljasova — odgovorim zlovoljno.

Bilo mi je jasno da je, i posjet gospodina Mizinčikova i ljubazni njegov razgovor — on sve to udesio zbog nekog cilja i da gospodin Mizinčikov naprosto treba mene. Maloprije je sjedio namršten i ozbiljan; a sada je veseo, nasmijan i raspoložen da pripovijeda duge životopise. Vidjelo se na prvi pogled da taj čovjek izvrsno vlada sam sobom i da, čini se, poznaje ljude.

— Prokleti Foma! — rekoh i ljuto tresnuh pesnicom po stolu. — Uvjeren sam da je on izvor svemu ovdašnjemu zlu i da je u sve upleten! Gad prokleti!

— Vi ste se, čini mi se, i odviše rasrdili na njega — pripomenu Mizinčikov.

— Odviše se rasrdio! — zaviknem i odmah planem. — Dabome, maloprije sam se odviše zaletio i tako sve potakao da me osuđuju. Vrlo dobro razumijem da sam zabrazdio i posve nagrabusio pa mislim da mi to nije potrebno tumačiti!... Razumijem također da se u čestitu društvu ne čini tako; ali, smislite, zar sam mogao ne zaletjeti se? Ta to je ludnica, ako hoćete da znate, i... i... napokon... naprosto ću otići odavde — eto na!

— Vi pušite? — mirno zapita Mizinčikov.

— Pušim.

— Onda ćete valjda i meni dopustiti da zapušim. Ondje ne dopuštaju, i gotovo sam se rastužio. Slažem se s vama — nastavio je kad je zapušio cigaretu — da sve to nalikuje na ludnicu, ali budite

uvjereni da se ja ne bih usudio osuditi vas baš zato što bih se na vašem mjestu možda i tri puta ljuće ražestio i izbezumio.

— A zašto se vi niste izbezumili ako ste se zaista i ozlovoljili? Naprotiv, sjećam se da ste bili vrlo hladnokrvni, i priznajem, bilo mi je i vrlo čudno što niste branili jadnika ujaka koji želi da čini dobro svima i svakomu.

— Pravo kažete: mnogima je učinio dobro; ali držim da nije nipošto korisno braniti ga; prvo, to mu i ne koristi i čak ga nekako ponizuje, a drugo mene bi odmah sutra otjerali. A otvoreno vam kažem, moje su prilike takve da moram da cijenim ovdašnje gostoljublje.

— Ta nikako ne tražim da mi otvoreno pričate o vašim prilikama... Želio bih, uostalom, zapitati, jer ovdje živite već mjesec dana...

— Izvolite, pitajte, na usluzi sam vam — brzo odgovori Mizinčikov i primaknu stolicu.

— Evo, dakle, na primjer, objasnite mi; maloprije je Foma Fomič odbio petnaest tisuća rubalja srebra što su mu već bili u rukama — vidio sam to na svoje oči.

— Kako to? Zar zbilja? — uzviknuo Mizinčikov. — Pripovjedite, molim vas!

Ispripovijedao sam mu, ali sam prešutio »vašu preuzvišenost«. Mizinčikov je slušao žudno i radoznalo; čak se i nekako preobrazio u licu kad je došlo do petnaest tisuća.

— Spretno! — reći će kad je saslušao pripovijest. — Nisam to očekivao od Fome.

— Ali se ipak odrekao novca! Čime da to čovjek objasni? Zar duševnom plemenitošću?

— Odrekao se tih petnaest tisuća da kasnije uzme trideset. Ali, znate li šta? — dometnuo kad je razmislio — sumnjam da bi Foma išta računao. To je nepraktičan čovjek; i on je na svoj način neki pjesnik. Petnaest tisuća... hm! Vidite: uzeo bi on novce, ali nije odolio napasti da glumi i da se prenemaže. To je, velim vam, takvo mrtvo puhalo, takav plačljiv mlitonja, pored svega toga neograničeno samoljubljiv!

Mizinčikov se čak i rasrdio. Vidjelo se da se jako zlovolji, štaviše, kao da zaviđa. Promatrao sam ga radoznalo.

— Hm! Treba očekivati velike promjene — dometnu zamislivši se. — Sada je Jegor Iljič voljan i da se moli Fomi. Još bi mogao i da se oženi, ovako tronut — procijedio još kroz zube.

— Znate, dakle, da će zacijelo doći do toga gnusnoga, protuprirodnoga braka s tom sumanutom gluparom?

Mizinčikov me pogledao ispitivački.

— Podlaci! — zaviknem žestoko.

— Uostalom, ideja im je prilično temeljita: tvrde da on mora učiniti nešto za obitelj.

— Zar je malo učinio za njih! — zaviknem ozlojeđen — I vi, i vi možete da govorite da je to temeljita misao — oženiti se bljutavom gluparom!

— Dabome, i ja se slažem s vama da je ona glupara... Hm! Lijepo je što toliko volite uju; i potpuno razumijem... premda bi se njenim novcem divno moglo zaokružiti imanje! Ali oni imaju i drugih razloga: boje se da Jegor IljiČ ne bi uzeo onu guvernantu... sjećate se, tako zanimljiva djevojka?

— A zar... zar je to vjerojatno? — zapitam uzbuđen. — Meni se čini da je to kleveta. Recite, zaboga, mene to neobično zanima...

— O, zaljubljen je preko ušiju! Samo, razumije se, krije.

— Krije! Mislite da on krije? Pa, a ona? Voli li ona njega?

— Vrlo je vjerojatno da i ona voli njega. Uostalom, ta ona bi imala samo koristi od toga da pođe za njega: ona je vrlo siromašna,

— A kakve dokaze imate za svoje nagađanje da se oni vole?

— Pa ne može čovjek da to ne opazi; pored toga se oni, čini se, i potajno sastaju. Tvrdilo se čak da su živjeli u nedopuštenu odnosu. Samo nemojte, molim vas, pripovijedati. Govorim to vama kao tajnu.

— Može li se u to vjerovati? — uzviknem — i vi, i vi priznajete da to vjerujete?

— Razumije se, ne vjerujem posve, nisam bio ondje. Uostalom, sva je prilika.

— Kako, sva je prilika! Sjetite se ujakove plemenitosti, čestitosti!

— Slažem se; ali može se čovjek toliko zanijeti da onda sve to završi zakonitim brakom. Često se tako zanose. Ali, ponavljam, nikako ne jamčim za potpunu vjerodostojnost tih vijesti, pogotovo jer su nju ovdje dabome već oklevetali; govorili su čak i to da je imala tješnje odnose s Vidopljasovom.

— Pa, eto vidite! — uzviknem — s Vidopljasovom! Ta, može li to da bude? Ta zar nije odurno i slušati to? Zar vi i to vjerujete?

— Ta velim vam da to ne vjerujem posve — mirno odgovori Mizinčikov — a, uostalom, moglo se i dogoditi. Sve se na svijetu može dogoditi. Ondje nisam bio, a, osim toga, mislim da se to mene ne tiče. Ali, jer vi u svemu tom, vidim, i te kako sudjelujete, smatram za svoju dužnost da dometnem kako doista jedva vjerujem u te odnose s Vidopljasovom. Sve su to petljanije Ane Nilovne, eto te Perepelicine; ona je pronijela te glasove iz zavisti jer je sama maštala prije o tome da se uda za Jegora Iljiča — tako mi boga! — i to radi toga jer je potpukovnikova kći. Sada se razočarala i užasno bjesni. Ali ja sam vam, čini mi se, sve već ispripovijedao o tome, a priznajem da ne volim brbljarije, pogotovo jer samo tratimo dragocjeno vrijeme. A ja sam, vidite, došao do vas s malom molbom.

— S molbom? Molim, sve, čime mogu da vam pomognem...

— Razumijem, štaviše, nadam se, da ću vas ponešto zainteresirati, jer, vidim, volite svoga ujaka i vrlo vam je stalo do njegove sudbine s obzirom na njegovu ženidbu. Ali prije te molbe htio bih vas zamoliti još nešto.

— Šta je posrijedi?

— Pa, evo šta je: možda ćete pristati da mi ispunite glavnu molbu, a možda i nećete, ali svakako prije no što vam je budem razložio, zamolio bih vas najpokornije, budite tako dobri, zadajte mi časnu i plemenitu riječ, kao plemić i pošten čovjek, da će sve što budete čuli od mene ostati među nama kao najveća tajna, i da vi nikada i nikomu za volju nećete odati tu tajnu i nećete za sebe iskoristiti tu ideju koju sada smatram za prijeko potrebnu da vam je priopćim. Pristajete ili ne pristajete?

Uvod je bio svečan. Pristadob.

— Dakle?... — rekoh.

— Sve je to zapravo vrlo jednostavno — otpoče Mizinčikov. — Ja bih, vidite, htio oteti Tatjanu Ivanovnu i uzeti je za ženu; jednom riječju, bit će nešto nalik na Gretna Green[55] — razumijete?

Pogledam gospodinu Mizinčikovu pravo u oči i neko. vrijeme nisam mogao ni riječi izgovoriti.

— Priznajem, ne razumijem ništa — reći ću najzad — a, osim toga — nastavim — kako sam se nadao da imam posla s razumnim čovjekom, nisam nikako očekivao...

— Očekivali ili ne očekivali — prekinuo me Mizinčikov — kad se to provede, znači da smo glupi i ja i moj naum — zar nije istina?

— Nije nipošto... ali...

— O, molim, ne ustručavajte se govoriti! Ne uznemirujte se; time ćete mi čak neobično udovoljiti jer ćemo se tako priblizid cilju. Priznajem, uostalom, da se na prvi pogled sve to može učiniti čak i ponešto čudno. Ali vas mogu uvjeriti da moja nakana ne samo da nije glupa nego je, štaviše, posve razborita; pa ako budete tako dobri, saslušat čete sve o tome...

— O, molim! Požudno slušam.

— Uostalom, nema gotovo šta da se pripovijeda. Vidite: ja sam sada u dugovima i bez kopjejke. Osim toga imam sestru, djevojku od devetnaestak godina, puku siroticu, živi kod tuđega svijeta i bez ikakvih je, znate, sredstava. Tomu sam donekle kriv i ja. Baštinili smo četrdeset duša. I baš me u to vrijeme moradoše imenovati kadetom. A, najprije sam, razumije se, založio imetak, a onda spiskao i na druge načine. Živio sam glupo, vodio glavnu riječ, izigravao Burcova, [56] kartao se, pio — u jednu riječ, glupo, stid me je i kad se sjetim. Sada sam se opametio i hoću da potpuno preinačim život. Ali mi je za to prijeko potrebno sto tisuća u asignacijama. I kako službom neću ništa steći, a sam po sebi nisam nizašto sposoban i nemam gotovo nikakve naobrazbe, to mi, razumije se, preostaju samo dva sredstva: ili da ukradem, ili da se oženim bogatom ženom. Došao sam ovamo gotovo bez cipela, došao sam, a nisam se dovezao. Kad sam se otputio iz Moskve, dala mi sestra svoja posljednja tri rublja u srebru. Ovdje sam ugledao tu Tatjanu Ivanovnu i onoga se časa u meni rodila misao. Odlučio sam odmah da se žrtvujem i oženim. Priznajem da sve to nije ništa drugo nego razboritost. Osim toga, ja to činim više radi sestre... ali, dabome i radi sebe.

— Ali, dopustite, vi biste formalno zaprosili Tatjanu Ivanovnu?

— Sačuvaj bože! Mene bi odmah otjerali odavde, a i ona ne bi pošla za me; a ako joj ponudim otmicu, bijeg, odmah će poći. To i jest ono: neka samo bude štogod nalik na roman i efektno. Razumije

se, sve će se to među nama završiti odmah zakonitim brakom. Samo da nju izmamim odavde!

— A zašto ste toliko uvjereni da će ona svakako pobjeći s vama?

— O, ne vodite brigu! O tome sam sasvim uvjeren. U tom i jest osnovna misao da će Tatjana Ivanovna početi ljubakati ama bas sa svakim na koga naiđe, sa svakim komu samo padne na pamet da joj pažnju uzvraća. Eto zato sam i zatražio od vas časnu riječ da ne biste iskoristili tu ideju. A vi čete, dabome, shvatiti da bi po mene bila i grehota kad ne bih iskoristio takav slučaj, osobito u mojim prilikama.

— Ona je dakle sasvim luda... ah, oprostite — trgnem se i priklopim. — Kako je ona sada vama na umu, to...

— Molim, ne žacajte se, zamolio sam vas već. Pitate da li je ona sasvim luda? Kako bih vam odgovorio? Razumije se, nije luda, jer još nije u ludnici; osim toga, u toj maniji za ljubakanjem ne vidim zaista nikakvo ludilo. A ona je, unatoč svemu, čestita djevojka. Vidite: sve do lanjske godine bila je užasno siromašna, od rođenja je živjela pod paskom dobrotvorki. Srce joj je neobično osjećajno; nitko je nije prosio — pa, razumijete, mašte, želje, nade, žar srca koji se vazda morao krotiti, vječne muke od dobrotvorki — sve je to, razumije se, osjećajnu narav moglo dovesti do poremećaja. I odjednom je dopade bogatstvo: priznajte i sami, to će svakomu zavrtjeti glavu. Pa, razumije se, sada se motaju oko nje, udvaraju joj se i sve su joj nade uskrsle. Maloprije je pripovijedala o gizdelinu s bijelim prslukom: to je činjenica koja se doslovce zbila onako kako ona kazuje. Po toj činjenici možete se domišljati i o drugom. Uzdasima, pisamcima, stihovima namamit ćete je odmah; a ako povrh svega toga natuknete o svilenim ljestvama, o španjolskim serenadama i o svakojakoj takvoj budalaštini, onda možete da činite od nje što hoćete. Učinio sam već pokus, i odmah je pristala na tajni sastanak. Ali sada sam ga odgodio do zgodnije prilike. Ali za neka četiri dana moram je oteti svakako. Uoči toga dana počet ću da joj udvaram i da uzdišem: prilično udaram u gitaru i pjevam. Po noći sastanak u sjenici, a o svanuću bit će spremna kočija; ja ću je izmamiti, sjest ćemo i odvesti se. Shvaćate da tu nema nikakva rizika; ona je punoljetna, a, osim toga, sve to stoji do njene dobre volje. A čim ona pobjegne sa mnom, onda je, dabome, već donekle

obavezna prema meni. Odvest ću je u čestitu, ali siromašnu kuću — tu je, svojih četrdeset vrsta odavde, gdje će do svadbe biti pod paskom i nikoga joj neće puštati; a ja dotle neću gubiti vrijeme: svadbu ćemo udesiti za tri dana — to se može. Razumije se, prije svega treba novaca; ali sam sračunao da za sav intermezzo ne treba više od pet tisuća u srebru, i u tom se nadam pomoći od Jegora Iljiča; on će mi dati, a i neće, dabome, znati o čemu se radi. Jeste li sada razumjeli?

— Razumijem — rekoh kad sam napokon potpuno shvatio. — Ali recite mi, u čemu vam ja tu mogu pomoći.

— Ah, vrlo mnogo, molim vas! Inače vas i ne bih molio. Rekao sam vam već da mi je na umu jedna čestita, a siromašna obitelj. A vi mi možete pomoći i ovdje, i ondje, i, napokon, kao svjedok. Priznajem, bez vaše ću pomoći biti kao bez ruku.

— Još jedno pitanje: zašto ste se udostojili da mene odaberete kao povjerljivu osobu, mene koga još i ne poznajete, jer sam tek prije nekoliko sati doputovao?

— Vaše pitanje — odgovori Mizinčikov najljubeznije se osmjehujući — vaše pitanje, priznajem iskreno, vrlo mi godi, jer mi daje priliku da vam iskažem svoje osobito poštovanje.

— O, velike li časti!

— Nije tako, vidite, ja sam vas maloprije ponešto proučio. Vi ste, recimo, i žestoki i... i... pa, i mladi; ali evo o čemu sam potpuno uvjeren: kad ste mi već dali riječ da nikomu nećete pripovijedati, onda ćete je zacijelo i održati. Niste Obnoskin — to je prvo. Drugo, pošteni ste i nećete iskoristiti.moju ideju za sebe, razumije se,... osim u slučaju ako ushtjednete da sa mnom sklopite prijateljsku pogodbu! U tom ću slučaju možda pristati da vam prepustim moju ideju, to jest Tatjanu Ivanovnu, te sam pripravan da vam usrdno pomognem pri otmici ali uz uvjet da mjesec dana nakon svadbe dobijem od vas pedeset tisuća u asignacijama, koje biste mi, razumije se, unaprijed osigurali u obliku obveznice bez kamata.

— Šta? — uzviknem — vi je dakle već i meni nudite?

— Naravno, mogu je prepustiti ako smislite, poželite. Gubim, dakako, ali.. ideja je moja, a ideje se naplaćuju novcima. Treće, najzad, pozvao sam vas zato jer i nemam koga da biram. A kad se razmotre ovdašnje prilike, i ne može se dugo otezati. Uz to je gotovo

uspenski[57] post i onda ne vjenčavaju. Nadam se da ste me sada potpuno shvatili?

— Potpuno, i još se jednom obvezujem da ću vašu tajnu čuvati kao svetinju; ali vam drug u tom poslu ne mogu biti, pa smatram da je potrebno da vam to odmah kažem.

— A zašto?

— Kako, zašto? uzviknem dajući napokon maha osjećajima što su se nakupili u meni. — Ta zar ne razumijete da je takav postupak i neplemenit? Recimo, da vi sasvim valjano računate kad se uzdate u maloumnost i nesretnu maniju te djevojke, ali bi i to samo moralo vas kao plemenita čovjeka odvratiti! I sami govorite da je ona vrijedna poštovanja unatoč tomu što je smiješna. I odjednom zloupotrebljavate njenu nesreću kako biste joj izmamili sto tisuća! Vi joj, dakako, nećete biti pravi muž koji vrši svoje dužnosti: vi ćete je svakako ostaviti... To je tako neplemenito te, oprostite mi, i ne razumijem kako ste se odlučili te zamolili mene da vam budem pomagač!

— Ih, bože moj, kakva je to romantika! — uzviknuo Mizinčikov gledajući me iskreno začuđen. — Uostalom, tu čak i nema romantike nego, naprosto, čini se, ne razumijete šta je posrijedi. Velite da je to neplemenito, a, međutim, samo će ona imati koristi od toga, a ne ja... Razmislite samo!

— Dakako, ako se gleda s vašega gledišta, onda će valjda izići da ćete učiniti najvelikodušnije djelo ako uzmete Tatjanu Ivanovnu — odgovorim sarkastično se smiješeći.

— A dašto? Baš tako, baš najvelikodušnije djelo! — ražestio se sada i uzviknuo Mizinčikov. — Razmislite samo: prvo, ja žrtvujem sebe i pristajem da joj budem muž — ta i to vrijedi nešto? Drugo, bez obzira na to što ona ima sigurnih svojih sto tisuća rubalja u srebru, bez obzira na to ja uzimam samo sto tisuća u asignacijama i već sam zadao sebi riječ da neću dok sam živ uzeti od nje ni kopjejku više, makar to i mogao: to opet vrijedi nešto! Napokon, promozgajte: ta, može li ona mirno proživjeti život? Da ga mirno proživi, treba joj oduzeti novac i strpati u ludnicu, jer svaki čas treba očekivati da će naići kakav besposličar, probisvijet, spekulant, sa španjolskom bradicom i s brčićima, s gitarom i sa serenadama, Obnoskinova soja,

koji će je zaludjeti, uzeti za ženu, svu je opljačkati i onda je ostaviti gdjegod na cesti. Evo ovdje je, na primjer, i najčestitija kuća, a drže je, eto, jedino zato jer vrebaju na njene novce. Treba je izbaviti, spasiti od te sudbine. A, razumijete, čim ona pođe za mene — mimoišla ju je ta sudbina. Jamčim da je neće ni darnuti nikakva nesreća. Prvo, odmah ću je smjestiti u Moskvi kod plemenite, ali siromašne obitelji — to nije ona o kojoj sam vam govorio: to je druga obitelj; uz nju će neprestano biti moja sestra; na nju će pozorno paziti. Novaca će joj ostati svojih dvjesta i pedeset tisuća, a možda i tri stotine u asignacijama: s tim se može poživjeti još kako! Omogućit će joj se svaki užitak, svaka zabava, balovi, maskarade, koncerti. Može ćak i da sanja o ljubakanju; ali ću se, razumije se, osigurati: sanjari koliko te volja, ali zbiljski nipošto! Sada, na primjer, svatko može da je uvrijedi, a onda nitko: ona je moja žena, ona je Mizinčikova, a ja ne dam da se moje ime pogrđuje! Koliko vrijedi samo to? Naravno, neću s njom živjeti. Ona u Moskvi, a ja gdjegod u Petrogradu. To priznajem, jer s vama govorim iskreno. Pa šta onda ako budemo živjeli odjelito? Smislite, promotrite njenu narav: ta, je li kadra da bude žena i da živi zajedno s mužem? Zar može da bude postojana? Ta to je najlakoumnije stvorenje na svijetu! Njoj je potrebna neprestana promjena, i ona je kadra da već sutradan zaboravi da se jučer udala i postala zakonita žena. Pa ću je sasvim unesrećiti ako budem živio s njom i ako budem — tražio od nje da strogo vrši dužnosti. Naravno, dolazit ću joj jedanput u godini, ili češće, i neću joj dolaziti po novac — uvjeravam vas. Rakao sam da joj neću uzeti više od sto tisuća u asignacijama, i doista neću uzeti! što se tiče novca postupat ćus njom nadasve plemenito. Kad joj budem dolazio na dva, tri dana, bit će to pravi užitak, a ne dosada; s njom ću hohotati, pripovijedat ću joj priče, odvest ću je na bal, Ijubakat ću s njom, poklanjat ću joj suvenirčiće, pjevat ću joj romanse, poklonit ću joj psetance, rastat ću se s njom kao u romanu i vodit ću s njom ljubavno dopisivanje. Ta nju će zanijeti takav muž, kao iz romana, zaljubljen i veseo! Po mome je sudu to razborito: tako bi trebalo da postupaju i svi muževi. Muževi jedino onda i jesu dragocjeni ženama kad su nenazočni pa, ako se budem držao svojega sustava, najslađim ću načinom osvojiti srce Tatjane

Ivanovne za cijeli njen život. Šta bi mogla više i poželjeti? Kažite. Ta to je raj a ne život!

Slušao sam šuteći i u čudu. Shvatio sam da pobijati gospodina Mizinčikova ne mogu. Fanatično je bio uvjeren da mu je naum valjan, štaviše, veličanstven, i govorio je o njem s obredničkim zanosom. Ali je preostala jedna škakljiva okolnost, i nju je bilo potrebno razjasniti.

— A kako vam nije palo na um — reći ću ja — da je ona maitene ujakova zaručnica? Ako je otmete, ljuto ćete ga uvrijediti; odvest ćete je gotovo uoči svadbe, a, povrh toga, od njega samoga ćete uzajmiti novaca da izvršite to junačko djelo!

— Tu sam vas i čekao! — vatreno zaviknu Mizinčikov. — Ne brinite se, nadao sam se vašemu prigovoru. Ali, prvo i glavno: ujak je još nije prosio; dakle mogu, dakle, i ne znati da nju namjenjuju njemu za mladu; osim toga, molim da uočite, ja sam još prije tri tjedna smislio taj naum, dok još ništa nisam znao o ovdašnjim namjerama; zato sam sasvim čist pred njim u moralnom pogledu, štaviše, ako se strogo sudi, ne otimam ja njemu, nego on otima meni mladu, s kojom sam — uočite to — imao već potajni noćni sastanak u sjenici. Napokon, dopustite: niste li se sami maloprije goropadili što vašega uju sile da uzme Tatjanu Ivanovnu, a sad odjednom branite tu ženidbu, govorite o nekoj obiteljskoj uvredi, o časti! A ja, naprotiv, činim vašemu uji najveću uslugu: spašavam ga — vi to morate shvatiti! On s gnušanjem gleda na tu ženidbu i pored toga voli drugu djevojku! Pa i kakva bi mu žena bila Tatjana Ivanovna? Ta i ona će biti nesretna s njim, jer, bilo kako mu drago, morat će onda paziti na nju da ne baca stručke ruža na mladiće. A kad je ja odvezem, po noći, tu više ništa neće moći učiniti nikakva generalica, nikakav Foma Fomič. A prevelik bi zazor bio vratiti takvu zaručnicu koja je pobjegla pred vjenčanjem. Zar to nije usluga, zar to nije dobročinstvo učinjeno Jegoru Iljiču?

Priznajem, taj me se posljednji razlog neobično dojmio.

— A šta ako je on sutra zaprosi? — ta onda će biti već ponešto prekasno: ona će mu biti formalna zaručnica.

— Dabome prekasno! Ali zato se i mora raditi da se to ne dogodi. Zašto vas i molim za pomoć? Samom mi je teško, a udvoje ćemo sve to lijepo udesiti i upet ćemo se da je Jegor Iljič ne zaprosi. To se

svakako mora omesti, pa ma, u krajnjem slučaju, i izmlatiti Fomu Fomiča i time odvratiti svima pažnju tako da nikome neće biti do svadbe. Razumije se, to samo u krajnjem slučaju; govorim primjera radi. U tome se i nadam pomoći od vas.

— Još jedno, posljednje pitanje: niste li, osim meni, nikome drugom odali svoj naum?

Mizinčikov se počešao za uhom i nakreveljio najkiselije lice.

— Priznajem — odgovori — to mi je pitanje gore od najgorče pilule. — To i jest nevolja što sam već odao svoju misao... u jednu riječ, uradio najužasniju budalaštinu! I, šta mislite, komu? Obnoskinu! Tako da čak sarn sebi ne vjerujem. Ne razumijem kako se to dogodilo! Sve se motao ovuda; nisam ga još pravo ni poznavao, pa kad me je obuzeo zanos, bio sam, razumije se, kao u vrućici; a kako sam već onda bio razabrao da mi treba pomoćnik, obratio sam se Obnoskinu... Neoprostivo, neoprostivo!

— Pa, a šta Obnoskin?

— Ushićen pristao, a sutradan u rano jutro nestao. Za neka tri dana došao opet, sa svojom mamicom. Sa mnom ni riječi, čak me se i kloni, kao da me se boji. Odmah sam razabrao šta je i kako je. A mamica mu je takva protuha, bila je i na situ i na rešetu. Znao sam je otprije. Dakako, sve joj je ispripovijedao. Šutim i čekam; oni uhađaju i sada su prilike ponešto napete... Zato se i žurim.

— A zašto se vi baš njih bojite?

— Mnogo, dabome, neće oni uraditi ali da će mi napakostiti, to je sigurno. Zaiskat će novaca za šutnju i za pomoć; to i očekujem... Samo mnogo im ne mogu dati, i neću dati — odlučio sam već; više od tri tisuće u asignacijama ne mogu. Razmislite sami: tri tisuće ovamo, pet stotina u srebru za svadbu, jer ujaku se mora sve vratiti; onda stari dugovi; pa, sestri makar išta, tako, makar išta. Hoće li mnogo preostati od sto tisuća? Ta to je propast!... Obnoskini su, uostalom, otišli.

— Otišli? — zapitam radoznalo.

— Odmah poslije čaja; i vrag ih odnio! A sutra, vidjet ćete, opet će doći. Šta je, dakle, pristajete?

— Priznajem — odgovorim uvijajući se — ne znam šta bih i rekao. Škakljivo je to... Sve ću dakako čuvati u tajnosti; ja nisam Obnoskin; ali... čini mi se, ne treba da se nadate bilo čemu od mene.

— Vidim — reći će Mizinčikov ustajući sa stolice — da vam još nisu dodijali Foma Fomič i bakica, i da vi, premda i volite dobroga, plemenitoga ujaka, ipak još niste pravo razmislili kako ga muče. Vi ste novajlija... Ali treba se strpjeti! Probavit ćete sutrašnji dan, promotrit ćete, a pred veče ćete pristati. Ta inače vam je ujo propao — razumijete? Njega će svakako primorati da se oženi. Nemojte zaboraviti da će je možda sutra zaprositi. Bit će prekasno; treba se danas odlučiti!

— Želim da svakako uspijete, ali pomagati... ne znam kako...

— Znamo! Ali, počekat čemo do sutra — zaključi Mizinčikov, smješkajući se podrugljivo. — La nuit porte conseil.[58] Do viđenja. Doći ću nešto ranije izjutra, a vi razmislite...

Okrenuo se i izišao nešto zviždučući.

iziđem gotovo odmah za njim da se osvježim. Mjesec još nije bio izišao; noć je mračna, zrak topao i zagušljiv. Lišće se na drveću ne miče. Unatoč tome što sam bio strašno umoran, htjedoh da prohodam, da se rastresem, da saberem misli, ali nisam prošao ni deset koračaja kad iznenada začujem ujakov glas. S nekim se penje uz ulazne stepenice krila i govori izvanredno živo. Vratim se odmah i zovnem ga. Ujak je bio s Vidopljasovim.

XI

KRAJNJA NEDOUMICA

— Ujo! — rekoh — teda-negda sam vas dočekao.

— Moj prijatelju, i ja sam htio do tebe. Evo samo da svršim s Vidopljasovim, a onda ćemo se narazgovarati do mile volje. Mnogo moram da ti ispripovijedam.

— Kako, još ste s Vidopljasovim! Ta okanite ga se, ujo.

— Još samo svojih pet ili deset časaka, Sergeju, pa sam posvema tvoj. Vidiš, posao.

— Ta on je zacijelo došao s glupostima — reći ću zlovoljno.

— A šta bih ti rekao, moj prijatelju? Baš je i pogodio čovjek kad da mi dođe sa svojim tričarijama! Zar nisi, brate Grigorije, znao da ulučiš drugo vrijeme za svoje jadikovke? A, šta da ti učinim? Požali

me barem ti, braco. Ta vi ste me, da tako kažem, izmorili, izjeli me živa, cijela cjelcata! — Ne mogu da izdržim s njima, Sergeju!

I ujak od ljuta jada mahnuo obadvjema rukama.

— Pa kakav je to važan posao da ga se ne može odgoditi? A meni bi tako trebalo, ujo...

— Eh, brate, i tako već viču da se ne brinem za moral mojih ljudi! Još će se on sutra potužiti valjda na mene što ga nisam saslušao, a onda...

I ujak opet mahnuo rukom.

— Pa, svršavajte dakle brže s njim! Dajte da i ja pomognem. Idemo gore. Šta hoće? Šta bi? — rekoh kad smo ušli u sobu.

— Pa, eto, vidiš, moj prijatelju, ne sviđa mu se prezime, moli da ga promijeni. Kako ti se to čini?

— Prezime! Kako to?... Ali, ujo, prije no što čujem šta će on sam reći, dopustite da vam kažem da se jedino kod vas u kući mogu zbivati takva čudesa — rekoh i raširih ruke od čuda.

— Eh, brate! Znam i ja tako raširiti ruke, ali slaba korist od toga! — zlovoljno izgovori ujak. — De, razgovori se sam s njim, pokušaj. Već me dva mjeseca napastuje...

— Površno prezime! — oglasio se Vidopljasov.

— Pa zašto površno? — zapitam ga u čudu.

— Tako. Predstavlja svakojaku gnusobu.

— A zašto gnusobu? A i kako bi ga preinačio? Tko preinačuje prezimena?

— Priznajem da ti je prezime ponešto čudno — nastavim u potpunoj nedoumici — ali šta da se sada radi? Ta i u oca ti je bilo isto prezime?

— Baš je tako, po mojem sam roditelju na taj način uzeo da stradavam vječno, jer mi je suđeno da rne zbog svoga imena obasipaju mnogim porugama i da me stižu mnogi jadi — odgovori Vidopljasov.

— Kladim se, ujo, da su tu prsti Fome Fomiča! — uzviknuli zlovoljno.

— Ta nisu, braco, ta nisu; prevario si se. Foma mu zaista dobro čini. Uzeo ga za svoga tajnika, to mu je sva služba. A, razumije se, on ga je naobrazio, ispunio mu dušu plemenitošću tako da je u neku ruku progledao... Eto, vidiš, sve ću ti pripovjediti...

— Istina je — prekinuo ga Vidopljasov — da su Foma Fomič moj istinski dobrotvor, i jer su mi istinski dobrotvor, prikazali su mi moju ništavost, kakav sam crv na zemlji tako da sam po njima prvi put doznao unaprijed svoju sudbinu.

— Eto vidiš, Serjoža, eto vidiš šta je posrijedi — nastavio ujak koji se, po običaju, užurbao. — Živio je isprva u Moskvi, gotovo od djetinjstva, u službi kod nekoga učitelja krasopisa. Da vidiš kako je kod njega naučio da piše: i bojama i zlatom, i znaš, uokolo ponameće kupidone — jednom riječju, umjetnik! Iljuša uči kod njega; rubalj i pol u srebru plaćam za sat. Foma je sam odredio rubalj i pol u srebru. Odlazi u tri susjedne vlasteoske kuće; i oni mu plaćaju. Vidiš kako se odijeva! Uz to piše stihove.

— Stihove! I to još!

— Stihove, braco, stihove, i nemoj misliti da se šalim, prave stihove, da tako kažem, verzifikacija, i tako, znaš, sa srokovima, o svemu i svačemu, odmah sve predmete u stihovima opiše. Pravi talenat! Mamici je za imendan sastavio takvu oraciju da smo samo zinuli: i iz mitologije ondje kod njega i muze lete, tako da se dapače, znaš, vidi ta... kako se ono zove? — zaokruženost oblika — jednom riječju, doista ispada srok. Foma je ispravljao. A ja, dabome, ne velim ništa, pa i volim. Neka piše, ali neka ne zagrdi kakogod. Ta ja tebi, brate Grigorije, govorim kao otac. Doznao to Foma, pregledao stihove, osokolio ga i uzeo sebi za čitača i pisara — jednom riječju, obrazovao ga. Istinu on govori da mu je dobro učinio. I, tako mu se, da znaš, javila u glavi plemenita romantika i osjećaj nezavisnosti — sve mi je to tumačio Foma, ali sam već, istina, i zaboravio; ali sam i bez Fome, priznajem, htio da ga oslobodim. Znaš, nekako me je stid!... Ali, Foma se usprotivio, veli da ga treba, zavolio ga; a osim toga veli: »Meni, gospodaru, služi na čast što imam među mojim ljudima i pjesnike; tako su negdje živjeli neki baruni i to je en grand«.[59] Pa, en grand, pa neka bude en grandi Ja sam, brate, počeo već da ga cijenim — razumiješ li?... Ali bog bi ga znao kud je namjerio. Najgore je to što je nakon stihova toliko podigao nos pred svom družinom te i neće više da govori s njima. Nemoj se vrijeđati, Grigorije, govorim ti kao otac. — Obećao je još lanjske zime da će se oženiti; ima ovdje na dvoru jedna djevojka, Matrjona, i znaš, vrlo mila

djevojka, poštena, radina, vesela. A eto sada neće: neću, i gotovo; odbio. Ili je nešto uobrazio, ili je naumio da se najprije proslavi, a onda da zaprosi na drugom mjestu...

— Najviše po savjetu Fome Fomiča — pripomenu Vidopljasov — jer oni su istinski dobrotvor...

— Pa, kako bi i moglo biti bez Fome Fomiča! — zaviknuh preko volje.

— Eh, braco, nije to posrijedi! — brže me prekinu ujak — ali vidiš: on sada nema mira. Ona je djevojka živa, žestoka, sve uzbudila protiv njega; bockaju, draže ga, čak i dvorski derani drže ga za budalu...

— Najviše zbog Matrjone — dometnu Vidopljasov — jer je Matrjona istinska glupača, uz to ženska neobuzdana po naravi; zbog nje sam počeo tako trpjeti u životu.

— Eh, brate Grigorije, govorio sam ti — nastavio ujak, a prijekorno pogledao Vidopljasova — vidiš, Sergeju, sročili oni neku gadariju koja se rimuje s njegovim prezimenom. On dođe meni, tuži se, moli, ne bi li mu se kakogod preinačilo prezime, jer več odavno stradava od neblagozvučja...

— Neoplemenjeno prezime — uklopio Vidopljasov.

— Ali, samo ti šuti, Grigorije! I Foma je odobrio... to jest, nije odobrio, nego vidiš kako smišlja: ako bude pjesme štampao, kako to Foma snuje, takvo mu prezime može i naškoditi — zar nije istina?

— On bi, dakle, ujo, da štampa pjesme?

— Štampao bi, braco. To je već odlučeno — na moj trošak, i na naslovnoj će strani, stajati: kmet toga i toga, a u predgovoru će biti autorova zahvala Fomi što ga je obrazovao. Posvećeno je Fomi. Predgovor piše sam Foma. Zamisli, dakle, ako na naslovnoj strani bude stajalo: »Vidopljasovljeve pjesme«...

— »Vidopljasovljevi vapaji« — ispravio Vidopljasov.

— Pa, eto vidiš, još i vapaji! I kakvo je to prezime Vidopljasov? Čak i pobuđuje nježne osjećaje; tako je i Foma rekao. A svi su ti kritičari, kažu, takvi ujedljivi podrugljivci; Brambeus, na primjer... Ta je li njima do bilo čega! Narugat će se zbog samoga prezimena; tako će se očešati da ćeš se sve češkati — zar nije istina? Velim mu dakle: što se mene tiče, metni na pjesme kakvo te volja prezime — pseudonim, kako li se zove — ne sjećam se više: nekakav nim. Ali

neće, nego veli: naložite svoj družini neka me i ovdje uvijek zovu novim imenom tako da bi mi se prema talentu oplemenilo i prezime...

— Kladim se, ujo, da ste pristali.

— Jesam, brate Sergeju, samo da se ne svađam s njima; neka bude. Znaš, tada je između mene i Fome bio takav nesporazum. Odonda ti se otpočelo kod nas: koliko tjedana, toliko prezimena, i sve odabire tako nježna: Oleandrov, Tulipanov... Zamisli, Grigorije, isprva si molio da te zovu »Vjerni« — »Grigorij Vjerni«; onda se tebi samomu nije svidjelo jer je neki klipan prišio uz to srok »skverni«.[60] Ti se potužio: klipana kaznili. Dvije sedmice smišljao si novo prezime — koliko si ih prebrao naposljetku si smislio, došao i zamolio da bi te zvali »Ulanov«. Ali, kaži mi, braco, pa šta može biti gluplje od Ulanova? Pristao sam i na to: izdao sam po drugi put nalog o preinaci tvoga prezimena u Ulanova. Samo zato, braco — dometnuo ujak obraćajući mi se — samo da se otresam. Tri si dana hodao kao »Ulanov«. Sve si zidove, sve si daske na prozorima u sjenici iskvario, išarao ih olovkom: »Ulanov«. A onda su ih nanovo obojili. Cijelu knjigu[61] holandskoga papira potrošio si na potpise: »Ulanov, okušavanje pera; Ulanov, okušavanje pera.« Najzad se i tu zbila nevolja: prisili ti srok: »bolvanov«. Neću bolvanova — opet se preinačuje prezime! Kakvo si ono još pronašao, zaboravio sam već?

— Tancev — odgovori Vidopljasov. — Kad mi je već suđeno da svojim prezimenom prikazujem plesača, neka već bude oplemenjeno na inozemni način: Tancev.

— Ta da, Tancev, pristao sam, brate Sergeju, i na to. Ali tu su mu oni prisili takav srok da se i ne može kazati. Danas on opet dolazi, opet je smislio nešto novo. Kladim se da je već pripravio novo prezime. Jesi li ili nisi, Grigorije, priznaj!

— Zaista sam već odavno htio da vam pred noge položim novo ime, oplemenjeno.

— Kakvo?

— Esbuketov.

— I zar te nije stid, zar te nije stid, Grigorije? Prezime s pomadne bočice! I još se proglašavaš pametnim čovjekom! Zacijelo si dugo premišljao o njemu! Ta to piše i na parfemu!

— Molim vas, ujo — reći ću polušaptom — ta to je naprosto glupan, arciglupan!

— Šta ćeš, braco! — odgovorio isto tako šaptom ujo — svi uvjeravaju da je pametan i da u njemu sve poigravaju plemeniti osjećaji...

— Ta raziđite se s njima, zaboga!

— Poslušaj, Grigorije! Ta ja, braco, nemam kada, molim te! — započeo ujak nekim molećim glasom, kao da se boji čak i Viđopljasova. — De, razmisli, de, gdje bih se sada bavio tvojim tužbama! Veliš da su te opet nečim uvrijedili? Pa dobro: evo ti dajem časnu riječ da ću sutra razmotriti, a sada idi zbogom... Stani! A Foma Fomič?

— Legli su da počinu. Rekli su: ako bude tko pitao za njih, neka odgovorim da noćas kane dugo odstojati u molitvi.

— Hm! Pa, idi, braco, idi! — Vidiš, Serjoža, ta on je vazda uz Fomu tako da ga se i bojim. A i družina ga zato ne voli jer on sve o njima dojavljuje Fomi. Evo sada je otišao, a sutra će, vjerojatno, nadoušivati štogod! — A ja sarn, braco, sve ondje tako uredio pa sam i miran sada... Žurio sam se tebi. Evo me napokon opet s.tobom! — izgovori osjećajno, stiskajući mi ruku. — A ja sam, brate, mislio da si se potpuno rasrdio i da ćeš zacijelo strugnuti. Poslao sam da paze na tebe. Pa, hvala bogu sada! A maloprije Gavrila, šta veliš? A i Falalej i ti — i sve jedno s drugim! Pa, hvala bogu, hvala bogu! Napokon ću se narazgovarati s tobom do mile volje. Otvorit ću ti srce. Nemoj, Serjoža, odlaziti: ti si mi jedini, ti i Korovkin...

— Ali, dopustite, šta ste ondje uredili, uje, i šta bih ovdje čekao nakon onoga što se je dogodilo? Priznajem, naprosto mi puca glava!

— A zar je meni čitava, je li? Meni ona, brate, već pol godine igra vals, moja glava! Ali, hvala bogu! Sada je sve u redu. Prvo, oprostili su mi, zauvijek oprostili, uz različite uvjete, dakako; ali se sada već gotovo ničega ne bojim. I Sašurki su oprostili. Saša, Saša, ono maloprije... žestoko je srdašce! Zaletjela se malo, ali zlatno je srdašce! Ja se, Serjoža, ponosim tom djevojčicom! Pratio je vazda blagoslov božji! Tebi su također oprostili, štaviše, znaš li kako? Možeš da radiš sve što te god volja, da hodaš po svim sobama i po parku, pa i kad ima gostiju — jednom riječju, što te god volja; ali samo uz uvjet da sutra ništa ne govoriš ni pred mamicom ni pred

Fomom Fomičem — to je neopoziv uvjet, tj. nikako ni pol riječi — ja sam već obećao u tvoje ime — nego ćeš samo slušati što stariji... to jest, htjedoh reći, što će drugi govoriti. Rekli su da si mlad. Nemoj se, Sergeju, vrijeđati; ta zaista i jesi još mlad... Tako govori i Ana Nilovna...

Dabome, bio sam vrlo mlad i odmah sam to dokazao planuvši ljutito zbog tih uvredljivih uvjeta.

— Poslušajte, ujo — zaviknern gotovo bez daha — kažite mi samo jedno i umirite me: jesam li ja u pravoj ludnici ili nisam?

— Ta eto, braco, ti odmah udaraš u kritiku! I ne možeš nikako da izdržiš — odgovori rastuženi ujak. — Nisi nipošto u ludnici nego smo se samo tako ražestili s obiju strana. Ta priznaj i ti, braco, kako si se ponio? Sjećaš li se kako si odbrusio njemu — čovjeku, kako se veli, u časnim godinama?

— Takvi ljudi, ujo, nemaju časnih godina.

— Ta, tu si već pretjerao, brate! To je već slobodoumlje. I sam, brate, nisam protiv razborita slobodoumlja, ali to je, brate, prevršilo već mjeru, zaista ti se čudim, Sergeju!

— Ne srdite se, ujo, skrivio sam, ali sam skrivio vama. Što se pak tiče vašega Fome Fomiča...

— Ta, eto već i vašega. Eh, brate Sergeju, ne sudi mu strogo: on je čovjekomrzac — i ništa više, boležljiv! Od njega se ne može mnogo tražiti. Ali je zato plemenit, to jest, najplemenitiji od svih ljudi! Ta i sam si maloprije bio svjedok, naprosto je bio sjajan. A što ponekad stvara te petljanije, na to se ne treba obazirati. Pa, kome se to ne događa?

— Molim vas, ujo, naprotiv, kome se to još događa?

— Eh, ti neprestano istu kozu dereš! U tebe je, Sergeju, malo dobrodušnosti, ne umiješ da praštaš!...

— Pa, dobro ujo, dobro! Okanimo se toga. R.ecite, jeste li vidjeli Nastasju Jevgrafovnu?

— Eh, brate, oko nje se sve i vrtjelo. Evo šta je, Serjoža, prvo i najvažnije; mi smo svi odlučili da njemu, Forni, sutra svakako čestitamo rođendan, jer sutra mu je zaista rođendan. Sašurka je dobra djevojčica, ali ona se vara; svi ćemo dakle zajedno otići, još prije božje službe, nešto ranije. Iljusa će mu odbesjediti pjesmu, tako da će mu se srce razdragati — ukratko, polaskat će mu. Ah, kad bi i

ti, Serjoža, otišao s nama da mu čestitaš! On bi ti možda doista zauvijek oprostio. Kako bi lijepo bilo kad biste se pomirili! Zaboravi, brate, uvredu, Serjoža, ta i ti si njega uvrijedio... Najdostojanstveniji čovjek.

— Ujo! Ujo! — uzviknem, gubeći posljednju strpljivost — htio bih s vama govoriti o poslu, a vi... A znate li, ponavljam opet, šta se zbiva s Nastasjom Jevgrafovnom?

— Kako ne bih znao, braco, šta govoriš! Zašto vičeš? Radi nje se maloprije i podigla sva ta buka. Uostalom, i nije se podigla maloprije nego već odavno. Samo nisam htio prije govoriti o tom da te ne plašim, jsr su oni naprosto htjeli da je otjeraju, pa i od mene su zahtijevali da je otpravim. Možeš zamisliti moj položaj... Pa, hvala bogu! Sada se sve uredilo. Oni su, vidiš, mislili — priznajem već sve — da sam ja glavom zaljubljen u nju i hoću da je uzmem, ukratko, da srćem u propast, jer to bi zaista bilo srtanje u propast; tako su mi ondje to objasnili... da me, dakle, spase, odlučili su da nju otjeraju. Sve to radi mamice, a ponajviše Ana Nilovna. Foma zasad šuti. Ali sam sada sve njih obavijestio, priznajem i već, objavio da si ti formalno Nastenjkin ženik, i da si zato i došao. To ih je, dakle, donekle umirilo i sada ona ostaje, premda ne ostaje zauvijek, tako, samo pokusa radi, ali ipak ostaje. Čak je i tebi poskočila vrijednost u očima svih kad sam rekao da se ženiš. Barem se mamica, čini mi se, umirila. Jedina Ana Nilovna još gunđa! I ne znam više šta bih izmislio da joj ugodim. I šta, zapravo, hoće ta Ana Nilovna?

— Ujo, u kakvoj ste vi zabludi, ujo! Ta znate li da Nastasja Jevgrafovna odmah sutra odlazi odavde, ako nije već otišla? Znate li da joj je otac danas i došao namjerice radi toga da' je odvede? Da je to već jednom za uvijek riješeno, da mi je sama danas osobno kazala to i najzad vas pozdravila po meni — znate li to ili ne znate?

Ujak se samo ukočio preda mnom i zinuo. Učinilo mi se da je uzdrhtao i da mu se uzdah iz vio iz grudi.

Nisam gubio ni časka nego mu na brzinu ispripovijedao cijeli moj razgovor s Nastenjkom, kako sam je zaprosio, kako me je odrješito odbila, kako se srdi na ujaka što se usudio da me pismom pozove; objasnio mu kako se ona nada da će ga svojim odlaskom spasiti od braka s Tatjanom Ivanovnom — ukratko, nisam zatajio ništa; čak sam i namjerice pretjerao sve što je u tim vijestima bilo neugodno.

Htio sam da prenerazim ujaka, da ga natjeram na odlučna sredstva — i zaista sam ga prenerazio. Uzviknuo je i uhvatio se za glavu.

— Gdje je ona, znaš li? Gdje je ona sada? — izgovorio najzad, a problijedio od prepasti. — A ja, glupan, išao ovamo već posve umiren, mislio sam da se sve već uredilo — dometnuo u očaju.

— Ne znam gdje je sada, ali je maloprije, kad se započela ta vika, pošla vama: htjela je sve to da kaže jasno i glasno pred svima. Valjda je nisu pustili onamo.

— Kako bi je i pustili! Šta bi ona ondje počinila! Ah, žestoka je, ponosna glavica! I kamo će ona sad otići, kamo? Kamo? A ti, ti si mi divan čovjek! Pa zašto te je odbila? Gluparija! Trebalo je da joj se svidiš. Zašto joj se nisi svidio? Ta odgovaraj, zaboga, šta stojiš?

— Molim vas, ujo, zar se mogu zadavati takva pitanja?

— Ta i ne može to biti! Ti se moraš, moraš oženiti njome. Zašto sam te i krenuo iz Petrograda? Ti nju moraš usrećiti! Sada je tjeraju odavde, a onda će biti tvoja žena, moja nećakinja — neće je otjerati. Pa, i kamo da ode? Šta će biti od nje? U guvernante? Ta to je samo besmislena budalaština, u guvernante! Ta od čega da živi kod kuće dok ne nađe mjesto? Starac ih ima devetoro na grbači; i pate se glađu. Ta neće ni groša uzeti od mene ako ode zbog tih gadnih kleveta, ni ona, ni otac. A i kako bi otišla na takav način — užas! Tu će već biti skandala — znam. A plaća je njena već odavno unaprijed uzeta za obiteljske potrebe: ta ona njih hrani. Pa, recimo, ja ću je preporučiti za guvernantu, naći ću joj neku čestitu i plemenitu obitelj. A, vraga, gdje ćeš ih naći, plemenitih, pravih plemenitih ljudi? Pa, recimo, da ih ima i mnogo, zašto bih srdio Boga! Pa, prijatelju moj, opasno je: možeš li se pouzdati u ljude? Uz to je siromašan čovjek sumnjičav; njemu se sve čini kao da ga primoravaju da kruh i prijaznost plaća poniženjem! Oni će nju uvrijediti; ona je ponosita, i onda... pa šta onda? A šta će biti ako još i naiđe kakav nitkov zavodnik?... Ona će pljunuti na njega — znam da će pljunuti — ali on će je ipak uvrijediti, nitkov! Ipak može da padne na nju sram, sjena, sumnja, a onda!... Glava mi puca na ramenima! Ah, bože moj!

— Ujo! Dopustite jedno pitanje — rekoh svečano — nemojte se srditi na me, shvatite da odgovor na to pitanje može da riješi mnogo; štaviše, donekle i imam pravo, ujo, da od vas tražim odgovor!

— Šta, šta je? Kakvo pitanje?

— Kažite, kao pred Bogom, otvoreno i jasno: ne osjećate li da ste sami pomalo zaljubljeni u Nastasju Jevgrafovnu i da biste željeli da je uzmete za ženu? Promislite: ta zbog toga nju i tjeraju odavde.

Ujak je vrlo odlučno odmahnuo, grčeći se od nestrpljenja.

— Ja? Zaljubljen? U nju? Ta svi su se oni najeli ludih gljiva, ili su se dogovorili protiv mene. Pa zašto sam te pozvao nego zato da svima dokažem da su se najeli ludih gljiva? Pa zašto te ženim njome? Ja? Zaljubljen? U nju? Svi su oni pomjerili pameću, to ti je sve!

— A ako je tako, ujo, to dopustite meni da sve kažem. Izjavljujem svečano da u toj namisli ne vidim nikakvo zlo. Naprotiv, vi biste je usrećili ako je već toliko volite, i — i dao to Bog! Dao vam Bog ljubavi i sloge!

— Ali, molim te, šta to govoriš! — uzviknuo ujak gotovo prestravljen. — Čudim se kako možeš tako hladnokrvno o tome govoriti... i... uopće, ti se, brate, vazda nekud žuriš — opažam u tebi tu crtu! Ta, zar nije besmisleno što si rekao? Kako bih, reci, uzeo nju kad je držim za kćer, i nikako drugačije? I stid bi me bilo da je gledam drugačije, pa i grehota! Ja sam starac, a ona cvijetak! A i Foma mi je to objasnio baš tim riječima. U meni srce plamti očinskom ljubavlju prema njoj, a ti govoriš o braku! Možda me ona iz zahvalnosti i ne bi odbila, ali kasnije bi me prezirala što sam iskoristio njenu zahvalnost. Upropastio bih je, izgubio bih njenu naklonost! A ja bih svoju dušu dao njoj, ona je moje čedo! Ljubim je isto kao i Sašu, pa i jače, priznajem ti. Saša mi je kći po pravu, po zakonu, a nju sam pokćerio svojom ljubavlju. Izvukao sam je iz bijede, odgojio. Nju je voljela Katja, moj pokojni anđeo; ona ju je meni namrla za kćerku. Dao sam je obrazovati: i francuski govori, i na fortepijanu svira, i knjige, i sve... Kakav joj je smiješak! Jesi li primijetio, Serjoža? Kao da ti se podsmijeva, a onamo se nipošto ne podsmijeva nego te, naprotiv, voli... Ja sam, eto, i mislio da ćeš doći i nju zaprositi, pa će se uvjeriti da ja ne težim za njom, i prestat će da raznose o njoj sve te gadarije! Vi ste oboje moja djeca, oboje gotovo siročad, obadvoje ste odrasli pod mojom skrbi... kako bih vas volio, kako volio! Život bih vam žrtvovao, ne bih se rastao s vama; svakud za vama! Ah, kako bismo mi mogli biti sretni! I zašto se ljudi vazda ljute, vazda srde, mrze jedan drugoga? Kako bih se rado latio da im

sve rastumačim! Kako bih se rado latio da im razložim svu skrovitu istinu! Ah, bože moj!

— Jest, ujo, jest, sve je to tako, ali me je ona eto odbila.

— Odbila! Hm!... A kao da sam slutio da će te odbiti — reći će zamišljen — ali nije! — zaviknu — ne vjerujem! Ne može to biti. Ali ako bude tako, sve će se poremetiti. Ta ti si jamačno nekako neoprezno započeo s njom; možda si je i uvrijedio; možda si počeo i da sipaš komplimente... Pripovjedi mi, Sergeju, još jednom, kako je to bilo!

Ponovim mu još jednom sve do najmanje sitnice. Kad sam došao donde kako se Nastenjka nadala da će svojim odlaskom spasiti ujaka od Tatjane Ivanovne, osmjehnuo se on gorko.

— Spasiti! — reći će — spasiti do sutrašnjega jutra!

— Pa valjda ne želite kazati, ujo, da uzimate Tatjanu Ivanovnu? — zaviknem uplašen.

— A kako sam i spriječio da Nastju ne otjeraju sutra? Odmah ću je sutra zaprositi; formalno sam obećao.

— I vi ste se odlučili, ujo?

— Šta bih i radio, braco, šta bih i radio! To mi kida srce, ali sam se odlučio. Sutra je prosidba; svadbu smo naumili da obavimo tiho, po domaći; i bolje je, brate, po domaći. Ti, de, budi djever. Već sam natuknuo o tebi, tako da te oni do toga vremena nikako neće otjerati. Šta da se radi, braco? Oni kažu: »djeci bogatstvo!« Dakako, šta ne bih učinio za djecu? Dubit ćeš na glavi, pogotovo jer tako valjda zapravo i treba da bude. Ta moram bar nešto da učinim za obitelj. Ne smijem neprestano besposličiti!

— Ali, ujo, ta ona je luda! — zaboravio se i zaviknuo, a srce mi se od bola steglo.

— Pa, već je i luda! Nije ona nipošto luda, nego je, znaš, preturila nesreća... Šta ću, brate, i volio bih razumnu... Uostalom, kakvih ima i s razumom! A kako je dobra, da samo znaš kako je plemenita!

— Oh, bože moj! On se već i miri s tom mišlju! — rekoh u očaju.

— A kako bih mogao drugačije? Ta za moje se dobro brinu, a ja sam, napokon, već i slutio da će me, kad-tad, uhvatiti: primorat će me da se oženim. Bolje je, dakle, sada nego da radi toga zapodijevam kavgu. Sve ću ti, brate Serjoža, otvoreno da kažem i donekle se čak i radujem. Odlučio sam se, pa sam se odlučio, barem

mi je spao teret — nekako sam mirniji. I išao sam, eto, onamo gotovo već posve umiren. Takva je već, vidi se, moja sudbina! A što je najvažnije, dobitak je u tome što Nastja ostaje kod nas. Ta uz taj sam uvjet i pristao. A sad ona sama hoće da bježi! Ali to ne smije da bude! — uzviknu ujak i topnu nogom. — Poslušaj, Sergeju — dometnu odrješito — pričekaj me ovdje, ne idi nikamo; za tren ću se vratiti.

— Kamo ćete, ujo?

— Možda ću je vidjeti, Sergeju; sve će se razjasniti, vjeruj da će se sve razjasniti, i... i... ti ćeš je uzeti — dajem ti časnu riječ!

Ujak izišao brzo iz sobe i zakrenuo u park, a ne prema kući. S prozora sam ga pratio pogledom.

XII

KATASTROFA

Ostadoh sam. Položaj mi je bio nepodnošljiv: odbijen sam, a ujak hoće gotovo na silu da me oženi. Meo sam se i pleo u mislima. Mizinčikov i njegova ponuda nisu mi silazili s uma. Pa što bilo da bilo, ujaka moram spasiti! Mislio sam čak da odem i nađem Mizinčikova i da mu sve pripovjedim. Ali kamo je otišao ujak? Sam je rekao da ide da nađe Nastenjku, a onamo je skrenuo u park. Misao o tajnim sastancima munula mi glavom i vrlo neugodan osjećaj stegao mi srce. Sjetio sam se Mizinčikovljevih riječi o tajnom odnosu... Kad sam časak promislio, mrzovoljno sam odbacio sve svoje sumnje. Ujak ne može varati, to je očito. Nemir je u meni rastao iz časa u čas. Nesvjesno iziđem na ulazno stepenište i pođem u park, onom istom alejom u kojoj je nestao ujak. Mjesec se pomaljao. Znao sam taj park uzduž i poprijeko i nisam se bojao da ću zalutati. Kad sam došao do stare sjenice što osamljena stoji na obali zapuštena, zamuljena jezerca, zastanem naglo kao ukopan: u sjenici mi se pričuli glasovi. Ne umijem kazati kakva me čudna mrzovolja zaokupila! Bio sam uvjeren da su to ujak i Nastenjka te sam se i dalje primicao a za svaki sam slučaj mirio svoju savjest time da idem pređašnjim korakom i ne nastojim da se prikradem. Odjednom se jasno čuo poljubac, onda neke živahne riječi, i odmah

iza toga — pronicav ženski krik. U taj isti tren istrčala iz sjenice žena u bijeloj haljini i protrenula kraj mene kao lastavica. Čak mi se učinilo da je rukama pokrila lice da je ne prepoznam: valjda su me opazili iz sjenice. Ali kako sam se začudio kad sam u kavaliru, koji je izišao za uplašenom damom, prepoznao — Obnoskina koji je, po Mizinčikovljevim riječima, već odavno otputovao! A i Obnoskin, kad je ugledao mene, neobično se zbunio: nestalo je odjednom sve njegove bezobraštine.

— Oprostite, ali... nisam nikako očekivao da ću se s vama sresti — izgovori smješkajući se i mucajući.

— Ni ja s vama — odvratim podrugljivo — pogotovo jer sam čuo da ste već otišli.

— Nisam... to je tako... ispratio sam donekle mamicu. Ali, mogu li vam se obratiti kao najplemenitijemu čovjeku na svijetu?

— Čime to?

— Ima slučajeva — i sami ćete priznati — kad istinski plemenit čovjek mora da se obrati svoj plemenitosti osjećaja drugoga, istinski plemenita čovjeka... Nadam se da me i razumijete.

— Ne nadajte se: ne razumijem ama baš ništa.

— Vi ste vidjeli damu koja je sa mnom bila u sjenici?

— Vidio sam je, ali je nisam prepoznao.

— A, niste je prepoznali!... Tu ću damu nabrzo nazvati svojom ženom.

— Čestitam vam. Ali čime vam mogu pomoći?

— Samo jednim: ako očuvate u najvećoj tajnosti to da ste me vidjeli s onom damom.

»Tko li je to? — pomislim — da nije...«

— Zaista, ne znam — odgovorim Obnoskinu. — Nadam se, oprostit ćete što vam ne mogu dati riječ...

— Ta, zaboga, molim vas — počeo me preklinjati Obnoskin. — Shvatite moj položaj: to je tajna. I vi možete da budete mladoženja; onda ću i ja, sa svoje strane...

— Ps! Netko ide!

— Gdje?

Zaista, tridesetak koraka od nas šmugnula, tek što se mogla primijetiti, sjena čovjeka koji je prolazio.

— To je... to je zacijelo Foma Fomič! — šapnuo Obnoskin, dršćući cijelim tijelom. — Poznajem ga po hodu. Bože moj! I opet koraci, s druge strane! Čujete li... zbogom! Zahvaljujem vam, i... molim vas...

Obnoskin nesta. Za čas se stvorio preda mnom ujak kao da je iskrsnuo iz zemlje.

— Ti si to? — zovnuo me. — Sve je propalo, Serjoža, sve je propalo.

Opazio sam da i on dršće cijelim tijelom.

— Šta je propalo, ujo?

— Idemo! — reče bez daha, krepko me uhvati za ruku i povuče za soborn. Ali cijelim putem do kuće nije izustio ni riječi, a ni meni nije dopuštao da govorim. Očekivao sam nešto neobično i gotovo se i nisam prevario. Kad smo ušli u sobu, njemu pozlilo; bio je blijed kao mrtvac. Odmah sam ga poprskao vodom. »Valjda se dogodilo nešto užasno, mislio sam, kad takva čovjeka hvata nesvjestica.«

— Šta vam je, ujo? — zapitam ga najzad.

— Sve je propalo, Serjoža! Foma me je zatekao u parku baš kad sam je poljubio.

— Poljubili ste je! U parku! — uzviknem u čudu gledajući ujaka.

— U parku, braco. Bog me je smeo! Pošao sam da je svakako vidim. Htio sam joj sve reći da je dozovem pameti, to jest, što se tiče tebe. A ona me je čekala već cijeli sat, ondje kod slomljene klupe, iza jezera... Onamo često dolazi kad treba da se porazgovori sa mnom.

— Često, ujo?

— Često, braco! U posljednje smo se vrijeme sastajali gotovo svake noći. Ali su nas zacijelo natragali — znam već da su nas natragali, i znam da se ovdje uplela Ana Nilovna. Na neko smo vrijeme i prekinuli; već neka četiri dana nije ničega bilo; a evo danas je opet ustrebalo. I sam si vidio kolika je potreba bila: kako bih joj inače i kazao? Došao sam, nadam se da ću je zateći, a ona sjedi ondje već cijeli sat, očekuje me: i ona je imala štošta da mi kaže.

— Bože moj, kakva neopreznost! Ta znali ste da za vama tragaju?

— Pa to je, Serjoža, kritičan slučaj; mnogo smo imali jedno drugomu da kažemo. Po danu ne smijem ni da je gledam: ona gleda

u jedan kut, a ja namjerice u drugi, kao da i ne opažam da je ona na svijetu. A po noći se sastajemo da se narazgovaramo...

— Pa, šta je bilo, ujo?

— Nisam dospio ni dvije riječi da kažem, znaš — srce mi zakucalo, suze mi navrle iz očiju; počeo sam je nagovarati da pođe za te — a ona će meni: »Zacijelo me vi ne volite — zacijelo vi ništa ne vidite« i odjednom mi pala oko vrata, ogrlila me, zaplakala, zaridala! »Ja, veli, volim jedino vas i ni za koga neću poći. Već vas odavno volim, ali ni za vas neću poći nego ću odmah sutra otputovati i otići u manastir.«

— Bože moj! Zar je zbilja tako kazala? A šta je dalje bilo, dalje, ujo?

— Gledam, a pred nama Foma! I otkud se stvorio? Da nije sjedio za grmom i očekivao taj grijeh?

— Nitkov!

— Ja zamro, Nastenjka nagla bježati, a Foma Fomič šuteći prošao mimo nas i prstom mi poprijetio — razumiješ li, Sergeju, kakve će graje sutra biti?

— Pa kako ne bih razumio!

— Shvaćaš li — uzviknuo u očaju i skočio sa stolice — shvaćaš li da oni hoće da je upropaste, osramote, obeščaste; traže izliku da joj prišiju beščašće i za to otjeraju; a evo se sada i našla izlika! Ta oni su govorili da je sa mnom u sramotnu odnosu! Ta govorili su, da je i s Vidopljasovim! Sve je to govorila Ana Nilovna. Šta će sada biti? Šta će sutra biti? Zar neće Foma pripovjediti?

— Svakako će pripovjediti, ujo.

— A ako bude pripovjedio, ako bude samo pripovjedio... — izgovori, grizući usne i stiskajući pesnice — ali neće, ne vjerujem! Neće on pripovjediti, razumjet će... on je veoma plemenit čovjek! Poštedjet će je...

— Poštedio ili ne poštedio — odvratim odrješito — ali je, u svakom slučaju, vaša dužnost da odmah sutra zaprosite Nastasju Jevgrafovnu.

Ujak me gledao ukočenim pogledom.

— Shvaćate li, ujo, da ćete obeščastiti djevojku ako se razglasi ta zgoda? Razumijete li da morate što brže predusresti nesreću; da morate junački i ponosito pogledati svima u oči, javno je zaprositi,

pljunuti na njihove razloge i satrti Fomu u prah ako samo pisne protiv nje?

— Moj prijatelju! — zaviknuo ujak — ja sam o tom mislio idući ovamo!

— I šta ste odlučili?

— Nikako drugačije! Već sam se odlučio prije nego što sam ti počeo pripovijedati!

— Bravo, ujo!

I ja poletih da ga zagrlim.

Dugo smo govorili. Razložio sam mu sve razloge, svu neumoljivu potrebu da uzme Nastenjku što je, uostalom, sâm shvaćao još bolje nego ja. A moja se rječitost razbudila. Radovao sam se zbog ujaka. Dužnost ga je podbadala, inače se ne bi nikad ohrabrio. A dužnosti, obvezi bio je odano pokoran. Ali, unatoč tome, nisam nikako shvaćao kako će se sve to urediti. Znao sam i slijepo vjerovao da ujak nizašto neće odstupiti od onoga što je jednom priznao kao svoju dužnost; ali nisam nekako vjerovao da će smoći snage da ustane protiv svojih domara. I zato sam nastojao da ga što jače podbodem i uputim, pa sam radio svom svojom mladenačkom gorljivošću.

— Pogotovo — govorio sam — pogotovo što je sada sve već odlučeno te su nestale i posljednje vaše sumnje! Dogodilo se ono što niste očekivali, iako su zapravo svi to vidjeli i svi prije vas opazili: Nastasja Jevgrafovna vas voli! Zar ćete dopustiti — vikao sam — da se ta čista ljubav prevrati u zazor i sramotu po nju?

— Nikad! Ali, moj prijatelju, zar ću biti napokon doista tako sretan? — uz viknu ujak i poletio da me grli. — I kako je ona zavoljela mene, i zašto, zašto? Čini mi se, u meni nema ničega takvoga... Ja sam starac prema njoj: i nisam se nadao tomu. Anđele moj, anđele!... Slušaj, Serjoža, maloprije si pitao nisam li zaljubljen u nju: jesi li šta mislio?

— Vidio sam samo da je vi, ujo, volite toliko da se i ne može jače voljeti: volite, a onamo i sami ne znate to. Molim vas! Pišete po mene, hoćete da me oženite njome jedino zato da vam bude nećakinja i da bude vazda uz vas...

— A ti... a ti mi praštaš, Sergeju?

— Eh, ujo!

I on me opet zagrlio.

— Ali, pazite ujo, svi su protiv vas: treba ustati i krenuti protiv svih, i to odmah sutra.

— Jest... jest, sutra! — ponovio on ponešto zamišljen — znaš, junački ćemo se latiti posla, istinskom plemenitošću duše, snagom karaktera... naročito snagom karaktera!

— Nećete se prestrašiti, ujo!

— Neću se prestrašiti, Serjoža! Samo jedno: ne znam kako bih započeo, kako bih se prihvatio!

— Ne mislite o tom, ujo. Sutrašnji će dan riješiti sve. Umirite se danas. Što se više misli, to je gore. A ako Foma pisne — odmah ga otjerajte iz kuće i satrite.

— A ne bih li mogao da ga ne otjeram? Ja sam, brate, odlučio ovako: odmah ću sutra, čim svane, otići njemu i sve ću mu pripovjediti, evo ovako kako sam s tobom govorio: ne može biti da me ne bi razumjeli, on je plemenit, on je najplemenitiji među ljudima. Ali evo šta meni zadaje brigu: Šta će biti ako je mamica izvijestila danas Tatjanu Ivanovnu o sutrašnjoj prosidbi? Ta to već ne valja!

— Ne brinite se, ujo, za Tatjanu Ivanovnu.

I ja mu pripovjedim prizor u sjenici s Obnoskinom. Ujak se neobično začudio. Nisam mu ni riječi spomenuo o Mizinčikovu.

— Fantazmagorična ličnost! — Zaista fantazmagorična ličnost! — uzviknuo. — Sirotica! Umiljavaju joj se, hoće da iskoriste njenu bezazlenost! Zar Obnoskin? Ta on je otputovao... Čudno, vrlo čudno! Ja sam preneražen, Serjoža... To se mora odmah sutra istražiti i treba se latiti sredstava... Ali, jesi li potpuno uvjeren da je to bila Tatjana Ivanovna!

Odgovorim mu da joj doduše nisam vidio lice, ali sam iz nekih razloga potpuno uvjeren da je to Tatjana Ivanovna.

— Hm! Da to nije ljubakanje s kojom sluškinjom, a tebi se učinilo da je Tatjana Ivanovna? Da nije Daša, vrtlarova kći? Prevejana djevojčica! Opazili su je, zato i govorim što su je opazili. Natragala na nju Ana Nilovna!... Ali, ipak nije! Ta on je kazivao da se kani oženiti. Čudno, čudno!

Najzad smo se rastali. Zagrlio sam i blagoslovio ujaka. »Sutra, sutra« — ponavljao je — »riješit će se sve, prije nego ti ustaneš riješit će se. Otići ću do Fome i postupit ću prema njemu viteški, otkrit ću mu sve, kao rođenu bratu, sve što mi je na srcu, svu nutrinu.

Zbogom, Serjoža. Legni, umorio si se; a ja zacijelo svu noć neću stisnuti oka.«

Otišao. Odmah sam legao, umoran i izmučen do krajnosti. Dan je bio težak. Živci su mi bili poremećeni te sam se, prije nego što sam zaspao, nekoliko puta trznuo i budio. Ali, kakogod čudni bili moji dojmovi kad sam se zanosio u san, to nije bilo gotovo ništa prema originalnosti onog moga buđenja sutradan izjutra.

DRUGI I POSLJEDNJI DIO

I

POTJERA

Spavao sam tvrdo, bez snova. Odjednom osjetim da mi se na noge svalila težina od deset pudova. Uzviknem i probudim se. Bio je već dan; kroz prozore zavirkuje jarko sunce. Na mojoj postelji, ili, da pravije kažem, na mojim nogama sjedi gospodin Bahčejev.

Nije bilo sumnje: to je on. Kad sam nekako oslobodio noge, podignem se na postelji te sam ga gledao u. tupoj nedoumici čovjeka koji se tek probudio.

— Još i gledaš! — zaviknuo debeljko. — A šta si se zablenuo u mene? Ustaj, prijatelju, ustaj! Pol sata te budim; rastvori oči!

— A šta se zbilo? Koliko je sati?

— Rano je još, prijatelju, a naša Fevronja nije ni zora dočekala, odmaglila. Ustaj, valja u potjeru!

— Kakva Fevronja?

— Pa naša, ona svetica, odmaglila! Još prije zore odmaglila! Došao sam do vas, prijatelju, na časak, samo da vas probudim, pa se evo bakljam s tobom dva sata! Ustajte, prijatelju, čeka vas i ujo.. Lijep blagdan osvanuo! — đometnu nekom zloradom ljutinom u glasu.

— A o komu i o čemu to govorite? — reći ću nestrpljivo, ali sam se već počeo dosjećati. — Da nije Tatjana Ivanovna?

— Dašto! Ona i jest! Ja sam govorio, proricao — nisu htjeli da me slušaju! Evo ti i čestita blagdana! Pomahnitala je od ljubavi, ljubav joj je dobrano zavrtjela glavom! Pi! A onaj, tko je onaj? S bradicom?

— Zar Mizinčikov!

— A vraga! Ta protri, prijatelju, oči, rastrijezni se bar za veliki blagdan božji! Valjda si se još za večerom uljuljuškao, kad još i sada tumaraš! Kakav Mizinčikov? Obnoskin, a nije Mizinčikov. A Ivan Ivanovič Mizinčikov moralan je čovjek i sada se s nama sprema u potjeru.

— Šta velite? — uzviknem i čak poskočim na postelji — zar Obnoskin?

— Ih, ti mrzovoljni čovječe! — odgovorio debeljko odskočivši s mjesta — ja mu došao, kao obrazovanu čovjeku, da javim zgodu, a on još sumnja! Dakle, prijatelju, ako hoćeš s nama, onda ustaj, navuci hlače, a meni nije do toga da jezikom mlatim; i onako sam s tobom protratio dragocjeno vrijeme!

I on otišao vrlo ogorčen.

Preneražen tom viješću skočim s postelje, obučem se brže-bolje i strčim dolje. Kako sam mislio da ću ujaka naći u kući, gdje su, činilo se, svi još spavali i ništa nisu znali o onome što se dogodilo, popnem se oprezno na paradno ulazno stepenište i sretnem u predvorju Nastenjku. Bila je na brzinu obukla neki peignoir, ili kućnu haljinu. Kosa joj je u neredu; vidi se da je upravo skočila s postelje i kao da nekoga očekuje u predvorju.

— Kažite, je li istina da je Tatjana Ivanovna otišla s Obnoskinom? — zapitala me žurno, isprekidanim glasom, blijeda i uplašena.

— Kažu da je istina. Tražim nju; mi ćemo u potjeru.

— O, dovedite je, dovedite je što prije! Propast će ako je ne vratite.

— Ali gdje je ujo?

— Zacijelo ondje kod konjušnica; ondje prežu konje u kola. Čekala sam ga ovdje. Slušajte, kažite mu da ja svakako hoću još danas da odem; tvrdo sam odlučila. Otac će me primiti; ako budem mogla, odlazim odmah. Sve je sada propalo! Sve je izgubljeno!

Dok je to govorila, gledala me je kao zbunjena i odjednom zaplakala. Činilo se da ju je spopala histerija.

— Umirite se! — zaklinjao sam je — ta sve se to okreće na bolje — vidjet ćete... Šta vam je, Nastasja Jevgrafovna?

— Ja... ja ne znam... šta mi je — govorila je bez daha i nesvjesno mi stiskala ruke. — Kažite mu...

U tom se trenutku za vratima s desne strane začula neka buka. Ona ispusti moju ruku i uplašena ne izgovori do kraja nego pobježe uza stepenice.

Cijelo sam društvo, to jest, ujaka, Bahčejeva i Mizinčikova našao u stražnjem dvorištu, kod konjušnica. U Babčejevljevu su kočiju prezali druge konje. Sve je bilo gotovo za polazak: čekali su samo mene.

— Evo i njega — zaviknu ujak kad sam se pojavio. — Jesi li čuo, brate? — dometnu i neki čudan izraz ukaza mu se na licu.

Prepast, zabuna, ali i nada ogledali su mu se u pogledima, glasu i kretnjama. Bio je svjestan da je u njegovu životu nastao velik preokret.

Obavijestili me odmah o svim potankostima. Gospodin Bahčejev je proveo ružnu noć te se u zoru odvezao od svoje kuće da na jutrenje stigne u manastir, svojih pet vrsta od njegova imanja. Baš kad je zakretao s ceste prema manastiru, spazio odjednom tarantas koji juri trkom, a u tarantasu Tatjanu Ivanovnu i Obnoskina. Tatjana Ivanovnaj zaplakala ali i zaplašena, uzviknula i pružila prema gospodinu Bahčejevu ruke kao da ga moli da je zaštiti — tako se barem razbiralo iz njegove pripovijesti: »A onaj, podlac, s bradicom — nastavljao on — sjedi ni živ ni mrtav, sakrio se; ali lažeš, brate, nećeš se sakriti!« Stepan Aleksejevič nije dugo premišljao, nego opet skrenuo na cestu i dojurio u Stepančikovo, probudio ujaka, Mizinčikova, napokon i mene. Odlučili da odmah krenu u potjeru.

— I to Obnoskin, i to Obnoskin... — govorio ujak i uporno gledao mene kao da mi time želi kazati i nešto drugo — tko bi se bio i nadao!

— Od toga se podlaca uvijek mogla očekivati svaka nevaljanština! — uzviknuo Mizinčikov zgražajući se najodlučnije, i odmah se okrenuo da izbjegne moj pogled.

— Šta je, hoćemo li krenuti ili nećemo? Ili do noći stajati i priče pripovijedati? — prekinuo ga gospodin Bahčejev penjući se u kočiju.

— Idemo, idemo! — prihvati ujak.

— Sve se, ujo, okreće na bolje — šapnem mu u uho. — Vidite li kako se sve to sada izvrsno sredilo?

— Mani se, brate, ne griješi. — Ah, prijatelju moj! Oni će sada naprosto nju otjerati, za kaznu što im nije pošlo za rukom — razumiješ li? Strahota, kakve me sve slutnje ne obuzimaju.

— Ta, šta je, Jegore Iljiču, hoćemo li šaputati ili ići? — zavikne po drugi put gospodin Bahčejev. — Ili da ispregnemo konje pa da malo založimo — šta mislite: ne bismo li gutnuli votke?

Te su rijeci bile izrečene toliko snažnim sarkazmom da nije bilo druge nego odmah udovoljiti gospodinu Bahčejevu. Svi odmah posjedali u kočiju i konji pojurili.

Neko smo vrijeme svi šutjeli. Ujak me važno pogledavao, ali pred svima nije htio govoriti sa mnom. Često se zamišljao; onda se trzao, kao da se budi, i uzrujan se ogledavao uokolo. Mizinčikov je bio, činilo se, miran, pušio cigaretu i držao se dostojanstveno kao čovjek koga su nepravedno uvrijedili. Zato se Bahčejev žestio mjesto svih. Gunđao preda se, odrješito negodujući gledao sve nas i sve uokolo, crvenio se, dahtao, neprestano pljuvao u stranu i nikako nije mogao da se smiri.

— Jeste li uvjereni, Stepane Aleksejiču, da su se uputili u Mišino? — zapitao odjednom ujak. — To je, brate, dvadeset vrsta odavde — dometnuo obraćajući mi se — malo imanje od trideset duša; nedavno ga je od pređašnjih vlasnika kupio bivši gubernijski činovnik. Spletkar, kakva svijet još nije vidio! Tako barem govore o njemu; možda i nije istina. Stepan Aleksejič uvjerava da se je Obnoskin vozio baš onamo i da mu taj činovnik sada pomaže.

— Dašto? — trgnuo se i zaviknuo Bahčejev. — I velim da se uputio u Mišino. Ali sada u Mišinu možda i nema više traga Obnoskinu! Još bi tri sata u dvorištu uludo preklapali!

— Ne brinite se — napomenu Mizinčikov — zateći ćemo ih.

— Jest, zateći ćemo! Baš će te on i čekati. Blago je zdipio; nema njemu ni traga ni glasa.

— Smiri se, Stepane Aleksejiču, smiri se, stići ćemo ih — ujak će. — Nisu još dospjeli da išta učine — vidjet ćeš da je tako.

— Nisu dospjeli da učine! — zlobno ponovio gospodin Bahčejev. — Svašta će ona dospjeti da napravi, makar i bila tihana! »Tihana je, vele, tihana!« — dometnuo tananim glasićem, kao da se komu podruguje. — »Mnogo je nesreća podnijela.« Evo je sada i podbrusila pete, ta nesretnica! Isplazi sada jezik i vitlaj je po cestama u ranu zoru! Ne daju čovjeku o božjem blagdanu ni da se pomoli. Pi!

— Ta ona ipak nije maloljetna — napomenem — nije pod skrbništvom. Vratiti je ne možemo ako sama ne poželi. Šta ćemo dakle?

— Razumije se — odgovori ujak — ali ona če poželjeti — uvjeravam te. To ona samo tako... Čim ugleda nas, odmah če se vratiti — jamčim. Ta ne možemo je, brate, ostaviti tako, na milost i nemilost sudbini, kao žrtvu; to nam je, rekao bih, dužnost...

— Nije pod skrbništvom! — odmah me saletio i uzviknuo Bahčejev. — Luda je ona, prijatelju, prava pravcata luđakinja — nije riječ o tome što nije pod skrbništvom. Nisam ti jučer o njoj ni htio govoriti, a onomad sam zalutao u njenu sobu, gledam, a ona sama pred ogledalom, podbočila se rukama i igra škotsku poiku! A kako se nagizdala: modni žurnal, naprosto modni žurnal! Pljunuo sam i otišao. Onda sam već naslutio kao da iz knjige čitam!

— Zašto bismo je tako krivili? — dometnem ponešto bojažljivo. — Zna se da Tatjana Ivanovna... nije sasvim zdrava... ili, da se pravije kaže... u nje je takva manija... Meni se čini da je kriv jedini Obnoskin, a ne ona.

— Nije posve zdrava! Pa šta ćete s njom! — prihvatio debeljko i sav se zarumenio od srdžbe. — Ta on se zakleo, da će čovjeka otjerati u bjesnilo! Od jučerašnjega se dana zakleo tako! Luda je ona, oče moj, ponavljam ti, velika luda, a neće biti da nije sasvim zdrava; od maloće je pomahnitala od Kupidona! Sada ju je, evo, stjerao Kupidon u tjesnac. A o onom s bradicom ne vrijedi ni govoriti! On sada valjda hvata maglu s novcima, cin-cin-cin, pa se smijucka.

— Zar dakle zaista mislite da će je odmah ostaviti?

— Nego šta? Valjda će vucarati sa sobom takvu dragocjenost? A šta će mu ona? Oplijenit će je, posaditi je gdjegod pod grm uz cestu — i zbogom, a ona neka sjedi pod grmom i miriše cvijeće!

— De, ti si se to zaletio, Stepane, neće biti tako! — uzviknu ujak. — Ali šta se ti toliko srdiš? Čudim ti se, Stepane, šta se sve to tebe tiče?

— Ta jesam li ja čovjek ili nisam? Jed me spopođa i radi tuđega posla me spopada. Ta možda govorim tako zato što je volim... Eh, cijeli se svijet pokvario! Pa zašto sam došao ovamo? Pa zašto sam skretao? Šta se to mene tiče? Šta se to mene tiče?

Tako je jadikovao gospodin Bahčejev; ali ga nisam više slušao, nego mislio o onoj za kojem smo se sada otisnuli u potjeru — o Tatjani Ivanovni. Evo njena kratka životopisa koji sam kasnije doznao iz najpouzdanijih izvora, a potreban je da se objasne njene dogodovštine. Siromašno dijete, siroče, koje je odraslo u tuđoj, negostoljubivoj kući, onda siromašna djevojčica, onda siromašna djevojka, i najzad, siromašna usidjelica. Tatjana Ivanovna je cijeloga svoga siromaškoga životi ispila ražom punu čašu jada, sirotanstva,

poniženja, prijekora i potpuno okusila gorčinu tuđega kruha. Po prirodi vesele ćudi, veoma osjetljive i lakoumne, u početku je još nekako snosila svoju gorku sudbinu, štaviše, mogla pokadšto i da se smije najveselijim, najbezbrižnijim smijehom; ali s godinama ju je život napokon slomio. Malo-pomalo počela Tatjana Ivanovna venuti i mršaviti, postala razdražljiva, bolesno osjetljiva i zapala u najneograničenije, beskrajno maštanje, često prekidano histeričnim suzama, grčevitim ridanjem. Što joj je manje zemaljskoga blaga zbilja dosuđivala, to je više zavaravala i tješila sama sebe utvaranjem. Što su upornije, što su nezadržljivije nestajale i, najzad, zauvijek nestale posljednje njene zbiljske nade, to su joj opojnije bivale sanje koje se nisu nikad mogle ostvariti.. Nečuveno bogatstvo, neuvela krasota, lijepi, bogati, odlični ženici, sve sami knezovi i generalski sinovi koji su za nju očuvali svoja srca u djevičanskoj čistoći i do njenih nogu umiru od bezgranične ljubavi i, napokon, on, — on, ideal krasote, u kojem se ujedinjuju sva moguća savršenstva, koji je strastven, umjetnik, pjesnik, generalski sin — sve zajedno ili redom, sve joj se to počelo prikazivati ne samo u snu nego čak gotovo i na javi. Razbor joj počeo već slabiti ne odolijevajući dozama toga opijuma tajanstvenih, neprekidnih maštanja... I najzad se iznenada sudbina s njome našalila. Do dna duše ponižavana, u najžalosnijoj zbilji koja joj je gušila srce, kad je bila pratilica neke stare, bezube gospođe, najčangrižljivije na svijetu, svemu kriva, prekoravana za svaki komadić kruha, za svaku otrcanu krpu, vrijeđana od svakoga tko je samo htio da je vrijeđa, nezaštićena, izmučena svojim siromaškim živovanjem, i dok je sama ronila u slast najbezumnijih, raspaljenih sanja, dobila odjednom obavijest o smrti nekoga dalekoga rođaka, kojemu su već odavno (o čemu se ona, onako lakoumna, nije nikad ni raspitivala) bili pomrli svi bliski rođaci, a čovjek bio čudak koji je živio pustinjački, negdje za božjim leđima, u zabiti, samotno, čangrizavo, nečujno, te se bavio kraniologijom[62] i lihvarstvom. I, eto, silno bogatstvo iznenada, kao čudom, palo s neba i razasulo se kao zlatni pijesak pred noge Tatjane Ivanovne: ona je bila jedina zakonita baštinica pokojnomu rođaku. Sto tisuća rubalja u srebru dopalo je odjedanput. Ta poruga sudbine dotukla ju je sasvim. I, doista, kako razum, koji je i onako već oslabio, ne bi

povjerovao sanjama koje se zaista počinju ostvarivati? I, eto, jadnica jednom zauvijek raskrstila s posljednjim trunkom zdrave pameti što joj je bio preostao. Umirući od sreće, sasvim se zanijela u svoj čarobni svijet nemogućih fantazija i zamamnih prikaza. Odbacila svako rasuđivanje, sve sumnje, sve zapreke zbiljnosti, sve njene zakone, neizbježive i jasne kao dva puta dva. Trideset i pet godina i mašta o zamamnoj krasoti, jesenja tužna hladnoća i sav raskoš beskrajnog ljubavnoga blaženstva sjedinile se u njoj čak i bez međusobne borbe. Mašte su joj se jednom već ostvarile u životu: zašto se ne bi zbilo baš sve? Zašto ne bi došao i onf Tatjana Ivanovna nije razmišljala, nego vjerovala. Ali dok je očekivala njega, ideal, dotle su joj se ženici i kavaliri različitih položaja i prosti kavaliri, vojnički i državni, iz vojske i iz konjičke garde, dostojanstvenici i naprosto pjesnici, koji su bili u Parizu i koji su živjeli samo u Moskvi, s bradicama i bez bradica, sa španjolskim bradicama i bez španjolskih bradica, Španjolci i Nešpanjolci (ali najviše Španjolci), počeli prikazivati i obdan i obnoć u strahovitoj množini, koja je u motriocima probuđivala ozbiljno strahovanje; preostajao je samo korak do ludnice. U blistavoj povorci, opojenoj ljubavlju, jatile su se oko nje sve te krasne prikaze. Na javi, u zbiljskom životu odvijalo se sve to tim istim, fantastičnim, redom: koga ona god pogledala, taj se zaljubio; tko god prošao, taj je Španjolac; tko god umro, umro je svakako od ljubavi prema njoj. Ona je za to kao navlaš dobivala potvrdu još i tim što su za njom zaista počeli trčati takvi, na primjer, kao što je Obnoskin, Mizinčikov i na desetke drugih, s istim ciljem. Počeli joj najednom svi ugađati, počeli je maziti, počeli joj laskati. Jadnica Tatjana Ivanovna nije htjela da sumnja kako je sve to radi novaca. Bila je tvrdo uvjerena da su se po nečijem migu svi ljudi odjednom popravili i postali svi do jednoga veseli, mili, ljubazni, dobri. On se nije još pojavljivao; ali ako i nije bilo sumnje da će se on pojaviti, sadašnji je život bio i bez toga tako lijep, tako pun svakakvih zabava i gošćenja, da se moglo i počekat! Tatjana Ivanovna je jela bombone, trgala cvijeće slasti, čitala romane. Romani su joj još jače raspaljivali uobraziliju, a obično ih je odbacivala već na drugoj stranici. Nije mogla dalje da čita jer su je u maštanje zanosili već prvi reci, najneznatnija aluzija na ljubav, ponekad naprosto opis mjesta, sobe, odjeće. Neprestano su se donosile nove haljine, čipke, šeširići,

nakiti, vrpce, obrasci, krojevi, uzorci, bomboni, cvijeće, psići. Tri su djevojke u djevojačkoj sobi cijele dane provodile šijući, a gospođica je od jutra do mraka, pa i po noći ogledala svoje strukove i nabore i vrtjela se pred ogledalom. Poslije baštine se čak i nekako pomladila i proljepšala. Ni danas ne znam u kakvu je srodstvu bila s pokojnim generalom Krahotkinim. Bio sam uvijek uvjeren da je to srodstvo generaličina izmišljotina jer je željela da zaokupi Tatjanu Ivanovnu i da ujaka pošto-poto oženi njenim novcem. Gospodin Bahčejev je pravo kazao da je Kupidon Tatjanu Ivanovnu stjerao u tjesnac; a ujakova misao, nakon glasa o njenu bijegu s Obnoskinim, da pojure za njom i da je makar i silom vrate, bila je najrazboritija. jadnica nije bila sposobna da živi bez skrbništva i odmah bi propala kad bi zlim ljudima dopala šaka.

Prije deset sati stigli smo u Mišino. To je siromašno, maleno seoce, neke tri vrste od glavne ceste, a u nekakvoj jami. Šest, sedam seljačkih kućica, čađavih, naherenih i tek nešto pokrivenih pocrnjelom slamom, gledaju prolaznika nekako tužno i neprijazno. Na četvrt vrste uokolo nema ni vrtića ni grmića. Samo jedna stara vrba objesila grane i drijema nad zelenkastom kaljužom, koju zovu jezerom. To novo boravište vjerojatno se nije ugodno dojmilo Tatjane Ivanovne. Vlasteoski je dom bio osječina od nova, duga, niska sjeka, sa šest prozora u redu, na brzu ruku pokrivena slamom. Činovnik vlastelin tek je započeo da gospodari. Ni dvorište nije još ograđeno plotom, samo je s jedne strane započet nov pleter, s kojega se još nije osulo osušeno orahovo lišće. Uz pleter stoji Obnoskinov tarantas. Zatekli smo krivce kao lisicu u kvaru. Kroz otvoreni se prozor čula krika i plač.

Bos dječak, kojega smo sreli u trijemu, nagnuo bježati od nas što je brže mogao. U prvoj sobi, na »turskom«, dugom otomanu bez naslona, presvučenim cicom sjedi zaplakana Tatjana Ivanovna. Kad nas je ugledala, vrisnula i pokrila lice rukama. Uz nju stoji Obnoskin, zaplašen i zbunjen, da mu se moraš smilovati. Toliko se smeo da je poletio i počeo nam stiskati ruke kao da se je obradovao našemu dolasku. Kroz otškrinuta vrata promalja se iz drage sobe nečija ženska haljina: netko prisluškuje i virka kroz pukotinu koju mi ne opažamo. Domaćini se nisu pojavljivali: činilo se da ih nema kod kuće; svi se nekamo posakrivali.

— Evo nje, putnice! Još se i ručicama skriva! — uzviknuo gospodin Bahčejev i upao za nama u sobu.

— Obuzdajte svoj zanos, Stepane Aleksejiču! To je, napokon, i nepristojno, jedini Jegor Iljič ima sada pravo da govori, a mi smo ovdje tek sporedni — oštro rekao Mizinčikov.

Ujak dobacio gospodinu Bahčejevu strog pogled pa, kao da i ne opaža Obnoskina koji je priletio da mu stisne ruku, pristupio Tatjani Ivanovni koja se sve još skrivala ručicama, i rekao joj najmekšim glasom, istinski suosjećajno.

— Tatjana Ivanovna! Mi vas svi toliko volimo i cijenimo pa smo sami došli da saznamo vaše namjere. Je li vam po volji da se s nama odvezete u Stepančikovo? Iljuši je imendan. Mamica vas nestrpljivo očekuje, a Sašurka i Nastja zacijelo su cijelo jutro plakale za vama...

Tatjana Ivanovna bojažljivo pridigla glavu, pogledala ga kroz prste, briznula odjednom u plač i poletjela da ga zagrli.

— Ah, odvezite me, odvezite rne što brže odavde! — govorila je ridajući — brže, što brže!

— Naskakala se pa zatrabunjala! — zasiktao Bahčejev i gurnuo me rukom.

— Svemu je dakle kraj — reče ujak i hladno se obrati Obnoskinu i gotovo ga ni ne pogledavši. — Tatjana Ivanovna, molim vašu ruku. Hajdemo!

Za vratima se začulo šuškanje; vrata škripmila i odškrinula se još više.

— Pa ipak, ako se sudi s drugoga gledišta — napomenuo Obnoskin, nemirno zirkajući na odškrinuta vrata — to rasudite sami, Jegore Iljiču... vaš postupak u mojoj kući... i, napokon, ja vas pozdravljam, a vi niste htjeli ni da mi odzdravite, Jegore Iljiču...

— Vaš postupak u mojoj kući, gospodine, bio je ružan postupak — odgovori ujak i oštro pogleda Obnoskina — a ovo i nije vaša kuća. Čuli ste: Tatjana Ivanovna neće ni časka da ostane ovdje. Šta ćete više? Ni riječi — čujete li, ni riječi više, molim vas! Osobito želim izbjeći dalja objašnjenja, a i za vas će to biti probitačnije.

A onda Obnoskin toliko klonu duhom da je izgovorio najneočekivanije budalaštine.

— Nemojte me prezirati, Jegore Iljiču — započeo polušaptom a gotovo plače od stida i svaki se čas obazire prema vratima, valjda od straha da ga ondje ne bi čuli — sve to nisam uradio ja, nego majčica. Nisam to iz računa uradio, Jegore Iljiču; učinio sam samo tako; učinio sam dakako i iz računa, Jegore iljiču... ali sam to učinio i zbog plemenita cilja, Jegore Iljiču; ja bih kapital upotrijebio korisno... pomagao bih siromahe. Htio sam i da pripomognem napretku današnje prosvjete i čak sam snovao da na sveučilištu osnujem stipendiju... Evo kako sam htio upotrijebiti svoje bogatstvo, Jegore Iljiču; a nije da je koješta, Jegore Iljiču...

Sve nas odjednom obuze neobičan stid. Čak i Mizinčikov pocrvenio i okrenuo se, a ujak se tako zbunio da i nije više znao šta bi kazao.

— Pa, pa, neka, neka! — izgovori napokon. — Umiri se, Pavle Semjoniču. Šta da se radi! Svakomu se događa... Ako hoćeš, dođi, brate, na objed... a ja se veselim, veselim...

Ali je drugačije postupio gospodin Bahčejev.

— Stipendiju bi da osnuješ! — zariknuo on razjaren — ti, kojekakoviću, da osnuješ! I sam bi valjda volio da operušaš svakoga koga sretneš... Hlača nemaš, a onamo se petljaš u nekakvu stipendiju! Ah ti dripče, dripče! Gle ga, osvojio on nježno srce! A gdje ti je ona, roditeljica? Da se nije sakrila? Ne bio koji sam ako ne sjedi gdjegod ondje, za zaslonom — ili se od straha zavukla pod krevet.

— Stepane, Stepane! — zaviknu ujak.

Obnoskin planuo i spremao se da prosvjeduje; ali prije nego što je dospio da otvori usta, otvorila se vrata i u sobu uletjela glavom Anfisa Petrovna, rasrđena, zažarenih očiju, crvena od pakosti.

— Šta je to? — zaviknula — šta se to ovdje zbiva? Vi, Jegore Iljiču, provaljujete sa svojom ruljom u čestitu kuću, plašite dame, izdajete naloge!... Ta na što to nalikuje? Nisam još ishlapila, hvala bogu, Jegore Iljiču! A ti, klipane! — nastavila da se dere i saietjela sina — ti si već počeo da cmizdriš pred njima! Majku ti vrijeđaju u rođenoj kući, a ti samo zinuo! Zar ćeš ostati čestit mladić poslije svega toga? Ti si poslije toga dronjak, a ne mladić!

Ni jučerašnje maznosti, ni pomodarstva, pa ni lornjeta — ničega nije bilo sada u Anfise Petrovne. Bila je to prava pravcata furija, furija bez krinke.

Čim ju je ujak ugledao, uhvatio brže Tatjanu Ivanovnu pod ruku i pobrzao iz sobe; ali Anfisa Petrovna mu odmah zakrčila put.

— Nećete tako izići, Jegore Iljiču! — zaklepetala iznova. — Kakvim pravom odvodite silom Tatjanu Ivanovnu? Vama je krivo što je umakla iz vaših gnusnih mreža kojima ste je opleli zajedno s vašom mamicom i glupanom Fomom Fomičem! Sami biste je htjeli uzeti iz odvratnog računa. Oprostite, ovdje su plemenitije misli. Tatjana Ivanovna je vidjela da se kod vas kuju osnove protiv nje i da nju upropašćuju, pa se sama povjerila Pavluši. Sama ga je zamolila, štono riječ, da je izbavi iz vaših mreža: morala je da po noći bježi od vas — eto šta je! Eto, do čega ste je dotjerali! Je li tako, Tatjana Ivanovna? A ako je tako, kako se usuđujete da s cijelom ruljom provaljujete u čestitu plemićku kuću i da silom odvodite čestitu gospođicu uprkos njenoj vici i suzama? Ja to ne dopuštam! — Neću dopustiti! Nisam pomjerila pameću!... Tatjana Ivanovna će ostati ovdje jer ona tako hoće! Pođimo, Tatjana Ivanovna, čemu bismo ih i slušali: to su vaši neprijatelji, a ne prijatelji!! Ne plašite se, idemo! Odmah ću ih otpraviti!...

— Ne, ne! — zaviknula uplašena Tatjana Ivanovna — neću, neću! Kakav je on muž? Neću da se udam za vašega sina. Kakav je on meni muž?

— Nećete? — vrisnula Anfisa Petrovna, gušeći se od bijesa — nećete? Došli ste, pa sad nećete? Ako je tako, kako ste nas smjeli varati? Ako je tako, kako ste mu smjeli obećati, zašto ste po noći pobjegli s njim, sami se nametali, doveli nas u nedoumicu, bacili u trošak? Moj je sin zbog vas promašio možda valjanu partiju!... Možda je desetke tisuća miraza izgubio zbog vas!.. Ne! Platit ćete, morate sada platiti; mi imamo dokaza: vi ste po noći pobjegli...

Ali nismo do kraja saslušali tu tiradu. Svi smo se odmah okupili oko ujaka, krenuli naprijed, pravo na Anfisu Petrovnu, i izišli na ulazno stepenište. Odmah nam pritjeraše kočiju.

— Tako rade samo nepošteni ljudi, samo nitkovi! — viče s ulaznog stepeništa Anafisa Petrovna, posve izbezumljena. — Ja ću predati tužbu! Platit ćete vi... vi odlazite u nepoštenu kuću, Tatjana Ivanovna! Ne možete poći za Jegora Iljiča; on vam pred nosom drži ljubavnicu guvernantu!...

Ujak zadrhtao, problijedio, ugrizao se za usnu i pobrzao da posadi Tatjanu Ivanovnu u kočiju. Prešao sam na drugu stranu kočije i čekao na red da sjednem kad se odjednom stvorio kraj mene Obnoskin i uhvatio me za ruku.

— Dopustite mi bar da vas zamolim da sklopimo prijateljstvo! — reče, krepko mi stišćući ruku, dok mu se na licu ogledaše očaj.

— Kako to, prijateljstvo? — reći ću, stajući nogom na potegu na kočiji.

— Jest! još jučer sam razabrao da ste vrlo obrazovan čovjek. Ne osuđujte me... Mene je zapravo navela majčica, a mene se to nimalo ne tiče. U mene je više sklonosti za literaturu — uvjeravam vas: a to je sve uradila majčica...

— Vjerujem, vjerujem — rekoh — zbogom!

Posjedasmo i konji pojuriše. Vika i klevete Anfise Petrovne orile su još dugo za nama, a sa svih se prozora na kući pomolila odjednom nečija nepoznata lica i neobično radoznalo gledaju za nama.

U kočiji nas je bilo sada petoro; ali se Mizinčikov premjestio na bok, a pređašnje svoje mjesto prepustio gospodinu Bahčejevu, koji je sad morao sjediti baš sučelice Tatjani Ivanovnoj. Tatjana Ivanovna je bila vrlo zadovoljna što smo je odveli, ali je neprestano plakala. Ujak ju je tješio koliko je mogao. Bio je tužan i zamišljen: vidjelo se da su mu teško i bolno odjeknule u srcu bjesomučne riječi Anfise Petrovne o Nastenjki. Uostalom, naš bi se povratak bio svršio vrlo mirno da nije s nama bio gospodin Bahčejev.

Kad je sjeo sučelice Tatjani Ivanovni kao da mu se pomutila pamet; nije mogao ravnodušno da je gleda; vrpoljio se na svom mjestu, crvenio se kao rak i strašno prevraćao očima; pogotovo kad je ujak počeo tješiti Tatjanu Ivanovnu, debeljko nije više znao za sebe te je režao kao buldog koga draže. Ujak ga je uplašeno pogledao. Napokon Tatjana Ivanovna uočila nobično duševno raspoloženje svojega vis-à-visa[63] i počela uporno gledati u nj; onda pogledala nas, osmjehnula se, uhvatila odjednom svoj suncobran i graciozno udarila njime gospodina Bahčejeva malko po ramenu.

— Bezumnik! — izgovorila vrlo čarobno i nestašno i odmah se skrila za lepezu.

Taj je ispad bio kapljica koja je prepunila čašu.

— Šta-a-a? — zariknuo debeljko — šta je, madame? Ti dakle nišaniš već i na mene?

— Bezumnik! Bezumnik! — ponovila Tatjana Ivanovna pa se odjednom grohotom nasmijala i zapljeskala.

— Stoj! — zaviknuo Bahčejev kočijašu — stoj!

Stadosmo. Bahčejev otvori vratašca i poče brzo silaziti s kola.

— Ta šta ti je, Stepane Aleksejiču? Kamo ćeš ti? — zaviknuo ujak u čudu.

— Pa već mi je dodijalo! — odgovori debeljko dršćući od bijesa — do vraga sve! Prestar sam, madame, da biste mi prilazili s amorima! Draže mi je, majčice, umrijeti na cesti! Zbogom, madame, kommon-vu-porte-vu?[64]

I on zaista krenuo pješice. Kočija pošla korakom za njim.

— Stepane Aleksejeviču! — zaviknuo ujak koji je najzad izgubio strpljenje — ne luduj, okani se, sjedni! Ta vrijeme nam je ići kući!

— Manite me se! — reći će Stepan Aleksejevič, a zaduhao se od hodanja, jer se zbog debljine bio sasvim odučio hodanja.

— Tjeraj trkom! — doviknuo Mizinčikov kočijašu.

— Šta ti to, šta ti to, stoj!... — zaviknuo ujak, ali je kočija već bila pojurila. Mizinčikov se nije prevario: odmah je postigao ono što je želio.

— Stoj! Stoj! — zaorila očajna dernjava — stoj, razbojniče! Stoj, ti zlikovče!...

Debeljko stigao napokon, umoran, gotovo bez daha, s kapima znoja na čelu, a razvezao ovratnik i skinuo kapu. Šuteći i namrgođen popeo se u kočiju, a ja mu sada prepustio mjesto; nije bar sjedio sučelice Tatjani Ivanovni, koja se za cijeloga prizora valjala od smijeha, pljeskala i, za preostaloga dijela puta, nije mogla ravnodušno da gleda Stepana Aleksejeviča. A on sve do kuće nije izgovorio ni cigle riječi nego je uporno motrio kako se vrti stražnji točak na kočiji.

Bilo je već podne kad smo se vratili u Stepančikovo. Ja se uputih pravo u svoj stan, a onamo odmah došao Gavrila s čajem. Pohitih da

ispitujem starca, ali za njim ušao ujak i odmah ga otpravi.

II

NOVOSTI

— Došao sam ti, brate, na časak — započe žurno — htio sam ti javiti... Sve sam već doznao. Nitko od njih nije danas bio ni na službi božjoj, osim Iljuše, Saše i Nastenjke. Mamicu su, vele, spopali grčevi. Trli su je i jedva natrli. Sada su naumili da idu Fomi i zovu mene. Samo ne znam ne bih li ipak čestitao Fomi imendan — to je važno! I, napokon, kako će oni primiti cijelu tu zgodu? Strašno je, Serjoža, već slutim...

— Naprotiv, ujo — požurih se — sve se odvija divno, Ta vi sada nikako više ne možete uzeti Tatjanu Ivanovnu — koliko vrijedi samo to! Htio sam vam još putem to objasniti.

— Tako je, tako, moj prijatelju. Ali sve to nije ono pravo; u svemu tom je, dakako, prst božji, kako veliš; ali ja ne govorim o tom... Jadna Tatjana Ivanovna! Kakve li joj se sve zgode ne događaju!... Podlac je, podlac Obnoskin! Uostalom, šta i govorim »podlac«? Zar i ja ne bih bio učinio to isto da sam je uzeo?... Ali ja nikako ne govorim o onom što treba... Jesi li čuo što je maloprije vikala ta nevaljanica Anfisa o Nastji?

— Jesam, ujo. Jeste li sada shvatili da se morate žuriti?

— Svakako, i pošto-poto! — odgovori ujak. — Nastupio je svečani čas. Samo jedno, brate, nismo jučer pomislili ja i ti, a ja sam kasnije svu noć premišljao o tom: hoće li ona poći za me — eto šta je posrijedi!

— Molim vas, ujo! Kad je sama kazala da vas voli...

— Moj prijatelju, ta odmah je nadovezala, »nipošto neću poći za vas.«

— Eh, ujo! To se samo tako govori, a osim toga su danas i drugačije prilike.

— Misliš? Nije, brate Sergeju, to je delikatna stvar, strahovito delikatna! Hm!... A znaš, premda sam se jadio, ipak mi se svu noć srce opijalo nekom srećom!... Ali, zbogom, letim. Čekaju me; i tako sam već zakasnio. Samo sam tako skoknuo do tebe da koju riječ

progovorimo. Ah, bože moj! — uzviknuo i vratio se — najvažnije sam zaboravio! Znaš li šta: ta ja sam mu pisao, Fomi!

— Kada?

— Noćas; a jutros, čim je svanulo, poslao sam mu pismo po Vidopljasovu. Sve sam mu, braco, prikazao na dva arka, sve sam mu pripovjedio istinito i iskreno — ukratko, da moram, to jest, svakako moram — razumiješ li — zaprositi Nastenjku. Zamolio sam ga da ne priča o sastanku u parku, i obratio se svoj plemenitosti njegove duše da mi pomogne kod mamice. Napisao sam to, brate, dakako loše, ali sam napisao od svega srca i, tako reći, ovlažio svojim suzama.

— I šta je? Nema odgovora?

Zasad još nema; samo sam ga maloprije, kad smo kretali u potjeru, sreo u trijemu, u noćnoj odjeći, u papučama i s kapicom na glavi — on spava s kapicom — odlazio je nekamo. Nije ni riječi izgovorio, nije me čak ni pogledao. Zaviknuo sam mu u lice, onako odozdo — ništa!

— Ne uzdajte se, ujo, u njega: on će vam napakostiti.

— Ne, ne, braco, ne govori tako! — uzviknuo ujo mašući rukama — čvrsto vjerujem u njega. Osim toga, ta to je već moja posljednja nada. On će razumjeti; on će prosuditi. Čangrizav je, hirovit — ne poričem; ali kad se bude radilo o najvišoj plemenitosti, tu će zasjati kao biser... baš kao biser. Sve ti ovo govorim, Sergeju, zato jer još nisi upoznao njegovu veliku plemenitost... Ali, bože moj! Ako zaista razglasi jučerašnju tajnu, onda... zaista ne znam već šta će tada biti, Sergeju! U šta ćeš onda još vjerovati na svijetu? Ali, ne, on ne može biti takav podlac. Nisam vrijedan ni koliko njegov potplat! Ne klimaj glavom, braco, istina je — nisam vrijedan.

— Jegore Iljiču, mamica se zabrinula za vas — razlegao se dolje neugodni glas gospođice Perepelicine, koja je valjda baš u pravi čas kroz otvoreni prozor prisluškivala čitav naš razgovor. — Traže vas po cijeloj kući i ne mogu da vas nađu.

— Bože moj, zakasnio sam! Nevolja! — usplahirio se ujak. — Prijatelju moj, za Krista Boga, obuci se i dođi onamo! Ta radi toga sam i skoknuo do tebe da zajedno odemo... Letim, letim, Ana Nilovna, letim!

Kad sam ostao sam, sjetio sam se malopređašnjega sastanka s Nastenjkom i vrlo mi je bilo drago što o njemu nisam pripovjedio ujaku: bio bih ga ozlovoljio još gore. Slutio sam veliku buru i nisam mogao da dokučim na koji će način ujak srediti svoje poslove i zaprositi Nastenjku. Ponavljani: uza svu svoju vjeru u njegovu plemenitost, ja sam i preko volje sumnjao o uspjehu.

Ali, morao sam se žuriti. Držao sam da sam mu dužan pomagati te se odmah stadoh oblačiti; ali koliko sam se god žurio, zadržao sam se jer sam želio da se obučem nešto bolje. Ušao Mizinčikov.

— Došao sam po vas — reče — Jegor Iljič moli da odmah dođete.

— Idimo!

Bio sam već potpuno gotov. Pođosmo.

— Šta ima ondje novo? — zapitam putem.

— Svi su kod Fome, na okupu — odgovorio Mizinčikov — Foma nije hirovit, nešto je zamišljen i malo govori, cijedi kroz zube. Čak je i poljubio Iljušu, a to je, razumije se, zanijelo Jegora Iljiča. Tek je maloprije poručio po Perepelicinoj neka mu ne čestitaju imendan i da je samo htio da ih iskuša... Starica doduše udiše žestu, ali se umirila jer je Foma miran. O našoj zgodi nitko ni slovca, kao da je i nije bilo; šute, jer Foma šuti. Cijelo jutro nije nikoga puštao u sobu premda ga je starica maloprije, dok nas nije bilo, zaklinjala svim svecima da joj dođe na dogovor, pa mu i sama gruhala u vrata; ali se zaključao i odgovorio joj da se moli za ljudski rod, ili nešto slično. On nešto snuje, vidi mu se po licu. Ali kako Jegor Iljič nije sposoban da išta razabere po licu, to je sada posvema zaluđen krotkošću Fome Fomiča: pravo dijete! Iljuša je pripravio nekakvu pjesmu, i mene su poslali po vas.

— A Tatjana Ivanovna?

— Šta Tatjana Ivanovna?

— Je li ona također ondje? S njima?

— Nije; u svojoj je sobi — suho odgovori Mizinčikov — odmara se i plače! Možda se i stidi. Kod nje je, čini mi se, sada ta... guvernanta. Šta je to? Kao da se sprema oluja. Gledajte, na nebu!

— Čini se, oluja — odgovorim kad sam pogledao oblak što se crni u dnu obzorja.

U tom smo trenutku ulazili na terasu.

— Sad priznajte, kakav vam se čini Obnoskin — a? — nastavim, jer nisam mogao da se suzdržim, a da ne upitam Mizinčikova o tome.

— Ne govorite mi o njemu! Ne spominjite mi toga podlaca! — uzviknuo on, zaustavio se naglo, pocrvenio i topnuo nogom. — Glupan! Glupan! Upropastio takav izvrstan naum, takvu sjajnu zamisao! Slušajte: ja sam, dakako, magarac što nisam dokučio njegove lopovštine — to svečano priznajem, a vi ste možda baš i htjeli to priznanje. Ali da je on sve to znao izvesti kako treba, kunem vam se, ja bih mu možda i oprostio! Glupan, glupan! I kako drže, kako trpe u društvu takve ljude! Šta ih ne tjeraju u Sibiriju, u progonstvo, na robiju! Ali, koješta! Neće oni mene nadmudriti! Sad imam barem iskustva, i još ćemo se mi tezmati. Premozgavam sada jednu novu zamisao... Priznajte i sami: zar da ono što je tvoje gubiš samo zato jer je kakavgod glupan ukrao tvoju misao a nije znao da se prihvati posla? Ta to ne bi bilo pravo! A, napokon, ta se Tatjana mora svakako udati — to joj je poziv. Pa ako je sve dosad nije još nitko strpao u ludnicu, ta je baš zato što ju je još netko mogao uzeti. Iznijet ću vam svoju novu zamisao...

— Ali kasnije — prekinem ga — jer smo evo već i stigli.

— Dobro, dobro, kasnije! — odgovori Mizinčikov i naceri usta u grčevit smiješak. — A sada... Ta kamo ćete? Govorim vam: pravo Fomi Fomiču! Pođite za mnom; vi još niste ondje bili. Vidjet ćete drugu komediju... Jer se sve to već prevratilo u komediju...

III

SVEČAR ILJUŠA

Foma je stanovao u dvije velike, krasne sobe; te su sobe bile i ljepše uređene nego sve druge u kući. Potpuni komfor je okruživao velikana. Nove, lijepe tapete na zidovima, šareni svileni zastori na prozorima, sagovi, trimo,[65] kamin, meko, elegantno pokućstvo, — sve svjedoči o nježnoj pažnji domaćina prema Fomi Fomiču. Lonci s cvijećem stoje na prozorima i na mramornim okruglim stolićima ispred prozora. Nasred kabineta je velik stol pokriven crvenim

suknom, sav zatrpan knjigama i rukopisima. Krasna brončana tintarnica i hrpa pera, za koja se brine Vidopljasov — sve to zajedno treba da svjedoči o velikom duševnom radu Fome Fomiča.

Reći ću ovom prilikom da je Foma presjedio ovdje gotovo osam godina a nije baš ništa valjano napisao. Kasnije, kad je promijenio svijetom, pregledavali smo rukopise što su ostali iza njega; svi su bili puke tričarije. Našli smo, na primjer, početak historijskoga romana koji se zbiva u Novgorodu u sedmom stoljeću; onda grozomornu pjesmu: »Anahoret na groblju«, spjevanu u stihovima bez sroka; onda besmislenu raspravu o značenju i svojstvu ruskog seljaka i, naposljetku, pripovijest »Grofica Vlonska« iz otmjenoga društva, također nedovršenu. Više ništa nije ostalo. A međutim je Foma Fomič primoravao ujaka da svake godine troši silne novce za knjige i časopise. Ali su mnogi od njih ostali i nerazrezani. A ja sam kasnije počešće znao zateći Fomu kako čita Paul de Kocka[66] kojega je od svijeta krio. U stražnjem zidu u kabinetu bila su staklena vrata koja su vodila u kućno dvorište.

Nas su očekivali. Foma Fomič je sjedio u počivaljci, u nekom dugom kaputu sve do peta, ali ipak bez ovratnika. Bio je zaista šutljiv i zamišljen. Kad smo ušli, uznio malko obrve i ispitljivo pogledao mene. Ja se poklonih; on mi uzvratio lakim naklonom, uostalom, prilično uljudno. Kad je bakica vidjela da se Foma Fomič blagostivo ponio prema meni, osmjehnula se i klimnula mi glavom. Sirotica se i nije nadala da će njen miljenik jutros tako mirno primiti glas o »zgodi« s Tatjanom Ivanovnom, i zato se sada neobično razveselila, premda su je jutros zaista spopadali grčevi i nesvjestica. Za njenom stolicom, po običaju, stoji gospođica Perepelicina, stisla usne u tanak končić pa se kiselo i zlobno smješka i tare koščate ruke jednu o drugu. Uz generalicu se smjestile dvije vječno šutljive starice gotovanke, plemkinje. Tu je još neka monahinja koja je jutros prispjela i jedna susjeda vlastelinka, vremešna i također šutljiva koja se poslije službe božje svratila da majčici generalici čestita blagdan. Tetica Praskovja Iljinicna skunjila se negdje u kutu te nemirno gleda Fomu Fomiča i majčicu. Ujak sjedi u naslonjaču i neobična mu se radost sija u očima. Pred njim stoji Iljuša u blagdanjoj crvenoj košuljici, zakovrčanih uvojaka, lijep kao anđelak. Saša i Nastenjka

kradom su ga naučile neku pjesmu da bi na taj dan obradovao oca uspjesima u naukama. Ujak gotovo plače od zadovoljstva: neočekivana Fomina krotkost, dobro generaličino raspoloženje, Iljušin imendan, pjesma — sve ga je to toliko oduševilo da je svečano zamolio da pošalju po mene kako bih i ja što prije sudjelovao u sveopćoj sreći i saslušao pjesmu. Saša i Nastenjka, koje su ušle gotovo odmah poslije nas, stoje uz Iljušu. Saša se svaki čas smije i u tome je trenutku bila sretna kao dijete. Nastenjka je gleda pa se počela smješkati i ona premda je maloprije ušla blijeda i sjetna. Ona je jedva dočekala i umirila Tatjanu Ivanovnu kad se je vratila s puta i sve dosad je sjedjela gore kod nje. I nestašni Iljuša kao da ne može da suspregne smijeh kad gleda svoje učiteljice. Čini se da su njih sve troje pripravili neku veoma smiješnu šalu i sada će da je odigraju... I zaboravio sam Bahčejeva. On sjedi podalje, na stolici, još srdit i crven, šuti, prći se, usekuje se i uopće igra na obiteljskom blagdanu prilično mračnu ulogu. Kraj njega se vrcka Ježevikin; ali on se vrcka i svakuda, ljubi ručice generalici i pridošloj gošći, šapuće nešto gospođici Perepelicinoj, dodvorava se Fomi Fomiču — jednom riječju, dospijeva svakud. I on vrlo radoznalo očekuje Iljušinu pjesmu, a kad sam ušao, poletio mi je u susret klanjajući se za znak najvećega štovanja i odanosti. Uopće se nije primjećivalo da je došao ovamo da brani kćer i da je zauvijek odvede iz Stepančikova.

— Evo i njega! — radosno uzviknuo ujak kad me je ugledao — Iljuša je, brate, pripravio pjesmu — nisam se nadao, pravo iznenađenje! Ja sam se, brate, presenetio i naročito sam poslao po tebe, zadržao sam recitiranje pjesme dok ne dođeš... Ded sjedni do mene! Da čujemo. Foma Fomiču, priznaj, braco, zacijelo si ih sve naputio da mene starca obraduju? Zakleo bih se da jesi!

Kad već ujak u Fominoj sobi govori takvim tonom i glasom, onda je valjda sve u redu. Ali to i jest bila nevolja da ujak nije bio sposoban da išta pogodi po licu, kako je rekao Mizinčikov; kad sam pogledao Fomu, nekako sam i preko volje priznao da Mizinčikov pravo govori i da valja nešto očekivati...

— Ne brinite se, pukovniče, za mene — odgovori Foma slabim glasom, glasom čovjeka koji prašta svojim neprijateljima. — Zahvaljujem, dakako, na iznenađenju: to dokazuje osjećajnost i

ćudorednost vaše djece. I stihovi su korisni, pa i radi izgovora... Ali se nisam, Jegore Iljiču, jutros bavio stihovima: molio sam se... vi to znate... Uostalom, pripravan sam da saslušam i pjesmu.

Međutim sam čestitao Iljuši i poljubio ga.

— Tako je, Foma, oprosti! Zaboravio sam... premda sam uvjeren o tvojem prijateljstvu, Foma! Pa poljubi ga još jedanput, Sergeju! Gledaj kakav je dječak! Pa, započni, Iljuša! O čemu je to? Zacijelo kakva svečana oda, štogod iz Lomonosova?[67]

I ujak se dostojanstveno isprsio. Od nestrpljivosti i radosti jedva i sjedi na mjestu.

— Nije, tatice, nije iz Lomonosova — reče Sašenjka, jedva prigušujući smijeh — ali, jer ste vi bili vojnik i vojevali s neprijateljima, Iljuša je i naučio pjesmu o vojevanju... Opsadu Pambe, tatice.

— Opsadu Pambe? A! Ne sjećam se... Kakva je to Pamba, znaš li ti, Serjoža? Vjerojatno nešto junačko.

I ujak se po drugi put dostojanstveno isprsio.

— Govori, Iljuša! — zapovjedila Sašenjka.

— Devet ljeta Pedro Gomez[68]...

započeo Iljuša sitnim, jednakim, jasnim glasom, bez zareza i bez točaka kao što obično mala djeca deklamiraju naizust naučene stihove —

Devet ljeta Pedro Gomez
Već opsjeda tvrđu Pambu,
A samim se mlijekom hrani,
I sva vojska dona Pedra,
Devet tisuć’ Kastilaca
Listom zavjet ućiniše,
Hranit će se suhim kruhom
I samo će mlijeko piti.

— Kako! Šta? Kakvo je to mlijeko! — uzviknu ujak gledajući me u čudu.

— Kazuj dalje, Iljuša — zaviknula Sašenjka.

Svaki dan don Pedro Gomez
Pokriva se kabanicom,
Nemoć svoju oplakuje.
Već deseto ljeto nasta;
Kleti Mauri slavlje slave;
A od vojske dona Pedra
Sve u svemu preostalo
Devetnaest ljudi samo...

— Pa to je galimatijaš! — uzviknu ujak uznemireno — ta to i ne može biti! Devetnaest ljudi preostalo od cijele vojske a prije je bio čak i povelik korpus! Šta je to, braco?

Ali sada Sašenjka nije izdržala nego prasnula u najiskreniji djetinji smijeh; pa ako i nije u tome bilo mnogo smiješnoga, ipak nisi mogao, kad je gledaš, da se ne nasmiješ i sam.

— To je, tatice, šaljiva pjesma — uzviknula, veoma se radujući svojoj djetinjoj dosjetki — to je namjerice tako sam pisac sastavio da svima bude smiješno, tatice.

— A! Šaljiva! — uzviknuo ujak i lice mu se razvedrilo — komična dakle! Zato i gledam... Jest, jest, šaljiva! I presmiješno, neobično smiješno: mlijekom pomorio cijelu vojsku po nekakvu zavjetu! Baš se i valja zavjetovati tako! Vrlo je dosjetljivo — nije li tako, Foma? To je, vidite, mamice, takva komična pjesma, kakvu ponekad napišu pisci — nije li tako, Sergeju, da tako pišu? Neobično smiješno! De, de, Iljuša, a dalje?

Devetnaest ljudi samo!
Skupi njih don Pedro Gomez
I reče im: »Devetnaest!
Razavijmo mi zastave,
Zatrubimo trube glasne,
Udarajmo talambase
I od Pambe uzmićimo!
Tvrđu nismo zauzeli,
Al zakleti možemo se,
I savjesti i poštenju,

Kako zavjet ućinismo,
Prekršili njega nismo:
Devet punih ljeta nismo
Hranili se ničim drugim,
Ama ničim nego mlijekom.«

— To je bukvan! U čem uživa — prekinuo opet ujak — što je devet godina mlijeko pio!... Pa kakva je to vrlina? Bolje bi bilo da je smazao po cijela ovna, a ne ljude morio! Krasno, divno! Vidim, vidim sada: to je satira, ili... kako se ono zove, alegorija, je li? I možda čak o kojem inozemnom vojskovođi — priklopi ujak, obratio se meni, važno namrštio obrve i zažmurio — a? Šta misliš? Ali samo, razumije se, nedužna, plemenita satira koja nikoga ne vrijeđa! Krasno! Krasno! A što je glavno, plemenito je! Pa, Iljuša, nastavi! Ah, vi vragolanke, vragolanke! — dometnuo pa razdragan gleda Iljušu i kradom Nastenjku koja se rumeni i smješka.

Ta besjeda ohrabrila
Devetnaest Kastilaca.
Klimaju se na sedlima,
Uzvikuju slabim glasom:
»Santiago de Compostella!
Čast i slava donu Pedru,
Slava Lavu Kastilskomu!«
A njegov će kaplan Diego
Da procijedi kroza zube:
»Da sam vođa, moj bi bio
Zavjet jesti samo meso
I zalijevat santorincem!«

— Pa, eto! Nisam li govorio isto? — uzviknu ujak, neobično obradovan. — U svoj se vojsci našao samo jedan razborit čovjek, a i taj je nekakav kaplan! Šta je to, Sergeju, kapetan njihov, šta li?

— Monah, duhovno lice, ujo.

— A, da, da! Kaplan, kapelan? Znam, sjećam se! Čitao sam još u Radcliffovim romanima.[69] Ta oni ondje imaju različitih svećeničkih

redova, je li?... Benediktinci, čini mi se... Ima li benediktinaca?...
— Ima, ujo.
— Hm!... Tako sam i mislio. Pa, Iljuša, a dalje? Krasno, izvrsno!

Kad doćuo to don Pedro,
Grohotom se nasmijao:
»Poklonite njemu ovna;
Izvrsnu je šalu zbio!...«

— Pogodio je kad se treba grohotom smijati! Baš je glupan! I sam, najzad, udario u smijeh! Ovna! Imali su dakle ovnova; pa šta nije i sam jeo? Pa, Iljuša, dalje! Krasno, divno! Neobično bockavo!
— Pa gotovo je već tatice!
— A! Gotovo! Zaista, šta im je još i preostalo da rade — nije li tako, Sergeju? Divno je, Iljuša! Začudo kako je lijepo! Poljubi me, dragi! Ah, mili moj! A tko ga zapravo naputio: ti, Saša?
— Nisam, nego Nastenjka. Onomad smo čitali. Ona pročitala, pa veli: »Smiješne li pjesme! Eto, Iljuši će ubrzo imendan: neka nauči i deklamira. Ala će biti smijeha!«
— Nastenjka je dakle? Pa, hvala, hvala — promrmlja ujak i odjednom sav pocrvenio kao dijete. — Poljubi me još jedanput, Iljuša! Poljubi me i ti, vragolanko — reče grleći Sašenjku i osjećajno joj gledajući u oči.
— Čekaj samo, Sašurka, i tebi će doći imendan — dometnu kao da i ne zna šta bi još rekao od zadovoljstva.
Obratih se Nastenjki i zapitah je čija je pjesma?
— Da, da, čija je pjesma? — usplahirio se ujak. — Zacijelo ju je uman pjesnik napisao — je li, Foma?
— Hm!... — promrmljao Foma preda se.
Za sve vrijeme dok je Iljuša deklamirao pjesmu nije mu s usana nestajao jetki, podrugljivi smiješak.
— Zaboravila sam zaista — odgovori Nastenjka, bojažljivo gledajući Fomu Fomiča.
— To je, tatice, napisao gospodin Kuzma Prutkov, u »Suvremeniku« je naštampano — upade Sašenjka.
— Kuzma Prutkov! Ne znam ga — reći će ujak. — A Puškina znam!... Ali, vidi se da je odličan pjesnik — je li, Sergeju? I, osim

toga, čovjek najplemenitijih svojstava — to je jasno kao sunce! Možda je čak i oficir... Na diku mu je! A »Suvremenik« je izvrstan časopis! Treba se svakako pretplatiti ako surađuju samo takvi pjesnici... Volim pjesnike! Ljudi su od oka! Sve prikazuju u stihovima! Sjećaš se, Sergeju, kod tebe sam u Petrogradu vidio jednoga literata... I kakav mu je osobit nos... zaista!... Šta si rekao Foma?

Foma Fomič, kojega je sve više i više hvatao bijes, zahihikao na sav glas.

— Nisam, tako... ništa... — izgovorio on kao da silom suspreže smijeh. — Nastavite, Jegore Iljiču, nastavite! Kasnije ću svoje reći... Evo i Stepan Aleksejič sa zadovoljstvom sluša o vašim poznanstvima s petrogradskim literatima...

Stepan Aleksejevič, koji je za sve to vrijeme sjedio podalje zamišljen, digao odjednom glavu, pocrvenio i ljuto se okrenuo na naslonjaču.

— Ti, Foma, ne zadirkuj u me nego me pusti na miru! — reče, gnjevno gledajući Fomu svojim sitnim, zakrvavljenim očima. — Šta se mene tiče tvoja literatura? Dao mi bog samo zdravlja — promrmljao preda se — pa makar svi... zajedno s piscima... to su ti samo volterijanci![70]

— Pisci su volterijanci? — reći će Ježevikin koji se odmah stvorio uz gospodina Bahčejeva. — Pravu ste istinu izvoljeli kazati, Stepane Aleksejiču. Tako su se onomad izvoljeli izraziti i Valentin Ignatjič. Mene su samoga okrstili volterijancem — tako mi boga! A ja sam, znaju svi, još tako malo napisao... to jest, ako se ženi zgruša lonac mlijeka — svemu je kriv gospodin Voltaire! Vazda je kod nas tako.

— Pa nije! — dometnu ujak ozbiljno — ta to je zabluda! Voltaire je bio samo dosjetljiv pisac; podrugivao se predrasudama; ali volterijanac nije nikad bio! Sve su to pronijeli o njem neprijatelji. Zašto bi se zaista sve tovarilo na njega jadnika?...

Opet odjeknulo pakosno hihikanje Fome Fomiča. Ujak ga uznemireno pogledao i očevidno se zbunio.

— Nije, ja, vidiš, Foma, govorim svejednako o časopisima — reče smeten da se kakogod ispravi. — Ti si, brate, Foma, posve pravo imao kad si onomad nagovarao da se treba pretplatiti. I sam mislim da treba!... Hm!... pa i zaista, šire prosvjetu! Inače kakav si

rodoljub ako se nećeš pretplatiti na to? Zar nije istina, Sergeju? Hm!... Da!... Eto, makar »Suvremenik«... A znaš, Serjoža, najviše naučnih članaka ima, po mom sudu, u onom debelom časopisu, kako se ono zove? U žutom je omotu...

— »Domovinski zapisi«, tatice.

— Pa da, »Domovinski zapisi«, i izvrsno je ime, Sergeju — zar nije? Kao da kažeš, cijela domovina sjedi i zapisuje... Vrlo plemenita svrha! Vrlo koristan časopis! I kako je debeo! De izdavaj takav diližans! A nauke ima toliko da ti samo oči ne iskoče... Onomad sam došao — leži knjiga; uzeo je, od radoznalosti rasklopio i tri stranice u jedan mah preletio. Naprosto sam, brate, zinuo! I znaš, o svemu se raspravlja: šta, na primjer, znači metla, lopata, pjenjača, mašice? Po mom sudu metla je metla, mašice su mašice! Nije, brate, počekaj! Po učenom izlazi da mašice nisu mašice nego emblem, ili nekakva mitologija, šta li, ne sjećam se više šta, samo je izišlo nešto tako[71]... Eto tako je! Svašta su iznašli!

Ne znam šta se baš spremao da učini Foma poslije tog novog ujakova istupa, ali u taj se čas pojavio Gavrila i oborene glave stao na vratima.

Foma Fomič ga pogledao značajno.

— Je li gotovo, Gavrila? — zapita slabim ali odrješitim glasom.

— Gotovo je — tužno odgovori Gavrila i uzdahnu.

— I moj si svežanj metnuo na kola?

— Jesam.

— Pa, onda sam gotov! — rekao Foma i polako se pridignuo s naslonjača. Ujak ga je gledao u čudu. Generalica skočila s mjesta i nemirno se počela ogledavati uokolo.

— Dopustite sada, pukovniče, da vas zamolim — dostojanstveno započe Foma — da se na neko vrijeme okanite zanimljive teme o literarnim vještinama; možete nastaviti bez mene. A ja bih, opraštajući se s vama zauvijek, htio da vam kažem nekoliko posljednjih riječi.

Svi se slušaoci ukočili od prepasti i čuda.

— Foma! Foma! Ta Šta ti je? Kamo se spremaš? — uzviknu napokon ujak.

— Spremam se, pukovniče, da odem iz vaše kuće — izgovori Foma najmirnijim glasom. — Odlučio sam da idem kamo me oči vode, i zato sam za svoje novce najmio prosta seljačka kola. Na njima je sada moj svežanj; nije velik: nekoliko omiljenih knjiga, dva para rublja — to je sve! Ja sam, Jegore Iljiču, siromah, ali nizašto na svijetu ne bih sada primio vaše zlato koje sam još jučer odbio!...

— Ta zaboga, Foma! Šta to znači? — uzviknu ujak i problijedio kao krpa.

Generalica vrisnula, pružila prema Fomi Fomiču ruke i gleda ga u očaju. Gospođica Perepelicina priskočila da je podupre. Gotovanke se skamenile na svojim mjestima. Gospodin Bahčejev se teško digao sa stolice.

— E, započela se priča! — šapnuo kraj mene Mizinčikov.

U taj se čas začula daleka tutnjava: započinjala se oluja.

IV

IZGON

— Pitate, pukovniče, čini mi se: »šta to znači?« — svečano izgovori Foma kao da se naslađuje sveopćom zabunom. — Čudim se pitanju! Razjasnite dakle meni kako vi možete sada da mi gledate pravo u oči? Razjasnite mi taj posljednji zadatak iz psihologije čovječje bestidnosti, i onda ću otići, obogaćen barem novim znanjem o pokvarenosti ljudskoga roda.

Ali ujak nije znao da odgovori: gledao je Fomu uplašen i utučen, zinuo, izbuljio oči.

— Gospode Bože! Kakve su to strahote! — zastenjala gospođica Perepelicina.

— Shvaćate li, pukovniče — nastavio Foma — da me morate pustiti sada, jednostavno i bez ispitivanja? U vašoj se kući čak i ja, vremešan i razborit čovjek, počinjem već ozbiljno pribojavati za čistoću svoga morala. Vjerujte da vaše ispitivanje neće ni do čega dovesti, nego ćete i sami biti posramljeni.

— Foma! Foma!... — zaviknu ujak i hladan mu znoj izbi na čelo.

— I zato dopustite da vam bez objašnjenja kažem samo nekoliko oproštajnih i poučnih riječi, ppsljednjih mojih riječi u vašoj kući,

Jegore Iljiču. Šta se uradilo, uradilo se, i ne može se više popraviti! Nadam se da razumijete o kakvu radu govorim. Ali vas molim klečeći, ako vam je u srcu ostala ma i iskra moralnosti, obuzdajte svoje strasti! Pa ako pogubni otrov nije još zahvatio svu zgradu, onda, koliko možete, ugasite požar!

— Foma! Uvjeravam te da si u zabludi! — uzviknu ujak koji se, malo-pomalo, pribirao i sa stravom naslućivao rasplet.

— Umjerite strasti — nastavi Foma istim svečanim tonom, kao da nije čuo ujakovih uzvika — pobjeđujte sebe. »Ako hoćeš da pobijediš sav svijet, pobijedi sebe!« To je moje vječno pravilo. Vi ste vlastelin; trebalo bi da sijate kao briljant na svojim imanjima, a kakav gnusan primjer neobuzdanosti dajete ovdje svojim nižima! Molio sam se za vas po cijele noći i drhtao nastojeći da nađem vašu sreću. Nisam je našao, jer je sreća u kreposti...

— Ta ne može to biti, Foma! — opet ga prekinu ujak — krivo si razumio i ne govoriš sasvim pravo...

— Sjetite se, dakle, da ste vlastelin — nastavi Foma, a opet nije čuo ujakov uzvik. — Nemojte misliti da je vlasteosku zvanju dosuđena dokolica i razbluda. Pogubne li misli! Nije dosuđena dokolica, nego briga, i briga pred Bogom, carem i domovinom! Raditi, raditi mora vlastelin, i raditi kao posljednji njegov seljak!

— Pa zar da ja orem mjesto seljaka? — progunđao Bahčejev — ta i ja sam vlastelin...

— Obraćam se sada vama, domari — nastavio Foma, obraćajući se Gavrili i Falaleju, koji se pojavio na vratima — ljubite gospodare svoje i vršite njihovu volju ponizno i krotko. Zato će vas i zavoljeti gospodari vaši. A vi im, pukovniče, budite pravedni i milosrdni. On je isto tako čovjek, slika i prilika božja, štono riječ, a maloljetna, kao dijete, predadoše ga vama car i domovina. Velika je dužnost, ali velika i zasluga vaša!

— Foma Fomiču! Dragi! Šta si ti to smislio? — očajno zaviknula generalica i gotovo se onesvijestila od strave.

— Pa, valjda je dosta? — završio Foma ne osvrćući se ni na generalicu. — Sada o sitnicama; recimo da su sitnice, ali su prijeko potrebne, Jegore Iljiču! Na harinskim livadama nije sve dosad pokošeno sijeno. Ne kasnite: pokosite ga i pokosite što prije. To je moj savjet...

— Ali, Foma...

— Vi ste htjeli — ja to znam — da posiječete zirjanovsku šumsku česticu; nemojte sjeći — to je drugi moj savjet. Čuvajte šume, jer šume održavaju vlagu na zemlji... Šteta što ste prekasno posijali jaro žito: začudo, kako ste kasno sijali jaro žito!...

— Ali, Foma...

— Pa, ipak je dosta! Ne može se sve iskazati, a i nije ni vrijeme! Poslat ću vam pismenu uputu, u posebnoj bilježnici. Pa, zbogom, zbogom svi. Bog bio s vama i blagoslovio vas Gospod! Blagosiljam i tebe, dijete moje — nastavio obraćajući se Iljuši — i Bog te očuvao od pogubnoga otrova budućih tvojih strasti! Blagosiljam i tebe, Falaleju; zaboravi kornarinskoga!... I vas, i sve... Sjećajte se Fome... Pa, hajdemo, Gavrila! Posadi me u kola, starčiću.

I Foma se uputio prema vratima. Generalica vrisnula i poletjela za njim.

— Ne, Foma! Neću te pustiti tako! — zaviknuo ujak, dostigao ga i uhvatio ga za ruku.

— Vi biste dakle upotrijebili silu? — naduto zapitao Foma.

— Jest, Foma... i silu! — odgovori ujak, dršćući od uzbuđenja. — Premnogo si kazao i moraš da razjasniš! Ti nisi dobro pročitao moje pismo, Foma!...

— Vaše pismo! — zaciknuo Foma i istoga se trena raspalio, kao da je baš čekao taj časak da bukne — vaše pismo! Evo ga, evo vašega pisma! Evo ga! Derem to pismo, pljujem na to pismo! Nogama gazim vaše pismo i izvršujem tako najsvetiju čovječansku dužnost! Evo šta radim kad me silite na objašnjenja! Vidite! Vidite! Vidite!...

I komadići se papira razletjeli po sobi.

— Ponavljam, Foma, ti nisi razumio! — zaviknu ujak, a blijedi sve jače i jače — ja je prosim, Foma, ja tražim svoju sreću...

— Prosite je! Zaveli ste tu djevojku i zavaravate mene da je prosite; jer sam vas jučer u noći vidio s njom u parku, pod grmljem!

Generalica zaviknula i nemoćna klonula u naslonjaču. Nastao strahoviti metež. Jadnica Nastenjka sjedi blijeda, kao da je mrtva. Uplašena Sašenjka obuhvatila Iljušu i division dršće kao u groznici.

— Foma! — zaviknuo ujak sav izbezumljen. — Ako razglasiš tu tajnu, učinit ćeš najpodlije djelo na svijetu!

— Razglasit ću tu tajnu — kriješti Foma — i učinit ću najplemenitije djelo! Mene je sam Bog poslao da razotkrijem nevaljanštine svega svijeta! Pripravan sam da se popnem na seljački slamni krov i da odande vičem o vašem gnusnom djelu svim okolišnim vlastelinima i svim prolaznicima!... Jest, znajte svi da sam ga jučer u noći zatekao s ovom djevojkom, najnedužnijega lika, u parku, pod grmijem!...

— Ah, sramote li! — zapištala gospođica Perepelicina.

— Foma! Ne igraj se glavom! — viče ujak, stišće pesnice, a oči mu se žare.

— ...A on — kriješti Foma — se uplašio što sam ga vidio te se usudio da me obmane lažljivim pismom, mene, čestitoga i prostodušnoga, da budem blag njegovu zločinstvu — jest, zločinstvu!... jer od najnedužnije dosad djevojke učinili ste...

— Još jednu uvredljivu riječ o njoj i... ja ću te, Foma ubiti, kunem ti se!...

— Izgovaram tu riječ jer ste vi od dosad najnedužnije djevojke uspjeli da načinite najrazuzdaniju djevojku!

Tek što je Foma izgovorio posljednju riječ, zgrabio ga ujak za ramena, okrenuo ga kao slamčicu i snažno ga bacio na staklena vrata što iz kabineta vode u kućno dvorište. Udar je bio tako jak da su se pritvorena vrata širom otvorila, a Foma se otkotrljao niz sedam kamenih stepenica i izvalio u dvorištu. Razbijena se stakla sa zveketom razletjela po stepenicama.

— Gavrila, nosi ga! — zaviknuo ujak, blijed kao mrtvac — posadi ga na kola i da od njega za dva časka u Stepančikovu ne ostane ni traga ni glasa!

Zamišljao Foma Fomič što mu drago, ovakvu se raspletu jamačno nije nadao.

Neću opisivati što se događalo za prvih časaka nakon ove zgode. Generalica udarila u vapaj koji kida dušu i počela se previjati na naslonjaču; gospođica se Perepelicina skamenila šta je to iznenada učinio ujak koji je dosad bio vazda pokoran; Nastenjka se nasmrt uplašila, a oko nje se mota otac; Sašenjka se obezumila od straha; ujak u neiskazanu uzbuđenju korača po sobi i čeka da mu se osvijesti mati; napokon Falalej koji na sav glas plače, oplakuje svoje gospodare — sve je to davalo sliku koja se ne može opisati.

Dodajem još da je u taj čas grunula silna oluja: gromovi se čuli sve češće i češće, i krupna kiša zalupkala o prozore.

— Eto ti blagdančića! — progunđao gospodin Bahčejev, nagnuo glavu i raširio ruke.

— Zlo se piše! — šapnem mu, a i sam sam bio izbezumljen — ali je barem otjeran Foma i neće ga više zvati.

— Mamice! Jeste li se osvijestili? Je li vam odlanulo? Možete li me napokon saslušati? — zapita ujak, a stao pred staričin naslonjač.

Ona digla glavu, skrstila ruke i molećim pogledom gleda sina koga još nikad u životu nije vidjela tako bijesna.

— Mamice! — nastavio on — čaša je prevršila, vidjeli ste i sami. Nisam želio da vam ovako iznesem sve to, ali čas je kucnuo i ne može se odgađati! Čuli ste klevetu, saslušajte dakle i obranu. Mamice, ja volim tu veoma plemenitu i uzvišenu djevojku, volim je odavno i nikad je neću prestati voljeti. Ona će usrećiti moju djecu i bit će vam najsmjernija kći, i zato sada, pred vama, u nazočnosti rođaka i mojih prijatelja, svečano polažem pred njene noge moju molbu i molim je neka mi iskaže beskrajnu čast i neka se privoli da mi bude žena.

Nastenjka se trgla, onda sva planula i skočila s naslonjača. Generalica neko vrijeme gledala sina, kao da ne razumije šta joj govori, onda zaciknula vapijući i bacila se pred njega na koljena.

— Jegoruška, dragi moj, vrati Fomu Fomiča! — zaviknula — odmah ga vrati! Jer ću inače do večeri umrijeti ako ga ne bude!

Ujak se zapanjio kad je pred sobom na koljenima ugledao staricu majku, svojeglavu i hirovitu. Bolan mu se osjećaj ogledao na licu; napokon se snašao i poletio da je diže i opet posađuje u naslonjač.

— Vrati Fomu Fomiča, Jegoruška! — vapije dalje starica — vrati prijana! Ne mogu živjeti bez njega!

— Mamice! — razjađen uz viknu ujak — zar vi niste ništa čuli što sam vam ovoga časa govorio? Ne mogu vratiti Fomu — shvatite to! Ne mogu i nemam prava nakon njegovog podlog i najgoreg klevetanja ovoga anđela čestitosti i kreposti. Shvaćate li, majčice, da mi je to dužnost, da mi moja čast naređuje sada da od kreposti odbijem klevetu! Čuli ste: ja prosim ruku ove gospođice i molim vas da blagoslovite našu vezu.

Generalica se opet trgla sa svojega mjesta, i bacila na koljena pred Nastenjku.

— Predraga moja! Rođena moja! — zavrištala — nemoj za njega poći! Nemoj za njega poći nego.ga namoli, predraga, da vrati Fomu Fomiča! Draga moja, Nastasja Jevgrafovna! Sve ću ti dati, sve ću ti pokloniti ako ne pođeš za njega. Nisam ja, starica, još sve proćerdala, ostalo mi je još mrvica poslije moga pokojnoga. Sve je tvoje, predraga, sve ću ti darovati, pa i Jegoruška će te obdariti samo me nemoj živu polagati u grob, namoli ga, vrati Fomu Fomića!...

I dugo bi još zavijala i trabunjala starica da nisu Perepelicina i sve gotovanke, vrišćući i jecajući, poletjele da je dižu, zgražajući se što kleči pred najamljenom guvernantom. Nastenjka se prepala da se jedva održala na nogama, a Perepelicina čak i zaplakala od bijesa.

— Ubit ćete mamicu — viče ujaku — ubit ćete je! A vi, Nastasja Jevgrafovna, ne biste trebali da zavađate mamicu sa njihovim sinom; to i Gospod Bog brani.

— Ana Nilovna, jezik za zube! — zaviknu ujak. — Dosta sam trpio!

— Pa i ja sam dosta od vas pretrpjela! Šta vi to prekoravate mene za moju siromaštinu? Zar je teško uvrijediti sirotu? Nisam još vaša robinja! Ni zakoračiti neću više u vašu kuću, neću... još od danas...

Ali ujak nije slušao: prišao Nastenjki i smjerno je uhvatio za ruku.

— Nastasja Jevgrafovna! Čuli ste moju prosidbu? — izgovori gledajući je sa zebnjom, gotovo očajan.

— Ne, Jegore Iljiču, ne! Ta bolje da se okanimo — odgovorila Nastenjka, a i ona posve klonula duhom. — Sve je to uzalud! — nastavila pa mu stišće ruke i roni suze. — Vi nakom jučerašnjega govorite tako... ali to ne može biti, vidite i sami. Mi smo se prevarili, Jegore Iljiču... Ali ja ću vas se uvijek sjećati kao svoga dobrotvora i... dovijeka ću se, dovijeka moliti za vas!...

Tu joj suze prekidoše glas. Jadnik ujak je očevidno slutio taj odgovor pa nije ni kanio da odvraća, da prianja... Nagnuo se prema njoj i slušao a svejednako joj joŠ držao ruku, nijem i skršen. U očima mu se pojavile suze.

— Rekla sam vam još jučer — nastavila Nastja — da vam ne mogu biti žena. Vidite: vaši me neće... a ja sam sve to slutila odavno,

već unaprijed: vaša nas mamica neće blagosloviti... drugi isto tako. I vi sami, premda se nećete kasnije pokajati, jer ste neobično velikodušan čovjek, ipak ćete biti nesretni zbog mene... zbog vašega dobroga karaktera..

— Baš zbog dobroga karaktera! Baš su dobri! Jest, Nastenjka, jest! — potvrdio starac otac, koji je stajao s druge strane uz naslonjač — tako je, eto ta se riječca i morala spomenuti.

— Neću da zbog mene uljegne u kuću razdor — nastavila Nastenjaka. — A za me se ne brinite, Jegore Iljiču, mene neće nitko dirnuti, nitko uvrijediti... otići ću tatici... još danas... Bolje je da se rastanemo, Jegore Iljiču...

I jadnica Nastenjka opet briznula u plač.

— Nastasja Jevgrafovna! Zar je to vaša posljednja riječ? izgovori ujak gledajući je neiskazano očajno. — Recite samo jednu riječ — i ja ću vam žrtvovati sve!...

— Posljednja, posljednja, Jegore Iljiču — prihvatio opet Ježevikin — a ona vam je tako dobro razjasnila sve to da se nisam, priznajem, tome nadao. Predobar ste čovjek, Jegore Iljiču, doista predobar, i veliku ste nam čast izvoljeli iskazati! Veliku čast, veliku čast!... A ipak vam nismo mi ravni, Jegore Iljiču. — Vama treba, Jegore Iljiču, takva mlada koja je i bogata, i odlična, i krasotica nad krasoticama, i čuvena također, i da sva u briljantima i u nojevu, perju hoda po vašim sobama... Onda će možda i Foma Fomič popustiti malko... i blagosloviti! A Fomu Fomiča vratite! Nepravedno ste, nepravedno ste ga izvoljeli tako uvrijediti! Ta on je od kreposti, od izlišne revnosti izgovorio ono... I sami ćete kasnije govoriti da je od kreposti — vidjet ćete! Vrlo je vrijedan čovjek. A sada će, evo, pokisnuti. Bolje bi bilo da ga sada vratite... jer ćete ga i morati vratiti...

— Vrati ga! Vrati! — zaviknula generalica — on ti, dragi moj, govori istinu!...

— Jest — nastavio Ježevikin — evo i vaša roditeljica izvolijevaju da umiru — uzalud... Ded ga vratite! A ja i Nastja krenut ćemo međutim...

— Počekaj, Jevgrafe Larioniču! — zaviknuo ujak — zaklinjem te! Još samo jednu riječ, Jevgrafe, samo jednu riječ...

Kad je to rekao, otišao, sjeo u kutu na naslonjač, pognuo glavu i prekrio rukama oči kao da nešto premišlja.

U taj čas strahovito udario grom gotovo iznad same kuće. Sva se zgrada potresla. Generalica uzviknula, Perepelicina također, gotovanke se prenerazile od straha te se krste a s njima i gospodin Bahčejev.

— Oče Ilija proroče! — šapnulo pet-šest glasova u jedan glas, u isti mah.

Odmah iza groma udario takav pljusak te se činilo da se cijelo jezero izlilo na Stepančikovo.

— A šta li će sad biti od Fome Fomiča u polju? — zapištala gospođica Perepelicina.

— Jegoruška, vrati ga! — očajnim glasom zaviknula generalica i kao luda poletjela prema vratima. Zadržaše je gotovanke; okružile je, tješe je, cmizdre, cvile. Najstrahovitija graja!

— Otišli su u samu kaputu; barem da su ponijeli kabanicu! — nastavila Perepelicina. — Ni kišobran nisu ponijeli. Ubit če ih sada grom!

— Svakako će ga ubiti! — prihvatio Bahčejev — i još će ga iza toga pokvasiti kiša!...

— Šutite barem vi! — šapnem mu.

— Ta je li on čovjek ili nije? — gnjevno mi odgovori Bahčejev. — Ta nije pas. Ti i sam ne bi valjda izišao na ulicu. Hajde iziđi, okupaj se onako za zabavu.

Sluteći rasplet i bojeći ga se, prvi priđem ujaku koji kao da se ukočio u naslonjaču.

— Ujo — rekoh saginjući se prema njegovu uhu — zar ćete pristati da vratite Fomu Fomiča? Shvatite da će to biti. vrhunac nepristojnosti, barem dok je ovdje Nastasja Jevgrafovna.

— Prijatelju moj — odgovori ujak a digao glavu i odlučno mi gledao u oči — u ovome sam časku sudio sebi i sada znam šta treba da činim. Ne vodi brige, nitko neće Nastju uvrijediti — udesit ću tako.

Ustao sa stolice i prišao majci.

— Mamice — reče umirite se; vratit ću Fomu Fomiča, stići ću ga; još nije mogao daleko odmaći. Ali kunem vam se, on će se vratiti jedino uz taj uvjet da ovdje, javno, pred svim svjedocima prizna svoju krivicu i da ovu veoma plemenitu gospođicu zamoli za oproštenje. Stići ću ga! Prisilit ću ga! Inače neće prekoračiti praga ove kuće. JoŠ vam se, mamice, svečano kunem: ako pristane na to sam, od svoje

volje, voljan sam da mu se bacim pred noge i da mu poklonim sve, sve štogod mogu da poklonim, a da djeci svojoj ne učinim ništa nažao! A ja se od današnjega dana potpuno povlačim. Zapala je zvijezda moje sreće! Odlazim iz Stepančikova. Živite svi ovdje mirno i sretno. A ja idem u pukovniju — pa ću u bojnim burama, na bojištu, provesti svoj očajnički život... Dosta je! Idem!

U taj se čas otvorila vrata, a pred zbunjenim se društvom pojavio Gavrila, posve prokvašen, sav zablaćen da gore i ne može biti.

— Šta ti je? Otkuda? Gdje je Foma? — uzviknu ujak i poleti put Gavrile.

Za njim poletjeli svi te s pomamnom radoznalošću okružili starca s kojega je zaista ćurkom curila blatna voda. Vrištanje, kukanje, križanje pratilo je svaku Gavrilinu riječ.

— Ostavio sam ga kod brezika, bit će vrstu i pol odavde — započeo on plačnim glasom. — Konj se uplašio groma i sletio u jarak.

— Pa... — zaviknuo ujak.

— Kola se prevalila...

— Pa... a Foma?

— Upali su u jarak.

— Pa, ded dovrši, mučitelju!

— Ozlijedili su bok i zaplakali. Ja sam ispregnuo konja i dojahao ovamo da javim.

— A Foma je ostao ondje?

— Ustao i uputio se, opirući se o štapić — završio Gavrila, onda uzdahnuo i oborio glavu.

Suze i ridanje dama ne može se opisati.

— Polkana! — zaviknuo ujak i poletio iz sobe. Doveli Polkana; ujak skočio na njega, neosedlana i za časak nam topot konjskih kopita javio da je započela potjera za Fomom Fomičem. Ujak odjurio čak i bez kape.

Dame poletjele prema prozorima. Između kukanja i jecanja čuli su se i savjeti. Raspravljaju o tom da Fomi Fomiču odmah treba topla kupelj, da ga treba protrti žestom, o prsnom čaju, o tom da Foma Fomič »ni mrvice kruha nisu od jutra uzeli u usta i da su sada natašte«. Gospođica Perepelicina našla naočare što ih je bio zaboravio, u koricama, i taj nalazak izazva neobičan dojam;

generalica vapeći i plačući poletjela put njih i, ne ispuštajući ih iz ruku, opet se promolila kroz prozor da gleda na cestu. Očekivanje doseglo napokon posljednji stupanj napetosti... U drugom kutu Sašenjka tješi Nastju; zagrlile se i plaču. Nastenjka drži Iljušu za ruku i svaki čas je ljubi, oprašta se sa svojim učenikom. Iljuša plače i jeca, i sam još ne znajući zašto. Ježevikin i Mizinčikov na strani raspravljaju o nečem. Učinilo mi se da će Bahčejev, gledajući djevojke, gotovo i sam zacmizdriti. Ja sam mu prišao.

— Jest, gospodine — reći će on — Foma Fomič će valjda i otići odavde, ali to vrijeme još nije došlo: još mu nisu pribavili zlatoroge volove za kočiju! Ni brige vas, gospodine, istisnut će on iz kuće gospodare i sam će ostati!

Prošla oluja i gospodin Bahčejev očito promijenio svoje uvjerenje.

Odjednom zaorilo: »Voze ga! voze!«, i dame vrišteći poletjele prema vratima. Od ujakova odlaska nije još bilo prošlo ni deset časaka; činilo se da je nemoguće tako brzo dovesti Fomu Fomiča; ali zagonetka se razjasnila kasnije vrlo jednostavno: kad je Foma Fomič otpravio Gavrilu, zaista se »uputio sa štapićem«; ali kako se osjetio sasvim osamljen, usred oluje, groma, pljuska, vrlo se sramno prepao, krenuo natrag u Stepančikovo i potrčao za Gavrilom. Ujak ga je sreo već u selu. Zaustavili odmah kola koja su prolazila; seljaci se sjatili i posadili umirenoga Fomu Fomiča na kola. Tako ga i dopremiše pravo u raskriljeni zagrljaj generalici koja se gotovo izbezumila od strave kad je vidjela u kakvu je stanju. Bio je još blatniji i mokriji nego Gavrila. Nastala najužasnija žurba; htjeli su ga odmah odvući gore i presvući mu rubeninu; viču da se donese bazgov čaj i druga okrepna sredstva, motaju se na sve strane bez ikakva smisla; svi govore u isti mah... Ali Foma kao da ne opaža nikoga i ništa. Vode ga ispod ruke. Kad je došao do svojega naslonjača, teško se spustio u nj i sklopio oči. Netko zaviknuo da umire: digla se strahovita dernjava; ali se najviše dere Falalej te nastoji da se kroz skup gospođa progura do Fome Fomiča i da mu odmah poljubi ručicu.

V

FOMA FOMIČ GRADI SVEOPĆU SREĆU

— Kamo su me to doveli? — progovorio napokon Foma glasom čovjeka koji umire za istinu.

— Prokleti mlitonja! — šapnuo do mene Mizinčikov — kao da ne vidi kamo su ga doveli. Sad će se, evo, prenemagati!

— Kod nas si, Foma, među svojima si! — uzviknuo ujak — ohrabri se, umiri se! I zaista, Foma, trebalo bi sada da se preobučeš, jer ćeš se razboljeti... A ne bi li se okrijepio — a? Tako, ovako... čašicu čegagod, da se ugriješ...

— Malage bih sada — zastenjao Foma i opet sklopio oči.

— Malage? Teško da je imamo! — reći će ujak Zabrinut, gledajući Praskovju Iljiničnu.

— Kako ne bi bilo! — prihvatila Praskovja Iljinična — ostale su pune četiri boce — i ona odmah, zveckajući ključevima, otrčala po malagu, praćena dovicima svih dama koje su se prilijepile oko Fome kao muhe oko slatkoga. Zato se gospodin Bahčejev zgražao do krajnosti.

— Malage mu se prohtjelo! — progunđao gotovo naglas. — I zatražio takva vina koje nitko ne pije! Pa tko bi i pio sada malagu osim ovakva podlaca kakav je on? Pi, prokleti! Pa, a šta ja tu stojim? Šta tu čekam?

— Foma — započeo ujak, a mete se pri svakoj riječi — evo sada... kad si se odmorio i kad si opet s nama... to jest, htjedoh reći, Foma, da razumijem kako si maloprije, kad si okrivio, štono riječ, najnedužnije stvorenje.

— Gdje je, gdje je ona, moja nedužnost? — prihvatio Foma kao da je u vrućici i u bunilu — gdje su moji zlatni dani? Gdje si, zlatno moje djetinjstvo kad sam, nedužan i krasan, trčao poljima za proljetnim leptirom? Gdje je, gdje je to vrijeme? Vratite moju nedužnost, vratite je!...

I Foma raširio ruke pa se obraća svima redom kao da je njegova nedužnost u nekoga od nas u džepu — Bahčejev gotovo pucao od gnjeva.

— Eto, šta mu se prohtjelo! — zagunđao razjaren. — Dajte mu njegovu nedužnost! Hoće li da se cjeliva s njom, šta li? Možda je i kao dječak bio isto takav razbojnik kakav je sada! Zakleo bih se da je bio!

— Foma!... — započe opet ujak.

— Gdje su, gdje su oni dani kad sam još vjerovao u ljubav i volio čovjeka? — viče Foma — kad sam se grlio s čovjekom i plakao, mu na grudima? A sada — gdje sam? Gdje sam?

— Kod nas si, Foma, umiri se! — kriknuo ujak — a evo šta ti htjedoh reći, Foma...

— Kad biste sada bar vi šutjeli — zapištala Perepelicina i zmijske joj očice bljesnule pakosno.

— Gdje sam? — nastavio Foma — tko je to oko mene? To su bivoli i bikovi koji su u me uperili rogove. Živote, a šta si ti? Živi, živi, budi obeščašćen, osramoćen, umaljen, izbijen, a kad ti pijeskom zaspu grob, onda će se tek osvijestiti ljudi, i tvoje će jadne kosti prignječiti spomenikom!

— Ljudi božji, počeo je govoriti o spomenicima! — šapnuo Ježevikin i pljesnuo rukama.

— O, ne dižite mi spomenika! — viče Foma — ne dižite mi ga! Ne trebaju mi spomenici! U svojim srcima dignite mi spomenik, ništa više ne treba, ne treba, ne treba!

— Foma! — prekinuo ga ujak — prestani! Umiri se! Ne treba govoriti o spomenicima! Saslušaj me samo.. Vidiš, Foma, shvaćam da si ti možda, štono riječ, plamtio plemenitim ognjem kad si me maloprije korio; ali ti si se, Foma, zaletio i prekoračio granicu kreposti — uvjeravam te, prevario si se, Foma...

— Ta hoćete li prestati? — zapištala opet Perepelicina — zar bi da ubijete nesretnika zato što vam je u rukama?...

Za Perepelicinom se trgla i generalica, a za njom sva njena družba; svi zamahali ujaku neka prestane.

— Ana Nilovna, šutite, a ja znam šta govorim! — odlučno odgovori ujak. — To je svetinja! Radi se o časti i pravednosti. — Foma! Ti si razborit čovjek, ti moraš ovoga časa zamoliti za oproštenje najplemenitiju djevojku koju si uvrijedio.

— Kakvu djevojku? Kakvu djevojku sam uvrijedio? — izgovorio Foma, u nedoumici šibajući očima po svima, njima, kao da je potpuno zaboravio sve što je bilo i ne razumije o čemu je riječ.

— Jest, Foma, pa ako ti sada sam, od svoje volje, plemenito priznaš svoju krivicu, to ću ja, kunem ti se, Foma, pasti pred tvoje noge, i onda...

— A koga sam to uvrijedio? — vapije Foma — kakvu djevojku? Gdje je ona? Gdje je ta djevojka? Napomenite mi bilo što o toj djevojci!

U taj čas Nastenjka, zbunjena i uplašena, prišla Jegoru Iljiču i potegla ga za rukav.

— Nemojte, Jegore Iljiču, okanite ga se, ne treba mi isprika! Čemu sve to? — govori moiećim glasom. — Manite se toga!

— A! Sad se sjećam! — zaviknuo Foma. — Bože! Sjećam se! O, pomozite, pomozite mi da se sjetim! — moli on, čini se, neobično uzbuđen. — Recite, je li istina da su me otjerali odavde kao najšugavijega psa? Je li istina da me je udario grom? Je li istina da su me odavde izbacili niza stepenice? Je li istina? Je li to istina?

Plač i vapaji dama bili su najrječitiji odgovor Fomi Fomiču.

— Jest, jest — ponavlja — sjećam se... sjećam se sada da sam nakon groma i moga pada trčao ovamo, gonjen grmljavinom, da izvršim dužnost i nestanem zauvijek! Pridignite me! Kakogod slab bio sada, moram izvršiti dužnost.

Odmah ga pridigli s naslonjača. Foma zauzeo oratorsku pozu i pružio ruku.

— Pukovniče! — uzviknu — sada sam se osvijestio sasvim; grom mi još nije ubio umne sposobnosti; ostao sam doduše gluh na desno uho, ali to nije možda toliko od groma, koliko od pada niza stepenice... Ali, šta je to! I komu je stalo do desnoga Fomina uha!

Posljednje svoje riječi začinio je Foma tolikom tužnom ironijom i popratio ih takvim žalosnim smiješkom da su se opet razlijegali jecaji ganutih dama. Sve one prijekorno, a neke bijesno gledaju ujaka, koji se već snuždio pred takvim složnim iskazom sveopćega mišljenja. Mizinčikov pljunuo i otišao do prozora. Bahčejev me sve jače gurkao laktom; jedva je mogao da miruje na mjestu.

— Slušajte, dakle, sada cijelu moju ispovijed! — zavapio Foma i sve ošinuo oholim, odrješitim pogledom — a ujedno i odlučite o sudbini nesretnoga Opiskina! Jegore Iljiču! Već odavno sam vas motrio, motrio da mi je srce zamiralo i vidio sve, sve, još onda kad niste ni slutili da vas motrim. Pukovniče, možda sam se varao; ali sam znao vašu sebičnost, vaše beskrajno samoljublje, vašu izuzetnu požudu, i tko će me okriviti zato što sam i nehotice zadrhtao zbog časti najnedužnije osobe?

— Foma, Foma!... uostalom nemoj ti, Foma, odviše rastezati! — zaviknuo ujak, uznemiren zbog patničkog izraza na Nastenjkinu licu.

— Nije me toliko bunila nedužnost i povjerljivost te osobe, koliko njena neiskrenost — nastavio Foma kao da i nije čuo ujakovu opomenu. — Vidio sam da joj se u srcu rascvjetava nježan osjećaj kao proljetna ruža, i nehotice sam se sjetio Petrarke koji je kazao da je »nedužnost često samo za vlasak udaljena cd propasti«. Uzdisao sam, jecao, i premda sam za tu djevojku, čistu kao biser, pripravan bio da dam kao jamstvo svu svoju krv, tko mi je mogao jamčiti za vas, Jegore Iljiču? Znao sam neobuzdanu težnju vaših strasti; znao sam da biste bili pripravni sve žrtvovati samo da im na trenutak udovoljite, pa sam odjednom zaronio u bezdan užasa i bojazni za sudbinu najplemenitije među djevojkama...

— Foma! Zar si mogao to i pomisliti? — uzviknuo ujak.

— Srce mi je zamiralo dok sam vas motrio. Ako hoćete da doznate kakvu sam muku mučio, zapitajte Shakespearea: on će vam u svojem »Hamletu« ispripovijedati moje duševno raspoloženje. Postao sam sumnjičav i strašan. U svom nemiru, u svom negodovanju vidio sam sve u crnoj boji, a to nije ona »crna boja« o kojoj se pjeva u poznatoj romansi — budite uvjereni! Zato ste i vidjeli kako sam tada želio da nju uklonim iz te kuće: htio sam da je spasim; zato ste i vidjeli da sam ovo posljednje vrijeme bio ljut i kivan na sav ljudski rod. O, tko će me sada izmiriti s čovječanstvom? Osjećam da sam, možda, bio i strog i nepravedan prema vašim gostima, prema vašem nećaku, prema gospodinu Bahčejevu, kad sam ga ispitivao astronomiju: ali tko će me kriviti za moje tadašnje duševno raspoloženje? Pozvat ću se opet na Shakespearea i reći ću da mi se budućnost prikazivala kao mračan ponor neznane dubljine, na dnu kojega leži krokodil. Osjećao sam da mi je dužnost predusresti nesreću, da sam postavljen, da sam imenovan za to — i šta je bilo? Vi niste razumjeli najplemenitije pobude moje duše nego ste mi za sve to vrijeme uzvraćali pakošću, nezahvalnošću, porugom, poniženjem...

— Foma! Ako je tako... dabome, osjećam... — uzviknuo ujak neobično uzbuđen.

— Ako doista osjećate, pukovniče, onda me izvolite saslušati do kraja a ne prekidati. Nastavljam: sva mi je dakle krivica bila što sam

se odviše kinio radi udesa i sreće toga djeteta: jer ona je prema vama još dijete. Najuzvišenija ljubav prema čovječanstvu preobrazila me je u to vrijeme u bjesomučna čovjeka kojim su ovladali bijes i mržnja. Voljan sam bio da nasrćem na ljude i da ih razdirem. I znate li, Jegore Iljiču, da su svi vaši čini kao namjerice potvrđivali svakoga časa moju sumnjičavost i uvjeravali me o svim mojim sumnjama. Znate li da sam jučer kad ste me obasipali svojim zlatom da me udaljite od sebe, pomislio: »On udaljuje od sebe u mojoj osobi svoju savjest da lakše izvrši zločinstvo«...

— Foma, Foma! Zar si to mislio jučer? — u užasu zaviknu ujak — gospode bože, a ja nisam ništa ni sumnjao!

— Sama su mi nebesa udahnjivala te sumnje — nastavio Foma. — I zaključite sami šta sam i mogao pomisliti kad me je puki slučaj te iste večeri nanio na onu kobnu klupu u parku, šta sam osjetio u tom času — o bože! — kad sam napokon rođenim očima razabrao da su se sve sumnje obistinile odjednom u punoj jasnoći? Ali preostajala mi je još jedna nada, slaba, dabome, ali ipak nada — i šta je bilo? Jutros je vi sami obarate u prah i ruševine! Šaljete mi pismo; iznosite namjeru da se oženite; molite me da ne razglašujem... »Ali zašto«, pomislio sam, »zašto mi piše baš sada kad sam ga već zatekao, a nije mi pisao prije? Zašto mi prije nije doletio, sretan i krasan — jer ljubav krasi lice — zašto mi se nije onda bacio u zagrljaj, nije mi na grudima ronio suze beskrajne sreće i nije mi ispripovijedao sve, sve?« Zar sam ja krokodil koji bi vas samo proždro, a ne bi vam dao koristan savjet? Ili sam kakav oduran kukac koji bi vas samo ugrizao, a ne bi pripomogao vašoj sreći? »Jesam li ja njegov prijatelj, ili najgnusniji među kukcima?« — eto to sam pitanje zadao sebi jutros! »Zašto je, napokon«, mislio sam, »zašto je pozivao iz prijestolnice nećaka i ženio ga tom djevojkom, nego zato da prevari i lakoumna nećaka, a da, međutim, tajom i dalje ustraje u najzločinskijoj namjeri?« Jeste, pukovniče, ako je itko učvrstio u meni misao da je vaša uzajamna ljubav zločinačka, bili ste to vi sami, i jedini vi! Štaviše, vi ste zločinac i prema toj djevojci jer ste nju, čistu i čestitu, svojom. nespretnoŠću. i sebičnom nepovjerljivošću izvrgli kleveti i teškim sumnjama!

Ujak oborio glavu i šuti: Fomina bi rječitost očito pobila sve što bi uzvratio, i već priznaje da je pravi zločinac. Generalica i njena

družba šuteći i smjerno slušaju Fomu, a Perepelicina pakosno i slavodobitno gleda jadnu Nastenjku.

— Preneražen, rasrđen, utučen — nastavio Foma — zaključao sam se danas i molio se da bi me Bog nadahnuo pravim mislima! Napokon sam smislio da vas posljednji put i javno iskušam. Možda sam se toga odviše gorljivo prihvatio, možda sam se prejako odao svojemu negodovanju; ali radi mojih najplemenitijih pobuda vi ste me izbacili kroz prozor! Kad sam padao kroz prozor, mislio sam u sebi: »Eto tako se uvijek na svijetu nagrađuje krepost!« Onda sam tresnuo o zemlju i poslije toga se jedva i sjećam šta se dalje dogodilo sa mnom.

Vrisak i jecanje prekidoše Fomu pri tom tragičnom sjećanju. Generalica poletjela put njega, s bocom malage u rukama što ju je baš bila istrgla iz ruku Praskovji Iljinični koja se bila vratila, ali Foma veličanstveno otklonio rukom i malagu i generalicu.

— Stanite! — zaviknu — moram dovršiti. Šta se dogodilo nakon moga pada — ne znam. Znam samo to da sada, mokar i pripravan da zapadnem u groznicu, stojim ovdje da stvorim vašu uzajamnu sreću. Pukovniče! Po mnogim znacima, koje sada neću iznositi, uvjerio sam se najzad da je vaša ljubav bila čista i, čak, uzvišena, premda u isti mah i zločinski nepovjerljiva. Izbijen, ponižen, osumnjičen da sam uvrijedio djevojku kojoj bih za čast, kao vitez iz srednjega vijeka, bio pripravan da prolijem svu svoju krv do posljednje kapi — odlučio sam da vam sada pokažem kako se za uvrede sveti Foma Opiskin. Pružite mi ruku, pukovniče!

— Drage volje, Foma! — uzviknu ujak. — I jer si se sada potpuno izjasnio o časti najplemenitije osobe, to... razumije se... evo ti moje ruke, Foma, zajedno s mojim kajanjem…

I ujak mu vatreno pružio ruku i ne sluteći još šta će se iz toga izleći.

— Dajte mi i vi ruku — nastavio Foma slabim glasom, razdvajajući skup dama što se slegao oko njega, i obraćajući se Nastenjki.

Nastenjka se zbunila, smela i bojažljivo gleda Fomu.

— Priđite, pridite, milo moje dijete! To je potrebno za vašu sreću — ljubazno dodao Foma, a svejednako još drži u rukama ujakovu ruku.

— Šta to snuje? — reći će Mizinčikov.

Nastja uplašena i dršćući prišla polagano Fomi i bojažljivo mu pružila ručicu.

Foma uzeo tu ručicu i položio je u ujakovu ruku.

— Sjedinjujem i blagosiljam vas — izgovorio najsvečanijim glasom — pa ako blagoslov stradaoca, izmorenoga jadom, može da vam koristi, neka vam je sretno! Evo kako se sveti Foma Opiskin! Hura!

Sveopće čuđenje bilo je beskrajno. Rasplet je bio tako nenadan da su se svi kao ukočili. Generalica, kako je bila zinula, a u rukama držala bocu malage, tako je i ostala. Perepelicina problijedjela i stresla se od srdžbe. Gotovanke spljesnule ruke i skamenile se na svojim mjestima. Ujak zadrhtao i htio nešto reći, ali nije mogao. Nastja problijedjela kao smrt i plašljivo izgovorila da »to ne treba«... — ali je već bilo prekasno. Bahčejev — to mu se mora priznati — prvi prihvatio »hura« Fome Fomiča, za njim ja, za mnom, koliko je mogla svojim zvonkim glasićem, Sašenjka, pa odmah poletjela da grli oca; onda Iljuša, onda Ježevikin; tek nakon svih Mizinčikov.

— Hura! — zaviknuo po drugi put Foma — hurra! I na koljena, djeco srca moga, na koljena pred najnježniju majku! Molite je za blagoslov, a ako treba, ja ću i sam kleknuti pred nju zajedno s vama...

Ujak i Nastja, koji se još nisu ni pogledali, zaplašeni, a, reklo bi se, i ne shvaćajući šta čine, klekli pred generalicu; svi se zgrnuli oko njih; ali starica stoji kao gromom ošinuta i nikako ne zna šta da radi. Foma pomogao i tu: kleknuo i on pred svoju pokroviteljicu. U nje odjednom nesta svake nedoumice. Briznula u plač i izgovorila najzad da pristaje. Ujak skočio i stisnuo Fomu.u zagrljaj.

— Foma, Foma!... — izgovori, ali glas mu se prekinuo i nije mogao nastaviti.

— Šampanjca! — zaviknuo Stepan Aleksejevič. — Hura!

— Ne, ne treba šampanjca — prihvatila Perepelicma koja je već dospjela da se snađe i da predvidi sve prilike, a u isti mah i posljedice — nego Bogu zapaliti svijeću, pred ikonom se pomoliti i ikonom blagosloviti kako svi pobožni ljudi rade...

Odmah svi poletjeli da izvrše razboriti savjet; nastala užasna žurba. Trebalo je upaliti svijeću. Stepan Aleksejevič. primaknuo

stolicu i popeo se da upali svijeću pred ikonom, ali odmah skrhao stolicu i bubnuo na pod, zadržavši se ipak na nogama. Nimalo se nije rasrdio nego odmah s poštovanjem prepustio mjesto Perepelicinoj. Tanana Perepelicina za tren svršila posao: svijeća planu. Monahinja i gotovanke počele se krstiti i klanjati do zemlje. Skinuli Spasiteljevu ikonu i dali je generalici. Ujak i Nastja klekli opet, i ceremonija se završila uz pobožne Perepelicine upute, koja je svaki čas priklapala: »Poklonite se do nožica, cjelujte ikonu, poljubite majčici ruku!« Poslije mladoženje i mlade smatrao je gospodin Bahčejev za svoju dužnost da i on cjeliva ikonu a pri tom poljubio i majčici generalici ručicu. Bio je u neopisivu zanosu.

— Hura! — uzviknuo iznova. — A sad ćemo se ipak napiti šampanjca!

Uostalom i svi su ostali bili u zanosu. Generalica plače, ali sada su to već bile suze radosnice: veza koju je blagoslovio Foma odmah je u njenim očima postala i dolična i sveta — a što je glavno, osjeća da se Foma Fomič proslavio i sada će sigurno ostati uz nju zauvijek. Sve gotovanke, barem naoko, pridružile se sveopćem zanosu. Ujak čas kleca na koljena pred majkom i ljubi joj ruke, čas leti da grli mene, Bahčejeva, Mizinčikova i Ježevikina. Iljušu je gotovo zagušio u zagrljaju. Saša poletjela da grli i ljubi Nastenjku. Praskovja Iljinična roni suze. Kad je to opazio gospodin Bahčejev, prišao joj — njenoj ručici. Starkelja se Ježevikin razdragao i u kutu plače, otirući oči svojim jučerašnjim kockastim rupcem. U drugom kutu cmizdri Gavrila i smjerno gleda Fomu Fomiča, a Falalej rida u sav glas, prilazi svima pa svima ljubi ruke. Sve ih obuzeo osjećaj sreće. Nitko još ne začinje govora, nitko se ne razgovara; kao da je već sve rečeno; čuju se samo radosni uzvici. Nitko još ne shvaća kako se sve to tako brzo uredilo. Znaju samo da je sve to uradio Foma Fomič i da je to istinita i neoboriva činjenica.

Ali nije još proteklo ni pet časova nakon sveopće sreće kad među njih banu iznenada Tatjana Ivanovna. Na koji je način, kakvim oćutom mogla, sjedeći gore u svojoj sobi, tako brzo doznati za ljubav i za svadbu? Uletjela blažena lica, sa suzama radosnicama u očima, u zamamno elegantnoj haljini (gore je ipak dospjela da se preobuče), te uz glasne krikove poletjela ravno put Nastenjke da je grli.

— Nastenjka! Nastenjka! Ti si ga voljela, a ja nisam ni znala — uzviknula. — Bože! Oni su se voljeli, muku mučili tiho, tajom! Proganjali su ih! Kakav je to roman! Nastja, draga moja, kaži mi pravu istinu: zar ti zbilja voliš toga bezumnika?

Mjesto odgovora Nastja je zagrli i poljubi.

— Bože, kakav je to divan roman! — i Tatjana Ivanovna cd zanosa zapljeskala dlanovima. — Slušaj, Nastja, slušaj, anđale moj, svi su muškarci, svi do jednoga nezahvalnici, izrodi i nisu vrijedni naše ljubavi. Ali je on možda najbolji među njima. Priđi mi, bezumniče! — uzviknula obraćajući se ujaku i hvatajući ga za ruku — zar si ti zaljubljen? Zar si ti sposoban da voliš? Gledaj me: hoću da ti pogledam u oči; hoću da vidim lažu li te oči ili ne lažu? Ne, ne, ne lažu: u njima se sja ljubav. O, kako sam sretna! Nastenjka, draga moja, slušaj, ti nisi bogata: ja ću ti pokloniti trideset tisuća. Uzmi, zaboga! Meni će ostati još mnogo. Ne, ne, ne! — zaviknula i zalamatala rukama kad je vidjela da Nastja hoće da odbije. — Šutite i vi, Jegore Iljiču, to se vas ne tiče. Ne, Nastja, ja sam već odlučila tako — da tebi poklonim; odavno sam htjela da ti poklonim, i samo sam čekala prvu tvoju ljubav... Želim da gledam vašu sreću. Uvrijedit ćeš me ako ne uzmeš; ja ću plakati, Nastja... Ne, ne, ne i ne!

Tatjana je Ivanovna bila u takvu zanosu te nisu mogli, barem u ovaj ćas, da joj se opiru, a i žao im je bilo. Nisu to ni počeli nego su odgodili do druge prilike. Ona poletjela da ljubi generalicu, Perepelicinu — sve nas. Bahčejev se na najuljudniji način progurao do nje i zamolio je za ručicu.

— Draga moja! Prijateljice moja! Oprosti meni glupanu ono maloprijašnje: nisam znao da je u tebe tako zlatno srdašce!

— Bezumniče! A ja tebe odavno znam — zanosno i nestašno protepala Tatjana Ivanovna, udarila Stepana Aleksejeviča rukavicom po nosu i prhnula od njega kao zefir, okrznuvši ga svojom raskošnom haljinom. Debeljko uljudno uzmaknu.

— Vrlo vrijedna gospođica! — izgovori on ganut. — A nos su Nijemcu eto prilijepili! — šapnuo mi povjerljivo, radosno mi gledajući u oči.

— Kakav nos? Kakvom Nijemcu? — zapitao sam u čudu.

— Pa onomu naručenomu, što svojoj Njemici ljubi ručicu, a ona rupcem utire suzu. Jevdokim mi ga je popravio još jučer; a maloprije,

kad smo se vratili iz potjere, poslao sam čovjeka na konju po to... Nabrzo će donijeti. Divna stvar!

— Foma! — uzviknuo ujak izbezumljen od zanosa — ti si začetnik naše sreće. Čime bih ti uzvratio?

— Ničim, pukovniče — odgovori Foma tupa izraza. — Ne obazirite se i dalje na mene i budite sretni bez Fome.

Bio je očito uvrijeđen: u sveopćem veselju kao da su ga bili zaboravili.

— Sve je to, Foma, od zanosa! — uzviknu ujak. — Ja, brate, i ne znam više gdje sam. Slušaj, Foma, ja sam te uvrijedio. Sav život moj, sva krv moja ne bi dosta jala da iskupi uvredu, i zato šutim, pa se i ne ispričavam. Ali ako ti kad bilo ustreba moja glava, moj život, ako ustreba da se za te bacim bezdanu u zjalo, samo zapovjedi i vidjet ćeš... Ništa više ne želim reći, Foma.

I ujak odmahnuo rukom, potpuno uvjeren da ne bi ništa više mogao dometnuti što bi jače moglo izraziti njegovu misao. Samo je gledao Fomu zahvalnim očima, punim suza.

— Evo, kakav su anđeo oni! — zapištala i gospođica Perepelicina u pohvalu Fomi.

— Jest, jest — prihvatila Sašenjka — nisam ni znala da ste vi, Fcma Fomiču, tako dobar čovjek, i bila sam neuljudna prema vama. A vi mi, Foma Fomiču, oprostite, i budite uvjereni da ću vas od svega srca voljeti. Da samo znate koliko vas sada štujem!

— jest, Foma! — prihvatio Bahčejev — oprosti i meni glupanu! Nisam te znao, nisam znao! Ti, Foma Fomiču, nisi samo učenjak nego si zaista i junak! Cijela je moja kuća tebi na raspolaganju... A najbolje, dođi, brate, prekosutra do mene, pa i s majčicom generalicom, pa i s mladoženjom, i s mladom — a šta tu! Dođi do mene sa cijelom kućom! Evo, dakle, kako ćemo da ručamo — neću unaprijed da se hvalim, ali jedno ću da kažem: jedino ptičjega vam mlijeka neću najamiti! Zadajem tvrdu riječ!

Usred veselja prišla Fomi Fomiču i Nastenjka te ga bez ikakvih riječi zagflila i poljubila.

— Foma Fomiču! — reći će — vi ste naš dobrotvor, vi ste nam toliko učinili da i ne znam čime bih vam sve to uzvratila, samo znam da ću vam biti najnježnija, najsmjernija sestra...

Nije mogla da izgovori: suze su joj gušile riječi. Foma ju je poljubio u glavu i suze mu potekle.

— Djeco moja, djeco srca moga! — reče. — Živite, cvatite, a u sretnim se časovima sjećajte kadšto jadnoga prognanika! A za sebe ću reći da je nesreća možda majka kreposti. To je rekao, čini mi se, Gogolj,[72] uman pisac, ali u kojega ima ponekad jezgrovitih misli. Progonstvo je nesreća! Kao skitalac ću krenuti sada sa mojom štakom i, tko bi znao, možda ću po svojim nesrećama biti još kreposniji! Ta mi je misao jedina utjeha što mi je preostala!

— Ta... kamo bi da odeš, Foma? — prestrašen zaviknu ujak. Svi zadrhtali i okrenuli se Fomi.

— A zar mogu ostati u vašoj kući nakon vašega maloprijašnjeg postupka, pukovniče? — zapitao Foma neobično dostojanstveno.

Ali mu nisu dali da govori: svi se uzvikali i zaglušili mu riječi. Posadili ga u naslonjač, pa ga zaklinju, oplakuju i tko bi znao šta još sve ne rade od njega. Njemu, dabome, nije bilo ni nakraj pameti da ode iz »te kuće«, isto onako kao ni maloprije, kao ni jučer, kao ni onda kad je kopao u povrtnjaku. Zna da će ga ponizno zaustaviti, prilijepiti se uza nj, pogotovo kad je sve njih usrećio, kad su svi iznova povjerovali u njega, kad su svi bili voljni da ga nose na rukama i da to smatraju za čast i za sreću. Ali, vjerojatno, nedavni malodušni povratak kad se uplašio oluje, škaklja mu ambiciju i podbada ga da se još kakokod pojunači, a što je glavno — napast ga goni da se malo prenemaže; takva je lijepa prilika da se razgovori, da oslika, prikaže, nahvali sama sebe te nizašto ne može da se odupre napasti. I ne odupire joj se; istrgnuo se onima koji ga ne puštaju; ište svoju štaku, moli neka mu vrate slobodu, neka ga puste da ide u bijeli svijet; u »toj je kući« obeščašćen, izbijen, a vratio se zato da stvori sveopću sreću; može li on, najzad, ostati u »kući nezahvalnosti i jesti šči, doduše zasitnu, ali začinjenu batinama?« Napokon je prestao da im se otima. Opet ga posadili u naslonjač; ali mu se rječitost ne prekida.

— Zar me nisu vrijeđali ovdje? — viče — zar mi nisu plazili jezik? Zar mi niste i vi sami, pukovniče, poput neuke mještanske djece po gradskim ulicama, svaki čas pokazivali šipak i brus? Jest, pukovniče! Ne odustajem od te usporedbe, jer ako mi ih i niste pokazali fizički,

svejedno je, bili su to moralni šipci, a moralni su šipci u nekim prilikama čak i uvredljiviji od fizičkih. A da i ne govorim o batinama.;.

— Foma, Foma! — uzviknu ujak — ne ubijaj me tim spominjajem. Kazao sam ti već, sva moja krv ne dostaje da opere tu uvredu. Budi dakle velikodušan! Zaboravi, oprosti, i ostani da gledaš našu sreću! To je, Foma, tvoje djelo...

— ...Hoću da volim čovjeka — viče Foma — a meni ne daju čovjeka, brane mi da volim, otimlju mi čovjeka! Dajte, dajte mi čovjeka da ga mogu voljeti! Gdje je taj čovjek? Kamo se sakrio taj čovjek? Kao Diogen ga tražim svjetiljkom cijeloga života i ne mogu da ga nađem, i ne mogu nikoga da volim dok ne nađem toga čovjeka. Teško onomu tko me je učinio čovjekomrscem. Vičem: dajte mi čovjeka da ga mogu voljeti, a meni poturuju Falaleja! Zar da zavolim Falaleja? Hoću li moći zavoljeti Falaleja? Mogu li ja, najzad, voljeti Falaleja kad bih i htio? Ne mogu; zašto ne mogu? Zato jer je on Falalej. Zašto ne volim čovječanstvo? Zato jer su svi, koliko god ih je na svijetu, Falalej, ili nalik na Falaleja. Neću Falaleja, mrzim Falaleja, pljujem na Falaleja, zgazit ću Falaleja, ako bi valjalo birati, prije ću zavoljeti Asmodeja[73] nego Falaleja! Dođi, amo, moj vječni mučitelju, dođi amo! — zaviknuo i odjednom se obratio Falaleju koji se propeo na prste i na najnedužniji način izvirkuje iza skupine koja okružuje Fomu Fomiča — dođi amo! Dokazat ču vam, pukovniče — viče Foma i rukom privlači Falaleja koji se bio obeznanio od straha — dokazat ču vam da su istinite moje riječi o vječitim porugama i šipcima! Kaži, Falaleju, i kaži istinu: šta ti se prisnilo noćas? Eto, vidjet čete, pukovniče vidjet čete vaše plodove! Dakle, Falaleju, govori!

Jadni dječak dršče od straha, šiba očajnim pogledom unaokolo i traži spas od bilo koga; ali svi samo dršču i u stravi očekuju njegov odgovor.

— Dakle, Falaleju, ja čekam!

Mjesto odgovora, Falalej namrštio lice, rastegnuo usta i zamečao kao tele.

— Pukovniče! Vidite li tu tvrdokornost? Zar je ona prirodna? Posljednji ti se put obraćam, Falaleju, kaži: o čemu si noćas sanjao?

— O...

— Kaži da si sanjao o meni — prišapnuo mu Bahčejev.
— O vašim krepostima! — šapnuo mu na drugo uho Ježevikin.
Falalej se samo obazire.
— O... vašim kre... o bijelom biku! — zaurlao najzad i prolio vrele suze.
Svi huknuli. Ali je Fomu Fomiča spopala neobična velikodušnost.
— Vidim barem tvoju iskrenost, Falaleju — reče — iskrenost koje ne vidim u drugih. Bog s tobom! Ako me namjerice dražiš tim snom, po tuđem nagovoru, platit će Bog i tebi i drugima. Ako pak nije, onda cijenim tvoju iskrenost, jer sam i među posljednjim stvorovima kao što si ti, vičan da vidim sliku i priliku božju... Opraštam ti, Falaleju! Djeco moja, zagrlite me, ja ostajem!
»Ostaje!« uzviknuli svi u zanosu.
— Ostajem i praštam. Pukovniče, nagradite Falaleja šećerom: neka ne plače na ovakav dan sveopće sreće.
Razumije se, takvu su velikodušnost smatrali za neobičnu. Tako se brinuti, u takav čas, i — za koga? Za Falaleja! Ujak poletio da izvrši nalog o šećeru. Odmah se — bog bi znao otkud — Praskovji Iljinični stvorila u rukama srebrna šećernica.
Ujak izvadio drhtavom rukom dva komadića, onda tri, onda ih ispustio kad je, napokon, shvatio da od uzrujanosti ne može ništa učiniti.
— Eh! — kliknu — neka ti bude za ovakav dan! — Evo ti, Falaleju! — i sasuo mu u njedra cijelu šećernicu.
— To tebi za iskrenost — dometnuo kao pouku.
— Gospodin Korovkin — najavio Vidopljasov koji se je iznenada stvorio na vratima.
Nastala mala zabuna. Korovkinov je posjet bio očito nezgodan. Svi upitno pogledali ujaka.
— Korovkin! — uzviknu ujak nešto zbunjen. — Dakako, radujem se... — dometnuo, bojažljivo pogledavajući na Fomu — ali i ne znam zaista bih li ga primio sada — u ovakvu trenutku. Šta misliš ti, Foma?
— Svejedno, svejedno! — milostivo će Foma — pozovite i Korovkina; neka i on sudjeluje u sveopćoj sreći.
Jednom riječju, Foma je bio u anđeoskom duševnom raspoloženju.

— Slobodan sam najpokornije javiti — pripomenuo Vidopljasov — da gospodin Korovkin izvolijevaju biti neprisebni.

— Kako neprisebni? Šta? Šta buncaš? — uzviknuo ujak.

— Baš tako: nisu u trijeznom duševnom stanju...

Ali prije no što je ujak dospio da zine, pocrveni, i da se uplaši i posve zbuni, odgonetnula se i zagonetka. Na vratima se javio Korovkin glavom, uklonio rukom Vidopljasova i stvorio se pred začuđenim društvom. Bio je to nevisok ali čvrst gospodin od četrdesetak godina, tamne, prosjede kose, ošišan do kože, crvena, okrugla lica, sitnih zakrvavljenih očiju, s visokim končanim ovratnikom, koji je straga zakopčan kopčom, u fraku, neobično otrcanu, punu perja i sijena, dobrano napuklu pod pazuhom, u pantalon impossible[74] i s kapom nevjerojatno masnom, koju drži u podignutoj ruci. Taj je gospodin bio trešten pijan. Kad je došao nasred sobe, stao, počeo se njihati i nosom badati preda se u pijanu premišljanju; onda polagano razjapio usta od uha do uha.

— Oprostite, gospodo — progovori — ja sam... onaj... (tu se kvrcnuo po ogrlici) uhvatio! — Generalica odmah poprimila lik povrijeđena dostojanstva. Foma sjedi u naslonjaču i ironički mjeri pogledom ekscentričnoga gosta. Bahčejev ga gleda u nedoumici u kojoj se ipak naslućuje neka sućut. Ujak se nevjerojatno zbunio; u duši muku muči radi Korovkina.

— Korovkine! — započe — poslušajte!

— Attendez — prekinuo ga Korovkin. — Predstavljam se: dijete prirode... Ali, šta vidim? Ovdje su dame... A zašto ti, huljo, nisi kazao meni da kod tebe ima dama? — dodao gledajući ujaka s obješenjačkim smiješkom — svejedno! Ne plaši se!... Predstavit ćemo se i krasnom spolu... Dražesne dame! — započe, jedva mičući jezikom i zapinjući pri svakoj riječi — vidite nesretnika koji... pa, pa i tako dalje... Drugo se ne govori do kraja... Muzikanti! Polku!

— A ne biste li malo odspavali? — zapita Mizinčikov i mirno pristupi Korovkinu.

— Da odspavam? A vi to govorite da me uvrijedite?

— Nipošto. Znate, poslije puta koristi to...

— Nikad! — odgovori Korovkin negodujući. — Ti misliš, da sam pijan? Nimalo... A, uostalom, gdje bih kod vas spavao?

— Idemo, odmah ću vas odvesti.

— Kamo? U sušu? Ne, brate, nećeš me prevariti! Noćivao sam već ondje... A, uostalom, vodi me... Zašto ne bih pošao s dobrim čovjekom?... Ne treba mi jastuk, vojniku ne treba jastuk. A ti mi, brate, stvori divančić... Ali slušaj — zastao i dometnuo — ti si, vidim, momak od oka; stvori ti meni, onaj... razumiješ? Romeo, tek toliko da otrujem gliste... jedino zato da. otrujem gliste, jednu, to jest čašicu.

— Dobro, dobro! — odgovori Mizinčikov.

— Dobro... Ali stani, ta treba da se oprostim. Adieu, mesdames i mesdemoiselles!... Vi ste me, da tako kažem, prostrijelili... E, pa šta ću! Kasnije ćemo se objasniti... ali samo me probudite dok se započne... ili čak pet časaka prije početka... a bez mene neka se ne počinje! Čujete li? Neka se ne počinje!...

I veseli gospodin nestao za Mizinčikovim.

Svi su šutjeli. Nedoumica je još potrajala. Napokon se započeo Foma pomalo smijuckati, tiho i nečujno; smijeh mu je sve više te više rastao u grohot. Kad je to vidjela generalica, razveselila se i ona, premda je na licu svejednako zadržala izraz uvrijeđena dostojanstva. Sa svih se strana stao razlijegati nehotični smijeh. Ujak je stajao kao gromom ošinut, rumenio se do suza i nije neko vrijeme mogao ni riječi da izusti.

— Gospode bože! — izgovori napokon — a tko bi to znao? Ta... ta to se svakomu može dogoditi. Uvjeravam te, Foma, da je to najčestitiji, najplemenitiji i čak neobično načitan čovjek, Foma... i vidjet ćeš!...

— Vidim, vidim — odgovori Foma gušeći se od smijeha — neobično načitan, baš načitan!

— Kako on govori o željeznicama! — napomenu upol glasa Ježevikin.

— Foma!... — uzviknu ujak, ali sveopći grohot nadglasa njegove riječi. Foma Fomič puca od smijeha. Kad je to vidio ujak, nasmijao se i on.

— Da, pa šta je! — reći će zanesen. — Ti si, Foma, velikodušan, u tebe je veliko srce: ti si stvorio moju sreću... ti ćeš dakle oprostiti Korovkinu.

Jedina se Nastenjka ne smije. Očima punima ljubavi gleda vjerenika i kao da bi da kaže:

»Ta kako si krasan, kako si dobar, kako plemenit čovjek, i koliko te volim!«

VI

ZAVRŠETAK

Fomino je slavlje bilo potpuno i neuzdrmljivo. Bez njega se zaista ne bi bilo ništa uredilo i gotovi je čin ništio sve sumnje i prigovore. Zahvalnost usrećenih bila je beskrajna. Ujak i Nastenjka odmah bi zamahali prema meni rukama kad. bih pokušao da im natuknem na koji su način dobili Fomin pristanak da se vjenčaju. Sašenjka se uzvikala: »Dobri, dobri Foma Fomič; vunicom ću mu izvesti jastuk!« pa i postidjela me što sam kruta srca. Novoobraćeni Stepan Aleksejič čini mi se da bi me zagušio kad bih i pomislio da pred njim kažem neučtivo o Fomi Fomiču. On sada ide za Fomom kao psetance, gleda ga sa strahopoštovanjem i uz svaku mu riječ priklapa: »Ti si, Foma, najplemenitiji čovjek, ti si, Foma, učen čovjek!« Što se pak tiče Ježevikina, on je potpuno zanesen. Starkelja je poodavno vidio da je Nastenjka zavrtjela Jegoru Iljiču glavom, i otad je i na javi i u snu sanjao samo o tom kako bi za nj udao kćer. Otezao je odluku dokle god je mogao i odrekao se tek onda kad i nije mogao drugo nego da je se odreče. Foma je sve promijenio. Starac je, dakako, unatoč svome zanosu, potpuno shvaćao Fomu Fomiča; u jednu riječ, bilo je jasno da se Foma Fomič zacario u toj kući zauvijek i da sada njegovoj tiraniji i neće više biti kraja. Zna se da se najnemiliji, najhirovitiji ljudi ukrote, bar na neko vrijeme, kad se udovolji njihovim željama. Foma Fomič je, baš naprotiv, nekako još više ludovao zbog uspjeha i dizao nos sve više i više. Pred sam objed, kad je presvukao rublje i preobukao se, sjeo u naslonjač, pozvao ujaka i pred cijelom porodicom počeo da mu drži propovijed.

— Pukovniče! — započeo — vi stupate u zakonit brak. Razumijete li onu dužnost...

I tako dalje, i tako dalje; zamislite deset stranica formata »Journal des Débats«; najsitnijeg tiska, ispunjenih najgrozomornijom besmislicom, u kojoj nema ama baš ničega o dužnostima, nego su

samo najbestidnije hvale umu, krotkosti, velikodušnosti, muževnosti i nesebičnosti Fome Fomiča. Svi su bili gladni; svi su htjeli da ručaju; ali pored svega toga nitko mu nije smio prigovoriti i svi su svu tu budalaštinu smjerno saslušali do kraja; i sam Bahčejev, unatoč svojoj gladi koja ga je mučila, odsjedio u najvećoj smjernosti i nije se ni ganuo. Kad se Foma Fomič napokon zadovoljio svojom rječitošću, udobrovoljio se i čak se prilično napio za objedom, držeći najneobičnije zdravice. Počeo da zbija dosietke i šale, razumije se, o mladima. Svi su se smijali i pljeskali. Ali neke su šale bile tako masne i nedvosmislene da se smeo čak i Bahčejev. Napokon Nastenjka skočila od stola i pobjegla. To je Fomu Fomiča neopisivo ushitilo; ali se odmah snašao: kratkim ali snažnim riječima prikazao Nastenjkine vriline i nazdravio odsutnoj. Ujak, koji je bio časak prije u neprilici i na mukama, spreman je bio sada da grli Fomu Fomiča. Uopće vjerenik i vjerenica kao da su se stidjeli jedno drugoga i svoje sreće — i ja sam opazio: još od blagoslova nisu ni riječi izmijenili, čak kao da i izbjegavaju da se pogledaju. Kad su ustali od stola, ujak odjednom nekamo nestao. Tražeći ga, dospio sam na terasu. Ondje Foma, vrlo zagrijan, sjedi u naslonjaču, uz kavu, i drži govore. Uz njega su samo Ježevikin, Bahčejev i Mizinčikov. Zastao sam da čujem.

— Zašto — viče Foma — zašto sam pripravan da za svoje uvjerenje odem odmah na lomaču? A zašto nitko od vas nije kadar da ode na lomaču? Zašto, zašto?

— Pa to bi i izlišno bilo, Foma Fomiču, na lomaču! — draška ga Ježevikin. — Pa kakva bi to imalo smisla? Prvo, to i boli, a drugo, kad te spale, šta će preostati?

— Šta će preostati? Preostat će plemenit pepeo. Ali kako bi ti razumio, kako bi ti ocijenio mene! Za vas nema velikih ljudi, osim nekakvih tamo Cezara i Aleksandarâ Makedonskih! A šta su stvorili tvoji Cezari? Koga su usrećili? Šta je stvorio tvoj slavljeni Aleksandar Makedonski? Cijeli je svijet osvojio? Ali daj ti meni takvu istu falangu, pa ću ga i ja osvojiti, i ti ćeš osvojiti, i on će osvojiti... Zato je ubio kreposnoga Klita, a ja nisam ubio kreposnoga Klita... Deran! Nasilnik! Trebalo bi ga išibati, a ne slaviti u svjetskoj povijesti... a također i Cezara!

— Barem Cezara poštedite, Foma Fomiču!

— Neću da štedim glupana! — viče Foma.

— I ne štedi ga! — žestoko prihvatio Stepan Aleksejevič, koji se također napio — čemu da ih štediš; svi su oni skočiljudi, svi bi samo da se vrte na jednoj nozi! Kobasičari! Evo jedan je htio maloprije da osnuje nekakvu stipendiju. A šta je stipendija? Vrag bi znao šta ona znači! Okladio bih se da je neka nova nevaljanština. A onaj drugi, maloprije, u odličnu društvu, tetura i moli ruma! Po mome sudu, zašto se ne bi pilo? Pa pij, pij, pa presijeci, a onda, hajde de, i opet pij… Ne treba ih štedjeti! Svi su hulje! Jedini si ti učen, Foma!

Bahčejev, ako bi se komu priklanjao, priklanjao bi mu se sav, bezuvjetno i bez ikakve kritike.,

Našao sam ujaka u parku, kod jezera, na najosamljenijem mjestu. Bio je s Nastenjkom. Kad me je Nastcnjka ugledala, skočila u grmlje kao da je što skrivila. Ujak mi došao u susret, a lice mu sija; oči mu se zasuzile od zanosa. Uhvatio me za obje ruke i snažno ih stisnuo.

— Moj prijatelju! — reče — ja još neprestano kao da i ne vjerujem u svoju sreću... Nastja također. Mi se samo čudimo i slavimo Svevišnjega. Ovaj čas je plakala. Bi li povjerovao, ja se sve dosad nisam nekako snašao, nekako sam se sav zbunio: i vjerujem, i ne vjerujem! I kako je to dopalo mene? Kako? Šta sam stvorio? Čime sam zaslužio!

— Ako je itko zaslužio, ujo, to ste zaslužili vi — reći ću zanosno. — Nisam još vidio tako poštena, tako krasna, tako predobra čovjeka kao što ste vi...

— Ma kaki, Serjoža, ma kaki, to je pretjerano — odgovorio kao nekako sažaljevajući. — To i jest zlo što smo mi dobri (to jest, govorim samo o sebi) kad nam je dobro; a kad nam je loše, onda i nemoj prilaziti! Evo o tom sam baš maloprije razgovarao s Nastjom. Koliko god preda mnom sjao Foma, hoćeš li vjerovati, sve do dana današnjega nisam možda vjerovao u njega, premda sam te i sâm uvjeravao o njegovu savršenstvu; pa ni jučer nisam povjerovao kad je odbio takav dar! Na svoju sramotu govorim to! Srce mi dršće kad se sjetim onoga maloprijašnjega. Ali nisam vladao sobom... Kad mi je maloprije rekao ono o Nastji, kao da me je nešto za samo srce ujelo. Nisam razumio i ponio sam se kao tigar...

— Pa šta, ujače, to je možda i bilo prirodno.

Ujak zalamatao rukama.

— Nije, nije, brate, nemoj ni govoriti. Sve je to, naprotiv, zato što je u mene pokvarena narav, zato što sam mrk i razbludan sebičnjak i bez sustezanja se odajem svojim strastima. Tako i Foma veli. (Šta da čovjek odgovori na to?) Ne znaš ti, Serjoža — nastavio vrlo potresen — koliko sam puta bio razdražljiv, nesmiljen, nepravedan, uznošljiv, i ne samo prema Fomi. Eto sada mi sve to odjednom palo na pamet, i mene je nekako stid što dosad nisam još ništa uradio da budem dostojan takve sreće. I Nastja je maloprije kazala to isto, premda zaista ne znam kakvi su u nje grijesi, jer ona je anđeo, a ne čovjek! Rekla mi je da strašno dugujemo Bogu, i sada moramo nastojati da budemo bolji i da vazda činimo dobra djela... I da si čuo kako je žarko, kako je krasno govorila o svemu tome! Bože moj, kakva je to djevojka!

Zastao uzbuđen. Začas nastavio:

— Odlučili smo, brate, da osobito tetošimo Fomu, mamicu i Tatjanu Ivanovnu. A tek Tatjana Ivanovna! Kakvo je ona preplemenito stvorenje! O, kako sam skrivio svima! Skrivio sam i tebi... Ali ako se tko usudi da sad uvrijedi Tatjanu Ivanovu, onda... Pa svejedno. I za Mizinčikova treba nešto učiniti.

— Jest, ujo, promijenio sam sada svoje mišljenje o Tatjani Ivanovnoj. Ne može čovjek da je ne štuje i da je ne žali.

— Jest, jest! — vatreno prihvatio ujak — ne može čovjek da je ne štuje. Ta, evo, na primjer, Korovkin, ta ti mu se zacijelo podsmijevaš — dometnuo, bojažljivo mi pogledavajući u lice — i svi smo mu se maloprije podsmijevali. A to je možda neoprostivo... ta to je možda najizvrsniji, najbolji čovjek, ali sudbina... doživio je nesreća... Ti ne vjeruješ, a možda je zaista tako.

— Ne, ujo; zašto ne bih vjerovao?

I ja mu vatreno počeo govoriti kako i najgora propalica može još očuvati najviše ljudske osjećaje; da je nedokučiva dubina čovječje duše; da se ne smiju prezirati oni koji su pali! Već, naprotiv, treba ih tražiti i dizati; da nije istinita općenito uobičajena mjera za dobro i moral, itd., itd.; jednom riječju raspalio sam se i počeo pripovijedati čak o naturalističkoj školi; na kraju sam izdeklamirao stihove:

Kad iz mraka zablude[75]...

Ujak se neobično oduševio.

— Moj prijatelju, moj prijatelju! — rekao ganut — ti me posvema razumiješ i još si bolje od mene ispripovijedao sve ono što sam sam htio da kažem. Jest, jest! Gospode! Zašto je to čovjek zao? Zašto tako često bivam zao kad je tako lijepo, tako krasno biti dobar? Eto i Nastja je maloprije govorila to isto... Ali, pogledaj kako je ovdje divno mjesto — dodao, ogledavajući se oko sebe — kakva priroda! Kakva slika! Kakvo drvoj Pogledaj: toliko, koliko čovjek može da obuhvati pogledom. Kakav sok, kakvo lišće! Kakvo sunce! Kako se iza bure sve unaokolo razdragalo, umilo!... Ta pomislio bi da i drveće nešto razumije i da ono nešto osjeća i sladi se životom... Zar nije — a? Šta misliš?

— Vrlo lako može da bude, ujo. Na svoj način, razumije se.

— Ta da, razumije se, na svoj način... Divan, divan je Stvoritelj!... Ta ti se, Serjoža, zacijelo dobro sjećaš cijeloga tog parka: kako si se tu igrao i trčakao kad si bio malen! Ta sjećam se kad si bio malen — dometnuo on, gledajući me s neopisivim izražajem ljubavi i sreće. — Jedino ti se nije dopuštalo da sam odlaziš na ribnjak. A sjećaš se, jedan te put naveče pokojna Katja dozvala i stala te milovati... Dotle si svejednako trčkarao po parku i sav se zarumenio; kosica ti tako svijetla, kovrčava... Ona se igrala, igrala njome, i rekla: »To je dobro što si ga, sirotana, uzeo u kuću«. Sjećaš li se toga?

— Tek malo, ujo.

— Onda je bilo još veće, i sunce je još obasjavalo vas dvoje, a ja sam sjedio u kutu i pušio lulu te gledao vas... Ja joj, Serjoža, svakoga mjeseca odlazim na grob, u grad — dodao tišim glasom u kojem su se osjećali drhtanje i prigušivane suze. — O tom sam sada govorio Nastji: rekla mi je da ćemo joj oboje odlaziti...

Ujak ušutio, nastojeći da zatomi uzbuđenje.

U taj čas nam priđe Vidopljasov.

— Vidopljasov! — trgnuo se i zaviknuo ujak — ti dolaziš od Fome Fomiča?

— Ne, nego više po svom poslu.

— E, baš dobro! Sad ćemo ćuti za Korovkina. A ja sam i maloprije htio da zapitam... Ja sam mu, Serjoža, naredio da pazi ondje na Korovkina. Šta je, Vidopljasove?

— Usudio bih se da javim — reče Vidopljasov — da ste jučer izvoljeli spomenuti moju molbu i obećati mi vašu visoku zaštitu od svakidašnjih uvreda.

— Zar ti opet o prezimenu? — zaviknu ujak uplašen.

— A šta bih radio? Neprestane uvrede...

— Ah, Vidopljasove, Vidopljasove! Šta ću s tobom? — reći će ujak utučen. — De, kakve ti uvrede mogu da nanesu? Ta ti ćeš naprosto poludjeti, dokončat ćeš život u ludnici!

— Čini mi se, sa svojom pameću... — započeo bio Vidopljasov.

— Pa, eto, eto baš — prekinu ga ujak — ja to, braco, govorim samo tako, ne da te vrijeđam nego da ti pomognem. Pa kako te ondje vrijeđaju? Kladim se, kakvagod tričarija?

— Ne smijem da prođem.

— Od koga?

— Od svih, a najviše zbog Matrjone. Radi nje sam počeo stradavati u životu. Zna se, svi su odlični ljudi koji su me vidjeli još od malena govorili da posve nalikujem na inozemca, osobito po crtama lica. Šta ću dakle, gospodaru? Zbog toga sada i ne mogu prolaziti. Čim prođem kraj njih, svi za mnom dovikuju svakakve gadne riječi; čak i dječica koju bi trebalo istući, i ona viču... Evo i sada su, kad sam ovamo išao, vikali... Ne mogu da otrpim. Uzmite me, gospodaru, pod svoje okrilje!

— Ah, Vidopljasove!... Pa šta viču? Zacijelo kakvu glupost na koju se ne treba ni osvrtati.

— Bit će nepristojno da kažem.

— A šta je zapravo?

— Gadno je izgovoriti.

— Ta govori!

— Griška kupusanče, pojeo naranče.

— Pi, kakav si ti čovjek! Mislio sam da je bogzna šta! A ti pljuni i prođi.

— Pljuvao sam: još više viču.

— Ta poslušajte, ujo — rekoh — on se tuži na to da mu nema života ovdje u kući. Otpravite ga bar na neko vrijeme u Moskvu,

onomu kaligrafu. Ta on je, govorili ste, živio kod nekoga kaligrafa.

— Ali, brate, i taj je završio tragično.

— A što?

— Oni su — odgovori Vidopljasov — po nesreći prisvojili tuđu svojinu, i zato su, unatoč svemu svojemu talentu, strpani u kaznionicu gdje su zauvijek propali.

— Dobro, dobro, Vidopljasove umiri se sada, a ja ću sve to da izvidim i da uredim — reče ujak — obećavam ti! A šta je s Korovkinom? Spava?

— Nipošto, maloprije su se izvoljeli odvesti. To sam i došao da javim.

— Kako odvezao? Šta ti govoriš? A zašto si ga pustio? — zaviknuo ujak.

— Po dobrodušnosti moga srca; žao mi ga je bilo gledati. Kad su se probudili i sjetili cijeloga procesa, odmah su se lupili po glavi i zaviknuli iza svega glasa...

— Iza svega glasa!

— Uljudnije će biti da kažem: ispuštali su raznolike vapaje. Vikali su: kako će se pokazati sada krasnom spolu? A onda su dometnuli: »Ja nisam dostojan ljudskoga roda!« i sve su tako žalostivo govorili, biranim riječima.

— Vrlo uglađen čovjek! Govorio sam ti, Sergeju... A kako si ga, Vidopljasove, pustio kad sam baš tebi naložio da ga čuvaš? Ah, bože moj, bože moj!

— Ponajviše stoga što sam ga požalio u srcu. Molili me da ne govorim. Njihov je kočijaš nahranio konje i upregao.

A za svotu, uručenu prije tri dana, naložili su da najsmjernije zahvalim i kažem da će poslati dug jednom od prvih poštara.

— Kakvu to svotu, ujo?

— Spominjali su dvadeset i pet rubalja srebra — reče Vidopljasov.

— To sam mu, brate, uzajmio onda na stanici: nije mu doteklo. Razumije se, poslat će odmah prvom poštom... Ah, bože moj, kako mi je žao! Ne bih li, Serjoža, poslao za njim potjeru?

— Nemojte, ujo, bolje da ne šaljete.

— I ja isto mislim. Vidiš, Serjoža, ja, dabome, nisam filozof, ali mislim da je u svakog čovjeka kudikamo više dobra nego što se

naoko čini. Tako i Korovkin: nije pretrpio sramotu... Ali pođimo Fomi! Zadržali smo se; može da ga uvrijedi nezahvalnost, nepažnja... Pođimo dakle! Ah, Korovkine, Korovkine!

— — —

Roman je svršen. Ljubavnici se združili, i genije dobra sasvim se zacario u kući, u osobi Fome Fomiča. Tu bi se moglo dati vrlo mnogo podesnih objašnjenja; ali sva su ta objašnjenja sada zapravo posve izlišna... Takvo je barem moje mišljenje. Mjesto svih objašnjenja reći ću samo nekoliko, riječi o daljoj sudbini svih junaka moje pripovijesti: bez toga se, kako se zna, ne svršava ni jedan roman, i to propisuju čak i pravila.

Svadba »usrećenih« obavila se šest sedmica nakon događaja što sam ih opisao. Sve su obavili tiho, u obitelji, bez osobita sjaja i bez izlišnih gostiju. Ja sam bio Nastenjkin djever, Mizinčikov ujakov. A bilo je i gostiju. Ali prvi, najvažniji čovjek bio je, razumije se, Foma Fomič. Njemu su se dodvoravali, nosili ga na rukama. Ali nekako se dogodilo da su ga jedanput zaobišli sa šampanjcem. Odmah nastala pripovijest, praćena prijekorima, jaucima, uzvicima. Foma pobjegao u svoju sobu, zaključao se, vikao da njega preziru, da su sada već »novi ljudi« ušli u obitelj i zato je on nitko i ništa, nije više od ivera koji treba izbaciti. Ujak je bio očajan. Nastenjka plakala, generalicu po običaju spopali grčevi... Svadbeno je pirovanje nalikovalo na sahranu. I upravo je sedam godina takva zajedničkoga živovanja s dobrotvorom Fomom Fomičem bilo dosuđeno mojemu jadnomu ujaku i jadnoj Nastenjki. Sve do svoje smrti (Foma Fomič je umro lanjske godine) ljenčario je, kostriješio se, prenemagao se, srdio, grdio: ali smjernost »usrećenih« prema njemu ne samo da nije opadala nego čak svaki dan rasla, u razmjeru s njegovim hirovima. Jegor Iljič i Nastenjka toliko su bili sretni jedno s drugim da su se i bojali za svoju sreću; držali su da im je to i odviše darovao Gospod, da nisu zavrijedili takvu milost i nagađali da im je možda suđeno da kasnije iskupe svoju sreću jadom i mukama. Razumije se da je Foma Fomič u toj krotkoj kući mogao da radi sve što je god smislio. I šta nije radio za tih sedam godina! Teško je zamisliti do kakvih je neobuzdanih zamisli dolazila ponekad njegova presićena,

besposlena duša u izmišljanju najprofinjenijih moralno-lukulskih hirova. Tri godine nakon ujakove svadbe umrla baka. Osirotjelog Fomu slomio očaj. U ujakovoj kući još i sada sa stravom pripovijedaju o njegovu tadašnjem raspoloženju. Kad su zatrpavali raku, bacio se u nju i vikao neka s njom zatrpaju i njega. Cijeli mjesec dana nisu mu davali ni noževa ni viljušaka; a jedan mu put četvero silom otvorili usta i izvadili odande pribadaču koju je htio progutati. Netko od nezainteresiranih svjedoka te borbe napomenuo da je Foma Fomič za vrijeme borbe tisuću puta mogao progutati tu pribadaču, ali je ipak nije progutao. Ali to su nagađanje saslušali svi s odlučnim negodovanjem i odmah utvrdili da je nagađač kruta srca i nepristojan. Jedina je Nastenjka šutjela i tek se malo osmjehnula, a ujak je pri tom pogledao ponešto uznemiren. Uopće se mora napomenuti da se Foma, doduše, u ujakovoj kući razmetao i bio mušičav kao i prije, ali se nije kao prije despotski i bezobrazno istresao na ujaka. Foma je jadikovao, plakao, korio, prigovarao, postiđivao, ali nije više grdio kao prije — nije bilo onakvih prizora kao što je bila »vaša preuzvišenost«, a to je čini se, izradila Nastenjka. Ona je gotovo neopazice primorala Fomu da ponešto popusti i da se u koječemu pokori. Nije htjela da gleda muževo poniženje i nije odustajala od svoje želje. Fomi je bilo jasno da ona njega gotovo razumije. Velim, gotovo, jer je i Nastenjka mazila Fomu i svaki put pomagala mužu kad bi zanosno slavio svoga mudraca. Htjela je da primora druge da bi sve cijenili njena muža te je zato na sav glas opravdavala i njegovu naklonost prema Fomi Fomiču. Ali sam uvjeren da je zlatno Nastenjkino srdašce zaboravilo sve pređašnje uvrede: sve je oprostila Fomi kad ju je združio s ujakom, a osim toga je, čini se, ozbiljno i od svega srca pristala uz ujakovu ideju da se od »patnika« i nekadašnjega lakrdijaša ne može mnogo zahtijevati nego mu, naprotiv, treba liječiti srce. Jadnica Nastenjka bila je i sama od onih poniženih, i sama se napatila i sjećala se toga. Za mjesec dana Foma se stišao, postao čak prijazan i krotak, ali zato su započeli drugačiji, najneočekivaniji nastupi: počeo zapadati u neki magnetički san koji ih je sve strašno plašio. Odjednom, na primjer, patnik govori nešto, čak se i smije, i za jedan se tren okameni, a okameni se baš u onom stanju u kojem je bio u posljednjem trenu prije nastupa; ako se, na primjer, smijao, onda je i ostao sa smiješkom na ustima; a ako

je držao štogod, ma i viljušku, to bi mu viljuška ostala u uzdignutoj ruci, u zraku. Zatim bi se, razumije se, ruka spustila, ali Foma Fomič ne osjeća ništa više i ne sjeća se kako se spustila. Sjedi, gleda, čak i žmirka očima, ali ne govori ništa, ništa ne čuje i ne razumije. To bi ponekad trajalo po cijeli sat. Razumije se, svi u kući gotovo umiru od straha, susprežu disanje, hodaju na prstima, plaču. Napokon se Foma probudi, osjećajući strašnu iznemoglost, te uvjerava da za sve to vrijeme nije ništa čuo ni vidio. Toliko je morao da se krivi i prenemaže čovjek, da cijele sate trpi dobrovoljnu muku jedino zato da bi poslije mogao kazati: »Gledajte me ja sam i osjećajniji od vas!« Napokon Foma Fomič prokleo ujaka »za svakosatne uvrede i nepoštovanje« i preselio se da živi kod gospodina Bahčejeva. Stepan Aleksejevič, koji se poslije ujakove ženidbe još mnogo puta posvadio s Fornom Fomičem, ali ga svagda na kraju sâm molio za oproŠtenje, prihvatio se sada posla neobično vatreno: dočekao Fomu sav ushićen, nahranio ga da je gotovo pukao i odmah odlučio da se formalno posvadi s ujakom i čak da digne tužbu protiv njega. Imali su negdje prijeporan komadić zemlje, za koji se, uostalom, nisu nikad ni prepirali, jer ga je ujak bez ikakva spora posve prepustio Ivanu Aleksejeviču. Ne kazujući ni riječi, gospodin Bahčejev dao upreći kočiju, odjurio u grad, nadrljao ondje tužbu i predao je, moleći sud da mu formalno dosudi zemlju s naknadom sudskih troškova i štete i da na taj način kazni samovolju i otimačinu. Međutim Fomi Fomiču već sutradan dosadilo kod gospodina Bahčejeva i oprostio ujaku, koji je došao i priznao krivicu pa se vratio u Stepančikovo. Kad se gospodin Bahčejev vratio iz grada i nije zatekao Fomu, strahovito se rasrdio, ali za tri dana došao u Stepančikovo i priznao krivicu, u suzama molio ujaka da mu oprosti i povukao tužbu. Ujak ga još istoga dana pomirio s Fomom Fomičem i Stepan Aleksejevič opet kao psić hodao za Fomom, i kao prije priklapao uz svaku riječ: »Pametan si čovjek, Foma! Učen si čovjek, Foma!«

Foma Fomič leži sada u grobu pokraj generalice; iznad njega stoji skupocjen spomenik od bijela mramora, sav išaran žalobnim citatima i pohvalnim napisima. Jegor Iljič i Nastenjka ponekad se pobožno svraćaju sa šetnje u crkvenu portu da se poklone Fomi. Ni sada ne mogu da govore o njemu bez nekog osobitog osjećaja; sjećaju se svake njegove riječi, i šta je jeo, šta je volio. Stvari

njegove čuvaju kao dragocjenost. Kad su ujak i Nastja osjetili da su posve osiromašili, još su se jače zbližili. Djece im bog nije dao; neobično tuguju zato, ali se ne usuđuju da ropću. Sašenjka se već davno udala za krasna, mlada čovjeka. Iljuša uči u Moskvi. Tako ujak i Nastja žive sami i ne znaju kako bi ugodilo jedno drugom. Briga koju vode jedno o drugom ima u sebi nečeg bolesnog. Nastja se neprestano moli. Ako koje od njih prvo umre, msilim da ga drugo neće preživjeti ni jedne sedmice. Ali, dao im bog da dugo požive! Oni dočekuju svakoga vrlo srdačno i pripravni su da sa svakim nesretnikom dijele sve što imaju. Nastenjka voli da čita živote svetaca i skrušeno govori da je premalo običnih dobrih djela nego da treba sve razdati siromasima i biti sretan u siromaštvu. Da nije brige za Iljušu i Sašenjku, ujak bi odavno i učinio tako, jer se on u svemu potpuno slaže sa ženom. S njima živi Praskovja Iljinična i neobično uživa u tome da im ugađa u svemu; ona im i vodi gospodarstvo. Gospodin ju je Bahčejev zaprosio ubrzo poslije ujakove svadbe, ali ga ona odlučno odbila. Po tom su zaključili da će otići u manastir, ali se ni to nije dogodilo. U prirodi Praskovje Iljinične ima jedno odlično svojstvo: da potpuno zatomljuje sebe pred onima koje zavoli, da iz sata u sat nestaje pred njima, da im gleda u oči, pokoravajući se kojekakvim njihovim hirovima, da ih dvori i služi. Sada, kad je umrla generalica, njena majka, drži za svoju dužnost da se ne rastaje s bratom i da u svem ugađa Nastenjki. Starkelja Ježevikin još živi, a u posljednje je vrijeme počeo sve češće i češće pohađati kćer. Isprva je ujaka tjerao u očaj time što je sebe i svoj sitnež (tako je zvao svoju djecu), gotovo posve udaljio iz Stepančikova. Nije ga diralo sve prizivanje ujakovo: on nije bio toliko ponosit, koliko osjetljiv i sumnjičav. Samoljubiva mu se sumnjičavost pretvarala ponekad u bolest. Ubijala ga je misao da će njega siromaka primati u bogatoj kući iz milosti, da će ga smatrati za nametljivca i nasrtljivca; čak je i odbijao pokadšto Nastenjkinu pomoć i primao samo najpotrebnije. A od ujaka nije htio da primi baš ništa. Nastenjka se je grdno prevarila kad mi je tada u vrtu govorila da otac igra lakrdijaša radi nje. Istina je, žarko je tada želio da uda Nastenjku; ali je lakrdijaša igrao prosto iz duševne potrebe da istrese pakost što se u njemu nakupila. Bila mu je u krvi potreba da se podruguje i pecka jezikom. On je, na primjer, karikirao sebe kao najpodlijega, najponiznijega laskavca; ali

je u isti mah jasno pokazivao da to čini samo naoko; i što ga je više ponizivala laska, to je zagrižljivije i očitije izbijala iz nje poruga. Takav je već bio njegov način. Uspjelo mu je da svu djecu smjesti u najbolje škole u Moskvi i Petrogradu, i to tek onda kad mu je Nastenjka jasno obrazložila da će sve to ići na njen trošak, to jest na račun njenih trideset tisuća koje joj je poklonila Tatjana Ivanovna. Tih trideset tisuća nisu zapravo nikad ni uzeli od Tatjane Ivanovne; a da se ona ne bi žalostila i vrijeđala, umirili je obećanjem da će joj se kad se pojave prve nenadane obiteljske potrebe obratiti za pomoć. Tako su i uradili: uzeli, tobože, od nje, u različito vrijeme, dva prilično znatna zajma. Ali Tatjana Ivanovna prije tri godine umrla, i Nastja ipak dobila svojih trideset tisuća. Tatjana Ivanovna umrla je naglo. Sva se obitelj spremala na ples jednom od susjednih vlastelina, i tek što je ona dospjela da obuče plesnu haljinu a na glavu metne divan vjenčić od bijelih ruža, odjednom joj pozlilo, sjela u naslonjač i umrla. S tim su je vijencem i sahranili. Nastja je bila očajna. Tatjanu Ivanovnu su mazili u kući i dvorili kao dijete. Sve je zadivila razboritom oporukom: osim Nastenjkinih trideset tisuća, sve je drugo, do trista tisuća u asignacijama, odredila za uzgoj siromašnih sirotih djevojaka i za novčane nagrade kad budu svršavale škole. Godinu dana nakon njene smrti udala se i gospođica Perepelicina, koja je poslije generaličine smrti bila ostala kod ujaka nadajući se da će se umiliti Tatjani Ivanovnoj. Međutim obudovio činovnik vlastelin, vlasnik Mišina, onoga maloga dobarca na kojem se odigrao onaj prizor s Obnoskinom i njegovom majčicom zbog Tatjane Ivanovne. Taj je činovnik bio strašan spletkar i imao od prve žene šestoro djece. Kako je nagađao da Perepelicina ima novaca, počeo joj je slati ponude, a ona odmah pristala. Ali Perepelicina je bila gola sirotinja: imala je svega, tri stotine rubalja srebra, a i to joj je poklonila Nastenjka za svadbu. Sada se muž i žena glože od jutra do maka. Ona čupa njegovu djecu za kosu i gruha ih po glavi; a njemu (tako barem govore) grebe lice i svaki čas ga prijekorno upozorava na svoje potpukovničko porijeklo. Mizinčikov se također smirio. Kao razborit čovjek okanio se svih svojih nada koje je gajio prema Tatjani Ivanovnoj i počeo pomalo učiti seosko gospodarenje. Ujak ga preporučio bogatu grofu, vlastelinu, koji je imao tri tisuće duša, osamdeset vrsta od Stepančikova, a malokad je zalazio na svoja

imanja. Zamijetivši da je Mizinčikov sposoban i oslonivši se na preporuku, grof mu je ponudio upraviteljsko mjesto na imanjima pošto je otjerao upravitelja Nijemca koji je unatoč čuvenoj njemačkoj čestitosti derao svojega grofa kao jarca. Za pet godina nitko ne bi prepoznao imanje: seljaci se obogatili; nastale su gospodarske struke kojih prije uopće nije bilo; prihodi se gotovo podvostručili — jednom riječju, novi se upravitelj proslavio i pročuo zbog svojih gospodarskih sposobnosti po svoj guberniji. Koliko se bješe, dakle, začudio i ogorčio grof kad je Mizinčikov poslije punih pet godina, unatoč svim molbama i svim povišicama, odlučno dao otkaz i napustio mjesto! Grof je mislio da su ga premamili susjedi vlastelini ili čak iz druge gubernije. I kako su se svi začudili kad se odjednom, dva mjeseca poslije otkaza, u Ivana Ivanoviča Mizinčikova našlo prekrasno imanje od sto duša, upravo četrdeset vrsta od grofova imanja, a kupio ga od nekog propalog husara, nekadašnjega druga! Tih sto duša odmah je založio i za godinu dana našlo se u njega u okolini još šezdeset duša. Sada je on i sam vlastelin, i gospodarstvu njegovu nema ravna. Svi se čude: otkud je odjednom smogao novac? A drugi samo klimaju glavama. Ali je Ivan Ivanovič posve miran i osjeća da ima potpuno pravo. Pozvao je iz Moskve sestru, onu istu koja mu je dala posljednja tri rublja srebra za čizme kad je polazio u Stepančikovo, vrlo dragu djevojku koja nije više bila u prvoj mladosti, krotku, punu ljubavi, obrazovanu, ali neobično zaplašenu. Sve dosad se potucala po Moskvi kao drugarica neke dobrotvorke; a sada strepi pred bratom, vodi mu kućanstvo, smatra njegovu volju za zakon, a sebe potpuno sretnom. Bratac je ne mazi i drži je pomalo na uzdi; ali ona to ne opaža. U Stepančikovu su je neobično zavoljeli, a gospodin Bahčejev, kažu, nije ravnodušan prema njoj. I zaprosio bi je, ali se boji da ga ne odbije. Uostalom, o gospodinu Bahčejevu nadamo se da ćemo govoriti drugi put, u drugoj pripovijesti, potanje.

To su, čini se, sve osobe... Da! Zaboravio sam: Gavrila je veoma ostario i sasvim zaboravio da govori francuski. Falalej je postao kočijaš, a jadnik Vidopljasov je poodavno u ludnici i ondje je, čini se, i umro... Ovih ću dana otići u Stepančikovo i svakako ću se o njemu raspitati kod ujaka.

NAPOMENE

U ovaj su svezak ušla ona djela koja je Dostojevski napisao i objavio neposredno prije hapšenja (1849) i nakon povratka s robije i vojne službe (1859). Prema tome, od godine kad je objelodanjena Netočka Nezvanova i napisan Mali junak pa do godine kad se pojavilo Selo Stepančikovo, proteklo je punih deset godina za kojih je autor Bijednih ljudi (1845), kome je Bjelinski prorekao veliku budućnost, bio prisiljen da u književnosti šuti. Jedini su izuzeci Bijele noći koje su ugledale svjetlost dana potkraj godine 1848. i Ujakov san koji je prvi put tiskan iste godine kad i Selo Stcpančikovo.

Ipak se ne bi moglo reći da su piscu te godine bile posve jalove, jer je sam zapisao: »Rad je u meni kiptio«. On je u to vrijeme upoznao bezbroj ljudi iz puka, u okolini u kojoj su svima pale maske s lica. Tu je stekao bogato životno iskustvo iz kojega je do kraja života crpao građu za svoja književna djela. Evo što je o tome pisao svome voljenom bratu Mihailu: »Koliko sam s robije iznio pučkih tipova, karaktera! Saživio sam se s njima pa sam ih, čini mi se, dobro upoznao. Koliko zgoda skitnica i razbojnika i uopće zgoda iz mračnog, tegobnog života! Doteći će ih za knjige i knjige! Kakvih li krasnih ljudi! Uopće, nisam protratio ovo vrijeme. Ako i nisam upoznao Rusiju, upoznao sam dobro ruski narod, i to tako dobro kako ga možda malo tko poznaje«. U istom pismu, međutim, Fjodor Mihajlovič priznaje da je taj život ostavio na njemu neizbrisive tragove kojih se neće moći više nikad osloboditi. »Što se dogodilo mojoj duši, mojim uvjerenjima, mom umu i srcu za ove četiri godine, neću ti reći. Dugo bih morao pričati. Ali vječita zadubljenost u sama sebe, kamo sam se utjecao bio od gorke stvarnosti, urodila je plodom.« I na drugom mjestu: »Skršio me taj dugi, tjelesno i duševno teški, bezbojni život.«

U pismu prijatelju Majkovu 18. siječnja 1856, dakle nakon četiri godine provedene na robiji, ali još u progonstvu, Dostojevski spominje »veliku pripovijest« koju je zamislio na robiji, i humoristički roman što je ponikao iz komedije koju je počeo pisati: »Od šale sam počeo pisati komediju, i od šale sam stvorio toliko smiješnu okolinu, toliko smiješnih osoba, i toliko mi se svidio moj junak da sam odbacio formu komedije, iako mi je dobro išla od ruke, zapravo radi

užitka da mogu što dulje pratiti dogodovštine svoga novog junaka i da mu se mogu sam grohotom smijati.« U drugim pismima iz te godine govori u nekoliko navrata o novom romanu koji piše: »A što je najvažnije, sjedim i pišem roman i u tome uživam. Samo tako mogu sebi stvoriti ime i svratiti pažnju na sebe.« Pa opet, malo kasnije: »Drugim se ničim (što se tiče književnosti) zasad ne bavim osim toga romana, jer me on svega zaokupio.« Ipak, taj roman nije nikad dovršio, iako je, po svoj prilici, upotrijebio tu građu u svojim kasnijim djelima. U iduće dvije godine Dostojevski se bavio mišlju da napiše jedan drugi roman o nekim osnovnim problemima tadašnjeg društva, ali se i njega okanio: »A pisanje sam romana odložio dok se ne vratim u Rusiju. Morao sam tako postupiti. Njegova je ideja prilično sretna, a tip nov... taj je tip, vjerojatno, sad u Rusiji veoma u modi, u pravom životu, osobito sada, sudeći po nekom pokretu i idejama kojih su svima pune glave...« Evo kako je malo zatim objasnio zašto je odgodio pisanje toga romana: »...Hoću da napišem dobro, a nedostaje mi kojekakvih podataka do kojih moram doći sam, osobno, u Rusiji. Neću da pišem nasumce. I, eto, zato sam se ostavio svoga velikog romana...«

U to vrijeme pisac snuje novu knjigu koju će kasnije i napisati i kojom će opet svratiti pažnju na sebe, kao što je priželjkivao, Zapise iz Mrtvog doma. Često pomišlja i da temeljito preradi pripovijest Dvojnik.

Na dan 31. svibnja 1858. piše bratu: »...Pišem dvije pripovijesti koje će biti samo podnošljive (i to ako bog da).« Te su dvije pripovijesti Ujakov san i Selo Stepančikovo i njegovi žitelji, koje tvore prelaznu etapu u stvaralaštvu Dostojevskoga, jer u jednu ruku nastavljaju gogoljevsku tradiciju njegovih prvih djela, a u drugu ruku nagovještavaju polemičke tendencije koje će prevladavati u većini njegovih kasnijih djela.

BIJELE NOĆI

Ova je pripovijetka prvi put izišla u prosinačkom broju časopisa »Domovinski zapisi« godine 1848, u kojemu je nosila posvetu autorovu prijatelju, pjesniku Pleščejevu. Prema tome, napisana je i objavljena prije piščeva hapšenja i odlaska na robiju. Godine 1860.

ušla je u Sabrana djela Dostojevskoga u dvije knjige, ali je bila prerađena i dotjerana. Tako su, na primjer, bile izostavljene ove dvije rečenice: »Kažu da se prije izvršenja kazne u zločincu budi iskreno kajanje i da se katkad u okorjelu srcu rađa grižnja savjesti. Kažu da je to od straha«. Očito se autoru nakon povratka s robije činilo neumjesnim ovo spominjanje kazne, pogotovo kad nije bilo u izravnoj vezi s temom pripovijetke.

Junak je ove pripovijetke sanjar, tip čovjeka koji je oduvijek privlačio Dostojevskoga kao pisca. On se 1876. čak nosio mišlju da napiše roman pod naslovom Sanjar, a evo što je već 1847. napisao u podlisku »Petrogradskog ljetopisa«: »... Zar mnogi od nas, Rusa, mogu obavljati svoj posao s ljubavlju, kako treba; jer svaki posao iziskuje volju, iziskuje ljubav u poslenika, iziskuje čitava čovjeka. Zar su mnogi, napokon, našli svoju pravu djelatnost? A poneka djelatnost iziskuje još prethodnih priprema, materijalnu osiguranost, ponekom poslu čovjek, nije ni sklon — pa digne ruke, i, gle, sve ode k vragu! Tada se u osobama željnim akcije, ali slabim, ženskastim, nježnim, malo-pomalo rađa.ono što se naziva sklonost sanjarenju, i čovjek napokon nije više čovjek, nego nekakvo čudno stvorenje srednjega roda — sanjar... Stvarnost izaziva težak, mučan dojam u sanjarevu srcu, pa on hita da se zavuče u svoj skroviti zlatni kutak koji je često zapravo prašan, neuredan, zapušten i prljav. Malo-pomalo se naš nestaško počinje tuđiti od općih interesa i postepeno, neprimjetno, počinje u njemu otupljivati smisao za stvarni život; Njemu se, naravno, sve više čini da su užici koje crpe iz jogunaste mašte puniji, bujniji i dragocjeniji od pravog života.«

Takav je i junak Bijelih noći. Za razliku od Gogoljeva sanjara Piskarjova iz pripovijesti Nevski prospekt, koji se grdno razočarao na svom prvom koraku u životu, junak Dostojevskoga naišao je u životu na nešto što je bilo ljepše od same mašte. Ipak, ni njegova sudbina nije mnogo bolja. I on je osuđen na odricanje i osamljcnost.

NETOČKA NEZVANOVA

Izlazila je u siječanjskom, veljačkom i svibanjskom broju časopisa »Domovinski zapisi« godine 1849. Netočka Nezvanova je zapravo samo početak velikog romana koji je ostao nedovršen zbog piščeva

hapšenja (uhapšen je 23. travnja 1849). U časopisu je taj fragment nosio naslov Netočka Nezvanova. Život jedne žene, a bio je podijeljen na tri dijela: »Djetinjstvo«, »Novi život« i »Tajna«. Pošto je autor po povratku s robije odustao da dovrši roman, pretvorio ga je u novom izdanju u pripovijest o djetinjstvu Netočke Nezvanove, ukinuo podjelu na dijelove i uveo jedinstvenu numeraciju poglavlja. Isto je tako izostavio odlomak u kojemu su se uvodile nove osobe koje je trebalo da sudjeluju u daljoj radnji romana.

Dostojevski je pisao ovo djelo više od dvije godine i. polagao u njega velike nade. »Sad sam pretrpan poslom« — pisao je bratu u prosincu 1846. — »jer sam obećao Krajevskomu da ću mu do 5. siječnja predati prvi dio romana Netočka Nezvanova, o objavljivanju koje si već zacijelo čitao u ’Domovinskim zapisima’. Ovo ti pismo pišem na prekide jer radim dan i noć... Pišem sa žarom. Sve mi se čini da sam poveo proces protiv cijele naše književnosti, časopisa i kritičara, a sa tri dijela svoga romana u ’Domovinskim zapisima’ potvrđujem i ove godine svoje prvenstvo, uprkos svim onima koji mi ne žele dobro.«

Očito je Dostojevskomu u to vrijeme bilo neobično stalo do toga da zadobije staru slavu autora Bijednih ljudi koja jè bila ozbiljno uzdrmana neuspjehom Dvojnika i Gospodina Proharčina. Osobito ga je pogodio neuspjeh pripovijetke Gazdarica koju je pisao u isto vrijeme kad i Netočku Nezvanovu, a koju je Bjelinski vrlo nepovoljno ocijenio. U početku veljače 1849. piše Krajevskomu: »Zato što sam se, da bih održao riječ i predao rukopis na vrijeme, silio, pisao, između ostaloga, takve loše stvari, ili (u jednini) — takvu lošu stvar kao što je Gazdarica, zapadao sam u nedoumicu i obescjenjivao sama sebe, te dugo poslije toga nisam smogao snage da napišem nešto ozbiljno i pošteno. Od svakog sam svog neuspjeha bio bolestan... Ja vrlo dobro znam, Andreju Aleksandroviču, da je prvi dio Netočke Nezvanove koji sam objavio u siječnju dobro djelo, tako dobro da ga se ’Domovinski zapisi’, naravno, ne moraju stidjeti. Znam da je to ozbiljno djelo. Ne govorim to, najposlije, ja, nego svi tako govore.«

Ovaj put se Dostojevski zaista nije prevario. Početak velika romana o ženi, od njena djetinjstva do zrelih godina, na širokoj pozadini društvenih zbivanja, obećavao je izvanredan uspjeh

mladom književniku. Čini se, međutim, da se on nakon zatočeništva od deset godina toliko promijenio da više nije imao volje da se vrati načetoj temi.

MALI JUNAK

Ovu je pripovijetku Dostojevski napisao godine 1849, dok je bio zatočen u Petropavlovskoj tvrđavi u Petrogradu i čekao suđenje, ali je bila objavljena tek u kolovoskom broju »Domovinskih zapisa« godine 1857.

Na dan 18. srpnja 1849. pisao je bratu iz zatvora: »Nisam uludo izgubio vrijeme: zamislio sam tri pripovijesti i dva romana; jedan od njih sad pišem...« Ali od svih tih zamišljenih djela dovršio je samo jedno, pripovijest Mali junak, kojoj je najprije bio dao naslov Dječja hajka. Zanimljivo je da je pismo ù kojemu je saopćio bratu da je dovršio Dječju bajku, prožeto optimizmom i zanosom kao i sama pripovijest: »Brate! Nisam se obeshrabrio ni klonuo duhom. Život ostaje svagdje život, život je u nama samima, a ne izvan nas. Uza me će biti još ljudi, a biti čovjek među ljudima i ostati zauvijek, takav, ni u kakvim nevoljama ne klonuti i ne pokleknuti — u tome je, eto, život, u tome je njegova zadaća. Ja sam to spoznao... Nekoliko su mi listova mog rukopisa, skiciranog plana drame i romana (i dovršenu pripovijest Dječja bajka) oduzeli i vjerojatno će ih predati tebi.« Dječja bajka je zaista dospjela u ruke Mihaila Dostojevskog koji ju je nakon osam godina, dok je autor bio još u progonstvu u Semipalatinsku, objavio pod naslovom Mali junak. To nije bilo po volji autoru koji je u povodu toga napisao bratu: »Odavno sam je kanio preraditi, i to temeljito preraditi, a ponajprije izbaciti cijeli onaj početak koji ništa ne vrijedi. Ali što se može? Štampano je, i tu nema više pomoći.«

Pripremajući svoja Sabrana djela u dva sveska 1860, nakon povratka s robije, pisac je unio mnoge izmjene u tekst ove pripovijesti. Izostavio je cijeli uvod u kojemu se pripovjedač sentimentalno obraćao voljenoj djevojci Mašenjki i, u skladu s tim, izostavio je i sve druge riječi koje su u pripovijedanju upućene toj djevojci.

Mali junak je svakako zanimljiv dokaz o optimističkim nazorima mladoga Dostojevskoga.

SELO STEPANČIKOVO I NJEGOVI ŽITELJI

Ovaj je roman prvi put objavljen u studenskom i prosinačkom broju »Domovinskih zapisa« godine 1859. Iz početka ga je Dostojevski kanio objelodaniti u »Ruskom vjesniku«, kao što se vidi iz njegova pisma bratu od 31. svibnja 1858.: »...Ne sjećam se jesam li ti pisao da sam uspostavio odnose s Katkovom (’Ruski vjesnik’) i da sam mu napisao pismo, u kojemu sam mu ponudio suradnju u njegovu časopisu i obećao jednu pripovijest za ovu godinu ako mi odmah pošalje 500 rubalja u srebru?«

Međutim, potkraj. 1858. pisac je prestao pisati Selo Stepančikovo da bi mogao dovršiti Ujakov san. U te je dane pisao bratu: »...Kako nisam do rujna dovršio ono za Katkova, urazumio sam se i prihvatio se pripovijesti za ‚Rusku riječ’, pa je sad pišem punom parom, samo što je nisam završio. Za koji ću je dan poslati. Čim je pošaljem u ‚Rusku riječ’, latit ću se onoga, za Katkova i za kratko ću vrijeme poslati polovicu...«

Ali se pisanje Sela Stepančikova oteglo čak do sredine godine 1859. »Držim da je roman koji šaljem Katkovu neusporedivo bolji od Ujakova sna. Tu su dva ozbiljna tipa, i to, štoviše, nova, kakvih nigdje nema. Ali kako ću samo završiti roman? Užasno mi je dojadio, čak me i izmučio (doslovno). Izići će valjda u kolovozu ili rujnu u ‚Ruskom vjesniku’«.

Pisac se našao u nemalu čudu kad su, najprije »Ruski vjesnik«, a zatim i »Suvremenik«, odbili da objave taj roman. Osobito ga je pogodilo držanje urednika »Suvremenika«, pjesnika Njekrasova, koji je nekoć prvi objavio njegov prvenac Bijedni ljudi. U to je vrijeme Dostojevski pisao bratu, koji je u njegovo ime vodio pregovore (pisac je još bio u progonstvu): »Pišeš da nisi našao Njekrasova kod kuće. Ali, znaš šta, mili moj: ako ga ni 16. nisi našao, nećemo li zakasniti s rukopisom? Proći će vrijeme — i oni će štampati nešto drugo u listopadskom broju. Moraju ga još i pročitati; a ništa mi ne pišeš jesi li ostavio kod njega rukopis? I jesi li mu predao pismo? Obećao si da

ćeš mi pisati 17-oga ako vidiš Njekrasova. Naravno da si ga vidio, pa zato danas nestrpljivo očekujem

Tvoje pismo. N. B. U razgovoru s Njekrasovom, pazi na sve pojedinosti i na sve njegove riječi, i zaboga, molim Te, opiši mi sve to malo opširnije! Ta mene to veoma zanima.«

Njekrasov je isprva pokazao veliku želju da objavi novo djelo zatočenog autora Bijednih ljudi, ali kad ga je pročitao, ponudio je takav honorar da je bilo jasno da mu nije stalo da ga štampa u svom časopisu. Pravi je razlog takvu držanju bio, očito, taj što mu se nije svidio ni sadržaj ni ton novoga romana. Naime, iako se radnja zbivala u ono doba na selu, pisac nije gotovo ni dotaknuo tada veoma aktuelnu temu kmetstva, o kojoj su naveliko raspravljali revolucionarni demokrati, kojima je pripadao i »narodni pjesnik« Njekrasov. Odnosi između vlastelina Rostaneva i njegove služinčadi upravo su idilični. Njekrasov je u odgovoru napisao, između ostaloga, i ovo: »... Oprostite što Vam nisam prije odgovorio. Kad sam pročitao roman, dao sam ga na čitanje još jednom od najbližih suradnika 'Suvremenika'...« Shvativši što je posrijedi, Mihail Dostojevski savjetovao je romanopiscu: »Ti svakako moraš do Nove godine napisati nešto efektno... Ponajprije treba da podsjetiš čitaoce na sebe nečim strastvenim i gracioznim, i to da ih što prije podsjetiš.«

Dostojevski je, usprkos tim mišljenjima, bio uvjeren da je Selo Siepančikovo njegovo do tada najuspjelije djelo. »Početak i sredina su sklepani, a kraj napisan na brzinu. Ali sam tu unio svoju dušu, svoje tijelo i krv. Né mislim reći da sam se u njemu potpuno izrazio; to bi bila besmislica! Čak je mnogo ako kažem da sam se izrazio. Osim toga, u romanu ima malo srca (tj. strastvenog elementa kao što ga, na primjer, ima u Plemićkom gnijezdu) — ali su u njemu dva divovska tipična lika koje sam stvarao i nosio u sebi pet godina i koje sam obradio besprijekorno (po mom mišljenju) — likova posve ruskih kakve je do sada ruska književnost slabo prikazala... Uvjeren sam da u mom romanu ima koječega gadnog i slabog. Ali sam uvjeren — pa makar me ubio! da ima i krasnih mjesta. One su mi iz duše potekle. Ima neobično komičnih prizora, prizora pod koje bi se potpisao i Gogolj.«

Očito je da su dva lika koje autor spominje — Foma Fomič i Rostanev. Ruski kritičar Dobroljubov, suvremenik Dostojevskoga, napisao je da se »ljudi čije je ljudsko dostojanstvo povrijeđeno pojavljuju kod g. Dostojevskoga u dva glavna tipa: smjernom i ozlojeđenom«. Prvom od tih tipova pripada svakako Rostanev, a drugom Foma Fomič. Zanimljivo je još, međutim, što je urednik »Domovinskih zapisa« Krajevski napomenuo u razgovoru s Mihailom Dostojevskim, koji je o tome u pismu obavijestio brata:«... Rekao je da su neka mjesta veličanstvena. Foma mu se neobično sviđa. Podsjetio ga Je na N. V. Gogolja u tužno doba njegova života.« Suvremeni pak sovjetski kritičar J. Tinjanov utvrdio je da je Fomina propovijed prije odlaska iz Rostanevljeve kuće parodija na jedan od posljednjih Gogoljevih članaka, a Fomine riječi: »O, ne podižite mi spomenika!... U srcima mi svojima podignite spomenik...« neposredna replika poznatih Gogoljevih riječi iz njegova reakcionarnog spisa Odabrana mjesta iz dopisivanja s prijateljima: »Zaviještam da se nada mnom ne podigne nikakav spomenk i da se i ne pomišlja na takvu besmislicu, nedostojnu kršćanina. Onaj od mojih bliskih kome sam uistinu prirastao srcu, podići će mi drugačiji spomenik: podići će ga u samomu sebi...«

Pišući Selo Stepančikovo, Dostojevski je često posezao za svojom »Sibirskom bilježnicom« u koju je bio unio mnoge pučke izraze, poslovice i uzrečice koje je čuo na robiji i za progonstva u Sibiru. Mnoge su od tih narodnih umotvorina ušle posve neizmijenjene u roman.

Z. C.

NAKLADNI ZAVOD ZNANJE, ZAGREB
ZA IZDAVAČA: DRAGUTIN BRENČUN
LEKTOR: NADA SPALATIN-PAVIČIĆ
KOREKTOR: STEFICA KONJEVOD
TEHNIČKI UREDNIK: SREČKO JOLIČ
TISAK: ČGP DELO, LJUBLJANA, 1979

---

[1] Ovaj je moto uzet iz Turgenjevljeve pjesme »Cvijetak« (1843), ali stihovi nisu posve točno navedeni.

[2] Riječ je o žutoj boji. Naime, zastava je Kine do 1912. bio zmaj na žutoj pozadini.

[3] Rusi su tako zvali kineskoga cara.

[4] Riječ je o junakinjama romana Waltera Scotta: Diani Vernon iz »Roba Roya«, Clari Mowbray iz »Izvora St. Ronan« i Effie Deans iz »Srca Midlothiana«.

[5] Robert-Đavo« je naslov opere francuskoga skladatelja Meyerbeera (1791 — 1864)

[6] Naslovi romantičnih pjesama »Mina« V. A. Zukovskoga (1783 — 1852) i »Brenda«, balade I. I. Kozlova (1779 — 1840).

[7] Riječ je o salonu Aleksandre Kirilovne Voroncove-Daškove.

[8] Poema iz Puškinove pripovijesti »Egipatske noći«, objavljene 1835.

[9] Iz Puškinove priče u stihovima »Kućica u Kolomni«.

[10] Najružniji Grk pod Trojom, na zlu glasu po svom oštrom, poganom jeziku.

[11] Osoba iz Shakespeareova »Hamleta«.

[12] O pjesniku Jacopu Sannazarou napisao je ruski minorni pisac N. V. Kukoljnik 1834. dramsku fantaziju pod istoimenim naslovom.

[13] Ili Cezar (tj. nešto veliko) ili ništa.

[14] Jeu volant, vrsta tenisa pernatim lopticama. (Slično badmintonu.)

[15] Rousseau govori o pedagoškim problemima u svojoj knjizi »Émile«.

[16] Siromašni princ!

[17] Zastor na vratima.

[18] Uslužni kavalir.

[19] Kupovina konja za vojsku, ali i dreser konja.

[20] Ali to je vrlo ozbiljno, gospodo, ne smijte se.

[21] Schillerovi junaci: prvi je vitez iz njegove pjesme »Rukavica«, drugi iz istoimene balade.

[22] (Preferans) vrsta kartaške igre.

[23] Žena koja peče proskure (prospore, nafore); proskura je posvećen kruh kojim se pričešćuju vjernici u pravoslavnoj crkvi.

[24] Vrsta kartaške igre.

[25] Ivan Jakovljevič Korejša (1780 — 1861), moskovski jurodivi koji je bio na glasu kao vidovnjak.

[26] Moja utroba.

[27] Velika dama, svjetska.

[28] Bezvrijedna književna djela s pseudohistorijskim sadržajem. Na početku XIX stoljeća izišlo je nekoliko knjiga s naslovom »Oslobođenje Moskve«. Roman »Ataman Bura« pojavio se 1835. godine. Naslov je treće knjige pisac zacijelo sam izmislio. Barun Brambeus bijaše pseudonim O. I. Senkovskoga (1800 — 1858), književnika i kritičara, koji je izdavao časopis »Štivo«.

[29] Ali odgovorite dakle.

[30] Ali, moj sine...

[31] Jezerska riba.

[32] Sutra izjutra; ovdje — nikad.

[33] (Čit. košon) svinja.

[34] Charles-Maurice Talleyrand (1754 — 1833), poznati francuski diplomat.

[35] Akrobat, pehlivan.

[36] Pripovijest A. F. Pisemskoga (1821 — 1881).

[37] Visoko društvo, otmjeni svijet.

[38] Roman D. N. Begičeva (1786 — 1855) nosio je naslov »Porodica Holmskih. Neke značajke običaja i načina života, porodičnog i pojedinačnog, ruskih plemića«.

[39] (Čit. frikase) paprikaš.

[40] (Flacon) bočica, obično za parfeme.

[41] Komarinski ples, ples uz pjesmu »Komarinski seljak«.

[42] Daj mi moj rupčić, (donnez moi mon mouchoir!)

[43] Dječačke fazone, oblika; kao što nose djeca.

[44] I. P. Borozdna (1803 — 1888) bio je prilično nepoznat i beznačajan pjesnik. To što ga Opiskin spominje uz Puškina i Ljermontova svjedoči o njegovoj tobožnjoj naobraženosti.

[45] Karamzin Nikolaj Mihailovič (1766 — 1826), ruski historik i književnik, glavni predstavnik ruskog sentimentalizma.

[46] Pod ovim pseudonimom pisao je po novinama N. V. Kukoljnikov.

[47] Mineralna voda na Kavkazu.

[48] Govorite li francuski? (Parlez — vous français).

[49] Da, gospodine, govorim pomalo.

[50] Liberté, égalité, fraternité, sloboda, jednakost, bratstvo (geslo francuske revolucije).

[51] »Journal des Débats«, poznati francuski list.

[52] Čuveni biber iz francuske Guayane; dobio ime po glavnom gradu države Cayenne.

[53] Machiavelli, Niccolo dei (1469 — 1527), firentinski povjesničar i književnik.

[54] Mercadante, Saverio (1795 — 1870), talijanski kompozitor.

[55] U tom Škotskom zaseoku mogao se sklopiti brak bez prethodnih uobičajenih formalnosti.

[56] Husarski oficir, bekrija, A. P. Burcov spominje se i u pjesmama D. Davidova (1784 — 1839).

[57] Gospojinski post. (Velika Gospojina).

[58] Jutro je pametnije od večeri.

[59] Gospodski, na veliko.

[60] Gadan.

[61] 24 araka papira.

[62] Nauka o lubanjama.

[63] (Čit. vizavi) nasuprot, jedan prema drugome, sučelice.

[64] Kako ste? (Comment vous portez vous?)

[65] (Trumeau), visoko ogledalo između dva prozora ili nad kaminom.

[66] Kock, Paul de (1794 — 1871), francuski pisac romana iz pariškog života.

[67] Lomonosov, Mihail V. (1711 — 1765), »otac ruske književnosti«; »Razmatranja o veličini Boga«, eposi i drame; Ruska gramatika.

[68] Pjesma Kozme Prutkova »Opsada Pambe« izašla je u ožujskom broju »Suvremenika« 1854. godine. Dostojevski netočno navodi pojedine stihove iz prvoga dijela pjesme.

[69] Anna Radcliffe (1764 — 1823), engleska romansijerka, poznata po romanima strave i užasa.

[70] Sljedbenici Voltairove nauke: Voltaire (1694 — 1771), znameniti francuski pisac, filozof, prosvjetitelj, borac protiv feudalnoga poretka i religije.

[71] U srpanjskom broju »Domovinskih zapisa« (»Otečestvenije zapiski«) 1851. godine objavio je A. N. Afanasjev članak »Religiozno-poganski smisao Slavenove izbe«. Kasnije je (1861) Dostojevski podrugljivo nazvao taj članak »člankom o metli, brukljama i lopati i o njihovu smislu u staroj ruskoj mitologiji«.

[72] Gogolj je u »Izabranim mjestima iz dopisivanja s prijateljima« napisao: »... Nesreća ublažuje čovjeka; narav mu tada postaje osjetljivija...«

[73] Đavo, sotona, zao duh.

[74] Hlače neobičnog kroja.

[75] Početni stih pjesme N. A. Nekrasova koju je objavio u ožujskom broju »Domovinskih zapisa« godine 1846.